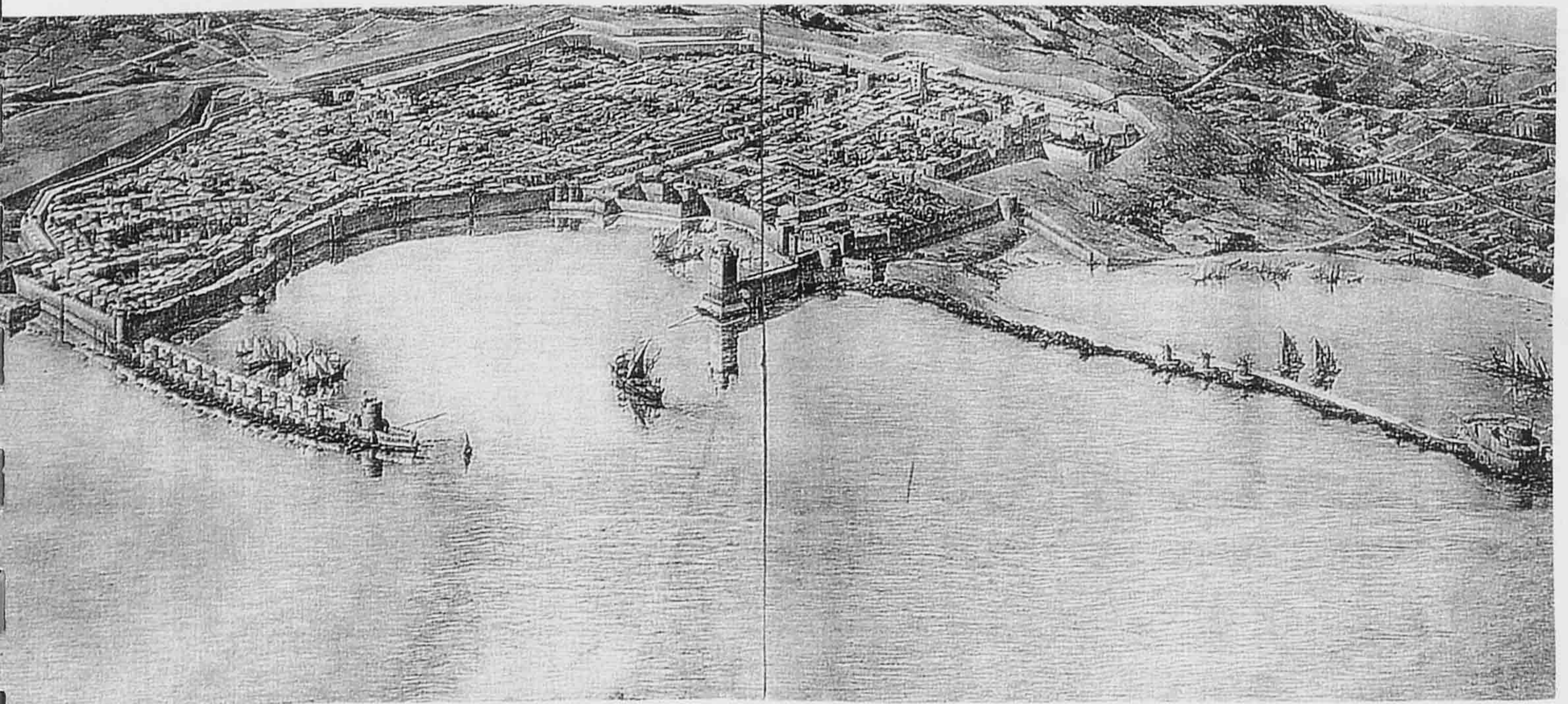

Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ : " ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ "

Εισήγηση-Επίβλεψη:

Δρ. ΠΟΠΗ Π. ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΥ - ΒΑΡΕΛΙΔΟΥ

Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος Ε.Μ.Π.

Σύμβουλος:

Δρ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΒΑΡΕΛΙΔΗΣ

Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος Ε.Μ.Π.

Σπουδαστές:

ΜΙΝΤΖΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

ΜΟΣΧΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ

ΦΑΝΑΡΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ 2000

ΜΕΡΟΣ Α'

*"Λένε οι παλιοί των ανθρώπων οι μύθοι
πως όταν ο Δίας κ' οι αθάνατοι
τη γη μεταξύ τους μοιράζονταν,
δε φαινότανε η Ρόδος ακόμα
στης θάλασσας πάνω την άπλα,
μα στους αρμυρούς του πελάου τους βυθούς
το νησί 'ταν κρυμμένο.
και καθώς έλειπ' ο Ήλιος, κανείς δεν θυμήθηκε
να του βάλουνε κλήρο και κείνου,*

*μα έτσι απλήρωτο αφήσανε
δίχως χώρα καμιά τον αγνό το Θεό.
Και σαν τους το θύμισε ο Δίας ετοιμάζοντα
να κάμει απ' αρχής μερασιά,
μα εκείνος δεν άφησε γιατί είπε πως βλέπει
ν' αναδίνεται μες απ' τα βάθια
της ολάφριστης θάλασσας μια χώρα
που κι ανθρώπους θα θρέφει πολλούς
και πλήθια θα χαίρεται κοπάδια."*

<< Έτσι περιγράφει ο Πίνδαρος, υμνώντας το Ρόδιο Διαγόρα στον έβδομο Ολυμπιόνικο, το γεωλογικό φαινόμενο της ανάδυσης της Ρόδου μέσα απ' τη θάλασσα. Στην ξανθωπή ψαμμιτική πέτρα με την οποία είναι κτισμένα τα μνημεία της διακρίνονται εγκλωβισμένα τα απολιθώματα ψαριών και θαλασσινών οστράκων, τεκμήρια της υποθαλάσσιας καταγωγής της ροδιακής γης. Η ανθρώπινη παρουσία στη Ρόδο είναι πλέον επιβεβαιωμένη από την εποχή του λίθου. Στη μέση εποχή του χαλκού εμφανίζονται μινωϊκά στοιχεία, τα οποία κατακλύζουν τη Ρόδο στην υστερομινωϊκή εποχή. Η εμφάνιση των μυκηναϊκών στοιχείων δηλώνει και την εγκατάσταση των πρώτων Μυκηναίων Ελλήνων, που σιγά σιγά εξαπλώνονται σε όλη την έκταση του νησιού. Είναι πολύ πιθανό στον 8^ο αι. π.Χ, μετά τη διάλυση της μυκηναϊκής δύναμης, να διαμορφώθηκαν οι γνωστές από την ιστορία τρεις πόλεις-κράτη, η Ιαλυσός, η Λίνδος και η Κάμιρος.

Ελάχιστες πληροφορίες έχουμε για το πολίτευμα και την πολιτική κατάσταση των ροδιακών πόλεων στην αρχαϊκή περίοδο. Τον 5^ο αι. π.Χ, στην περίοδο της Αθηναϊκής ηγεμονίας, φαίνεται ότι εγκαθιδρύθηκαν πολιτεύματα. Τότε είναι που ωριμάζει η ιδέα για μία παν-ροδιακή ένωση. Στην κίνηση πρωτοστρατεί η ιαλύσια αριστοκρατική οικογένεια των Ερατιδών ή Διαγοριδών, που

έδωσε μια σειρά από ξακουστούς αθλητές.

Το σπουδαιότερο γεγονός της αρχαίας ροδιακής ιστορίας ήταν ο <<συνοικισμός>> των τριών πόλεων, που συντελέστηκε ανάμεσα στο 411 και 408-407 π.Χ

Η νέα πόλη η Ρόδος, θεμελιώθηκε στο βορειότερο άκρο του νησιού και σχεδιάστηκε από το μεγάλο πολεοδόμο της αρχαιότητας, τον Ιππόδαμο το Μιλήσιο, σύμφωνα με τις πιο σύγχρονες πολεοδομικές αντιλήψεις της εποχής. Στα ελληνιστικά χρόνια γίνεται μια από τις ωραιότερες και πιο οργανωμένες πόλεις του κόσμου και συνάμα σημαντικό πνευματικό και εκπαιδευτικό κέντρο. Στον 3^ο αι. π.Χ. και στο πρώτο μισό του 2^{ου} αι. θα φθάσει στο απόγειο της οικονομικής και πολιτικής της δύναμης. Γίνεται ισχυρό τραπεζικό κέντρο, εγγυητής της ελευθερίας των θαλασσών και ένα από τα κυριότερα κέντρα εμπορίου στην Ανατολική Μεσόγειο. Η εξωτερική πολιτική της Ρόδου χαρακτηριζόταν από την προσπάθειά της να διατηρήσει ισορροπία επιρροής μεταξύ των μεγάλων ελληνιστικών μοναρχιών, ώστε να μη θίγονται τα οικονομικά της συμφέροντα.

Η περίοδος του εμφυλίου πολέμου της Ρώμης καταλήγει στην κατάληψη του νησιού από τον Κάσσιο το 42 π.Χ., οπότε και ακολουθεί η γύμνωση του νησιού από τους θησαυρούς του, το στόλο του, τα καλλιτεχνικά του έργα, ενώ καταλύεται κάθε πολιτική ελευθερία.

Στο τέλος του 3^{ου} αι μ.Χ. γίνεται πρωτεύουσα της ρωμαϊκής <<επαρχίας των νήσων>> και αναλαμβάνει ηγετικό ρόλο στο

Αιγαίο. Η μεταφορά της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, το 330 μ.Χ., αύξησε τη στρατηγική και οικονομική σημασία της Ρόδου, καθώς βρέθηκε πάνω στο θαλασσινό δρόμο που συνέδεε τη Βασιλεύουσα με τις πλούσιες και εύφορες επαρχίες της αυτοκρατορίας, την Αίγυπτο, την Συρία, την Παλαιστίνη.

Τον 7^ο αιώνα. μ.Χ. αποτελεί οχυρό της αυτοκρατορίας και ναύσταθμο σημαντικό, απ' όπου εξορμούν τα βυζαντινά «ξύλα» για να κτυπήσουν τους Άραβες της Αιγύπτου και της Συρίας. Στα μεσοβυζαντινά χρόνια δραστηριοποιείται η οικονομία της Ανατολικής Μεσογείου. Οι δυτικοευρωπαίοι εξορμούν με τις Σταυροφορίες προς την Ανατολή και στο λιμάνι της Ρόδου προσεγγίζουν πλοία απ' όλη την Ευρώπη. Η οικονομία του νησιού αναπτύσσεται και αντίστοιχα και οι λοιποί τομείς του βίου. Στο τέλος του 11^{ου} και στη διάρκεια του 12^{ου} αι. κτίζονται σπουδαία μνημεία στην πόλη και την ύπαιθρο της Ρόδου (Παναγία του Κάστρου, Άγιος Φανούριος, Αρχάγγελος Μιχαήλ στο Θάρι κ.ά.) και διακοσμούνται με θαυμάσιες τοιχογραφίες.

Στο πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα, όταν η Ρόδος ήταν ανεξάρτητη και «αυθέντες» της ήταν οι Γαβαλάδες, συμμαχίες και εμπορικές συμφωνίες συνάπτονται με δυτικές δυνάμεις και με το Βυζάντιο και στο λιμάνι της μπαινοβγαίνουν πλοία από όλο τον κόσμο. Στα 1309 οι ιππότες του Αγίου Ιωάννου της Ιερουσαλήμ εγκαθίστανται στα Δωδεκάνησα. Η πολυεθνική σύνθεση του ιπποτικού τάγματος εντελώς φυσικά, αναπόφευκτα, φέρνει τη Ρόδο σε οικονομική, πολιτική και πολιτιστική επαφή με όλη τη

δυτική Ευρώπη. Το λιμάνι της μεταβάλλεται σε μια από τις σημαντικότερες πύλες εισαγωγών και εξαγωγών προϊόντων και ιδεών του δυτικού κόσμου. Το ελληνικό στοιχείο, ιδιαίτερα από τα μέσα περίπου του 15^{ου} αιώνα διαπρέπει οικονομικά. Μέσα στην τειχισμένη πολιτεία που την περιέβαλλαν κήποι κατάφυτοι με οπωροφόρα δέντρα, κατοικούσε μια πανσπερμία φυλών και εθνών, με κυρίαρχο στοιχείο το ελληνικό.

Την πόλη περιέβαλλε ισχυρή και ακαταμάχητη οχύρωση. Στη μορφή που μας έχει παραδοθεί ανήκει σε εκείνη την εποχή που η εφεύρεση του πυροβόλου όπλου έφερε αναστάτωση στην πολεμική τέχνη. Οι ιππότες είχαν αρχίσει να προσαρμόζουν την παλαιά οχύρωση προς τις νέες επαναστατικές απαιτήσεις. Τα τείχη τα μετασκεύαζαν χωρίς να τα κατεδαφίζουν και, έτσι, το παλαιό συμπλέκεται με το καινούργιο. Οι μεσαιωνικές οχυρώσεις της Ρόδου παραμένουν μοναδικές στην Ευρώπη ως προς την ακεραιότητά τους και τη μορφή τους. Η σφιχτοδομημένη πόλη δεν ακολουθεί το οδικό δίκτυο που οι μεσαιωνικοί Ρόδιοι υιοθέτησαν, αλλά εκείνο που οι πρόγονοί τους στα ελληνιστικά χρόνια είχαν σχεδιάσει, τροποποιημένο όμως σύμφωνα με τις νέες ιστορικές συνθήκες και τους νέους κανόνες βίου. Η αστική ροδιακή αρχιτεκτονική της Ιπποτοκρατίας ανήκει μεν στην υστερογοτθική τεχνοτροπία, αλλά οι αιγαιοπελαγίτικες κλιματολογικές συνθήκες και η μακραίωνη αρχιτεκτονική παράδοση της έδωσαν μια ιδιαιτερότητα που την ξεχωρίζει από τις σύγχρονές της δυτικοευρωπαϊκές. Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική είχε ανάλογη ανάπτυξη με την κοσμική. Μέσα στην πόλη υπήρχαν την εποχή της Ιπποτοκρατίας περίπου τριάντα πέντε ως τριάντα επτά

εκκλησίες, από τις οποίες σώζονται είκοσι εννέα. Τέσσερις απ' αυτές ανήκουν σε δυτικοευρωπαϊκούς αρχιτεκτονικούς τύπους και οι υπόλοιπες σε βυζαντινούς.

Λίγους μήνες μετά την υποδούλωσή τους (1522), οι Ρόδιοι έρχονται σε επαφή με το τάγμα των Ιπποτών και οργανώνουν κίνημα για την αποτίναξη του Οθωμανικού ζυγού που όμως απέτυχε. Στα 1575-76 Ύξεσπά επανάσταση στο νησί, που καταπνίγεται στο αίμα. Στη συνέχεια το ελληνικό στοιχείο αναπτύσσεται, ιδιαίτερα από το 18^ο αι. κι ύστερα, οικονομικά και πνευματικά. Η Ρόδος δεν έχει τα προνόμια των μικρών νησιών της Δωδεκανήσου αλλά διατηρεί το θεσμό της αυτοδιοίκησης.

Τον Μάιο του 1912 η Ιταλία καταλαμβάνει τη Ρόδο και στη συνέχεια τα υπόλοιπα νησιά της Δωδεκανήσου. Με τη συνθήκη της Λωζάνης (1923) η Τουρκία παραχώρησε στην Ιταλία τα δικαιώματά της στη Δωδεκάνησο. Κατά την πρώτη αυτή περίοδο ιταλικής κατοχής, επειδή επισήμως τα νησιά ανήκουν στην Τουρκία, συνεχίζεται το ίδιο καθεστώς με τους νόμους και τα προνόμια της περιόδου της Τουρκοκρατίας. Συνάμα αυτή την περίοδο αναβαθμίζεται το οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο του λαού. Κατά την δεύτερη περίοδο της ιταλικής κατοχής τα Δωδεκάνησα, προσαρτησμένα πλέον στο ιταλικό κράτος, ονομάζονται << isole italiane dell Egeo >>. Διοικητής με απόλυτα δικαιώματα διορίζεται το 1924 ο Mario Lago, που εκτελεί μεγαλόπνοα δημόσια έργα στο νησί. Το 1936 διορίζεται διοικητής της Δωδεκανήσου ο Gesare Μαρία de Vecchi, ηγετικό στέλεχος του φασιστικού κόμματος, που προσπαθεί να αφελληνίσει τα

νησιά της Δωδεκανήσου και αρχίζει σκληρή δίωξη όλων των Ελλήνων πατριωτών. Ο ροδιακός λαός όμως οργανώνεται, αντιστέκεται και αποκτά έντονη συνείδηση της ελληνικής του καταγωγής. Στη διάρκεια του τελευταίου μεγάλου πολέμου η Ρόδος πέφτει διαδοχικά στα χέρια του γερμανικού και στη συνέχεια του αγγλικού στρατού, έως την ενσωμάτωση με την Ελλάδα.

Μετά την ενσωμάτωση η Ρόδος γίνεται το σημαντικότερο τουριστικό νησί της χώρας και είναι πάλι το σταυροδρόμι των λαών, που έρχονται τώρα πια να χαρούν τις ομορφιές της και τις ιστορικές μνήμες που περιρρέουν στην ατμόσφαιρα και αναδύονται από το έδαφος της. «Η πελαγίσια κόρη της Αφροδίτης και του Ήλιου γυναίκα, η Ρόδος» (Πίνδαρος, Ζ' Ολυμπιόνικος) διατήρησε σ' όλη τη διάρκεια του βίου της την ελληνικότητά της και στις εποχές ακμής της ο πολιτισμός και η δραστηριότητα των πολιτών της ακτινοβόλούσε σ' όλο τον κόσμο. >>¹

1. Νίκος Κασέρης, "ΡΟΔΟΣ", εκδ. Δήμος Ρόδου, 1992, σελ. 17-19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Σύμφωνα με τη **μυθολογία** (Πίνδαρος, Ζ΄ Ολυμπιονίκος), η Ρόδος αναδύθηκε από τα βάθη της αφρισμένης θάλασσας. Μετά την ανάδυσή της δόθηκε από τους θεούς ως κλήρος στο θεό Ήλιο που, μαζί με τη Νύμφη Ρόδο, γέννησε 7 γιους. Από αυτούς ένας, ο Κέρκαφος, γέννησε τρεις, τον Κάμιρο, τον Ιάλυσο και τον Πίνδο, που μοίρασαν σε τρία μέρη το νησί. Έτσι, καθένας είχε τη δική του πόλη και της έδωσε το όνομά του. Η ανάδυση της Ρόδου απ'τη θάλασσα είχε σχέση με τις ανιζήσεις και καθιζήσεις της επιφάνειας της γης, σύμφωνα με τη θεωρία ότι τα νησιά του Αιγαίου ήταν ενωμένα με τη Μ. Ασία και την κυρίως Ελλάδα. Επιπλέον, η μεγάλη αγάπη του Ηλίου στη Ρόδο εξηγεί με την ηλιοφάνεια που είχε πάντα το νησί. Γι'αυτό και το νησί ονομάστηκε "Νύμφη του Ηλίου" και θεωρείται κόρη της Αφροδίτης, καθώς σχετίζεται με την ανάδυση της απ'τον αφρό της θάλασσας, απ'όπου βγήκε και η θεά.¹

Σποραδικά ευρήματα **Νεολιθικής εποχής** έχουν βρεθεί στη Ρόδο. Υπονεολιθικά ευρήματα έχουν βρεθεί στις ανασκαφές της

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, "Ιστορία της Ρόδου", εκδ. Δήμος Ρόδου –Σ. Γ. Τ. Δ., Β΄ Έκδοση Συμπληρωμένη, Αθήνα 1994, σελ. 66 –67

Λίνδου και στην Νοτιοανατολική πλευρά του νησιού από τους Δανούς αρχαιολόγους Kinch και Blinkenberg (1902-1914).

Στη **Μεσομινωϊκή εποχή**, η Ρόδος καταλαμβάνεται από τους Αχαιοούς περίπου το 1500 π.Χ. Το 1500 π.Χ. οι Αχαιοί γίνονται κύριοι όλης της Ρόδου και τότε αρχίζει η άνθιση του Μυκηναϊκού πολιτισμού, γνωστού κυρίως από τις νεκροπόλεις της Καμίρου και Ιαλυσού.¹

Ο **11^{ος} αιώνας** θεωρείται η **αρχή των ιστορικών χρόνων**. Την εποχή αυτή η Ρόδος καταλαμβάνεται από τους Δωριείς, οι οποίοι δημιουργούν τη Δωρική Εξάπολη, μια αμφικτιονία με θρησκευτικό κέντρο το ναό του « Τριοπίου Απόλωνος » στη χερσόνησο της Κνίδου. Με το πέρασμα του χρόνου η Ρόδος εκδωρίζεται στο βίο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τα ήθη και έθιμα, τη πολιτική οργάνωση. Χαρακτηριστική είναι, επίσης, η έντονη εμπορική και ναυτική δράση των Ροδιτών, ενώ σημαντική και η συμμετοχή τους στην αποικιστική κίνηση των Ελλήνων στη Μ.Ασία και τη Σικελία.²

Στους **Περσικούς πολέμους**, η επέμβαση των Περσών στη Ρόδο ήταν αναπόφευκτη λόγω της θέσης που κατείχε. Κατά τη **διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου**, η Ρόδος βρίσκεται στο πλευρό της Αθήνας. Το 411 π.Χ. οι Λακεδαιμόνιοι, μετά τη

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, "Ιστορία της Ρόδου", εκδ. Δήμος Ρόδου -Σ. Γ. Τ. Δ., Β' Έκδοση Συμπληρωμένη, Αθήνα 1994, σελ. 52

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 57

ναυμαχία της Σύμης, καταλαμβάνουν τη Ρόδο, ενώ οι φιλολάκωνες της Ρόδου με αρχηγό το Δωριέα βοηθούν τους Σπαρτιάτες να πείσουν τους Ροδίτες να αποστατήσουν και να προσχωρήσουν στη Σπάρτη. Μετά το τέλος του πολέμου, το 408 π.Χ. , οι τρεις αρχαίες πόλεις συνενώνονται. Η νέα πόλη, στην οποία συνοικίσθηκαν οι κάτοικοι της Λίνδου, της Ιαλυσού και της Καμίρου, χτίστηκε στο Βορειοανατολικό άκρο του νησιού, σύμφωνα με το Ιπποδάμειο σύστημα, ενώ όλη η δύναμη του νησιού συγκεντρώνεται σ'αυτή. Από το έτος 378 π.Χ. , με την έξωση των Σπαρτιατών από την Καδμεία και την επικράτηση των Θηβών, η Ρόδος προσχωρεί στη Β' Αθηναϊκή συμμαχία, ενώ το 356 π.Χ. η Ρόδος απελευθερώνεται με τη διάλυση της Αθηναϊκής συμμαχίας.¹

Την εποχή της κυριαρχίας της Μακεδονίας οι Ροδίτες έχουν ελευθερία κινήσεων, ενώ η συμπαράστασή τους στην εκστρατεία του Μ.Αλεξάνδρου είναι σημαντική.

Μετά το θάνατο του Μ.Αλεξάνδρου (Ελληνιστικοί χρόνοι) και το διαμελισμό του κράτος του από τους στρατηγούς του, η Ρόδος ανεξαρτητοποιείται, καθώς φεύγει από το νησί η Μακεδονική φρουρά. Γενικότερα, ακολουθούν ουδέτερη στάση. Το 305 π.Χ. αρχίζει, εντούτοις, η πολιορκία της Ρόδου από το Δημήτριο, γιο του Αντιγόνου, ως συνέπεια της αδιάφορης στάσης των Ροδιτών, που προτιμούσαν την ειρήνη και που γι'αυτό το λόγο δεν δέχτηκαν να λάβουν μέρος στον πόλεμο του Αντιγόνου ενάντια στους στρατηγούς του Πτολεμαίου στην Κύπρο το 306

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 74 – 80

π.Χ.. Ο Δημήτριος επιθυμούσε την κατάληψη της Ρόδου, ώστε να έχει ελευθερία κινήσεων στον πόλεμο της Αιγύπτου. Την πολιορκία περιγράφει με λεπτομέρεια ο Διόδωρος ο Σικελιώτης έχοντας ως πηγή το Ρόδιο ιστορικό Ζήνωννα. Το 305 π.Χ. τελειώνει με υπεροχή των Ροδίων, καθώς κατόρθωσαν να εξουδετερώσουν τον κίνδυνο που απειλούσε το λιμάνι της Ρόδου. Την άνοιξη του 304 π.Χ., ο Δημήτριος, μετά την αποτυχία από την θάλασσα, αρχίζει τις επιθέσεις από την ξηρά. Για το σκοπό αυτό κατασκευάζει μια τεράστια ελέπολη (= μια πολιορκητική μηχανή, που καταστρέφει τις πόλεις). Προς ενίσχυση των Ροδιτών στάλθηκε βοήθεια από τον Πτολεμαίο, τον Κάσανδρο και τον Λυσίμαχο. Ο Δημήτριος δεν κατάφερε τελικά να καταλάβει τη Ρόδο. Από την όλη διήγηση του Διοδώρου φαίνεται ότι το αίσιο τέλος της μεγάλης δοκιμασίας της Ρόδου οφείλεται στα ισχυρά τείχη της και στην απaráμιλλη ανδρεία και τόλμη των Ροδιτών. Επιπλέον, όμως, ο Δημήτριος αναγκάστηκε να αποχωρήσει λόγω ουσιωδέστερων μαχών που τον καλούσαν. Πάντως, το τέλος της πολιορκίας εξασφάλισε στους Ροδίτες την ανεξαρτησία και την τιμή, ενώ το πιο σπουδαίο αφιέρωμά τους στους θεούς ήταν το περίφημο άγαλμα του Ηλίου, ο Κολοσσός της Ρόδου.¹

Από το 304 έως το 168 π.Χ. αρχίζει για τη Ρόδο μια περίοδος ακμής. Η συνεργασία με την Αίγυπτο είναι απρόσκοπτη έως το 220 π.Χ. και μαζί κρατούν τα ηνία στη θάλασσα. Η εξασθένηση της Αιγύπτου μετά το 220 π.Χ. δίνει στη Ρόδο την υπεροχή. Η περίοδος της μεγάλης ακμής της Ρόδου λήγει με την πτώση του Περσέα, γιου του Φιλίππου του Ε', βασιλιά της

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 94 – 104

Μακεδονίας, ο οποίος υπέστη μεγάλη ήττα στην Πύδνα, το 168 π.Χ. από τον Αιμίλιο Παύλο. Κατά τη διάρκεια αυτού του πολέμου η Ρόδος προσπάθησε να τηρήσει την ουδετερότητά της, αλλά η υπεροχή της Ρώμης αποτελεί κίνδυνο για την ελευθερία και την ευδαιμονία της. Το 164 π.Χ. υπογράφεται συμμαχία με τη Ρώμη υπό τον όρο «να έχουν τους ίδιους εχθρούς και φίλους». Η συμμαχία αυτή θα συντελέσει στην τέλεια εξουθένωση της Ρόδου που προσδένεται στο άρμα της Ρώμης.¹

Η θέση της Ρόδου γίνεται δύσκολη στο διάστημα των εμφυλίων πολέμων των Ρωμαίων, διότι ως σύμμαχοι ήταν υποχρεωμένοι να υποστηρίξουν τη μερίδα που είχε στα χέρια της η εξουσία. Μετά τη δολοφονία του Καίσαρα από τον Βρούτο και τον Κάσσιο, η Ρόδος βρέθηκε στο πλευρό του Αντωνίου, του Λέπιδου και του Οκτάβιου, που στράφηκαν ενάντια στο Βρούτο και Κάσσιο για να εκδικηθούν το θάνατο του Καίσαρα.

Τελικά, το 42 π.Χ. η Ρόδος κυριεύθηκε από τον Κάσσιο, που δεν επέτρεψε στο στρατό να λεηλατήσει την πόλη. Αντίθετα, συγκέντρωσε όσα λάφυρα μπόρεσε, χωρίς να σεβαστεί ούτε τα αφιερώματα των ιερών ούτε τα αγάλματα, εκτός από το άγαλμα του πολιούχου της Ρόδου Ηλίου, και με τα λάφυρα αυτά στόλισε τη Ρώμη. Συνέπεια αυτής της συμφοράς ήταν να μην είναι δυνατό στη Ρόδο να συνέλθει, ούτε πολιτικά, ενώ το εμπόριο της, επίσης, δεν ήκμασε όπως πρώτα. Μετά την πτώση του Βρούτου και Κασσίου οι νικητές προσπάθησαν να ανακουφίσουν τη συμφορά της Ρόδου. Βέβαια, η πολιτική ηγεσία της Ρόδου χάθηκε, αλλά

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 105 – 125

ήκμασε πνευματικά, καθώς από τον Β' αιώνα, περισσότερο τον Α', θεωρείται από τα σπουδαιότερα κέντρα των δραμάτων και των τεχνών.¹

Το 31 π.Χ. , ύστερα από την ναυμαχία του Ακτίου, που τελείωσε με νίκη του Οκταβιανού Αυγούστου έναντι του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, με συνέπεια την απόλυτη κυριαρχία του Αυγούστου στο ρωμαϊκό κράτος, η Ρόδος δεν ενώθηκε με κάποια ρωμαϊκή επαρχία. Διατηρήθηκε δηλαδή στη Ρόδο ένα είδος αυτονομίας με την άμεση, όμως, εξάρτηση από τον αυτοκράτορα.

Τη χαριστική βολή για την τελική καταστροφή της Ρόδου έφερε ο σεισμός του 155 μ.Χ.. Η πόλη της Ρόδου ανοικοδομήθηκε μετά τον σεισμό από τον αυτοκράτορα Αντωνίνο τον Πίο. Τίποτα όμως δεν μπόρεσε να συντελέσει στην ανάκαμψη της άλλοτε ένδοξης Ρόδου. Το 279 μ.Χ. ο Διοκλητιανός ενώνει οριστικά την Ρόδο με την ρωμαϊκή επαρχία των νήσων και την καθιστά πρωτεύουσα της.²

Η διάδοση του Χριστιανισμού και η μεταφορά της πρωτεύουσας στο Βυζάντιο από το Μ.Κωνσταντίνο οδηγούν στο μεσαίωνα.

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 138 –140

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 143 – 144

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΙΠΠΟΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Με την οριστική υπαγωγή της Ρόδου στη ρωμαϊκή επαρχία των νήσων, στα τέλη του Γ' αιώνα μ.Χ., παύει οριστικά και η τυπική αυτονομία της Ρόδου. Το 345 μ.Χ. έγινε ισχυρός σεισμός στη Ρόδο, σοβαρότερος όμως είναι του 515 μ.Χ.. Με την καταστροφή της πόλης και των τειχών δεν ήταν εύκολο να ξαναχτιστούν πάλι στην ίδια έκταση, από το Μόντε Σμιθ έως το Α' νεκροταφείο και το Πάνω Γιαλό. Η πόλη, ύστερα από τις αλλεπάλληλες συμφορές, έχει ελαττωθεί και είναι αναγκαία η δημιουργία νέας και το χτίσιμο άλλων τειχών, που να μπορούν να την προστατεύσουν από τις εχθρικές επιδρομές. Γι' αυτό χάλασαν τα παλαιά τείχη και τα περιόρισαν στη σημερινή τους θέση μέσα στα οποία χτίστηκε η μεσαιωνική πόλη, περίπου όπως σώζεται σήμερα. Είναι τα τείχη που βρήκαν οι Ιππότες το 1309 μ.Χ., τα οποία επιδιόρθωναν κάθε λίγο κι έβαζαν τα οικόσημά τους.¹

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 241 -244

Το **Βυζαντινό ή Ανατολικό Ρωμαϊκό κράτος**, σαν συνέχεια του Ρωμαϊκού, διατήρησε τη διοικητική διαίρεση σε επαρχίες. Από τον Ζ΄ αιώνα, ωστόσο, επικρατεί στο Βυζάντιο το σύστημα των θεμάτων. Αρχικά, θέμα ήταν το εγκατεστημένο σε μια περιοχή στρατιωτικό σώμα. Έπειτα, η στρατιωτική μονάδα έδινε το όνομά της σε αυτή τη περιοχή. Έμενε, έτσι, σαν γεωγραφικό όνομα και με αυτόν τον τρόπο ανατράπηκε το ρωμαϊκό σύστημα των επαρχιών. Η Ρόδος με τη Χάλκη, Σύμη και τη Μεγίστη πήγαν στο θέμα των Κιβυραιωτών. Από τον Ε΄ έως και τον Θ΄ αιώνα η Ρόδος δέχεται τις επιδρομές Ισαύρων, Περσών, Αράβων και Σελτζούκων Τούρκων. Η ήττα των Περσών από το Ηράκλειο και ο εκτοπισμός των Αράβων απ΄το Αιγαίο ανοίγει το δρόμο στους Δυτικούς. Αποικίες των Ιταλικών ναυτικών πόλεων (Βενετία, Γένοβα, Πίζα, Αμάφι) ιδρύονται στην ανατολή. Η ειρηνική αυτή αρχικά διείσδυση μετατρέπεται αργότερα σε κυριαρχία, με συνέπεια την εξασθένηση και τελικά πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Τα απλά ταξίδια και η οικονομική εκμετάλλευση καταλήγουν σε πειρατικές επιδρομές από τις οποίες υποφέρει και η Ρόδος. Επιπλέον, όπως και στη Ρωμαϊκή περίοδο, εξακολουθεί να αποτελεί τόπο εκτοπισμού για πολιτικούς λόγους.¹

Το 1204 η Κωνσταντινούπολη πέφτει στα χέρια των Φράγκων και το Βυζαντινό κράτος διανέμεται από τους σταυροφόρους της Δ΄ σταυροφορίας, στην οποία η Βενετία πήρε την εκλεκτή μερίδα (όλα τα νησιά και τις παράλιες πόλεις της Πελοποννήσου). Οι Βενετοί δεν κατόρθωσαν, όμως, να κατακτήσουν τη Ρόδο, διότι την τελευταία στιγμή ανακηρύχτηκε

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 244 – 250

ανεξάρτητος ηγεμόνας ο Λέων Γαβαλάς. Το 1248 η Ρόδος καταλαμβάνεται από τους Γενοάτες. Το 1250 απελευθερώνεται και υπάγεται στην αυτοκρατορία της Νικαίας. Παραμένει σε αυτή την αυτοκρατορία έως το 1261, έτος ανάκτησης της Κωνσταντινούπολης. Το 1275 επισκευάζονται από τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο τα τείχη της Ρόδου και η τάφος. Η Ρόδος καταλαμβάνεται οριστικά το 1309 από τους Ιππότες του Άη Γιάννη της Ιερουσαλήμ.¹

Το Τάγμα των Ιπποτών του Άη Γιάννη της Ιερουσαλήμ είχε ως σκοπό την προσφορά βοήθειας στους Χριστιανούς που πήγαν να προσκυνήσουν τον Πανάγιο τάφο. Τα μέλη του τάγματος πλήθυναν με τον καιρό με συρροή νέων από αριστοκρατικές οικογένειες της Ευρώπης. Για το λόγο αυτό χρειάστηκε να χωριστούν σε 7 έθνη που ονομάζονταν «Γλώσσες»: της Προβηγκίας, Ωβέρνης, Γαλλίας, Ιταλίας, Ισπανίας, Γερμανίας, Αγγλίας. Γενικός ηγούμενος των γλωσσών ήταν ο μάγιστρος. Το 1187 ο Χαλίφης της Αιγύπτου Σαλαδίν κήρυξε τον πόλεμο κατά των σταυροφόρων της Παλαιστίνης και κατέλαβε την Ιερουσαλήμ. Οι Ιωαννίτες κατέφυγαν το 1191 στο φρούριο Άη Γιάννης της Άκρας της Παλαιστίνης, όπου έμειναν έως το 1291. Κατέφυγαν τότε στην Κύπρο και στη συνέχεια, το 1309, κατέλαβαν τη Ρόδο, όπου και εγκαταστάθηκαν αποφεύγοντας έτσι την επάνοδο στην Ευρώπη. Με την κατάληψη της Ρόδου οι Ιωαννίτες ονομάστηκαν Ιππότες της Ρόδου. Μοίρασαν τα αξιώματα στις οχτώ γλώσσες – γιατί η Γλώσσα της Ισπανίας χωρίστηκε αργότερα στη γλώσσα της Αραγωνίας και της Καστίλλης κι έγιναν :

1. **Μεγάλος Νοσοκόμος** – Γλ. Γαλλίας
2. **Μεγάλος Ταξίαρχος** – Προβηγκίας

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 251 – 264

3. **Αρχιστράτηγος** – Ωβέρνης
4. **Ναύαρχος** – Ιταλίας
5. **Τουρκοπολέριος** – Αγγλίας
6. **Μεγ. Βάϊλος** – Γερμανίας
7. **Μεγ. Σωτήρας** – Αραγωνίας
8. **Μεγ. Καγκελλάριος** – Καστίλλης

Κάθε γλώσσα είχε το κατάλυμά της (auberge), όπου έμενε ο αρχηγός με το Συμβούλιό του και όλοι οι αρχηγοί των Γλωσσών αποτελούσαν το Συμβούλιο του μεγάλου μαγίστρου, που έμενε στο Παλάτι το ειδικό και δίπλα ήταν ο ναός του **Πάτρωνα του Τάγματος Άη Γιάννη**. Επίσημη γλώσσα ήταν η λατινική, έπειτα η γαλλική, μιλούσαν όμως διάφορες γλώσσες. Οι ντόπιοι βέβαια μιλούσαν ελληνικά.¹

Από το 1309 – 1522 εχρημάτισαν 19 μεγάλοι μάγιστροι στη Ρόδο και είχαν το αξίωμα σαν ισόβιοι άρχοντες οι ακόλουθοι:

1. Foulques de Villaret	1309-1319 από την
Προβηγκία	
2. Helion de Villeneuve	1319-1346 από την
Προβηγκία	
3. Dieudone de Gozon	1346-1353 από την
Προβηγκία	
4. Pierre de Corneillan	1353-1355 από την
Προβηγκία	
5. Roger de Pins	1355-1365 από την
Προβηγκία	

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 273

6. Reymond Berenger	1365-1373 από την
Προβηγκία	
7. Robert de Juilliac	1373-1377 από την
Γαλλία	
8. Ferdinand d' Heredia	1377-1396 από την
Ισπανία	
9. Philibert de Naillac	1396-1421 από την
Γαλλία	
10. Antoin Fluvian	1421-1437
από την Ισπανία	
11. Jean Bonpart de Lastic	1737-1454
από την Ωβέρνη	
12. Jacques de Milly	1454-1461
από την Ωβέρνη	
13. Pier Reymond Zacosta	1461-1467
από την Ισπανία	
14. Giovanni Battista Degli Orsini	1467-1476
από την Ιταλία	
15. Pierre d' Aubusson	1476-1503
από την Ωβέρνη	
16. Emery d' Amboise	1503-1512
από την Γαλλία	
17. Guy de Blanchefort	1512-1513 από
την Προβηγκία	
18. Fabrizio del Caretto	1513-1521
από την Ιταλία	
19. Villiers de L'Isle Adam	1521-1522
από την Γαλλία	

Όπως φαίνεται από τον κατάλογο, η Προβηγκία έδωσε 7 μεγάλους μεγίστρους, η Γαλλία 4, η Ωβέρνη 3, δηλαδή 14 ήταν Γάλλοι, 3 Ισπανοί και 2 Ιταλοί.¹

Την εποχή του **Helion de Villeneuve** (1319-1346) επιδιορθώθηκαν τα τείχη της Ρόδου και στους πρόποδες του βουνού Παραδείσι χτίστηκε φρούριο που πήρε το όνομα του **Villeneuve**. Ερείπια του φρουρίου σώζονται πάνω από τη σημερινή τοποθεσία Κουφάς κι από αυτό πήρε το όνομα Βιλλανόβα και το χωριό που χτίστηκε γύρω από το φρούριο. Ο μεγάλος μάγιστρος **Ferdinand d' Heredia** (1377-1396) επιδιόρθωσε τα οχυρά κι έχτισε δυο μεγάλους πύργους στο εμπορικό λιμάνι της Ρόδου. Ο **Philibert de Naillac** (1396-1421) έχτισε για την οχύρωση της Ρόδου ένα πύργο στην είσοδο του εμπορικού λιμανιού, στην Ανατολική προεξοχή της πύλης του Αγίου Παύλου, βγαίνοντας για το Μαντράκι από την παλιά πόλη κι από το όνομα του τον έλεγαν πύργο του Naillac ή του Αγίου Μιχαήλ. Είχε ύψος 49 μ., τρεις τετράγωνες οροφές και στο μέσο υπήρχε ένας φανός για τα πλοία. Σωζόταν έως το 1863, οπότε έπεσε από σεισμό. Ο **Antoin Fluvian** (1421-1437) έκανε μια επέκταση της Εβραϊκής συνοικίας και συγκέντρωσε χρήματα να χτίσει το Νοσοκομείο. Η ανοικοδόμησή του άρχισε από τον **Jean Bonpart de Lastic** (1737-1454) στα 1440 και τελείωσε από τον **Pierre d' Aubusson** (1476-1503). Ο **Pier Reymond Zacosta**

(1461-1467) έχτισε τον πύργο του Άη Νικόλα στην είσοδο του Μανδρακιού. Σήμερα χρησιμοποιείται ως φάρος. Έχτισε, επίσης,

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 274

Όπως φαίνεται από τον κατάλογο, η Προβηγκία έδωσε 7 μεγάλους μεγίστρους, η Γαλλία 4, η Ωβέρνη 3, δηλαδή 14 ήταν Γάλλοι, 3 Ισπανοί και 2 Ιταλοί.¹

Την εποχή του **Helion de Villeneuve** (1319-1346) επιδιορθώθηκαν τα τείχη της Ρόδου και στους πρόποδες του βουνού Παραδείσι χτίστηκε φρούριο που πήρε το όνομα του **Villeneuve**. Ερείπια του φρουρίου σώζονται πάνω από τη σημερινή τοποθεσία Κουφάς κι από αυτό πήρε το όνομα Βιλλανόβα και το χωριό που χτίστηκε γύρω από το φρούριο. Ο μεγάλος μάγιστρος **Ferdinand d' Heredia** (1377-1396) επιδιόρθωσε τα οχυρά κι έχτισε δυο μεγάλους πύργους στο εμπορικό λιμάνι της Ρόδου. Ο **Philibert de Naillac** (1396-1421) έχτισε για την οχύρωση της Ρόδου ένα πύργο στην είσοδο του εμπορικού λιμανιού, στην Ανατολική προεξοχή της πύλης του Αγίου Παύλου, βγαίνοντας για το Μαντράκι από την παλιά πόλη κι από το όνομα του τον έλεγαν πύργο του Naillac ή του Αγίου Μιχαήλ. Είχε ύψος 49 μ., τρεις τετράγωνες οροφές και στο μέσο υπήρχε ένας φανός για τα πλοία. Σωζόταν έως το 1863, οπότε έπεσε από σεισμό. Ο **Antoin Fluvian** (1421-1437) έκανε μια επέκταση της Εβραϊκής συνοικίας και συγκέντρωσε χρήματα να χτίσει το Νοσοκομείο. Η ανοικοδόμησή του άρχισε από τον **Jean Bonpart de Lastic** (1737-1454) στα 1440 και τελείωσε από τον **Pierre d' Aubusson** (1476-1503). Ο **Pier Reymond Zacosta** (1461-1467) έχτισε τον πύργο του Άη Νικόλα στην είσοδο του Μανδρακιού. Σήμερα χρησιμοποιείται ως φάρος. Έχτισε, επίσης,

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 274

και το φρούριο του Αρχαγγέλου. Το 1468 γίνεται νέα επιδιόρθωση των τειχών της Ρόδου που τους δίνει το σημερινό σχήμα τους κι επιπλέον χτίζονται κι άλλοι πύργοι στο θαλασσινό τείχος.¹

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, το 1453, στα χέρια των Τούρκων, ο Μωάμεθ Β' ζήτησε την υποτέλεια των Ιπποτών της Ρόδου και την καταβολή φόρου. Η άρνηση των Ιπποτών οδήγησε στην κήρυξη του πολέμου εκ μέρους των Τούρκων.

Οι Τουρκικές επιθέσεις στη Ρόδο ξεκινούν το 1480 και τελικά το 1522 οι Τούρκοι την κυριεύουν.

Έμειναν στη Ρόδο 213 χρόνια οι Ιππότες (1309-1522) κι αγωνίστηκαν μαζί με τους Ροδίτες για το γόητρο του Χριστιανισμού και τη σωτηρία του τόπου. Σ' όλο αυτό το διάστημα της Ιπποτοκρατίας η Ρόδος είχε αποκρούσει τόσες επιδρομές, πολιορκήθηκε τέσσερις φορές και σώθηκε στις τρεις. Ο Βοσιο και οι άλλοι συγγραφείς γνωρίζουν το έργο των Ιπποτών. Η μελέτη της Ιπποτοκρατίας μας παρουσιάζει άριστα παραδείγματα ηρωισμού και αυτοθυσίας στις διάφορες επιδρομές και πολιορκίες, η μεγάλη όμως εποποιία γράφτηκε στις δυο φοβερές πολιορκίες του 1480 και 1522 κι είναι τιμητικό ότι κατορθώθηκε η συνεργασία του ελληνικού στοιχείου με τους πολεμιστές του Τάγματος, πράγμα που έγινε αιτία να γραφτεί η μεγάλη εποποιία, ανάλογη με την αρχαία παράδοση της Ρόδου και του Ελληνισμού.

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 275 – 280

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΝΕΩΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Η Ρόδος στην εποχή της Τουρκοκρατίας ήταν κέντρο των τουρκικών αρχών κι εχρημάτισε πρωτεύουσα του βιλαετίου Αρχιπελάγους ή έδρα του σαντζακίου της Ρόδου, που περιλάμβανε κι άλλα νησιά.

Η Ρόδος σαν πρωτεύουσα α) είναι η έδρα των τουρκικών αρχών, β) εδώ μένει ο διοικητής που είχε πολιτική και στρατιωτική εξουσία, γ) είναι η βάση των τουρκικών στρατευμάτων της περιοχής, δ) υπάρχουν φρούρια ισχυρά που προστατεύουν την εχθρική άμυνα σε κάθε εξωτερική επέμβαση και ε) οι κάτοικοι στην πόλη Ρόδο δεν αποτελούν καθαρό Ελληνικό πληθυσμό, γιατί από τον καιρό της κατάκτησης του 1522 άπειρα πλήθη τουρκικά είχαν κατακλείσει τη Ρόδο από τη Ρωμυλία, τη Μικρασία και την άλλη Ανατολή. Οι Έλληνες κάτοικοι της Ρόδου είχαν βέβαια την υπεροχή πάντα, αν λάβουμε υπόψη ότι τα χωριά ήταν όλα σχεδόν ελληνικά, στην πόλη όμως οι Τούρκοι με τους Εβραίους, που ήταν πάντα μαζί τους, δεν ήταν πολύ λιγότεροι από τους Έλληνες και πολλές φορές υπερτερούσαν. Οι Εβραίοι εμπορευόμενοι στα χωριά εκτελούσαν μια κατασκοπεία και γυρίζοντας στην πόλη για ψώνια μετάδιδαν και τα νέα στις τουρκικές αρχές. Οι Τούρκοι

αποτελούν το κυρίαρχο στοιχείο, κατοικούν μέσα στην οχυρωμένη πόλη, ενώ οι Έλληνες διωγμένοι στα προάστια μπαίνουν με φόβο θεού ορισμένες ώρες, μόνο την ημέρα, στην πόλη.¹

Με την έναρξη της επανάστασης πρώτη η Κάσος προσχώρησε στον αγώνα με 84 σκάφη κι ακολούθησαν τα άλλα νησιά. Η Ρόδος κατέχεται από τις τουρκικές δυνάμεις κι η Κως θεωρείται τμήμα της νέας Ελληνικής επικράτειας. Το Μάη του 1821 τα κασιώτικα καράβια περνώντας από τη Ρόδο με υψωμένες τις επαναστατικές σημαίες κανονιοβόλησαν το φρούριο, πράγμα που προξένησε φόβο στους Οθωμανούς, γι' αυτό έφυγαν οι διοικητές των μικρών νησιών, τα οποία έμειναν ελεύθερα. Έγινε συμφωνητικό τότε με δυο κασιώτικα καράβια να περιφέρονται στο στενό της Ρόδου για να φυλάνε τα νησιά Σύμη, Χάλκη, Τήλο και Νίσυρο και να πληρώνονται 400 γρόσια την ημέρα, καθώς επίσης και 4 κανόνια για την περιπόληση αυτή.²

Με τις αλλεπάλληλες αποβάσεις στη Ρόδο και τις συχνές επιθέσεις στην Αλεξάνδρεια, Δαμιέττη και λοιπά παράλια της Μεσογείου, ο στόλος της Κάσου έφερε μεγάλο αντιπερισπασμό στις τουρκικές δυνάμεις της Πύλης και του πασά της Αιγύπτου, πράγμα που υποβοηθούσε τον αγώνα της ανεξαρτησίας. Για το λόγο αυτό ο Μωχάμετ Άλυ ετοίμαζε μεγάλο στόλο για να τιμωρήσει τους Κασιώτες.³

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 440 – 441

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 455

3. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 460

Τελικά στις 10 Ιουνίου 1823 ο Χουσεΐν Βέης, στρατιωτικός διοικητής της Κρήτης, μετά την έλευση και του Αιγυπτιακού στόλου από την Αλεξάνδρεια, κυρίευσε την Κάσο.

Με την καταστροφή της Κάσου τα αιγυπτιακά στρατεύματα συγκεντρώνονταν στην Ρόδο και την απέναντι μικρασιατική παραλία, για να αποβιβαστούν στην Πελοπόννησο. Η παραμονή του αιγυπτιακού στόλου στη Ρόδο και η έξοδος των ναυτικών στην ξηρά έγινε αιτία πολλών θλιβερών επεισοδίων για τους κατοίκους.¹

Η Ρόδος και η Κως αποτελούν το καταφύγιο του τουρκοαιγυπτιακού στόλου στις επιχειρήσεις του 1824.

Το 1825 οι Αιγυπτιακές δυνάμεις αναχωρούν από τη Ρόδο. Η Ρόδος δεν μπόρεσε να λάβει μέρος στο μεγάλο αγώνα της Ελληνικής ανεξαρτησίας κι αυτό διότι η διοίκηση της Ρόδου από τον Σιουρκούμπεη ήταν τόσο στιβαρή που δεν άφηνε περιθώρια εξέγερσης. Επιπλέον, για το λόγο αυτό, ούτε ο ελληνικός στόλος ή οι αρχηγοί άλλων επαναστατημένων νησιών μπορούσαν να επέμβουν για την εξέγερση της Ρόδου. Συνεπώς αφού δεν μπορούσαν να κινηθούν όσοι έμεναν στη Ρόδο, προσπαθούσαν να τους αναπληρώσουν όσοι έφυγαν έξω από τη Ρόδο. Πολλοί είναι οι Ροδίτες που έτρεξαν να λάβουν μέρος στην επανάσταση, σπουδαστές της Ευρώπης, έμποροι της Αιγύπτου κι όσοι βρέθηκαν στην επαναστατημένη Ελλάδα ή έφευγαν κρυφά από τη Ρόδο. Πολέμησαν με ενθουσιασμό και αρκετοί διακρίθηκαν και

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 462 – 463

πήραν μεγάλους βαθμούς και αξιώματα. Άλλοι βοήθησαν οικονομικά, είτε από τις επιχειρήσεις του στην Αίγυπτο, είτε από τις οικονομίες τους στη Ρόδο.¹

Με την ανακήρυξη του νέου Ελληνικού κράτους η Ρόδος καθώς και η Κως εξακολούθησαν να κυβερνώνται σαν τουρκικές επαρχίες, όπως και πριν από την επανάσταση, τα άλλα νησιά ξαναγύρισαν πάλι στην αυτοδιοίκηση. Στην κατάσταση αυτή έμειναν τα Δωδεκάνησα όλο τον 19^ο αιώνα έως τα 1912, χωρίς καμία βελτίωση. Ωστόσο οι Έλληνες με την εργατικότητά τους αρχίζουν να προοδεύουν και να εκτοπίζουν τους Τούρκους γαιοκτήμονες, αγοράζοντας ακίνητα, που είχαν πάρει σαν τιμάρια από τον καιρό της κατάκτησης οι Τούρκοι. Επίσης πολλοί Έλληνες από την πόλη Ρόδο πήγαιναν σαν μετανάστες στην Αίγυπτο που καταγίνονταν με το εμπόριο, κυρίως του βαμβακιού, με άλλα επαγγέλματα, ενώ ο αγροτικός κόσμος μετανάστευσε στη Μικρασία. Με αυτό τον τρόπο το Ελληνικό στοιχείο αρχίζει να υπερτερεί του Τουρκικού στον οικονομικό τομέα.²

Η Κρητική επανάσταση του 1896 και ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 εξαγρίωσε τους Τούρκους, κυρίως τους πρόσφυγες που είχαν έρθει από τη Κρήτη κι ο λαός της Ρόδου έζησε μεγάλη αγωνία, σφαγές όμως δεν αναφέρονται. Με την ανακήρυξη του τουρκικού Συντάγματος στα 1908 οι Ροδίτες, όπως και όλοι οι τουρκοκρατούμενοι Έλληνες, αισθάνθηκαν μια ανακούφιση και είχαν την ελπίδα ότι το τέλος της απόλυτης

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 464

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 474 – 475

μοναρχίας θα έφερνε ένα καθεστώς φιλελεύθερο και θα εύρισκαν την ισοπολιτεία, τη δικαιοσύνη και την ανεξιθρησκεία που διακήρυσσαν οι Νεότουρκοι. Δυστυχώς οι Νεότουρκοι από τις πρώτες στιγμές όχι μόνο ισοπολιτεία και δικαιοσύνη δεν εφάρμοζαν, αλλά άρχισαν να εφευρίσκουν σχέδια εξοντωτικά για τις μειονότητες και τότε παραβίασαν και τα προνόμια των μικρών νησιών.¹

Μόλις άρχισε ο λαός της Ρόδου να αναπνέει από τη μεγάλη σκλαβιά και να βλέπει πάλι το φως, ύστερα από τόσο σκοτάδι, με την ίδρυση σχολείων και τη σχετική αναγέννηση στην πρώτη δεκαετηρίδα μετά το 1900, νέα πολιτική περιπέτεια περίμενε τα Δωδεκάνησα, που θα τα κρατήσει περισσότερο από μία τριακονταετία σε ένα άλλο είδος σκλαβιάς, με διαφορετικό σύστημα, που τα οδηγεί στον τέλειο αφελληνισμό και την εξομοίωση με τους νέους κυρίους. Ο λαός της Δωδεκανήσου έλπιζε πια σε μια σύντομη απελευθέρωση, πράγμα που έγινε για τους αλύτρωτους Έλληνες στους βαλκανικούς πολέμους του 1912-13, στάθηκε όμως άτυχος και τότε, γιατί το ίδιο ακριβώς έτος, λίγους μήνες πριν, τα νησιά τα κατέλαβαν τα ιταλικά στρατεύματα, για να επιβάλουν στην Τουρκία ειρήνη στο διάστημα του πολέμου με την Τριπολίτιδα.²

Με το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου και τη διακήρυξη του **Δόγματος των Εθνικοτήτων** και του **δικαιώματος για την αυτοδιάθεση των λαών**, ο Δωδεκανησιακός λαός έπρεπε να κινηθεί για να αποδείξει την ελληνικότητά του και τον προαιώνιο

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 478 – 479

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 527

πόθο του για την Ένωση με την Ελλάδα, γιατί η Ιταλία δεν παράλειπε ευκαιρία να παρουσιάσει ότι οι Δωδεκανήσιοι δεν ενδιαφέρονταν για την αλλαγή της πολιτικής ζωής τους και ότι δήθεν ήταν ευχαριστημένη με την ιταλική διοίκηση. Για τους λόγους αυτούς έπρεπε να κινηθούν εθνικά. Την πρωτοβουλία στην κίνηση αυτή ανέλαβε η Μητρόπολη της Ρόδου κι εκεί μυστικά συγκεντρώθηκαν αντιπρόσωποι της Ρόδου και άλλων νησιών που έμεναν στη Ρόδο για να οργανώσουν συλλαλητήρια.¹

Τα γεγονότα πήραν μεγάλη δημοσιότητα στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό και το αποτέλεσμα ήταν, να κάνει η ίδια η ιταλική κυβέρνηση τη **συμφωνία Τιπτόνι – Βενιζέλου**, 29 Ιουλίου 1919, στο Παρίσι, σύμφωνα με την οποία παραχωρούσε τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα, εκτός της Ρόδου, όπου θα γινόταν δημοψήφισμα μετά από 5 χρόνια, ύστερα από τη σύναψη της ελληνοτουρκικής συνθήκης, οπότε θα αποφάσιζαν για την μελλοντική τύχη τους. Βέβαια στην πρώτη αυτή περίοδο (1912-1924) ο λαός δεν ζούσε πια την καταθλιπτική ζωή της Τουρκοκρατίας, βρισκόταν σε ευρωπαϊκό περιβάλλον, άλλαξε συνθήκες ζωής, άρχισε να μορφώνεται κι η παιδεία, που από τα 1900 και πέρα είχε αρχίσει να αναπτύσσεται, τώρα προχωρεί πιο άνετα στον προορισμό της κι οι τρόποι της ζωής γίνονται διαφορετικοί, ώστε ο λαός ανεβαίνει κανονικά **σε ανώτερο πολιτιστικό επίπεδο**.²

Με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης (1923) και την μεταβίβαση των τουρκικών δικαιωμάτων στην Ιταλία, αρχίζει η

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 541

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 542 – 544

δεύτερη και σκληρότερη περίοδος της Ιταλικής κατοχής, γιατί έως τώρα η Ιταλία εξασκούσε την εξουσία σαν εντολοδόχος της Τουρκίας, χωρίς να έχει το δικαίωμα να κάνει ριζικές μεταρρυθμίσεις. Τώρα που παίρνει δικαιώματα, καθορίζει τις βασικές αρχές με τις οποίες θα διοικήσει τα Δωδεκάνησα. Φαινομενικά διατηρεί τους ίδιους θεσμούς, αλλά τη λειτουργία τους κανονίζει σύμφωνα με το πρόγραμμα που έχει χαράξει για το απώτερο μέλλον των νησιών. Δεν κήρυξαν ούτε τώρα προσάρτηση, ούτε και αποικία θεώρησαν τα νησιά, τα έλεγαν «Κτήση-Possedimento», γιατί, σύμφωνα με την ερμηνεία που έδιναν, αποικία -colonia- έλεγαν μια χώρα με κατώτερο πολιτισμό, όταν την καταλάμβαναν, όπως η Σομαλία, η Τριπολίτιδα, ενώ τα νησιά ήταν πολιτισμένα, γι' αυτό τα έλεγαν «Κτήση».¹

Από τη πρώτη στιγμή της κατοχής οι ιταλικές αρχές, με όλη την προσωρινότητά τους, άρχισαν να εκτελούν ορισμένα έργα, που θα ανόρθωναν τον τόπο από τη στασιμότητα της εποχής της Τουρκοκρατίας και αυτό ήταν αξιοπρόσεκτο. Φρόντισαν για τη **διάνοιξη δρόμων** με την εργασία του στρατού, που ήταν απαραίτητη για την κίνηση των στρατιωτικών οχημάτων και για διευκόλυνση της συγκοινωνίας στην ύπαιθρο.²

Αρχαιολογική υπηρεσία δεν υπήρχε, γι' αυτό κάλεσαν αμέσως μια επιτροπή καθηγητών της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, η οποία έκανε περιοδεία στο νησί κι επισήμανε αρχαιολογικούς χώρους όπου θα γίνονταν ανασκαφές. Το Υπουργείο Παιδείας της Ιταλίας από τον πρώτο μήνα της κατοχής

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 550

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 558

έστειλε τον καθηγητή G. Gerola, ο οποίος περιηγήθηκε όλα τα νησιά, μελέτησε όλα τα μεσαιωνικά μνημεία κι δημοσίευσε «τα μεσαιωνικά μνημεία των δεκατριών Σποράδων». Στα 1914 ίδρυσαν το Μουσείο της Ρόδου και την Αρχαιολογική Υπηρεσία, που άρχισε αμέσως τις ανασκαφές.¹

Τα μεγάλα έργα όμως αρχίζουν στη δεύτερη περίοδο που συμπίπτει με τη διοίκηση του Μάριο Λάνκο από το 1924-1936. Στο διάστημα αυτό α') **Καθάρισαν το κάστρο**, κατεδάφισαν τα κτήρια της Σκάλας, της Θαλασσινής Πύλης κι έκαναν αναστύλωση ορισμένων τμημάτων του τείχους ή κτηρίων που είχαν καταστραφεί. β') **Αξιοποίησαν την Πλατεία του Μανδρακιού** με διάφορα κτήρια: Νέα αγορά, Τράπεζα Ιταλίας, Λέσχη Ιταλίας (σημερινό Ακταίο) στο παλιό κτήριο του Νεοτουρκικού Κομιτάτου, τα δικαστήρια – άλλοτε τουρκικό Γυμνάσιο Ιδαδιέ. **Άνοιξαν νέες Πύλες**, για να διευκολύνουν την επικοινωνία με την πόλη του κάστρου και την δίοδο των αυτοκινήτων, 1) της Ακαντιάς, 2) του Ναυστάθμου, Δυτικά από το Εμπορικό λιμάνι και 3) του Μανδρακιού – Πύλη Ελευθερίας. Πριν από τον Λάγκο ο διοικητής Μποσδάρι στα 1922 άνοιξε την πύλη του Άη Θανάση. Έκαναν επίσης το Λιμεναρχείο, το Ταχυδρομείο στο παλιό τουρκικό Διοικητήριο, το Ναό του Άη Γιάννη στο σχέδιο του Ιπποτικού ναού, το Διοικητήριο, το Ξενοδοχείο των Ρόδων κ.ά. γ') **Αξιοποίησαν το χώρο γύρω από το κάστρο** με τη μεταφορά του τουρκικού κι εβραϊκού νεκροταφείου στη σημερινή τους θέση και τον μετέτρεψαν σε πάρκο, έχτισαν κατοικίες για τον υπαλληλικό κόσμο κι έκαναν το στάδιο Arena del Sole (Στάδιο ο Διαγόρας). δ') **Άνοιξαν νέους δρόμους** και πλάτυναν τους

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 558

παλιούς στην πόλη της Ρόδου και στα χωριά, που χωρίζονται σε δύο μεγάλα δίκτυα και συνδέουν τα χωριά της Νοτιανατολικής και Νοτιοδυτικής πλευράς έως την Κατταβιά, με διακλαδώσεις στο εσωτερικό. Έκαναν πλατείες και ασφαλτόστρωσαν τις δύο οδικές αρτηρίες, Ρόδου – Προφήτη Ηλία και Ρόδου – Λίνδου. ε΄) Για διευκόλυνση και εκσυγχρονισμό της γεωργίας εφάρμοσαν τη μηχανοκαλλιέργεια και τα λιπάσματα. Έγινε γενική καταγραφή των κτημάτων από μια Τοπογραφική Υπηρεσία και συντάχθηκαν τίτλοι, αντί των τουρκικών «τεσκερέδων». Προέβαλαν επίσης και τουριστικά τη Ρόδο (δημιουργία αεροδρομίου και ατμοπλοϊκή συγκοινωνία, αξιοποίηση παραλίων).¹

Η δεύτερη περίοδος της Ιταλικής κατοχής είναι η περίοδος του φασισμού και ήταν επόμενο η προπαγάνδα που γινόταν σε όλη την Ιταλία να εφαρμοσθεί και στα νησιά. Στα 1936 επισκέφτηκε τα νησιά σαν Υπουργός Παιδείας και μέλος της τετρανδρίας του φασισμού, ο Καίσαρ Μαρία de Vecchi, ο οποίος ήρθε μάλλον να μελετήσει την κατάσταση για να αναλάβει ο ίδιος τη Γενική Διοίκηση. Του έγινε μεγάλη υποδοχή, φαίνεται όμως ότι δεν έμεινε ικανοποιημένος από το έργο του Λάγκο και του έκανε αυστηρές παρατηρήσεις, επειδή ο λαός μιλούσε ακόμα ελληνικά, ύστερα από τόσα χρόνια ιταλικής κατοχής. Γύρισε στην Ιταλία, και σε λίγο ξανάρθε στα νησιά Γενικός Διοικητής με απόλυτα πολιτικά και στρατιωτικά δικαιώματα, ένας δικτάτορας του τύπου. Κατά τη διάρκεια όμως της εκ μέρους του διοίκησης καταργήθηκαν τα

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 558 – 560

Ελληνικά σχολεία. Παρατηρείται, λοιπόν, επάνοδος στα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας με ανάπτυξη του Κρυφού Σχολείου.¹

Μετά την έναρξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου το 1940 και την κατάληψη της Κορυτσάς από τα Ελληνικά στρατεύματα, ο de Vecchi παραιτείται και τη διοίκηση της Ρόδου αναλαμβάνει ο Ettore Bastico.

Η κατάληψη του Αργυροκάστρου και η πτώση της Χειμάρρας έφερε μεγάλη χαρά στους Έλληνες και μεγάλη ταραχή και ανησυχία στους Ιταλούς, που δεν έκρυβαν το φόβο τους για μια απόβαση ελληνικών και συμμαχικών στρατευμάτων στη Ρόδο. Τα ραγδαία γεγονότα της Αλβανίας έφεραν την απόγνωση στο ιταλικό στοιχείο και τότε σημειώθηκαν και αυτοκτονίες. Τα Ελληνικά πλοία δρουν στη Μεσόγειο και το υποβρύχιο **Παπανικολής** δεν άφηνε πλοίο να πλησιάσει στη Δωδεκάνησο. Τα γεγονότα προχωρούν ραγδαία. Αλληπάληλοι βομβαρδισμοί από τα Αγγλικά πλοία και αεροπλάνα προξένησαν μεγάλες ζημιές στις συνοικίες, Αγία Αναστασία, Μητρόπολη, Άη Γιώργη, συνοικία του κάστρου, έπαθαν βλάβες η εκκλησία του Νεοχωριού και άλλων συνοικιών κι έπεσε η Ανατολική πλευρά του μητροπολιτικού μεγάρου, που αργότερα έγινε όλο ερείπιο.²

Τραγική ήταν η τύχη του Καστελόριζου με την Αγγλική κατάληψη και τη σύντομη εγκατάλειψή του, πράγμα που έγινε αιτία να συρθούν και να βασανιστούν στη Ρόδο οι αγγλόφιλοι ή και να εκτελεσθούν όσοι κατηγορήθηκαν για προδοσία. Η

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 561 – 567

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 580

συμμαχική ενέργεια έγινε αιτία να ερημωθεί και να λεηλατηθεί το αρχοντικό νησί, ώστε να μη μπορεί να αναλάβει πια μετά τον πόλεμο, γιατί οι κάτοικοί του διασκορπίστηκαν στην άλλη Ελλάδα και το Εξωτερικό. Ακολούθησε το **πένθιμο Πάσχα του 1941**, με την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην Αθήνα, ένα μέρος των οποίων είχε εγκατασταθεί και στη Δωδεκάνησο.¹

Οι Δωδεκανησιακοί Σύλλογοι στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό και οι Δωδεκανησιακές εφημερίδες σε όλο το διάστημα του πολέμου πρόσφεραν μεγάλη υπηρεσία με την αρθρογραφία τους για την απελευθέρωση των νησιών. Με την γερμανική εισβολή στην Ελλάδα περιορίζονται όλα στην Αίγυπτο.²

Με την επικράτηση των Γερμανών στη Ρόδο δώθηκε άδεια να λειτουργήσουν ελεύθερα τα **Κατηχητικά σχολεία** με όλη την αντίδραση της Ιταλικής Αστυνομίας και των υπαλλήλων, που διατηρούσαν ακόμα τις θέσεις τους.

Από το 1943-1945 η ελληνική εκπαίδευση στη Ρόδο και τα άλλα νησιά αρχίζει να βρίσκει το παλιό της ρυθμό. Η υποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα το 1944 δεν οδήγησε και την υποχώρησή τους και από τα Δωδεκάνησα, γιατί η θάλασσα ήταν στα χέρια των συμμάχων και η υποχώρησή τους ήταν συνεπώς αδύνατη. Τρόφιμα πια δεν υπήρχαν, γιατί τα λίγα που είχαν, τα έκαψαν οι Γερμανοί, με την ιδέα ότι θα έφευγαν, για να μη τα βρουν οι εχθροί. Τότε άρχισε να μαστίζει **μεγάλη πείνα** το λαό και το στρατό στα τέλη του 1944 και στις αρχές του 1945. Έγιναν

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 580 – 581

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 581

επιτάξεις στα χωριά, σιτηρών, λαδιού, ζώων, αλλά η κατάσταση δεν μπορούσε να σωθεί. Και οι ίδιοι οι Γερμανοί στρατιώτες πεινούσαν. Η εικόνα που παρουσίαζε η Ρόδος ήταν ίδια με εκείνη της Αθήνας κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής το 1941.¹

Η Ρόδος σώθηκε στην περίπτωση αυτή από το «**Διεθνές Κομιτάτο του Ερυθρού Σταυρού της Γενεύης**». Μια επιτροπή με πρόεδρο τον Counoisier έφτασε στη Ρόδο στις 18 του Φλεβάρη 1945 κι έφερε τρόφιμα με αποτέλεσμα την ανακούφιση του λαού, που είχε φτάσει σε κατάσταση απελπισίας.

Τα υπολείμματα του γερμανικού στρατού, που κλείστηκαν στη Ρόδο με την αποχώρηση των άλλων στρατευμάτων από την Ελλάδα, δεν είχαν άλλο τρόπο σωτηρίας παρά να παραδοθούν, γιατί ήταν αδύνατο να γυρίσουν στη Γερμανία. Ύστερα από τις σχετικές διαπραγματεύσεις του αρχηγού των γερμανικών στρατευμάτων της Ρόδου στρατηγού **Βάγκενερ** και του Άγγλου στρατηγού **Πάτζετ** υπογράφηκε στη Σύμη η συνθήκη για την παράδοση, 9 Μάη 1945. Το μεσημέρι της ίδιας μέρας αγγλικές δυνάμεις με τμήμα ινδικών ταγμάτων και τους άνδρες του Ελληνικού Ιερού Λόχου αποβιβάστηκαν στη Ρόδο. Αν και η παράδοση δεν έγινε απ' ευθείας στα Ελληνικά στρατεύματα, όπως περίμενε ο λαός, εν τούτοις έγινε θερμή υποδοχή στο στρατό που αποβιβάστηκε, γιατί όλοι έβλεπαν ότι τελειώνουν πια τα φοβερά δεσμά δουλείας αιώνων κι ερχόταν η ποθητή απελευθέρωση.²

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 583

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 585

Η απελευθέρωση του 1945 ωστόσο δεν έλυσε τα προβλήματα της Δωδεκανήσου, γι' αυτό ο ενθουσιασμός του λαού είχε κάποιο ερωτηματικό μπροστά του: γιατί να καταλάβουν οι Άγγλοι τα νησιά και να μην δοθούν αμέσως στην Ελλάδα με απόφαση των 4 Δυνάμεων, Αγγλίας, Αμερικής, Ρωσίας και Κίνας, που είναι οι νικήτριες στο Β' παγκόσμιο Πόλεμο και κανονίζουν τις τύχες του κόσμου. Και δεν είχαν άδικο οι Δωδεκανήσιοι, γιατί αρχίζει μια νέα αβεβαιότητα που κράτησε δύο ολόκληρα χρόνια (9.5.1945 - 31.3.1947). Η διετία αυτή στοίχισε πολλά στον Ελληνισμό, όσον αφορά στον ηθικό, πολιτικό και οικονομικό τομέα. Στο διάστημα αυτό χάθηκε όλη η λεία του πολέμου και η αλλαγή προσώπων και πραγμάτων στη διοίκηση δεν ήταν σημαντική. Οι Άγγλοι κράτησαν τις καίριες θέσεις, εγκατέστησαν αγγλική αστυνομία με Κύπριους χωροφύλακες και μια φρουρά από Ινδούς, η άλλη όμως πολιτική, δικαστική και διοικητική μηχανή, έμεινε όπως ήταν και οι περισσότεροι υπάλληλοι ήταν Ιταλοί, Λεβαντίνοι και πολύ λίγοι Έλληνες ντόπιοι είχαν προσληφθεί. Δεν έχουν το δικαίωμα να νομοθετήσουν σαν προσωρινή κατοχή, λένε, και διοικούν σύμφωνα με τους φασιστικούς νόμους αλλάζοντας μόνο ορισμένα σημεία. Με μια δυσκολία έδωσαν την άδεια αργότερα να υψωθεί η Ελληνική σημαία στο Δημαρχείο αντί της Αγγλικής.¹

Στις 27 Ιουνίου του 1946 το Συμβούλιο των 4 Υπουργών των Εξωτερικών πήρε απόφαση να παραχωρηθεί η Δωδεκάνησος στην Ελλάδα αποστρατιωτικοποιημένη. Το σχέδιο εγκρίθηκε στη διάσκεψη της ειρήνης στο Παρίσι, κυρώθηκε από τις 4 δυνάμεις στη Νέα Υόρκη και ύστερα από 90 ημέρες θα

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 588

γινόταν προσάρτηση στην Ελλάδα. Ύστερα από την απόφαση των Δυνάμεων, οι Αγγλικές αρχές κατοχής έδωσαν την άδεια να υψωθεί η Ελληνική σημαία στο Δημαρχείο της Ρόδου από τις 16 Ιουλίου 1946.¹

Στις 2 του Φλεβάρη 1947 υπογράφηκε ειρήνη **Ιταλίας και Συμμάχων**, της οποίας το 14^ο άρθρο λέει: «Η Ιταλία εκχωρεί εις την Ελλάδα εν πλήρει κυριαρχία τας νήσους της Δωδεκανήσου, Αστυπάλαια, Ρόδο, Χάλκη, Κάρπαθο, Κάσο, Τήλο, Νίσυρο, Κάλυμνο, Λέρο, Πάτμο, Σύμη, Κω και Καστελόριζο ως και τας παρακειμένας νησίδας». Ο διοικητής των Συμμαχικών Δυνάμεων κατοχής Δωδεκανήσου Ταξίαρχος Πάρκερ είχε συζητήσει στην Αθήνα για την οριστική ένταξη των νησιών στην Ελλάδα και έπρεπε να μελετηθούν η αναπροσαρμογή της νομοθεσίας, η αλλαγή του νομίματος, η παιδεία και όλα τα σχετικά θέματα. Για το λόγο αυτό ήρθε στη Ρόδο ένα κλιμάκιο ανώτερων υπαλλήλων, αρχιτέκτονες, μηχανικοί, οικονομολόγοι, καθηγητές ανώτατων Σχολών, μαζί με τους οποίους και ο Διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου, **καθηγητής Γ. Μέγας**, ο οποίος μελέτησε τη λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου και εξέδωσε το σχετικό έργο του.²

Ύστερα από το διακανονισμό του Δωδεκανησιακού ζητήματος έληγε η αγγλική στρατιωτική διοίκηση και έπρεπε να αντικατασταθεί από την Ελληνική. Στρατιωτικός Διοικητής διορίστηκε ο αντιναύαρχος **Περικλής Ιωαννίδης**, στον οποίο παραδόθηκε επίσημα η εξουσία από τον Άγγλο συνάδελφό του.

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 592

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π., σελ. 592

Η δεύτερη φάση απελευθέρωσης της Δωδεκανήσου, από την 31.3.1947, αποτελεί τη μεταβατική περίοδο έως την επίσημη ενσωμάτωση που θα ακολουθήσει με την κύρωση της συνθήκης. Η Στρατιωτική Διοίκηση στην περίοδο αυτή ασκεί την εξουσία με απόλυτα δικαιώματα και βάση την υφιστάμενη νομοθεσία, όπως τόνισε στο διάγγελμά του ο ναύαρχος Ιωαννίδης. Με μια σειρά προκηρύξεων, που αργότερα έγιναν νόμοι, τακτοποίησε τα διοικητικά, δικαστικά και εκπαιδευτικά ζητήματα.¹

Η Στρατιωτική Διοίκηση ήταν η μεταβατική περίοδος για την ενσωμάτωση και θα παρέμενε όσο να επικυρωθεί η συνθήκη με την Ιταλία. Με την επικύρωση της 22.10.1947 έγινε προσάρτηση την 28^η του Οκτώβρη και τα νησιά ήταν πια ελληνικό έδαφος. Αποτελούσαν μια Γενική Διοίκηση με τη Ρόδο και 4 επαρχίες.²

Η Ελληνική Κυβέρνηση καθόρισε την 7^η του Μάρτη 1948 να γίνει τυπική Ενσωμάτωση με την Ελλάδα με την παρουσία των βασιλέων και των κυβερνητικών μελών.

Η Στρατιωτική Διοίκηση έληξε και στις 5 του Μάη ορκίστηκε Γενικός Διοικητής ο Δωδεκανήσιος **Νικόλαος Μαυρής**.

Διακεκριμένοι λόγιοι και επιστήμονες, Δωδεκανήσιοι και μη, ασχολούνται πλέον εντατικότερα με τα νησιά. Μελέτες του ιδιώματος των νησιών, ιστορικές και λαογραφικές, που άρχισαν να βλέπουν το φως από τον καιρό της Ιταλοκρατίας, τώρα συνεχίζονται ανετώτερα. Έτσι η Ρόδος με την απελευθέρωση

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 598

2. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 600

προχωρεί με βήμα σταθερό σε κάθε εκδήλωση του ελληνικού λαού, εθνική, πνευματική, πολιτιστική, που θα συμβάλει στην εξύψωση του Νέου Ελληνισμού. Μεγάλη πρόοδο σημειώνεται στον οικονομικό τομέα και ο Τουρισμός της Ρόδου έχει το προβάδισμα σε όλη την Ελλάδα.¹

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 603

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΡΟΔΟΣ¹

Η Ρόδος αποτελεί τη φυσική πρωτεύουσα των Δωδεκανήσων, ενώ, σε σχέση με τα υπόλοιπα νησιά, είναι το μεγαλύτερο σε έκταση και πληθυσμό. Έχει σχήμα ρόμβου με εξόγκωση στο κέντρο, από τη Λίνδο έως τη Μονόλιθο. Το μήκος της από το Βορειοανατολικό άκρο, όπου βρίσκεται η πόλη Ρόδος, έως το Νοτιοδυτικό της Κατταβιάς, είναι 77 χλμ., το πλάτος της 35 χλμ. Με περιφέρεια 186 χλμ. χωρίς τις καμπές κι έκταση 1412 τ.χ. Το έδαφός της είναι σχεδόν ορεινό και μόνο στα παράλια υπάρχουν πεδιάδες. Στο εσωτερικό η καλλιέργεια περιορίζεται σε μικρά οροπέδια και τους πρόποδες των βουνών και των λόφων. Το κλίμα της από αρχαιότατων χρόνων ήταν από τα καλύτερα των μεσογειακών χωρών, χωρίς πολύ κρύο το χειμώνα και μεγάλη ζέστη το καλοκαίρι. Χαρακτηριστική είναι η έντονη ηλιοφάνεια του νησιού.

Η σημερινή πόλη της Ρόδου αποτελείται από δύο τμήματα, α) την πόλη του Κάστρου, β) την έξω του Κάστρου.

Η πόλη του Κάστρου. Από το σεισμό του 515 μ.Χ. στην εποχή του **Αναστασίου** πιθανόν χτίστηκε νέο φρούριο με τα υλικά

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, ο. π. , σελ. 31 – 35

του παλιού, στη θέση που βρίσκεται σήμερα και μέσα σε αυτό περιορίστηκε η μεσαιωνική πόλη, γιατί δεν ήταν δυνατόν με τις αλληπάλληλες εχθρικές επιδρομές να φυλαχτεί μια πόλη έως το Μόντε Σμίθ και το Α΄ Νεκροταφείο, όπου εκτεινόταν η αρχαία πόλη. Η πόλη του Κάστρου χωριζόταν σε δύο τμήματα, 1) το **Κολλακίό** με την **οδό των Ιπποτών**, τα **Καταλύματα** των αρχηγών των Γλωσσών, δηλαδή των Εθνών που αποτελούσαν το Τάγμα των Ιπποτών, το **Παλάτι των μεγάλων μαγίστρων** (Καστέλλο), το ναό του **Άη Γιάννη**, στα ερείπια του οπίου χτίστηκε το σημερινό Μουσουλμανικό Σχολείο, το **Νοσοκομείο** – σημερινό **Μουσείο** – το ναό της **Παναγιάς του Κάστρου** κ.ά. χωρίζεται με δεύτερο φρούριο από την άλλη πόλη, που σώζεται ακόμη σε ορισμένα σημεία. 2) τη **Χώρα** με τη παλιά αγορά – οδός Σωκράτους – το τουρκικό **τσαρσί**, που φτάνει έως το **τζαμί Σουλεϊμάν**, το **Ωρολόγι** και την πύλη του **Αμποάζ**, την τουρκική και την εβραϊκή συνοικία που σήμερα, με το διωγμό των Εβραίων στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και την μετανάστευση των Τούρκων στην απέναντι Μικρασία, κατοικούνται από Έλληνες, και λίγους Μουσουλμάνους. Έχει ωραίες βυζαντινές εκκλησίες και τζαμιά, τα οποία έγιναν με την μετατροπή των εκκλησιών, ή χτίστηκαν στην εποχή της Τουρκοκρατίας.

Η είσοδος στην πόλη του φρουρίου γίνεται από 6 μεγάλες πύλες και άλλες μικρότερες όπως είναι : 1) η **Πύλη του Πρωτομαστόρου** ή d' Amboise στα Δυτικά, 2) η **Πύλη του Άη Θανάση** στα Νοτιοδυτικά, 3) η **Πύλη Κοσκινού** στα Νότια, που πήρε το όνομα, επειδή από εκεί γίνεται η έξοδος για το χωριό Κοσκινού. Ο λαός τη λέει του **Κοσκινού** η **Πόρτα** με παρετυμολογία και συνδυάζει το όνομα με μια σφαγή φανταστική

του παλιού, στη θέση που βρίσκεται σήμερα και μέσα σε αυτό περιορίστηκε η μεσαιωνική πόλη, γιατί δεν ήταν δυνατόν με τις αλληπάλληλες εχθρικές επιδρομές να φυλαχτεί μια πόλη έως το Μόντε Σμίθ και το Α΄ Νεκροταφείο, όπου εκτεινόταν η αρχαία πόλη. Η πόλη του Κάστρου χωριζόταν σε δύο τμήματα, 1) το **Κολλακίό** με την **οδό των Ιπποτών**, τα **Καταλύματα** των αρχηγών των Γλωσσών, δηλαδή των Εθνών που αποτελούσαν το Τάγμα των Ιπποτών, το **Παλάτι των μεγάλων μαγίστρων** (Καστέλλο), το ναό του **Άη Γιάννη**, στα ερείπια του οπίου χτίστηκε το σημερινό Μουσουλμανικό Σχολείο, το **Νοσοκομείο** – σημερινό **Μουσείο** – το ναό της **Παναγιάς του Κάστρου** κ.ά. χωρίζεται με δεύτερο φρούριο από την άλλη πόλη, που σώζεται ακόμη σε ορισμένα σημεία. 2) τη **Χώρα** με τη παλιά αγορά – οδός Σωκράτους – το τουρκικό **τσαρσί**, που φτάνει έως το **τζαμί Σουλεϊμάν**, το **Ωρολόγι** και την πύλη του **Αμποάζ**, την τουρκική και την εβραϊκή συνοικία που σήμερα, με το διωγμό των Εβραίων στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και την μετανάστευση των Τούρκων στην απέναντι Μικρασία, κατοικούνται από Έλληνες, και λίγους Μουσουλμάνους. Έχει ωραίες βυζαντινές εκκλησίες και τζαμιά, τα οποία έγιναν με την μετατροπή των εκκλησιών, ή χτίστηκαν στην εποχή της Τουρκοκρατίας.

Η είσοδος στην πόλη του φρουρίου γίνεται από 6 μεγάλες πύλες και άλλες μικρότερες όπως είναι : 1) η **Πύλη του Πρωτομαστόρου** ή d' Amboise στα Δυτικά, 2) η **Πύλη του Άη Θανάση** στα Νοτιοδυτικά, 3) η **Πύλη Κοσκινού** στα Νότια, που πήρε το όνομα, επειδή από εκεί γίνεται η έξοδος για το χωριό Κοσκινού. Ο λαός τη λέει του **Κοσκινού η Πόρτα** με παρετυμολογία και συνδυάζει το όνομα με μια σφαγή φανταστική

που έγινε τάχα στην άλωση από τους Τούρκους στα 1522, υπήρχε όμως από πριν το όνομα αυτό, και οι Τούρκοι το μετέφραζαν σε Κιζίλ Καπού. 4) η **Πύλη της Αγίας Αικατερίνης** στα Βορειοανατολικά, που βγαίνει στο Τελωνείο και μέσα από αυτήν είναι το παλιό νοσοκομείο με το ναό της Αγίας Αικατερίνης. 5) η **Θαλασσινή** στα Βόρεια (porta marina), του μεγάλου λιμανιού, η πιο ωραία από όλες, 6) του **Άη Παύλου** στα Βόρεια από τον ομώνυμο Πύργο, που βγάζει στο Μαντράκι. Μια μικρή πύλη βγαίνει από το Κολλακίό στη **Σκάλα**, δηλ. την αποβάθρα του εμπορικού λιμανιού (υπήρχε χτιστή σκάλα που έμπαιναν ή έβγαιναν από τα πλοία), ανάμεσα στη θαλασσινή και την Πύλη του Άη Παύλου. Στην περιοχή αυτή υπήρχαν το ταχυδρομείο επί Τουρκοκρατίας, διάφορα καταστήματα, ξενοδοχεία και κέντρα που θεωρούνταν τα καλύτερα στην πόλη, τα οποία κατεδαφίστηκαν επί ιταλικής κατοχής κι έτσι έμεινε ελεύθερη η επιβλητική θαλασσινή πύλη με το γύρω τείχος. Τότε ανοίχτηκαν και άλλες πύλες, μια από το Μουσείο στο Εμπορικό λιμάνι, άλλη στο ναύσταθμο (Πλατεία Σύμης), Τρίτη από το ναύσταθμο στο Μαντράκι, - σημερινή **πύλη της Ελευθερίας**, - και 4^η από την Εβραϊκή συνοικία στην Ακαντιά. Μετά την απελευθέρωση ανοίχτηκε 5^η, η **Πύλη της Παναγίας**, ανάμεσα στη Θαλασσινή και της Αγίας Αικατερίνης, για να γίνεται αποσυμφόρηση της παραλιακής οδού και να αποφεύγεται η απότομη στροφή από το Τελωνείο στην Ακαντιά, κάθε μια από τις μεσαιωνικές πύλες έχει μια ή δύο άλλες για ασφάλεια στις πολιορκίες.

Η πόλη έξω από το φρούριο. Με την τουρκική κατάκτηση του 1522 στην πόλη του φρουρίου εγκαταστάθηκαν μόνο οι Τούρκοι και οι Εβραίοι στη σημερινή Οβριακή, όπου έμεναν και

στην εποχή των Ιπποτών. Τους Έλληνες τους έδιωξαν από την πόλη και τους επέτρεψαν να κατοικήσουν έξω από το φρούριο σε συνοικίες που τις έλεγαν με την τουρκική λέξη **μαράσια**. Είναι η περιφέρεια όπου υπήρχαν επαύλεις στην εποχή των Ιπποτών με εξοχικά σπίτια και εκκλησίες, που όλα κατεδαφίστηκαν πριν από τις πολιορκίες του 1480 και 1522, για να μη χρησιμεύσουν για έρεισμα των κατακτητών. Οι εκκλησίες αυτές, ξαναχτίστηκαν με το ίδιο όνομα, Άγιοι Ανάργυροι, Αγία Αναστασία, Άη Γιώργης, Άη Γιάννης κ.λ.π.

Οι ελληνικές συνοικίες χωρίζονται στα **Πάνω μαράσια** (Άγιοι Ανάργυροι και Άη Γιάννης), **Αγία Αναστασία, Μητρόπολη – Εισόδια της Παναγίας –** και τα **Κάτω μαράσια, Άη Γιώργης Πάνω, Άη Νικόλας και Άη Γιώργης Κάτω ή Καμένος**, που φαίνεται πως κάηκε και ξαναχτίστηκε. Η ίδια συνοικία λέγεται **Πανωγιαννιά**, από ένα υπόγειο εκκλησάκι του Άη Γιάννη, που το είπαν ο Πάνω Άη Γιάννης – το Πανωγαννί – συγκρίνοντάς το με άλλη μεγαλύτερη εκκλησία κι έπειτα είπαν τα Πανωγιαννιά όπως του Απόλλωνα, τα Σιάννα κ.ά. τοπωνύμια. Στην ίδια ενορία είναι το εκκλησάκι της **Παναγίας Διγενής** με μια παράδοση πως την έχτισε ο Διγενής Ακρίτας και στο ίδιο είναι το παρεκκλήσιο του Άη Λευτέρη. Ήταν δηλαδή επτά Μαράσια και αργότερα χτίστηκε όγδοο το **Νέο μαράσι** ή Νεοχώρι στη Βόρεια παραλία, όπου κατοίκησαν όσοι έρχονταν από τα άλλα νησιά, άλλοι ξένοι και Ευρωπαίοι και σιγά σιγά θεωρήθηκε η καλύτερη συνοικία. Σε αυτήν έδωσαν το βάρος τους οι Ιταλοί και γύρω έχτισαν τα νεότερα χτίρια που σχημάτισαν το κέντρο της Πόλης. Τα σπουδαιότερα από αυτά είναι: το **Διοικητήριο**, σημερινό μέγαρο της Νομαρχίας, ο **Ευαγγελισμός** που ήταν ναός του Άη Γιάννη,

αντίγραφο του Ιπποτικού ναού στην παλιά πόλη, το **Εθνικόν Θέατρον**, το **Δημαρχείον**, το **Δημόσιον Ταμείον**, το **Ταχυδρομείον**, το **Δικαστήριον**, η **Ροδιακή Λέσχη**, το κέντρο **Ακταίων** (παλιά στρατιωτική Λέσχη), η **Τράπεζα Ελλάδος**, η **Νέα Αγορά**, όλα γύρω από την **Πλατεία του Μανδρακιού** που με την απελευθέρωση πήρε το όνομα **Πλατεία Ελευθερίας**. Πέρα από το διοικητήριο είναι το κέντρο **Έλλη**, το **ξενοδοχείο των Ρόδων**, η **Παιδαγωγική Ακαδημία**, η **Οικοκυρική Σχολή**, το **Ορφανοτροφείο Θηλέων**, που ήταν Ιταλικά Σχολεία, **Νηπιαγωγείο**, **Δημοτικό**, **Γυμνάσιο Αρρένων**, **Γυμνάσιο Θηλέων** επί Ιταλικής κατοχής. Άλλα έργα της εποχής αυτής είναι, το **Νοσοκομείο** πλάι στο παλιό της Τουρκοκρατίας, το **Στάδιο « ο Διαγόρας »** κ.ά.

Το απέραντο Τουρκικό Νεκροταφείο, έξω από το φρούριο που άρχιζε από τα Πλατανάκια, το ξενοδοχείο «Θέρμαι» κι εκτεινόταν έως την Πύλη Κοσκινού και συνέχεια το Εβραϊκό, έως τον όρμο Ακαντίας, έγιναν μεγάλο πάρκο με αναδάσωση και τα νεκροταφεία μεταφέρθηκαν πέρα από το Ορθόδοξο, στο δρόμο Κοσκινού. Μέσα στο πάρκο χτίστηκαν κατοικίες των Δημοσίων υπαλλήλων, ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου και τα ξενοδοχεία «Ήλιος», «Θέρμαι», «Πίνδος». Από τα παλαιά τουρκικά νεκροταφεία ένα μόνο διατηρήθηκε σαν ιστορικό με το τζαμί Μουράτ Ρεϊς, κοντά στο ξενοδοχείο των Ρόδων, γιατί εκεί υπάρχουν τάφοι επίσημων τουρκικών προσωπικοτήτων.

Ελληνικά κτήρια από την εποχή της Τουρκοκρατίας, εκτός από τις εκκλησίες, είναι τα σχολεία, «**Βενετόκλειον Γυμνάσιον**». «**Αστική Σχολή**» «**Καζούλλειον Παρθεναγωγείον**», «**η Αμαράντειος Σχολή**». Επίσης το «**Μέγαρον της Μητροπόλεως**»,

όπου στεγάζονταν τα Γραφεία κι' έμενε ο εκάστοτε Μητροπολίτης κ.α. Το μέγαρο καταστράφηκε από βομβαρδισμούς στο Β' Μεγάλο Πόλεμο κι ο χώρος με τον παρακείμενο κήπο έγινε αθλητικό γήπεδο του Συλλόγου «Διαγόρας».

Από την απελευθέρωση του 1945 στην πόλη της Ρόδου έχουν καταφύγει πολλοί κάτοικοι των άλλων νησιών και των χωριών κι' έτσι η νέα πόλη πήρε μεγάλη ανάπτυξη. Ο τουρισμός, το εμπόριο και τα εμβάσματα μεταναστών του Κόγγου, Αιγύπτου, Αμερικής, Αυστραλίας κ.λ.π.. έχουν συντελέσει ώστε να αρχίσει ένας κτιριακός οργανισμός και να κτισθούν πολυτελέστατα ξενοδοχεία και κατοικίες στο Νεοχώρι, στις άλλες συνοικίες και στις παραλιακές εκτάσεις από την Καλλιθέα έως τα Τριάντα.. Επίσης καταστήματα γύρω από τη νέα αγορά και στα έξω από την πόλη ακίνητα, που ήταν κήποι προηγουμένως. Ο οργανισμός αυτός εξακολουθεί με την ίδια εντατικότητα κι' έτσι η νέα πόλη πήρε την έκταση της αρχαίας έως το Μόντε Σμίθ, το Ροδίσι και προχωρεί έως τα Σγούρου, τη Μίξη και τα Τριάντα, σύμφωνα με το νέο σχέδιο του Οίκου Δοξιάδη.

Το Ροδίσι είναι μια εύφορη κοιλάδα με άφθονα νερά, βράχους, στο μέσο της οποίας περνά ένα ρυάκι, με πλούσια βλάστηση από πλατάνια, ιτιές, ροδοδάφνες, δάφνες, μυρτιές, σχίνα κ.α.. δένδρα και θάμνους, που ο Δήμος το έχει κάνει πάρκο με κέντρο και τοποθέτησε διάφορα ζώα, σε κλουβιά, αλεπούδες, «ατσίδια» (κουνάβια), πουλιά, παγόνια ελεύθερα κι' άλογα, καμήλες, για κοινή θέα.. Τελευταία έγινε μεγάλο κέντρο πολυτελείας στη θέση του παλαιού, εφάμιλλο μεγάλων κέντρων εσωτερικού και εξωτερικού. Επί Τουρκοκρατίας ήταν επίσης

πάρκο και στην Ιπποτική εποχή έπαυλη των μεγάλων μαγίστρων. Αλλά και στην αρχαία εποχή θα ήταν ωραίο κτήμα κάποιας Ροδίνης όνομα συνηθισμένο, γνωστό από τις ροδίτικες επιγραφές, υπό την οποία πήρε την ονομασία το τοπωνύμιο. Από ένα μοναστήρι που υπήρχε εκεί θα είπαν: το (μοναστήρι) Ροδίνη-το Ροδίσι. Εκεί στην Ελληνιστική εποχή ήταν η Ρητορική Σχολή που ίδρυσε ο Αισχίνης, όπως λέει η παράδοση. Πάνω από το Ροδίσι, στη θέση «Πευκάκια», είναι ένας οικογενειακός τάφος, το λεγόμενο «Πτολεμαίον», επειδή πιστεύτηκε ότι ήταν ιερό αφιερωμένο στο Πτολεμαίο Α', που βοήθησε τη Ρόδο στην πολιορκία του Δημητρίου, αυτό όμως πρέπει να βρίσκεται μέσα στην αρχαία πόλη.

Στο δήμο Ρόδου υπάγονται δυο συνοικισμοί, τα Σγούρου και τα Κρητικά. Τα Σγούρου βρίσκεται στην οδό που πηγαίνει στα χωριά της ΝΑ. πλευράς της Ρόδου μετά το Ροδίσι και πήρε το όνομα από κάποια οικογένεια βυζαντινή: τα (κτήματα του) Σγουρού, έπειτα το είπαν Ασγούρου, όπως τα Λάερμα-Αλάερμα. Οι κάτοικοι είναι μουσουλμάνοι και διατηρούν τζαμί που ήταν βυζαντινός ναός του Αϊ Γιάννη, σχήματος ελεύθερου σταυρού. Μετά τον πόλεμο η γύρω περιοχή κατοικείται από Έλληνες, οι οποίοι χτίζουν σπίτια στα κτήματα που είχαν ή αγόρασαν από τους Τούρκους κι' έτσι ο πληθυσμός του συνοικισμού είναι μικτός σήμερα. Τα Κρητικά είναι στο δρόμο των χωριών της ΝΔ. πλευράς και χτίστηκε από την τότε τουρκική Διοίκηση για τους Τουρκοκρήτες πρόσφυγες, που έφυγαν από την Κρήτη με την επανάσταση του 1896/97. Μετά την απελευθέρωση έφυγαν πολλοί κι' όσοι έμειναν μιλούν ακόμη ελληνική διάλεκτο της Κρήτης. Έχουν εγκατασταθεί εκεί και πολλοί Έλληνες σήμερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΑΡΧΑΙΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ¹

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΚΑΙ Η ΡΟΔΟΣ

Αμέσως μετά την ίδρυση της η πόλη αναπτύχθηκε γοργά κι άσπασα έληξα στα ελληνολατινικά χρόνια στον Κολοφώνα της ακμής της. Ήταν μια από τις σπουδαιότερες και υφαιότερες της επαχής. Οι χυρόβιον μάλινα μας λέει ότι "στα λιμένα και στους δρόμους και στα πύλη και στα άλλα κτήρια τόσο διαφόρα από τις άλλες πόλεις, ώστε δεν έχουμε να πούμε άλλη ούτε καν ισά διαίτησιν από την πόλη αυτή".

¹ Ε. Χ. Γ. Παναγιωτακόπουλος, "Σημειώσεις ιστορίας Τυνησιακής Αρχαιολογίας", Σελήνα Γαλατίας, εκδ. Ε. Ο. Γ., 1979, σελ. 1-9.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

‘ΑΡΧΑΙΟΙ’ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ¹

Για τη μετά το συνοικισμό του 408/7 π.Χ. πρωτεύουσα του νησιού έχουμε διάφορες πληροφορίες από αρχαίους συγγραφείς. Τις πληροφορίες αυτές συμπληρώνουν ορισμένες επιγραφές και κυρίως τα αρχαιολογικά ευρήματα, που ιδιαίτερα μετά τον πόλεμο, πλούτισαν σε μεγάλο βαθμό τις γνώσεις μας για τη σπουδαία αυτή πόλη και έδωσαν συγκεκριμένη υπόσταση στις πληροφορίες των αρχαίων.

Αμέσως μετά την ίδρυσή της η πόλη αναπτύχθηκε γοργά κι έφτασε έπειτα στα ελληνιστικά χρόνια στον Κολοφώνα της ακμής της. Ήταν μια από τις σπουδαιότερες και ωραιότερες της εποχής. Ο **Στράβων** μάλιστα μας λειί ότι “στα λιμάνια και στους δρόμους και στα τείχη και στα άλλα κτήρια τόσο διαφέρει από τις άλλες πόλεις, ώστε δεν έχουμε να πούμε άλλη ούτε καν ίση όχι βέβαια ανώτερη από την πόλη αυτή.

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, “Σημειώσεις στοιχείων Τοπογραφίας Αρχαιολογικών Χώρων Δωδε/σου”, εκδ. Ε. Ο. Τ., 1974, σελ. 1 – 9

Χαρακτηριστικό για την ομορφιά της Ρόδου είναι και ένα απόσπασμα που αποδίδεται στο **Λουκιανό** (Έρωτες 7-8): “ κατά σχολήν εβάδιζον υπερφυούς απολαύσεως εμπυμπλάμενο.....‘Έτσι γαρ όντως πόλις Ηλίου πρέπον έχουσα τω θεω το κάλλος”, δηλαδή όταν είχα καιρό βάδιζα γεμάτος από μια ανώτερη απόλαυση γιατί πραγματικά η πόλη του Ηλίου έχει ομορφιά αντάξια με το θεό της. Για την πριν από το συνοικισμό ιστορία του χώρου, εκτός από σποραδικά ευρήματα, τίποτε μέχρι στιγμής δεν δείχνει συστηματική κατοίκηση του χώρου.

Σπουδαία πηγή για την πολεοδομία της Ρόδου είναι ο “Ροδιακός” του **Αίλιου Αριστείδη**. Ο Αίλιος Αριστείδης, πιθανόν, για να εγκαρδιώσει τους Ροδίους μετά το σεισμό του 155 π.Χ., μιλάει με ενθουσιασμό για την πόλη και τα μνημεία της. << Ήταν ένα θαύμα που δεν χόρταιναν τα μάτια σου, είχε ίσιους δρόμους, τείχη με ψηλούς και ωραίους πύργους και ψηλά την Ακρόπολη περιτριγυρισμένη με μνημεία και άλση. Κι η πόλη αμφιθεατρικά απλωμένη δεν άφηνε κανένα μέρος της ψηλότερο να κρύβει το άλλο.

Τα τείχη της αρχαίας πόλης έκλειναν μέσα και την άνω Ακρόπολη και προστάτευαν τα λιμάνια με ξεχωριστή οχύρωση. Για τα **τείχη της Ρόδου** μας μιλούν με θαυμασμό όχι μόνο ο Αίλιος Αριστείδης αλλά και ο Στράβων και ο περιηγητής Πausανίας, που τα συγκαταλέγει ανάμεσα στα σπουδαιότερα της εποχής του. Η τείχιση της νέας πόλεως φαίνεται να συμπίπτει χρονικά με την απόφαση συνενώσεως των τριών πόλεων το 411 π.Χ., προηγείται δηλαδή από τον οικιστικό συνοικισμό του 408 π.Χ. και όπως ήταν φυσικό απασχόλησε πριν από κάθε τι άλλο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ

<< Η Ρόδος στο **διάστημα** της **Τουρκοκρατίας** βρίσκεται πάλι στη θέση της Βυζαντινής εποχής, όσον αφορά στις ιστορικές ειδήσεις, γιατί είναι μια απλή επαρχία και οι ιστορικοί ή χρονογράφοι της εποχής ασχολούνται πολύ λίγο με τις επαρχίες μιας απέραντης αυτοκρατορίας. Τα διάφορα Αρχεία των πόλεων και τα Γενικά Αρχεία του Κράτους μας δίνουν το υλικό για τη μελέτη της εποχής αυτής, καθώς και τα έγγραφα του Ιστορικού Αρχείου Δωδεκανήσου. Μια άλλη σπουδαία πηγή για τη μελέτη της ιστορίας είναι οι εντυπώσεις των ευρωπαϊών περιηγητών, που πέρασαν από αυτά, αν όχι αμέσως μετά την άλωση, λίγο αργότερα ενάμισι τουλάχιστον αιώνα, από το ΙΖ' και πέρα.

Από τους πρώτους αναφέρεται ο **Thevenot** στα 1655 και λενε ότι είδε πάνω από τη Δ. Πύλη του φρουρίου το υποτιθέμενο κρανίο του τέρατος που σκότωσε ο Ιππότης de Gozon. Στα 1681 πέρασε ο **Korv. Lebrun**, ο οποίος μίλα για τους Έλληνες κατοίκους και τους τούρκους λειι ότι η Λίνδος ακμάζει περισσότερο από την πόλη Ρόδο στο ναυτικό, γιατί είναι μακριά από τις τουρκικές αρχές και οι κάτοικοί της εξακολουθούν να είναι καλοί ναυτικοί, όπως οι αρχαίοι. Φοβούνταν του πειρατές, γι' αυτό τον εμπόδισαν να φυγή έξω από την πόλη, πήγε όμως στη Λίνδο με πλοίο, προχώρησε έως την Καταβία και γύρισε πίσω, γιατί

βρήκε νηνεμία. Παρακολούθησε τις εορτές του μπαϊραμιού και διηγείται τον τρόπο του εορτασμού από συγκεντρωμένα πλήθη, με χρήση ακοντίων και άλλες επιδείξεις. Στη Ρόδο συνάντησε τον βασιλιά των Τατάρων, που ήταν εξόριστος.

Ο **Claude Savary**, στη διάρκεια ενός ταξιδιού του στην Ανατολή, γράφει επιστολές στο Παρίσι στην κ. Le Monnier. Στην πρώτη λει: (φύγαμε από την Αλεξάνδρεια (1779), περάσαμε από το Καστελλόριζο), στη 12^η: (μόλις βγήκα στη Ρόδο, έκαμα επίσκεψη στον πρόξενο τις Γαλλίας M. Rotonier και με πείρε στο Νεοχώρι). Συνεχίζει για την μυθολογία και ιστορία τις Ρόδου. Στη 13^η επιστολή: (Σας γράφω, madame, από ένα μαγευτικό νησί, την Ρόδο, την δόξα ενός ελεύθερου έθνους. Η εξαχρείωση των Ρωμαίων, η σήψη, η διαφθορά του Γραικορωμαϊκού Κράτους (bas empire), ο φανατισμός των Αράβων οι σεισμοί, κι ο δεσποτισμός των τούρκων ύστερα από αυτά, έχουν διαβρώσει το νησί κι έφεραν την καταστροφή των μνημείων, των επιστημών και των τεχνών. Η σημερινή πόλη χτισμένη πάνω στα ερείπια τις αρχαίας, δεν έχει τίποτε το εξαιρετικό. Δεν βρίσκει κανείς τα ίχνη των ερειπίων του θεάτρου, των ναών των λιμανιών. Αγάλματα, κολοσσοί, πίνακες , όλα μεταφέρθηκαν η καταστράφηκαν, τις πλατείες και τις οδούς, διαδέχθηκαν τα σημερινά στενά, τα σπίτια χωρίς γούστο, χωρίς τάξη καμωμένα, χωρίς διακόσμηση. Αν ξαναγύριζε ένας Ροδίτης της εποχής του Αλέξανδρου στη γενέτειρα του, δεν θα' αναγνώριζε τίποτα, θα νόμιζε ότι βρίσκετε σε μια χώρα βαρβάρων.

Οι Ιππότες άφησαν τα ίχνη τις παραμονής τους, τα τείχη, τους πύργους η εκκλησία του Άη Γιάννη είναι τζαμί. Το απέραντο

νοσοκομείο που χάριζε την παραμύθια και την υγεία στο λαό έγινε αποθήκη για τους τούρκους. Δεν υπάρχουν, παρά δύο λιμάνια. Ο πάσας είναι ο Γενικός Διοικητής του νησιού με μια απόλυτη εξουσία. Είναι ο προϊστάμενος τις δικαιοσύνης και τις στρατιωτικής πειθαρχίας, επιβάλλει την ποινή του θανάτου και κανένας δεν μπορεί να αντισταθεί στην θέληση του. Όλες οι υποθέσεις περνούν από ένα δικαστήριο, στο οποίο δικάζει ένας δικαστής, ο «καδής», και οι αποφάσεις του είναι ανέκκλητες. Μοιράζει την εκκλησιαστική δικαιοσύνη με το **μουφτή**. Αυτός είναι ο διερμηνέας του **Κορανίου**, προεδρεύει στα θρησκευτικά ζητήματα, εξηγεί τη θεία δικαιοσύνη.

Οι Έλληνες και οι Εβραίοι, συνεχίζει, έχουν ένα αρχηγό, που τον λένε «**μουτεβελή**», ο οποίος έχει το δικαίωμα του **χαράτς**, ενός φόρου που έχει επιβάλει ο σουλτάνος στους υπηκόους, τους μη μουσουλμάνους. Δικάζει τις υποθέσεις που παρουσιάζονται μεταξύ τους, χωρίς να πηγαίνουν σε άλλη εξουσία. Αν ο καδής καταδικάσει σε πρόστιμο ένα Έλληνα ή Εβραίο, μπορεί να αναφερθεί στο μουτεβελή, ο οποίος την εκτελεί αν την κρίνει ορθή.

Έχει δύο πόλεις η Ρόδος, την πρωτεύουσα και την Λίνδο, πάνω από πέντε χωριά τουρκικά στα προάστια και 44 χωριά Ελληνικά, 7.500 οικογένειες, 4.700 Τούρκοι, 2.500 Έλληνες, Εβραίοι 300. Ένας αριθμός δυστυχισμένων, χωρίς εμπόριο, χωρίς τέχνη, χωρίς βιομηχανία, γιατί δεν έχουν καμιά ιδιοκτησία, πλανώνται εδώ κι εκεί μέσα στο έδαφος που τους πήραν οι κατακτητές. Έχει ένα βουνό τον Αρταμίνη. Δεν κατηγορούμε τους Έλληνες λει, η γη τρέφει φυτά άχρηστα, δεν μπορούν να κάνουν τίποτα, το μονοπώλιο του πασά καταστρέφει τα πάντα, τους δένει

τα χέρια. Οι συχνές αγγαρείες του ναζίρ τους καταθλίβει στις εργασίες. ο σημερινός ναζίρης δεν ξέρει ούτε να διαβάσει, ούτε να γράφει, για τους λογαριασμούς του παίρνει Έλληνες. Όλος ο χρυσός της επαρχίας μεταφέρεται στην Κωνσταντινούπολη κι η επαρχία ζει στη φτώχεια. Αυτά είναι τα κατορθώματα του δεσποτισμού».

Στα 1806 ο μεγάλος Γάλλος φιλέλληνας **Φράγκ. Σατωβριάνδος**, στο ταξίδι που έκανε για τα Ιεροσόλυμα κι αφιερώνει μερικές σελίδες του έργου του για τη Ρόδο, την αρχαία και την μεσαιωνική ιστορία της σύντομα, και την κατάληψή της από τον Σουλεϊμάν. Έχει υπόψη του τους Κορονέλλι, Δάππερ, εκφράζεται με θαυμασμό για τα περασμένα και με άπειρη συμπόνια για τη σύγχρονη Ρόδο, βυθισμένη στο σκοτάδι της σκλαβιάς. «Η οδός των Ιπποτών, λει, μου θυμίζει Γαλλία, το παλάτι του μ. μαγίστρου είναι φυλακή, το εμπορικό λιμάνι χωρίς κίνηση, η Λίνδος με το ναό της Αθηνάς, η Κάμιρος και η Ιαλυσός χάθηκαν, η Ρόδος με τις τόσες αποικίες της σήμερα έρημη. Ένας αγάς κυβερνήτης της Ρόδου, 100 γενίτσαροι φυλάνε τους σκλάβους στα Ιπποτικά κτήρια, καμιά πρόνοια για τα έργα της τέχνης, για τη Ρόδο. Λίγο σιτάρι, λάδι, σταφύλια είναι τα προϊόντα της Ρόδου. Αφήνουμε τις γαλανές ακτές της με ένα χρυσό ουρανό, τα βουνά της και πάμε».

Το 1854 πέρασε από τη Ρόδο ο **Vict. Guerin**, ο οποίος έγραψε σημαντικό έργο για τη Ρόδο σε 26 κεφάλαια: Γενική άποψη, θέση, έκταση, ακρωτήρια, όρη, δάση, χείμαρροι, κλίμα, σεισμοί, προϊόντα, χλωρίδα, πανίδα, ορυκτά, ονόματα της

αρχαίας Ρόδου, οργάνωση και πληθυσμός, αρχαιότητες, συνοικίες και τα χωριά ένα – ένα, όπως τα είδε στη περιοδεία του. Το έργο του αποτελεί σημαντική πηγή για τη Ρόδο στην εποχή του. "Έως τα 1852, λει ο Γκερέν, τα νησιά του Αρχιπελάγους αποτελούσαν μια χωριστή διοίκηση του Καπιτάν πασά, ήταν 2 βιλαέτια - βαληλίκια - της Κρήτης και του Τζιζάϊρ (των νησιών), με έδρα τη Ρόδο, χωρισμένα σε 7 λιβά: Ρόδος, Ιστάγκιοι (Κως), Τένεδος, Λήμνος, Μυτιλήνη, Χίος, Κύπρος. Στη Ρόδο εδρεύει ο πασάς, πού συγκεντρώνει όλες τις εξουσίες, πολιτικές και στρατιωτικές, αλλά δεν ήταν πάντα έδρα ή Ρόδος, αργότερα έγινε ή Χίος. Είχε ένα διβάνι, πού λεγόταν «μετζιλίς» κι αποτελούσε ένα **Συμβούλιο**, διοικητικό και δικαστικό.

Οι φόροι στην εποχή του Γκερέν είναι αυτοί για τους οποίους μιλήσαμε, το χαράτσι, το καπιτανλίκι, ή δεκάτη, ο φόρος των τελωνείων. Οι κάτοικοι της Ρόδου είναι Έλληνες, Τούρκοι, Εβραίοι, Φράγκοι. Οι Τούρκοι κι οι Εβραίοι μένουν στο κάστρο, προνόμιο πού είχαν από το 1522, οι Έλληνες μόνο την ημέρα μπορούν να κατέβουν στην αγορά. Το βράδυ, πέφτει κανονιά, κλείνουν οι πόρτες του κάστρου και σηνώνονται οι γέφυρες, το πρωί ανοίγουν. Για τιμωρία οι Τούρκοι συνηθίζουν το ραβδισμό. Οι Έλληνες δεν τους αγαπούν. Οι Τούρκοι διατηρούν τρία σχολεία αρρένων, ενώ τα κορίτσια ζουν στην πιο παχυλή αμάθεια. Τα ωραιότερα σπίτια με κήπους είναι δικά τους. Έχουν 7 – 8 τεμένη κι οι «μουεζίνηδες» καλούν τους πιστούς για προσευχή από τους «μιναρέδες». Έχουν ένα μουφτή για τα θρησκευτικά ζητήματα, ένα καδή για τη δικαιοσύνη κι ο λαός είναι έμποροι, κτηματίες κι επαγγελματίες.

Οι Εβραίοι είναι ισπανικής καταγωγής σχεδόν. Είχαν παροικία στην Ιπποτική εποχή, διώχτηκαν ένα διάστημα από τον Ρ. d' Aubusson, ξαναγύρισαν όμως με την άλωση του 1522 και πήραν το προνόμιο να κατοικήσουν στην ίδια συνοικία του κάστρου. Οι Τούρκοι δεν τους φοβούνται, είναι δουλοπρεπείς κι ασχολούνται με διάφορα επαγγέλματα.

Οι Έλληνες της Ρόδου, 20.000, μένουν στα προάστια οι 5.000 κι οι άλλοι 15.000 στα χωριά. Την ημέρα μπαίνουν στην αγορά. Έχουν δύο σχολεία, ένα στο Νεομαράσι (Νεοχώρι) κι ένα στη Μητρόπολη, με 260 μαθητές, πού διδάσκονται Νεοελληνικά, Ιστορία, Γεωγραφία, Μαθηματικά, οι μεγάλοι μαθαίνουν κι Αρχαία. Για τα κορίτσια δεν υπάρχει σχολείο, είδα όμως μια δωδεκάδα πού φοιτούσαν μαζί με τα αγόρια. Στα 47 χωριά βρήκα ένα σχολείο στον Αρχάγγελο με 35 παιδιά, δάσκαλος ήταν ο παπάς του χωρίου κι οι μαθητές αποτελούσαν το χορό στην εκκλησία. Αμάθεια απόλυτη. Στην Κατταβιά ήταν ένας δάσκαλος από τη Χάλκη, πού άνοιξε σχολείο 4 χρόνια τώρα τον Ιούνιο του 1854 πού πήγα, είχε 6 - 7 παιδιά και δε μπορούσε να ζήσει. Οι παπάδες ασχολούνται με τη γεωργία ή με τα επαγγέλματα, «μοιάζουμε με ζώα, δε μπορούμε να πληρώνουμε δάσκαλο, έχουμε το χαράτσι, το καπιτανλίκι, το δέκατο», είπε ένας χωρικός. Αμάθεια και φτώχεια επικρατούν, ο παπάς μόλις γνωρίζει να διαβάζει. Στην πόλη είναι ναυτικοί, μικρέμποροι, βιοτέχνες, στα χωριά γεωργοί και κηπουροί. Είναι ναυτικοί έμπειροι από παιδιά, υπάρχει όμως μια παρακμή στο ναυτικό. Προσεγγίζουν στο λιμάνι ατμόπλοια γαλλικά και αυστριακά. Οι χωρικοί είναι ήσυχoi, φιλόξενοι, φτωχοί κι' αμαθείς. Σε κάθε χωριό υπάρχουν α') ένας προεστός, β') ένας πρωτόγερος, πού εκλέγονται από το λαό για

ένα χρόνο, με επικύρωση των αρχών. Αυτοί λύνουν τις διαφορές των χωρικών κι αποτελούν δικαστήριο για μικροϋποθέσεις. «Εβραίοι, εμπορευόμενοι στις συνοικίες και στα χωριά, μεταδίδουν τα νέα για τους ραγιάδες στις αρχές».

Στη Ρόδο υπήρχαν ναυπηγεία κοντά στο σπίτι του μπίμπαση. Το Νοσοκομείο των Ιπποτών είναι τώρα στρατώνας, στα καταλύματα των Γλωσσών κατοικούν πολλές τουρκικές οικογένειες φτωχές. Το μέγαρο των μ. μαγίστρων έπαθε μεγάλες ζημιές στους σεισμούς του 1851 κι έγινε ακατοίκητο. Ο καθεδρικός ναός τ' Άη Γιάννη είναι τζαμί από τον καιρό του Σουλεϊμάν. Το Ωρολόγι ήταν πριν πύργος πού έπαθε ζημιές στο σεισμό του 1851 κι έγινε έπειτα νέος πύργος με τ' ωρολόγι.

Έξω από το κάστρο είναι τα τουρκικά νεκροταφεία, όπου αναπαύονται 100.000 νεκροί, από αρρώστια ή σκοτωμένοι, διάφορα δένδρα, τερεμιθιές, μουριές, πλατάνια σκεπάζουν το τοπίο. Στα προάστια είναι το Νεομαράσι, ή κυριότερη συνοικία, 200 ετών, με 800 κατοίκους, από τους οποίους 120 καθολικοί. Εδώ κατοικεί ο πρόξενος της Αγγλίας, ο υποπρόξενος της Γαλλίας και οι προξενικοί πράκτορες των άλλων κρατών. Περιγράφει τα χωριά, όπως τα είδε στην περιήγησή του, τους κατοίκους, τις ασχολίες, τους ναούς και τις αρχαιότητες, όσες ήταν βέβαια γνωστές από τότε. Εντύπωση μας κάνει ότι το «Αρχίπολις» το εξηγεί «αρχή των πόλεων» και αναρωτιέται πώς ένα μικρό χωριουδάκι έχει τόσο πομπώδικο όνομα, σήμερα είναι γνωστό σαν ανδρικό όνομα από τις επιγραφές.

Αναφέραμε τα κύρια σημεία του έργου του Γκερέν, γιατί είναι με τόση προσοχή γραμμένο και μας δίνει μια πιστή εικόνα για τη μελέτη της εποχής της Τουρκοκρατίας. Με το έργο αυτό μπορούμε να κάμουμε μια σύγκριση των ειδήσεων πού έχουμε από παλαιότερους και μεταγενέστερους συγγραφείς με τη σύγχρονη μας εποχή κι έτσι θα είναι δυνατό να χυθεί φως στη σκοτεινή αυτή ιστορικά και πραγματικά περίοδο.

Εδουάρδος Biliotti και Abbe Cottret

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα έζησε στη Ρόδο ο **Εδουάρδος Biliotti**, από φραγκική οικογένεια, πού έμενε στη Ρόδο και ασχολήθηκε με την ιστορία της, στην οποία, εκτός από τη γνωστή τότε βιβλιογραφία, έχει περιλάβει τα πορίσματα, των ανασκαφών πού είχε κάνει ο αδελφός του Αλφρέδος Biliotti με το Γερμανό Αυγ. Salzmann στην Κάμιρο, την Ιαλυσό και στο εσωτερικό του νησιού. Στα 1881 την εξέδωσαν στη Γαλλική με τον **Abbe Cottret** και συγχρόνως μεταφράστηκε στην ελληνική από τους Μ. Μαλλιάρκη και Σ. Καραβοκυρό. Η ιστορία αυτή χωρίζεται σε δυο μέρη, στο Α' εξετάζουν σύντομα την αρχαία και βυζαντινή εποχή, εκτεταμένα την ιπποτική, και προχωρούν στην Τουρκοκρατία. Στα Β' ασχολούνται με την Αρχαιολογία, τους κατοίκους και μας δίνουν μια εικόνα για την ζωή της εποχής. Έκτος από τους συγγραφείς έχουν συμβουλευθεί και το τουρκικό χειρόγραφο της βιβλιοθήκης Αχμέτ Χαφούζ. Αναφέρουν τα πρώτα Ιδρύματα του Σουλεϊμάν, μεδρεσέ, ιμαρέτ, τους φόρους, τη διοίκηση της Ρόδου, τη διαίρεση του κράτους σε βιλαέτια, μουτεσαριφίες, καϊμακαμίες και ότι ή Ρόδος έγινε πρωτεύουσα του νομού Αρχιπελάγους, συνήθως όμως ήταν μουτεσαριφία. Οι

μουτεσαρίφηδες Μασσοút πασάς και Σαλιχ εφένδης έκαμαν έργα στη Ρόδο, μόλις έφυγαν όμως εγκαταλείφθηκαν όλα. Αναφέρουν κι αυτοί την ονομασία του λόφου "Άγιος Στέφανος - Μόντε Σμίθ, μιλούν για τους σεισμούς της Ρόδου, τους παλαιούς και τους σύγχρονους τους, του 1850, 1851, 1856, 1863 και ότι ο ναός του "Αϊ Γιάννη καταστράφηκε από κεραυνό στα 1856, επειδή τα υπόγεια του ήταν γεμάτα πυρίτιδα. Ο πύργος του Ωρολογίου έγινε στη βάση αρχαίου πύργου, πού έπεσε στο σεισμό του 1851, με δαπάνη του Μαχμούτ Δαμάτ πασά στα 1852 και τον είδε ο Γκερέν, όταν πέρασε από τη Ρόδο.

Οι, κάτοικοι, λένε, έχουν φανερά τα συμπτώματα της δουλείας. Μεγάλη αμάθεια και δυσπραγία έχουν εξαφανίσει, την ευγένεια της φυλής, που πρωτοστατούσε σε κάθε αληθινό, ωραίο και αγαθό. Ακόμη και στην πόλη Ρόδο δε διαφλέγονται από έρωτα για την παιδεία, δεν είναι καν ναυτικοί πια. Χτίστες, ξυλουργοί, σανδαλοποιοί και χειρώνακτες είναι σχεδόν όλοι. Όνειρο το παντοπωλείο. Πωλούν και οينوπνεύματα στα προάστια, σε καφενεία, όπου βλέπεις την αδράνεια, τη νωχέλεια, το κάπνισμα. Οι μονότονοι και οχληροί ήχοι της λύρας, συνοδεύουν τα άσματα των θαμώνων πού πίνουν, θόρυβος πολύς και τα κέντρα καταντούν καταγώγια. Οι θρησκευτικές γιορτές είναι συχνές και τηρούνται με αυστηρότητα, με αργία, πίνουν και τραγουδούν σ' αυτές, ακόμη και στα προεόρτια και τα μεθεόρτια. Δεν υπάρχει πραγματικό θρησκευτικό συναίσθημα. Το καφενείο και το καπηλειό είναι ο ναός. Οι εορτές συνοδεύονται με όργια και βακχικά άσματα. Οι νηστείες επιβάλλονται με αυστηρότητα, τρωνε αλμυρές τροφές και δεν εξαιρούνται απ' αυτές ούτε εργαζόμενοι ούτε άρρωστοι και αδύνατοι, ούτε γέροι. Τους επιβάλλονται αυστηρότατες

πνευματικές ποινές με την εξομολόγηση κι' αυτό θεωρείται θρησκευτικό καθήκον, ή αμάθεια και το ψεύτικο πρόσχημα της θρησκείας, οι παπάδες μόλις γνωρίζουν ανάγνωση και γραφή.

Οι γυναίκες περνούν την ώρα καθισμένες διπλοπόδι στο δρόμο, μπροστά από τα σπίτια, συζητούν ή παρατηρούν τους διαβάτες και σχολιάζουν. Φτώχεια, αθλιότητα, κουρέλια, στις εορτές φορούν επιτηδευμένη ενδυμασία. Η στέρηση θεωρείται οικονομία. Η προίκα είναι κερδοσκοπία κι η σπατάλη της προίκας συνηθισμένη από ασυνείδητους γαμπρούς. Ακολουθούν τα διαζύγια, η εγκατάλειψη. Οι γονείς είναι υποχρεωμένοι να προικοδοτούν τα κορίτσια, δημιουργούν χρέη και φτάνουν σε αθλιότητα. Γέροι εύποροι, αφού δώσουν την περιουσία τους, εγκαταλείπονται έπειτα από τα παιδιά. Η κόρη πάει στην έξοχη πάνω στο γαϊδουράκι, ακολουθούν ο γέρος πατέρας η ή γριά μητέρα, πού με κόπο περπατούν και παρακινούν το ζώο να βαδίζει. Οι αδελφοί είναι αφοσιωμένοι στις αδελφές, να τους κάνουν σπίτια, να τους δώσουν προίκα, με μια πολύμοχθη εργασία κι' αυταπάρνηση (γεροντοπαλίκαρα). Ο αγροτικός πληθυσμός καταγίνεται με τη γεωργία, έχουν τα σπιτάκια τους και ζουν με τα εισοδήματα και την εργασία τους. Οι επαίτες δεν είναι από τα χωριά, όλοι είναι ξένοι. Μιλούν έπειτα για οικογένειες ελληνικές πού έχουν φραγκικά επώνυμα, Δελαπόρτας, Καστρίσιος κ.λ.π.

Οι Τούρκοι έχουν κλίση στη ναυτιλία, την αλιεία, την ακτοπλοΐα με καϊκια. Είναι, σιδηρουργοί, βυρσοδέψες, βαφιάδες, торνευτάδες, προτιμούν το νωθρό βίο του παντοπώλη, έχουν Ιδιοκτησίες και καλλιεργούν τους κήπους τους με ανατολίτικη

νωχέλεια. Ο Τούρκος είναι σοβαρότατος, εργάζεται με καρτερία, έχει συνάφεια με τους Έλληνες, αγαπά τα ποτά και πίνουν μαζί. Οι γυναίκες τους εργάζονται πίσω από τους τοίχους και τους φράχτες στις γεωργικές εργασίες η μαζεύουν χοχλακίδι στη θάλασσα, να το πωλήσουν για μωσαϊκά σπιτιών. Σέβονται πολύ τους γονείς τους και τους γέρους. Στην πόλη και στα χωριά κυρίως ζουν σαν Έλληνες και συζούν καλά μαζί τους. Οι Εβραίοι είναι έμποροι υφασμάτων, πλανόδιοι έμποροι, αχθοφόροι, φορτοεκφορτωτές. Είναι Ισπανικής καταγωγής, ζουν μονό στην πόλη κι έχουν έθιμα δικά τους. Μόνο το συμφέρον τους φέρνει σ' επαφή με τους Έλληνες και Τούρκους. Απολείπονται απ' αυτούς στην εκπαίδευση. Τα κορίτσια, όπως και των Τούρκων, βρίσκονται σε παχυλή αμάθεια.

Ο **Μπιλιόττι**, ευρωπαίος, γέννημα και θρέμμα της Ρόδου, γνωρίζει καλά τη ζωή των κατοίκων της στην εποχή της Τουρκοκρατίας, τα ήθη και τα έθιμα στην πόλη και στα χωριά και τα περιγράφουν με τον **Cottret**, όπως τα αντιλήφθηκαν. Η θρησκευτική και κοινωνική ζωή, για την οποία μιλούν, με τις γιορτές, τα πανηγύρια και τις διασκεδάσεις, είναι αυτή πού διαμορφώθηκε από τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας κι εξακολουθεί ακόμα και σήμερα ή ίδια σχεδόν σ' όλη την Ελλάδα, αν εξαιρέσουμε ορισμένα αστικά κέντρα. Δεν ήταν δυνατό να ζήσουν τη ζωή της ευρωπαϊκής κοινωνίας, με οικογενειακές συγκεντρώσεις, περιπάτους, θεατρικές παραστάσεις και συναυλίες, όπως στα Εφτάνησα πού βρέθηκαν σ' ευρωπαϊκό περιβάλλον. Οι κακές συνήθειες, πού περιγράφουν στο θρησκευτικό και πολιτιστικό επίπεδο, δεν λείπουν συνήθως ούτε και στις προηγμένες κοινωνίες. Αγαπά βέβαια τη Ρόδο ο Biliotti

σαν γενέτειρα του και πονάει για τις περιπέτειες της, δεν πρόσεξαν όμως οι συγγραφείς τις εκδηλώσεις αυτές από την πραγματική τους πλευρά, γιατί δε διαμορφώθηκαν στα τελευταία χρόνια. Είναι συνέχεια της ζωής του λαού μας στη βυζαντινή περίοδο, έχουν όμως βαθύτερες τις ρίζες, στις Ελληνικές και μάλιστα στις προϊστορικές λατρείες. Πάντως το έργο τους μας δίνει πολύτιμες ειδήσεις για την εποχή της Τουρκοκρατίας, κυρίως στα τελευταία χρόνια, πού λίγο πολύ τα πράγματα είναι γνωστά κι από την προφορική παράδοση εκείνων που τα έζησαν.

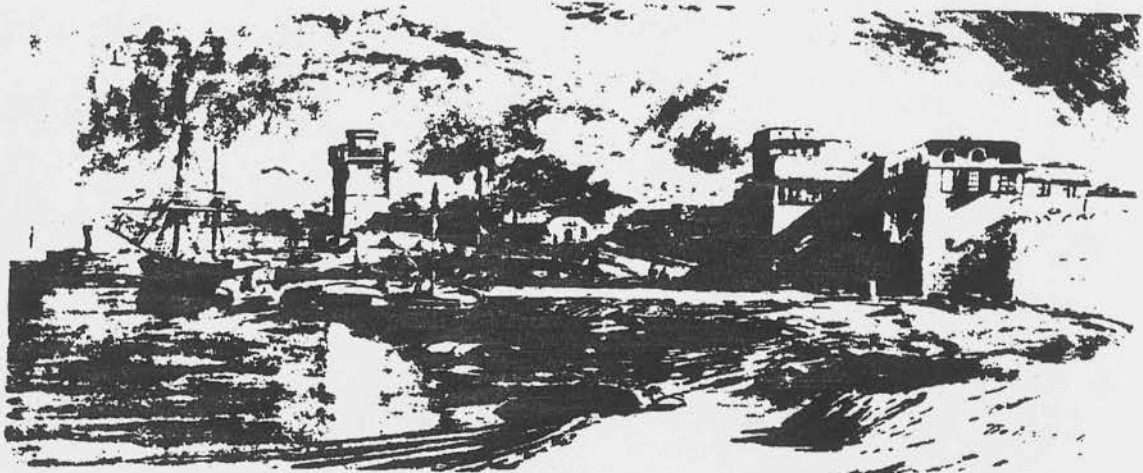
Στα 1892 και 1895 έκαμε περιοδεία στα νησιά ο **Hiller von Gaertringen** κι μάζεψε επιγραφές για το «Inscriptions graecae», από τις όποιες περιλαμβάνει επιγραφές της Ρόδου, Χάλκης, Καρπάθου και Κάσου. Παράλληλα έκανε σπουδαίες εργασίες για τους δήμους και την οργάνωση του ροδιακού κράτους. Πολλοί άλλοι ασχολήθηκαν με αρχαιολογικά θέματα, από τους οποίους ο K. F. Kinch και ο CHR. BLINKENBERG κατέχουν εξέχουσα θέση για τις ανασκαφές της Λίνδου και Ν.Α. Ρόδου.>>¹

Ένας άλλος περιηγητής, ο **Charles Thomas**, το 1865 αναφέρει: «Όταν αποβιβαστήκαμε στην Ρόδο, είδαμε για πρώτη φορά το φρούριο, το οποίο για πολύ καιρό αποτελούσε το απόρθητο προτείχισμα των Λατίνων Χριστιανών στην Ανατολή, και το οποίο, αν και συνετρίβη από κανόνια και σεισμούς, ακόμη αποτελεί για εμάς ένα από τα ευγενέστερα και πιο διδακτικά είδη στρατιωτικής αρχιτεκτονικής τον 15^ο αιώνα... Τόσο απορροφητική, πράγματι, είναι η γοητεία αυτής της πρώτης

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, "Ιστορία της Ρόδου", εκδ. Δήμος Ρόδου –Σ. Γ. Τ. Δ., Β' Έκδοση Συμπληρωμένη, Αθήνα 1994, σελ. 413 – 426

εντύπωσης, τόσο τέλεια γεμίζει τη φαντασία μας, ώστε ξεχνούμε για λίγο το ενδιαφέρον, που ανήκει στη Ρόδο ως τοποθεσία μιας από τις μεγαλύτερες ναυτικές δημοκρατίες του αρχαίου κόσμου, μια πόλη που εξυμνείται όχι λιγότερο για τη σοφία των θεσμών της, όσο για την ομορφιά της αρχιτεκτονικής της, την τελειότητα των λιμανιών κι οπλοστασίων της, και τη δύναμη της άμυνάς της από θάλασσα και ξηρά».¹

Επίσης ο περιηγητής **Colonel Bernard Rottiers**, το 1830, αναφέρει: «Ο δρόμος είναι εξωραϊσμένος σε τοποθεσίες με οικόσημα κι επιγραφές, που αξίζουν μια στενή επιθεώρηση. Οι εξώστες, τα κιγκλιδώματα τους σχεδιασμένα να ικανοποιούν την περιέργεια των Τούρκων γυναικών, εμποδίζουν την απόλυτη θέα του δρόμου, αλλά στο μακρινό άκρο μπορεί κανείς να δει το οίκημα, όπου οι Ιππότες του Αγ. Ιωάννη συνήθιζαν να συναντιούνται, ώστε να λάβουν εντολές από το Μάγιστρο, στα αριστερά είναι η εκκλησία του Αγ. Ιωάννη, τώρα το κύριο τζαμί των Τούρκων, και δεξιά, λίγο πιο κάτω, είναι το προηγούμενο παλάτι».²

Άποψη του λιμανιού της Ρόδου, 1838 (λιθογραφία: William James Muller)

1. Charles Thomas Newton, "Travels and Discoveries in the Levant", 1865
2. Colonel Bernard Rottiers, "Description des monuments de Rhodes", 1830

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΦΡΟΥΡΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΦΑΣΕΙΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Η δημιουργία της πόλης της Ρόδου χρονολογείται στην Ελληνιστική περίοδο, όταν το νησί άκμασε απ' τον πλούτο που προήλθε απ' τις ναυτικές και εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων του. Η πόλη βρέθηκε το 408/7 π.Χ. ν' απαρτίζεται απ' τις τρεις πόλεις-κράτη της Ρόδου, τη Λίνδο, την Ιαλυσό και την Κάμιρο, δηλαδή τους συνοικισμούς. Η γεωγραφική θέση της νέας πόλης, τοποθετημένης στο βορειότερο σημείο του νησιού απέναντι απ' την Ασία, μαζί με τα ωραία του λιμάνια, την τοποθέτησε ευθέως μέσα στις μεγαλύτερες ανατολικά - δυτικά εμπορικές οδούς κι έτσι αύξησε περισσότερο την εμπορική της αξία. Η πόλη της Ρόδου ήταν επίσης διάσημη για τα οχυρώματά της, που το 305/4 π.Χ. αντέκρουσαν την πολιορκία ενός έτους από ισχυρό στρατό 40.000, υπό τις διαταγές του Δημητρίου του Πολιορκητή.¹

Η Ρόδος καταστράφηκε από έναν σεισμό το 227/6 π.Χ., αλλά ξαναχτίστηκε χάρη στην οικονομική και τεχνική βοήθεια πολλών άλλων ελληνικών πόλεων – κρατών. Τέτοια βοήθεια

1. Stephen C. Spiteri, "Fortresses of the Cross", εκδ. A Heritage Interpretation Services Publication, Malta 1994, σελ. 75

2. Stephen C. Spiteri, ο. π. , σελ. 75

εντούτοις, δεν ήταν διαθέσιμη, όταν η πόλη της Ρόδου ξανά καταστράφηκε από έναν ισχυρότατο σεισμό το 155 μ.Χ.²

Η παρακμή της Ρόδου συνεχίστηκε ως το τέλος της Ρωμαϊκής περιόδου και κατά την διάρκεια της Βυζαντινής περιόδου, κατά την οποία το νησί ερημώθηκε από σεισμούς και αλληπάλληλες πειραματικές επιδρομές. Η στρατηγική της αξία, εξάλλου, άρχισε ν' αυξάνεται πάλι με την εμφάνιση των Αραβικών δυνάμεων στη Μεσόγειο. Από τον 7^ο έως τον 9^ο αιώνα, η Ρόδος ήταν στο κέντρο της διαμάχης μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων.¹

Οι Βυζαντινοί ενίσχυσαν και επανοχύρωσαν την πόλη και την χρησιμοποίησαν ως ναυτική βάση, απ' όπου ο στόλος τους ανέλαβε ναυτικές επιδρομές ενάντια στην κατεχόμενη από τους Άραβες Βόρεια Αφρική. Απ' τις αραβικές ιστορικές πηγές είναι γνωστό ότι, τουλάχιστον έως το τελευταίο τέταρτο του 7^{ου} αιώνα, η Ρόδος είχε ήδη ένα μεγάλο φρούριο. Το 807, κουρσάροι υπό τις διαταγές του Haum – al – Rashid λεηλάτησαν την πόλη, αλλά στάθηκε αδύνατο να συλλάβουν τη φρουρά της. Το 1233, ο στρατός του κατακτητή της Νίκαιας John Vatatzes, είχε να πολιορκήσει μια ισχυρά οχυρωμένη πόλη υπερασπιζόμενη απ' τον επαναστάτη κυβερνήτη της Ρόδου, Λέων Γαβαλά, και το 1248, οι Γενοβέζοι κυρίεψαν την πόλη, όταν είχε αφεθεί αφύλακτη, αλλά οι Βυζαντινοί την επανέκτησαν με δυσκολία το 1249 – 50. Οι Ιππότες του Αγίου Ιωάννη οι ίδιοι, 50 χρόνια αργότερα, το 1306, βρήκαν μια ισχυρά οχυρωμένη πόλη, που χρειάστηκε 3 χρόνια σκληρής προσπάθειας πριν τελικά υποκύψει στους πολιορκητές.²

1. Stephen C. Spiteri , ο. π, σελ. 75

2. Stephen C. Spiteri , ο. π, σελ. 76

Η οχυρή περίμετρος της Βυζαντινής πόλης της Ρόδου, που αντιμετώπισε τους Ιππότες του Αγίου Ιωάννη το 1306, έχει σήμερα εγκατασταθεί με σχετική ακρίβεια. Οι τοίχοι του σχημάτιζαν μια ανώμαλη ορθογώνια περίμετρο, περίπου 520 x 600 μέτρων, με τοίχους που ποίκιλλαν στο πάχος, από 3,20 έως 6,00 μέτρα. Εσωτερικά, ένας ισχυρός τοίχος ισχυροποιούταν με τετράγωνους πύργους, που χώριζαν την πόλη σε δύο άνισα τμήματα. Το νότιο (Μπούργκο) και το βόρειο. Το βόρειο μισό αντιστοιχούσε στην περιοχή που αργότερα χρησιμοποιούταν από τους Ιππότες ως το Collochium (Κολλάκιο). Απομεινάρια του κολοσσιαίου τοίχου που χώριζε την πόλη στα δύο είναι δυνατό και σήμερα να γίνουν αντιληπτά, αν παρατηρήσει κανείς το μήκος της οδού Θεοφιλίσκου, απ' τα αριστερά του πύργου του ρολογιού έως το τμήμα των τοίχων που αντικρίζουν το εμπορικό λιμάνι. Ένα τμήμα του τοίχου στην ανατολική άκρη, που ακολουθεί τη γραμμή του τοίχου του λιμανιού, έχει παραμείνει ακριβώς όπως ήταν. Ελάχιστα απομεινάρια του νοτιότερου μισού των τοίχων της πόλης έχουν σωθεί, αλλά αρκετά, ώστε να είναι δυνατό στους ιστορικούς ν' απεικονίσουν με σχετική βεβαιότητα την περίμετρο του εξωτερικού τμήματος της πόλης, που ακολούθησε την πορεία των σημερινών δρόμων Ιπποδάμου, Ομήρου και Πυθαγόρα. Ένα κάστρο καταλάμβανε το υψηλότερο τμήμα της οχυρωμένης πόλης, στη βορειοδυτική γωνία, στην τοποθεσία, όπου βρίσκεται σήμερα το παλάτι των μεγάλων αρχόντων. Αυτό το κάστρο, ένα τυπικό Βυζαντινό κάστρο, ήταν στέρεα συνδεδεμένο με το εξωτερικό τμήμα της πόλης. Είχε ένα ορθογώνιο σχήμα με 4 γωνιακούς τοίχους, τρεις απ' τους οποίους σχημάτιζαν τμήμα του εξωτερικού τοίχου.¹

1. Stephen C. Spiteri, ο. π., σελ. 76

Κρίνοντας από ένα διασωθέν οικόσημο του Μεγάλου Άρχοντα Villeneuve (1319 – 1346), οι Ιππότες τουλάχιστον στο πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα άρχισαν να επισκευάζουν και να ισχυροποιούν τους τοίχους της πόλης. Εντούτοις, οι αρχικοί Μεγάλοι Άρχοντες, απ' τον Villaret στον Juilly, δεν φαίνεται να έκαναν πολύ περισσότερα απ' το να διατηρήσουν μόνο και να επισκευάσουν τα υπάρχοντα Βυζαντινά οχυρώματα. Η έλλειψη κάποιας σοβαρής εξωτερικής απειλής δεν εγγυώταν κάποια κύρια εργασία στα οχυρώματα. Απ' το 2^ο μισό του 14^{ου} αιώνα και εφεξής η εικόνα άρχισε σιγά σιγά ν' αλλάζει, καθώς οι Ιππότες, θεωρώντας αυξανόμενοι τους εαυτούς τους ως μια μεγάλη στρατιωτική δύναμη στη Μεσόγειο, άρχισαν να προσελκύουν την προσοχή των Τούρκων. Σε ανταπόκριση αυτής της αυξανόμενης απειλής, η πόλη ισχυροποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό και μεγεθύνθηκε από κάθε διαδοχικό μεγάλο άρχοντα. Αντέκρουσε δύο Αιγυπτιακές επιθέσεις το 1440 και 1444, αλλά με την πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Τούρκους το 1453 η απειλή για το Τάγμα έγινε πιο σφοδρή και νέες εργασίες στα οχυρώματα της πόλης περισσότερο επιτακτικές. Αυτή η πυρετώδης οικοδομική δραστηριότητα διακόπηκε μόνο από την πολιορκία του 1480, αλλά, έπειτα, οι γόνιμες στρατιωτικές εργασίες του Μεγάλου Άρχοντα D' Aubusson, ελαφρώς αυξανόμενες και ολοκληρούμενες από τον D' Ambroise και τον Del Carretto, βασικά ανασχημάτισαν το αμυντικό σύστημα της πόλης.¹

Είναι δυνατή η διάκριση σε **4 διαδοχικές περιόδους** διαμόρφωσης των οχυρωμάτων της πόλης της Ρόδου κατά την διάρκεια των 200 χρόνων παραμονής του τάγματος στο νησί. Η

1. Stephen C. Spiteri , ο. π., σελ. 77

πρώτη περίοδος, εκτεινόμενη απ' τον Villaret (1309 – 1319) στον Juilly (1374 – 1377), φαίνεται να' χει ανάμιξη στην διατήρηση και στην αμελή επισκευή των υπαρχόντων Βυζαντινών τειχών. Η πιο πρώιμη απόδειξη της επέμβασης των Ιπποτών είναι μια έκθεση του Ludolf de Suchen, που επισκέφτηκε τη Ρόδο κατά τη διάρκεια της δικαστικής αρμοδιότητας του Villeneuve (1319 – 1346) και παρατήρησε μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα στους τοίχους της πόλης.¹

Η **δεύτερη περίοδος** ξεκινά απ' την βασιλεία του Heredia (1371 – 1396) έως εκείνη του Jean de Lastic (1437 – 1454). Ο Heredia επισκεύασε και ισχυροποίησε τους τοίχους και πύργους του λιμανιού, τα οικόσημά του είναι ακόμη εμφανή στους δύο τετράγωνους πύργους δυτικά της πύλης του Αγίου Πέτρου. Ο Naillac, ο διάδοχός του, συνέχισε να ισχυροποιεί τις εργασίες του λιμανιού κι έχτισε ένα μεγάλο πύργο με πυργίσκους, τον πύργο του Naillac. Επίσης, γνωστός ως ο πύργος του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, ο πύργος του Naillac ήταν μια υψηλή και λάμψη κατασκευή, που στεκόταν στην άκρη της αποβάθρας προεξέχοντας μέσα στο εμπορικό λιμάνι.²

Ωστόσο, το ότι η Βυζαντινή επιρροή δεν εγκαταλείφθηκε ολοκληρωτικά σ' αυτό το στάδιο είναι δυνατό να το αντιληφθεί κανείς απ' τους τείχους της εισόδου στη χώρα που είναι χτισμένοι απ' τους Fluvian και De Lastic στις επόμενες δεκαετίες, το

1. Stephen C. Spiteri , ο. π., σελ. 77

2. Stephen C. Spiteri , ο. π., σελ. 77

καλύτερο παράδειγμα των οποίων είναι το τμήμα δυτικά της θέσης της Προβηγκίας και ανατολικά της πύλης Κοσκινού.¹

Στη διάρκεια της **τρίτης περιόδου** ο Jacques de Milly (1454 – 1461) και ο Raymond Zakosta (1461- 1467) πρόσθεσαν πολυγωνικά προπύργια μπροστά από την παλιά πλατεία και ειδικά ο τελευταίος ενίσχυσε το λιμάνι με αμυντικά έργα, κτίζοντας το Οχυρό του Αγίου Νικολάου. Ο Gian Battista degli Orsini (1467 – 1476) ενίσχυσε το Εμπορικό Λιμάνι και η συμμετοχή του στην πολιορκία του Νεγκροπόντε αποτέλεσε την αφορμή για την επίθεση των Τούρκων το 1480.²

Η **τέταρτη περίοδος** ξεκινά με την άνοδο του Pierre D' Aubusson (1476 – 1505), του οποίου τα μεγαλύτερα στρατιωτικά έργα ουσιαστικά μετασχημάτισαν την άμυνα της πόλης. Βελτιώθηκαν ελαφρά και ολοκληρώθηκαν από τους Aimerie d' Ambroise (1505 – 1512) και Fabrizio del Carretto (1513 – 1521), που χρησιμοποίησε κυρίως Ιταλούς μηχανικούς για τον σχεδιασμό και την εκτέλεση των οχυρωματικών έργων.³

1. Stephen C. Spiteri , ο. π., σελ. 77

2. Ρόδος 2400, Διεθνές Συνέδριο 1993, εκδ. Εταιρεία Ροδιακών Μελετών, σελ. 173

3. Ρόδος 2400, ο.π., σελ. 173 - 175

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ¹

Καλό είναι πριν να αρχίσουμε την περιγραφή και τη μελέτη των οχυρώσεων να εξετάσουμε με ποιες ειδικές ονομασίες ήσαν γνωστά, το μεσαίωνα, τα διαφορά τμήματα του Κάστρου.

Τα τούρκικα ονόματα που φέρουν (Kyzil Karou, Egri Karou κλπ.) δεν θυμίζουν σε τίποτε τις αρχικές ονομασίες. Οι συγγραφείς της εποχής μας, ακολουθώντας λαθεμένες παραδόσεις έχουν επισημοποιήσει αρκετές ανακρίβειες. Είναι λοιπόν απαραίτητο να προχωρήσουμε σε μια προκαταρκτική ταύτιση των πυλών, των πύργων, των προμαχώνων κλπ.

Οι περιγραφές των πολιορκιών μέσα στον Caoursin, τον Bourbon, τον Fontanus και οι αφηγήσεις των προσκυνητών και των περιηγητών περιέχουν χρήσιμες ενδείξεις. Όμως η πληρέστερη ονοματολογία βρίσκεται σ' ένα πρωτότυπο κείμενο χρονολογημένο στα 1465 που διατηρείται στα αρχεία της Μάλτας. Πρόκειται για ένα διάταγμα του μεγάλου μαγίστρου Zacosta, συνταγμένο στα Γαλλικά, που καθορίζει τη θέση μάχης της κάθε Γλώσσας στις οχυρώσεις. Τα τείχη έχουν χωριστεί σε οκτώ τομείς που αντιστοιχούν στις οκτώ Γλώσσες του Τάγματος, και τα όρια του κάθε τομέα ορίζονται από σημαντικά οχυρώματα που

1.A. Gabriel, " Η πόλη της Ρόδου", Τ1 – 2, Παρίσι 1921, μετ. Άννα Κάσδαγλη, σελ.3-10

αναφέρονται διαδοχικά, αρχίζοντας από το παλάτι του μεγάλου μαγίστρου και κάνοντας όλο το γύρο της οχύρωσης.

“ Πρώτα η **Γλώσσα της Γερμανίας** κρατάει το πόστο που αρχίζει στους δυο πυργίσκους στο κατάλυμα του αφέντη μας του μαγίστρου, χωρίς να μετρηθούν αυτοί οι πυργίσκοι, ως την πύλη του Αγίου Γεωργίου χωρίς να μετρηθεί αυτή η πύλη. Και περιλαμβάνονται σ' αυτό το πόστο η πύλη του Αγίου Αντωνίου, οι πύργοι, το τείχος και το προτείχισμα από πάνω μέχρι κάτω μέσα σ' αυτά τα δυο όρια. ”

Οι δύο πυργίσκοι δίπλα στο παλάτι του μεγάλου μαγίστρου βρίσκονται ακόμα στη θέση τους σημαδεύουν το μέρος όπου ενώνεται το εξωτερικό τείχος του 1465 με το τείχος του Κολλάκιου. Ξαναβρίσκουμε εύκολα τη θέση της πύλης του Αγίου Γεωργίου, που σήμερα είναι χτισμένη. Ένα ανάγλυφο με τον Άγιο Γεώργιο διακοσμεί τον πύργο που την προστάτευε. Όσο για την εσωτερική πύλη του Αγίου Αντωνίου που ήταν στον καιρό του Zacosta μια από τις εξωτερικές πύλες του κάστρου, έγινε στη συνέχεια με τα οχυρωματικά των Amboise και Carretto μια απλή εσωτερική πόρτα.

“ Η **Γλώσσα της Ωβέρνης** κρατάει το πόστο που αρχίζει στην καλούμενη πύλη του Αγίου Γεωργίου ως τον πύργο της Ισπανίας και περιλαμβάνονται σ' αυτό το πόστο η αναφερομένη πύλη, ο πύργος και ο προμαχώνας του Αγίου Γεωργίου, το τείχος, οι πύργοι και το προτείχισμα που βρίσκονται μέσα σ' αυτά τα δυο όρια χωρίς να μετρηθεί μαζί ο λεγόμενος πύργος της Ισπανίας. ”

Ο προμαχώνας του Αγίου Γεωργίου υπερασπιζόταν τον πύργο και την πύλη που είχαν το ίδιο όνομα: ταυτίζεται με τον προμαχώνα της Ωβέρνης του οποίου η σημερινή εμφάνιση είναι αποτέλεσμα των μετατροπών που έκαναν οι Aubusson και Isle - Adam.

“ Η Γλώσσα της Αγγλίας κρατάει το πόστο που αρχίζει στον λεγόμενο πύργο της Ισπανίας συμπεριλαμβανομένου αυτού του πύργου μέχρι τον πύργο της Παναγίας χωρίς να περιληφθεί το πάνω μέρος αυτού του πύργου που το κρατάει η Γλώσσα της Αραγώνας, αλλά κρατάει το κάτω μέρος και την αποθήκη αυτού του πύργου μαζί με τον προμαχώνα της Αγγλίας, το τείχος, το προτείχισμα από πάνω ως κάτω που βρίσκονται μέσα στα δύο όρια που αναφέρθηκαν εκτός από το διαχωρισμό αυτού του πύργου της Παναγίας, του οποίου το πάνω μέρος κρατάει η Γλώσσα της Αραγώνας και το κάτω η Γλώσσα της Αγγλίας. ”

Αυτό το κείμενο επιτρέπει να εντοπίσουμε τον πύργο της Ισπανίας και τον πύργο της Παναγίας. Ο δεύτερος εξάλλου ξεχωρίζει από ένα ανάγλυφο της Παρθένου μαζί με μια αφιέρωση που χρονολογείται στον καιρό του μεγάλου μαγίστρου Lastic (1441). Ο προμαχώνας της Αγγλίας δεν μπορούσε να είναι παρά ένα οχύρωμα προωθημένο, στα πόδια του πύργου της Παναγίας. Στη συνέχεια η μορφή του άλλαξε ώστε να αποτελέσει τον προμαχώνα που έφτασε ως τις μέρες μας αλλά οι Ιππότες της Αγγλίας δεν έπαψαν να έχουν την ευθύνη της άμυνας του, και το οχυρό διατήρησε την παλιά του ονομασία.

“ Η μία από τις **Γλώσσες της Ισπανίας**, η λεγόμενη **Αραγώνα** που περιλαμβάνει την Καστελανία της Αμπόστας και τους prióρηδες της Καταλωνίας και της Ναβάρρας κρατάει το πόστο που αρχίζει στο πάνω μέρος του λεγόμενου πύργου της Παναγίας μέχρι την πύλη του Κοσκινού εξαιρουμένης αυτής της πύλης, και περιλαμβάνει την πύλη του Αγίου Αθανασίου, τον πύργο αυτής της πύλης, το τείχος και το προτείχισμα από πάνω ως κάτω που βρίσκεται μέσα σ' αυτά τα δύο όρια μαζί με την πύλη του προμαχώνα που βρίσκεται αρκετά κοντά στη λεγόμενη πύλη του Κοσκινού. ”

Η πύλη των Κοσκινού έχει διατηρήσει το όνομα της. Πάνω στον πρώτο πύργο, που βρίσκεται ανατολικά από τον πύργο της Παναγίας, παρατηρούμε ένα ανάγλυφο που συνοδεύεται από την επιγραφή ΑΘΑΝΑCΙΟC. Το άνοιγμα στο τείχος στα δεξιά αυτής της πλαγιοφύλαξης είναι το εσωτερικό μέρος της πύλης του Αγίου Αθανασίου. Θα δούμε παρακάτω, μελετώντας τις λεπτομέρειες αυτής της περιοχής, πως είχαν τροποποιηθεί τα προωθημένα οχυρώματα της πύλης που βρίσκονταν δίπλα στον προμαχώνα της Αγγλίας. Σήμερα δεν έχουν διέξοδο προς το πρανές αλλά είναι σίγουρο ότι το 1465 εκεί άνοιγε η πύλη του Αγίου Αθανασίου.

Όσο για την πύλη του προμαχώνα κοντά στην πύλη των Κοσκινού χωρίς αμφιβολία ανήκε σε ένα προωθημένο οχύρωμα που άλλαξε μορφή κατά τις κατοπινές μετατροπές, του οποίου την ακριβή θέση δεν ξέρουμε.

“ Η **Γλώσσα της Προβηγκίας** κρατάει το πόστο που αρχίζει στην πύλη των Κοσκινού, μετρώντας και αυτή την πύλη μαζί με

τον προμαχώνα της, ως τον πύργο της Ιταλίας χωρίς να περιληφθεί ο πύργος της Ιταλίας, και περιλαμβάνει το τείχος, το προτείχισμα, τους πύργους όπως επίσης και τη λεγόμενη πύλη του Κοσκινού και αυτό τον προμαχώνα από πάνω ως κάτω μέχρι το λεγόμενο πύργο της Ιταλίας. “

“ Η **Γλώσσα της Ιταλίας** κρατάει το πόστο που αρχίζει από τον πύργο της Ιταλίας που έχει ήδη αναφερθεί μετρώντας αυτό τον πύργο μαζί με την πύλη ως τη σκάλα της Αγίας Αικατερίνης περιλαμβανομένων των τειχών, προτειχισμάτων, πύργων, προμαχώνων από άνω ως κάτω που βρίσκονται ανάμεσα στα προαναφερθέντα δύο όρια εκτός από το προτείχισμα που αρχίζει από την πρώτη πύλη του μώλου το οποίο θα κρατάει ο λοχαγός (capitaine) αυτού του μώλου. “

“ Η άλλη **Γλώσσα της Ισπανίας** που ονομάζεται **Καστίλλη** και περιλαμβάνει τους προιορήδες της Καστίλλης και της Πορτογαλίας κρατάει το πόστο που αρχίζει στην πύλη της Αγίας Αικατερίνης από την οποία πηγαίνει κανείς σ' αυτό το μώλο περιλαμβάνοντας το πάνω μέρος αυτής της πύλης και όχι το κάτω, ως το Κολλάκιο, με το τείχος, το προτείχισμα, τους πύργους και τον προμαχώνα του λιμανιού που βρίσκονται ανάμεσα σ' αυτά τα δύο όρια. “

Από την πύλη της Ιταλίας δεν είναι πια ορατό παρά το ίχνος ενός ημικυκλικού τόξου που άνοιγε μέσα στο τείχος δίπλα σ' έναν πύργο φτιαγμένο από τον Carretto, του οποίου ο πυρήνας, πιο παλιός, πρέπει να αντιστοιχεί στον πύργο της Ιταλίας.

Δεν ξέρουμε πότε κλείστηκε αυτή η πύλη. Δεν τη βλέπουμε στις μινιατούρες του Caoursin αλλά δεν πρέπει απ' αυτό να βγάλουμε απόλυτο συμπέρασμα: ένας εξωτερικός δρόμος που εικονίζεται ανάμεσα στην πύλη των Κοσκινού και τη θάλασσα αφήνει να υποθέσουμε ότι στα 1480 υπήρχε σ' αυτή την περιοχή μια είσοδος στην πόλη. Εν πάση περιπτώσει, στη συνέχεια σφραγίστηκε, πιθανόν την εποχή που ξαναχτίστηκαν τα νότια τείχη - ορισμένα τμήματά τους είχαν καταστραφεί κατά την πρώτη πολιορκία.

Η σκάλα της πύλης της Αγίας Αικατερίνης ήταν το τελευταίο όριο του τομέα της Γλώσσας της Ιταλίας. Σύγχρονοι συγγραφείς έχουν πάρει για πύλη της Αγίας Αικατερίνης εκείνη που βρίσκεται ανάμεσα σε δυο στρογγυλούς πύργους και βγάζει κατευθείαν από το παζάρι στο λιμάνι. Είδαν στο φθαρμένο ανάγλυφο της Παναγίας που στολίζει την όψη μια αναπαράσταση της Αγίας Αικατερίνης: σ' αυτό οφείλεται το κοινό λάθος. Πρέπει να ψάξει κανείς αλλού για να βρει τη θέση αυτής της πύλης για την οποία γίνεται λόγος στα χρονικά της πολιορκίας του 1522. Ο Villiers de Isle - Adam, πριν από τον ερχομό των Τούρκων, " πόντισε μερικά παλιά καράβια μπροστά από τον πύργο των Μύλων δηλαδή στο Μαντράκι από φόβο μήπως οι εχθροί δοκιμάσουν να μπουν με κάμποσες γαλέρες από το Μαντράκι για να πατήσουν το Μώλο των Μύλων κι από κει να φτάσουν μια από τις πύλες της πόλης που τη λένε πόρτα της Αγίας Αικατερίνης. "

Αρα, η αμεσότερη επικοινωνία μεταξύ πόλης και μώλου εξασφαλίζεται από μια οξυκόρυφη καμάρα που ανοίγει σε μια εσοχή του τείχους σε απόσταση 50 περίπου μέτρων από τη βάση

του μώλου. Δυο οικόσημα από μάρμαρο βρίσκονται σ' αυτό το άνοιγμα. Αν ο σταυρός του Τάγματος ξεχωρίζει εύκολα στο αριστερό, μας φαίνεται αδύνατη η ταύτιση του δεξιού: θα μπορούσε να ανήκει στον Orsini η ακόμα και τον Aubusson - πάντως η μορφολογία του κάτω μέρους, ειδικά το γοτθικό άνοιγμα, θα επέτρεπαν την χρονολόγηση της πύλης στην περίοδο πριν το 1465.

Στο επίπεδο του περιδρόμου φαίνονται τα υπολείμματα μιας σκάλας που, χωρίς αμφιβολία, έφερνε σε επικοινωνία το πάνω μέρος του πύργου με το επίπεδο του δρόμου: εκεί βρισκόταν η σκάλα της Αγίας Αικατερίνης. Επιπλέον εκεί κοντά υψώνεται, το σημαντικό κτίριο που ο κύριος Gerola σωστά υποθέτει ότι ήταν ο ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης. Γι' αυτούς τους λόγους μας φαίνεται λογικό αυτή η είσοδος να ήταν η πύλη της Αγίας Αικατερίνης, εφόσον μάλιστα έτσι ανέθεταν στη Γλώσσα της Ιταλίας να υπερασπιστεί έκταση των τειχών ανάλογη με τον αριθμό των Ιπποτών της. Το "οχύρωμα που αρχίζει από την πρώτη πύλη του μώλου" προφανώς προσδιορίζει μια ομάδα από χαμηλές κατασκευές που εκτείνονταν στη ρίζα του τείχους μεταξύ της πύλης της Αγίας Αικατερίνης και του μώλου. Σ' αυτή την περιοχή υψώνονται τώρα καταστήματα, αλλά μπορεί κανείς να αποκαταστήσει, ακολουθώντας τις λεπτομερείς υποδείξεις του Caoursin, αυτό το είδος προτειχίσματος που ενισχυόταν από μια τάφρο και ήταν εφοδιασμένο με μια πυλίδα που οδηγούσε στο μώλο.

Η Γλώσσα της Καστίλλης έχει όρια καθαρά προσδιορισμένα. Ο "προμαχώνας του λιμανιού" τον οποίο υπερασπιζόταν

βρίσκεται στα δυτικά της πύλης της Αγίας Αικατερίνης, στη ρίζα του τείχους: είναι ακόμα ανέπαφος.

“ Η Γλώσσα της Γαλλίας κρατάει το πόστο που αρχίζει στην πύλη του Κολλάκιου που μπαίνει στην πόλη, μετρώντας αυτή την πύλη, μέχρι το παλάτι του αφέντη μας του μαγίστρου και περιλαμβάνει το τείχος, το προτείχισμα και τους πύργους που βρίσκονται ανάμεσα σ' αυτά τα δύο όρια από πάνω ως κάτω μαζί με τους προμαχώνες του Αγίου Πέτρου και του πύργου του Trebus που βλέπει προς το μώλο του Αγίου Νικολάου.

Η φύλαξη του καταλύματος του αφέντη μας του μαγίστρου μαζί με ότι μένει απ' αυτό το τμήμα μπροστά απ' αυτό το κατάλυμα βρίσκεται κάτω από την εξουσία του αφέντη μας. “

Είδαμε πιο πάνω ότι ο τομέας της Γλώσσας της Καστίλλης τελείωνε στο Κολλάκιο. Η πύλη του Κολλάκιου απ' όπου άρχιζε η Γλώσσα της Γαλλίας είναι λοιπόν η πρώτη πύλη που βρίσκεται στο μέρος που ενώνεται το εσωτερικό τείχος με το νότιο τείχος του Κολλάκιου. Έτσι στα 1465 η Γλώσσα της Γαλλίας κατείχε τα ανατολικά και τα βόρεια τείχη του Κολλάκιου.

Ο πύργος του Αγίου Πέτρου αναγνωρίζεται από ένα ανάγλυφο με τη μορφή του αποστόλου πάνω από τα οικόσημα του Zacosta, και του πάπα Πίου Β' Piccolomini. Ο προμαχώνας του Αγίου Πέτρου είναι ολοφάνερα ο πολυγωνικός προμαχώνας που υπερασπίζεται τη βάση του πύργου και από τον οποίο αποσπάται ένα οχύρωμα που φτάνει μέχρι το Μαντράκι.

Φαίνεται πως έχει γίνει γενικά παραδεκτή η ταύτιση του πύργου του Trebus ή Trabucco με τον πύργο του Naillac. Γιατί σ' αυτή την περίπτωση δεν θα αναφερόταν με το όνομα "πύργος του Naillac" που φέρει πάντα στα κείμενα της εποχής. Κι από την άλλη μεριά, ο προμαχώνας του πύργου του Naillac δεν μπορεί να λεχθεί ότι βλέπει στο μώλο του Αγίου Νικολάου. Έτσι προτείνουμε να ταυτιστεί ο πύργος του Trebus με τον κυλινδρικό πύργο που προστατεύει την προεξοχή των τειχών στα βορειοανατολικά του Κολλάκιου.

Αυτός αφιερώθηκε στον Άγιο Παύλο από τον Aubusson αλλά είναι σίγουρα παλαιότερος απ' αυτό το μεγάλο μάγιστρο. Η θέση του μοιάζει να συμπίπτει μ' αυτήν των "Πύργων του Αγίου Νικολάου" που αναφέρονται στις περιγραφές των συγκρούσεων μεταξύ των Ιπποτών και των Αιγυπτίων στα 1444, όταν οι τελευταίοι είχαν περιχαρακωθεί στο μώλο. Αφού ο Zacosta έχτισε στην είσοδο του Μαντρακιού τον πύργο του Αγίου Νικολάου που έφτασε ως εμάς, ο βορειοανατολικός πύργος του Κολλάκιου ονομαζόταν χωρίς αμφιβολία απ' όλους πύργος του Trebus, ώσπου ο Aubusson τον αφιέρωσε στον Άγιο Παύλο γύρω στα 1477. Ο πολυγωνικός προμαχώνας δεν έχει χρονολογηθεί: μπορεί θαυμάσια να ανήκει στην εποχή του Zacosta. Στα 1484 ονομαζόταν προμαχώνας της Γαλλίας.

Από το διάταγμα του 1465 βγαίνει το συμπέρασμα πως σ' αυτή την εποχή οι οχτώ Γλώσσες του Τάγματος είχαν μοιραστεί στον περίγυρο των οχυρώσεων όπως δείχνει το σχέδιο 4. Βλέπει κανείς πως τα περισσότερα οχυρώματα αναγνωρίζονται με σιγουριά. Παρόλα αυτά τρεις από τις πύλες του τείχους δεν

βρίσκονται στο κείμενο που εξετάσαμε παραπάνω. Η πρώτη, που προστατεύεται από τον πύργο του Trebus ή πύργο του Αγίου Παύλου, οδηγεί στο μώλο του Αγίου Νικολάου. Είναι πιθανό πως δεν είναι άλλη από την “πύλη του Αγίου Νικολάου” από την οποία οι Ιωαννίτες έκαναν την έξοδο τους το 1444, και η οποία μετονομάστηκε κατόπιν. Θα της αφήσουμε το όνομα “πύλη του Αγίου Παύλου” που της δίνουν σήμερα και που δικαιολογείται από τη φιγούρα του Αγίου και την αφιέρωση του Aubusson.

Η δεύτερη, που συνδέει το παζάρι, δηλ. τη δημόσια πλατεία, με το λιμάνι (μαρίνα) κατά λάθος ονομαζόταν πύλη της Αγίας Αικατερίνης. Μας φαίνεται ότι πρέπει να ταυτιστεί με την θαλασσινή πύλη. Την έχτισε ο Aubusson στα 1478, ίσως για να αντικαταστήσει μια άλλη, μικρότερη.

Όσο για τη βορειοδυτική πύλη (πύλη του Amboise) δεν έπρεπε να βρίσκεται στην προηγούμενη απαρίθμηση μια και χτίστηκε από τον Amboise στα 1512. Πιστεύουμε πως μπορεί να ταυτιστεί με την “πύλη του Στρατοπέδου που πάει προς τον Άγιο Αντώνιο” (Bourbon). Είναι ολοφάνερα η Porta Ambosiana του Fontanus.

Η πύλη του Alnardo βρίσκεται στα κείμενα από το 1392. Δεν ξέρουμε τη θέση της. Έχει γίνει μνεία, επιπλέον, μιας πύλης του Κολλάκιου που βλέπει στο νοτιά και μιας “πύλης της Καστελλανίας” ή “κοντινής στην Καστελλανία”. Και στις δυο περιπτώσεις πρόκειται πιθανώς γι' αυτήν που άνοιγε ανάμεσα σε δύο τετράπλευρους πύργους κοντά στη μέση του νότιου τείχους

του Κολλάκιου. Δεν μένουν σήμερα παρά μερικά θεμέλια αυτών των πύργων, που καταστράφηκαν, αφού φαίνονται ακόμα στο σχέδιο του Αγγλικού ναυαρχείου στα 1839. Απέναντι σ' αυτή την πύλη, στον κύριο δρόμο της αγοράς, μπορεί να δει κανείς τα υπολείμματα του κτιρίου του οποίου ο Rottiers δίνει πολλές λεπτομέρειες και για το οποίο η παράδοση διατηρούσε, όταν επισκέφθηκε τη Ρόδο, το όνομα Καστελλανία.

Τέλος θα προσθέσουμε στην παραπάνω ονοματολογία τον πύργο του Plaigness, που ενωνόταν με τον πύργο του Αγίου Πέτρου μ' ένα τείχος που είχε πάχος 20 παλάμες και που βρισκόταν χωρίς αμφιβολία στα νότια του προηγούμενου στην εσοχή του τείχους, και τον πύργο της Φρουράς του οποίου η θέση, ακολουθώντας ένα κείμενο του 1475, πρέπει να ήταν στη νοτιοδυτική γωνία του Κολλάκιου. Εκεί υψώνεται τώρα ο πύργος του Ρολογιού.

Οχυρώματα και θέσεις μάχης στα 1480

Δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η κατανομή των θέσεων μάχης άλλαξε μεταξύ 1465 και 1480 και, από την άλλη μεριά, τα έργα που εκτελέστηκαν μέσα σ' αυτά τα 15 χρόνια δεν έφεραν καμιά σημαντική μετατροπή στον περίγυρο της οχύρωσης. Μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί ότι το σχέδιό μας (4) αναλογεί στο αμυντικό σύστημα και την κατανομή των Γλωσσών την εποχή της πρώτης πολιορκίας (1480).

Οχυρώματα και θέσεις μάχης στα 1522

Στο τέλος του ΙΕ' και την αρχή του ΙΣΤ' αιώνα με τους μεγάλους μαγίστρους Aubusson, Amboise και Carretto, το Κάστρο υπέστη πολυάριθμες και σοβαρές μετατροπές που θα μελετήσουμε αναλυτικά.

Γενικά έγινε προσπάθεια να δυναμώσει το μέρος με την ενίσχυση των παλιών τειχών, τη διαπλάτυνση της τάφρου, τον πολλαπλασιασμό των αμυντικών μέσων, διατηρώντας όμως πάντα το γενικό σχήμα της αρχικής οχύρωσης. Παρ' όλα αυτά, η κατασκευή νέων προμαχώνων στα δυτικά του παλατιού από τον Amboise, τον Aubusson και τον Carretto, είχε σαν αποτέλεσμα την κατεδάφιση του κυλινδρικού πύργου στα βορειοδυτικά. Η πύλη του Αγίου Αντωνίου κατέληξε εσωτερική πύλη και ο Amboise έχτισε, στα 1512, την πύλη του Στρατοπέδου (πύλη Amboise).

Η πύλη του Αγίου Γεωργίου δεν υπήρχε πια στα 1522 και ο προμαχώνας της Ωβέρνης δεν είχε επικοινωνία με το πριανές.

Σ' αυτή την εποχή οι πύλες του Αγίου Αθανασίου και των Κοσκινού είχαν απλώς υποστεί μετατροπές και της Ιταλίας είχε σφραγιστεί σε χρονολογία που δε μπορούμε να καθορίσουμε. Η περιγραφή της πόλης του 1522 από τον Fontanus, αν και πιο ρητορική παρά ακριβής, θα επιβεβαιώσει τις περισσότερες από τις παραπάνω ταυτίσεις: οι "πέντε μεγάλοι προμαχώνες" είναι οι προμαχώνες της Ωβέρνης (μπροστά από τον πύργο του Αγίου Γεωργίου), της Ισπανίας (μπροστά από τον πύργο της Ισπανίας),

της Αγγλίας (μπροστά από τον πύργο της Παναγίας), των Κοσκινού ή της Προβηγκίας (μπροστά από την πύλη των Κοσκινού), του Carretto ή της Ιταλίας (μπροστά από τον πύργο της Ιταλίας). Όσο για τους “δεκατρείς πύργους”, μπορεί να συσχετιστούν μ’ εκείνους που βρίσκονται διαδοχικά διατεταγμένοι από τον πύργο του Αγίου Γεωργίου μέχρι τον πύργο της Ιταλίας: άμα μετρήσουμε κι αυτούς τους δύο τελευταίους φτάνουμε στο σύνολο των δεκατριών πύργων.

Ακολουθώντας το ίδιο κείμενο, η κατανομή των Γλωσσών στα 1522 διαφέρει απ’ αυτήν του 1465. Μέχρι την πύλη του Αγίου Γεωργίου εκτεινόταν το πόστο της Γλώσσας της Γερμανίας. Στη συνέχεια, χωρίς να αναφερθούν τα όρια των τομέων, ερχόντουσαν οι Γλώσσες της Ισπανίας, της Αγγλίας, της Προβηγκίας και της Ιταλίας. Δεν αναφέρεται η Γλώσσα της Καστίλλης. Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι, όπως και πριν, ήταν υπεύθυνη για την άμυνα των τειχών του λιμανιού.

Στη συνέχεια βλέπει κανείς πως, σε σχέση με το 1465, η σειρά των Γλωσσών της Ισπανίας και της Αγγλίας έχει αντιστραφεί. Αυτή η αλλαγή των τομέων επιβεβαιώνεται από τα χρονικά της πολιορκίας.

Πάντως, οι Ιππότες της Αγγλίας υπερασπίζονται πάντα τον προμαχώνα και τον πύργο της Παναγίας ο οποίος δεν ονομάζεται πια παρά “προμαχώνας της Αγγλίας ή προμαχώνας των Άγγλων ή των Βρετανών”. Οι προμαχώνες της Ισπανίας, της Προβηγκίας (ή των Κοσκινού), της Ιταλίας (ή του Carretto) ανήκουν αντίστοιχα σε καθεμιά απ’ αυτές τις γλώσσες. Ο προμαχώνας της Ωβέρνης

έγινε αντικείμενο διαμάχης μεταξύ των Γλωσσών της Γερμανίας, που διεκδικούσε τμήμα του, και της Ωβέρνης, που επεδίωκε να τον κατέχει ολόκληρο. Η απόφαση του μεγάλου μαγίστρου που έλυσε τη διαφορά αφήνει να πιστέψουμε πως όλο το οχύρωμα παρέμεινε στα χέρια των Ιπποτών της Ωβέρνης.

Το ογκώδες οχύρωμα της πύλης του Στρατοπέδου, παρόλο που περιλαμβάνονταν στον τομέα της Γλώσσας της Γαλλίας, θεωρούνταν άμεσα εξαρτημένο από το Παλάτι και βρισκόταν κάτω από τις διαταγές του σενεσάλου Thomas Chifel.

Όσο για τους πύργους των λιμανιών, είχαν τους δικούς τους διοικητές και δεν περιλαμβάνονταν στους τομείς που κατείχαν οι Γλώσσες. Οι πιο κοινές τους ονομασίες που συναντήσαμε παραπάνω δεν χωρούν αμφιβολία: πύργος των Μύλων, πύργος του Naillac, πύργος του Αγίου Νικολάου. Αυτές απαντώνται σε όλα τα κείμενα της εποχής. Παρ' όλα αυτά, ο πύργος των Μύλων που έφερε τα κρίνα της Γαλλίας μερικές φορές λέγεται και πύργος της Γαλλίας. Ο πύργος του Αγίου Νικολάου, χτισμένος χάρη στη γενναιοδωρία του δούκα Φιλίππου της Βουργουνδίας, ονομάζεται από μερικούς συγγραφείς πύργος της Βουργουνδίας και ο "Γαλλικός πύργος" του Fontanus είναι μάλλον ο πύργος του Naillac.

Αυτές οι ονομασίες φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν σε μεμονωμένες περιπτώσεις. Όσο για την ονομασία "πύργος των Αράβων" που δόθηκε στον πύργο του Naillac, πιστεύουμε ότι είναι μεταγενέστερη από την κατάληψη της Ρόδου από τους Τούρκους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΟΧΥΡΩΣΗΣ - ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Η πύλη του Αγίου Αντωνίου και η γύρω περιοχή¹ (σχ. 1)

Τα οικοδόμημα του μεγάλου μαγίστρου Lastic (1437-1454) που συναντάμε πολλές φορές στα τείχη δυτικά του παλατιού επιτρέπουν να αποκαταστήσουμε την πρώτη μορφή της πύλης του Αγίου Αντωνίου και της περιοχής της.

Η κύρια πύλη αποτελείται, από μία ημικυκλική αψίδα χτισμένη μέσα στο παλιό τείχος πάνω από την αψίδα υπάρχει ένα ανάγλυφο του Αγίου Αντωνίου σε κόκκινο μάρμαρο, που συνοδεύεται από τους θυρεούς του Τάγματος και του μεγάλου μαγίστρου Lastic. Αρχικά, οδηγούσε από την πόλη σε ένα πρόχωμα που εκτεινόταν ανάμεσα σε δυο τάφρους, παράλληλο με τη δυτική όψη του παλατιού, και, προστατευμένο στα δυτικά από ένα παχύ προπέτασμα με επάλξεις. Αυτός ο προμαχώνας κατέληγε σε μία δεύτερη πύλη, απ' όπου με μια κινητή γέφυρα, και πιο πέρα με μία πέτρινη, διέσχιζε κανείς την εξωτερική τάφρο.

Ένα μικρό πολυγωνικό οχύρωμα συμπλήρωνε την άμυνα στα βόρεια.

1.Α. Gabriel, " Η πόλη της Ρόδου", Τ1 – 2, Παρίσι 1921, μετ. Αννά Κάσδαγλη, σελ. 1-2

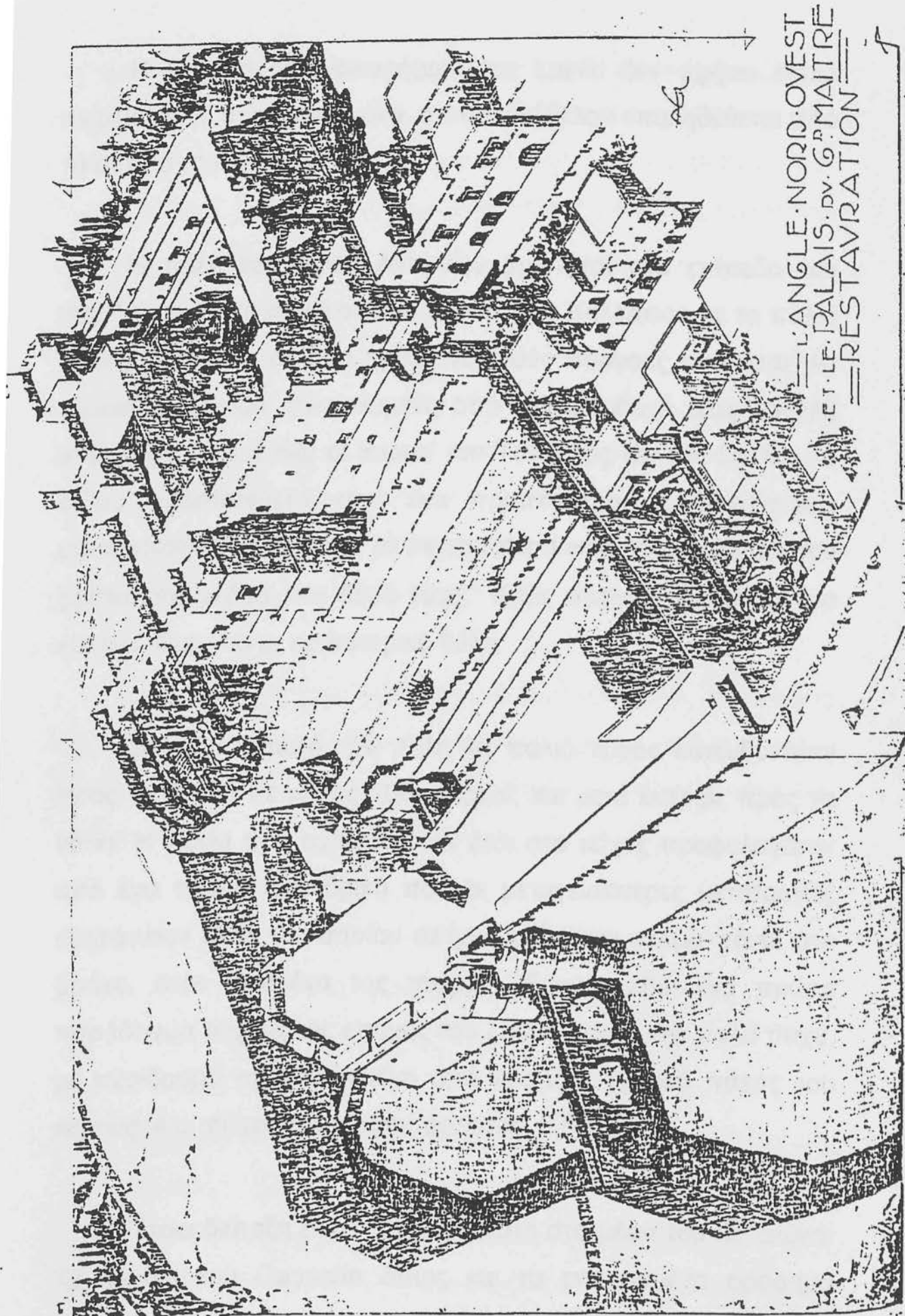

FIG. 7

(σχ. 1) Οψη πύλης Αγίου Αντωνίου και η γύρω περιοχή

Η ύπαρξη των οικοσήμενων του Lastic δεν αφήνει καμιά αμφιβολία γι' αυτή την εικόνα, η οποία εξάλλου επαληθεύεται από τα σχέδια του Caoursin.

Η πύλη του Αγίου Αντωνίου βρίσκεται στο επίπεδο του περιδρόμου, στη σύνδεση του τείχους του Κολλάκιου με το παλιό τείχος. Ανάμεσα σε δύο ημικυλινδρικούς πύργους ανοίγεται μια ημικυκλική ασίδα, πλαισιωμένη από την υποδοχή μιας κινητής γέφυρας - από πάνω οι θυρεοί του Τάγματος και του Lastic. Το δώμα προστατεύεται από ένα προπέτασμα με ζεματίστρες, μισοκατεστραμμένο, αλλά τα περισσότερα από τα φουρούσια του βρίσκονται ακόμα στη θέση τους.¹ Κάθε πύργος περικλείει ένα κυκλικό δωμάτιο με ημισφαιρικό θόλο.

Αφήνοντας αυτή την πύλη το παλιό τείχος κατευθυνόταν προς τα δυτικά σε μήκος 100 μέτρων, και μετά έστριβε προς τα νότια. Η γωνία που σχηματιζόταν έτσι στο τείχος προφυλαγόταν από ένα πύργο κυλινδρικό που οι μεταγενέστερες μετατροπές εξαφάνισαν αλλά του οποίου τα ίχνη φαίνονται ακόμα πάνω στο βράχο, στον πυθμένα της τάφρου. Έχουμε εδώ ένα πρώτο παράδειγμα τείχους της εποχής του Lastic: τείχος όχι πολύ παχύ, με περίδρομο προστατευμένο από επάλξεις (γενικό πάχος του τείχους: 4 μ. πάχος του προπετάσματος: 0,50 μ.).

Τέτοια διάταξη είχε η περιοχή αυτή στα μέσα του ΙΕ' αιώνα. Τα σχέδια του Caoursin όπως και τα εντειχισμένα ορόσημα

¹ Στ. οι επάλξεις και οι ζεματίστρες των πυργίσκων αποκάτασταθηκαν κατά την Ιταλοκρατία

αποδεικνύουν ότι καμιά σημαντική αλλαγή δεν συνέβη μέχρι το 1480. Αντίθετα συγκρίνοντας τα σχέδια του 1465-1480 και του 1522 μπορεί κανείς να κρίνει τη σπουδαιότητα των μετατροπών που υπέστη η βορειοδυτική γωνία της πόλης στο τέλος του ΙΕ' και τις αρχές του ΙΣΤ' αιώνα.

Στα 1522, το μέρος του παλιού τείχους που είχε κατεύθυνση ανατολή - δύση δεν είναι πια παρά ένας εσωτερικός τοίχος. Ένα καινούργιο ογκώδες πρόχωμα που χρησιμοποιεί το αρχικό αντίκρημνο της τάφρου σαν ανατολική παρειά παρακολουθεί τη γενική κατεύθυνση του τείχους από βορρά προς νότο και περιβάλλεται από μια μεγάλη τάφρο.

Αυτό το έργο θεμελιώθηκε υπό τον Aubusson, καρδινάλιο και μάγιστρο, μετά το 1489, αλλά το βόρειο μέρος κατέρρευσε τον ΙΣΤ' αιώνα και χρειάστηκε να ξαναχτιστεί εκ βάθρων από τον Carretto.

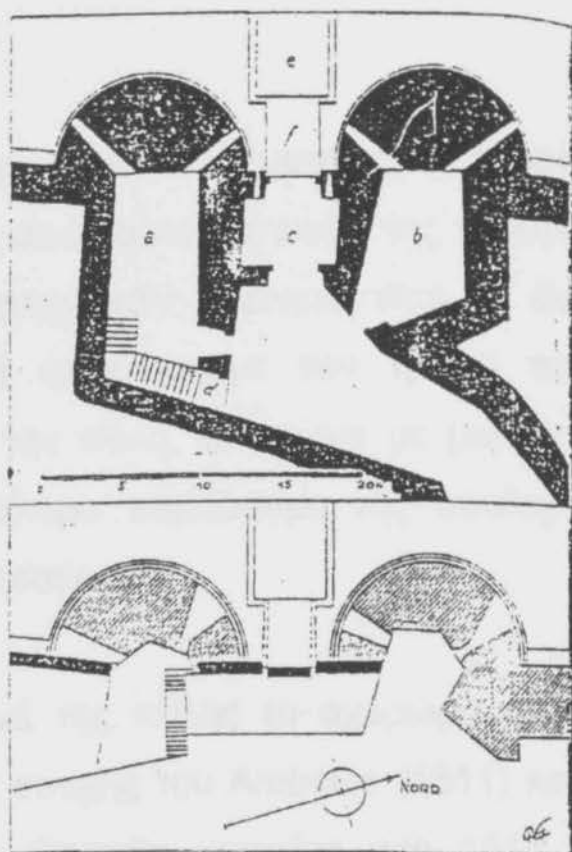
Πύλη Amboise ¹

(σχ. 2)

Ανοίγεται στο πρόχωμα του ΙΣΤ' αιώνα. Δύο ημικυλινδρικοί πύργοι φυλάνε το κεντρικό άνοιγμα, που είναι ημικυκλική καμάρα. Από πάνω, μέσα σ' ένα οξυκόρυφο πλαίσιο διπλής καμπυλότητας, ένας φτερωτός άγγελος κρατάει τους θυρεούς του

1.Α. Gabriel, " Η πόλη της Ρόδου", Τ1 – 2, Παρίσι 1921, μετ. Άννα Κάσδαγλη, σελ. 2

Τάγματος και του μεγάλου μαγίστρου Amboise, με επιγραφή DAMBOYSE.

(σχ. 2) Κάτοψη πύλης Amboise

Προπετάσματα εφοδιασμένα με κανονιοθυρίδες προστατεύουν τις πλατφόρμες. Δυο πατώματα με καμαροσκέπαστες αίθουσες βρίσκονται μέσα στους πύργους. Το πάνω πάτωμα περιέχει δυο αίθουσες, a και b τοποθετημένες από τις δυο μεριές του διαδρόμου c, στο επίπεδο του. Το κάτω πάτωμα έχει άλλες δυο, που ενώνονται με ένα θολωτό πέρασμα. Η επικοινωνία ανάμεσα στα δυο πατώματα εξασφαλίζεται από μια πέτρινη σκάλα που ξεκινάει από τη νότια κάτω αίθουσα και, καταλήγει, κατευθείαν στο διάδρομο. Μία πέτρινη γέφυρα e με

τρία τόξα υψώνεται μέσα στην τάφρο και διακόπτεται σε απόσταση 3 μέτρων από την πύλη. Αυτό το διάστημα το διέσχιζε μια κινητή γέφυρα f της οποίας οι δοκοί ανύψωσης, εφοδιασμένες με αντίβαρο, εφάρμοζαν, όταν η γέφυρα ήταν σηκωμένη, σε δυο κάθετες εγκοπές.

Το αντίκρημο του αναλήματος της τάφρου είναι τέσσερα μέτρα ψηλότερη από το κατάστρωμα της γέφυρας και ο δρόμος για την είσοδο στην πόλη κλείνεται από τις δυο πλευρές από τείχη. Αξίζει να σημειώσουμε τον τρόπο που ελίσσεται το πέρασμα προς την πόλη, σύμφωνα με μια οχυρωματική αρχή ακόμα σημαντικότερο παράδειγμα της οποίας θα ξαναβρούμε στην πύλη των Κοσκινού.

Στα βορεινά της πύλης το οχύρωμα φυλάγεται, από ένα προτείχισμα της εποχής του Amboise (1511) και, ένα καλυμμένο πυροβολείο του Carretto χτισμένο στα 1514. Το προοπτικό (σχ. 1) θα κάνει πιο κατανοητή τη λειτουργία των πολύπλοκων οχυρωμάτων της περιοχής αυτής.

Προμαχώνας της Ωβέρνης

(σχ. 3)

<< Ο κεντρικός πύργος, τετράπλευρος, που δεσπόζει στον προμαχώνα και το τείχος, είναι χτισμένος με μεγάλους δόμους και, χρονολογείται, γύρω στα 1421-1431. Κάτω από ένα ανάγλυφο του Αγίου Γεωργίου φαίνονται, τα ορόσημα του Fluvian και του πάπα

Μαρτίνου Ε'. Αρχικά ανοιχτός στο πίσω μέρος και αποκομμένος από το τείχος, ο πύργος αργότερα ενώθηκε μ' αυτό με πέτρινα τόξα, και για να τον ενισχύσουν, έχτισαν ένα μέρος του κενού εσωτερικού χώρου.

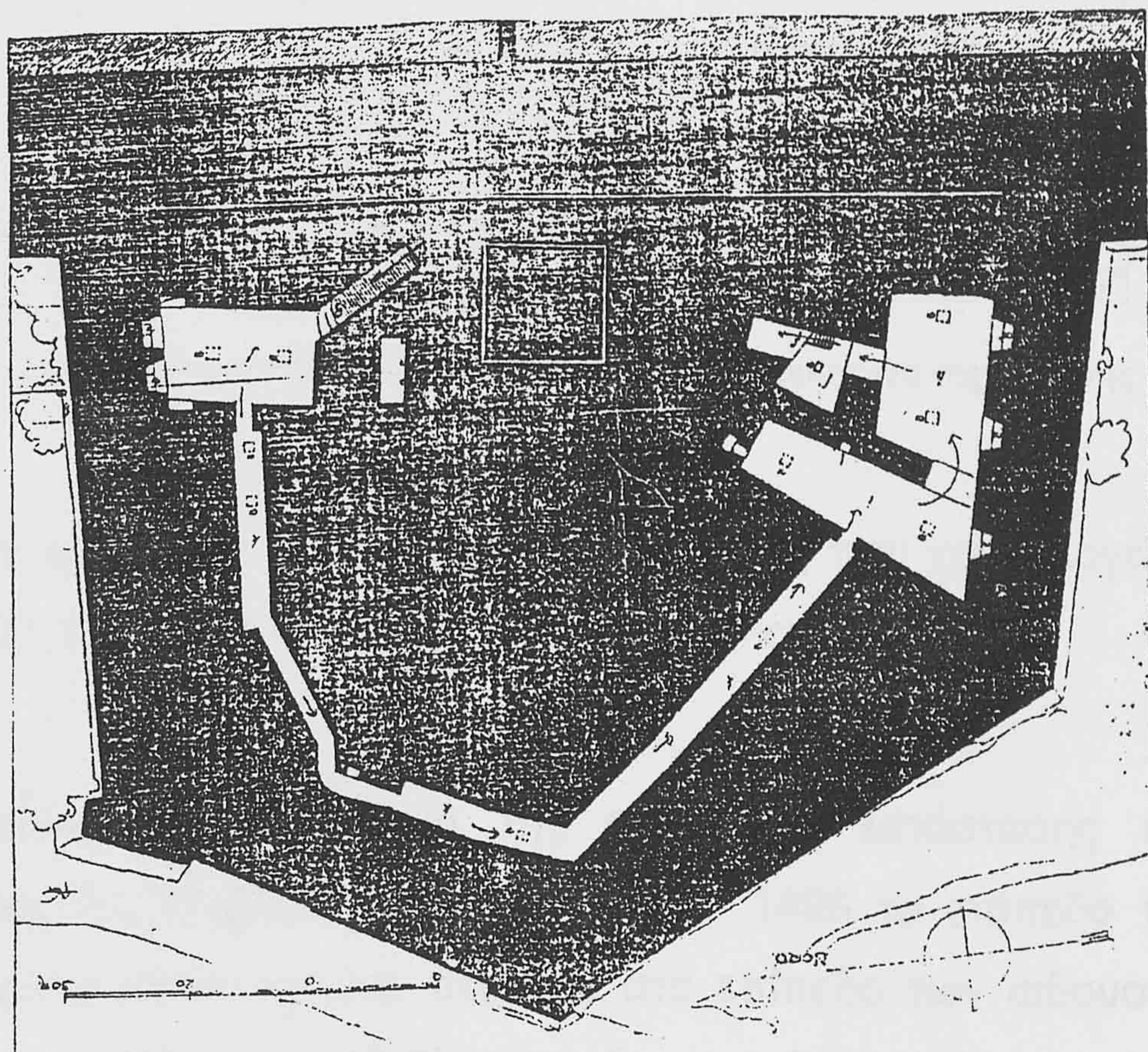

(σχ. 3) Όψη προμαχώνα Ωβέρνης

Οι βασικές γραμμές αυτού του πολύ απλού αμυντικού συστήματος φαίνονται καθαρά στο οχύρωμα που υπάρχει σήμερα. Είναι πιο δύσκολο να ξεχωρίσουμε τα έργα του Aubusson από τον Isle-Adam, των οποίων τα οικόσημα βρίσκονται πάνω στα σκαρπωτά μέτωπα του προμαχώνα, και θα είναι πιο σωστό να περιγράψουμε κατ' αρχήν λεπτομερειακά το οχύρωμα που διατηρείται στις μέρες μας.

Περικλείει δυο επίπεδα από μεγάλες καμαροσκέπαστες αίθουσες. Το πάνω επίπεδο (σχ. 4) στο ίδιο ύψος με το προτείχισμα που συνοδεύει το τείχος, περιλαμβάνει δυο παραλληλόγραμμα αίθουσες εφοδιασμένες με αεραγωγούς

εχθρού, διευκολύνοντας την τοποθέτηση ακουστικών πόστων>>¹.
<<Το τελευταίο αυτό στοιχείο αποδείχθηκε ανεκτίμητο για την εξουδετέρωση των Τουρκικών υπονομευτικών δραστηριοτήτων κατά τα πρώτα στάδια της πολιορκίας>>².

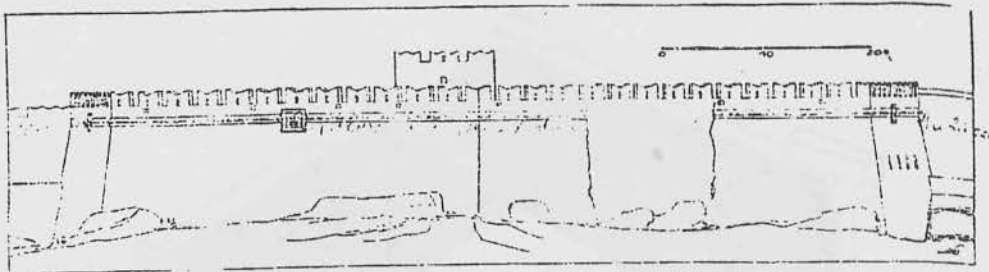
(σχ. 5) Κάτοψη του κάτω επιπέδου του προμαχώνα της Ωβέρνης

Η πλατφόρμα του προμαχώνα περιτριγυρίζεται από ένα προπέτασμα με κάθετες επάλξεις. Χαμηλότερα, ο τοίχος παίρνει ελαφριά κλίση προς τα έξω και στεφανώνεται από μια πέτρινη ταινία.

Στο ύψος αυτής της ταινίας, στη νότια και βορειοδυτική

1. A. Gabriel, "Η πόλη της Ρόδου", Τ1 – 2, Παρίσι 1921, μετ. Α. Κάσδαγλη, σελ. 2–5
2. Ρόδος 2400, Διεθνές Συνέδριο 1993, εκδ. Εταιρεία Ροδιακών Μελετών, σελ. 180
3. Στ. Οι κάτω αίθουσες ήταν κλειστά πυροβολία για τον έλεγχο του πυθμένα της τάφρου

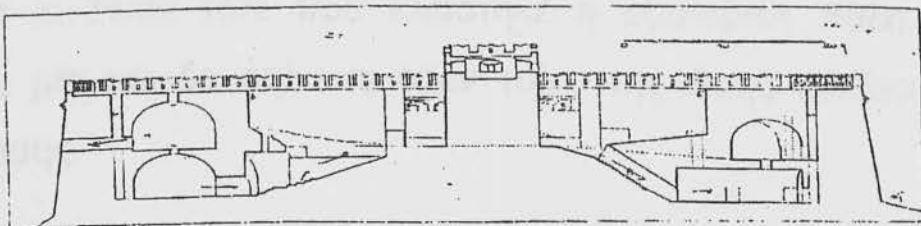
πλευρά, ορθογώνια πλαίσια διακοσμημένα με βλαστόσπειρες περικλείουν το οικόσημο του Aubusson ενσωματωμένο στο θυρεό του Τάγματος: στέφεται από τον καρδιναλικό πύλο και χρονολογείται στα 1496 (σχ. 6).

(σχ. 6) Όψη της βορειοδυτικής πλευράς του προμαχώνα της Ωβέρνης

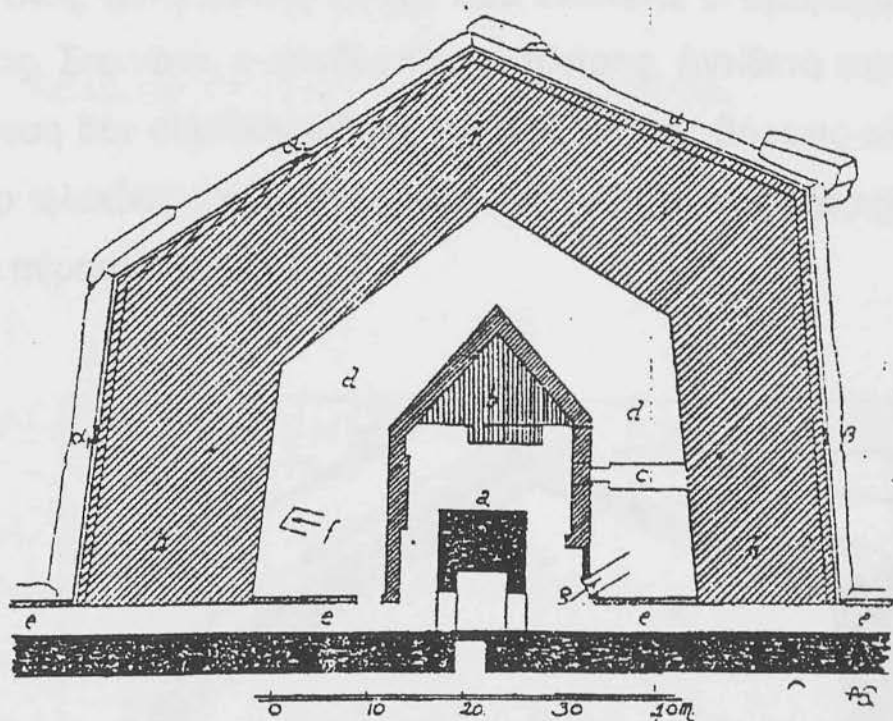
Το οικόσημο του Villiers de l' Isle-Adam, που χρονολογείται στα 1521, έχει ανάλογη θέση στη βορεινή πλευρά.

Κοιτάζοντας την τομή της σημερινής κατάστασης του κτίσματος (σχ.7) βλέπει κανείς πως στα 1496 το επίπεδο του προμαχώνα αντιστοιχούσε περίπου στο επίπεδο των αιθουσών του πάνω πατώματος. Εξάλλου, οι εξωτερικοί τοίχοι είναι φανερά έργο του Aubusson. Άρα σ' αυτή την εποχή η πλατφόρμα του προμαχώνα προστατευόταν από ένα πολυγωνικό τείχος απροσδιόριστου πάχους. Το οχύρωμα ήταν προφανώς

(σχ. 7) Τομή του προμαχώνα της Ωβέρνης

ανεξάρτητο από το τείχος, από το οποίο το χώριζε το πλάτος του προτειχίσματος e (σχ.8), αυτό αποδεικνύεται από τις συναρμογές της λιθοδομής και τη διακοπή της πέτρινης ταινίας στην πορεία του προτειχίσματος.

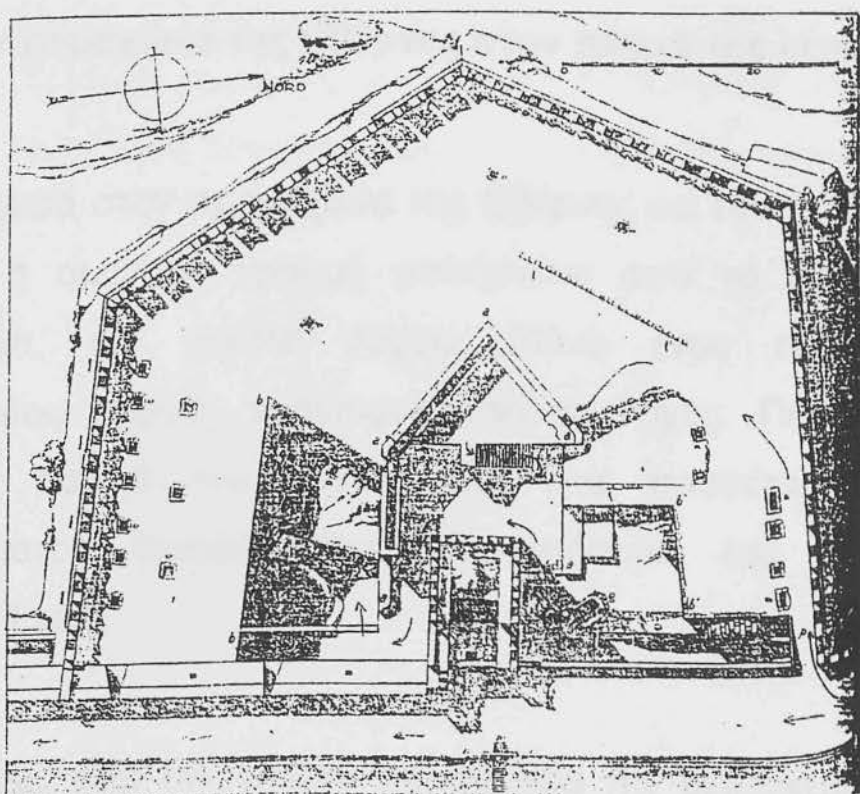
(σχ. 8) Κάτοψη οχυρώματος του προμαχώνα της Ωβέρνης

Ο παλιός προμαχώνας, που ενισχύθηκε στο σημείο b ήταν εξίσου χωρισμένος από τον όγκο h με την τάφρο d. Οι αναλημματικοί τοίχοι του αντικρήμνου είχαν γίνει τοίχοι στήριξης του καινούργιου προμαχώνα, στον οποίο κανείς περνούσε από τη γέφυρα c. Ήταν τότε που κλείστηκε η εξωτερική πύλη. Είναι πιθανό, μια και δε φαίνεται στον τοίχο της όψης κανένα ίχνος επέμβασης.

Το δώμα του προμαχώνα υψώθηκε στο επίπεδο του περιδρόμου με τις αίθουσες d και e (σχ.4) που χτίστηκαν στο νότο

και στο βορρά και με ένα ανάχωμα στα δυτικά. Σ' αυτή την πλευρά, η εσωτερική τάφος επιχωματώθηκε και το προπέτασμα ανυψώθηκε σε όλη του την έκταση.

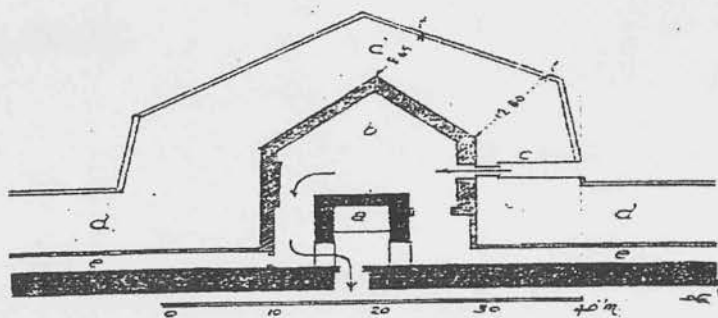
Τέλος, αυτή είναι η εποχή που ενώνεται ο προμαχώνας με το τείχος. Στο νότο, η σύνδεση είναι πλήρης. Αντίθετα στο βορρά η σύνδεση δεν συμπληρώθηκε και ο θόλος της βόρειας αίθουσας δεν έχει τελειώσει (σχ.9): η επικοινωνία με το τείχος εξασφαλίζεται από το πέρασμα ρ.

(σχ. 9) Κάτοψη της βόρειας πλευράς του προμαχώνα της Ωβέρνης

Αυτά ήταν τα τρία στάδια στην κατασκευή του προμαχώνα της Ωβέρνης: 1^ο , στα μέσα του ΙΕ' αιώνα (σχ.10). 2^ο στα 1496 (σχ.8), 3^ο στα 1522 (σημερινή κατάσταση). Αν και λείπουν τα

επτομερή σχέδια έχουμε έτσι φάσεις χρονολογημένες με ακρίβεια.

(σχ. 10) Κάτοψη προμαχώνα της Ωβέρνης στα μέσα του ΙΕ΄αιώνα

Από τον προμαχώνα της Ωβέρνης στον πύργο της Ισπανίας¹

Ανάμεσα στον προμαχώνα της Ωβέρνης και τον πύργο της Ισπανίας η αμυντική γραμμή αποτελείται από το τείχος, το προτείχισμα, και μεγάλη τάφρο. Μόνο ένας ενδιάμεσος τετράπλευρος πύργος πλαγιοφυλάσσει το τείχος. Πάνω στην εξωτερική παρειά του τείχους και στο προπέτασμα του προτειχίσματος ξαναβρίσκουμε το οικόσημο του μεγάλου μαγίστρου Lastic.

Έχουμε εδώ ένα πρώτο παράδειγμα της μετασκευής των τειχών στις αρχές του ΙΣΤ΄ αιώνα. Ο κατακόρυφος τοίχος της όψης, και το προτείχισμα, είναι έργο του Lastic και ανήκουν σε ένα τείχος μέγιστου πάχους 4 μέτρων. Αυτό το τείχος ενισχύθηκε από τον Amboise, και το συνολικό πάχος έφτασε μέχρι τα 12 μέτρα

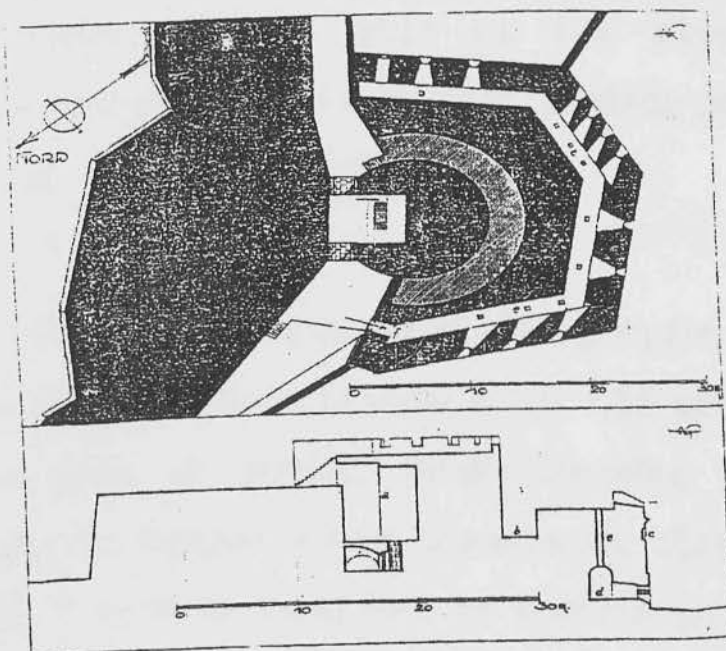
1. A. Gabriel, "Η πόλη της Ρόδου", Τ1 – 2, Παρίσι 1921, μετ. Α. Κάσδαγλη, σελ. 5

στο επίπεδο του περιδρόμου. Στο εξής, θα βρούμε σε όλη την ανάπτυξη του τείχους μέχρι το λιμάνι της Ακαντίας, την εφαρμογή της ίδιας αρχής.

Πύργος και προμαχώνας της Ισπανίας¹

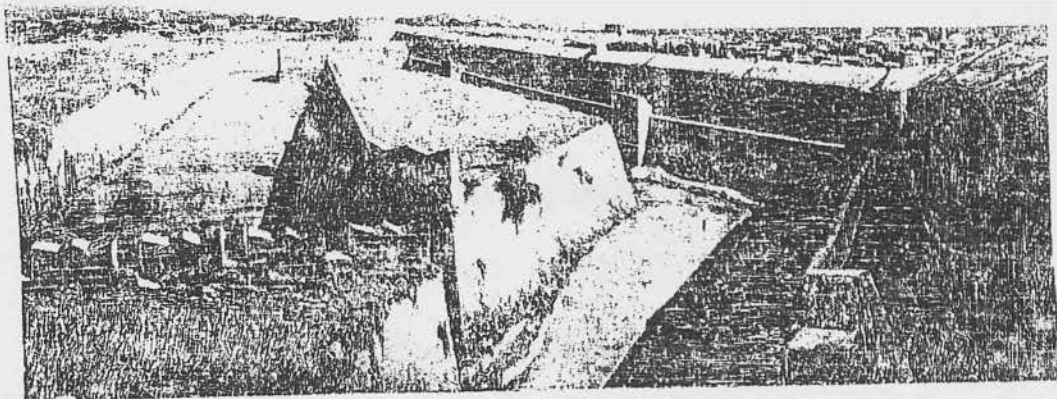
(σχ.11-12)

Ο πύργος της Ισπανίας, στρογγυλός, ήταν αρχικά ανοιχτός στο πίσω μέρος, στο α (σχ.11), και πιθανό δεν επικοινωνούσε με το τείχος παρά με περάσματα ελαφριάς κατασκευής. Το δώμα του, εφοδιασμένο με επάλξεις, είναι τρία μέτρα πιο ψηλό από το

(σχ. 11) Κάτοψη – τομή, πύργου - προμαχώνα Ισπανίας

1. A. Gabriel, "Η πόλη της Ρόδου", Τ1 – 2, Παρίσι 1921, μετ. Α. Κάσδαγλη, σελ. 5

(σχ. 12) Πανωραμική οψη του προμαχώνα της Ισπανίας

επίπεδο του γειτονικού περιδρόμου. Αν και η συνοχή της λιθοδομής δεν διακόπτεται πουθενά, η σύνδεση του πύργου με το τείχος είναι χωρίς αμφιβολία μεταγενέστερη, ακολουθώντας ένα κανόνα για τον οποίο έχουμε αλλού καθαρές αποδείξεις.

Ο τετράπλευρος προμαχώνας που προστατεύει τη βάση του πύργου χωρίζεται απ' αυτόν με μια τάφρο b τρία μέτρα πλατιά. Οι εξωτερικές παρειές είναι κατακόρυφες με ενδιάμεσο αναβαθμό. Στη νότια πλευρά, στο c , μέσα σε ένα πλαίσιο διπλής καμπυλότητας το οικόσημο του Aubusson, μεγάλου μαγίστρου και καρδινάλιου, με τη χρονολογία 1489.

Μέσα στον όγκο του προμαχώνα είναι χτισμένη μια θολωτή στοά με πολυγωνική κάτοψη (d στην τομή) 1,55 μέτρα πλατειά. Είναι εφοδιασμένη με πολλές τηλεβολοθυρίδες για συνεχή πλαγιοκάλυψη της τάφρου και με αεραγωγούς εξαερισμού e, e . Φτάνει κανείς σ' αυτό το χώρο από το προτείχισμα περνώντας από μια ράμπα f .

Από τον πύργο της Ισπανίας στον πύργο της Παναγίας¹

Ανάμεσα στον πύργο της Ισπανίας και τον πύργο της Παναγίας το σύνολο της οχύρωσης γίνεται πιο περίπλοκο. Έχουμε πάντα το ίδιο τείχος, συνοδευμένο από το προτείχισμά του, αλλά το τελευταίο πλαγιοφυλάγεται από δυο μικρούς πύργους παραλληλόγραμμης διατομής. Μπροστά από το τείχος εκτείνονται δυο παράλληλες τάφροι, χωρισμένες από ένα πρόχωμα του οποίου το πάνω μέρος είναι δυο μέτρα ψηλότερο από το άνω μέρος του πρηνούς.

Η πρόσοψη του τείχους και το προπέτασμα του προτειχίσματος φέρουν οικόσημα του μεγάλου μαγίστρου Lastic. Το πρόχωμα, χτισμένο αργότερα, δεν έχει χρονολογία.

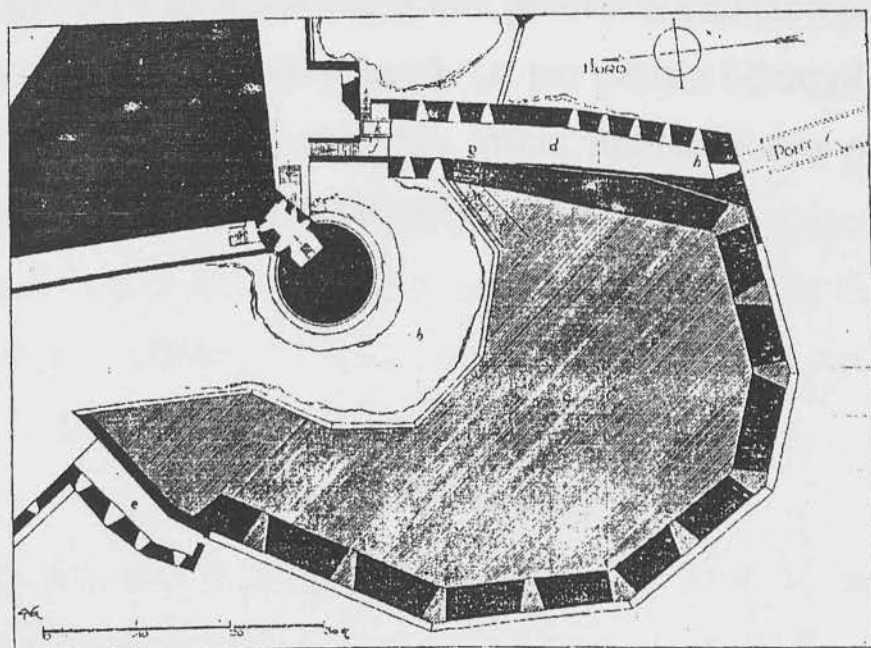
Πύργος της Παναγίας και προμαχώνας της Αγγλίας² (σχ.13-14)

Ο πύργος της Παναγίας παρουσιάζει ομοιότητες με της Ισπανίας. Κυλινδρικός και αρχικά χωρισμένος από το τείχος, καταλήγει στο επίπεδο του περιδρόμου σε δώμα εφοδιασμένο με επάλξεις. Χτίστηκε στα 1441 από τον Lastic. Το οικόσημο του μεγάλου μαγίστρου κάτω από μια αναπαράσταση σε ανάγλυφο της Παναγίας και συνοδευμένο από μια αφιέρωση με χρονολογία διακοσμεί την εξωτερική του όψη.

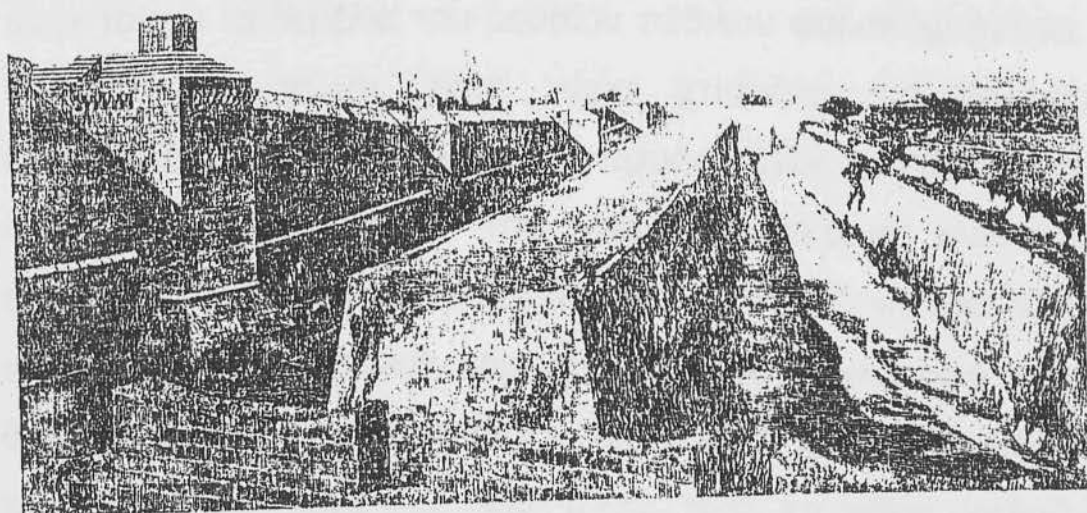
1. A. Gabriel, ο. π. , σελ. 6

2. A. Gabriel, ο. π. , σελ. 6

Η σύνδεση με το τείχος χρονολογείται από την εποχή του Orsini, που έχει εντοιχίσει το οικόσημό του στο συνδυαστικό τοίχο a (σχ.13). Σ' αυτή την εποχή είναι που έχτισαν κατά μεγάλο μέρος τις εσωτερικές αίθουσες του πύργου, για να αντιτάξουν στα κανόνια των πολιορκητών ένα συμπαγή οχυρό όγκο.

(σχ. 13) Κάτοψη του πύργου της Παναγίας και προμαχώνα Αγγλίας

(σχ. 14) Όψη του πύργου της Παναγίας και του προμαχώνα της Αγγλίας

Ο πολυγωνικός προμαχώνας c χωρίζεται από τον πύργο με μια τάφρο b πλατιά 8 με 10 μέτρα. Το μέτωπο είναι χτισμένο με ελαφριά κλίση. Ο προμαχώνας, εφοδιασμένος με παχύ προπέτασμα εφοδιασμένο με κανονιοθυρίδες, πλαισιώνεται στα ανατολικά και τα δυτικά από δυο οχυρώματα, d και e, που το καθένα τους είναι καμαροσκέπαστο στο κάτω πάτωμα. Το δώμα του ανατολικού οχυρώματος d που βρίσκεται χαμηλότερα από τον προμαχώνα επικοινωνεί μ' αυτόν με μια ράμπα f διασχίζοντας μια τοξωτή θύρα g, πάνω από την οποία βρίσκεται ένα ορθογώνιο πλαίσιο: οι θυρεοί που περιείχε έχουν εξαφανιστεί.

Πύλη Άγιου Αθανασίου¹

(σχ.13)

Ο νότιος τοίχος του ανατολικού οχυρώματος είχε αρχικά μια πύλη η που επικοινωνούσε με μια γέφυρα I που βρισκόταν μέσα στην τάφρο τα θεμέλια του μεσαίου πέδilu φαίνονται ακόμα. Το άνοιγμα της πύλης είναι τώρα χτισμένο και βρίσκονται εντειχισμένα σ' αυτό ανάκατα τα κομμάτια ενός ανάγλυφου με το οικόσημο του Aubusson. στο χτίσιμο βρίσκονται ανάκατα το οικόσημο του μεγάλου μαγίστρου που το στηρίζουν ένα λιοντάρι κι ένας γρύπας, μερικά κομμάτια από το οξυκόρυφο πλαίσιο διπλής καμπυλότητας που το πλαισίωνε μαζί, χωρίς αμφιβολία, με το θυρεό του Τάγματος, και τέλος τρία κομμάτια γαλαζωπό μάρμαρο, το καθένα τους με δυο σειρές λατινικής επιγραφής: ο

1. A. Gabriel, ο. π. , σελ. 6 - 7

μεγάλος μάγιστρος de Aubusson, de Turcis inclitus victor, όρισε να γίνει αυτό το οχύρωμα, hoc antemoural, στα 1487. Η ανακατάταξη είναι προφανώς έργο των Τούρκων¹.

Εξάλλου, σαράντα μέτρα ανατολικά του πύργου της Παναγίας, το τείχος πλαγιοφυλάσσεται από ένα δεύτερο τετράπλευρο πύργο. Ένα πλαίσιο σε σχήμα ανεστραμμένου T, με φυτικό κόσμημα διακοσμεί τη νότια όψη. Περιέχει, μαζί με τους θυρεούς του Τάγματος και του Fluvian, μια μορφή με φωτοστέφανο σε πολύ ρηχό ανάγλυφο που συνοδεύεται δεξιά και αριστερά από επιγραφές δυσανάγνωστες: η δεξιά, με Ελληνικούς χαρακτήρες, δίνει παρόλα αυτά το όνομα του Αγίου: ΑΘΑΝΑCΙΟC.

Ο πύργος αρχικά ήταν χωρισμένος από το τείχος. Τα φουρούσια που φαίνονται κοντά στην κορυφή δείχνουν ότι παλιότερα είχε επάλξεις με ζεματίστρες. Αργότερα συνδέθηκε με το τοίχος και απέκτησε προπέτασμα με κανονιοθυρίδες. Αυτός ο πύργος και το οχύρωμα που κατασκεύασε ο Aubusson στα 1487 αποτελούσαν την πύλη του Αγίου Αθανασίου της οποίας το σφράγισμα αποφασίστηκε στα 1501. Πάντως, μια Τούρκικη επιγραφή, εντειχισμένη στον τοίχο της σκάρπας του προμαχώνα, αποδίδει τη μετατροπή στο Σουλεϊμάν Α'.

Θα πρέπει άραγε να δεχτούμε ότι η επιγραφή λέει αλήθεια και ότι η πύλη λειτουργούσε ακόμα στα 1522; Δεν είναι δυνατό να

1. Στ. Η πύλη του Αγίου Αθανασίου με την πέτρινη γέφυρα της που όδηγει προς το πρανές, αποκαταστάθηκε κατά την Ιταλοκρατία

αποφανθούμε. Πάντως, τα ίχνη τουρκικής επέμβασης είναι όπως είδαμε πολύ εμφανή και, εξάλλου, δεν είναι σίγουρο ότι η απόφαση του 1501 εφαρμόστηκε. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, έχουμε διατηρήσει, στα σχέδια μας του 1522 την πύλη του Αγίου Αθανασίου.

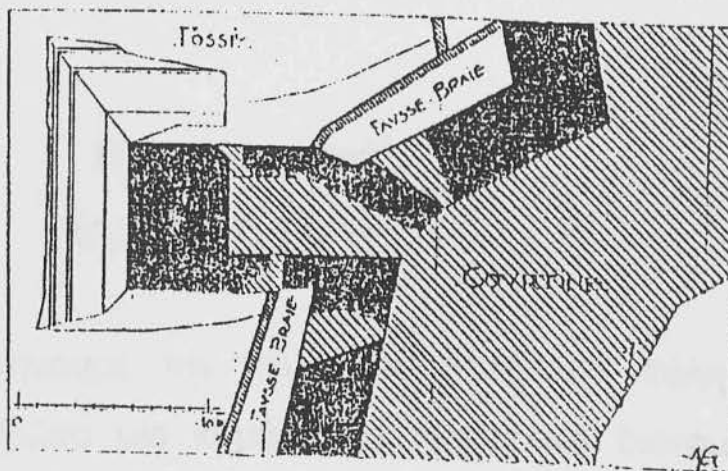
Το πέρασμα προς την πόλη φαίνεται ότι χρησιμοποιούσε το οχύρωμα d (σχ.13), και μετά το προτείχισμα, για να διασχίσει το τείχος στα δεξιά του πύργου. Αυτό εξάλλου το πέρασμα κοβόταν μπροστά στο προτείχισμα από μια μικρή τάφρο j, στην οποία ανοιγόταν μια πύλη με κινητή γέφυρα k. Ένα σύστημα με σκάλες οδηγούσε στο κάτω πάτωμα του οχυρώματος και τον πυθμένα της τάφρου.

Μετά τις μετατροπές της εποχής του Carretto η καμάρα που είχε ανοιχτεί στο κυρίως τείχος μετασκευάστηκε και από πάνω της, στην πλευρά που βλέπει προς την πόλη, τοποθετήθηκε οικόσημο του Carretto ενσωματωμένο στο θυρεό του Τάγματος. Ο θυρεός φέρει, σα λοφίο, έναν αετό με ανοιγμένα τα φτερά και συνοδεύεται από τα αρχικά F.F.D.C. (Frater Fabricius de Carretto).

Από την πύλη του Αγίου Αθανασίου ως την πύλη του Κοσκινού¹

Σ' αυτό το τμήμα, η διάταξη της οχύρωσης είναι ουσιαστικά ίδια μ' αυτήν που σώζεται ανάμεσα στον πύργο της Ισπανίας και τον πύργο της Παναγίας. Η άμυνα περιλαμβάνει ογκώδες τείχος, προτείχισμα, εσωτερική τάφρο, πρόχωμα και εξωτερική τάφρο. Εδώ το αντίκρημνο καταλήγει σε μια πλατφόρμα, ή περιτάφριο δρόμο, χαμηλότερα από την κορυφή του πρανούς.

Το τείχος προστατεύεται από τρεις πύργους που είναι ανάλογοι με τον πύργο του Αγίου Αθανασίου και έχουν υποστεί πανομοιότυπες μετατροπές. Παραθέτουμε (σχ.15) την κάτοψη του τρίτου, που βρίσκεται πιο κοντά στην πύλη των Κοσκινού.

(σχ. 15) Κάτοψη του τρίτου πύργου κοντά στην πύλη Κοσκινού

1. A. Gabriel, ο. π. , σελ. 7 - 8

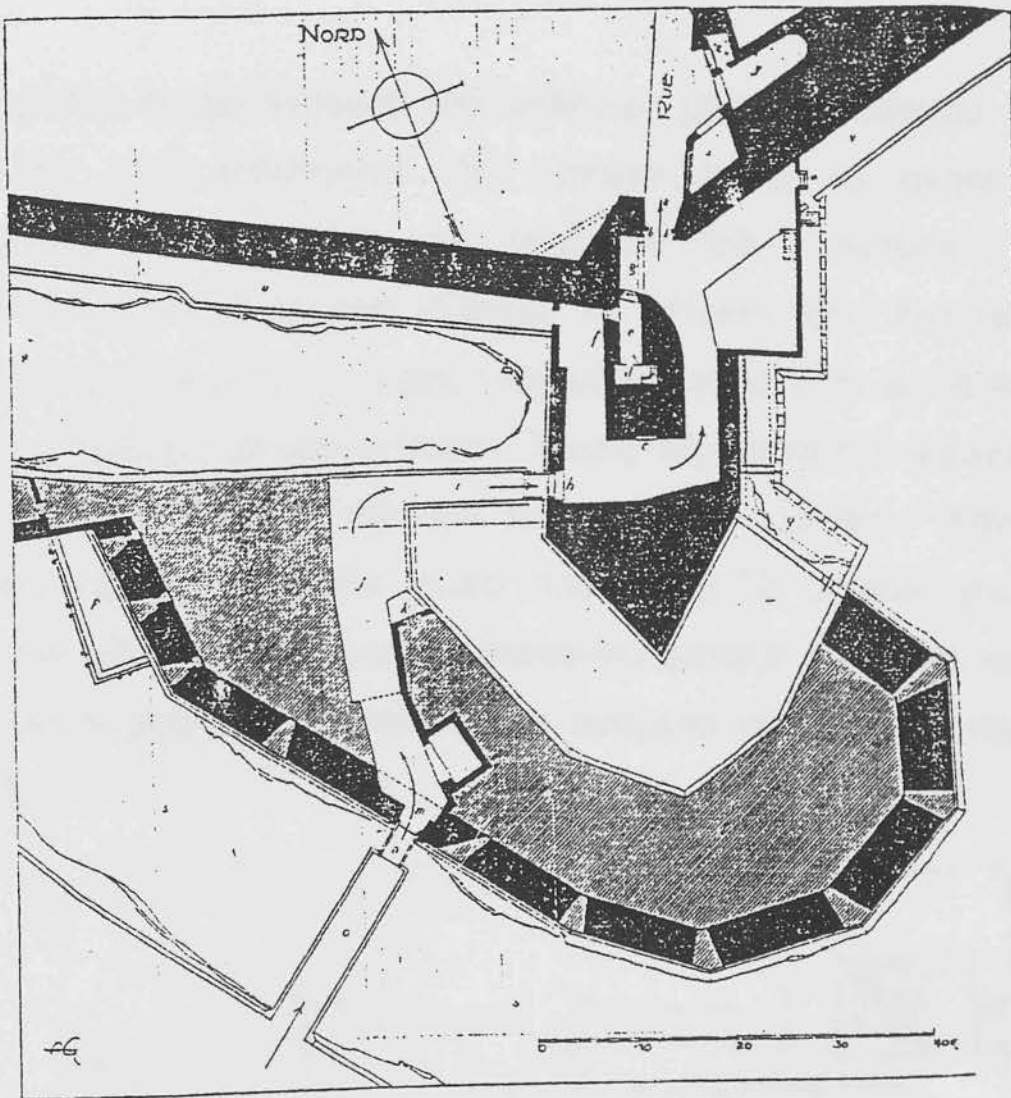
Τα μέσα της άμυνας: τείχη, πύργοι, προτειχίσματα, προπετάσματα, φέρουν τα οικοσκήμα διάφορων μεγάλων μαγίστρων. Από τις θέσεις αυτών των οικοσκήμων βλέπουμε ότι η πρόσοψη του τείχους, οι πύργοι και τα προτειχίσματα ανήκουν στην εποχή των Fluvian και Lastic, δηλαδή στο πρώτο μισό του ΙΕ' αιώνα. Το πρόχωμα και η εξωτερική τάφρος προστέθηκαν χωρίς αμφιβολία από τον Aubusson, όπως θα δείξουμε παρακάτω.

Το τμήμα της οχύρωσης ακριβώς πριν από την πύλη του Κοσκινού χρονολογείται από το οικοσκήμο του Lastic. Δεν πειράχτηκε καθόλου από τους διαδόχους αυτού του μεγάλου μαγίστρου. Το τείχος έχει συνολικό πάχος τέσσερα μετρά, με κάθετες και τις δυο παρειές και περίδρομο που προστατεύεται από προπέτασμα πάχους 45 εκατοστών, με επάλξεις.

Πύλη Κοσκινού¹ **(σχ.16, 17, 18, 19)**

Όταν αφήνουμε την πόλη απ' αυτή την πύλη (σχ.16), διασχίζουμε πρώτα μια καμάρα με ημικυκλική διατομή a που διαπερνάει το τείχος, εφοδιασμένη με καθετές αυλακώσεις b, b , για την υποδοχή καταρράκτη. Πάνω από το τόξο βρίσκεται το οικοσκήμο του Milly, φθαρμένο αλλά αναγνωρίσιμο.

1. A. Gabriel, ο. π. , σελ. 8 - 10

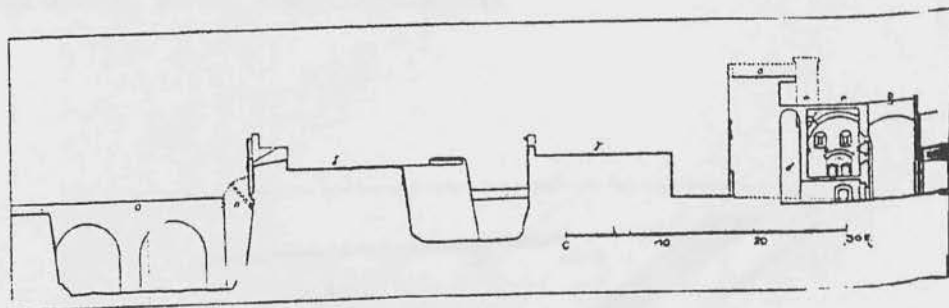

(σχ. 16) Κάτοψη πύλης Κοσκινού

Αφού αφήσουμε πίσω μας την πύλη περνάμε δίπλα από τον κεντρικό πύργο, τετράπλευρο, χτισμένο με μεγάλους δρόμους και αρχικά ανεξάρτητο από το τείχος. Στη νότια όψη του ένα πλαίσιο σε σχήμα ανεστραμμένου T περικλείει ένα ρηχό ανάγλυφο του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και τους θυρεούς του Fluvian και του Τάγματος.

Στον άξονα αυτού του μοτίβου, στο επίπεδο του δρόμου ανοίγεται μια οξυκόρυφη καμάρα c. Ο κεντρικός πύργος έκλεινε μέσα του, εκτός από το παρεκκλήσι, αίθουσες σε δύο επίπεδα και ήταν ψηλότερος από τον περιίδρομο. Ένα φουρούσι (σχ.17) που

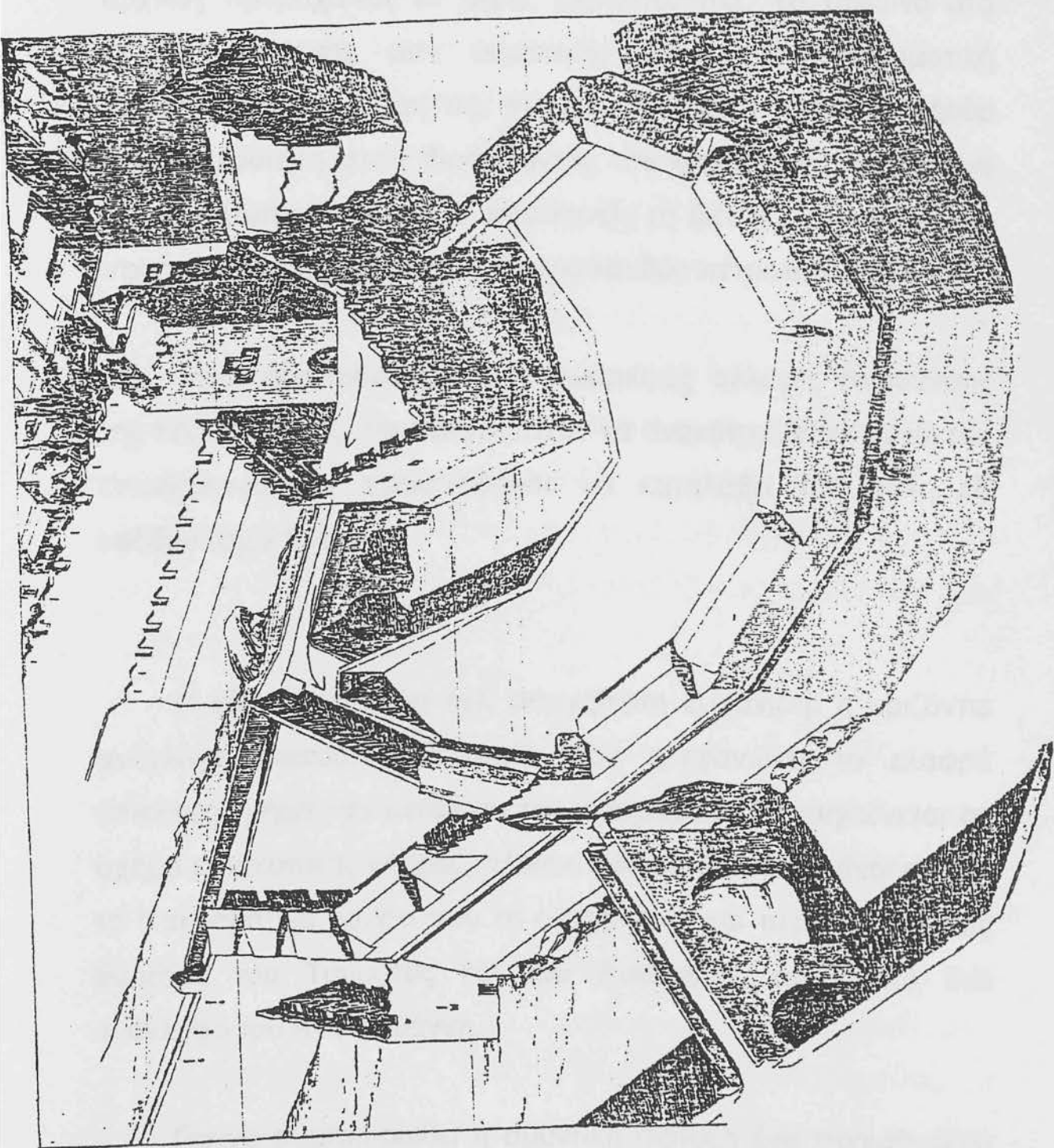
διακρίνεται ακόμα ανάμεσα στα ψηλότερα μέρη του πύργου, που σήμερα είναι χαλάσματα. Δεν μπορεί παρά να ανήκε σε κλιμακοστάσιο χτισμένο σε πρόβολο που επέτρεπε την πρόσβαση στο δώμα του πύργου. Το πέτρινο τόξο που ένωνε αρχικά τον πύργο με το τείχος ενσωματώθηκε σ' έναν απλό τοίχο με τις αλλαγές που ακολούθησαν. Χωρίς αμφιβολία τότε φράχτηκε το παρεκκλήσι και η αίθουσα του πρώτου ορόφου - πάντως άφησαν στα βόρεια ένα χώρο πλάτους 2,10 μέτρων για να χτίσουν μια σκάλα, άμεση επικοινωνία μεταξύ των δύο νέων αιθουσών που είχαν κατασκευάσει ανάμεσα στον πύργο και το τείχος.

(σχ. 17) Τομή πύλης Κοσκινού

Το δάπεδο της καμαροσκέπαστης κάτω αίθουσας αντιστοιχεί στο επίπεδο του προτειχίσματος. Ο θόλος της πάνω αίθουσας είναι σχεδόν τελείως κατεστραμμένος. Τα φουρούσια που είναι εντοιχισμένα στους τοίχους πρέπει να σήκωναν είτε ξύλινο διάδρομο είτε τα δοκάρια ενός μεσοπατώματος.

Μπροστά στον πύργο έχει χτιστεί ένας τετράπλευρος προμαχώνας του οποίου η περίμετρος, εφοδιασμένη με χαμηλές κανονιέρες και περίδρομο με επάλξεις έρχεται να δέσει με τα προπετάσματα του γειτονικού προτειχίσματος.

(σχ. 19) Πανοραμική άποψη πύλης Κοσκινού

Είναι σίγουρο ότι μετά την κατασκευή του προχώματος ο αρχικός προμαχώνας εν μέρει, αχρηστεύθηκε. Το τρίγωνο στα νότια χρησίμευσε σαν συμπαγής όγκος, συμπληρωματική προστασία για τη βάση του πύργου. Η παρειά προς την έξοδο έγινε μακρύτερη στο j διασχίζοντας τον καινούργιο προμαχώνα ως την εξωτερική τάφρο s, που κανείς τη διέσχισε όπως και την προηγούμενη, με μια κινητή γέφυρα και δύο πέτρινα τόξα ο.

Είναι αξιοπρόσεχτες οι πολυάριθμες αλλαγές διεύθυνσης της πορείας αυτής, που σκοπό είχαν να ανακόπτουν την ορμή του επιτιθέμενου εάν προσπαθούσε να καταλάβει την πύλη εξ' εφόδου (σχ.21 και 24).

Η εξωτερική πύλη έχει ασυνήθιστη εμφάνιση: η οριζόντια ανάγλυφη διακοσμητική ταινία που στεφανώνει το ελαφρά επικλινές τμήμα του μετώπου του προμαχώνα ανασηκώνεται σε σχήμα επισκοπικής μήτρας, πλαισιώνοντας το τοξωτό άνοιγμα και το διακοσμητικό μοτίβο που το στεφανώνει και περιέχει και τους θυρεούς του Τάγματος και του Aubusson, κάτω από ένα ανάγλυφο του Άγιου Ιωάννη.

Για να συμπληρωθεί η αμυντική διάταξη ένα προωθημένο οχύρωμα p έχει προσαρμοστεί στη δυτική όψη του προμαχώνα. Εφοδιασμένο με χαμηλές συστοιχίες κανονιών επέτρεπε τον έλεγχο του πυθμένα της τάφρου και την πρόσβαση σ' αυτόν με μια πυλίδα. Στα ανατολικά, στο g, ένα δεύτερο οχύρωμα με θολωτό το κάτω πάτωμα συναντά το προτείχισμα v και την πυλίδα w.

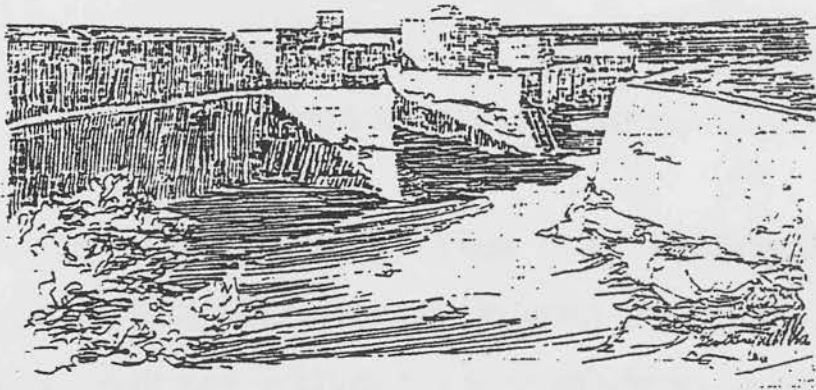
Η τομή (σχ.17) παρουσιάζει τη διαδοχή των εμποδίων που ήσαν συγκεντρωμένα μπροστά από τον πύργο. Στο ο, πρώτη γέφυρα πάνω από την εξωτερική τάφρο, με την κινητή γέφυρα η. Στο δ, πρώτος προμαχώνας, που ακολουθείται από δεύτερη τάφρο την οποία υπερσκελίζει η γέφυρα j. Τέλος, δεύτερος προμαχώνας γ που χωρίζει το πέρασμα από τον πύργο b.

Είναι δύσκολο να αναγάγουμε σε συγκεκριμένη χρονολογία τα έργα του Aubusson. Οι θυρεοί του, που ξαναβρίσκουμε στους σκαρπωτούς τοίχους του προμαχώνα και του αντικρήμνου της τάφρου δεν έχουν χρονολογία. Πάντως πρέπει να παρατηρήσουμε ότι το οικόσημο του μεγάλου μαγίστρου δεν φέρει τον καρδιναλικό πύλο, γεγονός που καθορίζει ως ύστατο όριο των έργων το 1489.

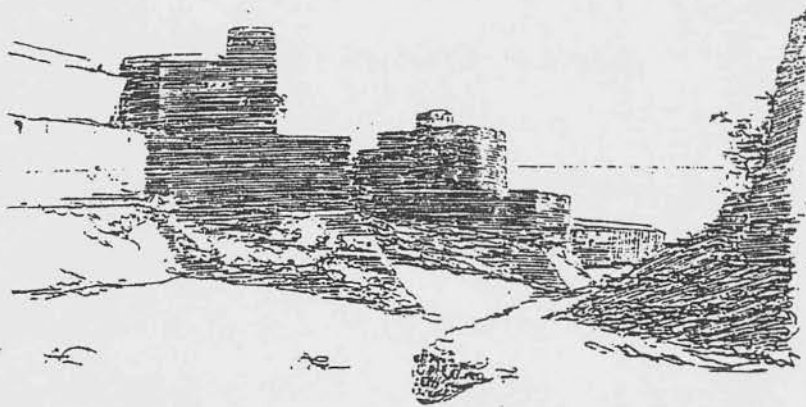
Εξάλλου πρέπει να παρατηρήσουμε ότι το εξωτερικό πρόχωμα υπέστη κι αυτό μετατροπές. Διακρίνονται ακόμα τα ίχνη κυκλικών οπών για κανόνια κάτω από τις υφιστάμενες κανονιοθυρίδες. Ανήκαν χωρίς αμφιβολία σε λεπτότερο προπέτασμα και σφραγίστηκαν όταν ανέβηκε το επίπεδο της πλατφόρμας του προμαχώνα και απόκτησε το παχύ προπέτασμα που σώζεται ως σήμερα. Τέλος η μορφή της κυρίας εισόδου και τα διακοσμητικά της στοιχεία επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι αυτά τα έργα έγιναν κατά τα πρώτα χρόνια της μαγιστρίας του Aubusson.

Από την πύλη των Κοσκινού ως τον πύργο της Ιταλίας¹
(σχ.20, 21)

Το αμυντικό σύστημα περιλαμβάνει το τείχος, το προτείχισμα και μια μόνο τάφρο, πλατειά σε ορισμένα σημεία περισσότερο από 40 μέτρα (σχ.20, 21). Μετά την πύλη των Κοσκινού το πρηνές πίσω από την κοντρασκάρπα που σήμερα καταλαμβάνεται από το εβραϊκό νεκροταφείο², κατηφορίζει μαλακά προς τον όρμο της Ακαντίας.

(σχ. 20) Όψη πρηνούς πύργου Ιταλίας

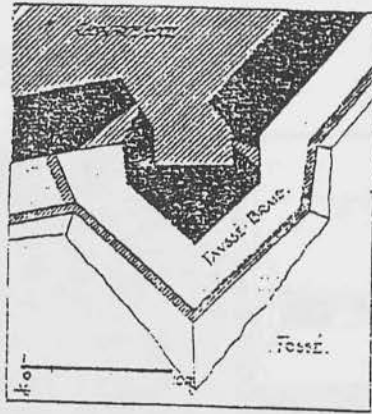

(σχ. 21) Όψη πρηνούς πύργου Ιταλίας

1. A. Gabriel, ο. π. , σελ. 10

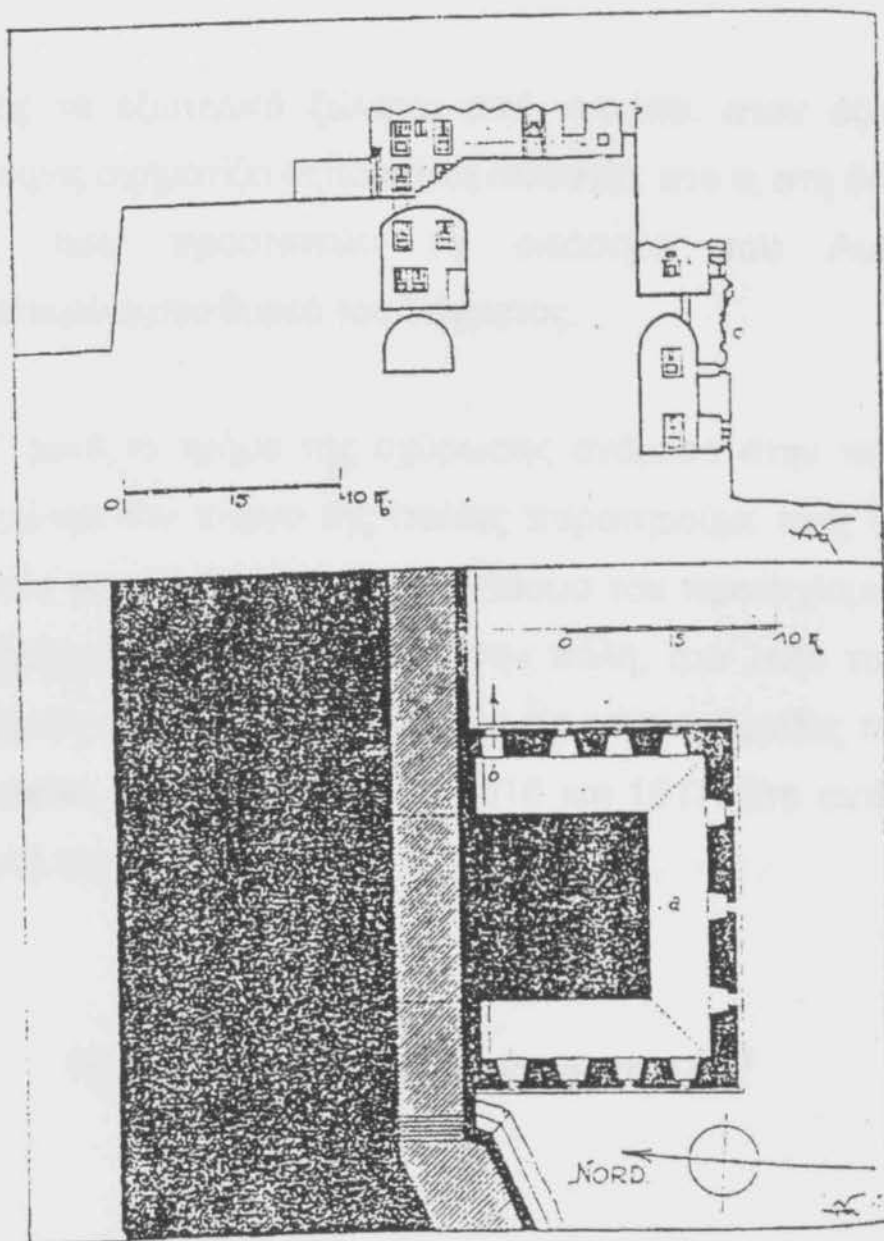
2. Στμ. Το νεκρόταφείο αυτό εξαφάνισαν κατά την Ιταλοκρατία οι εργασίες διάμορφωσης του πάρκου που περιζώνει τα χερσαία τείχη.

Το τείχος προστατεύεται από τρεις πύργους: ο πρώτος (σχ.22) με κάτοψη σε σχήμα σπηρουνιού, περιτρέχεται από το προτείχισμα και φέρει θυρεούς του Τάγματος και του J. de Milly. Ο δεύτερος είναι κυλινδρικός, με πολυγωνικό προμαχώνα στη βάση.

(σχ. 22) Κάτοψη του πρώτου πυργίσκου

Η τρίτη πλαγιοφύλαξη είναι πιο πολύπλοκη (σχ.23). Παρατηρούμε τη συνηθισμένη μετατροπή του κεντρικού πύργου, το παραγέμισμα των αιθουσών και τη σύνδεση με το τείχος, στο πλάτος του προτειχίσματος. Το δώμα, προστατευμένο από επάλξεις, ξεπερνάει το ύψος του περιδρόμου κατά 1,90 μ.

(σχ. 23) Κάτοψη – τομή τρίτου πυργίσκου

Στις τρεις ελεύθερες όψεις του πύργου στηρίζεται ένας οξυκόρυφος θόλος που καλύπτει ένα διάδρομο *a* του οποίου το δάπεδο βρίσκεται 4 μέτρα χαμηλότερα από το επίπεδο του προτειχίσματος. Αυτή η στοά έχει κανονιές σε δύο επίπεδα: στην ανατολική όψη μια πυλίδα *b* δίνει πρόσβαση στην τάφρο.

Ο θόλος στηρίζει δώμα που προστατεύεται από προπέτασμα με επάλξεις και κανονιές: στο ύψος αυτού του

δώματος το εξωτερικό ζώνεται από κυμάτιο. στον άξονα της νότιας όψης σχηματίζει αετωματική απόληξη, στο c, στη θέση μιας εσοχής που προστατεύει το οικόσημο του Aubusson, ενσωματωμένο στο θυρεό του Τάγματος.

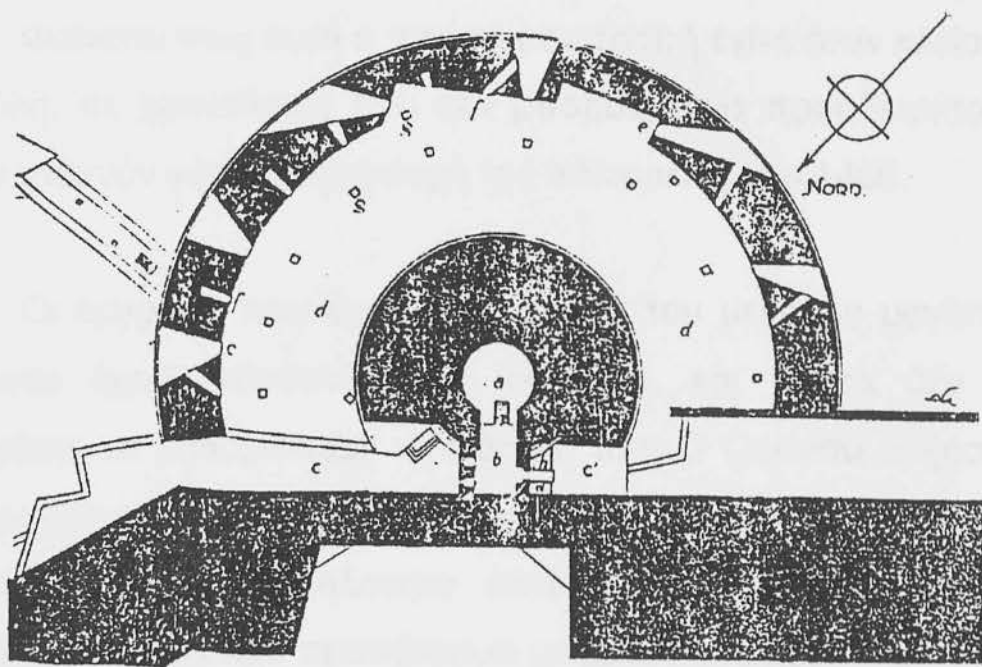
Σ' αυτό το τμήμα της οχύρωσης ανάμεσα στην πύλη των Κοσκινού και τον πύργο της Ιταλίας παρατηρούμε τους θυρεούς του Lastic και του Milly στο προπέτασμα του προτειχίσματος και την πρόσοψη του τείχους. Προς την πόλη, στο λοξό τοίχο του αναχώματος και στο προπέτασμα με τις κανονιοθυρίδες το θυρεό του Carretto, με τις χρονολογίες 1516 και 1517. Στο αντίκρημνο τον θυρεό του Aubusson.

Πύργος και προμαχώνας της Ιταλίας¹

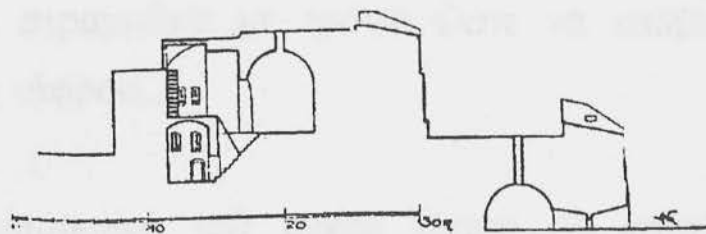
(σχ. 24, 25, 26)

Στη θέση που σήμερα υψώνεται ο προμαχώνας της Ιταλίας (προμαχώνας του Carretto) βρισκόταν αρχικά, όπως είπαμε πιο πάνω, μια από τις πύλες της πόλης. Μπορούμε ακόμα να παρατηρήσουμε τα ίχνη του τοξωτού ανοίγματος που διέσχιζε το τείχος και στη συνέχεια φράχτηκε, αφήνοντας στη θέση της τη λιθοδομή του τόξου (σχ. 24).

1. A. Gabriel, ο. π. , σελ. 10 - 11

(σχ. 24) Κάτοψη πύργου του προμαχώνα της Ιταλίας

(σχ. 25) Τομή πύργου του προμαχώνα της Ιταλίας

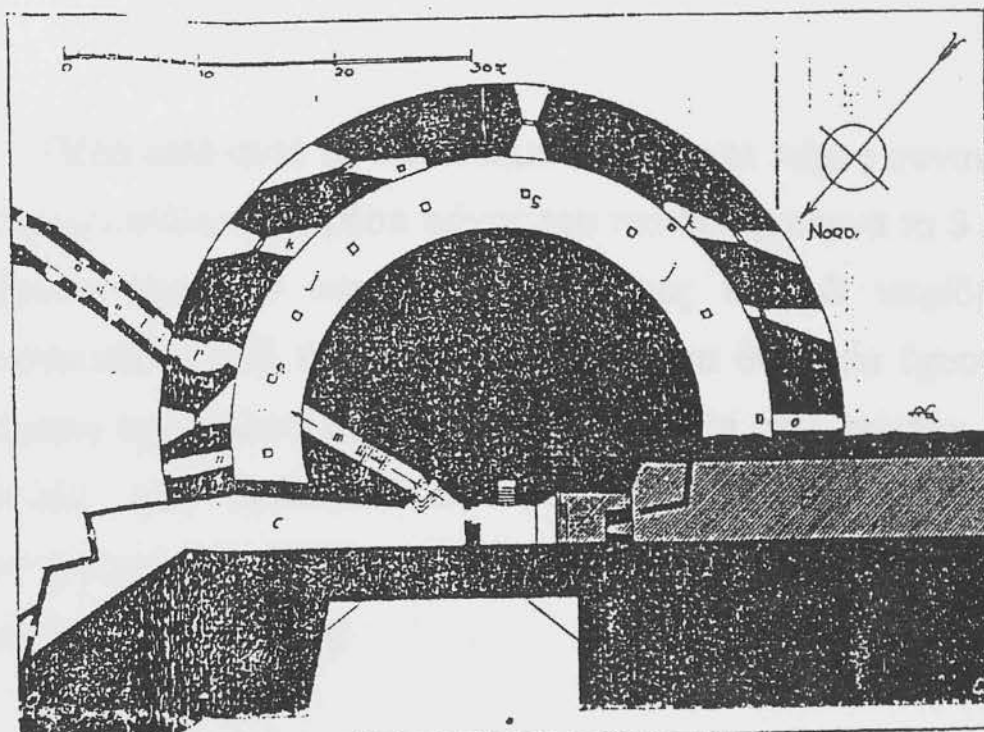
Οι διαδοχικές φάσεις του κεντρικού πύργου ξεχωρίζουν εύκολα: η εσωτερική αίθουσα *a*, με ημισφαιρικό θόλο και ανοιχτή στο πίσω μέρος, ανήκει στην πρώτη οικοδομική φάση, όπως και τα τμήματα του κυκλικού τοίχου με σκαρπωτή υποθεμελίωση που στέφεται από ταινία. Ο πύργος ήταν τότε ανεξάρτητος από το τείχος- ενώθηκε μ' αυτό στη συνέχεια με δύο παράλληλους τοίχους που κλείνουν μέσα τους δυο αίθουσες *b* τη μια πάνω από την άλλη, με ανοίγματα προς το προτείχισμα *c*, *c'*, *c''*.

Φαίνεται πως αυτή η πρώτη μετατροπή έγινε όταν κλείστηκε η πύλη, σε χρονολογία που δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε, αλλά πιθανόν γύρω στην εποχή της πολιορκίας του 1480.

Οι εργασίες που έγιναν την εποχή του μεγάλου μαγίστρου Carretto έχουν εξαφανίσει τα ίχνη του, και τίποτα δεν μας επιτρέπει να καθορίσουμε τη διάταξη του. Ο Carretto αύξησε το πάχος του κεντρικού πύργου που από 3 έφτασε τα 8 μέτρα. Το δώμα, δύο μέτρα ψηλότερο από το επίπεδο του τείχους, εφοδιάστηκε με παχύ προπέτασμα με κανονιοθυρίδες. Τέλος αυτή την κατασκευή την περιέβαλαν με ένα ογκώδες ημικύκλιο πάχους 15 μέτρων του οποίου η πλατφόρμα προστατεύτηκε και αυτή με προπέτασμα: αξίζει να παρατηρήσουμε ότι οι άξονες των κανονιοθυρίδων e , e δεν ακολουθούν την καμπύλη του κτίσματος αλλά είναι στραμμένοι με τρόπο ώστε να καλύπτουν όλο το πλάτος της τάφρου.

Το εσωτερικό του όγκου αυτού το καταλαμβάνει ένα καμαροσκέπαστο δακτυλιόσχημο πυροβολείο j (σχ. 26) στο οποίο κανείς περνάει από μια σκάλα στο m , m η οποία ξεκινάει από το προτείχισμα. Το δάπεδο αυτής της στοάς αντιστοιχεί στο επίπεδο της τάφρου, προς της οποία πλαγιοβάλλουν οι κανονιέρες k .

Κάθετοι αεραγωγοί g εξασφαλίζουν τον εξαερισμό αυτού του πυροβολείου. Οι πυλίδες n και o οδηγούν στην τάφρο: στα ανατολικά, ένας κευθμός επιτρέπει να την διασχίσει κανείς καλυμμένος και να φτάσει στην πλατφόρμα του μεγάλου προμαχώνα που εκτείνεται μέχρι τη θάλασσα.

(σχ. 26) Κάτοψη πύργου του προμαχώνα της Ιταλίας

Οικόσημα του Carretto χρονολογημένα 1515 ως 1517, απαντώνται σε διάφορα σημεία πάνω στους τοίχους του κεντρικού πύργου και του προμαχώνα.

Από τον πύργο της Ιταλίας στο μώλο των Μύλων

¹<<Στα βόρεια του πύργου της Ιταλίας το τείχος, αρχικά με κατεύθυνση βορρά-νότο, παίρνει κατόπιν προσανατολισμό δυτικά-ανατολικά για μήκος περίπου 60 μέτρων, σχηματίζοντας ένα είδος ογκώδους πύργου, απλή πλατφόρμα για το πυροβολικό, που επικοινωνούσε άμεσα με το έδαφος στην πόλη και ήταν εφοδιασμένη μόνο με μια μικρή αίθουσα-καταφύγιο. Στο επίπεδο της τάφρου έχει χτιστεί ένα πυροβολείο εφοδιασμένο με κανονιοθυρίδες.

Πέρα από αυτό το προωθημένο τμήμα το τείχος συναντά το μύλο των Μύλων. Το μέσο πάχος του πια δεν ξεπερνά τα 3 μέτρα ανάμεσα στις δυο κατακόρυφες παρειές του. Ο περιδρομος προστατεύεται από επάλξεις των οποίων τα θωράκια έχουν κατ' εξαίρεση ορθογώνιο σχήμα. Αυτό το τμήμα του τείχους φέρει θυρεούς του μεγάλου μαγίστρου Milly. Συνοδεύεται από προτείχισμα του οποίου το προπέτασμα διατηρεί ίχνη από πολλαπλές επεμβάσεις.

Ένα μεγάλο πρόχωμα ενισχύει την άμυνα αυτού του τμήματος της οχύρωσης. Αποτελεί ένα είδος προμαχώνα του οποίου το νότιο σκέλος καταλαμβάνει την εσοχή του τείχους στα βόρεια του προμαχώνα της Ιταλίας. Υψώνεται ανάμεσα σε δυο τάφρους που το χωρίζουν η μια από το τείχος και η άλλη από το αντίκρημνο. Η τάφρος χωρίζει από το τείχος το βόρειο σκέλος που στην ανατολική πλευρά βρέχεται από τη θάλασσα.

Στη θέση που συνδέονται τα δύο σκέλη έχει κατασκευαστεί ένα προωθημένο τετράπλευρο μέτωπο που επιτρέπει την κάλυψη της τάφρου και των προσβάσεων στον προμαχώνα. Στη βάση αυτού του "σπηρουνιού", στο επίπεδο της θάλασσας, μια πυροβολαρχία ελέγχει τον πυθμένα της εξωτερικής τάφρου και επικοινωνεί με τη θάλασσα από μια πυλίδα. Συνδέεται επίσης με το προτείχισμα από ένα θολωτό πέρασμα που διασχίζει τον οχυρό όγκο και μετά ένα κευθμό που διασχίζει την εσωτερική τάφρο.

Στη ρίζα του μώλου των μύλων υπήρχε ακόμα, στο τέλος του περασμένου αιώνα, ένας κυλινδρικός πύργος ο οποίος, όπως και η οχύρωση δίπλα, διατηρούσε την αρχική του μορφή.

Οι εργασίες αποχωμάτωσης που πραγματοποιήθηκαν από τους Ιταλούς στην περιοχή αυτή αποκάλυψαν τους χαμηλότερους δόμους αυτής της κατασκευής και τον πολυγωνικό Προμαχώνα που προστάτευε τη βάση της. Ο πύργος, ανεξάρτητος από το τείχος, επικοινωνούσε μ' αυτό στο ύψος του περιδρομου με ένα πέτρινο τόξο του οποίου η γένεση είναι ακόμα στη θέση της πάνω στο τείχος.

Σ' αυτή τη μορφή παρουσιάζεται από τον Caoursin και τον Breydenbach. και έχουμε μια φωτογραφία, αρκετά κακή, αλλά αποκαλυπτική, τραβηγμένη λίγο πριν την καταστροφή του κτίσματος (σχ. 27).

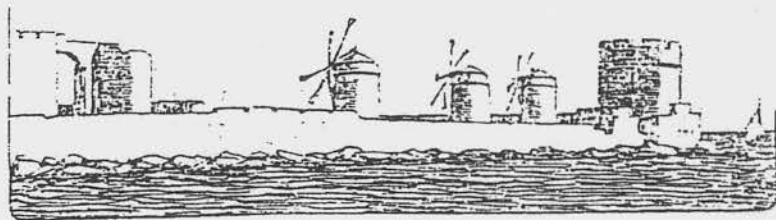
Μώλος των Μύλων

(σχ. 27)

Αυτός ο μώλος, με διεύθυνση βορρά-νότο και μήκος σχεδόν 300 μέτρα, έχει πλάτος που σε κάποιο σημείο φτάνει τα 25 μέτρα. Προστατεύει το λιμάνι από τα ανατολικά.

Ο τοίχος που τον συγκρατεί στη δυτική πλευρά έχει αρχαία θεμέλια. Είναι εφοδιασμένος με σκάλες οι οποίες φτάνουν στο

επίπεδο της θάλασσας. Αυτή η διαμόρφωση έχει ίσως αρχαία προέλευση. Όπως και να 'ναι, λειτουργούσε το μεσαίωνα και επέτρεπε την προσέγγιση των πλοίων. Τα πλοία με μεγαλύτερο εκτόπισμα άραζαν κάθετα στο μώλο και έδεναν με την πρύμνη στα κομμάτια από τους κίνες που ήταν μπηγμένα κατά μήκος της αποβάθρας.

(σχ. 27) Όψη του μώλου των μύλων

Σύμφωνα με μια παράδοση που διασώζουν οι Faber, Arnold von Harff, Jean Thenaud κ.α. οι μύλοι που έστεκαν στο μώλο είχαν χτιστεί από Γενοβέζους που είχαν αιχμαλωτιστεί κατά τη διάρκεια μιας επιδρομής εναντίον της Ρόδου.

Αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι από το 1391 και μετά υπήρχαν τουλάχιστον 14 μύλοι: ο ένατος, ο δέκατος και ο δέκατος τέταρτος αποτελούσαν μέρος της περιουσίας των παρεκκλησιών που είχε ιδρύσει ο ναύαρχος του Τάγματος, ο Φρα Domenico d' Alemagna.

Στα 1394 ο N. de Martoni αναφέρει 15. Στα 1480 υπάρχουν ακόμα 13, και δεν φαίνεται αυτός ο αριθμός να μειώθηκε στη συνέχεια. Τα κείμενα των ταξιδιωτών που επισκέπτονται τη Ρόδο ανάμεσα στις δυο πολιορκίες συμφωνούν γενικά σ' αυτό το

σημείο. Βασιστήκαμε σ' αυτές τις πολλαπλές μαρτυρίες τοποθετώντας 13 μύλους στο γενικό μας σχέδιο. Σήμερα δεν σώζονται παρά μόνο τρεις. Οι υπόλοιποι χωρίς αμφιβολία κατεδαφίστηκαν από τους Τούρκους όταν οι τελευταίοι κατασκεύασαν το ανοιχτό πυροβολείο στη ρίζα του πύργου των Μύλων.

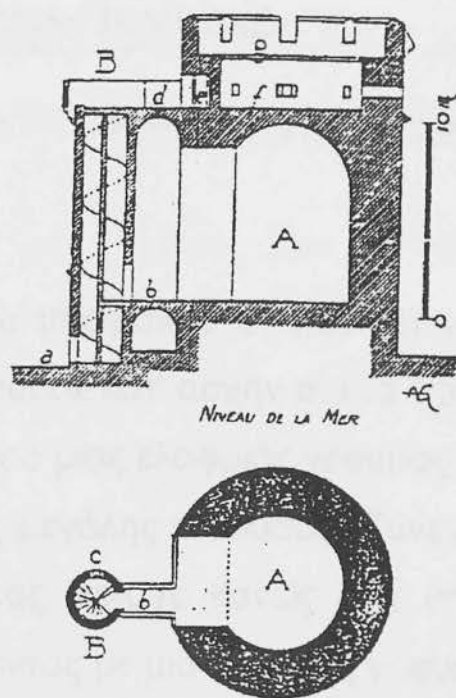
Πύργος των Μύλων

(σχ. 28)

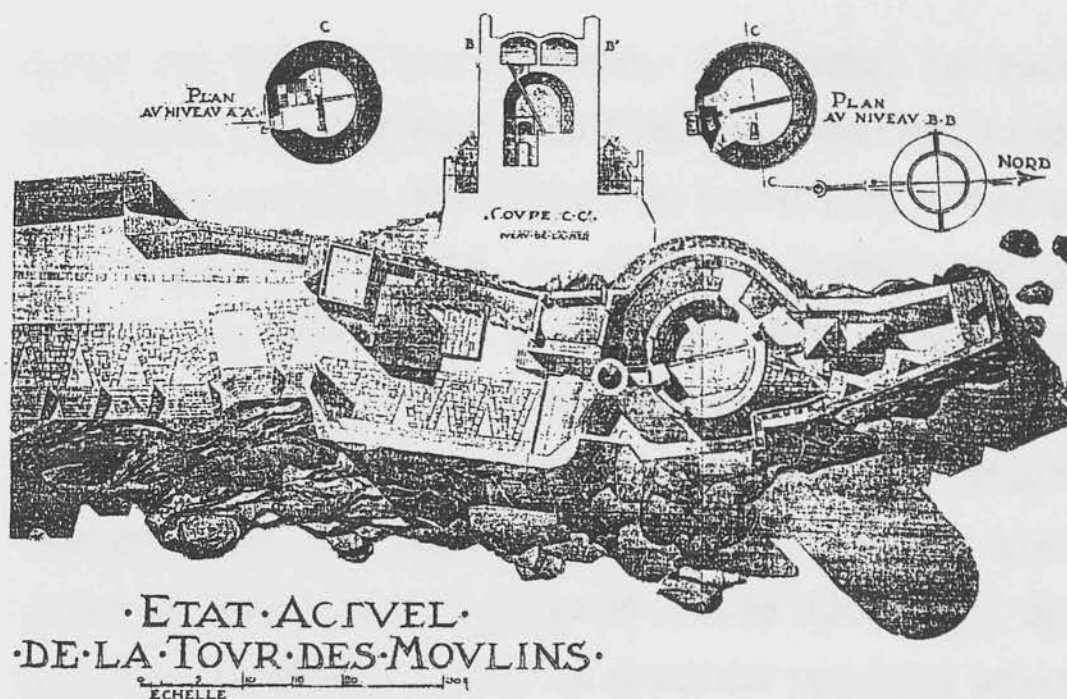
Στο βόρειο άκρο του μύλου Υψώνεται ένας κυλινδρικός πύργος με διάμετρο 12 μέτρα που μέσα στα μεσαιωνικά κείμενα ονομάζεται πάντοτε πύργος των Μύλων. Αρχικά ήταν ανοιχτός προς τα νότια στη θέση ενός ημικυκλικού τόξου με άνοιγμα 4,5 μέτρα. Απέναντι από αυτό το τόξο, σε απόσταση 2 μέτρων από τον πύργο, ένας κυλινδρικός πυργίσκος έκλεινε μέσα του μια ελικοειδή σκάλα: σήμερα έχει κατεδαφιστεί ως το επίπεδο του δεύτερου σκαλοπατιού.

Ο πύργος των Μύλων είναι διώροφος. Το κάτω τμήμα έχει θόλο ημισφαιρικό. Το πάνω, στο οποίο κανείς ανεβαίνει από μια σκάλα που περνάει από μέρος του θόλου, απαρτίζεται από δύο καμαροσκέπαστες αίθουσες από ένα φέροντα διαχωριστικό τοίχο που τέμνει το χώρο σε δύο ίσα μέρη. Από αυτό τον όροφο μια πέτρινη σκάλα οδηγεί στο δώμα που προστατεύεται από προπέτασμα με επάλξεις. Οι σημαιοστάτες του βρίσκονται ακόμα στη θέση τους, όπως και τα υπολείμματα από καταχύστρες.

Από τη μελέτη της σημερινής κατάστασης μπορούμε να συμπεράνουμε ότι αυτό το έργο είχε αρχικά την εξής μορφή (σχ. 28) ο κεντρικός πύργος A ήταν ανοιχτός στο πίσω μέρος αφού το ημικυκλικό τόξο οδηγούσε στο θόλο της κάτω αίθουσας. Αυτή η αίθουσα δεν επικοινωνούσε κατευθείαν με το πιο πάνω πάτωμα του οποίου το επίπεδο f αντιστοιχούσε στη μεσιανή διακοσμητική ταινία.

(σχ. 28) Κάτοψη – τομή πύργου των μύλων

(σχ. 29) Κάτοψη του πύργου των μύλων

Η σκάλα του πυργίσκου Β, που ξεκινούσε από το έδαφος του μόλου α, οδηγούσε κατ' αρχήν σ' ένα πρώτο πλατύσκαλο που επικοινωνούσε μέσω μιας ελαφριάς γέφυρας b (από ξύλο η πέτρα) με το δάπεδο της μεγάλης αίθουσας. Συνεχίζοντας την ανάβαση αυτής στην σκάλα έφτανε κανείς στο επίπεδο του δεύτερου ορόφου - διασχίζοντας με μια ανάλογη γέφυρα d το κενό ανάμεσα στον πυργίσκο και τον πύργο.

Αυτή η αποκατάσταση τεκμηριώνεται εξάλλου, τουλάχιστον όσον αφορά τις βασικές γραμμές, από τα χαρακτηριστικά του ΙΕ' αιώνα. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Caoursin, ο πύργος απέληγε σε πολυγωνικό πυργίσκο, ανάλογο με αυτόν του πύργου του Naillac, που βρισκόταν αντίκρου του.

Απομένει να διευκρινίσουμε τη φύση και τη σοβαρότητα των

έργων της εποχής του Aubusson, του οποίου το οικόσημο φιγουράρει, μαζί με το θυρεό του Τάγματος, πάνω από το τοξωτό άνοιγμα του ισογείου. Είναι βέβαιο ότι επισκεύασε το άνω μέρος του πύργου, πάνω από το κυμάτιο, εξαφανίζοντας χωρίς αμφιβολία το πολυγωνικό επιστέγασμα. Εάν αποδώσουμε σ' αυτόν και το κλείσιμο του μεγάλου τοξωτού ανοίγματος στη βάση και την κατάσταση των αιθουσών του β' ορόφου θα έπρεπε να παραδεχθούμε ότι κατεδάφισε τον πυργίσκο με την ελικοειδή σκάλα και εγκατέστησε τη σημερινή μέθοδο πρόσβασης: όμως η ατημέλητη κατασκευή αυτών των εργασιών μας κάνει μάλλον να πιστέψουμε ότι πρόκειται για έργο των Τούρκων.

Ο θυρεός της Γαλλίας με τα τρία κρινάνθεμα είναι εντοιχισμένος στην εξωτερική πλευρά του πύργου .προς το βορρά και τα δυτικά. Η παρουσία του θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μόνο με δωρεά κάποιου βασιλιά της Γαλλίας.

Είδαμε, από την άλλη μεριά, πως ο πύργος των Μύλων αναφέρεται σ' ένα διάταγμα του Orsini με χρονολογία 1475: ο Λουδοβίκος της Γαλλίας που αναφέρει ο A. von Harff δεν μπορεί να είναι παρά ο Λουδοβίκος ΙΑ' και η γενναιοδωρία του προς το Τάγμα δικαιολογεί το όνομα πύργος της Γαλλίας το οποίο κατ' εξαίρεση χρησιμοποιεί ανώνυμος περιηγητής του 1480 για τον πύργο των Μύλων.

Εξακολουθεί να είναι πιθανόν ότι η κατασκευή του πύργου είναι πιο πρώιμη από τον Orsini: το κτίριο έχει την ίδια σύλληψη με τον πύργο του Άγιου Νικολάου που θα μελετήσουμε

παρακάτω, και του οποίου την ακριβή χρονολογία γνωρίζουμε (1464-67). Μια και ο Λουδοβίκος πήρε το θρόνο στα 1461, η θεμελίωση του πύργου των Μύλων τοποθετείται με ασφάλεια στην περίοδο μεταξύ 1461 και 1475, και πολύ πιθανόν γύρω στα 1465.

Η βάση του πύργου προστατεύεται από ένα προμαχώνα με κανονιέρες και περίδρομο. Στη δυτική πλευρά αυτού του τείχους ερχόταν να δέσει η σταθερή άκρη της αλυσίδας του λιμανιού: την μανουβράριζαν με ένα βαρούλκο τοποθετημένο μέσα στον πύργο του Naillac.

Από το μώλο των Μύλων στη θαλασσινή πύλη

Ξεκινώντας από το βορειοανατολικό άκρο της πόλης εκεί που βρισκόταν, στη ρίζα του μώλου των Μύλων, ο κυλινδρικός πύργος για τον οποίο μιλήσαμε πιο πάνω, αρχίζει ένα τείχος που, ως τη θαλασσινή πύλη, παρουσιάζει τα εξής χαρακτηριστικά: οι παρειές του είναι κατακόρυφες και έχει μέσο πάχος 2.10 μέτρα. Έχει περίδρομο προστατευμένο από τη μεριά της θάλασσας από προπέτασμα με επάλξεις. Ο θυρεός του μεγάλου μαγίστου Milly απαντά μια φορά, του Orsini αρκετά συχνά.

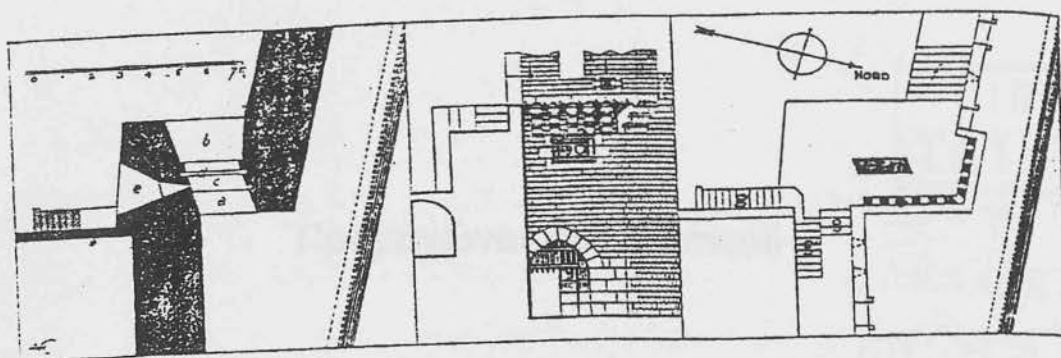
Στη ρίζα του τείχους σήμερα εκτείνεται ένα στενό πεζούλι του οποίου ο αναλημματικός τοίχος είναι κατά μεγάλο μέρος έργο των Τούρκων. Πάντως βρίσκονται ακόμα στη θέση τους μερικά λείψανα ενός παλιού προπετάσματος που μαρτυρούν ότι αυτό το

.προτείχισμα υπήρχε από το μεσαίωνα. Το προτείχισμα ερχόταν να συναντήσει στη ρίζα του μώλου των Μύλων τον προμαχώνα του πύργου της βορειοανατολικής γωνίας. Μια τάφρος και μια κινητή γέφυρα έκαναν δυνατή την απομόνωση του μώλου. Αυτή η διάταξη έχει εξαφανιστεί τελείως αλλά οι μικρογραφίες του Caoursin επιτρέπουν την αποκατάσταση της: πρόκειται για το οχύρωμα της πύλης του μώλου.

Πύλη της Αγίας Αικατερίνης

(σχ. 29)

Προτείναμε να ταυτιστεί με την πρώτη πύλη από την οποία μπαίνει κανείς στην πόλη από το μώλο των Μύλων. Βρίσκεται σε μια αναδίπλωση του τείχους (σχ. 29). Το πάχος του τείχους διαπερνάται από μια λοξή γοτθική καμάρα *a* της οποίας το πίσω μέρος πλαταίνει βαθμιαία στο *b*. Ανάμεσα στο *a* και *b* μια πλατειά καταπακτή *c* φτάνει ως το δώμα της αναδίπλωσης: αυτή η παραλλαγή του φονιά κάλυπτε την πρόσβαση στον καταρράκτη *d*

(σχ. 29) Κάτοψη – τομή πύλης Αγίας Αικατερίνης

που γλιστρούσε σε δύο κάθετες αυλακώσεις, και τη δίφυλλη πόρτα πίσω του. Η σκοπευτική οπή e ανοιγμένη στο νότιο τοίχο του περάσματος, επέτρεπε την εποπτεία του χώρου.

Το δώμα είναι λίγο ψηλότερο από το γειτονικό τείχος: στις δυο εξωτερικές πλευρές του έχει προπέτασμα με επάλξεις και ζεματίστρες, και συνδέεται με τον περίδρομο από τις ίσιες σκάλες F και g. Άλλωστε στα ανατολικά μια σκάλα g', που σήμερα είναι κομμένη, φαίνεται να έφτανε ως το έδαφος μέσα στην πόλη. Εκεί πρέπει να ήταν, αν δεχθούμε την ταύτιση αυτού του οχυρώματος με την πύλη της Αγίας Αικατερίνης, η σκάλα στην οποία αναφέρεται το κείμενο του 1465 που όριζε το τέλος της θέσης μάχης της ιταλικής Γλώσσας.

Σ' αυτή την περίπτωση πρέπει να αναγάγουμε την παρουσία των θυρών του Τάγματος του Aubusson που βρίσκονται στην ανατολική παρειά σε κάποια μεταγενέστερη επέμβαση. Όπως όμως είπαμε πιο πάνω, είναι αδύνατο να ξεχωρίσουμε στο βαθιά φαγωμένο μάρμαρο τον αγκυρωτό σταυρό του μεγάλου μαγίστρου - άλλωστε η τεχνική της κατασκευής στη βάση και η χρήση του γοθτικού τόξου μαρτυρούν ότι το πέρασμα υπήρχε ήδη στα 1465.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Προμαχώνας του λιμανιού

Στα δυτικά της πύλης της Αγίας Αικατερίνης το προτείχισμα οδηγεί σ' ένα προμαχώνα με τρία τμήματα που ονομάζεται

προμαχώνας του λιμανιού και αποτελείται από τείχος με κανονιοθυρίδες που ανοίγονται ένα μέτρο πάνω από τη επιφάνεια της θάλασσας. Η θέση του προμαχώνα αυτού εξηγεί τον προορισμό του: έλεγχε όλο το εύρος του περάσματος και τα κανόνια του μπορούσαν να σημαδέψουν την ίσαλο γραμμή των πλοίων που θα τολμούσαν να αποπειραθούν εισβολή στο λιμάνι.

Απ' αυτό τον προμαχώνα ως τη θαλασσινή πύλη το τείχος ακολουθεί την καμπύλη του λιμανιού και περιλαμβάνει μια σειρά ευθύγραμμων τμημάτων ποικίλου μήκους. Πλαγιοφυλάγεται από ένα μόνο πύργο με παραλληλόγραμμη κάτοψη, που φέρει τους θυρεούς του Naillac, του Τάγματος και του Orsini, και του οποίου το δώμα δεσπόζει στον περίδρομο και από τις δυο πλευρές. Παρατηρούμε, προς την πλευρά της πόλης, ίχνη από άνοιγμα στο πίσω μέρος. Είναι πιθανό ότι αυτός ο πύργος χτισμένος από τον P. de Naillac, επισκευάστηκε και χωρίς αμφιβολία υπέστη μετατροπές την εποχή του Orsini, όταν ξανάγιναν τα γειτονικά τείχη.

Θαλασσινή πύλη

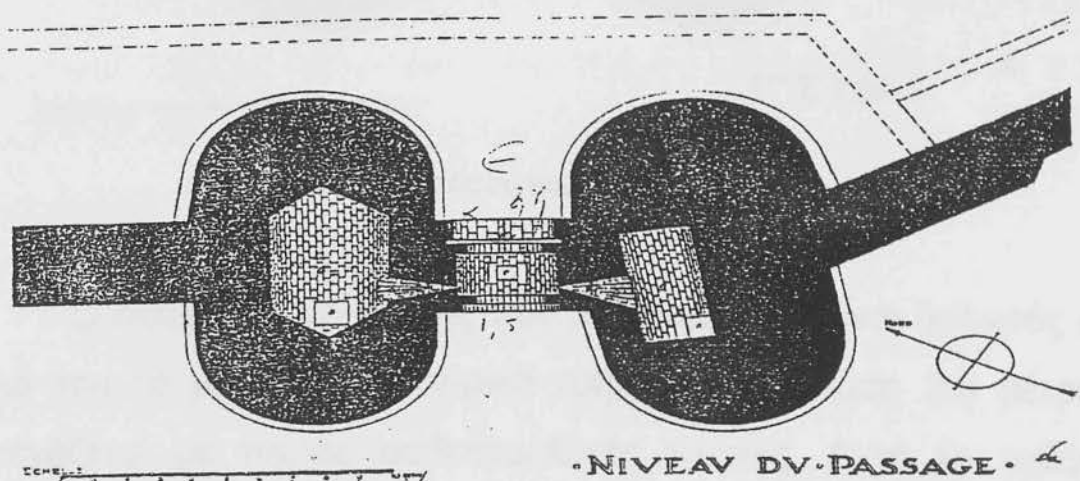
(σχ. 30-31)

Είναι ασφαλώς το πιο εκφραστικό έργο της πολεμικής αρχιτεκτονικής στη Ρόδο: ακόμα κι αν έχει χάσει από τη χάρη της από τότε που εξαφανίστηκε η προκυμαία που αναπαριστούν μεταξύ άλλων τα σκίτσα του Choiseul Gouffier και του Carne. Εκεί που τα καΐκια στέγνωναν τα πανιά τους υψώνονται τώρα μαγαζιά

και μια πέτρινη αποβάθρα έχει αντικαταστήσει την αμμουδερή ακρογιαλιά που ως πριν είκοσι χρόνια εκτεινόταν μέχρι τα πόδια των τειχών.²

Η πύλη, με ημικυκλική καμάρα, ανοίγεται ανάμεσα σε δυο κυλινδρικούς πύργους που προεξέχουν από το επίπεδο του τείχους το ίδιο προς τη μεριά της πόλης όσο κι απ' έξω και που ενώνονται με ένα τείχος ψηλό όσο και οι ίδιοι. Το δάπεδο του δώματος τους είναι 6 μέτρα ψηλότερο από το επίπεδο του περιδρόμου των τειχών.

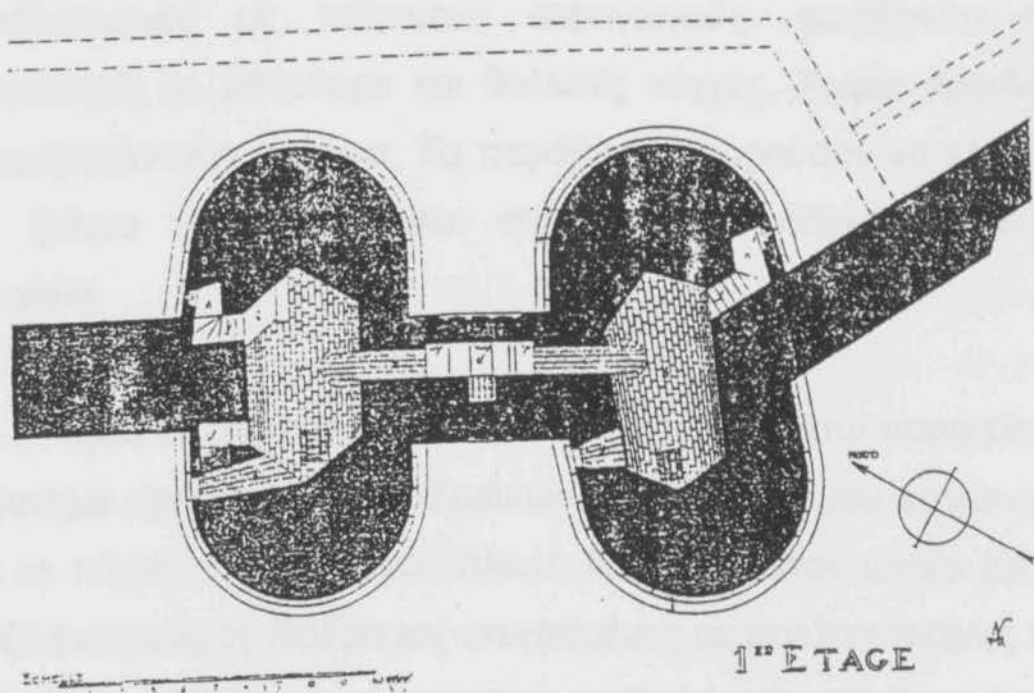
Τρία πατώματα με θολωτές αίθουσες κλείνονται μέσα σ' αυτούς τους πύργους. Το ισόγειο (σχ. 30) έχει δυο αίθουσες ανισομεγέθεις m και n τοποθετημένες από τη μια και από την άλλη μεριά του περάσματος. Και η μία και η άλλη δεν έχουν άλλο άνοιγμα εκτός από μια φαρδιά τοξοθυρίδα ο που ανοίγει προς το πέρασμα με το οποίο δεν έχουν καμιά άμεση επικοινωνία.

(σχ. 30) Κάτοψη ισογείου πατώματος πύργου

2. Στμ. Τα μαγαζιά αυτά σήμερα έχουν κατεδαφιστεί. Η πέτρινη αποβάθρα εξαφανίστηκε από την κατασκευή του περιφερειακού δρόμου του λιμανιού.

Ο πρώτος όροφος (σχ. 31) αποτελείται από δυο αίθουσες εξάγωνες a και b που ενώνονται μ' ένα διάδρομο πλατύ 0,90. Καθεμιά τους φωτίζεται από ένα ορθογώνιο παράθυρο k με θολωτή εσοχή. Τρία παρατηρητήρια h από τα οποία δύο στη βόρεια αίθουσα και ένα στη νότια, επέτρεπαν την επιτήρηση των γειτονικών τειχών: είναι μικρά ορθογώνια κελιά, ψηλότερα από το επίπεδο των αιθουσών, όπου φτάνεις ανεβαίνοντας πέτρινα σκαλιά j. Είναι όλα εφοδιασμένα μ' ένα κυκλικό άνοιγμα προστατευμένο με μια τοξοθυρίδα.

(σχ. 31) Κάτοψη ορόφου πατώματος πύργου

Ο διάδρομος σύνδεσης των αιθουσών δεν είναι θολωτός σ' όλο του το μήκος. Το κεντρικό τμήμα d με έκταση 3,5 μέτρα, στεγάζεται με παχιές ασβεστολιθικές πλάκες. Αυτό το ταβάνι συμπίπτει με την υποδοχή που είχε ανοιχτεί στην ανατολική πλευρά όπου έμπαινε ο καταρράκτης όταν άνοιγαν την πύλη. Αυτός ο καταρράκτης έχει εξαφανιστεί και η αναπαράσταση που δίνουμε δεν είναι παρά πιθανή. Πάντως τα κοιλώματα τα

ανοιγμένα στο πλακόστρωτο ταβάνι, στα σημεία f,f,f, αντιστοιχούν χωρίς αμφιβολία σε τρεις τροχαλίες που τις χειρίζονταν με τη βοήθεια ενός βαρούλκου τοποθετημένου στο διάδρομο d. Στη δυτική πλευρά ανοίγεται μια καταπακτή e που ελέγχει το πέρασμα.

Ο δεύτερος όροφος βρίσκεται στο επίπεδο του περιδρόμου των τειχών. Περιλαμβάνει δύο ορθογώνιες αίθουσες που τις συνδέει διάδρομος πλάτους 1,30 μ. Αυτές οι αίθουσες, εφοδιασμένες με πέτρινους αεραγωγούς, φωτίζονται από παράθυρα με υπέρθυρα και θολωτές κόγχες. Χωρίς αμφιβολία χρησίμευαν σαν φυλάκια. Τα παράθυρα μπορούσαν να κλείσουν με ξύλινα παραθυρόφυλλα: αυλακώσεις υποδεχόντουσαν τα πλαίσια.

Αυτό το επίπεδο δεν συνδέεται με τα πιο κάτω παρά με ένα σύστημα καταπακτών και κλιμάκων. Η νότια αίθουσα επικοινωνεί με το τείχος με ένα στενό θολωτό διάδρομο στον οποίο βγαίνει λοξά ένας μικρός διάδρομος στεγασμένος με μεγάλες πλάκες που καταλήγει σε μια καταχύστρα στη γωνία που σχηματίζει η ένωση του πύργου με το τείχος.

Η ορθογώνια πόρτα στην οποία οδηγεί ο διάδρομος, στα νότια, άνοιγε σε μια τάφρο που σήμερα έχει επιχωθεί. Η εσοχή που πλαισιώνει την πόρτα και οι κυκλικές οπές στο επίπεδο του κατωφλιού αποδεικνύουν την ύπαρξη μιας κινητής γέφυρας και επομένως και τάφρου. Μια πυλίδα και μια σκάλα με τέσσερα σκαλοπάτια αποτελούσαν την πρόσβαση, αφού διέσχιζε κανείς τη γέφυρα, στο γειτονικό περιδρόμο.

Από τη βορινή αίθουσα μια ελικοειδής σκάλα καλυμμένη με κωνικό θόλο ανεβάζει στο δώμα. Το προπέτασμα με επάλξεις και ζεματίστρες που προστάτευε αυτό το δώμα είναι κατεστραμμένο προς τη μεριά της πόλης ως το δάπεδο. Από την πλευρά της θάλασσας είναι τέλεια διατηρημένο και στηρίζεται σε κιλλίβαντες που αποτελούνται από τρεις δόμους και σχηματίζουν τις ζεματίστρες.

Δυο ζώνες από κυμάτια με όμοια διατομή περιζώνουν τους δυο πύργους: η πρώτη ζώνη στέφει τη σκαρπωτή βάση, η δεύτερη χωρίζει σε δυο ίσα τμήματα το κυλινδρικό μέρος των πύργων.

Το τμήμα του τείχους που ενώνει τους δυο πύργους κοσμεύεται στην πλευρά της θάλασσας, με ένα μεγάλο ανάγλυφο από άσπρο μάρμαρο. Ένα πυραμιδόσχημο κουβούκλιο διακοσμημένο με βέλη σήμερα μισοσπασμένα προστατεύει τρεις μορφές που αναγνωρίζονται εύκολα παρά τους ακρωτηριασμούς που έχουν υποστεί: στο κέντρο η Παναγία που σηκώνει στο δεξί χέρι το θείο Βρέφος, στα δεξιά ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος που αναγνωρίζεται από τη μηλωτή του και στα αριστερά ο Άγιος Πέτρος που αναγνωρίζεται από το Ευαγγέλιο που κρατάει στο χέρι.

Κάτω από τις μορφές ο θυρεός της Γαλλίας με τα τρία κρινάνθεμα, συνοδευόμενος από τους θυρεούς του Τάγματος και του Aubusson. Τέλος, στο κάτω μέρος του μαρμάρου μια επιγραφή ανάγλυφη πολύ κατεστραμμένη αναφέρει ότι ο P. d' Aubusson έχτισε αυτό το έργο στα 1478. Προς την πόλη μια

ανάλογη επιγραφή συνοδεύει τη μορφή ενός φτερωτού Αγγέλου που κρατάει τους θυρεούς του Τάγματος και του Aubusson.

Η θέση αυτού του ανάγλυφου αποδεικνύει ότι το θολωτό πέρασμα που κατέστρεψε προς αυτή την πλευρά όλη την αισθητική της όψης, χτίστηκε μεταγενέστερα, πολύ πιθανόν από τους Τούρκους, αν κρίνουμε από ορισμένες ιδιομορφίες στην τεχνική της κατασκευής. Διαφορετικά θα ήταν δύσκολο να εξηγήσουμε την παρουσία, στους εσωτερικούς τοίχους του περάσματος, μαρμάρινων μελών που ανήκουν χωρίς αμφιβολία σε ιπποτικά κτίρια. Το μάρμαρο στα δεξιά, βγαίνοντας από την πόλη, πρέπει να προέρχεται από εκκλησία. Φέρει γοθτική επιγραφή της οποίας τα γράμματα, σχεδόν σβησμένα, δεν αφήνουν να διακρίνουμε παρά τα ονόματα, Ιησού... Μαρία. Πάνω στο μάρμαρο στα αριστερά είναι σκαλισμένη μια κλεψύδρα που συνοδεύεται από τη λέξη <<PALITHARO>>.

Στα σχέδια μας, κατόψεις και τομές, δεν έχουμε βάλει αυτό το πέρασμα ούτε και τα γειτονικά καταστήματα. Από την πύλη και τον περίγυρο της δεν έχουμε αναπαραστήσει παρά μόνο τα σημεία που ανήκουν στην περίοδο της ανέγερσης της (1478).

Από τη θαλασσινή πύλη στο μώλο του Naillac

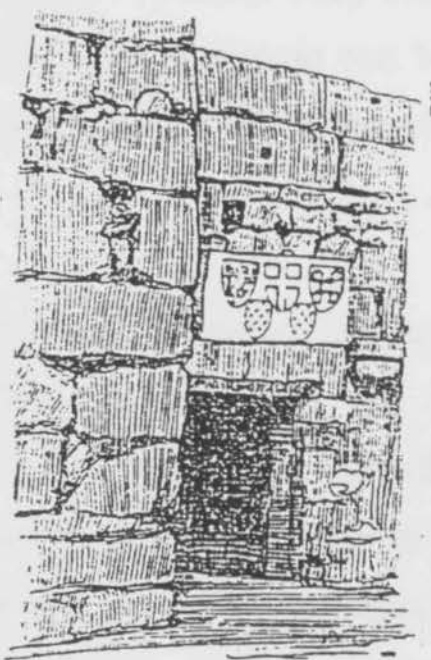
Το τείχος βόρεια της Θαλασσινής πύλης έχει πάχος 3,5 μέτρα. Ο περίδρομος προστατεύεται και προς τη θάλασσα και προς την πόλη από προπετάσματα με τοξοθυρίδες και

πολεμίστρες, από τις οποίες μερικές είναι εφοδιασμένες με καταχύστρες ειδικού τύπου και μοιάζουν με πέτρινα φουσερά. Στην εξωτερική παρειά σ' ένα οξυκόρυφο πλαίσιο διπλής καμπυλότητας διακοσμημένο με πλοχμό είναι εντοιχισμένοι οι θυρεοί του Τάγματος και του Aubusson.

Στα δεξιά του εσωτερικού τείχους που χωρίζει το Κολλάκιο από την πόλη το τείχος σχηματίζει γωνία, ακολουθώντας διεύθυνση ανατολικά-δυτικά σε μια απόσταση 30 μέτρων. Μετά ξαναπαίρνει τη διεύθυνση νότο-βορρά. Στο τμήμα του τείχους που πάει ανατολικά-δυτικά ανοίγεται μια πύλη που έχει από πάνω της ζεματίστρα. Πάνω από την καμάρα, αλλοιωμένη από τους Τούρκους, ένα ανάγλυφο πλαίσιο περιβάλλει το θυρεό του τάγματος συνοδευμένο στα αριστερά από το οικόσημο του μεγάλου μαγίστρου Villeneuve και στα δεξιά του μεγάλου μαγίστρου Orsini, - και τα δύο ενσωματωμένα στο σταυρό του Τάγματος. Στη γωνία του τείχους η ορθογώνια πύλη που διακόπτει τον περίδρομο αρχικά πρέπει να ήταν εφοδιασμένη με κινητή γέφυρα που στη συνέχεια αντικαταστάθηκε από το πέτρινο τόξο που σώζεται μέχρι σήμερα: μπορούμε, όντως, να παρατηρήσουμε την υποδοχή στην οποία εφάρμοζε το σανίδωμα της γέφυρας.

Είναι στη θέση αυτή που το εξωτερικό τείχος ενώνεται με το εσωτερικό, του οποίου ο πρώτος πύργος υψώνεται ακριβώς στο σημείο σύνδεσης. Σήμερα με το πάνω μέρος κατεστραμμένο, αυτός ο πύργος είναι χτισμένος με πλίνθους μεγάλων διαστάσεων (μήκος 1,35 , ύψος 0,65 , πάχος 0,5 μ.), με πλευρές ελαφρά επικλινείς.

Στο επίπεδο του τείχους ανοίγεται μια ορθογώνια πόρτα (σχ. 32): πάνω από το υπέρθυρο μια μαρμάρινη πλάκα όπου είναι σκαλισμένος ο θυρεός του Τάγματος, πλαισιωμένος από το οικόσημο του υπαρχηγού του Heredia, του Pierre Culant, στα αριστερά, κι από ένα οικόσημο με πέντε κάστρα στα δεξιά. Τους άλλους δυο θυρεούς δεν μπόρέσανε να τους ταυτίσουνε.

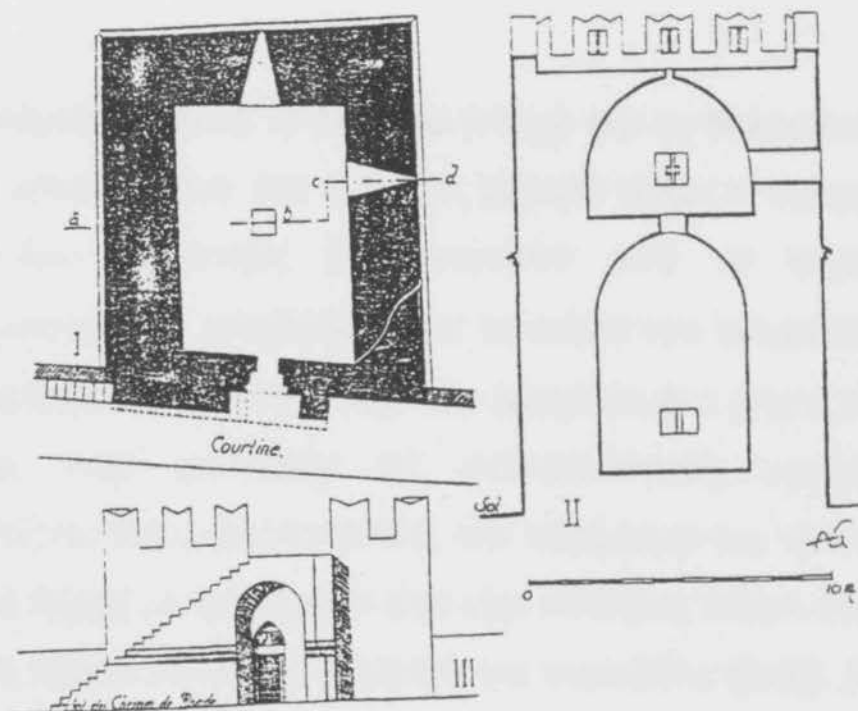

(σχ. 32) Όψη ορθογώνιας πόρτας στο τείχος

Αυτή η πόρτα επιτρέπει την είσοδο σε μια θολωτή καμαροσκέπαστη αίθουσα με μήκος 5 μέτρα και πλάτος 3.5 που χρησίμευε σαν παρεκκλήσι όπως δείχνει και η μικρή κόγχη που ανοίγεται στην ανατολική πλευρά.

Οι τοίχοι και ο θόλος ήσαν τελείως καλυμμένοι με νωπογραφίες που σήμερα είναι σε πολύ κακή κατάσταση. Στην ανατολική πλευρά μπορεί κανείς να αναγνωρίσει μερικές μορφές Αγίων, έναν Αρχάγγελο Γαβριήλ και μια Παναγία. Στη νοτιά πλευρά ένας Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, μια ταινία κοσμημένη με μερικά οικόσημα και ένας Άγιος Μαρτίνος που ενδύει τον πένητα. Στα δυτικά μια μεγάλη φιγούρα του Αγίου Γεωργίου έφιππου. Τέλος στη βόρεια πλευρά έναν Αρχάγγελο Μιχαήλ και άλλους αγίους, από τους οποίους ο πρώτος, ένας επίσκοπος, φέρει το όνομα του Αγίου Ριχάρδου: η χρονολογία του 1456, γραμμένη με κάρβουνο, είναι μεταγενέστερη. Στο θόλο διακρίνεται η σκηνή της Βάπτισης.

Αφήνοντας αυτό το παρεκκλήσι και ακολουθώντας, προς τα βόρεια, το τείχος που ξεκινάει από κει συναντούμε δυο τετράπλευρους πύργους. Οι εξωτερικές διαστάσεις του πρώτου (σχ. 33), είναι 10 μέτρα πλάτος και 11 μέτρα προβολή από το τείχος. Το δώμα, ψηλότερο από τον περίδρομο, προστατεύεται από προπέτασμα με επάλξεις. Η πρόσβαση γίνεται από μια σκάλα σε προβολή κάτω από την οποία ανοίγεται μια ορθογώνια θύρα που στέφεται από υπερυψωμένο γοθικό τόξο: ανάμεσα στο υπέρθυρο και το τόξο θυρεοί του Τάγματος και του Philibert de Naillac. Αυτό το άνοιγμα οδηγεί σε μια ορθογώνια αίθουσα με καμαροσκεπή γοθικής διατομής και εφοδιασμένη με σταυρόσχημες τοξοθυρίδες που επικοινωνεί από μια καταπακτή με μια κάτω αίθουσα επίσης θολωτή.

(σχ. 33) Κάτοψη – τομή τετράπλευρου πύργου

Ο δεύτερος, πύργος έχει διαστάσεις 6,25 μέτρα πλάτος και 12 μέτρα προβολή από το τείχος. Μια σκάλα οδηγεί προς το δώμα που προστατεύεται από προπέτασμα με επάλξεις και φερόταν από τα σταυροθόλια μιας ορθογώνιας αίθουσας.

Απ' αυτά τα σταυροθόλια δεν μένουν πια παρά οι θολίτες κοντά στις γενέσεις. Στις γωνίες της αίθουσας και στον άξονα των μακρών πλευρών ημικιονίσκοι με βάση και κιονόκρανο υποβάσταζαν τις νευρώσεις. Το δάπεδο αυτής της αίθουσας είναι τρία μέτρα χαμηλότερα από το επίπεδο του περιδρόμου, χωρίς άμεση επικοινωνία με το τείχος: φαίνεται ότι μοναδική πρόσβαση σ' αυτήν υπήρχε μέσω του δώματος, από ένα σύστημα καταπακτών και κλιμάκων.

Ανάμεσα σ αυτό το δεύτερο πύργο και τη θαλασσινή πύλη το χώρο καταλαμβάνει ένα δεύτερο, χαμηλό τείχος ή προμαχώνας του οποίου οι γωνιές βρεχόντουσαν από το κύμα πριν κατασκευαστούν οι αποβάθρες και τα κτίρια του τελωνείου³. Απ' όσο μπορούμε να κρίνουμε σήμερα, ανάμεσα στα μαγαζιά και τις αποθήκες που χτίστηκαν σε μεταγενέστερες εποχές στο εσωτερικό του προμαχώνα αυτού, την περίμετρο του αποτελούσε ένα μικρό τείχος με περίδρομο που είχε επάλξεις. Μέσα στο τείχος φαίνονται ακόμα κυκλικά ανοίγματα για πυροβόλα όπλα. Από την παραλία έμπαινε κανείς στο εσωτερικό του προμαχώνα από δύο πύλες: η πρώτη διασχίζει τον όγκο του δεύτερου τετράπλευρου πύργου: από πάνω της ένα μάρμαρο με τρεις θυρεούς που δεν διασώζουν ίχνος από τα μοτίβα των οικοσήμεων. Η δεύτερη, με ημικυκλική καμάρα, με τους θυρεούς του Τάγματος και του Aubusson, διασχίζει τη βόρεια πλευρά του τριγωνικού εμβόλου που πλαγιοφυλάσσει τον προμαχώνα στα ανατολικά.

Στα νότια αυτού του εμβόλου δεν φαίνεται πια παρά η σύνδεση ενός τμήματος τοίχου που, συμφωνά με παλιές φωτογραφίες, έφτανε μέχρι την Θαλασσινή πύλη. Το χρονολογούσε ο θυρεός του Aubusson και σχημάτιζε μπροστά στο τείχος ένα είδος διαδρόμου, συνδεδεμένο με τα προτειχίσματα του λιμανιού.

Πέρα από τον προμαχώνα η οχύρωση συνεχίζεται με τείχος πάχους 3,40 μ. Το προπέτασμα, με επάλξεις, προστατεύει περίδρομο πλατύ 2,60 μ. Το ύψος του τείχους, μετρώντας από το

3. Τα κτίρια αυτά έχουν κατεδαφιστεί αλλά η αχτή Σαχτούρη χωρίζει την κατασκευή από την θάλασσα.

επίπεδο της θάλασσας ως την κορυφή των επάλξεων είναι 13,20 μ. Όλο αυτό το τμήμα του τείχους ανάγεται στον Aubusson. Ένα πλαίσιο κοσμημένο με πλοχμό που απολήγει σε τρίλοβο ταινιωτό τόξο προστατεύει την μορφή ενός φτερωτού αγγέλου που κρατάει τους θυρεούς του Τάγματος και του Aubusson. Πάνω από τον άγγελο, η μορφή του Παλαιού των Ημερών. Μια επιγραφή δίνει την ακριβή χρονολογία των εργασιών: 1477 και δεύτερο έτος της μαγιστρείας, δηλαδή μετά τις 17 Ιουνίου.

Πιο βόρεια ένα ορθογώνιο πλαισιώνει ένα γοτθικό τόξο κοσμημένο με βλαστούς που εκφύονται από κιονίσκους και πλαισιώνουν ένα μάρμαρο με το οικόσημο του Aubusson ενσωματωμένο στο θυρεό του Τάγματος: ο καρδινάλικός πίλος στέφει το θυρεό και η χρονολογία 1494 καθορίζει την εποχή της κατασκευής, ή έστω της μετασκευής που έγινε απ' αυτόν τον μεγάλο μάγιστρο.

Αυτό το τελευταίο τμήμα του τείχους πλαισιωνόταν από δυο τετράπλευρους πύργους που κατεδαφίστηκαν από τους Τούρκους στα 1910: οι διαστάσεις τους ήσαν 7 μέτρα πλάτος με προβολή από το τείχος περίπου 5 μέτρα.

Και οι δύο κατέληγαν σε δώμα με επάλξεις και ήσαν ανοιχτοί στο πίσω μέρος. Ο νότιος πύργος, πιο ψηλός από τον άλλο, έφερε σύμφωνα με το χαρακτηριστικό του Rottiers θυρεούς του Τάγματος και του Aubusson. Ο άλλος ήταν στολισμένος με 7 θυρεούς σε δύο σειρές: η πάνω σειρά είχε στη μέση το θυρεό του Heredia πλαισιωμένο στα δεξιά από του Τάγματος και του Isle-Adam, και στα αριστερά του ναυάρχου Domenico d' Alemagna

(1392-1396) και του Dragonetto Clavelli. Πρέπει λοιπόν να υποθέσουμε ότι αυτός ο πύργος, χτισμένος της εποχή του Heradia, αργότερα υπέστη μετατροπές από τον Villiers de l' Isle Adam.

Ανάμεσα στους δυο πύργους ανοιγόταν μια καμάρα με πλάτος 9,9 μ. και ύψος 5,20 μ. από το έδαφος της σημερινής αποβάθρας ως το κλειδί του τόξου. Είπαμε πιο πάνω ότι αυτή η πύλη πρέπει να εξασφάλιζε την επικοινωνία ανάμεσα στο λιμάνι και τους Ταρσανάδες: η παρουσία του θυρεού του ναυάρχου Alemagna δικαιολογεί σ' αυτήν την υπόθεση.

Λαμβάνοντας υπόψη το ιδιαίτερα μεγάλο πλάτος του, είναι ακόμα πιθανόν ότι το πέρασμα χρησίμευε αρχικά σαν πύλη πάνω στο νερό, επιτρέποντας την πρόσβαση σε μια δεξαμενή για γαλέρες όταν υπήρχε ακόμη η εσωτερική λεκάνη της οποίας την ανάμνηση διατήρησε η παράδοση αλλά από το 1480 είχε πια αχρηστευθεί.

Η πύλη και ο πύργος του Αγίου Παύλου

(σχ. 34)

Η πέτρινη αποβάθρα που παρακολουθεί την οχύρωση κατασκευάστηκε από τους Τούρκους: κατέληγε στην εξωτερική πύλη από την οποία επικοινωνούσε το λιμάνι με το μώλο του

Αγίου Νικολάου, και που για λόγους ευκολίας θα ονομάσουμε πύλη του Αγίου Παύλου.

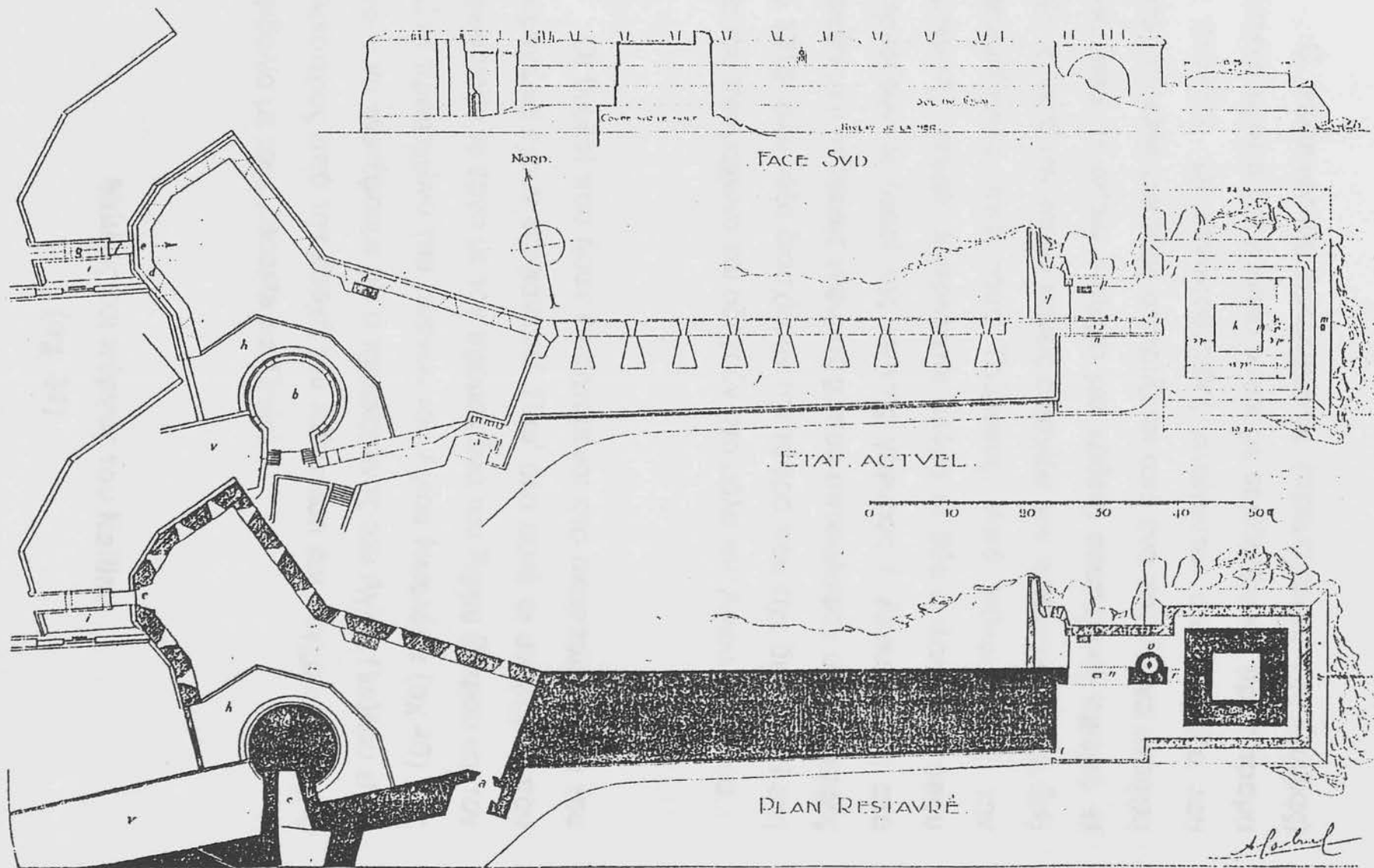
Από την αποβάθρα, περνώντας από μια πρώτη πύλη *a* (σχ. 34) που διασχίζει το τείχος, κανείς μπαίνει στο εσωτερικό ενός πολυγωνικού προμαχώνα που προστατεύει ένα κυλινδρικό πύργο *b* με διάμετρο 12 μέτρα. Αυτός ο πύργος ορθώνεται πάνω σε μια βάση κολουροκωνική, η οποία στέφεται από κυμάτιο και τριγυρίζεται από μια τάφρο *h* που έχει πλάτος 3 μέτρα. Ενώνεται με το τείχος με μια ογκώδη κατασκευή που κλείνει μέσα της δύο ορόφους με θολωτές αίθουσες *c* που άνοιγαν προς τον Ταρσανά. Το δώμα δεσπόζει επί του περιδρόμου, με τον οποίο το ενώνει μια ίσια σκάλα: είναι εφοδιασμένο με προπέτασμα που έχει επάλξεις και κανονιέρες (σχ. 34).

Η πλευρά του πύργου κοσμείται με μια ανάγλυφη μορφή και τρεις θυρεούς λαξευμένους σε γκριζογάλανο μάρμαρο: είναι το οικόσημο του πάπα Σίξτου Δ', στεφανωμένο με την παπική τιάρα και τα κλειδιά του αγίου Πέτρου, που συνοδεύεται από τους θυρεούς του Τάγματος και του Aubusson κάτω από τα οικόσημα αφιέρωση στον Άγιο Παύλο (σχ.62).

Η μορφή του Άγιου, πολύ φθαρμένη, φοράει την επισκοπική μήτρα και η επιγραφή *sraul* με γοθτικούς χαρακτήρες, διαβάζεται στο άνω μέρος του μαρμάρου. Η παρουσία των οικοσήμων του Σίξτου Δ' και του Aubusson καθορίζει τα όρια των εργασιών αυτού του μεγάλου μαγίστρου: 1476-1484. Φαίνεται εξάλλου ότι κατά τα φαινόμενα το κτίσμα θα μπορούσε να είναι παλαιότερο του

Aubusson του οποίου το έργο περιορίστηκε σε μετατροπές λεπτομερειών, γύρω στα 1477, εποχή της επισκευής των βόρειων τειχών.

(σχ. 34) Κάτοψη – τομή πύργου Αγίου Παύλου και πύργος του Naillac

Ο πολυγωνικός προμαχώνας (προμαχώνας της Γαλλίας) αποτελείται από ένα χαμηλό τείχος με περίδρομο και προπέτασμα με επάλξεις. Οι κανονιοθυρίδες ανοίγονται στο επίπεδο του εδάφους: κάθε μια τους απαρτίζεται από ένα τετράγωνο άνοιγμα πάνω από το οποίο υπάρχει μια κάθετη σκοπευτική σχισμή. Η πύλη e, από την οποία κανείς διασχίζει τον προμαχώνα (σχ. 34) διαπλατύνθηκε από τους Τούρκους. Από πάνω, προς την εξωτερική πλευρά, διακρίνονται ακόμα οι δύο αυλακώσεις όπου εφαρμόζουν οι δοκοί της κινητής γέφυρας f. Ακουμπούσε στο δάπεδο μιας πέτρινης γέφυρας g, που αποκάλυψαν οι ανασκαφές του 1918. Δύο τόξα διασχίζουν την τάφρο που είχε διανοιχθεί στη ρίζα του προμαχώνα και οδηγούν στο μόλο του Αγίου Νικολάου.

Οι θυρεοί που ήσαν εντοιχισμένοι στο σκαρπωτό τοίχο του προμαχώνα έχουν εξαφανιστεί. Παρ' όλα αυτά οι αναλογίες που παρουσιάζει το έργο με τον προμαχώνα του Αγίου Πέτρου και τον πρώτο προμαχώνα του πύργου του Αγίου Νικολάου (σχ.46) μας κάνουν να πιστέψουμε ότι ο προμαχώνας του Αγίου Παύλου είναι παλαιότερος από την εποχή του Aubusson και σύγχρονος χωρίς αμφιβολία με τους Zacosta και Orsini.

Μώλος και πύργος του Naillac

(σχ. 34)

Προς τα ανατολικά του πύργου του Αγίου Παύλου ξεκινά ο μόλος που προστατεύει το λιμάνι από τα βόρεια. Εκεί ορθώνεται μια υπερυψωμένη πλατφόρμα μέσου πλάτους 12 μέτρων και

μήκους 65 μέτρων. Το ύψος της πλατφόρμας φτάνει τα 12 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας. Στο βόρειο τοίχο αυτού του οχυρού όγκου υπάρχουν τα οικόσημα του Fluvian ενώ ο νότιος χρονολογείται από τα οικόσημα του Aubusson. Συμπεραίνουμε πως ο Fluvian έχτισε στο μώλο ένα τείχος μικρού πάχους που ενισχύθηκε από τον Aubusson. Ο θυρεός αυτού του μεγάλου μαγίστρου υπάρχει επίσης πάνω από την πυλίδα από την οποία γίνεται η επικοινωνία της αποβάθρας που ακολουθεί την άκρη της οχυρής πλατφόρμας στα νότια με το χαμηλότερο επίπεδο του πύργου του Naillac t στο σχέδιο αποκατάστασης, (σχ. 34).

Αυτός ο πύργος γκρεμίστηκε με το σεισμό του 1863, μπορεί όμως κανείς εύκολα ν' αποκαταστήσει το σχέδιο στη βάση του σύμφωνα με τα ερείπια που σώζονται σήμερα (σχ. 34).

Εξάλλου, λόγω της θέσης του στην είσοδο του λιμανιού, με τις διαστάσεις και τη γραφική σιλουέτα του τραβούσε πρώτος τα βλέμματα των ταξιδιωτών και τους φαινόταν σαν το πιο χαρακτηριστικό έργο της οχύρωσης. Υπάρχουν επίσης πολλές και πιστές αναπαραστάσεις όπου με σχολαστικότητα σημειώνονται οι εξωτερικές του λεπτομέρειες.

Ο πύργος υψωνόταν στο κέντρο ενός συμπαγούς θεμελίου που είχε χτιστεί στη βραχώδη άκρη του μώλου. Οι τοίχοι υποστήριξης αυτού του κρηπιδώματος μοιάζουν ελληνοιστικής προέλευσης ή τουλάχιστον μαρτυρούν μια δεύτερη χρήση αρχαίου υλικού. Η πλευρά του τοίχου, κάθετη στην αρχή, παίρνει έπειτα μια έντονη κλίση προς τα πλάγια, με τέτοιο τρόπο ώστε να σχηματίζει, στα 6 μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας,

ένα πλάτωμα πλευράς 20 μέτρων που το τριγυρίζει στα βόρεια, τα ανατολικά και τα νότια ένας τοίχος πάχους 1,40 μ. από τον οποίο σώζονται ακόμα μερικοί χαμηλοί δόμοι. Ο τοίχος αυτός έζωνε τη ρίζα του πύργου που είχε θεμελιωθεί σε τετράγωνο πλευράς 13,75 μ.

Το κάτω πάτωμα, σε χαμηλότερο επίπεδο από το πλάτωμα, περιέκλειε μία τετράγωνη αίθουσα κ, πλευράς 6,35 μ. Το άνοιγμα, m-m, που διαπερνούσε στα ανατολικά όλο το πάχος της τοιχοποιίας, χρησίμευε σίγουρα για το πέρασμα της αλυσίδας s που έκλεινε την είσοδο του λιμανιού και που λειτουργούσε με τη βοήθεια ενός βαρούλκου εγκατεστημένου στην κάτω αίθουσα του πύργου. Ο δόμος στήριξης του ανοίγματος έχει ακόμα τα ίχνη από την τριβή της αλυσίδας και στους τοίχους της ίδιας της αίθουσας φαίνονται οι οπές όπου πακτωνόταν η εγκατάσταση του βαρούλκου.

Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς τοποθετήθηκε η αλυσίδα. Είναι πιθανόν ότι με την απόφαση που πάρθηκε το 1475 να τοποθετηθεί στην είσοδο του λιμανιού σιδερένια αλυσίδα δεν έκαναν τίποτε άλλο παρά να αντικαταστήσουν μια αλυσίδα αδύνατη ή πολύ φθαρμένη. Τα μέτρα ασφαλείας του Aubusson θεωρήθηκαν κι αυτά ανεπαρκή από τον Villiers de l' Isle-Adam και το 1522 τοποθετήθηκε μια δεύτερη αλυσίδα ανάμεσα στον πύργο των Μύλων και τον πύργο του Αγίου Νικολάου.

Το κυρίως σώμα του πύργου του Naillac υψωνόταν ακολουθώντας την κάτοψη της κάτω αίθουσας μέχρι μια πλατφόρμα 37 μέτρα ψηλότερα από την επιφάνεια της θάλασσας

και η οποία, προστατευμένη από ένα προπέτασμα με ζεματίστρες, ενισχυόταν στις τέσσερις γωνίες από κυλινδρικούς πυργίσκους σε πρόβολο με επίπεδη στέγη. Ένας τελευταίος οκταγωνικός όροφος, μικρότερος σε κάτοψη από τους προηγούμενους, έστεφε τον πύργο. Το ψηλότερο δώμα στο οποίο οδηγούσε μια εξωτερική σκάλα βρισκόταν έτσι 46 περίπου μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας.

Δύο ζώνες από πέτρινα κυμάτια διαιρούσαν τις πλευρές του πύργου σε τρία ίσα μέρη. Στον άξονα κάθε πλευράς, κάτω από τις ζεματίστρες, ορθογώνια πλαίσια περιέβαλαν το θυρεό του Τάγματος, συνοδευόμενο δεξιά και αριστερά από εκείνο του Naillac. Το πρόχωμα που είχε χτιστεί πάνω στο μώλο σταματούσε σε απόσταση 16 μέτρων από τη δυτική πλευρά του πύργου. Το διάστημα αυτό το διέσχιζε ένα μεγάλο ημικυκλικό τόξο η που βρίσκεται ακόμα στη θέση του και μια κινητή γέφυρα γ που την έλεγχαν από το εσωτερικό του πύργου εξασφάλιζε την επικοινωνία ανάμεσα στην υπερυψωμένη πλατφόρμα κι έναν από τους ορόφους, το δεύτερο, απ' όσο μπορεί κανείς να κρίνει από τις διάφορες αναπαραστάσεις του κτίσματος.

Στο ποδαρικό του τόξου στη βόρεια πλευρά διακρίνονται τα ερείπια ενός κυλινδρικού πυργίσκου ο. Αυτός ο πυργίσκος είχε εσωτερικά μια σκάλα που οδηγούσε από το δώμα του προχώματος στο πλάτωμα όπου ορθωνόταν ο πύργος. Προς τα βόρεια ένας προμαχώνας ρ εφοδιασμένος με χαμηλές κανονιέρες και πλαγιοφυλασσόταν από ένα πρόβολο α συμπλήρωνε την άμυνα.

Μια παράδοση που η προέλευση της δεν μας είναι γνωστή αποδίδει την κατασκευή του πύργου του Naillac σε Άραβες σκλάβους. Ωστόσο το όνομα "πύργος των Αράβων" δεν αναφέρεται καθόλου σε κείμενα του Μεσαίωνα και φαίνεται πως δημιουργήθηκε στους νεότερους χρόνους. Όσο για τη χρονολογία κατασκευής του έργου, καθορίζεται από τα οικόσημα του Philibert de naillac (1396-1421).

Από τον πύργο του Αγίου Παύλου ως το Παλάτι του μεγάλου μαγίστρου

Το πρώτο τμήμα του τείχους που φτάνει ως τη δυτική πλευρά του πύργου του Αγίου Παύλου, χτίστηκε χωρίς αμφιβολία - ή τουλάχιστον - διαμορφώθηκε την εποχή του Aubusson του οποίου το θυρεό φέρει.

Οι δύο πύργοι του απαντούν στη συνέχεια προχωρώντας στον περίδρομο προς τα δυτικά, είναι παλαιότεροι: το οικόσημο του Heredia βρίσκεται στη βόρεια πλευρά και των δυο. Όσο για το τείχος που τους ενώνει, μπορούμε από τα τεχνικά του χαρακτηριστικά (συνολικό πάχος 1,70 μέτρα με προπέτασμα πάχους 0,5 μέτρων) να το αποδώσουμε κι αυτό στον ίδιο μεγάλο μάγιστρο⁴.

4.Στμ. Εδώ ανοίχτηκε, μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, η πύλη της Ελευθερίας που συνδέει το Μανράκι με την παλιά πόλη και την ακτή Σαχτούρη.

Πρώτος πύργος: Έχει κάτοψη επιμήκη (εξωτερικές διαστάσεις: 12,60 μ. επί 7.70 μ.) και οι μακριές πλευρές του είναι παράλληλες με το τείχος. Οι παρειές του ορθώνονται κάθετα από μια βάση σκαρπωτή που στέφεται από κυμάτιο. Στο εσωτερικό του έκλεινε μια ορθογώνια αίθουσα με δύο σταυροθόλια. Από αυτά δεν σώζονται παρά οι γενέσεις των νευρώσεων που υποβαστάζονταν από κιονόκρανα στηριγμένα σε ημικιονίσκους. Το σημερινό δάπεδο της αίθουσας βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τον περίδρομο και αντιστοιχεί περίπου στο επίπεδο της γένεσης των σταυροθολίων: πρέπει να υποθέσουμε ότι δεν πρόκειται παρά για μια μεταγενέστερη επιχωμάτωση και ότι αρχικά το δάπεδο αυτής της αίθουσας ήταν χαμηλότερα από τον περίδρομο. Στο νότιο τοίχο του πύργου παρατηρούμε τα ίχνη της σκάλας που οδηγούσε στο δώμα.

Το κάτω πάτωμα, στο επίπεδο του εδάφους του Ταρσανά, περιλαμβάνει μια θολωτή ορθογώνια αίθουσα, παράρτημα των αποθηκών που ακουμπούσαν σ' αυτό το τμήμα της οχύρωσης.

Δεύτερος πύργος: Θεμελιωμένος λοξά σε σχέση με την εν γένει πορεία του τείχους, με ορθογώνια κάτοψη διαστάσεων 5,90 X 8,20 μ. Οι κάθετες πλευρές του κόβονται στη μέση του ύψους ανάμεσα στην κορυφή και τον περίδρομο του προτειχίσματος από μια πολύ απλή ταινία. Το δώμα, εφοδιασμένο με επάλξεις, ενώνεται με τον περίδρομο με εξωτερική σκάλα. Στο επίπεδο του περιδρόμου υπάρχει πρόσβαση σε μια ορθογώνια αίθουσα με καμαροσκεπή ημικυκλικής διατομής. Όπως και με τον προηγούμενο πύργο, η καμαροσκέπαση κάτω αίθουσα δεν

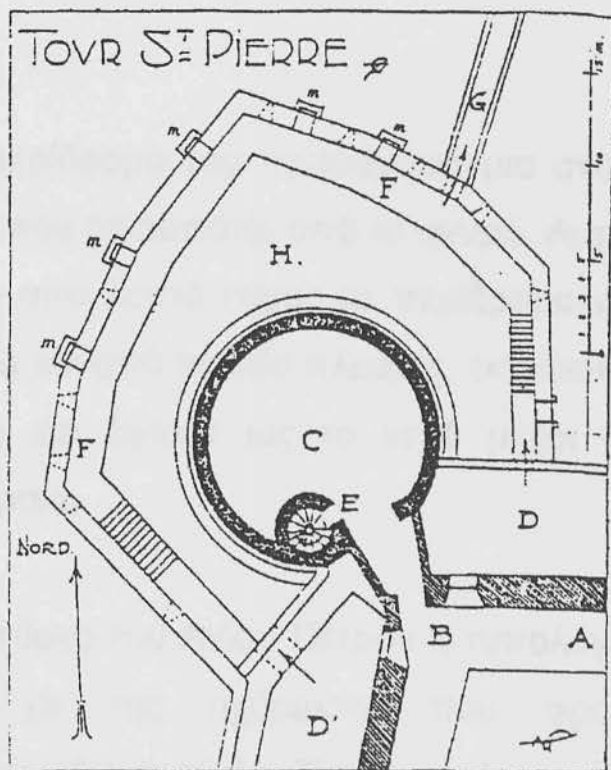
επικοινωνούσε παρά με τις αποθήκες του Ταρσανά από μια πόρτα που διαπερνούσε το πάχος του τείχους.

Το ευθύ τμήμα του τείχους που, σε μήκος 120 μέτρων, εκτείνεται ανάμεσα σ' αυτό τον πύργο και τον πύργο του Αγίου Πέτρου παρουσιάζει νέα χαρακτηριστικά: το τείχος, 5,15 μ. παχύ, καταλήγει σε περίδρομο πλάτους 3,60 μ. που προστατεύεται από προπέτασμα πάχους 1,55 μ. και στο οποίο ανοίγονται διαδοχικά πολεμίστρες, κανονιέρες και σταυρόσχημες τοξοθυρίδες. Στην όψη του τείχους, σε κομψό σχέδιο, συνδυάζονται οι θυρεοί του Τάγματος και του Aubusson με χρονολογία 1477 και β' έτος της μαγιστρείας του.

Πύργος του Αγίου Πέτρου

(σχ. 35)

Είναι κυλινδρικός, με εξωτερική διάμετρο 13 μέτρα. Το δώμα του, που προστατεύεται από προπέτασμα πάχους 0,80 μ. συνδέεται με τα διπλανά τείχη Α που είναι κάπως χαμηλότερα από μια ράμπα Β. Μια ελικοειδής σκάλα Ε, σήμερα κατεστραμμένη, οδηγεί σε μια εσωτερική θολωτή αίθουσα και στο επίπεδο του προτειχίσματος D,D (σχ. 35).

(σχ. 35) Κάτοψη πύργου Αγίου Πέτρου

Στην εξωτερική πλευρά του πύργου η μορφή του Αγίου Πέτρου, πολύ φθαρμένη, φωλιάζει σε μια εσοχή. Ένα πλαίσιο σε σχήμα ανεστραμμένου T την συνδυάζει με τρεις θυρεούς, του πάπα Πίου Β' Piccolomini, του Τάγματος και του Zacosta, οι δύο τελευταίοι από μάρμαρα άσπρα και κόκκινα. Από τη συνύπαρξη των οικοσήμεν του Πίου Β' και του Zacosta συμπεραίνουμε τη χρονολογία κατασκευής: πρέπει να την τοποθετήσουμε μεταξύ 1461 και 1464.

Ένας πολυγωνικός προμαχώνας F προστατεύει τη ρίζα του πύργου έχει περιδρομο με επάλξεις, τοξοθυρίδες και καταχύστρες m και επικοινωνεί από ίσιες σκάλες με το προτείχισμα και τον πυθμένα Η της τάφρου που τριγυρίζει τον πύργο. Σ' αυτό το επίπεδο έχουν χτιστεί κανονιέρες που καλύπτουν της γειτονικές τάφρους.

Από τον περίδρομο του προμαχώνα μια σκάλα κατεβαίνει στο οχύρωμα G που αποσπάται από το οχυρό. Αυτό το οχύρωμα που απαρτίζεται από λεπτό τείχος με περίδρομο προφυλαγμένο από προπέτασμα και από τις δύο πλευρές, εκτείνεται ως το λιμάνι του Μαντρακιού και έφτανε ως το νερό μέχρι να φτιαχτεί η σημερινή προκουμαία.

Μετά τον πύργο του Αγίου Πέτρου η τυπολογία του τείχους είναι ανάλογη με της οχύρωσης που προηγήθηκε και χρονολογείται στην ίδια περίοδο. Έχει αρχικά κατεύθυνση βορρά-νότο για μια απόσταση 80 μέτρων και μετά ξαναπαίρνει διεύθυνση ανατολικά-δυτικά και έρχεται να δέσει με τα τείχη του Παλατιού του μεγάλου μαγίστρου.

Μέσα στην εσοχή που σχηματίζεται έτσι υψώνεται ένας ορθογώνιος πύργος που μπορεί να ταυτιστεί με τον πύργο του Plaignes. Σ' αυτή την περιοχή το επίπεδο του περιδρόμου αντιστοιχεί σ' εκείνο των γειτονικών δρόμων του Κολλάκιου. Μ' αυτό τον τρόπο υπήρχε επικοινωνία άμεση και με τα πόδια ανάμεσα στο Κολλάκιο και τις επάλξεις των οχυρώσεων.

Από τον πύργο του Αγίου Πέτρου ως το Παλάτι ένα μεγάλο προτείχισμα ακολουθεί το τείχος προστατεύεται προς την τάφρο από προπέτασμα με επάλξεις. Ανάμεσα στον πύργο του Αγίου Πέτρου και του Αγίου Παύλου ο τοίχος του αντίκρημνου συγκρατεί ένα ελαφρό εξόγκωμα του εδάφους. Στο μεσαίωνα ο δρόμος που ξεκινούσε από την πύλη του Αγίου Παύλου παρέκαμπτε αυτή την πλαγιά και οδηγούσε στην τάφρο διασχίζοντας το οχύρωμα μπροστά από τον προμαχώνα του Αγίου Πέτρου. Σ' αυτή την

εποχή το οχύρωμα, όπως και το αντίκρημνο που είναι παράλληλο με αυτό, έφτανε έως τη θάλασσα με τρόπο που από την πύλη του Αγίου Παύλου ήταν αδύνατο να πας πεζός στη δυτική παραλία του Μαντρακιού και την εκκλησία του Αγίου Αντωνίου. Για να πας προς τα κει έπρεπε να βγεις από την πόλη από την πύλη του Amboise: η πύλη του Αγίου Παύλου εξυπηρετούσε αποκλειστικά το μ'ωλο και τον πύργο του Αγίου Νικολάου.

Αυτή η περιοχή στα βόρεια εν μέρει μετασκευάστηκε από τον Aubusson στα πρώτα χρόνια της εξουσίας του. Είδαμε ότι τα τείχη που έφταναν από τον πύργο του Αγίου Πέτρου χρονολογούνται στα 1477. Εξάλλου ξέρουμε ότι από τα 1476 είχε αποφασιστεί να ξαναχτιστεί το τείχος του Ταρσανά και να του δοθεί πάχος 18 παλάμες, όπως και ένα ευθύ τμήμα του τείχους ανάμεσα στον πύργο του Αγίου Πέτρου και τον πύργο του Plaignes, με πάχος 20 παλάμες. Όποια και να ήταν η ακριβής αντιστοιχία της ροδιακής παλάμης δεν πρέπει να απείχε πολύ από τα 25 εκατοστά, και οι προηγούμενοι τοίχοι δεν μπορούν να ταυτιστούν παρά με τα τείχη που όριζαν το Κολλάκιο στα βόρεια. Δεν θα βρει κανείς, όντως, κανένα άλλο τμήμα της οχύρωσης που να αντιστοιχεί στην ίδια χρονολογία και τις ίδιες διαστάσεις, και το γεγονός αποτελεί νέα απόδειξη της θέσης του Ταρσανά σ' αυτή την περιοχή του Κολλάκιου.

Παλάτι του μεγάλου Μαγίστρου

Το Παλάτι δεν ήταν απλώς η κατοικία του μεγάλου μαγίστρου και της συνοδείας του: ήταν από μόνο του ένα ανεξάρτητο φρούριο. Τα τείχη του, ενισχυμένα με ψηλούς πύργους, συνέχιζαν την οχυρή περίμετρο και τα δώματα του δέσποζαν στα γειτονικά οχυρώματα. Από τη θέση του στο ψηλότερο σημείο του Κολλάκιου, ήταν κατά κάποιον τρόπο ο ακρόπυργος της πόλης.

Είπαμε πιο πάνω ότι η σημερινή του κατάσταση δεν επιτρέπει λεπτομερή αποκατάσταση⁵. Η προοπτική άποψη του συνόλου σχεδιάστηκε χρησιμοποιώντας διάφορα έγγραφα του περασμένου αιώνα που αναπαράγουν τις βασικές γραμμές του κτιρίου πριν καταστραφεί μεγάλο μέρος του: σωζόντουσαν ακόμα σημαντικά τμήματα του ορόφου.

Μεταξύ των πύργων που ενίσχυαν το τείχος ορισμένοι διατηρούνται στο ίδιο ύψος με τα κτίσματα. Έτσι βρίσκουμε τα κάτω μέρη των ημικυλινδρικών πύργων που πλαισίωναν στο νότο την κύρια είσοδο του Παλατιού. Ο ορθογώνιος πύργος που υψωνόταν στη μέση της βόρειας όψης διατηρεί ακόμη μερικά σκαλοπάτια από μια όμορφη ελικοειδή σκάλα καμωμένη με πολλή φροντίδα. Αντίθετα ο ισχυρός πύργος που προστάτευε τη δυτική όψη έχει τελείως καταστραφεί.

5. Στμ. Στη δεκαετία του '30 οι Ιταλοί δεν δίστασαν να αναστηλώσουν το παλάτι αυτοσχεδιάζοντας όπου έλειπε η τεκμηρίωση, συχνά προσαρμόζοντας υφιστάμενες λιθοδομές σε καινούργιες λειτουργικές απαιτήσεις. Η σημερινή κατάσταση του παλατιού δεν αντάποκρινεται στην περιγραφή που παραθέτει ο συγγραφέας.

Στα βόρεια του Παλατιού απλώνεται ένα πλάτωμα όπου οι Τούρκοι έχουν χτίσει ένα στρατιωτικό νοσοκομείο: αυτός ο πρόβος υπήρχε ήδη στα 1480 και ο Merri Durui τον ονομάζει Προμαχώνα του Παλατιού. Κατά τη διάρκεια της πρώτης πολιορκίας οι Τούρκοι το βομβάρδισαν "αλλά επειδή αυτός ο προμαχώνας ήταν πολύ ογκώδης και γεμάτος χώμα σχεδόν ως τις επάλξεις και από πάνω είχε ένα είδος περιβολιού οι πέτρες από τις μπομπάρδες παρόλο που ήσαν χοντρές και ερχόντουσαν με μεγάλη ορμή κάνανε μόνο αμυχές στο τείχος και πολλές έμειναν χωμένες μέσα". Αυτό το περιβόλι, άμεσα εξαρτημένο από το Παλάτι, αντιστοιχεί χωρίς αμφιβολία σ' εκείνο που επισκέφθηκε ο Arnold von Harff γύρω στο 1496 η θέση που το τοποθετούμε, κι απ' όπου το μάτι αγναντεύει την πόλη και τη θάλασσα, θα ήταν ιδιαίτερα κατάλληλη για περιβόλι αναψυχής.

Τείχος μεταξύ του Κάστρου και της πόλης

Στην περιγραφή που προηγήθηκε κάναμε όλο το γύρο των εξωτερικών οχυρώσεων. Μας μένει να εξετάσουμε το εσωτερικό τείχος που χώριζε το Κολλάκιο από την πόλη.

Είναι βέβαιο ότι διατηρήθηκε ως τις τελευταίες μέρες της κυριαρχίας του Τάγματος: δημιούργησε ένα κλειστό χώρο που κρατούσε τους Ιωαννίτες σ' ένα πραγματικό μοναστήρι, σύμφωνα

με το Τυπικό, επιτρέποντας τους να μένουν μακριά από επαφές με τους κατοίκους της Ρόδου.

Από τη στιγμή που οι Τούρκοι πήραν τον έλεγχο της πόλης αυτός ο διαχωρισμός έχασε τη χρησιμότητά του. Έπαψε η συντήρηση των πύργων και των τειχών που σιγά -σιγά έπεσαν και εξαφανίστηκαν. Σήμερα δε βρίσκουμε παρά μερικά υπολείμματα σκορπισμένα μέσα στους κήπους ή πνιγμένα μέσα σε νεότερα κτίσματα. Άλλωστε ακόμη και την εποχή της Ιπποτοκρατίας αυτός ο κλειστός θύλακας του Κάστρου είχε δευτερεύουσα σημασία. Ο ντόπιος πληθυσμός ανεχόταν παθητικά τη δυναμική εξουσία των μεγάλων μαγίστρων, που δε γνώρισαν ποτέ την απειλή μιας επανάστασης. Εάν, στα τέλη του ΙΕ' αιώνα, εκδηλώνεται η επιθυμία να ενισχυθεί η άμυνα του Κολλάκιου δεν είναι διόλου για να αντιμετωπιστεί κάποια επιθετική ενέργεια από τη μεριά των Ροδιτών, που θα ήταν εύκολο να δαμαστεί, αλλά για την περίπτωση που, κατά τη διάρκεια μιας πολιορκίας, το εξωτερικό τείχος έπεφτε. Τότε το Κολλάκιο μπορούσε να χρησιμέψει σαν καταφύγιο των αμυνομένων. Γι' αυτό το λόγο μια απόφαση του 1475 προέβλεπε τη δημιουργία "στο Κάστρο, προς τη στεριά" τριών προμαχώνων που θα ζώνονταν με τάφρους μεγάλες και βαθιές. Το Μάρτιο του 1476 καθορίστηκε σε 20 παλάμες το πάχος του τείχους που θα χιζόταν "στο Κάστρο, προς την πόλη". Κανένα μέρος αυτού του προγράμματος δεν δείχνει να πραγματοποιήθηκε ενώ βρίσκουμε στα βόρεια και τα ανατολικά του Κολλάκιου το παχύ τείχος που έχτισε ο Aubusson στα 1477 και 1478 τίποτα δεν φαίνεται στα λείψανα του νότιου τείχους που να δείχνει ανάλογη μετατροπή.

Έξαλλου, στην ανατολική πλευρά του δεν το χωρίζει παρά από ένα διάστημα 4-5 μέτρων από τις θολωτές αποθήκες μέσα στην πόλη, στην πλατεία. Οι προμαχώνες και οι τάφροι του σχεδίου του 1475 δεν θα μπορούσαν επομένως να πραγματοποιηθούν σ' αυτή την περιοχή και είναι πιθανόν ότι τα νότια τείχη του Κάστρου παρέμειναν όπως ήταν στα 1394, όταν πέρασε από τη Ρόδο ο Ν. de Martoni - ψηλά τείχη ενισχυμένα με πύργους ψηλούς και χοντρούς.

Επισημάναμε πιο πάνω τις διάφορες πύλες που ανοίγονταν σ' αυτό το τείχος και δείξαμε ότι μεταξύ των πύργων που το ενίσχυαν αυτός που βρισκόταν στη νοτιοδυτική γωνία του Κολλάκιου φαίνεται ότι αντιστοιχούσε στον Πύργο της Φρουράς.

Ο μώλος και ο πύργος του Αγίου Νικολάου.

A. Ο μώλος

Ο μώλος του Αγίου Νικολάου, που προστατεύει προς τα ανατολικά το λιμάνι του Μαντρακιού, αποσπάται από την ακτή στα βόρεια της πύλης του Αγίου Παύλου και έχει μήκος 400 μέτρα ακολουθώντας κατεύθυνση από νότο προς βορρά. Αποτελείται από ένα πυρήνα με πέτρες και ασβέστη που κλείνεται ανάμεσα σε δύο κατακόρυφους παραλλήλους τοίχους χτισμένους με δόμους ύψους 0,40 μ. Το μέσο πλάτος του καταστρώματος είναι 10 μέτρα και το ύψος του πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας 3,20 μ.

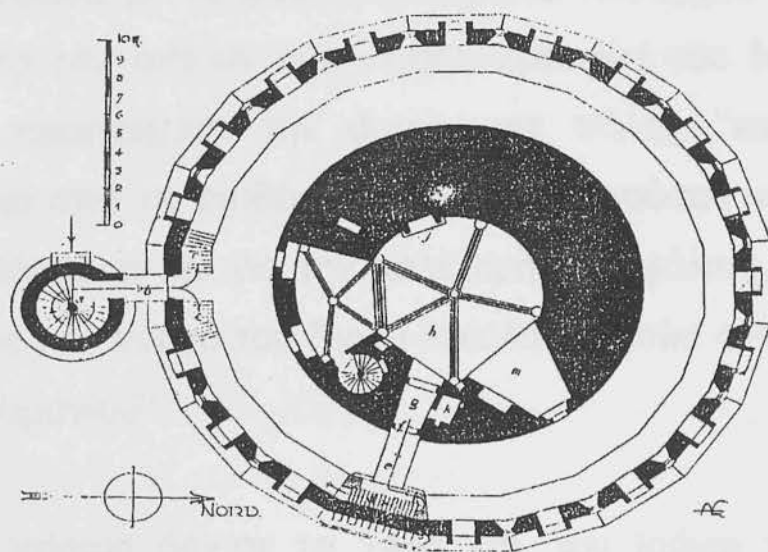
Αυτή η συμπαγής κατασκευή θεμελιώνεται στη δυτική πλευρά ενός μεγάλου κρηπιδώματος από βράχια των οποίων οι ακατάστατοι όγκοι το προστατεύουν, από τη μεριά του πελάγους, ενάντια στο δυνατό κύμα που σηκώνουν οι νοτιοανατολικοί άνεμοι.

Η ύπαρξη αρχαίων κατασκευών μαρτυρείτε από σημαντικά λείψανα, αλλά μόνο ανασκαφικές τομές μέσα στον όγκο του μεσαιωνικού μώλου θα ήταν απαραίτητες για να εξακριβωθούν οι διαστάσεις και η διευθέτηση των παλαιότερων έργων. Η σημερινή εικόνα του μώλου συμφωνεί μάλλον με το σχέδιο του Breydenbach παρά με τις μικρογραφίες του Caoursin. Οι τρεις ανεμόμυλοι που βρίσκονται εκεί σημειώνονται από τον Arnold von Harff στα 1496 ενώ ο Breydenbach δεν δείχνει παρά δύο και ο Caoursin κανένα. Μια και δεν ξεχωρίζουν ο ένας από τον άλλο από καμιά σημαντική κατασκευαστική διαφορά τους έχουμε τοποθετήσει να τους τρεις στο σχέδιο του 1522.

B. Ο πύργος του Αγίου Νικολάου

Ο μώλος στα βόρεια καταλήγει σε ένα βραχώδες πλάτωμα που η παράδοση υποδείκνυε, στο μεσαίωνα, ως θέση του Κολοσσού: ως τα 1464 δεν είχε παρά μια εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Νικόλαο. Στα 1465, όταν ο Raimondo Zacosta είχε αναλάβει την ανέγερση ενός ισχυρού οχυρού στην άκρη του μώλου του Αγίου Νικολάου έκανε έκκληση στη γενναιοδωρία του δούκα και χάρη στη μεσολάβηση του Jean de Chally, επιτρόπου

του Τάγματος, πήρε το ποσό των δέκα χιλιάδων χρυσών σκούδων (σχ. 36).

(σχ. 36) Κάτοψη πύργου Αγίου Νικολάου

Στα αρχεία της Μάλτας βρήκαμε το κείμενο που αναφέρεται σ' αυτή τη σημαντική δωρεά: πρόκειται για την καταγραφή της παραλαβής που είχε αποδοθεί από το μεγάλο μάγιστρο. Διευκρινίζεται ότι, σαν αναγνώριση της γενναιοδωρίας του πρίγκηπα, ο θυρεός του και τα εμβλήματα των γαιών του θα τοποθετηθούν στις όψεις του πύργου, σε συγκεκριμένες θέσεις. Θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια της παρούσας μελέτης, ότι ο Zacosta τήρησε πιστά αυτή την υπόσχεση.

Έτσι εξηγείται το όνομα πύργος της Βουργουνδίας που ορισμένοι συγγραφείς δίνουν μερικές φορές στον πύργο του Αγίου Νικολάου.

Η χρονολόγηση των κατασκευών

Σύμφωνα με το Βοσίο, τα θεμέλια του έργου τέθηκαν στα 1464: υπό την απειλή των προετοιμασιών του Μωάμεθ Β' ο Zacosta προετοίμασε την άμυνα της πόλης "και για να τη σιγουρέψει από τις επιθέσεις που θα μπορούσαν να ξεκινήσουν από τη θάλασσα και για την καλύτερη εξασφάλιση του λιμανιού θεμελίωσε τον πύργο του Αγίου Νικολάου δίπλα στην είσοδο του εν λόγω λιμανιού".

Το χτίσιμο άρχισε το 1464 και, τον Ιούνιο του 1465, το Τάγμα λάμβανε τις δέκα χιλιάδες σκούδα του δούκα της Βουργουνδίας. Οι εργασίες λοιπόν συνεχίστηκαν χωρίς διακοπή ως την περάτωση του έργου. Πρέπει να δεχθούμε ότι το Φεβρουάριο του 1467, χρονολογία του θανάτου του Zacosta στη Ρώμη, το κύριο μέρος του έργου είχε γίνει εφόσον στα σημεία που ανήκουν στην πρώτη φάση. Δεν βλέπουμε άλλους θυρεούς εκτός από του Zacosta.

Ο πύργος που χτίστηκε από το μεγάλο μάγιστρο ταιλαιπωρήθηκε πολύ κατά την πολιορκία του 1480 και τους σεισμούς του 1481. Ο Aubusson έκανε τις απαραίτητες επισκευές⁶ Επιπλέον πρόσθεσε νέα στοιχεία και τον μετέτρεψε σε οχυρό πολύ ογκωδέστερο, που έφτασε ως τις μέρες μας σχεδόν άθικτο.

6. Αυτές οι επισκευές είχαν περατωθεί από τις 7 Μαρτίου 1482, όταν ορίστηκε η επιτροπή που θα έκανε τον έλεγχο των έργων

Ο πύργος του Zacosta

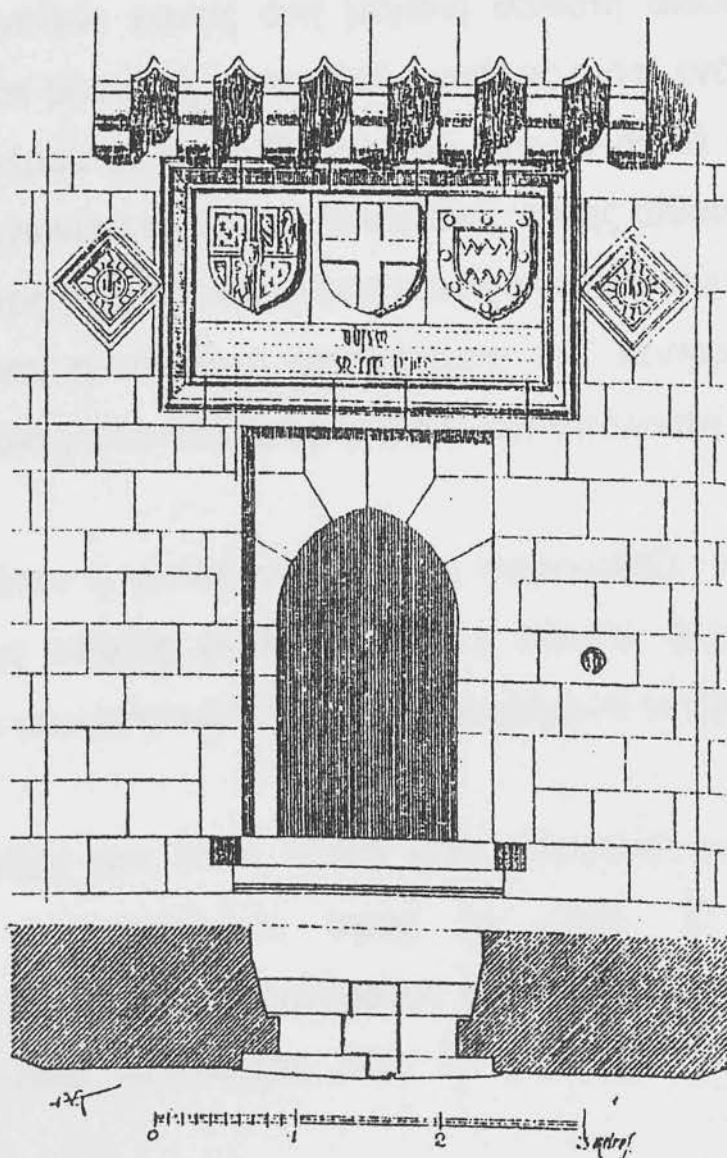
Στο κέντρο του σημερινού φρουρίου είναι που θα ξαναβρούμε την αρχική μορφή του έργου του Zacosta.

Ουσιαστικά το αποτελούσε ένας ισχυρός κεντρικός κυλινδρικός πύργος με διάμετρο 17.30 μ, προστατευμένος στη βάση του από ένα πολυγωνικό προμαχώνα με είκοσι πλευρές, που χωρίζεται από τον πύργο με τάφρο ή προτειχίσμα πλάτους 2.80 μ. Ο πύργος και ο προμαχώνας έχουν χτιστεί με δόμους μέσου ύψους 0.40 μ.

Το σύστημα των κλιμάκων που επιτρέπει σήμερα την πρόσβαση στα διάφορα επίπεδα χρονολογείται εν μέρει στη δεύτερη φάση. Σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά του ΙΕ' αιώνα και την εξέταση του χώρου μπορούμε να υποθέσουμε ότι αρχικά ένας κυλινδρικός πυργίσκος *a*, ανεξάρτητος από τον κεντρικό πύργο, έκλεινε μέσα του μια ελικοειδή σκάλα που οδηγούσε στο επίπεδο του προτειχίσματος. Το διάστημα που χώριζε τον πυργίσκο από τον προμαχώνα το διέσχιζε η κινητή γέφυρα *b*.

Έστω κι αν δεν σώζονται ίχνη αυτής της σκάλας αυτή η διάταξη τεκμηριώνεται από τις ακόλουθες παρατηρήσεις: κατ' αρχήν, οι μικρογραφίες του Caoursin δίνουν για το οχυρό σταθερά την εικόνα δύο κυλινδρικών πύργων, που διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους όσον αφορά τη διάμετρο και το ύψος. Εξάλλου ο πύργος των Μύλων διατηρεί τα λείψανα ενός ανάλογου συστήματος. Τέλος, κι αυτό αποτελεί την πιο πειστική απόδειξη για την προτεινόμενη αποκατάσταση, παρατηρούμε μέσα στον

προμαχώνα μια γοτθική καμάρα στεφανωμένη με τους θυρεούς του Zacosta και της Βουργουνδίας που προστατεύεται από μια σειρά ζεματίστρες (σχ. 37). Η οξυκόρυφη εσοχή του, περιβάλλει την πύλη προϋποθέτει την ύπαρξη κινητής γέφυρας και, επομένως, ενός αυτόνομου πυργίσκου κλιμακοστασίου.

(σχ. 37) Οψη πύλης του Αγίου Νικολάου

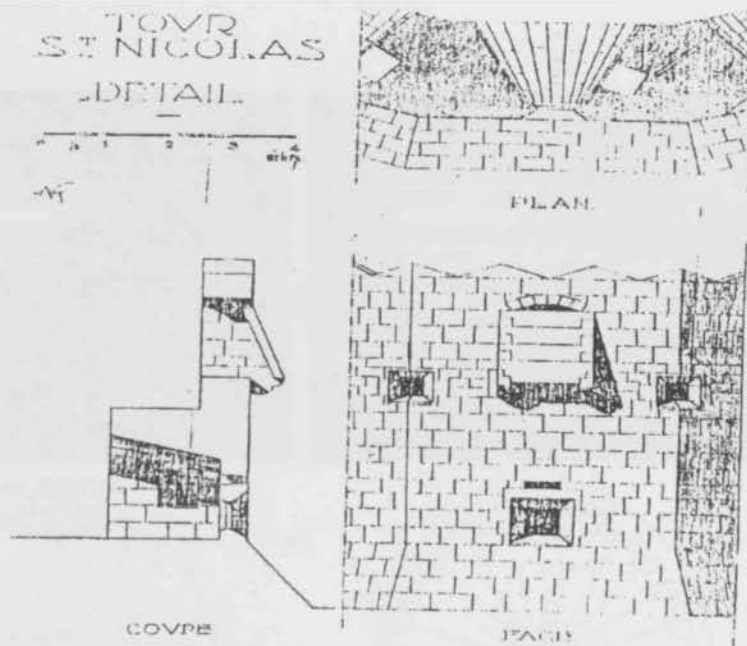
Από τη γέφυρα b κανείς έφτανε στο προτείχισμα και μετά, από τη σκάλα c στον περίδρομο του προμαχώνα. Από εκεί μια νέα σκάλα d, μέσα σ' ένα ορθογώνιο κλωβό πάνω από τον οποίο

κρεμόντουσαν ζεματίστρες που βρίσκονται ακόμα στη θέση τους, οδηγούσε στο επίπεδο της κύριας αίθουσας του κεντρικού πύργου. Το πλάτος του προτειχίσματος το διέσχιζε μια νέα κινητή γέφυρα e που ερχόταν να ακουμπήσει στην ορθογώνια εσοχή που πλαισιώνει τη γοθθική θύρα f που ανοίγεται στον πύργο.

Έτσι έμπαινε κανείς στη μεγάλη θολωτή αίθουσα h που επικοινωνούσε μέσω της ελικοειδούς σκάλας c αφ' ενός μεν με το δώμα, αφ' ετέρου με μια αίθουσα πιο κάτω. Αρχικά δεν υπήρχε άμεση επικοινωνία μεταξύ της τελευταίας αυτής αίθουσας και του προτειχίσματος μ' αυτό τον τρόπο εξασφαλιζόταν σύμφωνα με το γενικό κανόνα, η απόλυτη απομόνωση του κεντρικού πύργου στην περίπτωση που ο εχθρός έπαιρνε την υπόλοιπη οχύρωση.

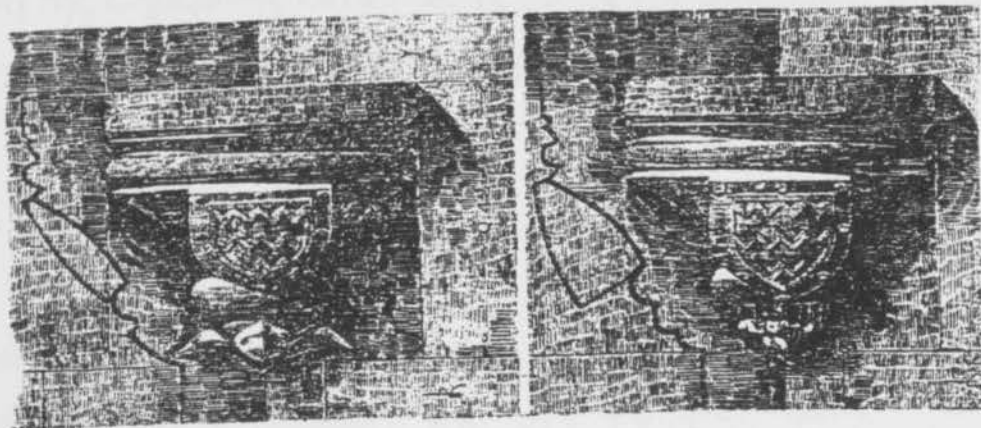
Αυτή ήταν η γενική εικόνα που παρουσίαζε το οχυρό του Zacosta, της οποίας οι λεπτομέρειες εύκολα ξεχωρίζουν. Το πολυγωνικό περιμετρικό τείχος του προμαχώνα το διατρύπούσε

στη βάση του, στον άξονα κάθε πλευράς, μια ορθογώνια κανονιέρα που πλάταινε προς τα μέσα. Ο περίδρομος προστατεύεται από προπέτασμα με καταχύστρες από τις οποίες σώζονται μερικά στοιχεία (σχ. 38).

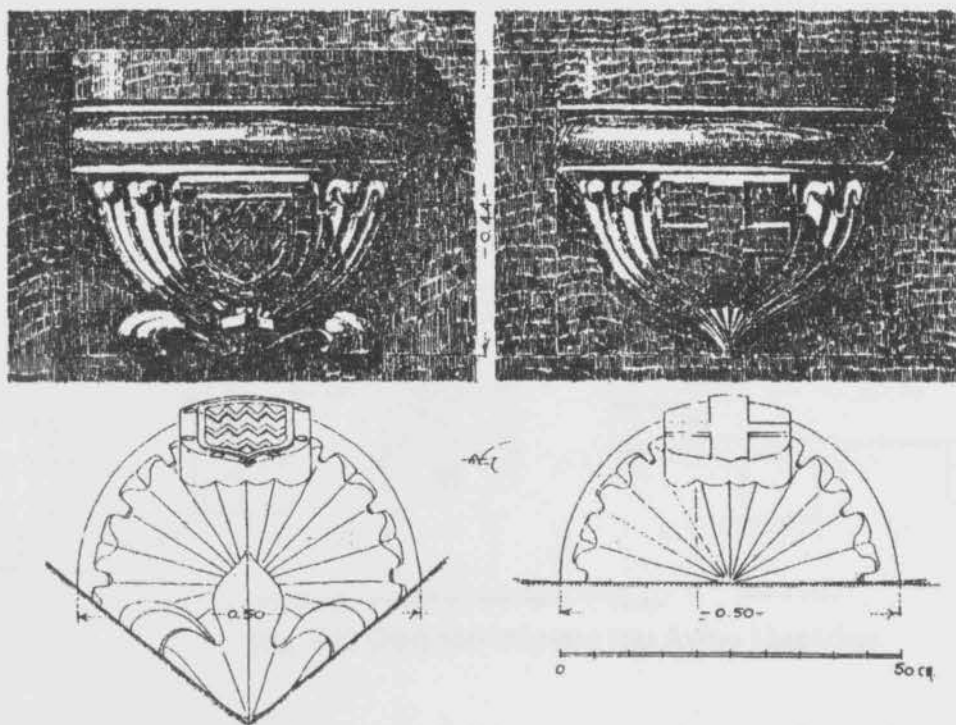

(σχ. 38) Όψη – τομή πύλης του Αγίου Νικολάου

Οι εργασίες του Aubusson μετά το 1480 σίγουρα άλλαξαν τη μορφή της μεγάλης αίθουσας του πύργου. Είναι ακόμα ορατά πέντε εντοιχισμένα φουρούσια από γαλαζωπό μάρμαρο με διάμετρο 0,50 μ.. διακοσμημένα με θυρεούς του Τάγματος και του Zacosta (σχ. 39), και στην ανατολική εσοχή δύο ακόμα φουρούσια παρόμοια (σχ. 40) αλλά με μικρότερη διάμετρο. Και τα μεν και τα δε πρέπει να υποδέχονταν τις νευρώσεις του θόλου. Η ικανότητα και η προσοχή με την οποία είναι δουλεμένα δίνει την εντύπωση ότι πρέπει να ανήκαν σε ένα αρχιτεκτονικό σύνολο με αξιώσεις που κατά μεγάλο μέρος του καταστράφηκε από τα κανόνια των Τούρκων.

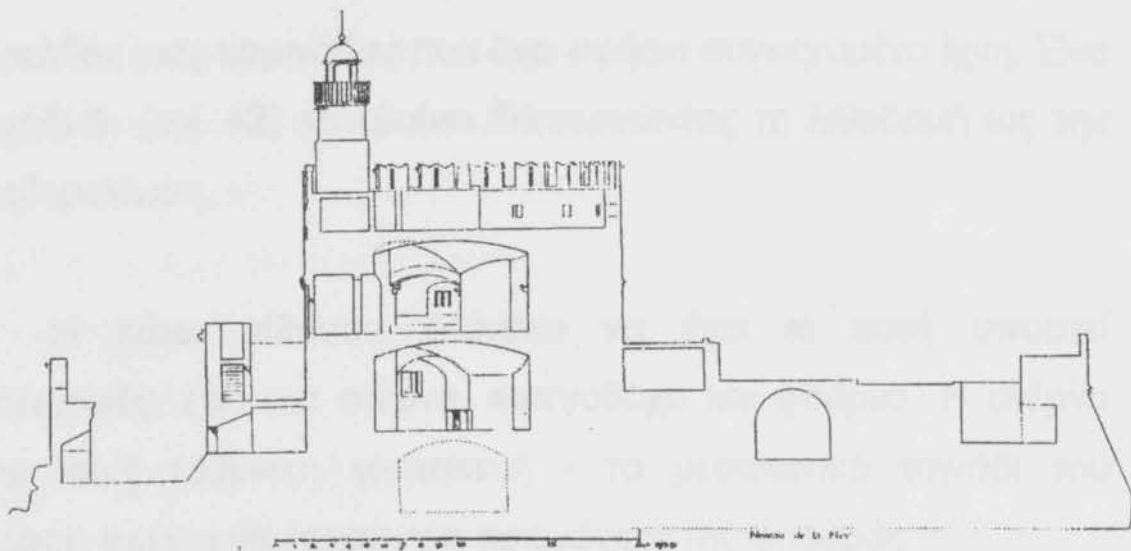

(σχ. 39) Οικόσημα – πύργος Αγίου Νικολάου

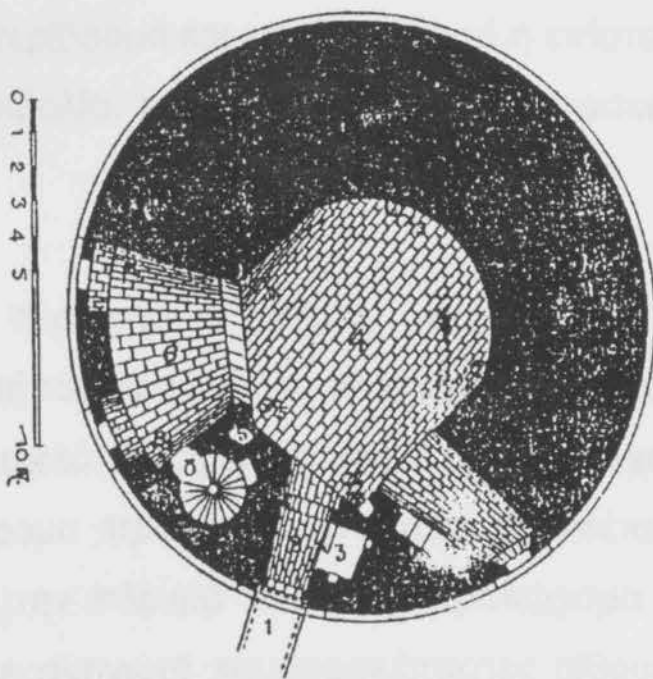

(σχ. 40) Οικόσημα – πύργος Αγίου Νικολάου

Ο Aubusson που ενδιαφερόταν πάνω απ' όλα για την αμυντική ενίσχυση του πύργου δεν έκανε τον κόπο να συντηρήσει το διακοσμητικό χαρακτήρα του έργου του προκατόχου του, σεβάστηκε όμως τα εραλδικά φουρούσια παρόλο που δεν έπαιζαν πια λειτουργικό ρόλο. Μελετώντας τη θέση τους, τα ανοίγματα, τις αλλαγές στη λιθοδομή, προσπαθήσαμε να αποκαταστήσουμε την αρχική μορφή αυτού του ορόφου: πάντως δεν πρόκειται παρά για μια υποθετική ερμηνεία (σχ. 41). Θα τη δικαιολογήσουμε, τουλάχιστον εν μέρει, αναπαριστώντας απέναντι (σχ. 42) την κατ' όψη της σημερινής κατάστασης αυτής της αίθουσας, που άλλωστε αντιστοιχεί στις τελευταίες μετατροπές του πύργου.

(σχ. 41) Όψη του πύργου του Αγίου Νικολάου

(σχ. 42) Κάτοψη του εσωτερικού του Αγίου Νικολάου

Η θέση που έχουν τα φουρούσια καθορίζει και τη θέση των νευρώσεων στις αίθουσες h και l (σχ. 41) που αντικαταστάθηκαν από τις καμάρες 4 και 6 (σχ. 42). Στο k τα αφοδευτήρια έχουν μείνει στη θέση τους και στο j μαντεύουμε την ύπαρξη στο

παρελθόν μιας καμινάδας που έχει αφήσει συγκεχυμένα ίχνη. Ένα πηγάδι 5 (σχ. 42) κατεβαίνει διαπερνώντας τη λιθοδομή ως την υποθεμελίωση.

Η κάτω αίθουσα φαίνεται να έχει κι αυτή υποστεί μετατροπές: έχει μια στέρνα, καπνοδόχο και φούρνο. Η στέρνα είναι ίσως τούρκικη κατασκευή - το μεσαιωνικό πηγάδι του ορόφου πρέπει να έφτανε για τις ανάγκες της φρουράς.

Το δώμα του πύργου σήμερα προστατεύεται από ένα μικρό τείχος με περίδρομο και επάλξεις: αυτή η επίστεψη αντικατέστησε, χωρίς αμφιβολία, κάποιες ζεματίστρες κατασκευασμένες από το Zacosta.

Το περιμετρικό τείχος, πολυγωνικό, ακολουθεί την ακτογραμμή του βραχώδους πλατώματος: στα ανατολικά δεν είναι παρά ένα απλό τείχος με πάχος 2 μέτρα, με χαμηλές κανονιέρες και περίδρομο προστατευμένο από προπέτασμα με επάλξεις. Από αυτή την πλευρά το παλιό προτείχισμα χωρίζεται σε δύο επίπεδα με ακτινωτά καμαροσκέπαστες αίθουσες που ανοίγουν προς την τάφρο που τις χωρίζει από τον καινούργιο προμαχώνα⁷.

Στα δυτικά ένα ισχυρό συμπαγές πρόχωμα ορθώνεται μπροστά στον πύργο. Το προτείχισμα, επιχωμένο στο κάτω μέρος του, δεν έχει παρά ένα μόνο επίπεδο με θολωτά διαμερίσματα: η ίδια η τάφρος καλύπτεται από καμάρες ημικυκλικής διατομής D που έρχονται να στηρίξουν τον πύργο σιγουρεύοντας τη σύνδεση του με το πρόχωμα

Παρατηρεί κανείς ότι η εξωτερική όψη του περιμετρικού τείχους στα ανατολικά είναι κατακόρυφη ενώ στο υπόλοιπο του κύκλου υψώνεται με έντονη κλίση και επιστέφεται με ταινία. Σ' αυτό το τμήμα το προπέτασμα του οποίου τα ίχνη βρίσκονται μέσα στις μετατροπές της Τουρκοκρατίας είχε πάχος 4 μέτρα.

Ο θυρεός του Aubusson υπάρχει και στο ανατολικό τμήμα του τείχους και στους σκαρπωτούς τοίχους: θα μπορούσαμε λοιπόν να δεχτούμε ότι τα δύο συστήματα ήταν σύγχρονα, αν και ουσιαστικά διαφέρουν, αυτό δεν οφείλεται παρά στη θέση που βρίσκονται. Στα ανατολικά σοβαρή επίθεση από τη θάλασσα δεν ήταν πιθανή: στα δυτικά, σε απόσταση διακοσίων μέτρων από την παραλία, το τείχος έπρεπε να προστατεύει τον πύργο από τα πυρά των στεριανών πυροβόλων και η δοκιμασία της πολιορκίας του 1480 είχε αποδείξει ότι όλος ο κίνδυνος προερχόταν από αυτή την πλευρά. Παρ' όλα αυτά, στη σύνδεση του κάθετου τείχους με το σκαρπωτό μέρος, παρατηρούνται ορισμένες διακοπές στη συνοχή των δόμων. Θα υπήρχε λοιπόν κάποιος λόγος να υποθέσουμε ότι το εξωτερικό τείχος που έχτισε ο Aubusson ήταν αρχικά κάθετο σε όλο του το ύψος, γύρω στα 1482, και ότι στη συνέχεια μετασκευάστηκε στη βόρεια, τη δυτική και τη νότια πλευρά, όπου αντικαταστάθηκε από ένα τοίχο με κλίση.

Η κατάσταση του πύργου στα 1522

⁷ 7. Στμ. Οι καμαροσκέπαστες αίθουσες είναι μάλλον προσθήκη της Τουρκοκρατίας

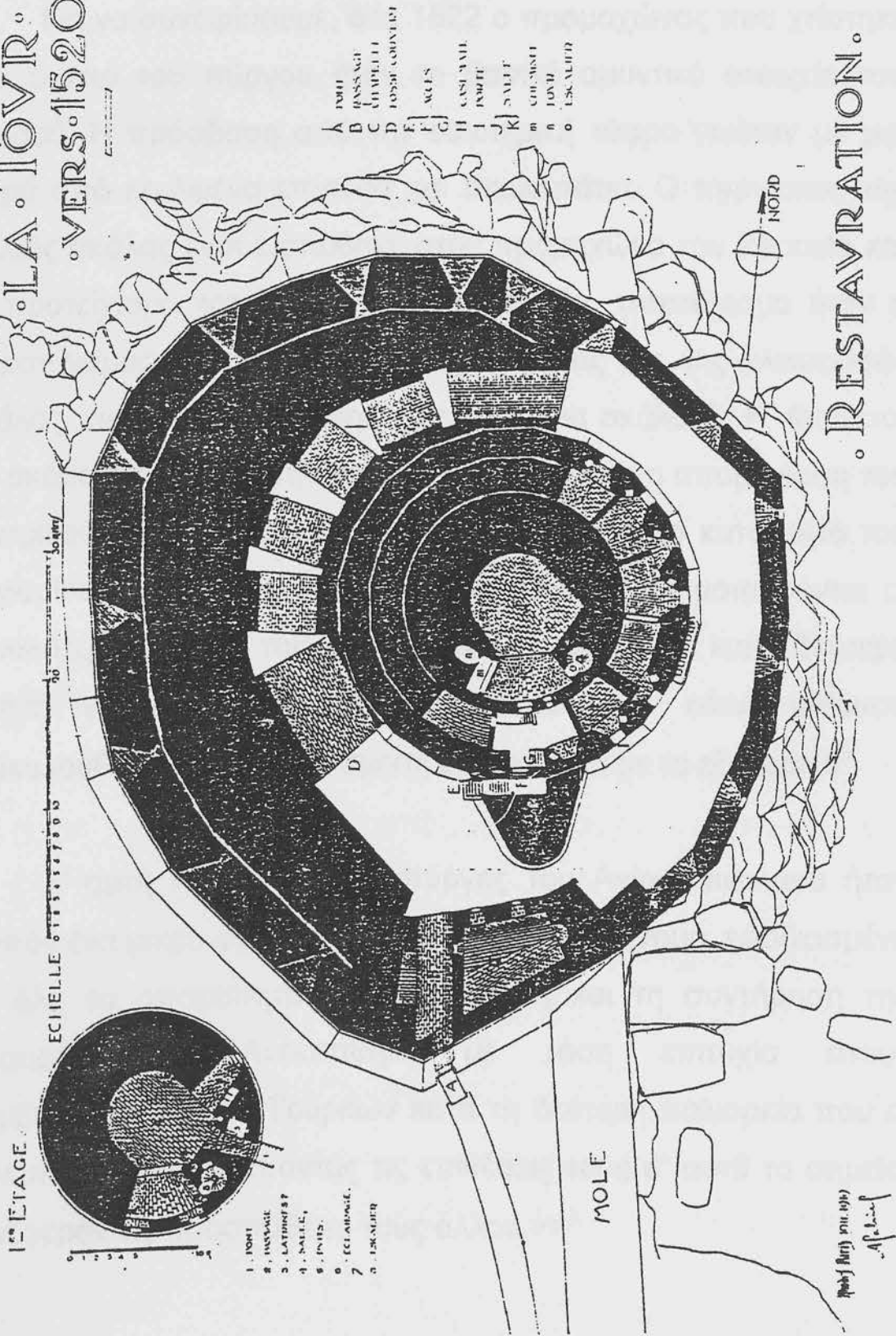
Το οχυρό παρέμεινε, στο σύνολο του, όπως ήταν στα 1522 (σχ. 43). Η είσοδος στο φρούριο γίνεται από μια πυλίδα της οποίας το κατώφλι, ένα μέτρο ψηλότερα από το επίπεδο της θάλασσας, συνδέεται από μια μικρή κινητή γέφυρα Α με μια ράμπα που καταλήγει στο μώλο⁸. Ένα καμαροσκέπαστο πέρασμα Β οδηγεί στην εσωτερική τάφρο.

Στα δεξιά μέσα στο πέρασμα υπάρχει η είσοδος προς ένα ορθογώνιο δωμάτιο C που υποθέτουμε ότι ήταν παρεκκλήσι αφιερωμένο χωρίς αμφιβολία στο Άγιο Νικόλαο. Είναι στραμμένο προς τα ανατολικά και έχει μια μικρή αψίδα. Εξάλλου, πάνω από την πόρτα είναι εντοιχισμένο το μονόγραμμα του Χριστού που αρχικά συνόδευε από τα αριστερά τους θυρεούς του δούκα της Βουργουνδίας και του Zacosta, που ήσαν τοποθετημένοι στην όψη του πολυγωνικού προμαχώνα (σχ. 37).

Όταν ενώθηκε ο πυργίσκος της σκάλας με τον προμαχώνα α η λιθοδομή κάλυψε τη θέση αυτού του κοσμήματος: η προσοχή με την οποία αποκολλήθηκε και ξανά τοποθετήθηκε μας κάνει να πιστέψουμε ότι η δουλειά αυτή έγινε από τους Ιππότες. Εξάλλου η κατασκευή του εξωτερικού περιμετρικού τείχους έκανε περιττή τη σύνθετη πρόσβαση του συστήματος του Zacosta και η απομόνωση του πυργίσκου της σκάλας ήταν πιο επικίνδυνη παρά χρήσιμη μπροστά στην ισχύ του πυροβολικού.

8. Στμ. Η ράμπα αυτή, έχει σήμερα ενσωματωθεί στο χαμηλό τμήμα του σημερινού μώλου

LA TOVR.
VERS 1520.

RESTAVRATION.

(σχ. 43) Κάτοψη πύργου Αγίου Νικολάου

Για να συνοψίσουμε, στα 1522 ο προμαχώνας που χτίστηκε στα δυτικά του πύργου ήταν το βασικό αμυντικό στοιχείο του οχυρού. Η πρόσβαση από την εσωτερική τάφρο γινόταν με μια σειρά από κεκλιμένα επίπεδα και σκαλοπάτια. Ο πυργίσκος της παλιάς σκάλας ενσωματώθηκε στον προμαχώνα του Zacosta και το προτείχισμα κατέλαβαν πυροβολεία. Το αποτέλεσμα ήταν ο παροπλισμός της πρώτης κινητής γέφυρας και της ελικοειδούς σκάλας, που αντικαταστάθηκε από μια ίσια σκάλα E, F. Φαίνεται ότι ακόμα και σ' αυτή την περίοδο διατηρήθηκε η απομόνωση του κεντρικού πύργου που εξακολούθησε να είναι, το καταφύγιο του φρουρίου. Μ' αυτό το στόχο συνέχισαν να χρησιμοποιούνται οι παλαιότερες σκάλες του πολυγωνικού προμαχώνα και η δεύτερη κινητή γέφυρα στη οποία οδηγούσαν. Η κάτω αίθουσα εξακολούθησε να μην έχει άμεση επικοινωνία με το εξωτερικό⁹.

Σ' αυτή την περίοδο ο πύργος του Αγίου Νικολάου ήταν λοιπόν ένα μικρό φρούριο ανεξάρτητο και αυτόνομο, εφοδιασμένο με όλα τα απαραίτητα για τη διαμονή και τη συντήρηση της φρουράς του. Αντιστάθηκε με τόση επιτυχία στους βομβαρδισμούς των Τούρκων κατά τη δεύτερη πολιορκία που οι τελευταίοι, εγκαταλείποντας τις επιθέσεις τους σ' αυτό το σημείο, μετέφεραν τις προσπάθειες τους αλλού.>>¹

9. Στμ. Σήμερα πάνω στον κεντρικό πύργο στέκεται ένας φάρος, χτισμένος πάνω από το ελικοειδές κλιμακοστάσιο που αντικατέστησε, εδώ και 20 χρόνια, ένα παλιό σύστημα.

1. A. Gabriel, "Η πόλη της Ρόδου", Τ1 – 2, Παρίσι 1921, μετ. Α. Κάσδαγλη, σελ. 11 - 32

ΓΛΩΣΣΑΡΙ¹

- **Ακρόπυργος:** το τελευταίο καταφύγιο των αμυνομένων όταν η υπόλοιπη οχύρωση έπεφτε στα χέρια του εχθρού. Συνήθως ήταν ένας μεγάλος αυτόνομος πύργος με ανεξάρτητη παροχή νερού.
- **Αμιράλης:** ναύαρχος του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών. Συγκέντρωνε στα χέρια του όλες τις εξουσίες για την προετοιμασία του στόλου.
- **Ανάχωμα:** ενισχυτικό έργο αποτελούμενο από όγκο χώματος τον οποίο συγκρατούσε αναλημματικός τοίχος.
- **Αντίκρημνο:** (κοντρασκάρπα) ο αναλημματικός τοίχος που όριζε την έξω πλευρά της τάφρου.
- **Βέλος:** λεπτή κατακόρυφη κατασκευή που πάνω κατέληγε σε αιχμή και την χρησιμοποιούσαν συχνά σαν ελεύθερο διακοσμητικό στοιχείο.
- **Βλαστόσπείρα:** φυτικό κόσμημα από ελίσσόμενους βλαστούς η σχηματοποιημένα φύλλα που συνήθως πλαισιώνει θυρεούς.
- **Γαλέρα:** μεσαιωνικό πολεμικό πλοίο με κουπιά και βοηθητικό ιστίο.
- **Γλώσσα:** υποδιαίρεση του Τάγματος των Ιωαννιτών που περιλάμβανε Ιππότες της ίδιας εθνικότητας που συνήθως μιλούσαν την ίδια γλώσσα.

1. A. Gabriel, "Η πόλη της Ρόδου", Τ1 – 2, Παρίσι 1921, μετ. Α. Κάσδαγλη, σελ. 8 -11

- **Δώμα:** τaráτσα κτίσματος όταν υπήρχε από κάτω κενός χώρος (λ.χ. σε πύργους).
- **Επάλξεις:** προπέτασμα με αλληλοδιαδεχόμενα θωράκια και πολεμίστρες.
- **Εσωρράχιο:** η εσωτερική καμπύλη επιφάνεια τοξωτής κατασκευής
- **Ζεματίστρες:** εξώστης χωρίς πάτωμα, με επάλξεις, στηριγμένος σε φουρούσια. Από τις οπές ανάμεσα στα φουρούσια οι αμυνόμενοι μπορούσαν να ρίξουν βραστό λάδι, νερό ή πέτρες στον εχθρό όταν βρισκόταν από κάτω.
- **Ζύγωμα:** (πρέκι) διαμήκης λίθος στο πάνω μέρος ανοίγματος (κανονιερας, παραθύρου κλπ.)
- **Θυρέός:** ανάγλυφο σε σχήμα ασπίδας με εραλδικό έμβλημα.
- **Θωράκιο:** (κρόσσα) μέρος των επάλξεων ανάμεσα σε δυο πολεμίστρες πίσω από το οποίο φυλαγόntonουσαν οι αμυνόμενοι.
- **Ιπποτοκρατία:** το θρησκευτικό στρατιωτικό Τάγμα των Ιπποτών Νοσοκόμων του Αγίου Ιωάννη της Ιερουσαλήμ είχε έδρα του τη Ρόδο από το 1309 ως το 1522.
- **Ιωαννίτης:** Ιππότης του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη της Ιερουσαλήμ γνωστού και ως Τάγματος των Ιπποτών Νοσοκόμων.
- **Καλάμι:** (κάνα) μονάδα μέτρησης μήκους της Ιπποτοκρατίας. Ισοδυναμούσε με κάτι παραπάνω από 2,10 μ. και υποδιαιρούνταν σε 8 παλάμες.
- **Κανονιέρα:** οπή για το στόμιο πυροβόλου, συνήθως φωλιασμένη μέσα σε εσοχή και συνοδευμένη από σκοπευτική σχισμή.

- **Κανονιοθυρίδα:** διάκενο στο παχύ προπέτασμα του ΙΣΤ' αιώνα, χωρίς ζύγωμα, συνήθως με τραπεζοειδή κάτοψη. Το στόμιο του κανονιού πρόβαλλε από τη στενή παράλληλη πλευρά ανάμεσα σε δύο θωράκια.
 - **Κατάλυμα:** το αρχηγείο της κάθε ιπποτικής Γλώσσας στη Ρόδο. Τα καταλύματα βρισκόντουσαν στο Κολλάκιο, τα περισσότερα στην οδό Ιπποτών.
 - **Κατοπτευτική οπή:** μικρό άνοιγμα για επιτήρηση όταν δεν συνοδεύει τυφεκιοθυρίδα ή κανονιέρα. Αλλού ο όρος δηλώνει και τοξοθυρίδα ή τυφεκιοθυρίδα.
 - **Καράκα:** μεγάλο ιστιοφόρο πλοίο του ΙΕ' - ΙΣΤ' αιώνα.
 - **Καταρράκτης:** φραγή πύλης που εφάρμοζε σε κάθετες αυλακώσεις στις δύο πλευρές του ανοίγματος και την ανεβοκατέβαζαν από ψηλά με βαρούλκο.
 - **Καταχύστρα:** λίθινη κατασκευή σε σχήμα μισάνοιχτου πετάσματος από όπου οι αμυνόμενοι μπορούσαν να ρίξουν βλήματα ή ζεματιστά υγρά εναντίον του εχθρού.
 - **Κευθμός:** μακρόστενο κτίσμα με κανονιέρες στην τάφρο φρουρίου, δίοδος για την πλαγιοφύλαξη της τάφρου.
-
- **Κινητή γέφυρα:** σανίδωμα που συμπλήρωνε κατά το μήκος γέφυρα μπροστά από την πύλη μεσαιωνικής οχύρωσης. Αναρτημένο από την πύλη, σε περίπτωση κινδύνου το ξύλινο πάτωμα σηκωνόταν και έκλεινε το άνοιγμα της εισόδου, διακόπτοντας συγχρόνως τη συνέχεια της γέφυρας.
 - **Κλίνη:** σκληρή (συνήθως λίθινη) κοίτη για την εγκατάσταση πυροβόλου.

- **Κολλακιο:** ο θύλακας της πόλης όπου κατοικούσαν οι Ιωαννίτες, διοικητικό κέντρο της Ρόδου. Επίσης Άνω Πόλη.
- **Κομεντόρης:** διοικητής σε μετόχι του Τάγματος των Ιωαννιτών.
- **Κρηπίδωμα:** υπόβαθρο τεχνητά καμωμένο για να δεχθεί τη θεμελίωση κάποιας κατασκευής.
- **Κυματοειδές πλαίσιο:** κορνίζα από κυμάτιο που πλαισιώνει συνήθως εραλδικά εμβλήματα ή επιγραφές. Τις περισσότερες φορές ορθογώνια, αλλά συχνά περιτρέχει και το τύμπανο πάνω από το κύριο θέμα, άρα μπορεί να είναι οξυκόρυφη ή με ημικυκλική απόληξη.
- **Λαγούμι:** (μίνα) υπόγεια στοά που έσκαβαν οι πολιορκητές κάτω από τις οχυρώσεις. Πυροδοτώντας μπαρούτι στο βάθος της προκαλούσαν κατάρρευση του τείχους που βρισκόταν από πάνω.
- **Μαρισκάλδος:** γενικός διαχειριστής του Τάγματος των Ιωαννιτών.
- **Μεγάλος μάγιστρος:** ο αρχηγός του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών. Εκλεγόταν δια βίου.
- **Μεταπύργιο:** τμήμα του τείχους ανάμεσα σε δυο πύργους.
- **Μέτωπο:** η όψη του τείχους ή κάποιου οχυρού που στρεφόταν προς τον εχθρό.
- **Μοναστήρι:** το διοικητικό κέντρο του Τάγματος των Ιωαννιτών και κατ' επέκταση το Κολλάκιο και η πόλη της Ρόδου.
- **Μπαλής:** τοποτηρητής.
- **Μπαστιόνι:** ο εξελεγμένος τύπος προμαχώνα του 16ου αιώνα, προωθημένη συμπαγής βάση για μεγάλα κανόνια που

πλαγιοφύλασσε τα τείχη και κρατούσε τον εχθρό σε απόσταση με διασταυρούμενα πυρά.

- **Μπούργκο:** η Κάτω Πόλη της μεσαιωνικής Ρόδου όπου κατοικούσε ο λαός.
- **Νεύρωση:** Τόξο αλληλοτομίας των μερών σταυροθολίου που εξέρχει από το σώμα της λιθοδομής.
- **Ντραπέριος:** ο αποθηκάριος του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών.
- **Οικόσημο:** εραλδικό οικογενειακό έμβλημα, συνήθως με σχήμα θυρεού.
- **Ορθοστάτης:** (παραστάδα) κάθετο τμήμα θυρώματος.
- **Οχυρή περίμετρος:** εννοείται της πόλης.
- **Οχυρό:** οχύρωμα που μπορούσε να λειτουργήσει αυτόνομα, όπως ένας μεγάλος πύργος ή προμαχώνας.
- **Οχύρωμα:** αμυντικό στοιχείο ενίσχυσης κάποιου τμήματος της οχύρωσης ή ανεξάρτητου οχυρού. Σ' αυτά περιλαμβάνονται κυρίως διάφοροι τύποι πυροβολείου καλυμμένου ή ακάλυπτου.
- **Οχύρωση:** Το σύνολο των οχυρωματικών έργων που εξασφάλιζαν κάποια θέση στρατηγικής σημασίας (πόλη, λόφο, πέρασμα κλπ.)
- **Παραστάτης:** εραλδικό ζώο ή ανθρώπινη μορφή που βαστάει θυρεό κρατώντας τον από το πλάι. Συνήθως εμφανίζονται ανά ζεύγη.
- **Περιδρομος:** (επιτείχιος δρόμος) ο περιμετρικός δρόμος πίσω από τις επάλξεις στην κορυφή του τείχους.
- **Περιθύρωμα:** το λίθινο πλαίσιο θύρας η παραθύρου στο οποίο εφαρμόζει η ξύλινη κάσα. Ορισμένες φορές κοσμεύεται με κυμάτια διάφορων τύπων.

- **Πέτασμα:** κινητό ξύλινο ορθογώνιο κάλυμμα πολεμίστρας εφοδιασμένο στο πάνω μέρος των πλευρών με οριζόντιους άξονες οι οποίοι εφαρμόζαν σε φουρούσια στις πάνω αντικρουστές γωνίες δύο γειτονικών θωρακίων.
- **Πλατφόρμα:** πλατιά ταράτσα με προπέτασμα για την τοποθέτηση κανονιών επί συμπαγούς συνήθως οχυρωματικού έργου.
- **Πλίνθος:** ορθογώνια λαξευμένη πέτρα. Στη Ρόδο συνήθως είναι ασβεστολιθικός πωρόλιθος.
- **Πλοχμός:** στη Ρόδο το μοτίβο συνήθως δεν είναι πλεξίδα αλλά αποτελείται από δύο συνεστραμμένα σχοινιά.
- **Πολεμίστρα:** το διάκενο ανάμεσα σε δυο θωράκια στις επάλξεις.
- **Πρανές:** το κατηφορικό έδαφος πέρα από το αντίκρημνο της τάφρου.
- **Προμαχώνας:** προκεχωρημένο οχυρωματικό έργο με θέσεις για πυροβόλα που προστάτευε πύργο, πύλη ή άλλο ευαίσθητο σημείο της οχυρής περιμέτρου.
- **Προπέτασμα:** υψηλό προστατευτικό στηθαίο στην κορυφή του τείχους. Αρχικά σχετικά λεπτό, με επάλξεις, στις αρχές του ΙΣΤ' αιώνα απόκτησε μεγάλο πάχος και λειτουργούσε σαν προστασία για τα κανόνια των αμυνομένων.
- **Προτείχισμα:** χαμηλό τείχος με επάλξεις και περίδρομο που παρακολουθούσε και προστάτευε τη ρίζα του κυρίως τείχους.
- **Πρόχωμα:** μακρόστενη υπερυψωμένη πλατφόρμα για κανόνια με μέτωπο τη μια πλατιά πλευρά. Ορθωνόταν στη μέση της τάφρου χωρίζοντας την σε δύο παράλληλους χάνδακες και προστάτευε το κυρίως τείχος πίσω του.

- **Πυλίδα:** δευτερεύουσα ή εσωτερική πύλη.
- **Πυργίσκος σε πρόβολο:** πυργίσκος στηριγμένος σε βάση που πρόβαλλε από την εξωτερική παρειά του τείχους. Έτσι αυξανόταν το πεδίο κάλυψης.
- **Πύργος:** ψηλό κτίσμα ορθογώνιας ή κυκλικής κάτοψης με αίθουσες στο εσωτερικό και προπέτασμα στο δώμα, που λειτουργούσε σαν πλαγιοφύλαξη του τείχους. Οι “τετράπλευροι” πύργοι είχαν συνήθως τρεις ελεύθερες πλευρές και η τέταρτη ακουμπούσε στο τείχος. Ορισμένοι από αυτούς στη Ρόδο είχαν κάτοψη σχήματος Π με την ανοιχτή πλευρά προς το τείχος και δεν ακουμπούσαν πουθενά.
- **Πυροβολείο:** κτίσμα που περιείχε συστοιχία κανονιών.
- **Σκάρπα:** τοίχος που ξεφεύγει από την κατακόρυφο. Σκαρπωτοί τοίχοι ήσαν συνήθως τα αναλήμματα των αναχωμάτων και τα μέτωπα των οχυρώσεων της τελευταίας οχυρωματικής φάσης που είχαν αυτή την κλίση για να εξοστρακίζουν τα βόλια και να ενισχύουν την έδραση των οχυρών.
- **Σκοπευτική σχισμή:** μπορούσε να είναι κάθετη ή οριζόντια. Συνήθως βρισκόταν πάνω από κανονιέρα ή τυφεκιοθυρίδα.
- **Σπαλίων:** φορητό υπόστεγο από πλέγμα λυγαριάς ή άλλου εύκαμπτου φυτού σκεπασμένο συνήθως με δέρματα, που προστάτευε την προέλαση των πολιορκητών ή των λαγουμιτζήδων τους.
- **Σταυροθόλιο:** σύνθετη θολοδομία που την αποτελούσαν δύο ή περισσότερες αλληλοτεμνόμενες καμαροσκεπές. Τα τετραμερή σταυροθόλια, δηλ. αυτά που σχηματίζονται από την

αλληλοτομή δύο οξυκόρυφων καμαροσκεπών, είναι το πιο συνηθισμένο είδος στη Ρόδο.

- **Ταρσανάς:** το ιπποτικό νεώριο με τις αποθήκες του.
- **Τάφρος:** η περιμετρική τάφρος που προστάτευε εξωτερικά την οχύρωση δεν είχε ποτέ μέσα νερό.
- **Τείχη:** η οχυρή συνεχής περίμετρος που βασικό στοιχείο της ήταν το ψηλό τείχος.
- **Τείχος:** το κυρίως τείχος.
- **Τηλεβολοθυρίδα:** μεγάλη κανονιέρα σε εσοχή χωρίς σκοπευτική σχισμή σε κλειστό πυροβολείο.
- **Τοξοθυρίδα:** κάθετη σχισμή από την οποία ήταν δυνατή η σκόπευση με τόξο ή χειροβαλλίστρα. Υπάρχουν διάφοροι τύποι αλλά ο πιο κοινός έχει μια μικρή εγκάρσια σχισμή που του δίνει σχήμα σταυρού.
- **Τυπικό:** ο κανονισμός που διείπε τη λειτουργία μοναστηριού ή άλλου μεσαιωνικού ιδρύματος.
- **Τυφεκιοθυρίδα:** (τουφεκίστρα) στρογγυλή οπή για πρωτόγονα φορητά ατομικά πυροβόλα όπλα (αρκεβούζια), που συνήθως συνοδευόταν από κάθετη σχισμή σκόπευσης.
- **Φονιάς:** οπή στην κορυφή καμάρας θολωτού περάσματος, συνήθως πύλης, από την οποία ήταν δυνατόν να ριφθούν διάφορα αντικείμενα σε εχθρούς αν προσπαθούσαν να χρησιμοποιήσουν το πέρασμα.
- **Φουρούσι:** (κιλλίβας) προεξέχον στοιχείο της λιθοδομής που υποβαστάζει κάποια κατασκευή σε πρόβολο.
- **Φρούριο:** ένα αυτόνομο δυναμάρι με αυστηρά στρατηγική χρησιμότητα, σε αντίθεση με το κάστρο που μπορεί να είναι και κατοικία κάποιου άρχοντα. Ο Gabriel χρησιμοποιεί τη λέξη για

να περιγράψει την οχυρωμένη πόλη της Ρόδου σαν σύνολο. Σ' αυτή την περίπτωση στη μετάφραση χρησιμοποιείται η λέξη "Κάστρο".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΟΧΥΡΩΣΕΩΝ

I. Μάστορες, Πρωτομάστορες και Μηχανικοί των Μεσαιωνικών Οχυρώσεων της Ρόδου¹

Όταν οι ιππότες του Αγίου Ιωάννου της Ιερουσαλήμ πήραν τη Ρόδο το 1309/10, βρήκαν μια αρκετά ισχυρή οχύρωση, όπως υποδηλώνει το γεγονός ότι πολιορκούσαν την πόλη τρία έως τέσσερα χρόνια. Εξάλλου, ήταν αρκετά ισχυρή και απόρθητη τουλάχιστον από το πρώτο μισό του 13ου αιώνα, διότι δεν μπόρεσε ο στρατός του αυτοκράτορα Ιωάννη Βατατζή το 1233 να την εκπορθήσει και να την αποσπάσει από τα χέρια του Λέοντα Γαβαλά, που την κατείχε από το 1204 ως ανεξάρτητος άρχοντας. Το ίδιο περίπου συνέβη και αργότερα, όταν το 1248 κατέλαβαν την αφρούρητη πόλη οι Γενουάτες. Ο βυζαντινός στρατός με μεγάλη δυσκολία και μετά από συνθήκη με τους πολιορκημένους ανακατέλαβε τη Ρόδο.

Εν τούτοις, από τις πρώτες δεκαετίες της ιπποτικής κατοχής, οι Ιωαννίτες άρχισαν να επισκευάζουν και να επεκτείνουν σιγά-σιγά τη ροδιακή οχύρωση. Πιθανότατα η παλαιότερη μαρτυρία για το οχυρωματικό έργο των ιπποτών είναι

¹1. Ηλίας Ε. Κόλλιας, "Δελτίο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας", εκδ. Αρχαιολογ. Εταιρεία, Αθήνα 1999, σελ. 149 - 162

του γερμανού περιηγητή Ludolf de Suchen, που πέρασε από τη Ρόδο στα χρόνια του μεγάλου μαγίστρου Elion de Villeneuve (1319-1346) και παρατήρησε έντονη οικοδομική δραστηριότητα στα τείχη και, γενικά, στην πόλη. Διατηρήθηκε το οικόσημο του Elion de Villeneuve μόνος μάρτυρας της οικοδομικής δραστηριότητάς του στην οχύρωση, εντειχισμένο στη νότια όψη της νοτιοανατολικής πύλης του Κολλάκιου, της πύλης της Καστελλανίας. Ήδη λοιπόν από την εποχή του Villeneuve οι Ιωαννίτες ιππότες προσπάθησαν να επεκτείνουν την πόλη ανατολικά.

Από το έργο των διαδόχων του Villeneuve μέχρι τον Juan Fernadez de Heredia (1377-1396) δεν σώθηκε καμιά ένδειξη πάνω στο τείχος. Αρχαιική πηγή και ο Βοσίο αναφέρουν ότι ο μεγάλος μάγιστρος Dieudonne de Gozon (1346-1353) οικοδόμησε το μόλο του λιμανιού και έκλεισε την πόλη από τη θάλασσα. Ο ανατολικός όμως μόλος του λιμανιού υπήρχε από τα ελληνιστικά χρόνια και υπάρχει μέχρι τώρα. Ανασκαφική έρευνα στον ανατολικό μόλο των Μύλων απέδειξε ότι οι ιππότες εγκλώβισαν τον ελληνιστικό μόλο με νέες κατασκευές προς τα ανατολικά και τα δυτικά και αύξησαν το πλάτος του. Είναι βέβαιο πλέον ότι ο Dieudonne de Gozon μετασκεύασε ριζικά τον ανατολικό ελληνιστικό μόλο του λιμανιού.

Το συναξάρι του αγίου Φανουρίου αναφέρει ότι την εποχή του μητροπολίτη Ρόδου Νείλου Διασορινού (1357-1369) ο «εξουσιαστής της Ρόδου» αποφάσισε να «ανακτίσει τα τειχία της χώρας» και έδωσε εντολή να αποσπάσουν οικοδομικό υλικό από ερειπωμένα κτίσματα νότια της πόλης. Αυτή η πληροφορία,

προφανώς, απηχεί την προσπάθεια των ιπποτών στα μέσα του 14ου αιώνα να ενισχύσουν την οχύρωση και να επεκτείνουν την πόλη.

Ο μεγάλος μάγιστρος Juan Fernadez de Heredia (1377-1396) και ο διάδοχος του Philibert de Naillac (1396-1421) επισκεύασαν, ενίσχυσαν και πιθανότατα αναδιοργάνωσαν τα τείχη και τους πύργους της βορειοανατολικής πλευράς της πόλης και του λιμανιού. Ο τελευταίος μάλιστα οικοδόμησε στο βορειοδυτικό άκρο του λιμανιού τον ομώνυμο του πύργο, που κατέρρευσε από το σεισμό του 1863. Αν κρίνουμε από το εντειχισμένο οικόσημο του Naillac στο στενό πύργο που προβάλλει στο μέσον της οχύρωσης του λιμανιού, πρέπει ο παραπάνω μεγάλος μάγιστρος να ενίσχυσε το τείχος και σε αυτή τη θέση ή να το επεξετέινε μέχρι αυτό το σημείο.

Το γεγονός ότι τα παλαιότερα εντειχισμένα οικόσημα μεγάλων μαγίστρων (τεκμήρια οικοδομικής δραστηριότητας), στο τμήμα της δυτικής και της νότιας οχύρωσης που αρχίζει από την πύλη του Αγίου Αντωνίου και τελειώνει στην πύλη του Αγίου Ιωάννου, είναι του μεγάλου μαγίστρου Anton Fluvian (1421-1437), μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι την εποχή του οι ιππότες άρχισαν να επεκτείνουν το τείχος και να μεγαλώνουν την περίμετρο της πόλης δυτικά και νότια. Πιθανώς μέχρι τότε στην παραπάνω περιοχή να ήταν σε χρήση ακόμα το παλαιό βυζαντινό τείχος.

Σε έγγραφο, του τέλους του 1422 ή των αρχών του 1423

αναφέρεται ότι ο μεγάλος μάγιστρος Anton Fluvian επανέφερε στην Επάνω Οβριακή τους Εβραίους, που ο προγενέστερος μεγάλος μάγιστρος Philibert de Naillac είχε μετακινήσει για άγνωστους λόγους στην Κάτω Οβριακή, με αποτέλεσμα η Επάνω συνοικία να μείνει έρημη και να καταντήσει, σύμφωνα με το έγγραφο, περιοχή ενεδρών και φόνων. Εκτός των άλλων, όμως, τα σκουπίδια που συσσωρεύονταν εκεί παρασέρνονταν από τα νερά της βροχής και έπεφταν στο λιμάνι που κατανούσε, πάντα σύμφωνα με το παραπάνω έγγραφο, απλησίαστο από τα πλοία. Το τελευταίο γεγονός μας κάνει να υποθέτουμε ότι η Επάνω Οβριακή βρισκόταν κοντά στο λιμάνι. Μήπως όμως θα πρέπει να υποθέσουμε επιπλέον ότι μέρος της βορειοανατολικής πλευράς της πόλης, όπου βρισκόταν το λιμάνι, ήταν ακόμα ατείχιστο και έτσι τα νερά της βροχής εύκολα παρέσυραν τα σκουπίδια και τα έριχναν στη θάλασσα; Είναι πολύ πιθανό.

Το έργο του Fluvian συνέχισε ο διάδοχος του Jean Bonpart de Lastic, ο οποίος ενίσχυσε και συμπλήρωσε το τμήμα των οχυρώσεων που είχε αρχίσει ήδη ο Fluvian, αλλά φαίνεται ότι ήταν συνάμα εκείνος που πρώτος πιθανώς περιέκλεισε την Οβριακή μέσα στα τείχη. Συνέχισε την οικοδόμηση του τείχους από το σημείο που σταμάτησε ο Fluvian, δηλαδή από την πύλη του Αγίου Ιωάννου και έφθασε μέχρι το λιμάνι, μέχρι το μόλο των Μύλων. Εκτός από το γεγονός ότι σε όλη την έκταση του συγκεκριμένου τμήματος της οχύρωσης τα παλαιότερα υφιστάμενα οικόσημα ανήκουν στον J.B. de Lastic, δύο έγγραφα του Αρχείου της Μάλτας, που δημοσιεύθηκαν πρόσφατα, ενισχύουν την παραπάνω υπόθεση. Στο πρώτο, που υπεγράφη

στις 14 Μαρτίου 1452, ο μεγάλος μάγιστρος εκφράζει την ευαρέσκειά του προς την κοινότητα των Εβραίων, διότι αυτή δώρισε 1.000 τρέχοντα ροδίτικα φιορίνια για να επιταχυνθεί η οικοδόμηση των τειχών της πύλης και του πύργου του μόλου. Σύμφωνα με το παραπάνω έγγραφο οι εργασίες είχαν ήδη αρχίσει. Επίσης θεωρήθηκε απαραίτητο, για μεγαλύτερη ασφάλεια του λιμανιού, να οικοδομηθεί ένας νέος προμαχώνας. Κατά την γνώμη μου ο πύργος του μόλου δεν είναι άλλος από εκείνον που αναφέρεται σε αλλά μεσαιωνικά κείμενα ως πύργος των Μύλων και ο οποίος ορθώνεται ακόμα στο βόρειο άκρο του ανατολικού μόλου του λιμανιού. Ο A. Gabriel αρχικά υπέθεσε ότι ο πύργος των Μύλων κτίστηκε γύρω στο 1461 και 1475 και πιθανότατα γύρω στο 1465. Κατέληξε τότε σε αυτή την υπόθεση, διότι, μην έχοντας άλλο στοιχείο, τον συνέκρινε με τον πύργο του Αγίου Νικολάου (1464-1467), με τον οποίο έχει κοινά σημεία. Αργότερα διόρθωσε την παλαιότερη υπόθεση του και χρονολόγησε τον πύργο των Μύλων μεταξύ των ετών 1440 και 1454, άποψη που ενισχύεται τώρα πλέον και από το παραπάνω έγγραφο. Ο νέος προμαχώνας επίσης διακρίνεται ακόμα και τώρα εμπρός από την πύλη της Αγίας Αικατερίνης. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι τα αναφερόμενα στο έγγραφο τείχη, που βιάζεται ο J.B. de Lastic να οικοδομήσει, ήταν τα ανατολικά, τα οποία θα προστάτευαν την Οβριακή, ή τουλάχιστον ήταν τμήμα της προς οικοδόμηση οχύρωσης. Πιθανώς αυτός ήταν ο ισχυρότερος λόγος που οι Εβραίοι ενίσχυσαν οικονομικά την προσπάθεια του μεγάλου μαγίστρου για την οχύρωση της πόλης.

Το δεύτερο έγγραφο, που χρονολογείται στις 24 Νοεμβρίου

1452, είναι μια νοταριακή πράξη παραχώρησης οικοπέδου μέσα στην πόλη στον εβραίο γιατρό Σαμουήλ για τις συνεισφορές του προς το ιπποτικό τάγμα. Στο τελευταίο έγγραφο γίνεται μνεία πύλης και πύργου της Ακαντίας, που προφανώς είχαν ήδη, το Νοέμβριο του 1452, αχρηστευθεί, γιατί νέα οχυρωματικά έργα τα είχαν αντικαταστήσει και αχρηστεύσει. Η πύλη και ο πύργος δεν μπορεί να βρίσκονταν μακριά από το ανατολικό λιμάνι, που μέχρι σήμερα φέρει την ίδια ονομασία. Το έγγραφο δεν ορίζει πότε έγιναν αυτά τα νέα έργα, αλλά αναφέρει ότι εκτελέστηκαν πρόσφατα. Θα πρέπει να υποθέσουμε ότι εκτελέστηκαν πριν από λίγα χρόνια ή και μήνες ακόμα, οπωσδήποτε στη διάρκεια της δεκαπενταετούς θητείας του Lastic στη διακυβέρνηση της Ρόδου, μέχρι το 1452, έτος υπογραφής του παραπάνω εγγράφου.

Ο μεγάλος μάγιστρος Jacques de Milly (1454-1461) συμπλήρωσε το έργο του Lastic και η τειχισμένη μεσαιωνική πόλη πήρε τις σημερινές της διαστάσεις. Η δίγλωσση επιγραφή του 1457, ιταλική και ελληνική, η εντειχισμένη στο πλάι της δυτικής παραστάδας του εσωτερικού ανοίγματος της πύλης του Αγίου Ιωάννου, το υποδηλώνει. Εκεί ο πρωτομάστορας **Μανουήλ Κούντης** καυχιέται ότι είναι ...proto-mastro de tuta la muralia nova de Rodo..., είναι δηλαδή πρωτομάστορας όλου του νέου τείχους της Ρόδου

Η αψίδα της ανώνυμης εκκλησίας που βρίσκεται στην Οβριακή, πλάι και βόρεια της νεότερης πύλης της Ακαντίας (ανοίχθηκε επί ιταλοκρατίας), διατρυπάται από ένα μονόλοβο παράθυρο. Αργότερα, το ανατολικό τείχος περιέβαλε την αψίδα της εκκλησίας και έφραξε το παράθυρο. Η ύπαρξη παραθύρου

στην αψίδα υποδηλώνει ότι, όταν η εκκλησία οικοδομήθηκε, δεν υπήρχε το τείχος ανατολικά και σε επαφή με αυτή. Η εκκλησία από τις αναλογίες της και από την πολύ καλή ισόδομη τοιχοποιία της και άλλα στοιχεία δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να χρονολογηθεί σε εποχή παλαιότερη του 15ου αιώνα. Τα παραπάνω νομίζω ότι ενισχύουν την άποψη ότι γύρω στα μέσα του 15ου αιώνα οικοδομήθηκε το ανατολικό τείχος της Επάνω Οβριακής, το οποίο και έφραξε το παράθυρο της ανώνυμης εκκλησίας.

Νοταριακή πράξη του 1391 τοποθετεί τον ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης ...in borgo di Rodi iuxtum menia porte scilicet moduli... Ως ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης θεωρείται κτίριο της Επάνω Οβριακής, κοντά στα τείχη και πλησίον της πύλης της Αγίας Αικατερίνης, που ταυτίζεται με την αναφερόμενη από την παραπάνω νοταριακή πράξη ως πύλη του Μόλου και έχει πάνω του εντειχισμένο το οικόσημο των Allemagna (ιδρυτής του ξενώνα ήταν ο Domenico d' Allemagna). Συχνά επισκέπτες της Ρόδου στα τέλη του 14ου και στο 15ο αιώνα τονίζουν με έμφαση την ομορφιά του κτιρίου και την πολυτέλεια της εσωτερικής διακόσμησης και της οικοσκευής του. Σε αυτόν φιλοξενούσαν κυρίως επίσημα πρόσωπα που έφθαναν στη Ρόδο από την Ιταλία. Σε άλλο έγγραφο η Επάνω Οβριακή, όπου βρισκόταν και ο ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης, τοποθετείται in borgo Rhodi. Εδώ επίσης βρίσκονταν η συνοικία της Αγίας Βαρβάρας και σπίτια και οικόπεδα των πλούσιων ευγενών Δραγονέτου Κλαβέλη και Saffredo Calvo.

Οι υποθέσεις πάντως θα παραμένουν στη σφαίρα των αμφιβολιών ως τη στιγμή που η αρχαιολογική έρευνα θα δώσει ασφαλέστερες αποδείξεις όπως είπε και ο Ζ. Τσιρπανλής. Εν τούτοις δεν είναι ασύνηθες φαινόμενο μεγάλα και πολυτελή κτίρια να βρίσκονται κατά το Μεσαίωνα εκτός των τειχών της Ρόδου. Η πολυτελής έπαυλη του μεγάλου μαγίστρου Foulques de Villaret (1309-1317) βρισκόταν στο προάστιο του Ροδινιού, σε απόσταση 2 ή 3 χλμ. από τη μεσαιωνική πόλη. Επίσης πολυτελείς κατοικίες πλούσιων Ροδίων βρισκόνταν στα προάστια της πόλης, ανάμεσα σε κήπους με οπωροφόρα δέντρα, όπως εκείνη του Δραγονέτου Κλαβέλη, την οποία επισκέφθηκε το 1413 ο Nicola d' Este.

Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω και ιδιαίτερα από το χρονολογούμενο στις 24 Νοεμβρίου 1452 έγγραφο που απαριθμεί τμήματα οχύρωσης (πύλη, πύργο και σκάλες προσπέλασης του τείχους), είναι φανερό ότι υπήρχε μια πρώιμη οχύρωση πλησίον του κόλπου της Ακαντίας, αχρηστευμένη πια το 1452. Η ανασκαφική όμως έρευνα δεν έχει ακόμα εντοπίσει αυτή την πρώιμη οχύρωση της ιπποτοκρατίας που πρέπει, σύμφωνα με το παραπάνω έγγραφο, να βρισκόταν πλησίον του κόλπου της Ακαντίας και θα εκτεινόταν από Β. προς Ν., από κάποιο σημείο δηλαδή του εμπορικού λιμανιού προς κάποιο σημείο του κόλπου της Ακαντίας προστατεύοντας την πόλη από τα ανατολικά.

Το 1465 φαίνεται ότι η οχύρωση της Ρόδου είχε πάρει τη σημερινή έκταση και γι' αυτό το λόγο ο μεγάλος μάγιστρος **Pedro Ramon Zacosta** (1461-1467) εκδίδει διάταγμα, με το οποίο ανακατανέμει στις διάφορες «γλώσσες» του ιπποτικού τάγματος

την οχύρωση. Κάθε εθνότητα, «γλώσσα», των Ιωαννιτών είχε καθορισμένη με ακριβή όρια θέση στην οχύρωση σε περίπτωση πολιορκίας. Ο ίδιος οικοδόμησε και το φρούριο του Αγίου Νικολάου γύρω στο 1464-1467, ανεξάρτητο οχυρό στην άκρη του μόλου του Μανδρακίου και θέση - κλειδί για την άμυνα της Ρόδου. Ο **Giovanni Batista degli Orsini** (1467-1476) συνέχισε το έργο των προκατόχων του έχοντας ως επόπτη των οχυρωματικών έργων τον **Pierre d' Aubusson**, διάδοχο του στο αξίωμα του μεγάλου μάγιστρου (1476-1503). Ο τελευταίος δεν είναι μόνο ο πιο ένδοξος μάγιστρος της Ρόδου, νικητής του Μεχμέτ Β' του Πορθητή στη μεγάλη πολιορκία της Ρόδου το 1480, αλλά και ένας από τους πιο δραστήριους οικοδόμους. Το οικόσημό του είναι εντειχισμένο τουλάχιστον σε πενήντα σημεία των οχυρώσεων. Οι διάδοχοι του **Emery d' Amboise** (1503-1512), **Fabrizio del Carretto** (1513-1521) και ο τελευταίος μεγάλος μάγιστρος της Ρόδου **Philippe Villierw de l' Isle-Adam** (1521-1522) συνέχισαν το έργο του, ιδιαίτερα ο del Carretto, και κυρίως ενίσχυσαν τις οχυρώσεις για να αντιμετωπίσουν επιτυχώς το πυροβόλο.

Μεγάλο μέρος του βοηθητικού εργατικού προσωπικού ήταν συνήθως σκλάβοι που ανήκαν στο Ιωαννιτικό τάγμα ή σε ιδιώτες. Συχνά οι ταξιδιώτες που περνούσαν από τη Ρόδο ανέφεραν ότι είχαν δει εκατοντάδες σκλάβους να βοηθούν στο κτίσιμο των οχυρώσεων ή να σκάβουν και να βαθαίνουν την τάφρο. Σύμφωνα με πληροφορίες ταξιδιωτών του τέλους του 15ου και των αρχών του 16ου αιώνα οι απασχολούμενοι κατά καιρούς σκλάβοι από τους ιππότες για τη βελτίωση των οχυρώσεων ήταν από 100 έως τον υπερβολικό αριθμό των 3.000. Σε έκτακτες περιπτώσεις οι

ιππότες έκαναν επίταξη και των σκλάβων των ιδιωτών. Ο μεγάλος μάγιστρος Ph. Villiers de l' Isle-Adam διέταξε να χρησιμοποιηθούν για την επισκευή των οχυρώσεων και γενικά για τις ανάγκες της άμυνας στη διάρκεια της τελευταίας πολιορκίας της Ρόδου το 1522, τα 3/4 των σκλάβων του τάγματος και των ιδιωτών και μόνο το 1/4 να παραμείνει στη διάθεση των κυρίων τους.

Οι ιππότες είχαν επίσης τη δυνατότητα να αγγαρεύουν τους ντόπιους υπηκόους τους για την επισκευή των τειχών ή για την οικοδόμηση κάστρων. Στα χωριά της Ρόδου τα κάστρα τα έκτιζε το ιπποτικό τάγμα, αλλά για την επισκευή τους ήταν υποχρεωμένοι να βοηθούν οι κάτοικοι. Χρησιμοποιούσαν και ελεύθερους, αμειβόμενους εργάτες, τους *homines* ή *αργοδουλάτους* που συχνά αναφέρονται σε ιπποτικά έγγραφα.

Τα έργα εκτελούσαν τεχνίτες, οικοδόμοι, που από τις ιστορικές πηγές αναφέρονται ως *μάστορες* ή *magistros muratores*. Εντελώς τυχαία από ένα έγγραφο αγοραπωλησίας ενός αμπελιού, διασώθηκε το όνομα ενός απλού **οικοδόμου**, του **Νικόλαου Γεωργινού**. Είναι φυσικό, να μη διασώθηκαν τα ονόματα αυτών των απλών ανθρώπων του μόχθου και ακόμα περισσότερο πληροφορίες για τη ζωή τους, τη δραστηριότητα τους και την καταγωγή τους. Υποθέτουμε ότι οι περισσότεροι απλοί οικοδόμοι ήταν Ρόδιοι ελληνικής καταγωγής. Είναι όμως βέβαιο, αν και οι ιστορικές πηγές μέχρι στιγμής σιωπούν, ότι τεχνίτες είχαν έλθει και από τη δυτική Ευρώπη στη Ρόδο. Αυτό το γεγονός είναι ιδιαίτερα εμφανές στο δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα σε διακοσμητικά γλυπτά των όψεων των κτιρίων, σε γλυπτά

οικόσημα πάνω σε κτίρια, στα τείχη ή σε γλυπτές επιτύμβιες πλάκες, σε κιονόκρανα, επίκρανα, φουρούσια κ.ά. Η διακόσμηση τους, γράφει ο A.Gabriel, φέρει τη σφραγίδα μιας πολύ επιδέξιας σμίλης. Η λάξευση είναι καθαρή και ακριβής και το σχέδιο είναι στιβαρό και τονισμένο με βαθιά λάξευση. Όλα αυτά αποδεικνύουν την ύπαρξη στη Ρόδο αυτή την εποχή μιας ομάδας τεχνιτών με πολύ μεγάλη δεξιότητα, κάτι που δεν υπήρχε πριν. Είναι φυσικό, λοιπόν, να υποθέτουμε ότι αυτή η αλλαγή προδίδει την έλευση στη Ρόδο δυτικοευρωπαϊών έμπειρων τεχνιτών.

Στα τέλη του 15^{ου} και στις αρχές του 16^{ου} αιώνα εμφανίζονται και τα πρώτα δείγματα αναγεννησιακής τέχνης στη Ρόδο, κυρίως σε κτίρια (κατάλυμα «γλώσσας» της Γαλλίας, κτίριο Τζεμ και Καστελλανία), που ως κτίτορας εμφανίζεται ο **Emery d'Amboise** είτε ως πριόρης της «γλώσσας» της Γαλλίας είτε αργότερα, ως μεγάλος μάγιστρος. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι τα έργα αυτά τα εκτέλεσαν τεχνίτες που είχαν έλθει από τη δυτική Ευρώπη και πιθανώς από την Ιταλία. Σε δύο επιτύμβιες πλάκες των αρχών του 16^{ου} αιώνα και στα ξυλόγλυπτα θυρόφυλλα της ανατολικής πύλης του νέου μεγάλου νοσοκομείου των ιπποτών, που τώρα βρίσκονται στις Βερσαλλίες, έχουν σκαλιστεί μικρά οικόσημα που πιθανώς είναι οι «υπογραφές» των τεχνιτών που εκτέλεσαν τα έργα. Την ίδια εποχή (τέλη 15^{ου} αρχές 16^{ου} αιώνα), εμφανίζεται μια παραλλαγή της ισόδομης τοιχοποιίας, που διακρίνεται για τις καλόπελεκημένες πωροπλίνθους με την πάρα πολύ καλή αρμογή και με ύψος δόμων 0,20-0,22 μ. Σε ορισμένες περιπτώσεις είναι τέτοια η επιμέλεια, ώστε με δυσκολία διακρίνονται οι αρμοί. Αυτή οι τοιχοποιία έχει εντοπιστεί σε εκκλησιαστικά (Άγιος Νικόλαος

στα Τριάντα, Αγία Παρασκευή στη μεσαιωνική πόλη κ.ά.) και σε κοσμικά κτίρια (κατάλυμα της «γλώσσας» της Γαλλίας, Καστελλανία, ξενώνας Αγίας Αικατερίνης κ.ά.). Μοναδική είναι η περίπτωση της ψευδοϊσόδομης τοιχοποιίας της πυριτιδαποθήκης που ορθώνεται στη βόρεια πλευρά της πλατείας Αργυροκάστρου, όπου εναλλάσσονται δόμοι ύψους 0,35 και 0,22 μ. Η επιδίωξη αυτή την εποχή της εφαρμογής μιας πάρα πολύ καλής ισόδομης τοιχοποιίας χωρίς αρμολόγημα και ιδιαίτερα η εφαρμογή της εκζητημένης ψευδοϊσόδομης τοιχοποιίας πιθανώς είναι απότοκος της αναγεννησιακής ατμόσφαιρας που είχε αρχίσει να εμφανίζεται στη Ρόδο και που καλλιεργούσε τη μίμηση αρχαίων μορφολογικών στοιχείων. Υποθέτουμε ότι την εκτέλεση των νέων στοιχείων του αναγεννησιακού συρμού εκλήθησαν να εφαρμόσουν καλλιτέχνες και τεχνίτες που ήλθαν από τη δυτική Ευρώπη.

Τα έργα σε όλη τη διάρκεια του 14ου και του 15ου αιώνα, τα σχεδίαζε και τα διηύθυνε ο πρωτομάστορας, πρωτομάστορης, πρωτομάστρος, πρωτομάστορας ή *protomagistro*, *protomastro*, *prtotomaestro*, *protomaistri*. Οι περισσότεροι τουλάχιστον πρωτομάστορες πρέπει να ήταν Έλληνες. Τα ονόματα πολύ λίγων γνωρίζουμε μέχρι στιγμής και πιθανώς κατά σύμπτωση είναι Ελλήνων. Με ένα έγγραφο του 1428 ο μεγάλος μάγιστρος προάγει από την τάξη του παροίκου στην τάξη του μαρινάριου το γιο του μουράτορα και **πρωτομάστορα Γεωργίου Singan** (Τσιγγάνου) ή Τούρκου για τις υπηρεσίες του τελευταίου προς το ιπποτικό τάγμα. Ένα άλλο έγγραφο του 1448 προάγει τον **πρωτομάστορα Θεόδωρο Στρατιώτη** από την τάξη και πάλι του

πάροικου στην τάξη του μαρινάριου. Τρίτο έγγραφο του 1494 αναφέρει τον **πρωτομάστορα Αντώνιο του Παπά** να μετέχει σε επιτροπή, που είχε οριστεί από το ιπποτικό τάγμα για την παραλαβή οχυρωματικού έργου στο κάστρο του Αποστόλου Πέτρου, στο Πετρούμι, στο σημερινό Bundrum, που βρίσκεται στη μικρασιατική ακτή απέναντι από την Κω, στη θέση της αρχαίας Αλικαρνασσού. Αργότερα, στο δεύτερο τέταρτο του 16ου αιώνα, βρίσκεται στη Μάλτα και φροντίζει τις οχυρώσεις της ο **πρωτομάστορας Νικόλας Φλεβάρης**, που εγκατέλειψε την οικογένεια του, σύμφωνα με έγγραφο του Αρχείου της Μάλτας, σύζυγο και παιδιά, το 1522, για να ακολουθήσει το ιωαννίτικο τάγμα. Αυτά και μόνο γνωρίζουμε, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, γι' αυτούς τους τέσσερις πρωτομάστορες. Είναι φανερό ότι ήταν απλοί άνθρωποι του λαού. Οι δύο μάλιστα, ο Γεώργιος Singan ή Τούρκος και ο Θεόδωρος Στρατιώτης, ανήκαν σε κατώτερη τάξη - ήταν πάροικοι, ήταν εξηρημένοι.

Ο πλέον γνωστός **πρωτομάστορας** είναι ο **Μανόλης Κούντης**, που το όνομα του, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, είναι χαραγμένο στη δίγλωσση επιγραφή του 1457, την εντειχισμένη δυτικά του βόρειου ανοίγματος της πύλης του Αγίου Ιωάννου. Είναι η πρώτη φορά και η μοναδική, που οι ιππότες επιτρέπουν να εντειχιστεί πλάκα με την αναγραφή του ονόματος ενός πρωτομάστορα. Ήθελαν οι ιππότες να τιμήσουν τον Κούντη για τις πολλές υπηρεσίες του προς το τάγμα και για την σημαντική συμβολή του στην άμυνα της Ρόδου; Πιθανούς. Ήταν όμως ο μόνος πρωτομάστορας που συνέβαλε στην οικοδόμηση ή τη βελτίωση των τειχών; Το θέμα μένει ανοικτό μέχρις ότου νέα

στοιχεία έλθουν στο φως για την πιθανή λύση του προβλήματος.

Οι πρωτομάστορες λοιπόν που γνωρίζουμε μέχρι τώρα, έστω και ελάχιστα, είναι Έλληνες. Λατίνοι, δυτικοευρωπαίοι πρωτομάστορες ή αρχιτέκτονες ήλθαν και δούλεψαν στη Ρόδο; Ποιοι εφάρμοσαν στις οχυρώσεις τα δυτικοευρωπαϊκά αμυντικά και μορφολογικά στοιχεία; Υπάρχουν ενδείξεις ότι είχαν έλθει στη Ρόδο και δυτικοευρωπαίοι πρωτομάστορες ή αρχιτέκτονες που σχεδίασαν και οικοδόμησαν κτίρια και τμήματα οχυρώσεων και δίδαξαν στην ντόπια μαστοράτσα τη νεότερη στη Ρόδο αρχιτεκτονική.

Η παραπάνω υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός ότι τρεις σημαντικές προσωπικότητες Λατίνων ανέλαβαν να διευθύνουν οικοδομικά έργα: Ο κομεντόρης **Pierre Clouet**, ο πριόρης της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννου του Κολλάκιου και κατόπιν καθολικός αρχιεπίσκοπος Ρόδου (*archiepiscopus Colossenis*) **Jean Morel** και ο μεγάλος μάγιστρος **Pierre d' Aubusson**.

Ο πρώτος αναφέρεται στην επιγραφή πάνω από τη μικρή πόρτα δυτικά της βορινής πύλης (επί της οδού των Ιπποτών) του νοσοκομείου. Πάνω σε μια πλάκα από γκρίζο μάρμαρο είναι λαξευμένα στη μέση το οικόσημο του ιπποτικού τάγματος και δεξιά και αριστερά το οικόσημο του **Pierre Clouet**. Από κάτω, πάνω σε μια ανάγλυφη ταινία, είναι λαξευμένη η επιγραφή: *Diligent de leuvre solliciter enfermie. F(rere) P(ierre) Clouet Comand(eur). MCCCCLXXXVIII Compli fut Lospital tout neuf.*

Η επιγραφή απασχόλησε από το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα τους μελετητές της μεσαιωνικής ιστορίας της Ρόδου. Πρώτος που την αναφέρει και τη μεταγράφει είναι ο περιηγητής Rottiers που χαρακτηρίζει, ατεκμηρίωτα, τον αναφερόμενο σε αυτή κομεντόρη P. Clouet ως αρχιτέκτονα του νοσοκομείου. Στη συνέχεια ανακαλύπτει φανταστικά οικόσημα του Clouet και σε άλλα μνημεία της Ρόδου. Στη συνέχεια ο Μπιλιότης επαναλαμβάνει όσα γράφει ο Rottiers. Πρώτος ο Picenardi αμφιβάλλει για την αποδιδόμενη στον Clouet από τους παραπάνω συγγραφείς ιδιότητα του αρχιτέκτονα ή μηχανικού. Πρώτη αναφορά του P. Clouet γίνεται από τον Bosío στον κατάλογο των ιπποτών που πήραν μέρος στην πολιορκία του 1480, χωρίς όμως να του αποδίδει καμιά ιδιότητα. Σε έγγραφο επίσης στα Αρχεία του Calvados, όπου αναφέρεται ως κομεντόρης του Baug και του Couival, δεν του αποδίδεται και η ιδιότητα του αρχιτέκτονα ή μηχανικού.

Ο Gerola, αν και ασχολείται με την ερμηνεία της επιγραφής, αποφεύγει να πάρει θέση ως προς την ιδιότητα του Clouet. Παρ' όλα αυτά στην επιγραφή του νέου ιπποτικού νοσοκομείου με σαφήνεια αναφέρεται ότι ο P. Clouet τελείωσε ή συμπλήρωσε ή έκανε εντελώς νέο το νοσοκομείο. Επόμενος, ασχολήθηκε με το έργο της οικοδόμησης και της αποπεράτωσης του κτιρίου, πιθανώς όμως η αποστολή του να περιοριζόταν στο συντονισμό των εργασιών, χωρίς βέβαια να αποκλείεται το γεγονός ο P. Clouet να είχε και γνώσεις αρχιτεκτονικής ή μηχανικής. Πάνω από την πύλη του καταλύματος της γλώσσας της Γαλλίας είναι εντειχισμένη επιγραφή, χαραγμένη πάνω σε πλάκα από γκρίζο

μάρμαρο, όπου αναφέρεται ο Emery d' Amboise ως μεγάλος πριόρης της Γαλλίας και η χρονολογία 1492. Αριστερά της επιγραφής είναι σκαλισμένο το οικόσημο του τάγματος των Ιωαννιτών και δεξιά του d' Amboise. Κάτω και από τα δύο παραπάνω οικόσημα διακρίνεται εκείνο του P. Clouet. Ήταν υπεύθυνος για την οικοδόμηση και αυτού του κτιρίου ο γάλλος κομεντόρης.

Παρόμοια είναι και η περίπτωση του **Jean Morel**. Ενώ ήταν πριόρης, δηλαδή ανώτατος αξιωματούχος της εκκλησιαστικής ιεραρχίας του τάγματος, πήρε την άδεια το 1437 να ανακαινίσει εκ θεμελίων την κατοικία του (Canonica Conventuale), που είχε ήδη οικοδομήσει το 1433. Αργότερα, στις 20.3.1441, ο μεγάλος μάγιστρος και το συμβούλιο του υπέγραψαν συμφωνία με τον Morel, που ανέλαβε την εποπτεία για το κτίσιμο του νέου νοσοκομείου¹⁰⁰. Εξάλλου, ο πριόρης Morel είχε οριστεί από το 1437, μαζί με το μεγάλο κομεντόρη Ιωάννη Cavalion, εκτελεστής της διαθήκης του Anton Fluvian και διαχειριστής του κληροδοτήματος του για την οικοδόμηση του νέου νοσοκομείου.

Το γεγονός ότι ανέλαβε ο Morel να διευθύνει την εκτέλεση δύο σημαντικών οικοδομικών έργων, δηλαδή το κτίσιμο της Canonica Conventuale και του νέου νοσοκομείου, πιθανώς να είναι ένδειξη ότι ο πριόρης διέθετει, εκτός των άλλων, και γνώσεις μηχανικής ή αρχιτεκτονικής. Σε παπικό όμως έγγραφο της 10.2.1447 ο Morel χαρακτηρίζεται μόνο ως «Utriqueque iuris doctor», δηλαδή διδάκτορας του δικαίου.

Η τρίτη προσωπικότητα Λατίνου που γνώριζε την οικοδομική τέχνη και ιδιαίτερα των οχυρώσεων ήταν ο μεγάλος μάγιστρος **Pierre d' Aubusson**. Ο βιογράφος του Bouhours αναφέρει μεταξύ των άλλων ότι ο P. d' Aubusson «...σπούδασε τα μαθηματικά και κυρίως το τμήμα των μαθηματικών που αφορούσε την πολεμική τέχνη». Εκτιμώντας αυτές τις γνώσεις του και πιθανώς και άλλα προσόντα του d' Aubusson ο μεγάλος μάγιστρος G. B. degli Orsini τον διόρισε το 1472 επόπτη όλων των οχυρωματικών έργων, θέση την οποία κράτησε μέχρι το 1476. έτος θανάτου του degli Orsini και εκλογής του ίδιου ως μεγάλου μαγίστρου.

Στις 18 Δεκεμβρίου του 1476, λίγους μήνες μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Pierre d' Aubusson, το συμβούλιο του τάγματος αναθέτει στον ίδιο το μεγάλο μάγιστρο την ανοικοδόμηση τμήματος του τείχους του λιμανιού μεταξύ της πύλης του Ταρσανά και της πύλης του Κολλάκιου (πύλη Καστελλανίας), που είχε καταρρεύσει πρόσφατα από θεομηνία. «Και επειδή», αναφέρει η απόφαση, «κανένας δεν έχει τη σχετική καταλληλότητα και μεγάλη ευκολία και επιμέλεια να το εκτελέσει εκτός από τον ίδιο το Σεβασμιώτατο κύριο Μάγιστρο, που ανέκαθεν είναι ολόψυχα διατεθειμένος να κάμνει αυτά και έχει και δούλους και τεχνίτες γι' αυτό, παρακλήθηκε από τους κυρίους του εν λόγω Συμβουλίου ο εν λόγω Σεβασμιώτατος κύριος Μάγιστρος να ενεργήσει να κτίσει το ίδιο το τείχος και έτσι ο ίδιος ο Σεβασμιώτατος κύριος Μάγιστρος κατά παράκληση του εν λόγω Σεβαστού Συμβουλίου για την τιμή και ωφέλεια του Τάγματος ανέλαβε αυτός την υποχρέωση... αν και έχει αναλάβει και πολλά

άλλα έργα επιδιορθώσεων». Δεν υπάρχει λοιπόν αμφιβολία, σύμφωνα με αυτά που αναφέρονται στο παραπάνω έγγραφο, ότι ο P. d' Aubusson ανέλαβε το έργο της ανοικοδόμησης του θαλασσινού τείχους του Κολλάκιου ως εργολάβος, ο οποίος μάλιστα είχε συγκροτημένα συνεργεία από σκλάβους και τεχνίτες. Επίσης, στο ίδιο έγγραφο τονίζονται οι γνώσεις και η επιδεξιότητα του μεγάλου μαγίστρου σχετικά με την οικοδομική τέχνη. Το έργο, αν κρίνουμε από την επιγραφή την εντειχισμένη πάνω σε αυτό το τμήμα του τείχους, τελείωσε το δεύτερο εξάμηνο του 1478.

Σε μια προγενέστερη απόφαση του συμβουλίου του τάγματος, χρονολογημένη στις 2 Ιουλίου 1476 λίγες μέρες μετά την εκλογή του P. d' Aubusson ως μεγάλου μαγίστρου, ορίστηκε να επισκευαστεί το ετοιμόρροπο τείχος του Ταρσανά. Προφανώς πρόκειται για το ίδιο τμήμα του τείχους που κατέρρευσε στη διάρκεια του χειμώνα της ίδιας χρονιάς από τη γνωστή θεομηνία. Είναι φανερό ότι και με αυτή την απόφαση ο P. d' Aubusson αναλάμβανε ως εργολάβος τις εργασίες επισκευής.

Το 1366 παραχωρήθηκαν στον Ballero Assanti από το τάγμα των Ιωαννιτών ως φέουδα τα νησιά Τήλος, Χάλκη και η νησίδα Αλιμιά, με την υποχρέωση ο φεουδάρχης, εκτός των άλλων, να κτίσει στην Αλιμιά ισχυρό πύργο σύμφωνα με σχέδιο που θα του παρέδιδαν δύο ιππότες. Από τα μέσα τουλάχιστον του 14^{ου} αιώνα οι Ιωαννίτες εκτελούσαν οχυρωματικά έργα σύμφωνα με σχέδια που εκπονούσαν μηχανικοί ή πρωτομάστορες που είχαν γνώσεις μηχανικής.

Ο Gerola αμφισβήτησε τη γνώση της μηχανικής από τους

ρόδιους πρωτομάστορες. Πράγματι, υπάρχει το πρόβλημα αν οι Έλληνες πρωτομάστορες ήταν απλά και μόνο άξιοι και ικανοί να πελεκούν την πέτρα και να κτίζουν οχυρά μεγάλης αντοχής ή αν κάποιοι από αυτούς ήταν και γνώστες της μηχανικής επιστήμης. Με τα σημερινά δεδομένα της επιστημονικής έρευνας δεν είναι εύκολο να δοθεί απάντηση. Ένα όμως είναι το γεγονός, ότι από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα βρισκόμαστε εμπρός σε μια επανάσταση στην πολεμική τέχνη. Η εφεύρεση της πυρίτιδας από το 14^ο αιώνα και η γενίκευση της χρήσης της στο 15^ο αιώνα επέβαλε θεμελιώδεις αλλαγές στα όπλα και στην τακτική της επίθεσης και της άμυνας. Τώρα πια δεν αρκούν οι εμπειρικές γνώσεις των μαστόρων και των στρατιωτικών για να οχυρωθεί μια θέση. Απαιτούνται γνώσεις μαθηματικών και μηχανικής.

Η πρώτη μνεία για παρουσία μηχανικών στη Ρόδο γίνεται από τον ιστορικό του ιπποτικού τάγματος, τον Bosio. Περιγράφοντας την πολιορκία της Ρόδου από τους Τούρκους το 1480, αναφέρει το **γερμανό μηχανικό Γεώργιο Φραππάν ή Μαστρογιώργη**, που πρόδωσε τους ιππότες βοηθώντας τους Τούρκους και τελικά απαγχονίστηκε από τους Ιωαννίτες. Επίσης, ο ίδιος ιστορικός γράφει ότι κάποιος ανώνυμος μηχανικός στη διάρκεια της πολιορκίας του 1480 συμβούλευσε τους πολιορκημένους να κατασκευάσουν μια πολεμική μηχανή. Ο ιππότης Sabba da Castiglione, σε ένα γράμμα του το 1507 προς την Isabela Gonzaga d' Este, αναφέρει έναν επίσης ανώνυμο μηχανικό από την Κρεμόνα, ο οποίος ήταν εγκατεστημένος στη Ρόδο. Αρκετές είναι οι πληροφορίες για κάποιους σημαντικούς ιταλούς μηχανικούς, που βοήθησαν τους ιππότες στα τελευταία

έξι ή επτά χρόνια του επιθανάτιου ρόγχου της Ρόδου.

Ο μηχανικός **Matteo Gioeni** είχε εγκατασταθεί στη Ρόδο και το 1521 παίρνει τον τίτλο του μηχανικού του ιπποτικού τάγματος. Επίσης κατασκευάζει ανάγλυφο ομοίωμα της πόλης της Ρόδου, το οποίο ο μεγάλος μάγιστρος F. del Carretto έστειλε στον πάπα Λέοντα Ι'. Ένας άλλος φημισμένος μηχανικός φθάνει στη Ρόδο με πρόσκληση του Fabrizio del Carretto το 1519, ο **Basilio dalla Scuola**. Το 1520, σε συνεργασία με το «Mastro Gioeni», ενισχύει τμήμα του τείχους δυτικά της πύλης του Αγίου Ιωάννου. Επίσης, επισκέπτεται για να δώσει οδηγίες τα κάστρα και άλλων νησιών της Δωδεκανήσου. Πριν φύγει, το 1521, αφήνει στα χέρια των ιπποτών τα σχέδια της μετασκευής της οχύρωσης στη θέση μάχης της «γλώσσας» της Ωβέρνης. Αυτό το έργο θα το εκτελέσει ο μεγάλος μάγιστρος Ph. Villiers de l' Isle-Adam.

Δύο ακόμα μηχανικοί, ο **Gerolamo Bartolucci** και ο **Gabriele Tadino da Martinengo**, βρέθηκαν στη Ρόδο στη διάρκεια της πολιορκίας του 1522 και προσέφεραν πολλά στην εξουδετέρωση των τουρκικών υπονομεύσεων του τείχους, ιδιαίτερα ο δεύτερος, αλλά είναι σχεδον βέβαιο ότι δεν σχεδίασαν ούτε κατασκεύασαν νέο έργο, εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων.

Η συμβολή, λοιπόν, των ιταλών μηχανικών στην ενίσχυση των οχυρώσεων της Ρόδου ήταν μικρή παρά τα όσα έγραψε ο Gerola και άλλοι ιταλοί ερευνητές. Από τους γνωστούς μέχρι τώρα ιταλούς μηχανικούς Mateo Gioeni, Basilio dalla Scuola, και

Gabriele Tadinoda Martinengo, ο πρώτος μόνο φαίνεται να σχεδίασε και να διηύθυνε έργα στις ροδιακές οχυρώσεις. Ο Basilio dalla Scuola χρησιμοποιήθηκε κυρίως ως σύμβουλος για τη βελτίωση οχυρωμένων θέσεων και οι δύο τελευταίοι, Gerolamo bartolucci και Gabriele Tadino da Martinengo, έπαιξαν επίσης το ρόλο συμβούλου για την αντιμετώπιση των τουρκικών υπονομεύσεων των τειχών. Εν τούτοις είναι φανερό, έστω και από τα λίγα στοιχεία που διαθέτουμε, ότι ήδη από το τρίτο τέταρτο του 14^{ου} αιώνα τα οχυρωματικά έργα στην ιπποτοκρατούμενη Δωδεκάνησο εκτελούντο βάσει σχεδίων που παρεδίδοντο από τους ιππότες στους υπεύθυνους του έργου. Οι μέχρι τώρα γνωστοί μηχανικοί, ανώνυμοι ή επώνυμοι, είναι δυτικοευρωπαίοι. Αντίθετα, μέχρι τα μέσα περίπου του 15^{ου} αιώνα οι περισσότεροι απλοί τεχνίτες και οι πρωτομάστορες φαίνεται ότι προέρχονταν από το ντόπιο ελληνικό στοιχείο. Στο δεύτερο μισό όμως του 15^{ου} και στις αρχές του 16^{ου} αιώνα ιχνηλατούμε την παρουσία δυτικοευρωπαίων τεχνιτών.

II.Τα Υλικά Δόμησης των Μνημείων της

Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου¹

Το βασικό υλικό με το οποίο κτίστηκε και διαμορφώθηκε η πόλη της Ρόδου από τότε που ιδρύθηκε το 408 π.Χ. μέχρι το τέλος της τουρκοκρατίας ήταν ο πωρόλιθος. Πηγές άντλησης αυτού του υλικού για τη μεσαιωνική περίοδο είναι κατ' αρχήν τα αρχαία οικοδομικά λείψανα που περιέβαλαν την πόλη. Το συναξάρι του αγ. Φανουρίου αναφέρει ότι στα χρόνια του μητροπολίτη Νείλου Διασορινού (1357-1369) ο «εξουσιαστής» της Ρόδου, δηλαδή ο μεγάλος μάγιστρος Roger de Pins (1355-1365) ή ο Raymond de Berenger (1365-1373) αποφάσισε να «ανακτήσει τα τοιχεία της χώρας» και έδωσε εντολή να αποσπάσουν οικοδομικό υλικό από ερειπωμένα αρχαία κτίσματα νότια της πόλης. Στη διάρκεια των σωστικών ανασκαφικών ερευνών στην πόλη της Ρόδου συχνά αποκαλύπτονται τα ίχνη της απόσπασης οικοδομικού υλικού από αρχαία ερειπωμένα οικοδομήματα. Στα λείψανα των βυζαντινών κτισμάτων, κυρίως των οχυρώσεων, αλλά και σε οικοδομήματα της πρώιμης ιπποτικής περιόδου διακρίνεται εύκολα η χρήση αρχαίων πωρόπλινθων, αλλά και άλλων αρχιτεκτονικών μελών. Φυσικά χρησιμοποιούσαν και λατομεία εξόρυξης πωρόλιθου. Είναι ορατά μέχρι σήμερα τα ίχνη της λατόμευσης στη μεσαιωνική τάφρο. Όπου οι ιππότες σκάβοντας και βαθαίνοντας την τάφρο έβρισκαν πωρόλιθο τον αποσπούσαν και τον χρησιμοποιούσαν για την οικοδόμηση των οχυρώσεων και των κτηρίων. Μεσαιωνικά λατομεία διακρίνονται επίσης στην παραλία της νοτιοανατολικής περιοχής της πόλης στη θέση Καρακόνερο, στην νότια περιοχής της πόλης, στη

1. Ηλίας Ε. Κόλλιας, "Τα υλικά δόμησης.....της Ρόδου", σημειώσεις του ιδίου, σελ. 1- 6

συνοικία του Αγ. Ιωάννου και νότια του χωριού Κοσκινού, που απέχει από την πόλη περίπου 6-7 χιλ.

Επίσης είναι γνωστά μόνο από τις ιστορικές πηγές δύο λατομεία πωρόλιθου στην πόλη της Ρόδου. Το ένα βρισκόταν στη θέση Λιβιάδα στη βόρεια πλευρά της σημερινής πόλης και ανήκε στον ιερέα Εμμανουήλ Μαγκαφά, που δώρισε στο Ιπποτικό Τάγμα επί μεγάλου μαγίστρου Α. Fluvian (1421-1437) κάποια ποσότητα πωρόλιθου για την οικοδόμηση των τειχών. Το δεύτερο βρισκόταν σύμφωνα με ένα έγγραφο του Ιωαννιτικού Αρχείου στη Μάλτα κοντά στις «καμάρες του Ταρσανά» (*luxta Voltas arsenalis*). Απ' αυτό το λατομείο μπορούσε ο πριόρης της εκκλησίας του Κοινοβίου J. Morel το 1441 που ορίστηκε από το Ιωαννίτικο Τάγμα ως επιβλέπων, να αντλεί πωρόλιθο για την οικοδόμηση του μεγάλου νέου νοσοκομείου. Οι χώροι και των δύο λατομείων δεν έχουν εντοπιστεί ακόμα.

Το σύνηθες σύστημα δόμησης του πωρόλιθου από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια μέχρι το τέλος της Τουρκοκρατίας ήταν το ισόδομο.

Στα παλαιοχριστιανικά χρόνια και ιδιαίτερα στα πρωτοβυζαντινά και μεσοβυζαντινά το αρχαίο οικοδομικό υλικό που αντλούσαν από τα ερείπια της ελληνιστικής πόλης το χρησιμοποιούσαν χωρίς επεξεργασία ή το επεξεργάζονταν πολύ λίγο ώστε να γίνεται με καλύτερο τρόπο η αρμογή των λιθοπλίνθων. Συχνότατα στη διάρκεια του κτισίματος τοποθετούσαν τεμάχια κεραμιδιών για την καλή έδραση των λίθων. Οι αρμοί έχουν πλάτος από 0,05 ως 0,10 μ. και συνήθως

φράσσονταν με ασβεστοκονίαμα. Η τοιχοποιία όμως δίνει την αίσθηση μιας ισόδομης κατασκευής. Συχνά αυτό το σύστημα στην βυζαντινή περίοδο συνδυάζεται με το έμπλεκτο σύστημα, ιδιαίτερα όταν κατασκευάζονται μεγάλοι πάχους τοίχοι, που αρχίζουν από 0,80μ. και φθάνουν στις οχυρώσεις τα 3,00 έως 3,20μ. Τότε κτίζονταν δύο παράλληλοι, τοίχοι και το διάστημα μεταξύ τους το γέμιζαν με αργούς λίθους και πηλό, αλλά κατά διαστήματα οι δύο εξωτερικοί τοίχοι συνδέονταν με λιθόπλινθους εγκάρσια τοποθετημένους.

Στη διάρκεια της ιπποτοκρατίας ιδιαίτερα κατά το πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα, συνεχιζόταν η δόμηση με οικοδομικό υλικό που αντλούσαν από τα οικοδομικά λείψανα της αρχαίας πόλης. Οι Ταξιδιώτες που επισκέπτονταν τότε τη Ρόδο θαύμαζαν το μέγεθος των λιθοπλίνθων που χρησιμοποιούσαν οι ιππότες για το κτίσιμο κυρίως των οχυρώσεων. Ήταν μεγάλοι λιθόπλινθοι που το μήκος τους ξεπερνούσε συνήθως το 1,50μ. και είχε ύψος 0,48 έως 0,50μ. Αργότερα και ιδιαίτερα από το 15^ο αιώνα. και ύστερα οι ιππότες χρησιμοποιούν μικρότερου μεγέθους λιθοπλίνθους που δεν ξεπερνούν συνήθως σε μήκος τα 0,30-0,35μ. και σχηματίζουν δόμους από 0,22 έως 0,26μ., αν και καμιά φορά το ύψος των δόμων στις οχυρώσεις φθάνει τα 0,40μ., ιδιαίτερα στο τέλος του 15^{ου} και στις αρχές του 16^{ου} αιώνα επί μεγάλων μαγίστρων D' Aubusson, D' Amboise και Del Carretto. Αυτή την περίοδο οι αρμοί οριζόντιοι και κάθετοι είναι ευθείς και στις οχυρώσεις κατά κανόνα καλύπτονται με μία ακανόνιστη ταινία από ασβεστοκονία, που έχει πλάτος 0,02-0,03 μ. Την χρονική περίοδο διακυβέρνησης της Ρόδου από τους μεγάλους μαγίστρους A. Fluvian (1421-1437) έως και P.R. Zacosta (1461-1467) σε ορισμένα τμήματα

των οχυρώσεων (πύλη Αγ. Αντωνίου, Πύργος Αγ. Γεωργίου, Πύλη Αγ. Ιωάννου κ.α.) τους κάθετους και οριζόντιους αρμούς τους καλύπτει ταινία από ασβεστοκονία πλάτους $\pm 0,01$ μ. προεξέχουσα, που οι εξωτερικές απολήξεις της είναι εντελώς ευθύγραμμισμένες και κομμένες προφανώς με τη βοήθεια πήχης. Στο τέλος του 15^{ου} και στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, γίνεται του συρμού και εμφανίζεται σε κοσμικά και εκκλησιαστικά κτήρια μια κατηγορία ισόδομης τοιχοποιίας άριστης αρμογής με πολύ λεπτούς αρμούς που δύσκολα διακρίνονται. Αυτή η τοιχοποιία έχει ως πρότυπα αρχαίες. Είναι πολύ πιθανή η επίδραση των ιδεών της αναγέννηση. Επίσης έχει εντοπιστεί ένα παράδειγμα οικοδομημένο σύμφωνα με ψευδισόδομο σύστημα, στη πυριτιδαποθήκη (αρχές 16^{ου} αιώνα) που ορθώνεται στη βορινή πλευρά της πλατείας Αργυροκάστρου. Εδώ εναλλάσσονται δόμοι, που ο ένας έχει ύψος 0,35μ. και ο άλλος 0,19μ. Αυτό το εξεζητημένο είδος τοιχοποιίας προφανώς έλκει την καταγωγή του από αρχαία ελληνικά πρότυπα της ελληνιστικής περιόδου. Αυτή την περίοδο, όπως οι αρμοί καλύπτονται με κονίαμα, στη συνέχεια πάνω σ' αυτό χαράσσονταν λεπτοί αρμοί με τη βοήθεια πήχη. Την περίοδο της τουρκοκρατίας, από τα 1522 μέχρι τα 1912, συνεχίζεται η χρήση του ροδίτικου πωρόλιθου δομημένου κατά το ισόδομο σύστημα. Τα μουσουλμανικά τέμενοι (του Ιμπραήμ Πασά του 1540, του Ρετζεπ Πασά του 1588 και του σουλτάνου Μουσταφά του 1765), το λουτρό του σουλτάνου Μουσταφά του 18^{ου} αιώνα, τα μαυσωλεία στο νεκροταφείο του Μουράτ Ρείς και άλλα κτίσματα αυτής της περιόδου κτίστηκαν με μια επιμελημένη ισόδομη τοιχοποιία που προσεγγίζει εκείνη του τέλους του 15^{ου} και των αρχών του 16^{ου} αιώνα. Το ίδιο συμβαίνει και με τα

κτίσματα, σπίτια ή εκκλησίες, που οικοδομούν οι Έλληνες την ίδια περίοδο έξω από τη μεσαιωνική πόλη και στη Λίνδο¹⁷.

Ο ασβεστόλιθος δεν φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε μέχρι την περίοδο της Ιταλοκρατίας, δηλαδή μέχρι το 1912 ως υλικό δόμησης στη μεσαιωνική πόλη. Γενικότερα στο νησί της Ρόδου είχε αυτή τη χρήση σε περιοχές, όπου ήταν άφθονος. Τα παλαιοχριστιανικά κτίσματα στη θέση Χαράκι του χωριού Μάλωνα και το μεσαιωνικό Κάστρο του Φαρακλού στην ίδια περιοχή έχουν οικοδομηθεί με ασβεστόλιθο, διότι ο λόφος του Φαρακλού έχει σχηματιστεί απ' αυτό το υλικό. Το ίδιο μπορούμε να πούμε για το μεσαιωνικό Κάστρο του χωριού Αρχάγγελος και του χωριού Ασκληπειό. Ο ασβεστόλιθος βέβαια, όπως παντού, χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή άσβεστου, για τον οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω. Περιορισμένη χρήση στη δόμηση είχε το μάρμαρο. Κατά κανόνα το τοποθετούσαν σε κατώφλια θυρών, πλαισίωνε τις ορθογώνιες θυρίδες των πυροβόλων όπλων στην οχύρωση, κάλυπτε σε σχήμα πλάκας τα δάπεδα αυλών και κυρίως το χρησιμοποιούσαν για να χαράξουν πάνω του οικόσημα και επιγραφές, που εντοίχιζαν σε κτήρια και στις οχυρώσεις. Επιτύμβιες μαρμάρινες πλάκες, όπου ήταν σκαλισμένη συνήθως η μορφή του νεκρού συνοδευόμενη, από επιγραφή, που δήλωνε το όνομα του νεκρού, το αξίωμα του και τη χρονολογία θανάτου, κάλυπταν τους τάφους των ιπποτών, αλλά και ευκατάστατων αστών της πόλης. Το μάρμαρο κατά κανόνα το αντλούσαν από τα αρχαία ερείπια της πόλης ή τα νεκροταφεία της. Το μάρμαρο, όπως και ο ασβεστόλιθος, χρησιμοποιήθηκε κατά το μεσαίωνα, αλλά και κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και ως υλικό

παραγωγής ασβέστη, για το οποίο επίσης επανερχόμενοι θα μιλήσουμε παρακάτω.

Το κατάστρωμα του μεγαλύτερου μέρους των δρόμων και των πλατειών της μεσαιωνικής πόλης μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1950 το κάλυπτε μια στρώση από θαλάσσια βότσαλα συνεκτικά μπηγμένα σε άργιλο. Το ίδιο συνέβαινε με τις αυλές και τους καλυμμένους χώρους ορισμένων κτηρίων. Η αρχαιολογική έρευνα έχει ενδείξεις, αλλά όχι ακόμα βέβαιες αποδείξεις ότι και στο μεσαίωνα το βότσαλο είχε την ίδια χρήση, τουλάχιστον σε ορισμένους κεντρικούς δρόμους, σε αυλές και ισόγειους χώρους ορισμένων κτηρίων.

Η χρήση του ξύλου κατά το μεσαίωνα δεν διαφέρει από εκείνη στα ελληνιστικά χρόνια. Με αυτό κατασκευάζουν έπιπλα, κουφώματα, ανώφλια θυρών και παραθύρων, οροφές κατά κανόνα στον όροφο και συχνά στο ισόγειο και κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας κλειστούς εξώστες (σαχνισιά), επικαλύψεις όψεων κυρίως στον όροφο, τσατμάδες, δηλαδή λεπτά διαχωριστικά πετάσματα κατασκευασμένα από ξύλο και κονίαμα, περιδέσμους (σενάζ) κ.α. Τα δάση της Ρόδου ήταν πάντα πλούσια. Φύτρωναν σε αυτά κατάλληλα για οικοδομικές εργασίες δέντρα, όπως πεύκα, κυπαρίσσια και κέδροι.

Δεν θα επιμείνουμε ιδιαίτερα για τη χρήση των μετάλλων, σιδήρου, ορειχάλκου και μολύβδου στην οικοδομική. Είχε τις ίδιες χρήσεις, όπως και στην αρχαιότητα. Οι μεσαιωνικοί Ρόδιοι κατασκεύαζαν εργαλεία, καρφιά, κιγκλιδώματα, επενδύσεις πυλών, συνδέσμους, γόμφους κ.α. Οι ιστορικές πηγές δεν μας

έχουν διαφωτίσει, τουλάχιστον ακόμα, για την προέλευση τους, αν δηλαδή τα μέταλλα εισάγονται από άλλες χώρες ή ένα μέρος τουλάχιστον απ' αυτά εξορύσσονταν ως μεταλλεύματα από τη Ρόδο ή και από άλλα νησιά της Δωδεκανήσου.

Στα παλαιοχριστιανικά χρόνια είναι γνωστά από την έρευνα τουλάχιστον για τη Ρόδο, την Κω, τη Λέρο και την Κάλυμνο ότι χρησιμοποιούσαν οπτοπλίνθους στην κατασκευή θόλων και τρούλων. Ιδιαίτερα οι ροδιακοί οπτόπλινθοι, αν δεν ήταν οι άριστοι όλης της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ήταν οπωσδήποτε από τους καλύτερους διότι επελέγησαν να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή του τρούλου της Αγ. Σοφίας της Κωνσταντινούπολης. Οι οπτόπλινθοι ασφαλώς χρησιμοποιούντο και κατά την ιπποτοκρατία, διότι έγγραφο του 1452 των Ιωαννιτών Ιπποτών, από το Αρχείο της Μάλτας αναφέρει εισαγωγή στη Ρόδο οπτοπλίνθων από την Αστυπάλαια. Η ανασκαφική έρευνα, μέχρι στιγμής, έχει εντοπίσει χρήση τους στη δόμηση μόνο στο εργαστήριο επεξεργασίας ζάχαρης στη θέση Ζαχαρόμυλος της περιοχής Μαλώνας. Επίσης πάλι από ανασκαφική έρευνα ξέρουμε τη χρήση τους σε δάπεδο ταφικής κρύπτης στον Αγ. Σπυρίδωνα της μεσαιωνικής πόλης. Οπτά πήλινα πλακίδια, που προέρχονταν από εργαστήρια της Ιταλίας και της Ισπανίας, χρησιμοποιούσαν οι Ρόδιοι, στα τέλη του 15^{ου} και στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, για την κάλυψη των δαπέδων των πολυτελών αιθουσών του Παλατιού του μεγάλου μαγίστρου και των σπιτιών των πλούσιων αστών της Ρόδου.

Τα κεραμίδια ως υλικό επικάλυψης στεγών, ξύλινων ή θολωτών χρησιμοποιούνται σε όλη τη διάρκεια της ελληνοιστικής

και παλαιοχριστιανικής περιόδου. Την περίοδο της ιπποτοκρατίας τα κοσμικά κτήρια της Ρόδου έχουν επίπεδη στέγη, δώμα. Η κάλυψη λοιπού των κτηρίων γίνεται πλέον με ξύλινη οροφή, που επικαλύπτεται με όστρακοκονία, οστρακιά (κουρασάνι). Πιθανώς τα σπίτια των πτωχών να επικαλυπτόταν με τον πρασινόχρωμο άργιλο, την πατελιά που χρησιμοποιούσαν κατά κανόνα από την περίοδο της τουρκοκρατίας μέχρι πριν λίγες δεκαετίες. Τα εκκλησιαστικά μνημεία που συνέχισαν να καλύπτονται από καμάρες και τρούλους, επικαλύπτονταν με οστρακιά και στη συνέχεια επί αυτής τοποθετούσαν κεραμίδια. Μέχρι στιγμής ούτε οι ιστορικές πηγές ούτε η αρχαιολογική έρευνα έχει εντοπίσει εργαστήρια κατασκευής κεραμιδιών.

Το κονίαμα ως συνδετικό υλικό κατά τη δόμηση των τοίχων από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια και ύστερα έγινε εντελώς απαραίτητο. Συχνά κτίζονταν τοίχοι με απλό πηλό, (χώμα και νερό) αναφερόμενοι σε βυζαντινά έγγραφα του 11^{ου} αιώνα. ως «λιθοπηλόκτιστοί» και στη συνέχεια ακολουθούσε αρμολόγημα ή επίχρισμα από ασβεστοκονία. Οι οχυρώσεις όμως και τα σημαντικά κτήρια στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου ιδιαίτερα την εποχή της ιπποτοκρατίας κτίζονταν χρησιμοποιώντας ως συνδετικό υλικό την ασβεστοκονία ήταν δηλαδή οι τοίχοι σύμφωνα με τη βυζαντινή ορολογία «εγχόρηγοι». Η ασβεστοκονία ήταν το αποτέλεσμα της ανάμειξης ασβέστη και άμμου συνήθως ή άλλων υλικών.

Τον ασβέστη τον κατασκεύαζαν από την καύση συνήθως ασβεστόλιθου, αλλά προτιμούσαν το μάρμαρο γιατί παρήγαγε αρίστης ποιότητας προϊόν. Είναι σύνηθες φαινόμενο να

εντοπίζουμε παλιά ασβεστοκάμινο μέσα σε αρχαιολογικούς χώρους. Ο ευαίσθητος ουμανιστής ιππότης Sabba da Castilione (1480-1554) φθάνει στη Ρόδο στα 1505 και ενεργώντας ως πράκτορας της μαρκησίας της Mantova Isabella Conzaga d' Este της στέλνει αρχαία αγάλματα που συγκεντρώνει από τη Ρόδο και την περιοχή της Αλικαρνασσού. Στα γράμματα του που συνοδεύουν τα αρχαία καλλιτεχνικά έργα κατηγορεί τους συναδέλφους του Ιππότες ως βαρβάρους που δεν ξέρουν παρά μόνο να χειρίζονται το ξίφος και να φορούν τον σιδερένιο θώρακα και τρομάζει στην ιδέα μήπως μία αρχαία σαρκοφάγος που μόλις είχε βρεθεί στο Πετρούμι (το σημερινό Bubgum) μετατραπεί σε ασβέστη από τον διοικητή του Κάστρου για τις εκεί οικοδομικές ανάγκες.

Σε γραπτή συμφωνία των ιπποτών και της ηγεσίας του λαού της Νισύρου, που έγινε τον Νοέμβριο του 1453, οι Νισύριοι ζητούν από το μεγάλο μάγιστρο, να τους στείλει πρωτομάστορα για να κτίσουν ένα νέο μεγάλο Κάστρο και μάστορα για την κατασκευή ασβέστη που θα χρειαζόταν για την οικοδόμηση του νέου Κάστρου. Δίνουν ιδιαίτερη σημασία στην παρασκευή ασβέστη, που ήταν προφανώς σπάνιος. Στην Νίσυρο δεν υπάρχει ασβεστόλιθος. Μέχρι πριν λίγες δεκαετίες τον προμηθεύονταν από τη γειτονική Τήλο.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω ένα άλλο σύνηθες κονίαμα, γνωστό από την αρχαιότητα, ήταν η Οστρακοκονία, η Οστρακιά ή Κουρασάνι, που παράγεται από την ανάμειξη αλεσμένου κεραμιδιού και ασβέστη. Το κουρασάνι με κατάλληλη επεξεργασία γινόταν άριστο υδρομονωτικό υλικό, που επικάλυπτε θόλους και επίπεδες στέγες και εσωτερικές επιφάνειες δεξαμενών νερού. Στη

Ρόδο την περίοδο της ιπποτοκρατίας και τουρκοκρατίας καμιά φορά κάλυπτε και τις εξωτερικές επιφάνειες κτηρίων, όταν αυτά είχαν προβλήματα εισροής στο εσωτερικό τους, των νερών της βροχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΕΞΕΛΙΞΗ - ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ¹

I. Η εξέλιξη του αμυντικού συστήματος.

Ξέρουμε πως στην εξέλιξη του πυροβολικού κατά τη διάρκεια του ΙΕ' αιώνα αντιστοιχεί μια γενική μεταβολή στα φρούρια του μεσαίωνα που ακολουθεί καινούργιες αρχές. Τα επιθετικά μέσα που διέθεταν οι Τούρκοι δεν είχαν τίποτε να ζηλέψουν από τις χώρες της Δύσης και από το 1453 τα χυτήρια της Αδριανούπολης προμήθευσαν στο Μεχμέτ Β' για την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης κανόνια με πρωτοφανή για την εποχή ισχύ. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι οι Ιωαννίτες αναγκάστηκαν να αντιμετωπίσουν, ειδικά μετά από τη σκληρή δοκιμασία της πολιορκίας του 1480, τη μεθοδική μεταποίηση των οχυρώσεων της Ρόδου.

Όμως η γειτνίαση ενός εχθρού δυνατού και απειλητικού τους αναγκάζει να διατηρούν την πόλη μόνιμα σε αξιόμαχη κατάσταση και τους εμποδίζει να επιχειρήσουν ριζικές μετατροπές εκ θεμελίων. Άλλωστε τα υλικά μέσα στην διάθεση τους είναι πενιχρά, και τα περιορισμένα οικονομικά τους, τους αναγκάζουν να χρησιμοποιούν όσο το δυνατό περισσότερο τις παλιές κατασκευές.

¹ 1. A. Gabriel, "La Cité de Rhodew", T1 - 2, Paris 1921 - 1923, σελ. 1 - 17

Έτσι οι σημερινές οχυρώσεις δεν είναι παρά το αποτέλεσμα των διαδοχικών βελτιώσεων και ενισχύσεων κάτω από τις οποίες μπορούμε συνήθως να ξαναβρούμε την αρχική μορφή των διάφορων οχυρών. Εξάλλου, μερικά μέρη της οχυρής περιμέτρου, λιγότερο τρωτά ή με υποβαθμισμένη αμυντική αποστολή, δεν άλλαξαν καθόλου και διατηρούν τις διαστάσεις και τις λεπτομέρειες της αρχικής τους μορφής. Η παρουσία εραλδικών εμβλημάτων, που συχνά συνοδεύονται από χρονολογία, επιτρέπει να καθορίσουμε με ακρίβεια την εποχή της κατασκευής των περισσότερων έργων.

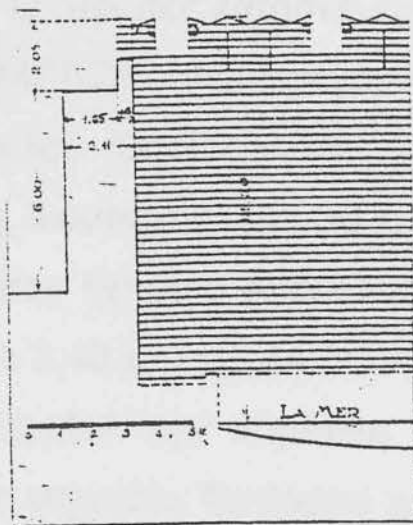
Είναι λοιπόν δυνατόν να καθορίσουμε για κάθε στοιχείο της άμυνας - μεταπύργια, πύργους, πύλες, προμαχώνες - τις διάφορες κατασκευαστικές φάσεις, να τις χρονολογήσουμε και να συμπεράνουμε ποιες μορφές διαδέχθηκαν η μια την άλλη.

A. Τείχη

Τα πιο παλιά μεταπύργια που μπορούμε να χρονολογήσουμε με ακρίβεια ανήκουν στην εποχή του Lastic (1437-1454), τα περισσότερα ενισχυμένα και δυναμωμένα στη συνέχεια με αναχώματα δεν επιτρέπουν συνήθως να φανεί παρά η εξωτερική όψη τους. Πάντως σε δύο διαφορετικά σημεία, στην πύλη του Αγίου Αντωνίου και στα δυτικά της πύλης των Κοσκινού, έχουν μείνει ανέπαφα χωρίς μετατροπές ή προσθήκες, θα πρέπει να υποθέσουμε, εξάλλου, ότι δεν έκαναν άλλο από το να μιμηθούν προγενέστερα υποδείγματα. Δεν παρουσιάζουν, όντως,

καμία ουσιαστική διαφορά από το τμήμα της οχύρωσης που, δίπλα στους πύργους του Heredia στα βόρεια του Κολλάκιου, ανήκει χωρίς αμφιβολία στην εποχή αυτού του μεγάλου μαγίστρου (1377-1396). Άλλωστε τα τείχη του λιμανιού, χτισμένα από τον Orsini στα 1472, αναπαράγουν μια μορφή απολύτως όμοια. Πολύ καλά διατηρημένα, θα μας επιτρέψουν να καθορίσουμε τον τύπο του τείχους του είχαν στη Ρόδο στον ΙΔ' και τον ΙΕ' αιώνα.

Το σκίτσο μας (σχ. 44) δίνει τα χαρακτηριστικά των τειχών που πιάνουν από τη θαλασσινή πύλη ως το μόλο των Μύλων. Αποτελούνται από δυο κατακόρυφες παρειές με δόμους ύψους περίπου 25 εκ. που περικλείουν παραγέμισμα χτισμένο με κονίαμα από χαλίκια και ασβέστη. Το συνολικό πάχος αυτού του περιμετρικού τείχους είναι 2,10 μ. κατά μέσο όρο και η κορυφή των θωρακίων υψώνεται 12 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας.

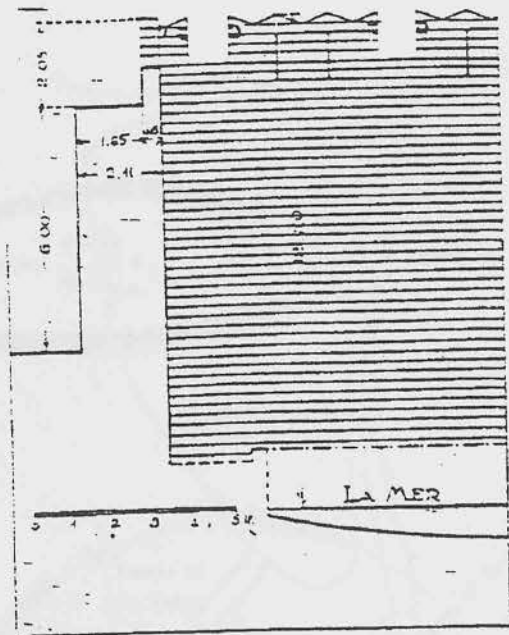
(σχ. 44) Όψη του τείχους (Aubusson)

Στα τείχη του λιμανιού που χτίστηκαν από τον Orsini αντιστοιχούσαν αρχικά, στην υπόλοιπη περίμετρο, ανάλογα τείχη.

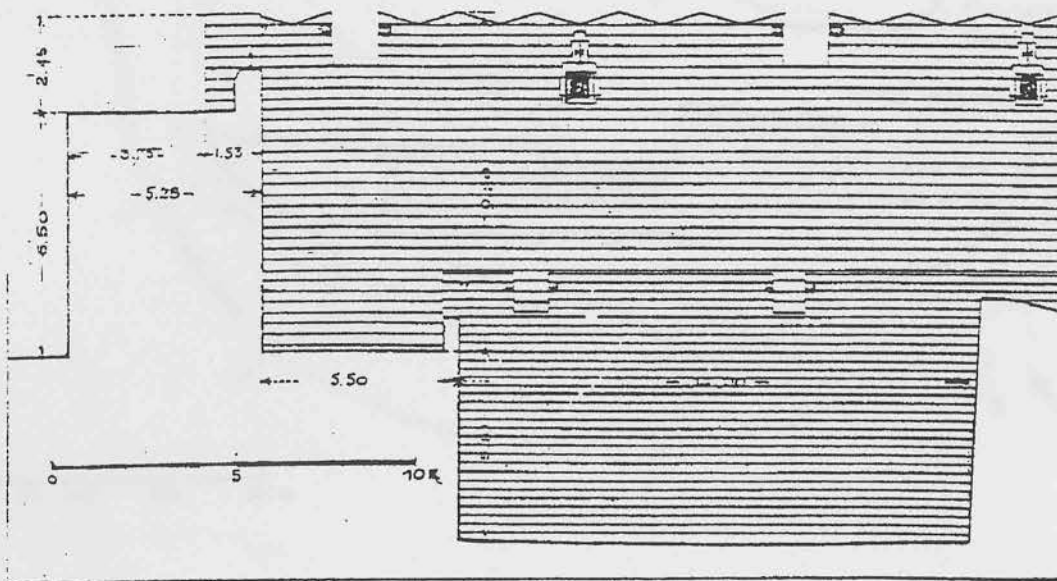
Ξέρουμε τις διαστάσεις τους από τα δύο τμήματα μεταπυργίου, χρονολογημένα στην εποχή του Lastic και που, στην πύλη του Αγίου Αντωνίου και τα δυτικά της πύλης των Κοσκινού, έχουν διατηρήσει την αρχική μορφή τους.

Εδώ την όψη του τείχους την παρακολουθεί στη ρίζα της ένα προτείχισμα τρία ως πέντε μέτρα ψηλότερο από τον πυθμένα της τάφρου, που έχει πλάτος καμιά δεκαπενταριά μέτρα. Αυτό το προτείχισμα που προστατεύεται από προπέτασμα με επάλξεις και τοξοθυρίδες αρχικά ήταν ενισχυμένο με μικρούς πύργους, τουλάχιστον σε ορισμένα σημεία της οχυρής περιμέτρου: δύο απ' αυτούς βρίσκονται ακόμα στη θέση τους, στα νοτιοανατολικά του πύργου της Ισπανίας.

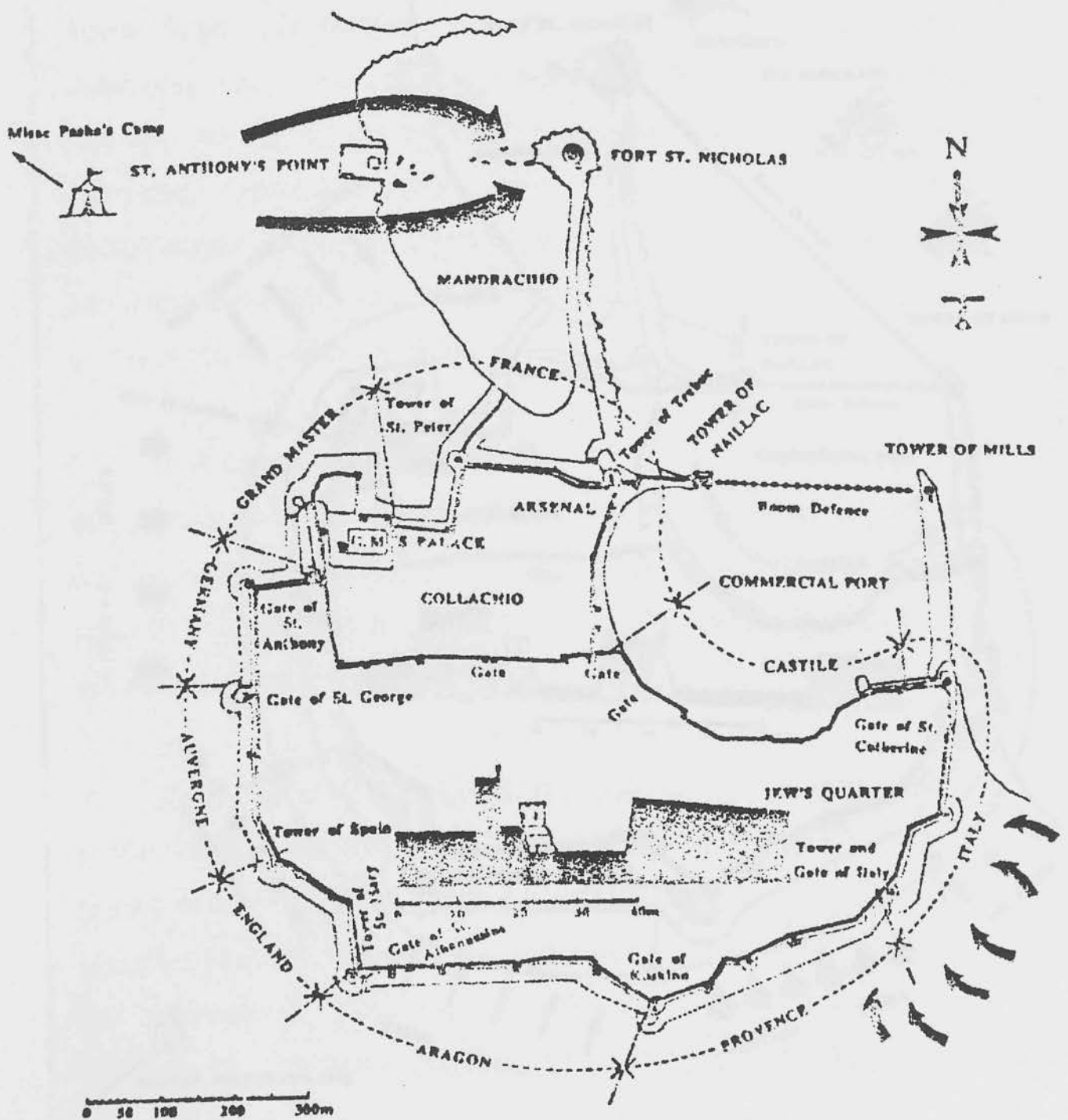
Τέτοια είναι λοιπόν η εγκάρσια διατομή του τείχους, του προτειχίσματος και της τάφρου την εποχή του Lastic. Αυτή η διάταξη θα εξακολουθήσει να χρησιμοποιείται στη Ρόδο ως την εποχή του Aubusson. Οι πρώτες κατασκευές αυτού του μεγάλου μαγίστρου, από τα 1477-78, αναπαράγουν ακόμα τις γενικές γραμμές αυτού του απλού τύπου αλλά τις χαρακτηρίζει ήδη μια σημαντική αύξηση στις διαστάσεις. Ενώ τα τείχη του Orsini έχουν πάχος 2,10 μ., αυτά που έχτισε ο Aubusson στα ανατολικά του Καστέλλου φτάνουν τα 3,40 μ. (σχ. 44). Όλο αυτό το τμήμα της οχύρωσης, που ακολουθεί την καμπύλη του λιμανιού, είχε άλλωστε δευτερεύουσα σημασία. Το βόρειο τμήμα του Κολλάκιου, πιο ευπρόσβλητο, απέκτησε από τα 1477 τείχος πάχους 5,30 μέτρων που αντιστοιχεί στην εγκάρσια διατομή του σχήματος 45.

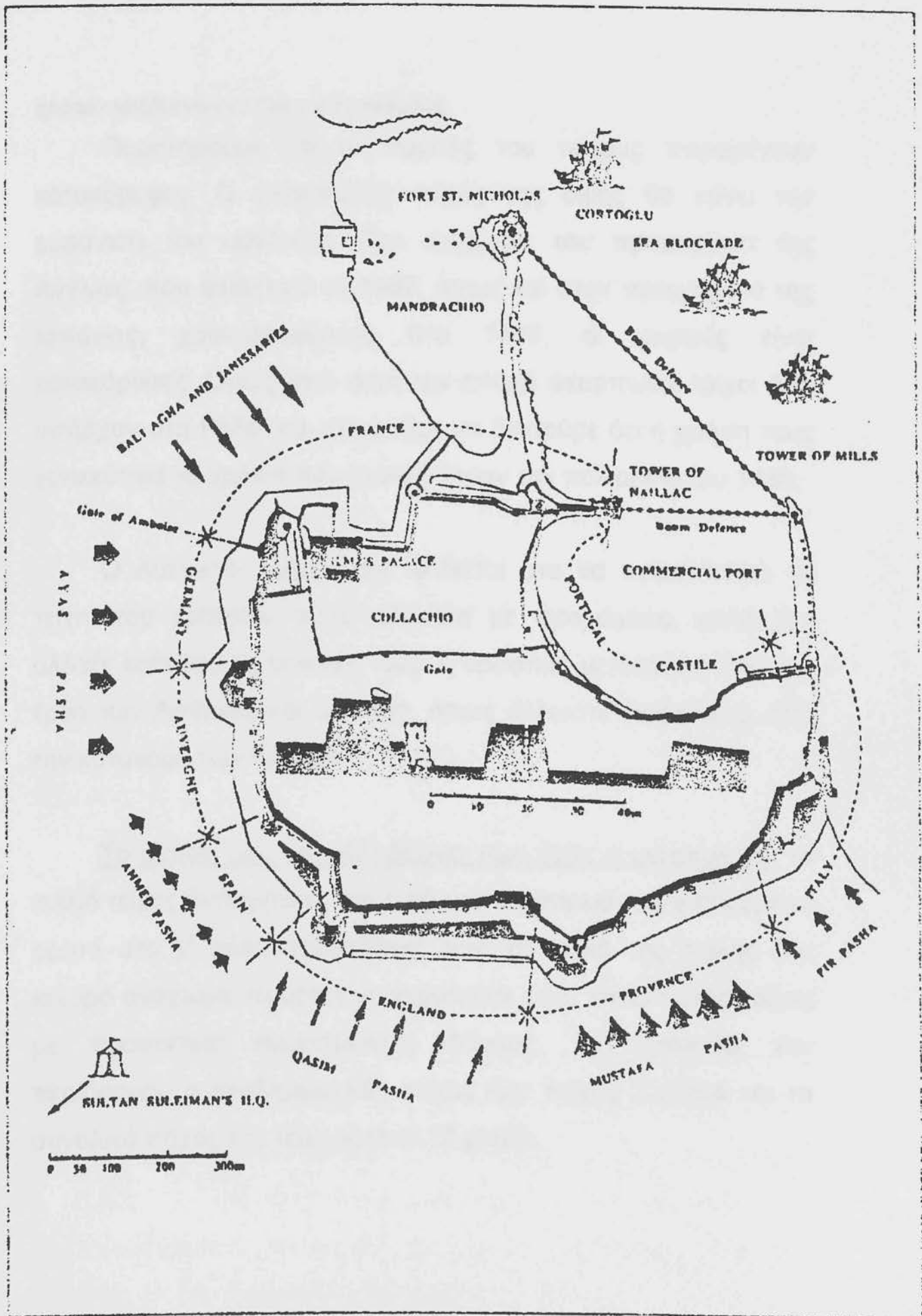
(σχ. 44) Όψη του τείχους (Aubusson)

(σχ. 45) Εγκάρσια τόμη του τείχους (Aubusson)

(σχ. 46) Σχέδιο των πρώτων οχυρώσεων και της Τουρκικής επίθεσης του 1480. Η τομή επεξηγεί διαγραμματικά τη μέθοδο άμυνας

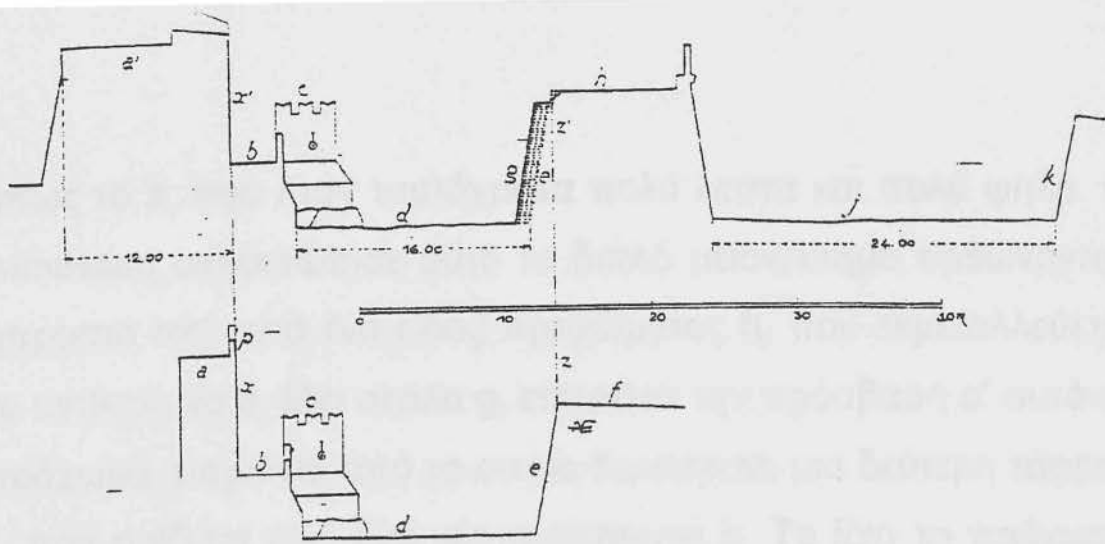
(σχ. 46) Σχέδιο των νέων οχυρώσεων και της Τουρκικής επίθεσης του 1522. Στη διαγραμματική τομή διακρίνουμε μια διπλή ζώνη άμυνας,

χαρακτηριζόμενα από δύο ευρύς τάφρους

Παρατηρούμε ότι οι παρειές του τείχους παραμένουν κατακόρυφες. Ο σκαρπωτός τοίχος της όψης θα κάνει την εμφάνιση του αργότερα. Στο οχύρωμα του προμαχώνα της Αγγλίας, που φτιάχτηκε το 1487, όπως και στον προμαχώνα της Ισπανίας, χρονολογούμενο στα 1489, οι παρειές είναι κατακόρυφες. Όμως από αυτή την εποχή σκαρπωτοί τοίχοι ήδη υπήρχαν στη Ρόδο, και μπορούμε να δεχτούμε ότι η χρήση τους γενικεύτηκε τα χρόνια που ακολούθησαν την πολιορκία του 1480.

Ο Aubusson αρκέσθηκε φαίνεται στο να προστατέψει τα τείχη που κρίθηκαν πολύ αδύνατα με προχώματα, αλλά δεν άλλαξε καθόλου τη διατομή τους: η δραστική μετατροπή στάθηκε έργο των Amboise και Carretto, όπως άλλωστε διαφαίνεται από την κατανομή των θυρών.

Το σκίτσο μας (σχ. 48) δείχνει πως έγινε η μεταποίηση: το παλιό τείχος διατηρήθηκε και η εξωτερική παρειά του παρέμεινε ορατή στο χ' αλλά προστέθηκε από τη μεριά της πόλης ένα ισχυρό ανάχωμα το οποίο συγκρατούσε ένας σκαρπωτός τοίχος με προσεκτικά αρμοσμένους δόμους. Στο επίπεδο του περιδρόμου ο αναλημματικός τοίχος έχει πάχος 2 μέτρα και το συνολικό πάχος του τείχους είναι 12 μετρά.

(σχ. 48) Διαγραμματική τομή των οχυρώσεων

Δεν θα μπορούσαμε να πούμε με ποιο ακριβώς τρόπο έγινε αυτή η επίχωση: οι Ιππότες δεν αγνοούσαν καθόλου την τεχνική των αναχωμάτων και, ελλείψει ξύλινων συνδέσμων, πρέπει να έλαβαν όλα τα μέτρα ώστε να εξασφαλίσουν την απαραίτητη σ' αυτές τις εργασίες ομοιογένεια. Η κατάσταση διατήρησης των οχυρώσεων αποτελεί την καλύτερη απόδειξη της ποιότητας της τεχνικής τους.

Β. Προτειχίσματα και τάφροι

Ας εξετάσουμε το τείχος *a* (σχ. 48) που συνοδεύεται από το προτειχισμά του *b*, το οποίο ενισχύεται από πύργους *c*. Η τάφρος *d* χωρίζει την αμυντική γραμμή από το αντίκρημνο *e* και τα πρανή *f*. Αυτή η διάταξη αντιστοιχεί γενικά με μορφή που χρησιμοποιούνταν σ' όλη την έκταση της οχύρωσης προς την ύπαιθρο, μέχρι τα τελευταία χρόνια του ΙΕ' αιώνα.

Σ' αυτή την εποχή γίνεται αντιληπτή η αδυναμία τειχών

όπως το a, που ήταν ταυτόχρονα πολύ λεπτά και πολύ ψηλά. Ο Aubusson αντιμετώπισε αυτό το διπλό μειονέκτημα ορθώνοντας μπροστά απ' αυτά ένα είδος προχώματος h, που εκμεταλλεύεται το αντίκρημνο e. Μια σκάλα g, επιτρέπει την πρόσβαση σ' αυτό το πρόχωμα, μπροστά από το οποίο διανοίγεται μια δεύτερη τάφρος j που ορίζεται από ένα νέο αντίκρημνο k. Το ίδιο το πρόχωμα καλύπτεται από τους προμαχώνες που έχουν κατασκευαστεί μπροστά οποίους πύργους. << Η τάφρος ήταν πάντα στεγνή και παγίδευε τον εχθρό όταν έμπαινε μέσα. Η μάχη της τάφρου ήταν εξαιρετικά φονική. Χαμηλά προτειχίσματα σ' όλο τον περίγυρο του τείχους ξέρναγαν φωτιά>>².

Αυτό το σύστημα απαιτούσε για την πραγματοποίηση του υπολογίσιμο εργατικό δυναμικό αλλά δεν του έλειπαν σοβαρά προτερήματα: δεν συνεπαγόταν καμιά καταστροφή στο εσωτερικό της πόλης κατά την εξέλιξη των έργων και η αμυντική ετοιμότητα της πόλης δεν μειωνόταν ούτε για μια στιγμή.

Ανάλογα προχώματα, έγιναν: 1^ο Μεταξύ του κόλπου της Ακαντίας και του πύργου της Ιταλίας. 2^ο Μεταξύ των προμαχώνων των Κοσκινού και της Αγγλίας. 3^ο Μεταξύ των προμαχώνων της Αγγλίας και της Ισπανίας. 4^ο Στα δυτικά του παλατιού. Πιστεύουμε ότι όλα χτίστηκαν, ή τουλάχιστον θεμελιώθηκαν, από τον Aubusson.

2. Η. Κόλλιας, " Η Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και το παλάτι του μεγάλου μαγίστρου, εκδ. Τ. Α. Π. , Αθήνα 1994, σελ. 86

Έτσι, από τα 1485, τα προχώματα τα παράλληλα με το τείχος και οι διπλές τάφροι υπήρχαν ήδη, εκτός από την περιοχή δυτικά του παλατιού, όπου δεν έγιναν παρά μετά από τα 1489. Στο υπόλοιπο της περιμέτρου μπορούμε να καθορίσουμε τη χρονολογία των έργων στα χρόνια που ακολούθησαν την πολιορκία του 1480. Όσο για το προτείχισμα, θεωρήθηκε από αυτή την εποχή έργο περισσότερο επικίνδυνο παρά χρήσιμο: το άφησαν άθικτο όπου υπήρχε, αλλά δεν πρόσθεσαν νέα τμήματα.

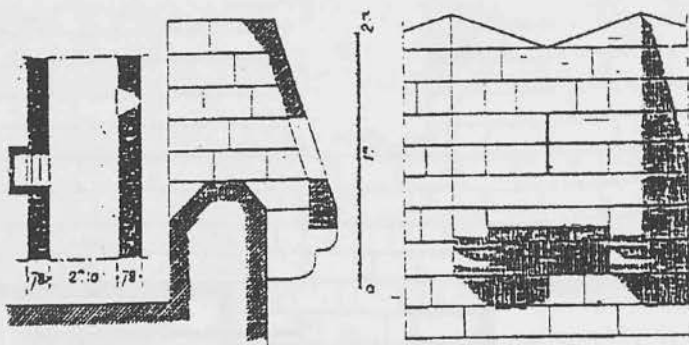
Για να ολοκληρώσουμε τον παραπάνω σχολιασμό μπορούμε να πούμε, γυρίζοντας στο σχέδιο 48, ότι όλες οι εργασίες που έγιναν έξω από τα παλιά τείχη προς την ύπαιθρο είναι έργο του Aubusson ενώ όλες οι προσθήκες προς την πόλη πρέπει να αναχθούν στον ΕΣΤ' αιώνα, την εποχή των Amboise και Carretto.

Γ. Αμυντικά στοιχεία των μεταπυργίων.

Προπετάσματα, θωράκια, πολεμίστρες, κανονιοθυρίδες, ζεματίστρες.

Στον απλό τύπο τείχους (σχ. 43) αντιστοιχεί περίδρομος μέσου πλάτους 1,65 μ. που προστατεύεται από προπέτασμα πάχους 0,45 μ. και ύψους 2,10 μ.

Κατά κανόνα αυτό το προπέτασμα υπάρχει μόνο από την εξωτερική όψη του τείχους κατ' εξαίρεση, ο περίδρομος που εκτείνεται στα βόρεια της θαλασσινής πύλης αναπτύσσεται ανάμεσα σε δύο προπετάσματα (σχ. 49).

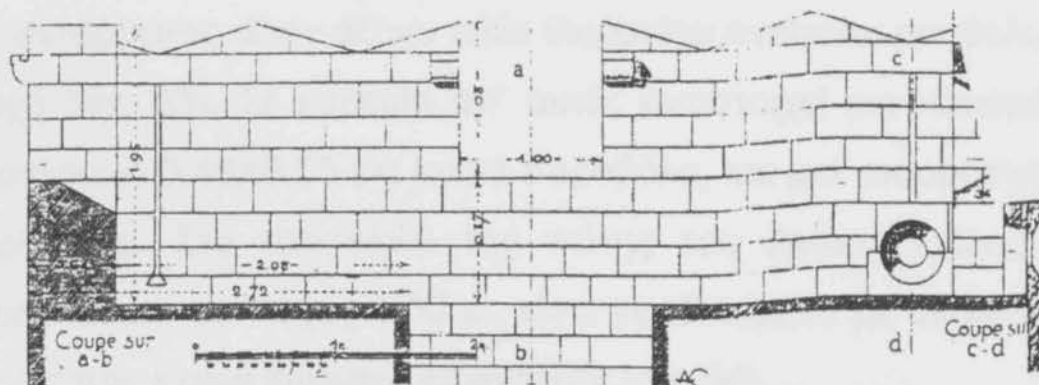

(σχ. 49) Όψη τομή καταχύστρας

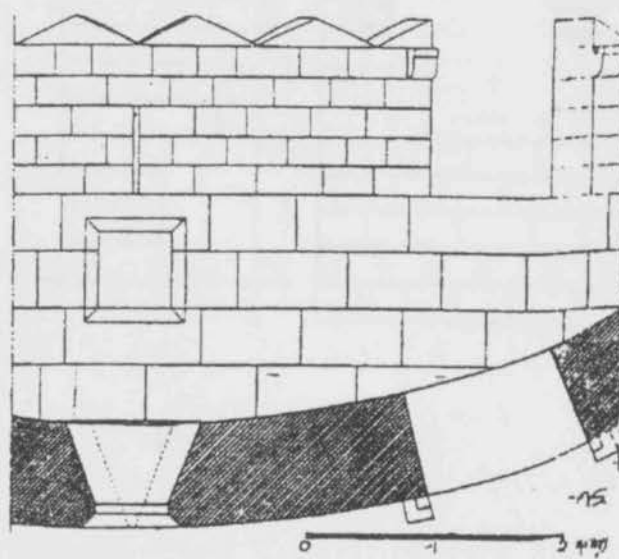
Τα θωράκια έχουν χαρακτηριστική δαντελωτή σιλουέτα της οποίας η μορφή ποικίλλει: μερικές φορές οι εγκοπές σε σχήμα V είναι έντονες ανάμεσα σε δύο πολεμίστρες και τότε θυμίζουν τα merli ghibellini της Ιταλίας. Συχνότερα παρουσιάζουν μεταβλητό αριθμό από μύτες. Παρατηρούμε επίσης στα προπετάσματα του προτειχίσματος και των ανατολικών τειχών, προς τον κόλπο της Ακαντίας, ορθογώνια θωράκια, αλλά η δαντελωτή σιλουέτα είναι ο γενικός κανόνας.

Το προπέτασμα, στην απλούστερη μορφή του (σχ. 43), είναι εφοδιασμένο με ορθογώνιες πολεμίστρες (πλάτους 1,20 και ύψους 1,40 μ.): καθεμιά τους έχει δυο φουρούσια που επέτρεπαν τη ανάρτηση ξύλινων πετασμάτων. Στα θωράκια ανοίγονται τοξοθυρίδες, απλές κάθετες σχισμές που πλαταίνουν προς τα μέσα.

Στα παχύτερα τείχη (σχ. 44) αντιστοιχούν πιο γερά προπετάσματα με πολεμίστρες, τοξοθυρίδες και κανονιέρες κυκλικές ή τετράγωνες για την τοποθέτηση μικρών πυροβόλων (σχ. 50,51).

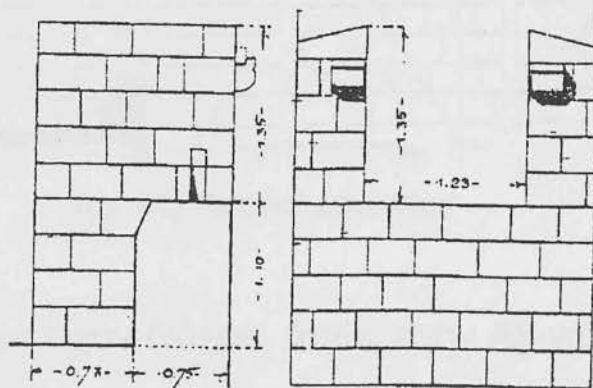

(σχ. 50) Όψη προπετάσματοςτείχους

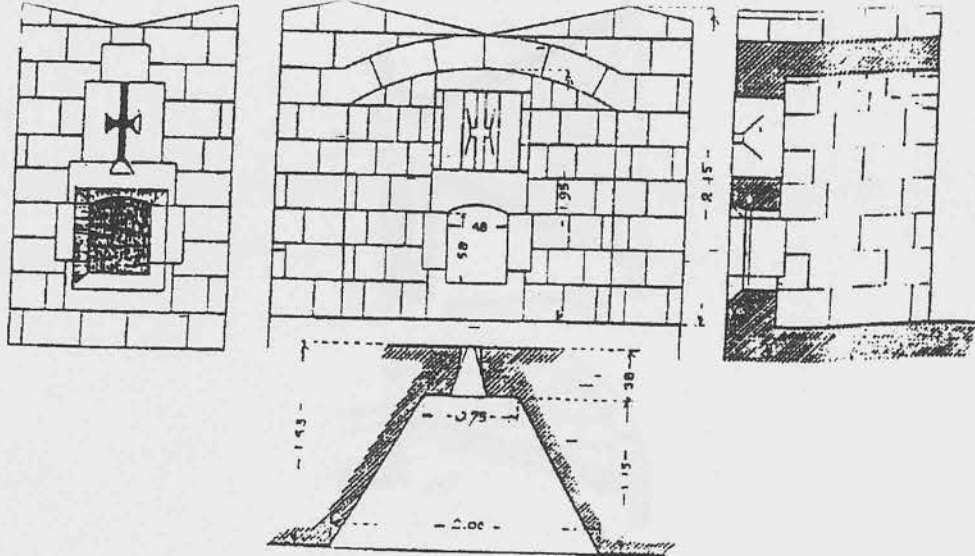

(σχ. 51) Όψη προπετάσματοςτείχους

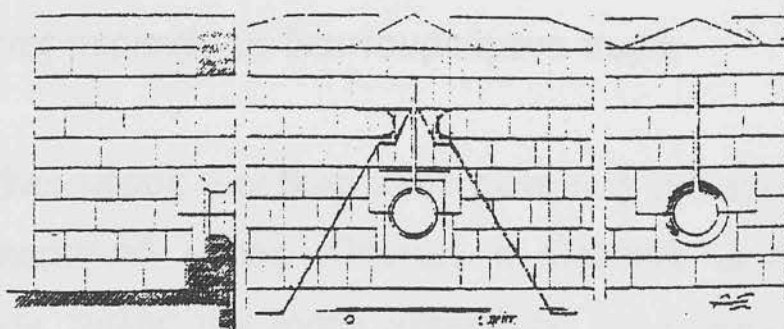
Το προπέτασμα των βόρειων τειχών (σχ. 45) φτάνει το συνολικό πάχος των 1,53 μ. Οι πολεμίστρες έχουν τη διάταξη που δείχνει το σκίτσο μας (σχ. 52). Παρατηρούμε εκτός από τα φουρούσια ορθογώνιες υποδοχές στο κάτω μέρος των πλευρών: επέτρεπαν την εφαρμογή ενός ξύλου που χρησίμευε για στήριγμα του πετάσματος. Στον άξονα κάθε θωρακίου ανοίγεται μια θολωτή εσοχή (σχ. 53). Σε καθεμία απ' αυτές αντιστοιχεί μια κανονιέρα διαστάσεων 0,48X0,55 για μικρά πυροβόλα, και μια σταυρόσχημη τοξοθυρίδα. Στα ανατολικά της πύλης του Αγίου Παύλου το προπέτασμα, με πάχος 1,50 μ., είναι εφοδιασμένο με ακάλυπτες εσοχές που έχουν κυκλικές κανονιέρες (σχ. 54).

(σχ. 52) Πολεμίστρες

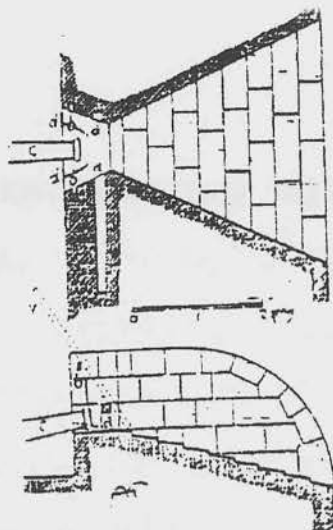
(σχ. 53) Πολεμίστρα

(σχ. 54) Κυκλική κανονιέρα

Τα τείχη δεν είχαν διόλου, όπως στην Αβινιόν, συνεχή σειρά από ζεματίστρες: αυτό το αμυντικό στοιχείο απαντούσε αποκλειστικά στους πύργους. Πάντως, στα βόρεια της θαλασσινής πύλης, παρατηρούμε μια σειρά καταχύστρες (σχ. 49) που έπαιζαν ανάλογο ρόλο, βρισκόντουσαν και στις δύο πλευρές του τείχους, τόσο προς την εξωτερική όψη όσο και προς την πόλη,

Όταν ενισχύονται τα τείχη, στις αρχές του ΙΣΤ' αιώνα, τα παραπάνω προπετάσματα εγκαταλείπονται και αντικαθίστούνται από συμπαγείς χτιστούς όγκους ύψους 2,20 και πάχους 4μ. Τους διαπερνούσαν κανονιοθυρίδες γαλλικού τύπου των οποίων οι

(ΣΧ. 55) Διαμήκης τομή κανονιοθυρίδας (Carretto)

άξονες-δεν συμφωνούν πάντοτε με τη διεύθυνση του τείχους αλλά είναι στραμμένοι σε διάφορες γωνίες ώστε να καλύπτουν συγκεκριμένες περιοχές με διασταυρούμενα πυρά.

Το πάνω μέρος των θωρακίων συνήθως έχει ένα οριζόντιο και ένα σκαρπωτό μέρος. Πάντως ο Carretto εισήγαγε στα ανατολικά της πύλης του Αγίου Αθανασίου μια διαμήκη τομή σε σχήμα τεταρτοκυκλίου (σχ. 55). Σ' αυτή την περίπτωση το επικλινές των κανονιοθυρίδων είναι σκαλωτό. Στην κορυφή και τη βάση του πλαισίου υπάρχουν τόρμοι που δεχόντουσαν τους άξονες b και το μάνταλο a ενός πετάσματος. Σε κάθε κανονιοθυρίδα αντιστοιχεί, στο ανάχωμα, μία τραπεζοειδής κλίση στρωμένη με μαρμαρόπετρες που σημαδεύει τη θέση του πυροβόλου c, σημμένου στο επίπεδο του ανοίγματος d-d.

Που και που τα θωράκια διατρύπούνται, στο ύψος ανθρώπου, από ανοίγματα κατόπτρευσης που διευκόλυναν την

παρακολούθηση των κινήσεων των πολιορκητών και τις βολές των φορητών μηχανών.

Δ. Πύργοι

Ανήκουν σε τρεις χωριστούς τύπους:

1° Αυτοί που προστατεύουν τα τείχη του Κολλάκιου στα βόρεια και τα ανατολικά έχουν ορθογώνια κάτοψη και είναι 4 ως 5 μέτρα ψηλότεροι από το τείχος: καταλήγουν σε δώμα που προστατεύεται από επάλξεις και τους συνδέει με το τείχος μια στενή σκάλα πρόσθετη εξωτερικά. Οι θολωτές αίθουσες που κλείνουν μέσα τους δεν φαίνεται να ήσαν προσπελάσιμες αρχικά παρά μόνον από το δώμα, με καταπακτές και όρθιες σκάλες.

2° Οι πύργοι, επίσης ορθογώνιας κάτοψης, του Ταρσανά, σήμερα κατεστραμμένοι, διέκοπταν την πορεία του περιδρόμου: σ' αυτό τον τύπο ανήκει επίσης ο πύργος που υψώνεται στο βάθος του λιμανιού, ανάμεσα στη Θαλασσινή πύλη και το μώλο των Μύλων. Πρόκειται για μια επιμήκη πλαγιοφύλαξη με πολύ περιορισμένο πεδίο ελέγχου.

Όλες αυτές οι κατασκευές ανάγονται στα τέλη του ΙΔ' και τις αρχές του ΙΕ' αιώνα, και έχουν φτάσει ως εμάς χωρίς σοβαρές μετασκευές.

3ο Οι οχυρώσεις της πόλης στα νότια και τα δυτικά προστατεύονται από πολυάριθμους πύργους με κάτοψη κυκλική ή ορθογώνια, που όλοι ήσαν αρχικά αποκομμένοι από το τείχος. Το κενό που τους χώριζε από το μέτωπο του τείχους και αντιστοιχούσε στο πλάτος του προτειχίσματος το διέσχιζε μια γέφυρα πέτρινη ή ξύλινη. Αυτοί οι πύργοι ήσαν αρκετά ψηλότεροι από τα τείχη. Είχαν πολλά πατώματα με θολωτές αίθουσες ανοιχτές στο πίσω μέρος, και το δώμα προστατευόταν από προπέτασμα με επάλξεις και ζεματίστρες.

Αυτή η διάταξη, πολύ συγκεκριμένη, μπορεί να δικαιολογηθεί: ο πύργος, με τη γέφυρα εκτός λειτουργίας, μπορούσε να χτυπήσει το τείχος, αν το έπαιρνε ο εχθρός. Αλλά κυρίως τα χαλάσματα του, αν τον κατέστρεφαν, θα σκορπίζονταν κατά μεγάλο μέρος έξω από το προτείχισμα και το τείχος πίσω του θα έμενε ανέπαφο. Αντίθετα οι κατασκευές της πρώτης κατηγορίας, ενωμένες με το μέτωπο του τείχους, δημιουργούσαν πέφτοντας ένα ρήγμα που άνοιγε δρόμο στους πολιορκητές.

Ο κανόνας που οδήγησε στην εγκατάσταση των πύργων μέσα στην τάφρο, πέρα από το προτείχισμα, δεν είναι τελικά παρά ακραίο αποτέλεσμα των αρχών που είχε εκφράσει ο Φίλων ο Βυζαντινός: "δεν πρέπει, λέει, να συνδέονται οι πύργοι με το τείχος γιατί, επειδή το βάρος των κατασκευών δεν είναι το ίδιο παντού η σύνδεση τους θα είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ρωγμών".

Ο Choisy μαρτυρεί την εφαρμογή της αρχής αυτής στη Νίκαια και την Κωνσταντινούπολη: μπορούμε ακόμα να

προσθέσουμε πως στην Κωνσταντινούπολη οι πύργοι στη βάση τους έχουν προς την πλευρά του τείχους αναλημματικά τόξα που τονίζουν την έλλειψη σύνδεσης και αποσπούν καθαρά από τα τείχη τον όγκο της πλαγιοφύλαξης. Η Ηράκλεια, από όσο μπορούμε να κρίνουμε από τα σχέδια του Hommaire de Hell, πλησιάζει περισσότερο τη διάταξη της Ρόδου, όπου η επιθυμία να επιτευχθεί στατική ισορροπία, δεν είναι ο μόνος παράγοντας: οι πύργοι της οχυρής μας περιμέτρου μπορούν να θεωρηθούν πραγματικά οχυρά, ανεξάρτητα από τα τείχη.

Πάντως, σε κανένα από τα πιο γνωστά βυζαντινά φρούρια (Αντιόχεια, Νίκαια, Δάρα) ούτε σ' αυτά που, όπως το Diyarbakir, συντηρούν τις ίδιες τεχνικές παραδόσεις δεν βρίσκουμε πύργους τελείως απομονωμένους από τα τείχη που να μπορούν να συγκριθούν με τα παραδείγματα της Ρόδου. Στη Δύση μπορούμε να υποδείξουμε ορισμένα έργα, που όμως ανήκουν σε διάφορες περιοχές και περιόδους, που παρουσιάζουν κάποια αναλογία με τους πύργους της Ρόδου. Όμως δεν γνωρίζουμε καμιά οχύρωση που να παρουσιάζει το ίδιο σύστημα σε ευρύτατη κλίμακα στο σύνολο μιας οχυρής περιμέτρου.

Η θεμελίωση αυτών των πλαγιοφυλάξεων ανάγεται στον Fluvian και ο J. de Lastic στον πύργο της Παναγίας υιοθέτησε χωρίς αμφιβολία ένα σύστημα ανάλογο. Ο πύργος του Αγίου Πέτρου, χτισμένος από το Zacosta, και ο πύργος του Αγίου Παύλου που φαίνεται να ανήκει στην ίδια περίοδο σαν σύλληψη ακολουθούν διαφορετικούς κανόνες: οι διαστάσεις τους δίνουν πολύ μικρότερη έμφαση στο ύψος και αποτυπώνουν μια ξεκάθαρη τάση να μειωθεί η υψομετρική διαφορά ανάμεσα στα

διάφορα στοιχεία της οχύρωσης. Οι ογκώδεις αυτοί πύργοι έχουν δώματα ελάχιστα ψηλότερα από τον περίδρομο με τον οποίο επικοινωνούν με μια σκάλα (Αγίου Παύλου) ή ράμπα (Αγίου Πέτρου). Εξάλλου, ο όγκος της κατασκευής συνδέεται με το τείχος σε όλο το ύψος του και περιέχει αίθουσες περιορισμένων διαστάσεων που δεν μειώνουν καθόλου την αντοχή της.

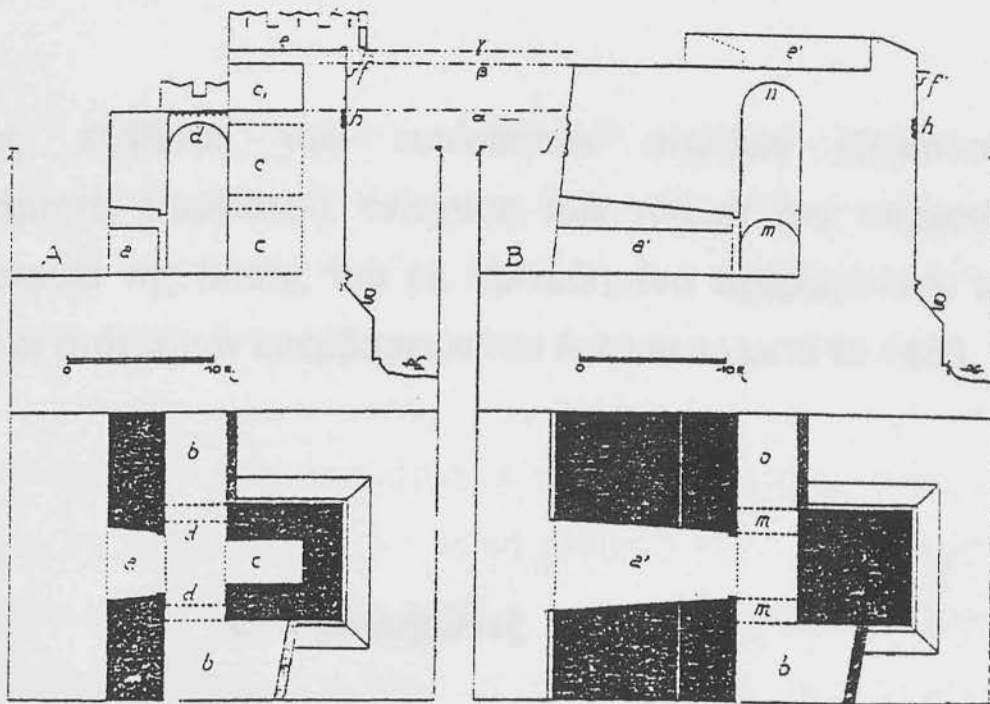
Προβληματισμοί του ίδιου τύπου είχαν σαν αποτέλεσμα την πρώτη επέμβαση στους πύργους του Flunian και σε κάποια στιγμή οι ισόγειες αίθουσες στο μεγαλύτερο τους μέρος παραγεμίστηκαν με σκυρόδεμα. Ο Orsini, κρίνοντας επικίνδυνη την απομόνωση αυτών των ψηλών πύργων, τους συνέδεσε με το τείχος με δύο παράλληλους τοίχους, πράγμα που επιτρέπει την εγκατάσταση, πάνω από το προτείχισμα, πολλών επιπέδων από τουφεκίστρες και κανονιέρες που προστάτευαν την περιοχή κοντά στο μέτωπο του τείχους.

Είναι αδύνατη η ακριβής χρονολόγηση όλων των εργασιών που μετέτρεψαν τις αρχικές κατασκευές σ' αυτές που έφτασαν ως τις μέρες μας: η παραβολή των σκίτσων μας (σχ. 56 και 56) δείχνει ποιο αποτέλεσμα προσπαθούσαν να επιτύχουν. Το σχέδιο 56 δίνει την κάτοψη και την τομή του πύργου του Αγίου Αθανασίου, που ανάγεται στην εποχή του Flunian και μπορεί να θεωρηθεί σαν αρχέτυπο. Στο a μέσα στο τείχος ανοίγεται η πύλη που οδηγεί στο προτείχισμα b. Οι κάτω αίθουσες c,c είναι ανοιχτές στο πίσω μέρος και ο τελευταίος όροφος c1 συνδέεται με τον περίδρομο από μια γέφυρα d με ξύλινο κατάστρωμα. Η πρόσβαση στο δώμα e γινόταν από καταπακτές και όρθιες σκάλες ή από εσωτερική σκάλα που σήμερα έχει εντοιχιστεί στον

όγκο του γεμίματος. Στο f αναπτύσσεται μια σειρά από ζεματίστρες των οποίων τα φουρούσια έμειναν στη θέση τους στο f. Στο h, παράσταση του Αγίου Αθανασίου και θυρεοί του Fluvian. Στο g σκαρπωτή πάχυνση της βάσης του πύργου.

Ας σημειώσουμε ότι, στη μεταποίηση ανάλογων κτισμάτων, μπορούμε να διακρίνουμε τη διστακτικότητα και την αναζήτηση στις μεθόδους εκείνης της περιόδου. Όπως δεν αποφασίζουν να θυσιάσουν τη δυνατότητα ελέγχου που παρέχει το μεγάλο ύψος, ψηλώνουν το τείχος ως το επίπεδο του δώματος των πύργων όπου αυτό φαίνεται δυνατό. Αλλού, αρκούνται στη μείωση της υψομετρικής διαφοράς. Τέλος, σε άλλα σημεία όπως τον πύργο του Αγίου Ιωάννη ή του Αγίου Γεωργίου, αφήνουν απείραχτη τη διαφορά στο ύψος.

Εδώ (σχ. 56, 57) ο περίδρομος σηκώθηκε από το α στο β και το δώμα του πύργου, χαμήλωσε ελαφρά από το γ στο β. Δύο

(σχ. 56-57) Κάτοψη – τομή πύργου Αγίου Αθανασίου

παράλληλοι τοίχοι που πατούν στα τόξα m, n και ένας καμαροσκέπαστος θόλος η συνδέει το τείχος με τον πύργο του οποίου οι εσωτερικές αίθουσες γεμίζονται και γίνονται συμπαγείς. Ένα προπέτασμα με κανονιοθυρίδες αντικαθιστά τις επάλξεις, και παροπλίζονται οι ζεματίστρες. Το έμβλημα του Carretto, στο j, δίνει τη χρονολογία της περάτωσης των εργασιών.

Έχουμε μελετήσει με λεπτομέρεια, πιο πάνω, τους τρεις πύργους των μύλων. Του Naillac διατηρεί χωρίς αλλαγές τη χαρακτηριστική μορφή και τυπολογία του. Των Μύλων, δευτερεύουσας σημασίας, υπέστη μετατροπές μόνο σε λεπτομέρειες. Όσο για τον πύργο του Αγίου Νικολάου, που μετά το 1480 έγινε πραγματικό ανεξάρτητο φρούριο, μεταμορφώθηκε σύμφωνα με τους κανόνες που επηρέασαν και την οχύρωση της

πόλης: εξάλειψη των ευαίσθητων σημείων (ζεματίστρες, ανεξάρτητοι πυργίσκοι), ενίσχυση των τοίχων του πύργου και προστασία της βάσης του με προωθημένα οχυρωματικά, αυτοί ήσαν οι στόχοι των επεμβάσεων του Aubusson μετά το 1480.

Ε. Προμαχώνες

Οι σημαντικοί πύργοι (σε μέρη που προεξείχαν, πύλες, μόλους) προστατεύονταν στη βάση τους με προμαχώνες. Μπροστά από τους τετράπλευρους πύργους οι προμαχώνες είναι τετράπλευροι, κι έχουν σχήμα σπηρουνιού (προμαχώνας του Αγίου Γεωργίου. - Πρώτος προμαχώνας της πύλης των Κοσκινού, (σχ.23)). Μπροστά από τους κυλινδρικούς πύργους έχουν πολυγωνική κάτοψη με μεταβλητό αριθμό πλευρών (πύργοι Αγίου Παύλου, Αγίου Πέτρου, Αγίου Νικολάου).

Σε όλα αυτά τα παραδείγματα ο προμαχώνας αποτελείται από τείχος πάχους 2 μέτρων με περίδρομο, προπέτασμα με επάλξεις και κανονιέρες στο επίπεδο του εδάφους της τάφρου. <<Επίσης από πυλίδες μυστικές έβγαιναν στρατιώτες για να χτυπήσουν αιφνιδιαστικά τον εχθρό ή για να καθαρίσουν την τάφρο από πέτρες και χώματα, που έπεφταν από τα γκρεμισμένα τμήματα του τείχους ή από άλλα υλικά, που έριχναν συχνά οι πολιορκητές για να γεμίσουν την τάφρο>>³.

3. Η. Κόλλιας, " Η Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και το παλάτι του μεγάλου μαγίστρου, εκδ. Τ. Α. Π. , Αθήνα 1994, σελ. 86

Θα παρατηρήσουμε ορισμένες ιδιαιτερότητες: τις καταχύστρες των προμαχώνων του Αγίου Νικολάου και του Αγίου Πέτρου και στον προμαχώνα της Γαλλίας, πετάσματα για να κλείνουν οι κανονιέρες που γλιστρούν σε κάθετες αυλακώσεις.

Στο τέλος του ΙΕ' αιώνα εκτιμάται πως αυτά τα έργα δεν είναι σε θέση να αντισταθούν στις κατά μέτωπο βολές των μεγάλων πυροβόλων. Και γύρω στα 1485 ο Aubusson κρίνει απαραίτητο να συνδέσει με συνεχή θολοδομία τον πύργο με τον προμαχώνα που χτίζει στα νότια τείχη. Μια μετατροπή πολύ πιο ουσιαστική δεν θα αργήσει να κυριάρχησε στα σημαντικά σημεία της οχυρής περιμέτρου. Οι παλιοί προμαχώνες σε σχήμα σπηρουνιού διατηρούνται σαν αμυντικό στοιχείο για κοντινές επιθέσεις. Μπροστά τους ορθώνονται, από την εποχή του Aubusson, πλατφόρμες για κανόνια: η πολυγωνική τους κάτοψη επιτρέπει την αποτελεσματική κάλυψη της προσέγγισης στο οχυρό που προστατεύουν με χαμηλές βολές σε ευρύ πεδίο.

Δεν υπήρχε κανένας σταθερός κανόνας, ούτε συγκεκριμένη μέθοδος: τότε (προμαχώνες Κοσκινού και Αγγλίας) το κτίσμα προστατεύεται από χαμηλά οχυρώματα ή πυροβολεία που καλύπτουν τον πυθμένα της τάφρου ή επιτρέπουν την τοποθέτηση τυφεκιοφόρων ή τοξοτών, τότε εφοδιάζεται με κανονιέρες κυκλικές ή πολυγωνικές στο επίπεδο του πυθμένα της τάφρου (προμαχώνες Ισπανίας και Carretto). Γενικά, μια τάφος τους χωρίζει από τον πύργο που προστατεύουν: μόνο ο προμαχώνας του Carretto ακουμπάει στον κεντρικό πύργο.

Όλα αυτά τα οχυρά είναι χτισμένα χαμηλότερα από τον περίδρομο και το πλάτος του προτειχίσματος τα κρατούσε σε απόσταση από το μέτωπο του τείχους. Ο προμαχώνας της Ωβέρνης, που υπέστη μετατροπές από τον Villiers de l' Isle-Adam στα 1522 σύμφωνα με τις οδηγίες του Basilio dalla Scuola σημαδεύει την εφαρμογή ενός καινούργιου κανόνα: είναι ένα σώμα με το τείχος και ψηλότερα από τον περίδρομο, με τον οποίο επικοινωνεί άμεσα. Συνοψίζοντας, οι διαδοχικές φάσεις του αντιστοιχούν στα βασικά στάδια της εξέλιξης του προμαχώνα στη Ρόδο.

1° Στην παλαιότερη μορφή του, των μέσων του ΙΕ' αιώνα, ο προμαχώνας σε σχήμα σπηρουνιού δεν αποτελεί παρά ανάπτυξη του προτειχίσματος.

2° Ο προμαχώνας του Aubusson, που χτίστηκε στα 1496 (σχ.10) εκφράζει την επιθυμία της προώθησης του αμυντικού πυροβολικού όσο το δυνατόν πιο μπροστά από τα τείχη και της διεύρυνσης του πεδίου πυρός.

3° Τέλος, στην τελευταία φάση του (1522) προσεγγίζει τους μεγάλους προμαχώνες ή μπασιόνια που θα κάνουν λίγο αργότερα την εμφάνιση τους στην Ευρώπη και θα αποτελέσουν το βασικό στοιχείο των οχυρώσεων.

ΣΤ. Πύλες

Σε όλη τη διάρκεια του μεσαίωνα δόθηκε μεγάλη προσοχή στις πύλες των φρουρίων από τους κατασκευαστές: οι πετυχημένες αιφνίδιες επιθέσεις τις είχαν συχνά στόχους. Έτσι γύρω τους συσώρευαν εμπόδια και προωθημένα οχυρώματα. Επιπλέον, υποχρέωναν τον επιτιθέμενο να ακολουθήσει ακάλυπτος περάσματα με στροφές κάτω από τα βλήματα των αμυνομένων.

Από τις διάφορες πύλες της Ρόδου η θαλασσινή δεν είναι παρά διακοσμητικό έργο. Χτισμένη προς τα τέλη του ΙΕ' αιώνα αναπαράγει, όπως θα δούμε παρακάτω, τα χαρακτηριστικά ενός έργου του ΙΓ'. Αυτή του Αγίου Παύλου, που ελάχιστα κινδύνευε, δεχόταν περιορισμένη προστασία από τον πολυγωνικό της προμαχώνα.

Προς την ύπαιθρο, αντίθετα, οι πύλες του Amboise και του Αγίου Αντωνίου που ενώθηκαν για να σχηματίσουν μια και μόνο είσοδο, συγκεντρώνουν μια σειρά από γέφυρες, εμπόδια και στροφές που αποτελούν ισάριθμες δυσκολίες και κινδύνους για την επίθεση. Στην πύλη των Κοσκινού η εφαρμογή των ίδιων κανόνων εκφράζεται ακόμα πιο καθαρά: η σύγκριση των σχεδίων που δίνουν τις διαδοχικές κατασκευαστικές φάσεις του συμπλέγματος θα δείξει ποιος ήταν ο σκοπός που επεδίωξαν οι στρατιωτικοί μηχανικοί και πόσο αυξήθηκαν, στο τέλος του ΙΕ' αιώνα, τα αμυντικά έργα.

Εξάλλου, κρίνουν φρόνιμο να μειωθεί όσο το δυνατόν ο αριθμός αυτών των εισόδων, των οποίων η προστασία απαιτεί τόσους κόπους. Και είναι αρκετά ενδιαφέρον να δούμε πως, από τις πέντε πύλες που, γύρω στα 1480 ανοίγονται προς την ύπαιθρο, στα 1522 δεν μένουν παρά τρεις.

Ο απαραίτητος εξοπλισμός αυτών των οχυρωματικών (γέφυρες, κινητές γέφυρες, καταρράκτες) δεν παρουσιάζει ιδιομορφίες. Ας σημειωθεί πάντως, ότι κινητές γέφυρες με δοκούς και αντίβαρα δεν λειτουργούσαν παρά στις πύλες του Αγίου Παύλου και του Amboise. Σε όλα τα άλλα σημεία δεν ήσαν παρά απλά σανιδώματα εφοδιασμένα με άξονα στη βάση. Τις σήκωναν με ένα μονό μακαρά και ερχόντουσαν να εφαρμόσουν σε ορθογώνιες υποδοχές που πλαισίωναν το άνοιγμα της πύλης: η ελαφριά κατασκευή τους επέτρεπε να τις κουμαντάρουν χωρίς τη βοήθεια βαρούλκου. Παρατηρούμε τέτοια παραδείγματα στην πύλη του Κοσκινού, τόσο στην πυλίδα του Zacosta όσο και στην εξωτερική τάφρο, στις εσωτερικές τάφρους της πύλης του Amboise, στον πύργο του Αγίου Νικολάου, κλπ.

Καταρράκτες δεν υπήρχαν παρά στις παλαιότερες κατασκευές (πύλες Κοσκινού, Αγίας Αικατερίνης). Οι μηχανισμοί του χειρισμού φαίνεται ότι ήσαν από τους πιο πρωτόγονους. Μόνη η θαλασσινή πύλη προσφέρει σ' αυτό το θέμα αρκετά περίεργες λεπτομέρειες. Οι άλλες πύλες, πιο πρόσφατες, δεν διαθέτουν καταρράκτες.

II. Οι επιδράσεις

Το ελληνιστικό υπόβαθρο, όπως δείξαμε πιο πάνω, περιορίζεται σε ελάχιστα στοιχεία ώστε να μπορούμε να βρούμε στις μεσαιωνικές οχυρώσεις άμεση επίδραση των αρχαίων τύπων. Και η εικόνα αρχαίας κατεργασίας που παρουσιάζουν μερικά τμήματα της μεσαιωνικής περιτείχισης δεν είναι παρά αποτέλεσμα της χρήσης οικοδομικού υλικού που προέρχεται από τα ελληνορωμαϊκά ερείπια.

Αντίθετα η γεωγραφική θέση της Ρόδου όσο και οι επαφές του Τάγματος με διαφορές περιοχές της Ανατολής μας υπαγορεύουν να ερευνήσουμε ποιες ανατολίτικες επιδράσεις απόρρεσαν να διατηρηθούν στις κατασκευές των Ιωαννιτών. Η γενική διάταξη των τειχών και η κατανομή των βασικών πύργων, ο καθένας τους υπό την προστασία κάποιου Αγίου, μπορούν να υπαγορευτούν κάποιες συγκρίσεις με βυζαντινές οχυρώσεις και η προσέγγιση αιτιολογείται καλύτερα ακόμα όπου δευτερεύοντες πύργοι διαδέχονται ο ένας τον άλλο, όπως ανάμεσα στον πύργο της Παναγίας και την πύλη των Κοσκινού. Επίσης, το προτείχισμα που ενισχύεται από πύργους και εκτείνεται ανάμεσα στους πύργους της Ισπανίας και της Παναγίας συγγενεύει με το προτείχισμα της Δάρας ή της Κωνσταντινούπολης του οποίου οι πλαγιοφυλάξεις εναλλάσσονται με αυτές των τειχών. Οι τετράπλευροι πύργοι του λιμανιού, του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, που υψώνονται χωρίς κυμάτιο ή εσοχή θυμίζουν με τον όγκο τους ορισμένους πύργους της Κωνσταντινούπολης και ιδίως των φρουρίων της βόρειας Αφρικής όπου η ομοιότητα γίνεται πιο έντονη από ομοιότητες στη λιθοδομή

και ανάλογη χρήση αρχαίου υλικού. Δίπλα στις ζεματίστρες που έχουν ανατολική προέλευση αλλά, από τον ΙΓ' αιώνα πέρασαν σε όλη την Ευρώπη παρατηρούμε στη Ρόδο, πιο συχνά απ' όσο στη Δύση, να χρησιμοποιούνται πέτρινες καταχύστρες. Η μορφή τους σε σχήμα φουσερού, είναι ιδιαίζουσα αλλά συγκρίνονται, από τη συγκέντρωση τους κατά συστάδες, με τις σειρές από καταχύστρες των αραβικών φρουρίων της Ιερουσαλήμ του Χαλεπιού, της Αμίδας κλπ. Τέλος, μπορούμε εξίσου να αποδώσουμε σε ανατολίτικη επίδραση την δαντελωτή σιλουέτα των θωρακίων.

Από τις λίγες αυτές ομοιότητες δεν μπορούμε να συναγάγουμε έντονη επίδραση της βυζαντινής ή αραβικής Ανατολής στις ροδίτικες οχυρώσεις. Από την άλλη πλευρά, μπορούμε να εντοπίσουμε την επιβίωση των παραδόσεων των Ιωαννιτών;

Ξέρουμε πως στη διάρκεια του ΙΒ' αιώνα τα τάγματα των Ιωαννιτών και των Ναϊτών είχαν χτίσει πολυάριθμα φρούρια στην Παλαιστίνη και τη Συρία. Στο Μαργκάτ και το Κράκ φαίνονται πιο καθαρά τα χαρακτηριστικά των κατασκευών που ο G. Rey απέδωσε σε δυο ξεχωριστές σχολές: στο έργο των Ναϊτών βλέπει την κυριαρχία της βυζαντινής έμπνευσης ενώ στων Ιωαννιτών θεωρεί αρχέτυπα τα κάστρα που χτίστηκαν στη Γαλλία κατά τον ΙΑ' και τον ΙΒ' αιώνα στα δυτικά παράλια και τις όχθες του Λείγηρα και του Σηκουάνα.

Ίσως η πραγματικότητα, ιδιαίτερα πολύπλοκη, δεν ανταποκρίνεται καθόλου πιστά σε συμπεράσματα τόσο απόλυτα, μια κι άλλωστε θα μπορούσαν μόνο να ισχύσουν για την περίοδο

που ευημερούσε το βασίλειο της Ιερουσαλήμ. Οι ατυχίες του δεν παρέλειψαν να εμποδίσουν την εξέλιξη της γοτθικής τέχνης στους Αγίους Τόπους και τα τελευταία κέντρα της Φραγκοκρατίας, στα τέλη του ΙΓ' αιώνα, απέχουν πολύ από το μέγεθος των κάστρων του προηγούμενου αιώνα. Έτσι οι Ιωαννίτες, μετά από παραμονή διαρκείας στην Κύπρο, μέσα σε αβεβαιότητα και σύγχυση, θα μπορούσαν να διατηρούν μόνο μια μισοσβησμένη ανάμνηση από τις παραδόσεις του Τάγματος: σε θέματα οχυρωματικής. Όπως και να είναι, δεν ξαναβρίσκουμε στις οχυρώσεις της Ρόδου κανένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των συριακών φρουρίων του Τάγματος ούτε την υπερβολική εξέλιξη του ακρόπυργου, ούτε τη συστηματική χρήση κυλινδρικών πύργων, ούτε την ιδιόμορφη προτίμηση για τεράστιες πέτρινες σκάρπες που χρησίμευαν για υπόβαθρο των τειχών.

Είναι πάντως πιθανό οι παραδόσεις του Τάγματος να επηρέασαν τα πρώτα έργα που μπολιάστηκαν πάνω στο **βυζαντινό κάστρο**. Όμως η περιτείχιση του ΙΕ' αιώνα δεν διατηρεί κανένα ενδεικτικό στοιχείο που να επιτρέπει τη σύνδεση με τα οχυρά της Συρίας.

Οι κατασκευαστές της Ρόδου άντλησαν τις βασικές εμπνεύσεις τους από τη Δύση, και ειδικότερα τις παράλιες περιοχές της Μεσογείου όπου το Τάγμα είχε μεγάλη κτηματική περιουσία και εκείνες με τις οποίες το διοικητικά του κέντρο διατηρούσε τις πιο συχνές επαφές την Προβηγκία και την Καταλωνία.

Δείξαμε πως εκδηλώνεται η επίδραση της Αβινιόν στα αστικά και τα στρατιωτικά κτίσματα της Κύπρου τον ΙΔ' αιώνα. Η πόλη των πάπων ήταν τότε πραγματικό πολιτιστικό κέντρο και ο αυτοκράτορας Κάρολος ΣΤ', όταν θέλησε να χτίσει ένα κάστρο στο Karlstein κοντά στην Πράγα, ήρθε αυτοπροσώπως να αναζητήσει τον αρχιτέκτονα, τον Matthieu d' Arras, στην Αβινιόν.

Άλλωστε, οι πρώτοι μεγάλοι μάγιστροι της Ρόδου, από το 1308 ως το 1373, κατάγονταν από την Προβηγκία. Οι Ιωαννίτες είχαν στην Αβινιόν ένα ανάκτορο για το μάγιστρο και πολλά σπίτια και συγκάλεσαν σ' αυτή την πόλη αρκετές συνελεύσεις. Ο παλαιότερος μεγάλος μάγιστρος που μας άφησε έργα, ο Καταλάνος Juan Fernandez Heredia, πέρασε στην παπική αυλή το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Καστελάνος της Amposte, πριόρης της Καστίλης και της Λεόν, μέγας πριόρης του Saint Gilles, έπαιξε στο Τάγμα ένα ρόλο κυρίαρχο και ίσως μπορεί να θεωρηθεί, ακόμα και πριν από το θάνατο του Juilly, ο πραγματικός άρχοντας του Νοσοκομείου. Έχει επιπλέον ουσιαστική συμμετοχή στην ανέγερση των τειχών της Αβινιόν που χτίστηκαν την περίοδο 1350-1368 από τρεις διαδοχικούς πάπες. Στα 1356 ο Ιννοκέντιος ΣΤ τον, έκανε τοποτηρητή (commandant de la place) και επόπτη των οχυρώσεων και ο Heredia έχτισε, με τη συνδρομή του αρχιτέκτονα Pierre Obreri σημαντικό μέρος των τειχών. Εκλεγμένος μεγάλος μάγιστρος στα 1377, εγκατέλειψε τη Ρόδο στα 1382 και έζησε ως το θάνατο του στην Αβινιόν.

Δεν βρίσκουμε καθόλου στη Ρόδο την επίστεψη από ζεματίστρες που έχουν τα τείχη της Αβινιόν αλλά μπορούμε να παρομοιάσουμε με τους πύργους της Προβηγκίας που ήταν

ανοιχτοί στο πίσω μέρος τους πύργους του Ταρσανά που σήμερα δεν υπάρχουν πια και έφεραν εμβλήματα του Heredia, όπως και τους πύργους του Αγίου Γεωργίου, του Αγίου Αθανασίου και του Αγίου Ιωάννη που έχτισε ο Fluvian. Αυτοί οι τελευταίοι είναι, όντως, ανεξάρτητοι και πιο μπροστά από το τείχος αντί να διακόπτουν τον περίδρομο, αλλά αρχικά ήσαν ανοιχτοί στο πίσω μέρος σε όλο τους το ύψος.

Η Αβινιόν αντιπροσωπεύει εξάλλου μια αντίδραση στο αμυντικό σύστημα των στενών μετώπων: τα μεταπύργια είναι εκτενή και για να τα προστατέψουν τους προσθέτουν ενδιάμεσους πυργίσκους σε πρόβολο. Στα θαλασσινά τείχη της Ρόδου, πέρα από το Κάστρο, εφαρμόζεται η ίδια αρχή: ανάμεσα στη θαλασσινή πύλη και το μώλο των Μύλων δεν συναντάμε παρά ένα μόνο τετράπλευρο πύργο, με πολύ μικρό πεδίο κάλυψης, που διακόπτει τον περίδρομο επί του οποίου δεσπόζει. Χτισμένος από το P. de Naillac και επισκευασμένος από τον Orsini παίζει προφανώς τον ίδιο ρόλο με τους πυργίσκους της Αβινιόν.

Από όσο μπορούμε να κρίνουμε από τ' απομεινάρια του, από το παλάτι του μεγάλου μαγίστρου δεν έλειπαν ορισμένες ομοιότητες με το παλάτι των πάπων: ίδιος αυστηρός χαρακτήρας, ίδια γυμνά τείχη με παρόμοια ανοίγματα και προστασία από τετράπλευρους ψηλούς πύργους. Και στις δύο περιπτώσεις οι διάφορες κατοικημένες πτέρυγες, με επίπεδη στέγαση, διατάσσονται γύρω από μεγάλες εσωτερικές αυλές χωρίς ποτέ το παλάτι της Ρόδου να πλησιάζει το μέγεθος και την ισχύ του δυτικού πρωτοτύπου.

Η Αβινιόν άλλωστε δεν είναι παρά μια από τις πιο εύγλωττες εκφράσεις αυτής της νότιας σχολής που, καταμεσής στη γοτθική περίοδο, αποβάλλει με δυσκολία τις ρωμανικές παραδόσεις. Εξηγήσαμε εξάλλου πως η μακροχρόνια χρήση του τετράπλευρου πύργου στα φρούρια του γαλλικού νότου από τον ΙΒ' ως στον ΙΔ' αιώνα δικαιολογείται από τις συχνές επαφές της Προβηγκίας με την Ανατολή την εποχή που οι βόρειες επαρχίες χρησιμοποιούσαν κυλινδρικούς πύργους. Επομένως, οι διάφορες επιρροές που μπορούσαν να γίνουν αισθητές στη Ρόδο είτε ερχόντουσαν από την Ανατολή είτε από τη Δύση, οδηγούσαν προς την ίδια κατεύθυνση και συνεισέφεραν και οι μεν και οι δε στη διατήρηση παρόμοιων τύπων.

Στα 1421 ο Fluvian εξελέγη μεγάλος μάγιστρος. Φαίνεται ότι η άνοδος στο αξίωμα αυτού του Καταλανού, ντραπέριου του Τάγματος και υπαρχηγού του Ph. de Naillac, επέσυρε ένα ρεύμα από **ισπανικές επιρροές**, θα δούμε αργότερα ότι στην αστική, αρχιτεκτονική είναι εμφανείς και ότι περιλαμβάνονται στα βασικά στοιχεία που συνθέτουν το **ροδιακό ρυθμό**: στις οχυρώσεις όπου η ταύτιση του επιδιωκόμενου αποτελέσματος και οι γενικές αρχές μπορούν να οδηγήσουν, σε διαφορετικές χώρες, σε παρόμοιες λύσεις, είναι πιο δύσκολο να προτείνουμε συγγένειες. Πόσο μάλλον όταν οι χαρακτηριστικές ιδιομορφίες της ισπανικής πολεμικής τέχνης στο μεσαίωνα δεν έχουν μελετηθεί με πληρότητα. Πάντως δεν χωράει αμφιβολία πως ορισμένες παραδόσεις εισηγμένες από του Άραβες διατηρήθηκαν στην Ισπανία τη γοτθική περίοδο. Παρατηρούμε κυρίως τη χρήση πολύ ισχυρών πύργων που προβάλλουν αισθητά από το τείχος των οποίων δείγματα βρίσκονται σε όλη την Ιβηρική χερσόνησο και

που συχνά, κατά μίμηση των αραβικών πύργων, είναι εφοδιασμένοι με πολυάριθμες καταχύστρες.

Ο Fluvian δίνει στην οχυρή περίμετρο της Ρόδου τετράπλευρους πύργους σε έντονη προεξοχή από την όψη του τείχους. Αλλά για να αποφύγει τα προβλήματα που μπορεί να προκαλέσει αυτή η τακτική απομονώνει τον πύργο από το τείχος έτσι ώστε, όπως εκθέσαμε πιο πάνω, τα οχυρώματα αυτού του τύπου να διατηρούν το πλεονέκτημα της ευρείας πλαγιοκάλυψης χωρίς να ενέχουν κινδύνους. Δεν ξέρουμε καμία περιτείχιση όπου να επαναλαμβάνεται όπως στη Ρόδο, μια τέτοια διευθέτηση αλλά θα ξανασυναντήσουμε στην Πάλμα, στον ακρόπυργο του κάστρου του Bellver, την εφαρμογή μιας ανάλογης αρχής. Αυτό το κάστρο, χτισμένο στις αρχές του ΙΔ' αιώνα, αποτελείται από κυκλική οχυρή περίμετρο προστατευμένη από πύργους κι έναν ανεξάρτητο ακρόπυργο με την ονομασία Torre de Homenaje: ένα ψηλό κυλινδρικό πύργο που δεσπόζει στο σύνολο της οχύρωσης και απολήγει σε δώμα με ζεματίστρες. Στη μέση του ύψους του επικοινωνεί με το τείχος με δύο οξυκόρυφα τόξα πάνω στα οποία ακουμπά μια κινητή γέφυρα.

Αν ένα τέτοιο μεμονωμένο παράδειγμα επιτρέπει να διακρίνουμε κάποια σχέση δεν αρκεί για να συμπεράνουμε ότι η μία κατασκευή μιμείται την άλλη: και στη Γαλλία βρίσκουμε μερικά οχυρώματα όπου διαφαίνεται η ίδια σκοπιμότητα, κι εξάλλου, όποια και να είναι η σχολή από την οποία οι Ιωαννίτες δανείστηκαν αυτό το σύστημα, δεν ισχύει λιγότερο το γεγονός ότι οι πύργοι του Fluvian, με ορθογώνια κάτοψη, ανοιχτοί στο πίσω

μέρος και στεφανωμένοι με ζεματίστρες, παρουσίαζαν τα βασικά στοιχεία των πύργων της Αβινιόν.

Άλλωστε μια ισπανική επιρροή δεν αποκλείει ταυτόχρονη επίδραση από την Προβηγκία: μπορούν και οι δύο να εμφανίζονται ταυτόχρονα στο ίδιο κτίσμα. Ο πύργος του Naillac, χτισμένος στις αρχές του ΙΕ' αιώνα, με τους γωνιακούς σε πρόβολο πυργίσκους του μας κάνει να σκεφτούμε τον ψηλό πύργο του ανακτόρου των αρχιεπισκόπων της Narbonne που χτίστηκε από τον Gilles Ascelin στα 1318 αλλά θυμίζει κυρίως ορισμένους πύργους στην Ισπανία. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά, στις Βαλεαρίδες: εκείνον που κατέχει ανάλογη θέση στο λιμάνι του Portorí και απολήγει σε οκτάγωνο πυργίσκο, τον Torre de las Cambanas στη βόρεια πλευρά του καθεδρικού ναού της Πάλμα, τον Torre de Canyamel τετράγωνο και κοντόχοντρο, χωρίς ενδιάμεσες ταινίες αλλά με σειρά από καταχύστρες στην κορυφή, στη Ναβάρρα τους πύργους του παλατιού του Olite, στην Καστίλλη τον πύργο του κάστρου της Coca κοντά στη Σεγκόβια και κυρίως τον ψηλό πύργο του κάστρου της Mota κοντά στη Medina del Campo που επιστέφεται - όπως ο πύργος του Naillac - με πυργίσκους σε πρόβολο και ζεματίστρες και, όπως εκείνος, συνδέεται με το γειτονικό τείχος με τόξο. Τα πλαίσια σε σχήμα ανεστραμμένου T, κοσμημένα με βαρεία φυτικά μοτίβα, θυμίζουν τόσο με τη μορφή τους όσο και με τη διακόσμηση την τέχνη της βόρειας Ισπανίας του ΙΕ' αιώνα. Στην Ισπανία ανάγεται επίσης η συνήθεια να εντοιχίζονται στη λιθοδομή εραλδικοί θυρεοί μεγάλων διαστάσεων και οι ταινίες να αναδιπλώνονται μπροστά στις θύρες και τα διακοσμητικά μοτίβα.

Ο J. de Lastic εγκαταλείπει τους πύργους με ορθογώνια κάτοψη και υιοθετεί την κυκλική διατομή. Η ισπανική επίδραση όμως δεν μειώνεται και η πύλη που ανοίγεται ανάμεσα σε δύο ημικυλινδρικούς πύργους στα νοτιοδυτικά του παλατιού είναι ακριβώς ίδια με την κεντρική είσοδο του κάστρου της Mota.

Το έργο του Zacosta μοιράζεται τις ίδιες καταβολές. Αλλά μπορούμε επιπλέον να βρούμε, στον πύργο του Αγίου Νικολάου, τη συνέχεια του τύπου του ρωμανικού κάστρου, με ανεξάρτητο ακρόπυργο. Οι ανεξάρτητοι πυργίσκοι - κλιμακοστάσια των πύργων του Αγίου Νικολάου και των Μύλων παίζουν τον ίδιο ρόλο με του ακρόπυργου του Brugnac στη Guyenne.

Με τον Aubusson διαπιστώνουμε κατ' αρχήν μια επιστροφή στις παραδόσεις της Προβηγκίας, στα έργα που χτίστηκαν πριν τα 1480 και ειδικά στη θαλασσινή πύλη, της οποίας τα βασικά χαρακτηριστικά συγκρίνονται με την κύρια είσοδο της Villeneuve les Avignon, χτισμένης από τον Φίλιππο τον Ωραίο στα τέλη του ΙΓ' αιώνα. Μπορούμε να εντοπίσουμε ορισμένες διαφορές: οι πύργοι της ροδίτικης πύλης έχουν ημικυκλική προβολή πόσο προς το λιμάνι όσο και προς την πόλη. Στην πύλη της Villeneuve ξεπροβάλλουν ελάχιστα από τα τείχη προς το εσωτερικό και ελέγχονται από ένα ψηλότερο φυλάκιο που στη Ρόδο δεν υπάρχει. Όμως και στα δυο κτίσματα υπάρχουν πολυάριθμες αντιστοιχίες στις λεπτομέρειες, με εντυπωσιακές ομοιότητες στις αναλογίες: εσωτερικές αίθουσες με τζάκια, σκάλες μέσα σε πυργίσκους, οπές κατόπτρευσης πάνω από το πέρασμα, διευθέτηση του καταρράκτη, ως και η καταχύστρα που βρίσκεται στη σύνδεση του πύργου με το τείχος. Η θαλασσινή πύλη, από τη

λιθοδομή της, την κατατομή που έχουν οι ταινίες και οι ζεματίστρες της, την ανάπτυξη του διακοσμητικού μοτίβου πάνω από το άνοιγμα, παραμένει το πληρέστερο και εκφραστικότερο έργο του ροδιακού ρυθμού αλλά έχει ένα πρότυπο στην Προβηγκία, χτισμένο σχεδόν δύο αιώνες νωρίτερα.

Μια τέτοια μεταφορά μπορεί να δικαιολογηθεί: από τη θέση της στο μυχό του λιμανιού, προφυλαγμένη από τους μώλους, η θαλασσινή πύλη δεν υπήρχε λόγος να φοβάται τις κατά μέτωπο βολές των μεγάλων πυροβόλων. Δεν αποτελούσε παρά αμυντικό στοιχείο σε επίθεση από κοντά, στην περίπτωση που ο εχθρός, έχοντας βάλει πόδι στη ρίζα των τειχών, προσπαθούσε να τα υπονομεύσει ή να τα καταλάβει με έφοδο.

Άλλωστε μπορούμε να δεχτούμε ότι ο Aubusson χτίζοντας αυτή την πύλη είχε κατά νου τον εξωραϊσμό του λιμανιού κι ότι προσπάθησε να σπάσει, με τον όγκο ενός σημαντικού κτίσματος, την πληκτική γραμμή των τειχών του Orsini, που εκτείνονταν μονοκόμματα σε μήκος σχεδόν τετρακοσίων μέτρων.

Αξίζει να προσέξουμε πως στην προσαρμογή της πύλης της Anignon στη ροδιακή οχύρωση οι διαστάσεις έχουν σημαντικά μειωθεί έτσι ώστε η κατασκευή πλησίαζε την κλίμακα των γειτονικών τειχών και κατασκευών. Η θαλασσινή πύλη είναι το τελευταίο από τα έργα που αν και, ανταποκρίνονταν στις στρατηγικές ανάγκες, διατηρούν όψη μνημειακή και διακοσμητική.

Αυτά του έχτισε ο Aubusson μετά την πολιορκία του 1480 χαρακτηρίζονται από καινούργιο ύφος και ανήκουν μάλλον στην

τέχνη του μηχανικού παρά στην αρχιτεκτονική. Τα προβλήματα που παρουσιάζονταν τότε στη Ρόδο είχαν ήδη αντιμετωπιστεί από τους κατασκευαστές της Δύσης και είναι φανερό ότι ο μεγάλος μάγιστρος ήταν γνώστης των περισσότερων μεθόδων της Δύσης που ήσαν άλλωστε ατελείς και ποικιλόμορφες. Μεταποίησε τον πύργο του Αγίου Νικολάου σύμφωνα με τις αρχές που διείπαν την περάτωση του κάστρου της Dijon την εποχή του Λουδοβίκου ΙΒ'. Αργότερα, η μετατροπή του κάστρου της Βουλώνης από το Φραγκίσκο Α' θα ακολουθήσει τις ίδιες κατευθύνσεις.

Μπορούμε να διακρίνουμε την επικράτηση των ιταλικών μεθόδων από αυτή την περίοδο. Στην Ιταλία οι Leonardo da Vinci και Giuliano da San Gallo, περισσότερο αρχιτέκτονες παρά μηχανικοί, δεν δέχονται διόλου να εγκαταλείψουν τα βασικά στοιχεία της παλιάς οχυρωματικής. Δεν είναι δυνατόν να υποθέσουμε ότι οι ιδέες τους θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν στους Ροδίτες κατασκευαστές: εξάλλου, ο Leonardo και ο San Gallo δεν εφάρμοζαν καθόλου γενικούς κανόνες, αλλά προσάρμοζαν ποικίλες διευθετήσεις ανάλογα με την περίπτωση.

Ο Francesco di Giorgio Martini, που θεωρείται ο εμπνευστής πολύ πιο ριζικών μεθόδων, συγκέντρωσε σε θεωρητικό σύνολο τις διάφορες λύσεις που είχε επινοήσει. Σ' αυτή τη συλλογή βρίσκουμε μερικά κοινά με τη Ρόδο στοιχεία άλλα δεν είναι ούτε αρκετά ούτε τόσο εμφανή ώστε να μπορούν να συναχθούν ως επιρροή. Δεν πρέπει να ξεχνάμε άλλωστε πως είναι η εκστρατεία του Καρόλου Η' που θα δείξει απότομα την ανεπάρκεια των παλιών φρουρίων της ιταλικής χερσονήσου. Μόνο τότε γεννήθηκαν οι θεωρίες και οι νέες μορφές αυτής που αποκαλούμε

ιταλική σχολή. Ο Basilio dalla Scuola ήταν ένας από τους πρώτους εκπρόσωπους της.

Δείξαμε σε πόσο περιορισμένη επέμβαση αρκέσθηκε η, δραστηριότητα του στη Ρόδο, όπως και με τους άλλους Ιταλούς ειδικούς των οποίων τα ονόματα γνωρίζουμε. Άλλωστε η διάδοση των ιταλικών μεθόδων εκδηλώνεται σ' όλη την Ευρώπη κυρίως μετά την αποχώρηση του Τάγματος, φτάνοντας και στη μεσογειακή Ανατολή με τους Sanmicheli. Σ' αυτή την εποχή οι Τούρκοι θεώρησαν αρκετή την επισκευή όπως - όπως και χωρίς αλλαγές, της οχυρής περιμέτρου της νέας τους κατάκτησης. Δεν μπορούμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι οι μετατροπές των τειχών της Ρόδου στις αρχές του ΙΣΤ' αιώνα αντλούν περισσότερο από την τάδε ή τη δείνα σχολή. Το πολύ απορούμε να επισημάνουμε, όπως στη Γαλλία, την Ιταλία και τη Γερμανία, τα ψηλαφίσματα και τις αβέβαιες μεθόδους που αποτελούν το γενικό χαρακτηριστικό αυτής της μεταβατικής περιόδου.

Η επίδραση που άσκησαν η Ισπανία και η Προβηγκία στην κατασκευή των οχυρώσεων της Ρόδου, αν και βέβαιη, δεν εμφανίζεται πολύ ξεκάθαρα: ο τρόπος με τον οποίο μπόρεσε να εκδηλωθεί δεν θα ήταν δυνατό να συγκριθεί με τη διείσδυση κάποιας δυτικής σχολής σε χώρο γειτονικό και ήδη προετοιμασμένο να δεχτεί καθοδήγηση. Όταν η Καμπανιά εμπνέει τη Βουργουνδία το κάνει με άμεσο τρόπο και οι τεχνίτες σε κάθε επαρχία είναι συνηθισμένοι να χρησιμοποιούν, ακολουθώντας πανομοιότυπες μεθόδους, υλικά συγγενικά.

Στη Ρόδο πρόκειται για τη μεταφορά σε μεγάλη απόσταση στοιχείων και μεθόδων της Δύσης, για τον εγκλιματισμό τους σ' ένα τόπο που η φύση του οικοδομικού υλικού και η κατάρτιση των τεχνιτών δύσκολα επιτρέπουν πιστή αναπαραγωγή των πρωτοτύπων της Προβηγκίας ή της Ισπανίας. Είναι μάλλον απίθανο, άλλωστε, να χρησιμοποίησαν τη σχεδίαση, τουλάχιστον με τη μορφή σχεδίων ακριβείας, για να μυήσουν τους χτιστάδες της Ρόδου στους κανόνες της άλλης πλευράς της Μεσογείου και τίποτα δεν μας δίνει το δικαίωμα να υποθέσουμε πως τεχνίτες και αρχιμάστοροι είχαν σταλεί στο Μοναστήρι για να καθοδηγήσουν τους εργάτες. Χωρίς αμφιβολία, κάποιοι Ιππότες κουβάλησαν από την Ευρώπη αρχές και έμπνευση. Όμως, αν και ήσαν ικανοί να υπολογίσουν τα διάφορα μέρη ενός έργου και να εξασφαλίσουν τη γενική διεύθυνση του εργοταξίου, εξακολουθούσαν να εξαρτώνται από το τοπικό εργατικό δυναμικό για τις λεπτομέρειες της κατασκευής.

Στις αρχές του ΙΔ' αιώνα οι Έλληνες τεχνίτες της Ρόδου αγνοούσαν την επιστήμη του σχεδίου. Χρειάστηκε, στη συνέχεια, να μπολιάσουν στις παραδοσιακές τους γνώσεις αρκετές νέες ιδέες. Έμαθαν κυρίως να δουλεύουν τις πλευρές της πέτρας, να κανονίζουν το ύψος των δόμων ενός τοίχου, να σχεδιάζουν γοθτικές κατατομές προσαρμόζοντας τις στο νησιώτικο ασβεστόλιθο του οποίου η φύση αποκλείει κάθε επιδιόρθωση και λεπτή κατεργασία. Μέσα από τα έργα του ΙΕ' αιώνα μπορούμε να παρακολουθήσουμε την πρόοδο των λιθοξόων. Στον πύργο του Αγίου Νικολάου (1464-67) κατέχουν καλά μια λιτή αλλά καθαρή τεχνική όπου η γοθτική επιρροή παραμένει εμφανής παρά την

κάπως αδέξια μορφή ορισμένων λεπτομερειών, την έλλειψη ζωτικότητας και την βλοσυρή εντύπωση που δίνουν οι κατατομές.

Σ' αυτούς τους τεχνίτες το Τάγμα δεν μπορούσε να προσφέρει, άλλωστε, παρά ένα πεδίο δράσης αρκετά περιορισμένο: οι οικονομικές του δυνατότητες δεν μπορούσαν να συγκριθούν με των πριγκηπών και των αρχόντων της Δύσης, και συχνές οικονομικές δυσπραγίες εξωθούσαν σε αυστηρή οικονομία στα οχυρωματικά έργα. Τέλος, αν και οι κλιματολογικές συνθήκες δεν επέβαλλαν καμιά προσαρμογή των τύπων της Προβηγκίας και της Ισπανίας, μπορούμε να υποθέσουμε πως η συχνότητα και ένταση των σεισμών μπορούσαν να αποφασίσουν, ανεξάρτητα από στρατηγικές σκοπιμότητες, τη μείωση του ύψους των οχυρωμάτων, και ιδίως των πύργων.

Όλοι αυτοί οι λόγοι μπορούν να εξηγήσουν τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του τοπικού ρυθμού όπου συγχωνεύονται, ποικίλες επιδράσεις των οποίων ο πύργος του Αγίου Νικολάου και η θαλασσινή πύλη αποτελούντα πληρέστερα και καθαρότερα παραδείγματα: ρυθμού τελικά χωρίς πλούτο και λάμψη που η αστική αρχιτεκτονική, πιο σύνθετη και πολύμορφη, θα επιτρέψει να αναλύσουμε από πιο κοντά.

Στην αρχή αυτό που κάνει εντύπωση στις οχυρώσεις της Ρόδου είναι η μειωμένη κλίμακα των έργων και οι κάπως βαρείες αναλογίες τους. Αν προχωρήσουμε στις λεπτομέρειες, παρατηρούμε τη διατήρηση στο αμυντικό σύστημα όλων αυτών των σχολαστικών προφυλάξεων που ως ένα σημείο είχαν εγκαταλειφθεί στις κατασκευές της άλλης άκρης της Μεσογείου

αυτή την εποχή: σύνθετες προσβάσεις, απομονωμένες σκάλες, πολλαπλασιασμός των πυλίδων και των κινητών γεφυρών. Η διακόσμηση περιορίζεται σε μερικές κυματοειδείς ταινίες. Μόνο τα μάρμαρα με τους θυρεούς των μεγάλων μαγίστρων, εντοιχισμένα στον ασβεστόλιθο, δίνουν μια νότα ζωής και λάμψης σ' αυτή την κάπως άτονη αρχιτεκτονική.

Έτσι λαμβάνοντας υπόψη μόνο το αρχιτεκτονικό έργο των οχυρώσεων η Ρόδος δύσκολα θα μπορούσε να συγκριθεί με τις πιο φημισμένες πολιτείες της Ευρώπης. Αυτές προσφέρουν στο μελετητή θέματα άλλου εύρους, όπου η τόλμη και η δύναμη της σύλληψης ενσαρκώνονται με τέλεια τεχνική. Δίπλα στην Carcassonne, την Αβινιόν ή τη Νυρεμβέργη, η Ρόδος δείχνει φτωχική. Αν και η οχυρή περίμετρος είναι αρκετά εκτενής το ύψος των τειχών και οι διαστάσεις των οχυρών είναι γενικά περιορισμένες. Τα υλικά δόμησης, δεύτερης ποιότητας, χρησιμοποιούνται με προσοχή αλλά με μεθόδους απλές και κάπως μονότονες.

Παρόλα αυτά, στους ταξιδιώτες του μεσαίωνα η Ρόδος φαινόταν μια πόλη μικρή αλλά με οχύρωση δυνατή και τέλεια σχεδιασμένη. Όλες οι αφηγήσεις του ΙΕ' και του ΙΣΤ' αιώνα συμφωνούν σ' αυτό το σημείο. Είναι πιθανόν ότι ανεξάρτητα από την πραγματική ποιότητα των οχυρών η όψη που η πόλη χρωστούσε στην παρουσία των Ιωαννιτών, η πειθαρχία που επικρατούσε και γινόταν έκδηλη στους επισκέπτες αμέσως μόλις έφταναν στο λιμάνι επηρέαζαν τις εντυπώσεις τους, και η εικόνα που έπαιρναν μαζί τους ήθελε τη Ρόδο ετοιμοπόλεμη, με την εγρήγορση που χαρακτηρίζει ένα μεθοριακό προπύργιο.

Φαίνεται ότι αυτό που μπορεί να δικαιολογήσει τη μελέτη των οχυρώσεων της είναι λιγότερο το αισθητικό ή τεχνολογικό τους επίπεδο και περισσότερο η σπανιότητα των φρουρίων της περιόδου αυτής που έφτασαν ως τις μέρες μας σαν σύνολο τόσο σημαντικό και πλήρες. Επιπλέον, η κατάσταση διατήρησης των τοίχων είναι σπάνια και διακρίνουμε, καλύτερα από οπουδήποτε αλλού, τη μετάβαση από το ένα σύστημα στο άλλο: τα τείχη της περιοχής του λιμανιού διατηρούν ανέπαφη τη μορφολογία του ΙΕ' αιώνα ενώ η υπόλοιπη οχύρωση, μεταποιημένη στον ΙΣΤ' αιώνα, εγκαταλείπει το μνημειακό και διακοσμητικό της χαρακτήρα για να προσαρμοστεί σε νέες μεθόδους. Όμως μέσα από τα δημιουργήματα των Amboise και Carretto κάνει την εμφάνιση του το παλιό έργο του J. de Lastic ή του J. de Milly, συγκαλυμμένο αλλά σώο έτσι ώστε, στη διάρκεια σχεδόν ενός αιώνα, μπορούμε να παρακολουθήσουμε βήμα προς βήμα την πρόοδο των εργασιών και την τεχνική εξέλιξη.

Εξάλλου, η μελέτη αυτών των τειχών, η ανάλυση των συνθετικών τους στοιχείων, η χρονολόγηση των βασικών διαδοχικών φάσεων, αποτελούν μια διακριτική συνεισφορά στην ιστορία του Τάγματος. Τα εμβλήματα των μεγάλων μαγίστρων μαρτυρούν τις επίμονες προσπάθειες των Ιωαννιτών και τους μεθοδικούς κανόνες που διέπουν το έργο της οχύρωσης. Και τα εραλδικά μάρμαρα πολλαπλασιάζονται σε περιόδους κρίσιμες όταν οι Τούρκοι, νικητές στο Βόσπορο ή τη Σερβία, στρέφουν απειλητικά το βλέμμα τους προς τη Ρόδο. Κατόπιν, η πρώτη πολιορκία, με τη βαρεία τιμωρία που επιβάλλει στις νικηφόρες ως τότε στρατιές του σουλτάνου η πεισματική αντίσταση αυτών των

προμάχων της Πίστης. Το Τάγμα φτάνει στο απόγειο της δύναμης του κάτω από την μέριμνα του μεγάλου μαγίστρου Aubusson.

Τέλος στην επέκταση των κατακτήσεων του Σουλεϊμάν αντιστοιχεί καινούργια δραστηριότητα από την πλευρά των Ιπποτών. Κι από τις δυο πλευρές προετοιμάζονται για τη σύγκρουση: θα είναι αποφασιστική. Η οχύρωση, εκσυγχρονισμένη, εξοπλισμένη με πολυάριθμα κανόνια, θα καθηλώσει τους Τούρκους για ένα εξάμηνο. Ακόμα, φαίνεται πως αιτία της παράδοσης ήταν η απομόνωση των Ιωαννιτών και η αδιαφορία της Δύσης αλλά και η αποτελεσματικότητα του πυροβολικού και των υπονομεύσεων στις οχυρώσεις της πόλης.

Ακόμα κι αυτός ο τραγικός επίλογος μιας κυριαρχίας που κράτησε πάνω από δύο αιώνες άφησε τα σημάδια του στα τείχη. Οι επισκευές που έκαναν οι Τούρκοι ήσαν τόσο πρόχειρες και αδέξιες που τα ρήγματα του 1522 είναι ακόμα ορατά. Είναι αλήθεια ότι δεν στάθηκαν ικανά να επιτρέψουν στους γενίτσαρους να εισβάλουν στην πόλη. Όμως αποτυπώνουν τα σημαντικότερα επεισόδια της περίφημης πολιορκίας, τα συνεχή πλήγματα του έκαμψαν το σθένος των πολιορκημένων και έφεραν την πτώση αυτού του χριστιανικού προπυργίου της Ανατολής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΡΟΣ Δ

ΜΕΛΕΤΕΣ - ΕΠΙΣΚΕΥΕΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΟΧΥΡΩΣΕΩΝ¹

Το μνημειακό σύνολο των οχυρώσεων της Ρόδου αναπτύσσεται σε μια έκταση 350 στρεμμάτων γύρω από την πόλη των Ιπποτών, που καταλαμβάνει την καρδιά της σύγχρονης πόλης περιλαμβάνοντας το κεντρικό – “εμπορικό”- λιμάνι και τους τρεις αρχαίους μώλους (των Μύλων, του Naillac και του Αγ. Νικολάου).

Η διάρθρωση του μνημείου είναι ιδιαίτερα σύνθετη αντικατοπτρίζοντας την πολυπλοκότητα και την αβεβαιότητα των χαράξεων – “πολυγωνικό σύστημα” - που χαρακτηρίζει ένα οχυρωματικό συγκρότημα μεταβατικής περιόδου, μετεξελισσόμενο από έναν πυρήνα βυζαντινών οχυρώσεων και προσαρμοζόμενο πάντα στα γεωγραφικά και εδαφικά δεδομένα του χώρου.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι επισκέψιμοι χώροι αναπτύσσονται σε διάφορα επίπεδα κατά μήκος της μεσαιωνικής τάφρου και του περιμετρικού πάρκου στην θέση του παλαιού

οχυρωματικού πρानούς (glacis), έξω από την οχύρωση προς την σύγχρονη πόλη.

A. Κύρια χαρακτηριστικά της Ιταλικής επέμβασης.

Η διατήρηση ως αδόμητου του αμυντικού χώρου του "glacis", τμήματα του οποίου μετέπειτα μετατράπηκαν σε εκτεταμένα νεκροταφεία μουσουλμανικά και εβραϊκά, ενώ στα ΒΔ του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου διατηρήθηκε ως «κήπος της Ωβέρνης», εξασφάλισε μία ζώνη αρχαιολογική προστασίας της τειχισμένης πόλης, που θεσμοθέτησε στη συνέχεια η Ιταλική διοίκηση το 1920.

Η διαμόρφωση του χώρου σαν πάρκο απετέλεσε ίσως την σημαντικότερη παρέμβαση πνοής για το οχυρωματικό σύνολο αφού, με την γενναία απόφαση απομάκρυνσης των νεκροταφείων, δημιουργήθηκε ένας πνεύμονας πρασίνου ως χώρος περιπάτου, αναψυχής και ομαλής μετάβασης από τον θόρυβο και την κίνηση της πόλης προς τον τόσο φορτισμένο με μνήμες ιστορικό χώρο.

Οι Ιταλοί αξιοποίησαν επαρκώς το πάρκο, διαμορφώνοντάς το σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής, στρέφοντας το με διακριτικότητα προς το μνημειακό σύνολο και αξιοποιώντας την εξαιρετική θέα των οχυρώσεων. Αξιοποίησαν επίσης τον περίπατο του περιδρόμου των τειχών, με θέα κυρίως προς την περιγράφεται σε τουριστικό οδηγό της Ιταλικής περιόδου

1. Κατερίνα Μανούσου - Ντέλλα," Προς ένα σχέδιο ολοκληρωμένης αποκατάστασης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου", 4^η εφορία βυζαντινών αρχαιοτήτων Δωδολου, σελ. 576 - 638

του 1929, υπήρχαν πολλαπλές δυνατότητες επίσκεψης του τάφρου αλλά και προς την μεσαιωνική πόλη και τα λιμάνια και όπως περίδρομου ή τμήματος αυτού κατά την διάρκεια της ημέρας ή την νύκτα με πανσέληνο.

Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την Ιταλική περίοδο δεν έγιναν σοβαρές προσπάθειες διαμόρφωσης της μεσαιωνικής τάφρου σαν χώρου επισκέψιμου από το κοινό, ή ένταξης οποιωνδήποτε χρήσεων στους στεγασμένους χώρους των οχυρωματικών κατασκευών. Οι επεμβάσεις εκεί περιορίστηκαν στον καθαρισμό του χώρου και την φροντίδα για την τοπική αντιμετώπιση προβλημάτων υποδομής (απορροή ομβρίων ή ηλεκτρολογικές εγκαταστάσεις).

Οι σημαντικότερες επεμβάσεις επί των οχυρώσεων της ιταλικής διοίκησης ήταν εκείνες που είχαν χαρακτήρα πολεοδομικό. Διατηρώντας οι Ιταλοί τον "μεγάλο λιμένα" των αρχαίων Ροδίων ως κύριο λιμάνι του νησιού όπως ήταν στην αρχαία και τη μεσαιωνική εποχή και στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και αναπτύσσοντας συγχρόνως μία νέα πόλη γύρω από τη μεσαιωνική, ήταν φυσικό επακόλουθο ότι θα αναζητούσαν τρόπους επικοινωνίας οδικώς των νέων τμημάτων της πόλης με το λιμάνι. Έτσι λοιπόν άνοιξαν μια νέα πύλη, τη σημερινή πύλη της Ελευθερίας, στο βορειοανατολικό τμήμα των οχυρώσεων και διεύρυναν την πύλη του Ταρσανά, ώστε το βορειοδυτικό τμήμα της πόλης, όπου βρισκόταν πια το διοικητικό και εμπορικό κέντρο, να επικοινωνεί εύκολα με το λιμάνι. Επίσης διανοίχθηκαν ακόμα δύο πύλες μια στο τείχος του λιμανιού, η σημερινή πύλη της Παναγίας, βόρεια της εκκλησίας της Παναγίας

του Μπούργκου και μια άλλη, η πύλη της Ακαντίας, στο νοτιοανατολικό τμήμα του τείχους κοντά στον προμαχώνα του Del Carretto. Οι δύο πύλες συνενώθηκαν με μια οδό που διέσχισε το μεσαιωνικό κήπο τον γνωστό με την ονομασία "μεγάλος κήπος" και την Παναγία του Μπούργκου, αποκαλούμενη από τότε Κομμένη εκκλησία. Πρόσφατα το 1996, συνενώθηκε η εκκλησία με τις εργασίες αποκατάστασης που εκτελεί η 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχόντων με πιστώσεις των περιφερειακών προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η επιλογή της ιταλικής διοίκησης να διατηρήσει το μεσαιωνικό λιμάνι ως κεντρική θαλάσσια πύλη εισόδου και εξόδου εμπορευμάτων και ταξιδιωτών και η υιοθέτηση στη συνέχεια της ίδιας λύσης από την ελληνική διοίκηση, είχε δυσμενέστατες συνέπειες για τη μορφή του αρχαίου και μεσαιωνικού λιμανιού και για τις θαλάσσιες οχυρώσεις. Ο αρχαίος μόλος, χτισμένος με μεγάλους πωροπλίνθους, συντηρημένος από τους ιππότες και ο πύργος των μύλων χτισμένος στα μέσα του 15ου αιώνα στο βόρειο άκρο του μόλου, είναι βυθισμένοι πλέον μέσα σε μια πλατειά έκταση από τσιμέντο. Γιγαντιαία πλοία, τεράστια κιβώτια με εμπορεύματα και μεγάλα οχήματα δεν συνθλίβουν τις μεσαιωνικές οχυρώσεις μόνο αισθητικά, αλλά και τις πληγώνουν με συγκρούσεις και κραδασμούς. Η φθορά των θαλασσινών οχυρώσεων επιταγχύνεται από μέρα σε μέρα από τα καυσαέρια και τις δονήσεις των μεγάλων οχημάτων που κατευθύνονται προς το λιμάνι ή απομακρύνονται απ' αυτό.

Η μεθοδολογία που τηρήθηκε κατά την Ιταλοκρατία ως προς τη συντήρηση και αποκατάσταση των οχυρώσεων, ήταν εκείνη

του μεσοπολέμου, αποκαταστάσεις δηλαδή όσο το δυνατόν πληρέστερες που προσέγγιζαν την πιθανή αρχική μορφή του κτίσματος, και δόμηση κατά το ισόδομο σύστημα. Οι πωρόπλινθοι ήταν πάντα μετρίου μεγέθους και οι δόμοι δεν ξεπερνούσαν το ύψος των 0.22 μ. Οι αρμοί ήταν λεπτοί και το συνδετικό κονίαμα δεν ήταν ορατό. Αυτός ο τρόπος δόμησης εμμείτο εμφανώς εκείνον του τέλους του 15ου αϊ. και των αρχών του 16ου αϊ. Έκαναν επίσης ευρεία χρήση τσιμέντου, ως συνδετικού υλικού και ως υλικού πλήρωσης φθορών ή στερέωσης.

Στη διάρκεια του τελευταίου μεγάλου πολέμου ίσχυσε εν μέρει η αρχική λειτουργία των οχυρώσεων. Ένα τμήμα του χρησιμοποιήθηκε ως καταφύγιο του άμαχου πληθυσμού, όπως οι προμαχώνες του Αγ. Γεωργίου και της Ιταλίας ή του Del Carretto και δύο ή τρεις ανθυπόνομοι. Στο φρούριο του Αγ. Νικολάου ο ιταλικός στρατός εγκατέστησε αντιαεροπορικά πυροβόλα και πολυβόλα για την άμυνα του λιμανιού. Έτσι έγιναν βαριές κατασκευές από οπλισμένο σκυρόδεμα και χτίστηκαν ογκώδεις τοίχοι με ασβεστόλιθους. Η μεσαιωνική πόλη και ιδιαίτερα το λιμάνι δέχτηκε ανηλεή βομβαρδισμό, που είχε σαν συνέπεια, την καταστροφή τμημάτων της οχύρωσης όπως τμήματος της πύλης του Αγ. Ιωάννου, τμημάτων των θαλασσινών τειχών στο μυχό του λιμανιού, μεγάλου μέρους του βόρειου κυλινδρικού πύργου της θαλασσινής πύλης, της δυτικής πύλης του προμαχώνα του αποστόλου Παύλου, τμήματος της νεότερης πύλης της Ελευθερίας και των ορθογώνιων πύργων του μεγάλου μαγίστρου Heredia, που την περιβάλλουν. Επίσης μεγάλες φθορές είχε υποστεί και ο πύργος των μύλων ή της Γαλλίας στο

βορειοανατολικό άκρο του λιμανιού. Βόμβες επίσης έπληξαν τμήματα των στεριανών οχυρώσεων.

Στην διάρκεια της αγγλοκρατίας από το 1945 έως το 1947 ελάχιστες εργασίες έγιναν για την αποκατάσταση των τμημάτων των οχυρώσεων που είχαν πληγεί από τους βομβαρδισμούς. Οι Άγγλοι περιορίστηκαν κυρίως στο έργο της αποκομιδής του οικοδομικού υλικού που είχε σωρευτεί μετά την κατάρρευση.

Αμέσως μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου ένας από τους σημαντικότερους στόχους της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ήταν η αποκατάσταση των πληγέντων τμημάτων των μεσαιωνικών οχυρώσεων. Οι λόγοι που η ελληνική πολιτεία έδωσε προτεραιότητα στην αναστήλωση των κατακρημνισθέντων τμημάτων της οχύρωσης, είναι προφανείς. Αφ' ενός έπρεπε να κλείσουν οι πληγές που θύμιζαν τον ολέθριο πόλεμο και αφ' ετέρου να ευπρεπισθεί η πόλη για να δεχθεί τουρισμό, διότι η Ρόδος ήταν από τις ελάχιστες περιοχές της Ελλάδας με τουριστική υποδομή και δεν την έπληττε ο εμφύλιος πόλεμος που εμαίνετο τότε σ' όλη την υπόλοιπη χώρα.

Αποκαταστάθηκαν με σχετικά γρήγορο ρυθμό τρία μεγάλα τμήματα του θαλασσινού τείχους στο μυχό του λιμανιού που είχαν καταρρεύσει μέχρι τα θεμέλια. Επίσης αποκαταστάθηκε ο βόρειος κυλινδρικός πύργος της θαλασσινής πύλης και αναστηλώθηκαν τμήματα του τείχους πάνω και γύρω από τη νεότερη πύλη της Ελευθερίας. Αυτό το πάρα πολύ σοβαρό και μεγάλο έργο υλοποιήθηκε σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα μεταξύ των ετών 1947 και 1950, λαμβάνοντας υπ' όψη ότι η Αρχαιολογική

Υπηρεσία συγχρόνως ευπρέπιζε και αναστήλωνε μνημεία μέσα στη μεσαιωνική πόλη, που είχαν καταρρεύσει ή είχαν υποστεί ζημιές από τους βομβαρδισμούς του πολέμου, έκανε την επανέκθεση των Μουσείων της Ρόδου και της Κω, συντηρούσε και ευπρέπιζε το Παλάτι του μεγάλου μαγίστρου και τα απέδιδε επισκέψιμα Μουσεία στο κοινό. Επίσης εκτελούσε ανασκαφές και συντηρούσε μνημεία σ' όλη τη Δωδεκάνησο. Στα 1951 τελείωσε η αποκατάσταση της δυτικής πύλης του προμαχώνα του αποστόλου Παύλου. Τις αναστηλωτικές εργασίες διηύθυνε ο πρώτος Έλληνας Έφορος των Αρχαιοτήτων στη Δωδεκάνησο Γιάννης Κοντής με στενό του συνεργάτη τον τότε επιμελητή αρχαιοτήτων Παύλο Λαζαρίδη. Ένας από τους σημαντικότερους λόγους, που το έργο συνετελέστηκε γρήγορα και με ικανοποιητικό τρόπο ιστορικά και αισθητικά, ήταν το γεγονός ότι υπήρχαν τότε ασκημένοι τεχνίτες λιθοξόοι, που είχαν εκπαιδευτεί στα αναστηλωτικά έργα της Ιταλικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Το έργο της αποκατάστασης των οχυρώσεων συνεχίστηκε με αμείωτο ρυθμό στη δεκαετία του 1950 και στην πρώτη πενταετία του 1960. Συμπληρώθηκε το αναστηλωτικό έργο στη θαλασσινή πύλη, στο τείχος του λιμανιού, στην πύλη της Ελευθερίας και άρχισε περίπου από το 1963 η συντήρηση και αποκατάσταση των χερσαίων τοίχων, που είχαν πληγεί από τις πολεμικές εχθροπραξίες. Αποκαταστάθηκαν επάλξεις και μικρά τμήματα του τείχους στην πύλη του πρωτομαστόρου ή D' Amboise, στη θέση μάχης της "γλώσσας της Γερμανίας", στη νεότερη πύλη της Ακαντίας, στην πύλη του Αγ. Αθανασίου, στον προμαχώνα του Αγ. Γεωργίου και στις οχυρώσεις από τον προμαχώνα του Αγ. Γεωργίου μέχρι την πύλη των Αγ. Αθανασίου.

Στη διάρκεια της παραπάνω περιόδου, δηλαδή από το 1947 έως το 1965 περίπου, είχαν αποκατασταθεί πλήρως όλες σχεδόν οι ζημιές, που είχαν προξενήσει οι βομβαρδισμοί του τελευταίου μεγάλου πολέμου, ενώ ταυτόχρονα η αρχαιολογική Υπηρεσία αποκαθιστούσε τις φθορές των μνημείων, αλλά και των κτηρίων συνοδείας, δηλαδή απλών κτισμάτων στη μεσαιωνική πόλη, επίσης αποκαταστάθηκαν τα μνημεία του Φιλερήμου στη Ρόδο.

Ο ρυθμός της συντήρησης των ροδιακών μεσαιωνικών οχυρώσεων μειώθηκε αφ' ενός από έλλειψη επαρκών κρατικών οικονομικών επιχορηγήσεων και αφ' ετέρου από την πίεση που δέχθηκε η Αρχαιολογική Υπηρεσία και στράφηκε προς τις σωστικές ανασκαφές. Η οικοδομική δραστηριότητα των Ροδίων έφερνε στο φως αρχαιότητες, που έπρεπε να αποκαλυφθούν, να αποτυπωθούν, να μελετηθούν και να διατηρηθούν ως αρχαιολογικοί χώροι ή σε υπόγειες κατασκευές ή σε έσχατη ανάγκη να καταχωθούν χωρίς να καταστραφούν από τις νέες οικοδομές που τις κάλυπταν.

Το 1971 άρχισε η συντήρηση του φρουρίου του Αγ. Νικολάου που ορθώνεται στο βόρειο άκρο του αρχαίου μόλου του "μικρού λιμένος" των αρχαίων Ροδίων, του μεσαιωνικού Μαντρακιού. Το φρούριο του Αγ. Νικολάου κτίστηκε επί μεγάλου μαγίστρου Pedro Raimondo Zacosta μεταξύ των ετών 1464 και 1467 και υπήρξε θέση - κλειδί για την άμυνα της Ρόδου. Παρά το ρόλο που έπαιξε το φρούριο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω στη διάρκεια των εχθροπραξιών του τελευταίου πολέμου, ως αμυντικό έρεισμα για την προστασία του λιμανιού, δεν έπαθε σοβαρές ζημιές. Εντούτοις είχε υποστεί μεγάλες φθορές διότι είναι χτισμένο

μέσα στη θάλασσα, η οποία το διαβρώνει συνεχώς. Οι ισχυροί νοτιοδυτικοί άνεμοι από τους οποίους υποφέρει το χειμώνα η Ρόδος, είχαν παρασύρει τους φυσικούς ογκόλιθους από την ανατολική πλευρά του φρουρίου και είχαν υποσκάψει τα θεμέλια του. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία σε συνεργασία με το Λιμενικό Ταμείο Ρόδου πόντισε μεγάλες ποσότητες φυσικών ογκολίθων για να διακοπεί η φθοροποιός άμεση ενέργεια των θαλασσίων κυμάτων. Στο εσωτερικό του φρουρίου αποκαταστάθηκαν φθορές που είχαν προξενηθεί από διάφορες αιτίες. Το έργο συνεχίστηκε μέχρι το 1976 από ένα μικρό αλλά έμπειρο συνεργείο και είχε καθαρά σωστικό χαρακτήρα.

Ο Πύργος των μύλων ή της Γαλλίας, που ορθώνεται στο βόρειο άκρο του μόλου των μύλων και άρχισε να χτίζεται πριν από το 1452, είχε υποστεί ζημιές, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, στη διάρκεια του πολέμου. Στη δεκαετία του 1950 έγιναν μικρές σωστικές εργασίες, αλλά το μνημείο εξακολουθούσε να κινδυνεύει με κατάρρευση. Το 1974 άρχισε η στερέωση του μνημείου και τελείωσε το 1976. Αποκαταστάθηκαν επίσης μεγάλα ρήγματα στη δυτική του κυρίως πλευρά και αντικαταστάθηκαν εκατοντάδες πωρόπλινθοι που είχαν φθαρεί από τους βομβαρδισμούς ή από τη διάβρωση της θάλασσας. Κατεδαφίστηκε το μεγαλύτερο τμήμα των ημιερείπων κτισμάτων του παλιού ιταλικού λιμοκαθαρθήριου που αλλοίωνε αισθητικά το μεσαιωνικό χαρακτήρα του χώρου.

Από τις αρχές του 1977 μέχρι το 1982 περίπου μειωθεί η ένταση των εργασιών συντήρησης των ροδιακών οχυρώσεων για διάφορες αιτίες, όπως η έλλειψη ικανοποιητικών χρηματικών

χορηγήσεων, η μείωση του αριθμού των έμπειρων τεχνιτών και η παντελής απουσία τεχνικού επιστημονικού προσωπικού.

Η Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία σ' όλη σχεδόν την διάρκεια αυτής της περιόδου από το τέλος του τελευταίου πολέμου μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970 συντηρούσε τις μεσαιωνικές ροδιακές οχυρώσεις κατά κανόνα, μετά από μονοσήμαντη επιστημονική ανάλυση και μελέτη, εκείνη του αρχαιολόγου. Μεθοδολογία που δεν ήταν μόνο ροδιακή, αλλά τουλάχιστον πανελλήνια. Αποφασιστική ήταν η γνώμη του έμπειρου και έμπιστου τεχνίτη ως προς τη χρήση των υλικών δόμησης και των στατικών λύσεων. Ιδιαίτερα ως προς τα υλικά δόμησης ήταν φυσικό ο τεχνίτης να επηρεαζόταν από την τρέχουσα σύγχρονη αντίληψη γι' αυτά. Το σύστημα δόμησης ήταν εκείνο που χρησιμοποιήθηκε κατά κανόνα και από την Ιταλική Αρχαιολογική Υπηρεσία, δηλαδή το ισόδομο με ύψος δόμων 0.22 μ. περίπου και με αρμούς λεπτούς και που ήταν μίμηση του συστήματος δόμησης των Ιπποτών του τέλους του 15^{ου} και των αρχών του 16^{ου} αιώνα.

Τα προβλήματα της στερέωσης, συντήρησης και ανάδειξης των οχυρώσεων της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου είναι αρκετά, αλλά τα περισσότερα έχουν πλέον εντοπιστεί. Το μεγάλο όμως πρόβλημα είναι η χρηματοδότηση της έρευνας και του έργου, που αν, κατά κάποιο τρόπο, λυθεί θα οδηγήσει προς τη λύση τους προβλήματα που βρίσκονται μετέωρα, όπως εκείνα της εξεύρεσης ειδικευμένου προσωπικού, επιστημονικού και τεχνικού, προμήθεια πωροπλίνθων, έρευνα των υλικών προστασίας και δόμησης κ.τ.λ.

Εκείνος που έχει μελετήσει την ιστορία των οχυρώσεων της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου γνωρίζει τις τεράστιες ποσότητες χρημάτων που απαιτούσε η εκτέλεση αυτών των έργων εκείνη την εποχή. Δεν υπήρχαν βέβαια τότε τα σημερινά τεχνικά μέσα, αλλά δεν υπήρχε επίσης τότε ο σεβασμός στον ανθρώπινο μόχθο, σεβασμός που τώρα ορίζει περιορισμένο ωράριο εργασίας και ανάλογη αμοιβή. Επίσης δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι για τους μεσαιωνικούς ανθρώπους η οικοδόμηση, η συντήρηση και η βελτίωση των κάστρων ήταν έργα ζωτικά και πρώτης ανάγκης, και φυσικό ήταν να δαπανούν γι' αυτά στερούμενοι πιθανώς ακόμα και βασικών αγαθών της ζωής. Για το σύγχρονο άνθρωπο είναι έργα πολιτισμού και εάν δούμε το θέμα ψύχραιμα και αντικειμενικά η ελληνική πολιτεία είναι φυσικό να θέτει σε πρώτη προτεραιότητα έργα ζωτικά για την σύγχρονη ζωή και να τα χρηματοδοτεί, ενώ είναι φειδωλή στη χρηματοδότηση έργων συντήρησης μνημείων.

Το σύνθετο πολιτιστικό αντικείμενο των οχυρώσεων και γενικότερα της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου είναι φορτισμένο με μνήμες, μνήμες που δεν είναι μόνο ελληνικές, είναι τουλάχιστον πανευρωπαϊκές, εφόσον δημιουργήθηκαν, όταν η Ρόδος βρισκόταν στα χέρια του πανευρωπαϊκού Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών. Κατά τη γνώμη μας λοιπόν υποχρέωση δεν έχει μόνο η ελληνική πολιτεία να δαπανά για τη διατήρηση της μεσαιωνικής πόλης, αλλά όλη η Ευρώπη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση επιδοτεί βέβαια μέχρι το 1999 δύο έργα στη μεσαιωνική πόλη την αποκατάσταση τεσσάρων μεσαιωνικών εκκλησιών προβλεπόμενης δαπάνης 250.000.000 δρχ. και τη συντήρηση δύο προμαχώνων της οχύρωσης προβλεπόμενης δαπάνης

500.000.000 δρχ., αλλά το έργο της συντήρησης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου είναι τεράστιο και δεν περιορίζεται στα συγκεκριμένα μνημεία. Πρέπει να βρεθεί τρόπος ώστε να αυξηθεί η επιχορήγηση και να επεκταθεί και σε άλλα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης.

Κατά την αποκατάσταση ενός εν γένει ιστορικού μνημείου η ανθρώπινη επέμβαση έρχεται να επανορθώσει τις αθροιστικές φθορές που υπέστη το κτήριο και που οφείλονται κυρίως στο χρόνο, (γήρανση των υλικών, απώλεια της συνοχής τους) ή ακόμα και σε ορισμένα περιστασιακά βίαια φαινόμενα (σεισμοί, κατακλυσμοί, ο ανθρώπινος παράγων υπό την καταστρεπτική μορφή του, κ.λ.π.). Οι απαραίτητες εργασίες, που μπορούν να κρατήσουν από μερικούς μήνες έως και μερικά χρόνια ανάλογα με το μέγεθος του μνημείου, τη φύση των εργασιών αλλά και το διατιθέμενο συνεργείο, θα εξασφαλίσουν την παράταση της ζωής του για πολλές ακόμα δεκαετίες, ίσως και αιώνες. Το ίδιο όμως δεν συμβαίνει στην περίπτωση μιας οχύρωσης όπως αυτής της Ρόδου. Η έκταση ενός τέτοιου μνημείου δηλαδή είναι τόσο μεγάλη, και τόσο πολλές οι συσσωρευμένες φθορές, ώστε για να επιτευχθεί αυτό που αναφέρεται παραπάνω θα έπρεπε να διατεθούν εξαιρετικά πολυάριθμα συνεργεία, εκατοντάδων ίσως ατόμων που να εργάζονται σε πάρα πολλά σημεία ταυτόχρονα. Αυτό που γίνεται συνήθως είναι να οργανώνονται ένα, δύο, ή έστω μερικά συνεργεία που να εργάζονται στα αντίστοιχα κρινόμενα πιο απαραίτητα σημεία για να συνεχίσουν παραπέρα, όταν οι δουλειές αυτές τελειώσουν. Με τέτοιους ρυθμούς όμως είναι εύλογο, τα συνεργεία αυτά (ή οι απόγονοι τους!) όταν περατώσουν το γύρο του περιβόλου, μετά την πάροδο ετών

βέβαια, να έχουν εμφανισθεί εκ νέου προβλήματα, στα αρχικά σημεία απ' όπου ξεκίνησαν. Αυτό σημαίνει ότι οι εργασίες δεν θα τελειώνουν ποτέ και προκύπτει η ανάγκη απασχόλησης σε μόνιμη βάση ενός αρκετά πολυάριθμου συνεργείου. Είναι περιττό βέβαια να πούμε ότι η ιδανική αυτή περίπτωση δεν εμφανίζεται στον ελληνικό τουλάχιστον χώρο πουθενά. Συνέβαινε όμως κατά κανόνα σχεδόν όταν οι οχυρωματικές αυτές κατασκευές, ζωτικής σημασίας για την επιβίωση του οικισμού που περιέκλειαν ήταν σε χρήση. Οι πρωτομάστορες ή *muratores*, είχαν ως χρέος, εκτός από την κατασκευή (και το σχεδιασμό) νέων έργων, να εξασφαλίζουν τη συντήρηση και να εκτελούν, με ειδικά προς τον σκοπό αυτό συνεργεία που διετίθεντο επί μόνιμου βάσεως, ης όποιες επισκευές κρίνονταν σκόπιμες, έτσι ώστε η οχύρωση να βρίσκεται ανά πάσα στιγμή σε καλή κατάσταση, όπως και ο στρατός έπρεπε να είναι ανά πάσα στιγμή σε ετοιμότητα για να αντιμετωπίσει την όποια ενδεχόμενη επίθεση. Διότι αν και επρόκειτο κατά το πλείστο για σχετικά νέες κατασκευές, πολλοί από τους παράγοντες φθοράς όπως οι σεισμοί ή οι καταρρακτώδεις βροχές υφίσταντο, για να μην μιλήσουμε βέβαια και για τις καταστροφικές συνέπειες των πολιορκιών, που η αποκατάσταση των ζημιών που είχαν προκαλέσει ξέφευγαν από τις εργασίες ρουτίνας της συντήρησης.

Μπορούμε να συνοψίσουμε λοιπόν, διατυπώνοντας τον παρακάτω κανόνα ο οποίος ίσχυε και τότε, ισχύει όμως ιδίως σήμερα: Ο θετικός παράγοντας και η δυναμική των επεμβάσεων συντήρησης πρέπει να υπερβαίνει ποσοτικά την αρνητική δράση της φθοράς του χρόνου. Ειδάλως, δεν είναι δυνατόν να αποφευχθεί η φθίνουσα πορεία της κατάστασης του μνημείου,

που οδηγεί στην βαθμιαία αλλοίωση και την καταστροφή τελικά, περίπτωση που ισχύει για το σύνολο σχεδόν των κάστρων σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο.

Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΤΑΦΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

Η Μεσαιωνική Ώλην' της ιστορικής πόλης όπως αναφέρεται στα αρχαιολογικά στοιχεία από την αρχαιολογική έρευνα από το 1950 και περιλαμβάνει τη μεσαιωνική οχυρωμένη περιοχή της πόλης την περιφερειακή ζώνη προστασίας στην είσοδο του παλαιού οχυρωμένου συγκροτήματος, τις κατοικίες "αγριουκά" δίπλα στα τείχη της πόλης (πύλη Βόρειας του Ακρόπολης) και τους Αγίους Αποστόλους.

Πρόκειται για μια μεσαιωνική περιοχή οχυρωμένη με τείχη από τον 15ο αιώνα από τον σουλτανό σουλεϊμάν τον 1ο, ο οποίος επέλεξε να οχυρώσει την πόλη της Ρόδου από τον βορρά και να την προστατεύσει από τις επιδρομές των πειρατών που έρχονταν από τον βορρά και τον ανατολικό βορρά. Η πόλη της Ρόδου στη μεσαιωνική περίοδο ήταν μια πόλη οχυρωμένη με τείχη από τον 15ο αιώνα, η οποία ήταν η βάση της μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης της Ρόδου. Η πόλη της Ρόδου ήταν η βάση της μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης της Ρόδου. Η πόλη της Ρόδου ήταν η βάση της μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης της Ρόδου.

Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου ήταν η βάση της μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης της Ρόδου. Η πόλη της Ρόδου ήταν η βάση της μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης της Ρόδου. Η πόλη της Ρόδου ήταν η βάση της μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης της Ρόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΤΑΦΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ¹

Η “μνημειακή ζώνη” της μεσαιωνικής πόλης, όπως προαναφέραμε, θεσμοθετήθηκε από την Ιταλική διοίκηση ήδη από το 1920 και περιλαμβάνει το μεσαιωνικό οχυρωματικό συγκρότημα, την τάφρο, την περιμετρική ζώνη προστασίας στην θέση του παλαιού οχυρωματικού αναχώματος, το κεντρικό - “εμπορικό” λιμάνι και τους τρεις μύλους (των Μύλων, του Nailac και του Αγίου Νικολάου).

Πρόκειται για μια σημαντική περιοχή άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Κατά τα τελευταία χρόνια προχώρησαν πειραματικές αρχικά επεμβάσεις διαμόρφωσης του βυθού της τάφρου, παράλληλα με τα αναστηλωτικά έργα και την κατασκευή υπόγειου συστήματος αποχέτευσης των ομβρίων κ.λπ. υδάτων προς τις εξόδους της τάφρου στο λιμάνι της Ακαντίας και το Μαντράκι.

Στα δύο αυτά ακραία τμήματα και στα πλαίσιο μιας παρέμβασης ολοκληρωμένης αποκατάστασης του μνημειακού

1. Κατερίνα Μανούσου-Ντέλλα, “Η Μεσαιωνική Τάφρος της πόλης της Ρόδου”, εκδ. Τοπική Ένωση Δήμων-Κοινοτήτων Δωδ/σου, σελ. 24-29

συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της Ρόδου, αποφασίσθηκε να υλοποιηθεί η διάμόρφωση σε βαθμό που να καθίσταται ο χώρος επισκέψιμος και να προσελκύει τους ενδιαφερόμενους να τον περπατήσουν και να τον γνωρίσουν καλύτερα. Το πρόγραμμα αυτό έχει ενταχθεί το 1997 από το Υπουργείο Πολιτισμού στο Εθνικό Σκέλος του Β' πλαισίου κοινοτικής στήριξης - πακέτο Ντελόρ - και μια διεπιστημονική μελέτη - πλαίσιο - ήδη ολοκληρώνεται και προχωρεί η εφαρμογή της.

Ως γενική αρχή τίθεται η αξιοποίηση του χώρου της τάφρου ως αρχαιολογικού χώρου περιπάτου ελεύθερου στο κοινό, με δυνατότητες ενδιάμεσων εισόδων στη μεσαιωνική πόλη ή επίσκεψης εκθεσιακών χώρων και χώρων πολιτιστικών εκδηλώσεων με λειτουργία οπτικοακουστικών συστημάτων σχετικών με την σημασία και την ιστορική εξέλιξη των μνημειακών κατασκευών.

Η επέμβαση για αναβάθμιση του μνημειακού χώρου δεν στοχεύει να τον μετατρέψει σε ένα ακόμη πολυσύχναστο τμήμα μιας από τις πιο τουριστικές μεσαιωνικές πόλεις της Ευρώπης.

Η περιήγηση της τάφρου θα πρέπει να είναι συνειδητή επιλογή του επισκέπτη που επιθυμεί να βρεθεί σε ένα χώρο περισυλλογής και αναψυχής και να απολαύσει την θέα των μνημειακών οχυρωματικών έργων που θα τον μεταφέρουν σε άλλη εποχή και θα τον πλουτίσουν συναισθηματικά.

Είναι εμφανές ότι ο χώρος της τάφρου χρησιμοποιήθηκε κατά την ιπποτική περίοδο ως χώρος συστηματικής λατόμευσης πετρώματος για την κατασκευή των οχυρωματικών κατασκευών, αφού η σημερινή στάθμη της είναι κατά 3-4 μέτρα χαμηλότερη από την στάθμη των οδών της αρχαίας πόλης. Ο χώρος προσφέρεται για συστηματική αρχαιολογική έρευνα και ανάδειξη των σημαντικών λειψάνων της υποδομής της ελληνιστικής - "Ίπποδάμειας" - πόλης της Ρόδου που διατηρούνται κατά μήκος των παρειών της τάφρου ως στοιχεία λαξευτά στο φυσικό βράχο (π.χ. τμήματα αποχετευτικών και υδρευτικών αγωγών σε συνδυασμό με υπόγειες δεξαμενές και αναρίθμητα πηγάδια). Ο χαρακτήρας αυτός του "λατομείου" καθίσταται κυρίαρχος ιδιαίτερα στο κεντρικό τμήμα της τάφρου, όπου αναδεικνύεται με τρόπο μοναδικό και συχνά εντυπωσιακό η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο φυσικό πέτρωμα και την αρχαιολογική διαστρωμάτωση της πόλης από την αρχαιότητα μέχρι το 1522, οπότε πάγωσε η οχύρωση στη μορφή που αντικρίζουμε και σήμερα και επιβλητικά προβάλλεται προς την τάφρο.

Ταυτόχρονα η τάφρος αποτελεί ένα χώρο, όπου αναδεικνύονται θαυμάσια η σχέση του φυσικού με το δομημένο περιβάλλον και διατηρούνται ορατά αρκετά γεωλογικά στοιχεία σχετικά με το υπέδαφος και τον υδροφόρο ορίζοντα της πόλης της Ρόδου. Το καταπληκτικό μικροκλίμα της τάφρου ευνοεί κάθε είδους φυσική βλάστηση που καλύπτει τόσο το έδαφος όσο και τις μνημειακές οχυρωματικές κατασκευές ενσωματώνοντας τις σχεδόν με την φύση. Τα μεγάλα δένδρα που βρίσκονται στο χώρο της τάφρου και ιδιαίτερα προς την πλευρά του αναλήμματος της πόλης (*contrascagra*) ως αυτοφυή, όπως π.χ. οι φοίνικες κ.λπ.

θεωρούνται μνημεία και προστατεύονται ιδιαίτερα στα πλαίσια της σύγχρονης ανάδειξης του χώρου.

Είναι πολύ σημαντικό ότι η τάφος της Ρόδου διατήρησε μέχρι σήμερα (οπωσδήποτε μέχρι το 1983) στοιχεία του αρχικού της χαρακτήρα της ουδέτερης ζώνης – “χαντάκι” - που διαχωρίζει την φοβερή οχύρωση από την ανοχύρωτη περιοχή, ως ζώνη προστασίας και απομόνωσης και καλύπτεται στο μεγαλύτερο τμήμα της από τα πυρά των υπερασπιστών της πόλης. Ο χώρος αυτός είτε ήταν χώρος λατόμευσης και κατεργασίας του φυσικού πετρώματος ως οικοδομικού υλικού - είτε μετατρεπόταν σε σκουπιδότοπο και συχνά εστία μόλυνσης, όπως αναφέρεται σε μεσαιωνικά έγγραφα, χώρος απροσπέλαστος στο κοινό. Στη διάρκεια των αιώνων που ακολούθησαν την Οθωμανική κατάκτηση το 1522 χρησιμοποιήθηκε ως περιοχή στρατωνισμού φρουράς και σε περιόδους ειρήνης μετατράπηκε σε καλλιεργήσιμη έκταση και χώρο βοσκής ζώων μέχρι και σήμερα σε περιορισμένες ευτυχώς περιπτώσεις.

Το βόρειο τμήμα του χώρου φαίνεται ότι διαμορφώθηκε από τους Ιταλούς ως ανθόκηπος, ενώ στην περίοδο αυτή πιθανότατα ανάγεται η φύτευση των επιβλητικών σήμερα φοινικόδενδρων που δεσπόζουν στην θεα του χώρου, ιδιαίτερα από την πύλη d' Amboise. Ο χαρακτήρας αυτός της τάφρου ως διαμορφωμένου χώρου χάθηκε κατά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, οπότε χρησιμοποιήθηκε εκ νέου ως χώρος στρατωνισμού φρουράς. Μεγάλο κεντρικό τμήμα της χρησιμοποιήθηκε τότε ως στρατόπεδο συγκεντρώσεως πατριωτών Ροδίων που ξεσηκώθηκαν εναντίον των Ιταλών κατακτητών.

Μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα αναφέρεται εκ νέου χρήση του χώρου για καλλιέργεια και βοσκή ζώων και μάλιστα μετά από ενοικίαση των αρμοδίων δημοσίων υπηρεσιών. Οι εκμεταλλευτές του χώρου χρησιμοποιούσαν ακόμη και τα εσωτερικά των πύργων και προμαχώνων, στα οποία δεν ήταν δυνατή η προσπέλαση της αρχαιολογικής υπηρεσίας. Στα χρόνια που ακολούθησαν η κατάσταση του χώρου παρέμεινε υποβαθμισμένη ενώ η ανεπιθύμητη βλάστηση δημιούργησε αδιαπέραστα τμήματα πίσω από τα προχώματα κυρίως. Στα χρόνια αυτά η κατάσταση διατήρησης των οχυρωματικών κατασκευών επιδεινώθηκε αισθητά, λόγω της ανεπαρκούς συντήρησής τους.

Η εικόνα εγκατάλειψης που παρουσίαζαν όλα αυτά τα μεταπολεμικά χρόνια οι οχυρώσεις της Ρόδου, είχαν σαν αποτέλεσμα την αδιάφορη και αρνητική στάση των πολιτών, οι οποίοι συμπεριφέρονταν συχνά στον χώρο σαν σκουπιδοτόπο. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι περίπου το 1986 τμήμα της τάφρου κοντά στην γέφυρα του Αγίου Αθανασίου χρησιμοποιείτο επίσημα σαν χώρος ρίψης μπαζών, ενώ στο ίδιο περίπου εκβάλλουν ακόμη και σήμερα οχετοί όμβριων αλλά και ακαθάρτων από το κεντρικότερο τμήμα της πόλης. Η κατάσταση αυτή ευνοούσε βέβαια την δράση περιθωριακών ατόμων και ομάδων με καταστροφικές ή άλλες τάσεις, καθιστώντας τον χώρο απροσπέλαστο και συχνά επικίνδυνο, ενώ συχνά αναφέρεται στα έγγραφα του αρχείου ως εστία μόλυνσης και ασχήμια για την πόλη της Ρόδου.

Η οργανωμένη επέμβαση για αναβάθμιση του μνημειακού αυτού χώρου ξεκίνησε το 1983 με τον ριζικό καθαρισμό - ξεμπάζωμα του βυθού της τάφρου, παρ' ότι συχνά δημιούργησε προβλήματα και επιτάχυνε την εκδήλωση σημαντικών φθορών, που οφείλονταν σε προβλήματα θεμελιώσεων των κατασκευών.

Η αλλαγή της αντίληψης των πολιτών της Ρόδου για τον χώρο των οχυρώσεων υποβοηθήθηκε ιδιαίτερα από την ένταξη πολιτιστικών χρήσεων στους δύο σημαντικότερους προμαχώνες (του Αγίου Γεωργίου και του Carretto), κυρίως όμως από την ένταξη και επιτυχημένη λειτουργία του θεάτρου της μεσαιωνική τάφρου, που αργότερα ονομάσθηκε θέατρο "Μελίνα Μερκούρη".

Η σημερινή πιο οργανωμένη παρέμβαση συνολικά στον μνημειακό χώρο των οχυρώσεων σηματοδοτεί την μεταβατική περίοδο προ μια νέα αντίληψη για την τάφρο και την σημασία της για την πόλη της Ρόδου, ως ελεύθερου χώρου περιπάτου - αναψυχής με έντονο τον χαρακτήρα του ελεύθερου χώρου και δυνατότητα οργάνωσης ειδικών μουσειακών - εκθεσιακών χώρων και χώρων πολιτιστικών εκδηλώσεων.

Η μεταστροφή αυτή της κοινής αντίληψης επιτυγχάνεται σταδιακά με την απόδοση όλο και περισσότερων χώρων στο κοινό σε κατάσταση που να δημιουργούνται ευχάριστες συνθήκες περιπάτου και παραμονής σ' αυτούς και να φέρνουν σε επαφή τους επισκέπτες του χώρου με τα μνημεία όλων των εποχών που περιλαμβάνονται στα όρια του.

Οι γενικές αρχές που εφαρμόζονται κατά την διαμόρφωση των χώρων του οχυρωματικού συνόλου είναι οι ακόλουθες:

1. Ο περίπατος αναπτύσσεται γραμμικά κατά μήκος της τάφρου, όπως και κατά μήκος των οχυρωματικών κατασκευών (στον περίδρομο και τα προτειχίσματα) και του περιμετρικού πάρκου επί του οχυρωματικού πρηνούς προς τη σύγχρονη πόλη.

2. Για λόγους τόσο αισθητικούς, όσο και ενίσχυσης των θεμελιώσεων των οχυρωματικών κατασκευών αλλά και καλύτερης φυσικής απορροής των ομβρίων υδάτων προς τον κεντρικό υπόγειο αγωγό, επιλέγεται η μορφή του στενού δρομίσκου 5-6 μ. πλάτους που συνήθως διατάσσεται κεντρικά στον χώρο, με πρηνές από φυσικό έδαφος προς την βάση των τειχών. Άλλωστε αυτή είναι η μορφή του χώρου πριν τις πρόσφατες αποχρωματώσεις, όπως τεκμηριώνεται από πλήθος παλαιότερες φωτογραφίες του αρχείου της Υπηρεσίας.

3. Όπου αυτό είναι δυνατόν με επιφανειακό καθαρισμό αποκαλύπτεται ο φυσικός βράχος, ο οποίος παραμένει ορατός στη διαμόρφωση του χώρου, ενώ επιδιώκεται τονισμός όλων των ιχνών, λαξευμάτων, κ.λπ., που μεσολάβησαν από την ίδρυση της πόλης της Ρόδου μέχρι σήμερα.

4. Στις επιφάνειες που κατά τον επιφανειακό καθαρισμό δεν εντοπίσθηκε το φυσικό πέτρωμα γιατί η λατόμευση έχει προχωρήσει βαθύτερα και κρίνεται απαραίτητη η αντιστήριξη των θεμελιώσεων των κατασκευών, εφαρμόζεται σαν υλικό πλήρωσης κατά την διαμόρφωση των χώρων το πρηνές φυσικού εδάφους με φύτευση χλοοτάπητα "ουκάντα".

Η λειτουργία των πρανών είναι πολλαπλή. Εκτός από τον ανακουφιστικό τους ρόλο στη στάθμη θεμελίωσης των ογκωδών κατασκευών και την καλή τους συμπεριφορά για την απομάκρυνση - κατεύθυνση των ομβρίων υδάτων προς τα σημεία απορροής (φρεάτια) με αποφυγή της διαβρωτικής τους δράσης στη στάθμη της θεμελίωσης των τειχών, έχουν αισθητικά και λειτουργικά πλεονεκτήματα για τον χώρο.

Όπως έχει αποδειχθεί από την πειραματική εφαρμογή τέτοιου τύπου διαμορφώσεων το φυτεμένο πρανές παρατηρήθηκε ότι:

1. Αισθητικά εντάσσεται ομαλά στο ιδιαίτερα φορτισμένο περιβάλλον και χωρίς να τραβά την προσοχή, προσφέρει την απαραίτητη ποικιλία και ξεκούραση για το μάτι ως υλικό συνοδείας της διαμόρφωσης. Πρέπει εξ άλλου να σημειωθεί εδώ ότι το "γκαζόν" αναφέρεται ως στοιχείο διαμόρφωσης μεσαιωνικών κήπων ήδη από το τέλος του 14^{ου} αιώνα.

2. Ως υλικό επίστρωσης ευνοεί την καθαριότητα του χώρου, ενώ είναι προσιτό στους επισκέπτες ως επιφάνεια καθιστικού, παιγνιδιού και λοιπών δραστηριοτήτων.

Ήδη έχει προχωρήσει η εφαρμογή χλοοτάπητα στις δύο απολήξεις - εισόδου της τάφρου προς το Μανδράκι και προς την Ακάντια με στόχο την προσέλκυση των επισκεπτών και των κατοίκων της πόλης για πορεία σε ένα τμήμα τουλάχιστον του χώρου. Κατά την συνέχιση της διαμόρφωσης ανάμεσα στον προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου και στον προμαχώνα του Αγίου Ιωάννη γίνεται προσπάθεια διατήρησης με έλεγχο της φυσικής

βλάστησης και εναλλαγή με χώρους εντελώς αποψιλωμένους εκεί όπου τονίζεται η αυθεντική μορφή και ο χαρακτήρας του οχυρού. Στα τμήματα αυτά θα προχωρήσουν δοκιμές εμπλουτισμού της βλάστησης με αρωματικά βότανα και χαμηλούς θάμνους που δεν χρειάζονται ειδική, περιποίηση και πότισμα και είναι κατάλληλα για τις συνθήκες της τάφρου.

Η ένταξη νέων στοιχείων στο χώρο της τάφρου γίνεται με πολύ μεγάλη περίσκεψη και με προσπάθεια να περιορίζονται στα απολύτως απαραίτητα για την ευχάριστη και απρόσκοπτη διέλευση των περιπατητών. Εκτός από τις απαραίτητες βρύσες πόσιμου νερού που πρέπει να ενταχθούν αρμονικά σε κατάλληλα επιλεγμένες θέσεις, ιδιαίτερη μέριμνα πρέπει να ληφθεί για την παροχή επαρκούς ενημέρωσης και τη σωστή κατεύθυνση των επισκεπτών στο χώρο και τις εξόδους της τάφρου προς την μεσαιωνική πόλη.

Μια άλλη διάσταση του μνημειακού - αρχαιολογικού χώρου είναι η παρουσίαση της έννοιας της παλαιότητας και της φθοράς που υφίσταται από το πέρασμα του χρόνου. Οι παλιές καταρρεύσεις τμημάτων στις ογκώδεις κατασκευές των προχωμάτων και του αναλήμματος (*contrascarpa*) σύμφωνα έχουν ενσωματωθεί με το έδαφος στη νέα τους μορφή και έχουν στερεωθεί από τις ρίζες των μεγάλων δέντρων που κοσμούν πλέον τα νέα αυτά "πρανή".

Από άποψη ιστορική αλλά και αναστηλωτική η ορθή επιλογή θα ήταν να παραμείνουν στη νέα τους κατάσταση ισορροπίας αφού στερεωθούν κατάλληλα. Έτσι θα επιτελούν πολλαπλή

διδασκτική λειτουργία όσον αφορά τις συνθήκες του αρχικού εδαφικού υποστρώματος (αρχαιολογική διαστρωμάτωση), αλλά και τις κατασκευαστικές μεθόδους που εφαρμόστηκαν στις διάφορες ιστορικές περιόδους και στα διάφορα τμήματα των οχυρώσεων.

Τέλος πολύ σημαντικό στοιχείο της νέας μορφής και αντίληψης του χώρου των οχυρώσεων της Ρόδου και τουλάχιστον για την επόμενη εικοσαετία είναι η διάταξη κατά διαστήματα κατά μήκος του περιπάτου μεγάλων οργανωμένων εργοταξίων για την συντήρηση - αποκατάσταση προβληματικών ή επικίνδυνων τμημάτων των οχυρωματικών κατασκευών, με κύριο στόχο την πρόληψη περαιτέρω καταρρεύσεων και την διάσωση των πολύ σημαντικών οίκων μεσαιωνικών μνημείων. Οι εργοταξιακοί αυτοί χώροι παίζουν σημαντικό ρόλο στην μεταστροφή της αντίληψης για το χώρο, εισάγοντας ακριβώς την έννοια της ανάγκης συνεχούς συντήρησης και προστασίας του προς όφελος της Ανθρωπότητας και με στόχο να αποδοθεί με ασφάλεια στις επόμενες γενιές που θα διαχειρισθούν το μνημείο στο μέλλον.

Τα εργοτάξια πρέπει να είναι χώροι τακτοποιημένοι και ελκυστικοί στο κοινό, με έντονο εκπαιδευτικό χαρακτήρα τόσο για παιδιά όσο και για ενήλικους. Λόγω του μεγέθους και της μεγάλης συνήθως χρονικής διάρκειας των εργασιών αποκατάστασης στις οχυρώσεις πρέπει να λαμβάνεται μέριμνα ώστε τα εργοτάξια να είναι, περιοδικά τουλάχιστον, επισκέψιμα από το κοινό. Είναι δε χρήσιμο να παρέχεται επί τόπου η απαραίτητη ενημέρωση σχετικά με τις αιτίες φθοράς, τα προβλήματα και την πορεία του έργου,

Στην πορεία λοιπόν, στο εσωτερικό ενός από τα σημαντικότερα οχυρωματικά μνημεία της Ανθρωπότητας, οι εργοταξιακοί χώροι εναλλάσσονται με τους διαμορφωμένους και αρχαιολογικούς χώρους σε μια μοναδική ισορροπία. Στόχος είναι η πλήρης και ολοκληρωμένη ανάδειξη του επιβλητικού και πολυσύνθετου μνημειακού συνόλου με όλες τις διαστάσεις του, ώστε να εξακολουθεί να γοητεύει τους επισκέπτες και να επισκιάζει τα πάντα στο περιβάλλον του.

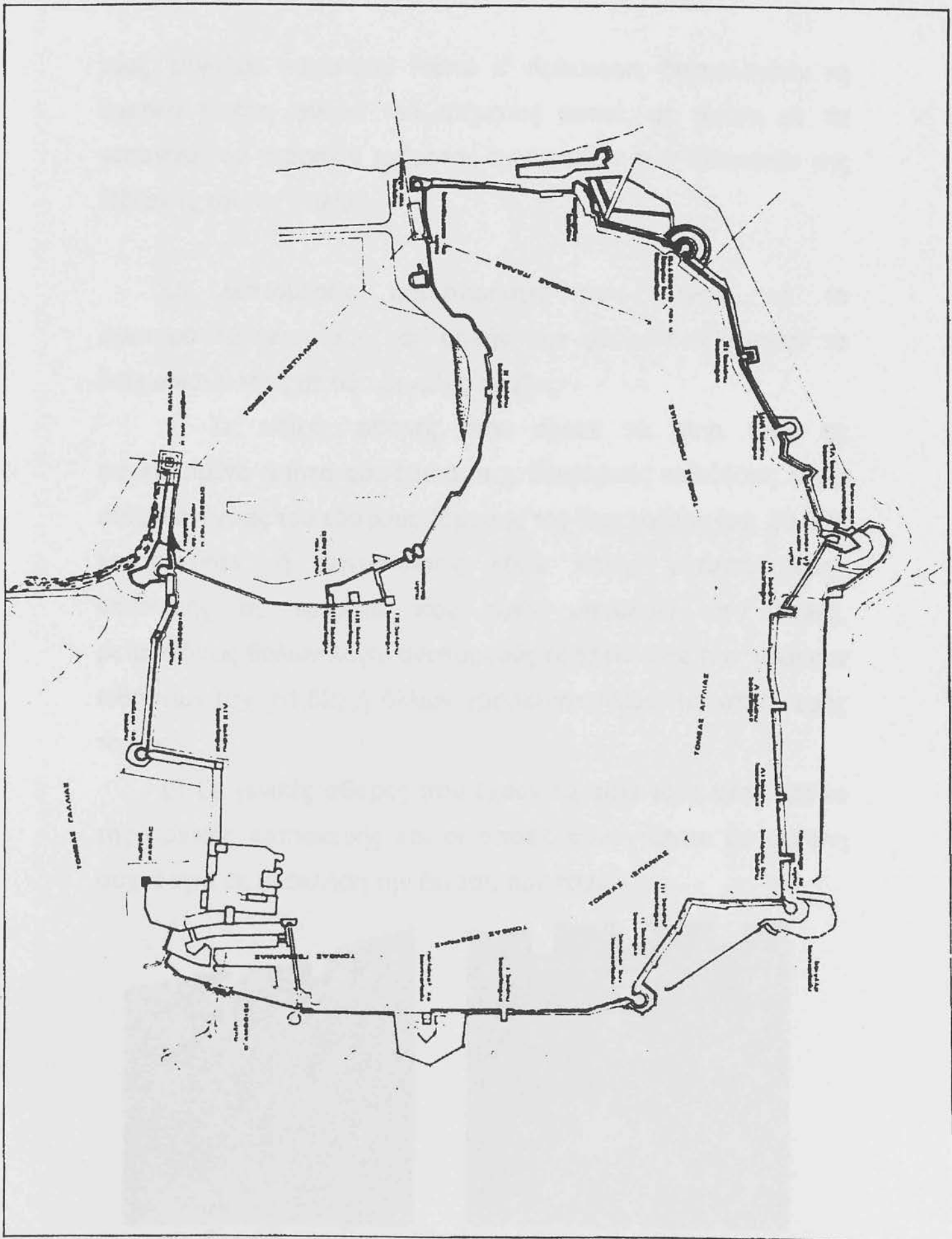
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΕΣ ΦΘΟΡΕΣ ΣΤΙΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΕΣ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ¹

Κατά την εξέταση που έγινε, στις μεσαιωνικές οχυρώσεις της Ρόδου, από εκπροσώπους της 4ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων διαπιστώθηκε η ανάγκη εκπόνησης ολοκληρωμένης μελέτης που θα εξέταζε ριζικά την αντιμετώπιση των φθορών, με σκοπό τη διάσωση του εξαιρετικά σημαντικού, για την οχυρωματική τέχνη, αυτού του μνημείου του μεσαίωνα. Η μελέτη ανατέθηκε στον Αρχιτέκτονα-Μηχανικό ΑΡΗ ΠΟΖΙΟΠΟΥΛΟ. Η λεπτομερής εξέταση της γενικής κατάστασης των τειχών και η μεγάλη τους έκταση - 3,5 περίπου χιλιόμετρα - οδήγησε στην ανάγκη κλιμάκωσης των εργασιών και στην κατά προτεραιότητα αντιμετώπιση του νότιου τμήματος της οχύρωσης, ήτοι των τομέων, η ευθύνη των οποίων ενέπιπτε στις Γλώσσες της Ισπανίας, της Αγγλίας και της Προβηγκίας (σχ. 58). Πράγματι, το χερσαίο αυτό τμήμα της οχύρωσης, καθότι λιγότερο εμφανές από το αντίστοιχο θαλασσινό και από αυτό που ήταν στραμμένο προς τη νέα πόλη, έτυχε μικρότερης φροντίδας, τόσο κατά την ιταλική όσο και κατά τη μετά την απελευθέρωση (1948) περίοδο.

1. "Ιστορία και προβλήματα συντήρησης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου", επιστημονική συνάντηση 27 - 29 Νοεμβρίου 1986, πρακτικά, Αθήνα 1992, σελ. 149 - 166

Επίσης οι ιστορικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που καθόρισαν την επείγουσα ανάγκη εκτέλεσης των έργων, αλλά και αυτή η ίδια η προσωπικότητα του κατά κύριο λόγο κατασκευαστή

(σχ. 58) Γενικό διάγραμμα του περιβόλου χώρου της οχύρωσης

τους, μεγάλου μαγίστρου Pierre d' Aubusson, δικαιολογούν τη σχετικά έντονη φθορά του τμήματος αυτού, σε σχέση με τα γειτονικά του χερσαίου τμήματος των τομέων των Γλωσσών της Ωβέρνης και της Ιταλίας.

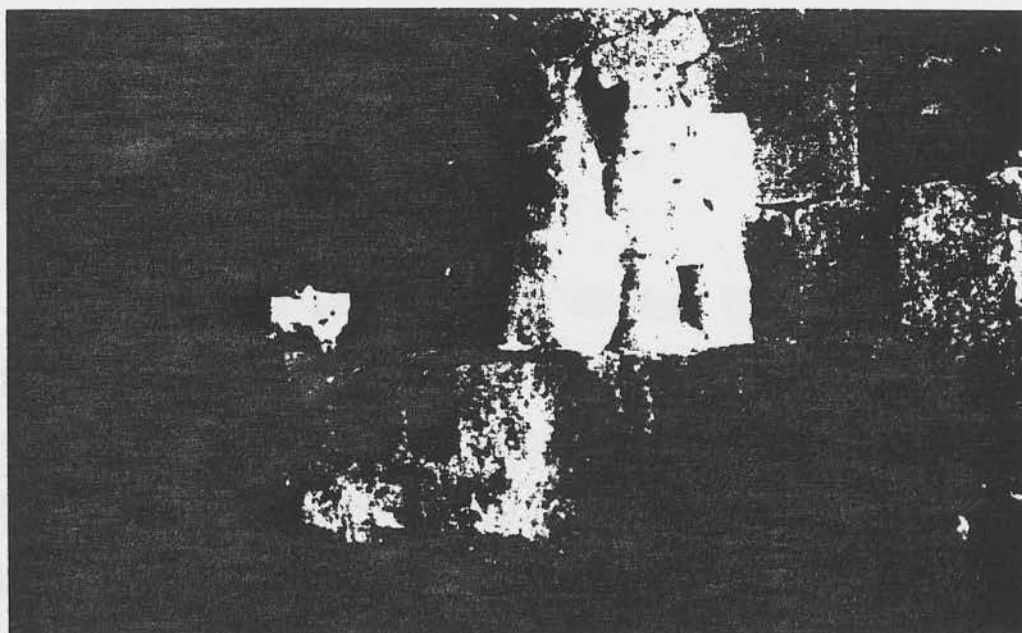
Οι λεπτομερείς παρατηρήσεις που έγιναν για το συστηματικό εντοπισμό κατ' αρχήν των φθορών επέτρεψαν το διαχωρισμό τους σε δύο μεγάλες ομάδες:

α) Σε ειδικές φθορές, που έχουν τα αίτια τους σε συγκεκριμένο τοπικό φαινόμενο, π.χ. διαφορικές καθιζήσεις λόγω ανομοιογένειας του εδάφους έδρασης της θεμελίωσης (σχ. 59,60), καταρρεύσεις ή ρηγματώσεις λόγω κακής μεταγενέστερης επισκευής σε τμήματα που είχαν υποφέρει από βολές, μετακινήσεις θόλων λόγω ανεπαρκούς εξασφάλισης των πλάγιων ωθήσεων (σχ. 61,62) ή άλλων χαρακτηριστικών της κατασκευής τους κτλ.

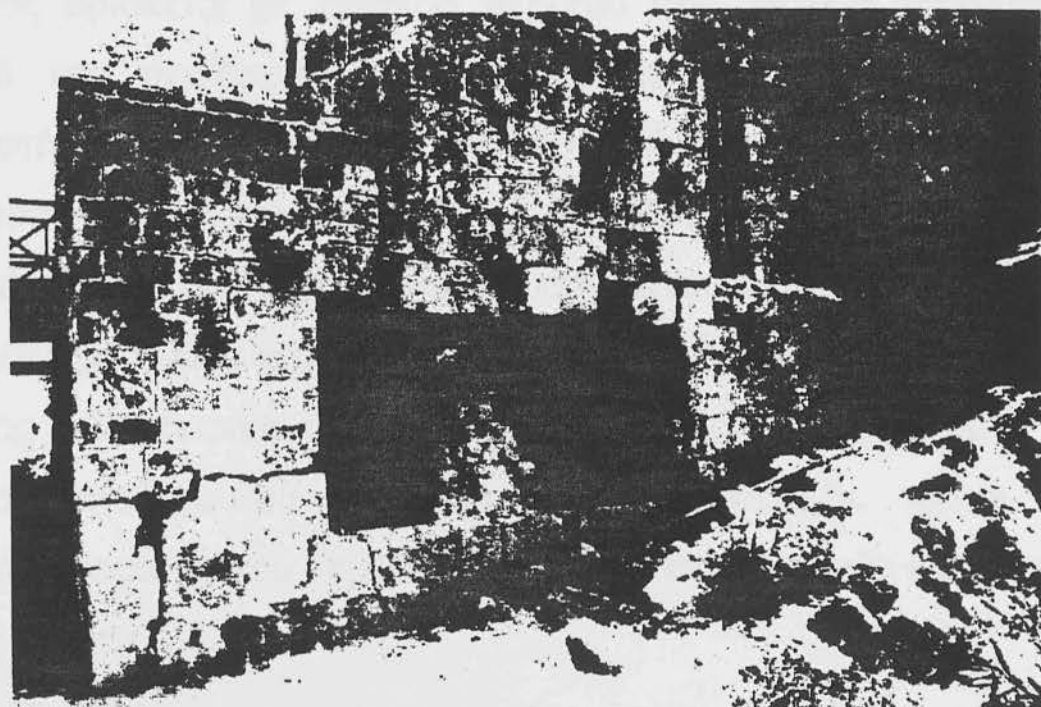
β) Σε γενικές φθορές που έχουν τα αίτια τους στον τρόπο της αρχικής κατασκευής και οι οποίες συναντώνται με μεγάλη συχνότητα σε ολόκληρη την έκταση των τειχών.

(σχ. 59 – 60) Αποτέλεσμα φθοράς από διαφορεική καθίζηση στο πρόχωμα της Αγγλίας - διαμπερής ρωγμή στην ανατολική πλευρά του προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου

(σχ. 61) Φθορά του θόλου της γέφυρας της πύλης του Αγίου Αθανασίου

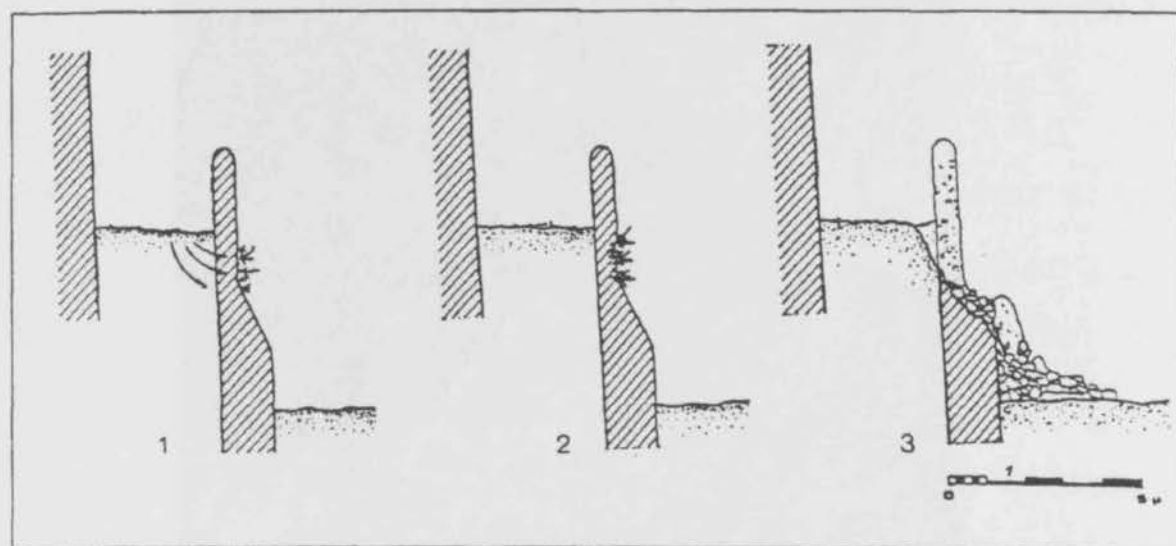

(σχ. 62) Φθορά του θόλου της γέφυρας της πύλης του Αγίου Αθανασίου

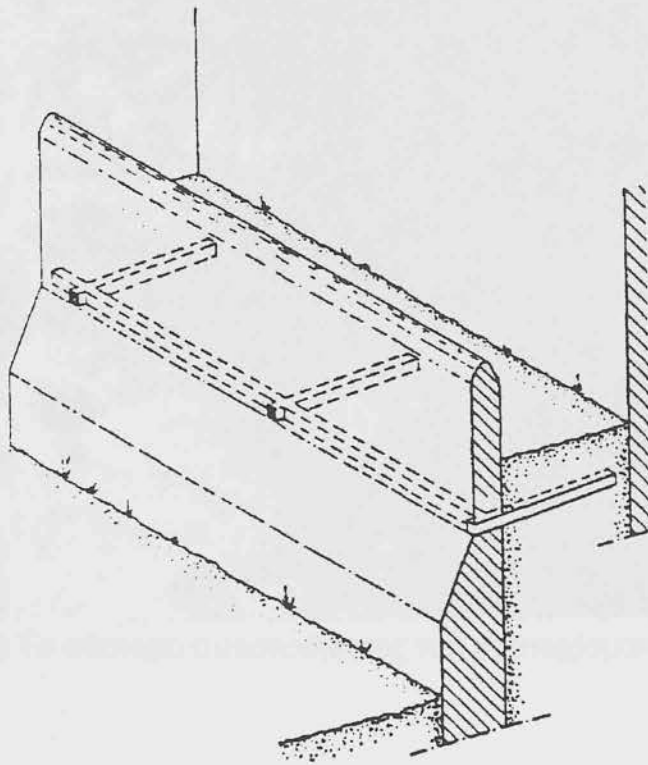
Η διάγνωση των αιτιών και ο μηχανισμός εξέλιξης των χαρακτηριστικό φθορών της δεύτερης αυτής κατηγορίας θα αποτελέσει και το αντικείμενο του παρόντος.

Φθορά τύπου Α

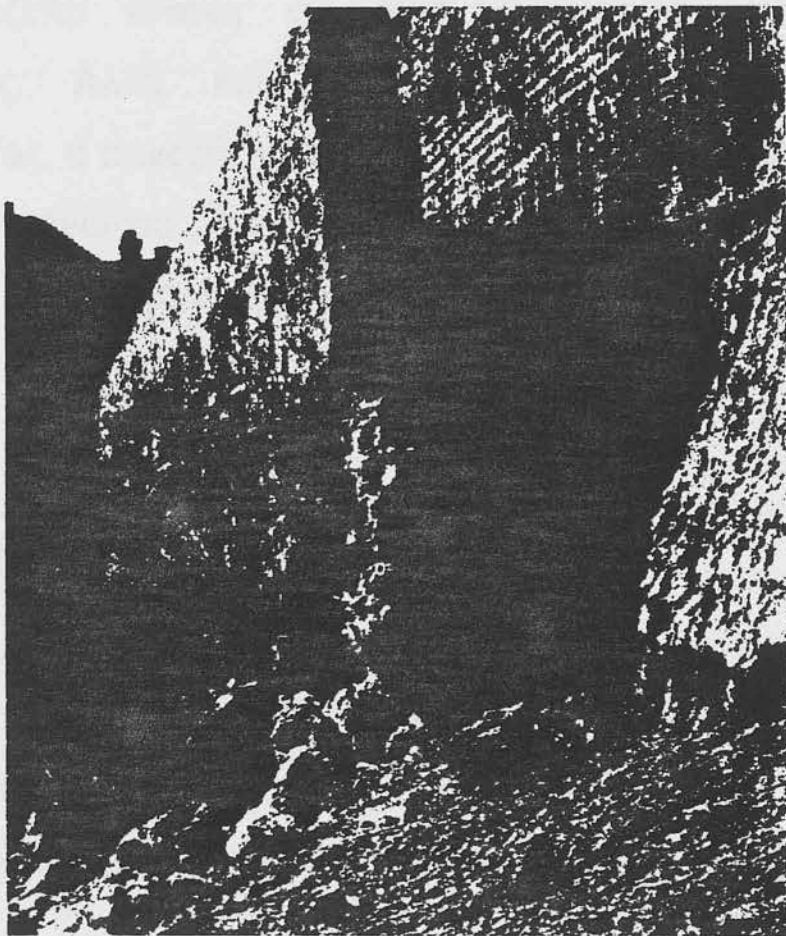
Εμφανίζεται σε μεγάλες κατά κανόνα ζώνες, στο επίπεδο της βάσης ή χαμηλότερα κατά περίπτωση, των στηθαίων του προτειχίσματος (σχ. 63). Η αποστράγγιση των όμβριων του περιδρόμου των προτειχισμάτων εξασφαλιζόταν κατά την κατασκευή των τειχών σύμφωνα με τον ακόλουθο τρόπο: ένας αγωγός τετραγωνικής διατομής, 10 x 10 εκ. περίπου, διατρέχει όλο το μήκος της τοιχοποιίας κάτω από το στηθαίο και είναι διαμορφωμένος στο μέσο περίπου του πάχους της. Ο αγωγός αυτός βρίσκεται σε επίπεδο περίπου ενός μέτρου χαμηλότερα από τον περίδρομο του προτειχίσματος και περιέχει κατά διαστήματα ανοίγματα για την απορροή των όμβριων προς την τάφρο. Στον κεντρικό αυτό αγωγό καταλήγουν δευτερεύοντες εγκάρσιοι ισαπέχοντες αγωγοί, που είναι κατασκευασμένοι με κατάλληλη κλίση προς τα έξω, ώστε να διοχετεύουν τα όμβρια προς τον κεντρικό αγωγό (σχ. 64). Ο τρόπος κατασκευής του συστήματος αυτού μπόρεσε να μελετηθεί σε τμήμα του προτειχίσματος του τομέα της Προβηγκίας το οποίο κατέρρευσε (σχ. 65,66).

(σχ. 63) Διαδοχικά στάδια της φθοράς τύπου Α.

(σχ. 64) Σχηματικό διάγραμμα του συστήματος αποστράγγισης του προτειχίσματος.

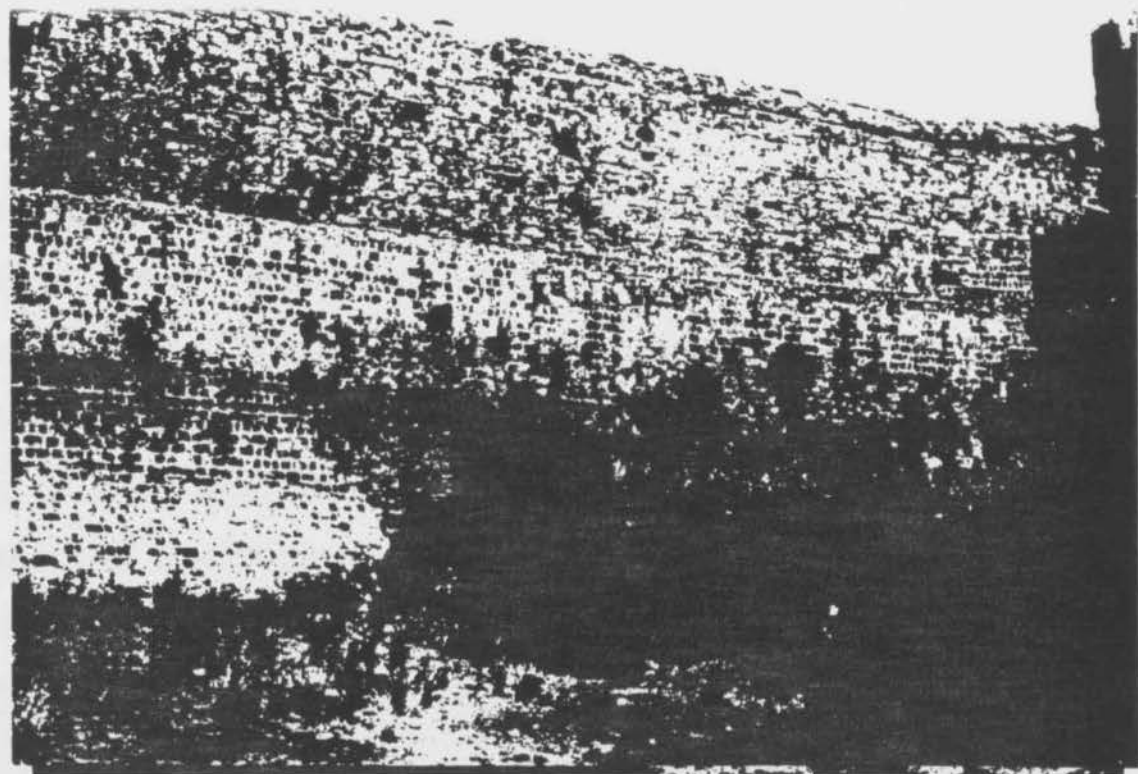
(σχ. 65) Το σύστημα αποστράγγισης του προτειχίσματος

(σχ. 66) Το σύστημα αποστράγγισης του προτειχίσματος

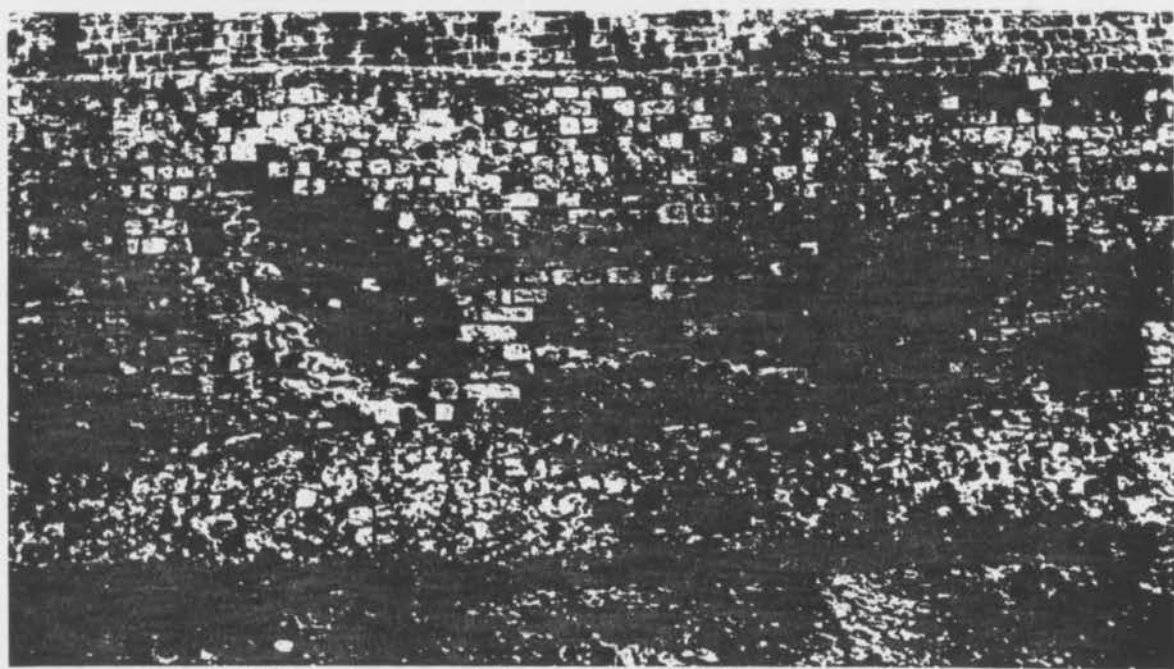
Στις περιπτώσεις όπου το αποχετευτικό αυτό σύστημα έχει φραχθεί, εν μέρει καταστραφεί ή ακυρωθεί από μεταγενέστερες κατασκευές, τα όμβρια εξέρχονται διαπερνώντας τους αρμούς, ή ακόμα και τους ίδιους τους λίθους του στηθαίου, όπου παρουσιάζεται έντονη και διαρκής υγρασία κατά μεγάλες περιόδους. Αλλά και στην περίπτωση λειτουργίας του συστήματος, η συνεχής εκροή του νερού από τις τελικές οπές του κεντρικού αγωγού έχει ως αποτέλεσμα την παρατεταμένη κατάσταση έντονης υγρασίας, που εντοπίζεται μόνο στο επίπεδο που ο αγωγός διατρέχει τη λιθοδομή.

Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις ευνοείται η ανάπτυξη φυτών στους αρμούς της λιθοδομής (σχ. 67). Το φαινόμενο αυτό έχει καταστρεπτικές συνέπειες, αφ' ενός μεν λόγω της μηχανικής δράσης που ασκείται στους αρμούς από τη βαθμιαία διαστολή των ριζών, αφ' ετέρου δε λόγω της χημικής δράσης των οξέων που εκκρίνονται από τις ρίζες στους ασβεστολιθικής σύστασης λίθους.

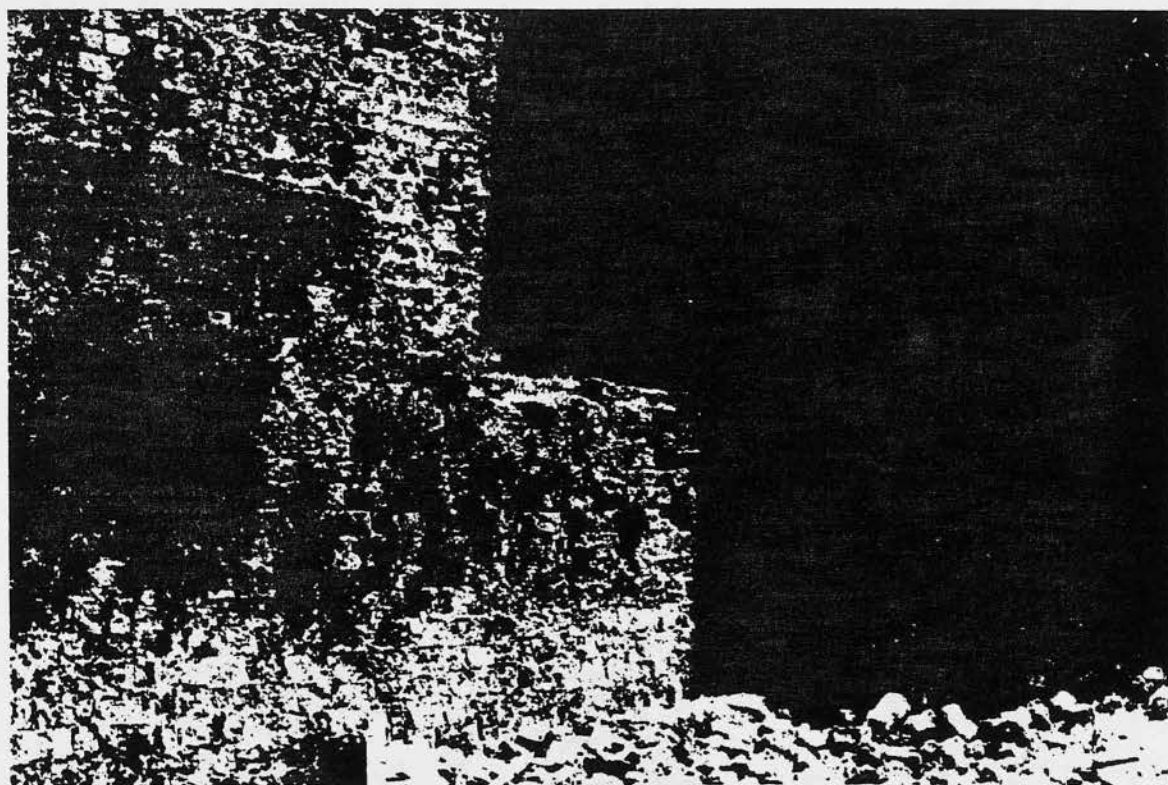
(σχ. 67) Η πρώτη φάση της φθοράς του τύπου Β

Κατά το πρώτο στάδιο της εξέλιξης της φθοράς (σχ. 63-1), παρατηρείται διεύρυνση και εκκένωση των αρμών, καθώς και χαλάρωση και διάβρωση των λίθων. Κατά τη δεύτερη φάση της φθοράς, μεμονωμένοι λίθοι ή ομάδες λίθων καταπίπτουν δημιουργώντας εκτεταμένα οριζόντια ρήγματα στις ζώνες που υποφέρουν (σχ. 63-2) και (σχ. 68). Τέλος, η εξασθένηση εκτεταμένων τμημάτων στην κατώτερη αυτή ζώνη του

(σχ. 68) Το επόμενο στάδιο της φθοράς τύπου Α (πρβλ. σχ. 67)

κατακόρυφου μέρους της τοιχοποιίας του στηθαίου προκαλεί την αύξηση των θλιπτικών τάσεων, την έκκεντρη φόρτιση συγκεκριμένων δόμων και τη στατική ανεπάρκεια, που επιφέρει την κατάρρευση περιορισμένων (σχ. 69) ή εκτεταμένων τμημάτων (σχ. 70) της υπεράνω λιθοδομής (σχ. 63-3). Στο κυρίως τείχος παρόμοια προβλήματα δεν υπάρχουν, επειδή η διαρροή των όμβριων γίνεται από το πίσω μέρος όπου δεν υπάρχει στηθαίο.

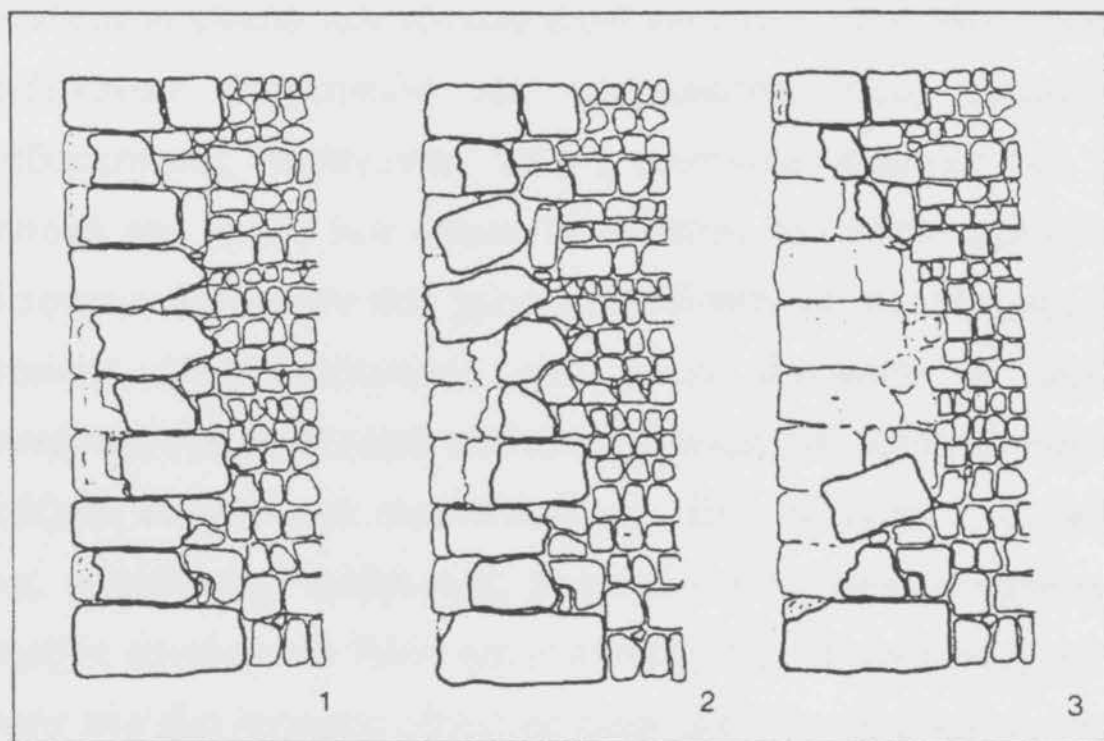
(σχ. 69) Τοπική κατάρρευση του προτειχίσματος στον πύργο της Παναγίας

(σχ. 70) Κατάρρευση προτειχίσματος ανατολικά του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννου

Φθορά τύπου Β

Πρόκειται για την επιφανειακή διάβρωση των λίθων, η οποία εμφανίζεται υπό τη μορφή κυψέλωσης ή ομοιόμορφης αμμοποίησης, η οποία εξελίσσεται από την εξωτερική επιφάνεια προς το εσωτερικό φθάνοντας σε μεγάλο βάθος, μέχρι και ολοκληρωτικής φθοράς του λίθου (σχ. 71). Χαρακτηριστικό του φαινομένου αυτού είναι η ανομοιομορφία της φθοράς που παρουσιάζεται είτε μεταξύ γειτονικών λίθων της ίδιας περιοχής είτε μεταξύ διαφορετικών περιοχών, οι οποίες ενώ κατασκευάστηκαν σε μικρή χρονική απόσταση μεταξύ τους, οι μεν παρουσιάζουν τη φθορά αυτή σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό, οι δε παραμένουν σχεδόν ανέπαφες.

(σχ. 71) Διαδοχικά στάδια της φθοράς τύπου Β

Στις παρατηρήσεις που έγιναν αναζητήθηκε η ύπαρξη ενδεχόμενης συνάρτησης της παραπάνω ανομοιομορφίας με τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο της αρχικής κατασκευής, καθώς και με τον κύριο του έργου - μεγάλο μάγιστρο στην προκειμένη περίπτωση - υπό την ευθύνη του οποίου έγινε η κατασκευή. Η κατ' αυτόν τον τρόπο θεώρηση του φαινομένου μας οδήγησε στα παρακάτω συμπεράσματα.

Η μεσαιωνική οχύρωση της Ρόδου είναι κτισμένη εξ ολοκλήρου με λαξευμένους λίθους από βιογενή ασβεστιτικό ψαμμίτη. Οι διαδοχικές στρώσεις του πετρώματος αυτού παρουσιάζουν πολύ μεγάλες διαφορές της κοκκομετρικής τους σύνθεσης, ανάλογα με το μέγεθος των ασβεστολιθικών κελυφών που περιέχουν σε μεγάλη ποσότητα και διαφέρουν ανάλογα με τη στρώση. Κατά τον ίδιο τρόπο διαφέρει και η σύσταση του συνδετικού υλικού των κόκκων αλλά και η αναλογία οργανικών - ανόργανων συστατικών του πετρώματος, που αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για τις μηχανικές ιδιότητες και την αντοχή στο χρόνο των λίθων. Η ποιότητα του πετρώματος των διάφορων λατομείων που χρησιμοποιήθηκαν για την εξόρυξη της πρώτης ύλης κατασκευής των λίθων βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το στρώμα που στο συγκεκριμένο λατομείο παρουσιάζεται επιφανειακά εκμεταλλεύσιμο. Έτσι εξηγείται η διαφορά της κατάστασης διάβρωσης περιοχών που κατασκευάσθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα. Αλλά και η ύπαρξη στρώσεων διαφορετικής υφής στο ίδιο λατομείο εξηγεί τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ λίθων κοινής προέλευσης τοποθετημένων σε συγκεκριμένο τμήμα της λιθοδομής. Το φαινόμενο αυτό εντείνεται περισσότερο στις περιπτώσεις όπου οι λίθοι προέρχονται από το πέτρωμα της

τάφρου, όπου επειδή δεν υπήρχαν οι δυσχέρειες της μεταφοράς που εξανάγκαζαν προφανώς σε επιλογή του υλικού, χρησιμοποιούνταν και η μετρίας ή κακής ποιότητας πρώτη ύλη.

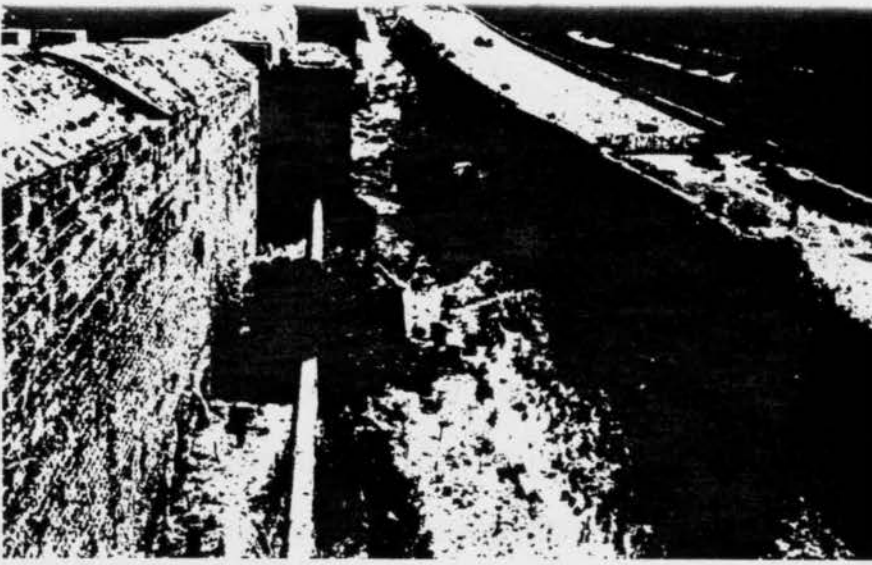
Καθοριστική υπήρξε επίσης για την επιλογή του υλικού και του τρόπου κατασκευής γενικά των τειχών η εκάστοτε διακυβέρνηση - διαχείριση του ανώτατου ηγέτη του τάγματος, του μεγάλου μαγίστρου, που επηρέασε τις κατασκευές ανάλογα:

- Με τις προσωπικές του εκτιμήσεις της δεδομένης πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στην περιοχή και ιδιαίτερα της έντασης της συνεχούς τουρκικής απειλής.

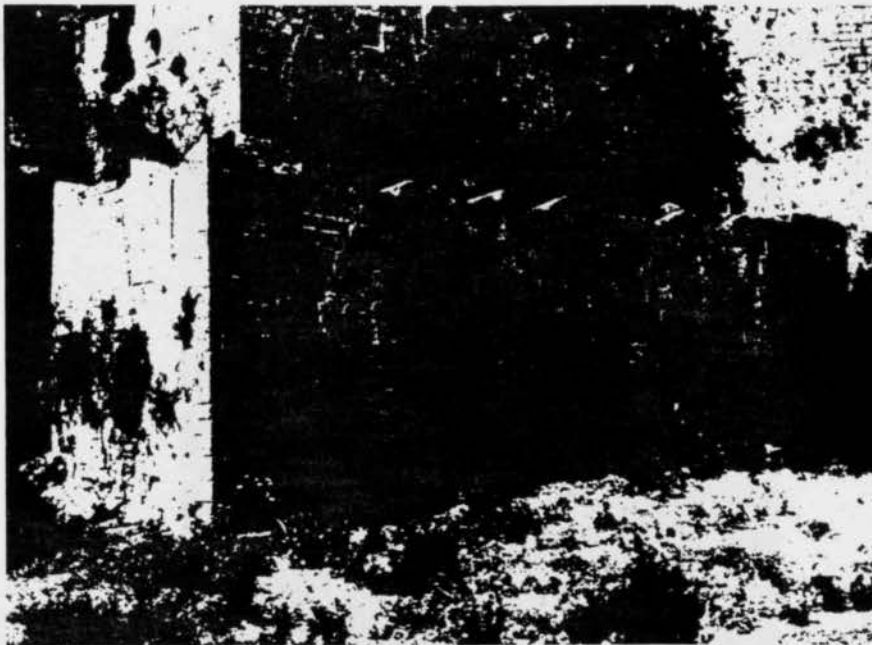
- Με τα χρηματικά ποσά που μπορούσε να εξασφαλίσει για την επισκευή, συντήρηση ή και επέκταση των τειχών.

- Με τις προσωπικές του αντιλήψεις περί οχυρωματικής τέχνης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των παραπάνω αποτελεί η σαφέστατη διαφορά ποιότητας του υλικού που υπάρχει μεταξύ των κατασκευών των μεγάλων μαγίστρων Pierre d' Aubusson και Fabricio del Carretto. Ο d' Aubusson ύστερα από την πρώτη πολιορκία (1480) και τους καταστρεπτικούς σεισμούς που την ακολούθησαν, με συνέπεια να περιέλθουν τα τείχη σε άθλια κατάσταση, θεώρησε ότι αυτά δεν θα εξασφάλιζαν πλέον καμιά προστασία κατά την αναμενόμενη άμεσα επόμενη πολιορκία. Ανέλαβε λοιπόν εξαιρετικά εκτεταμένες εργασίες, τόσο για την επισκευή της υπάρχουσας οχύρωσης όσο και για τη διαμόρφωση νέων οχυρωματικών έργων: εξωτερικά προχώματα (σχ. 72), προμαχώνες μπροστά από τους πύργους, barbacannes (σχ. 73) κτλ.

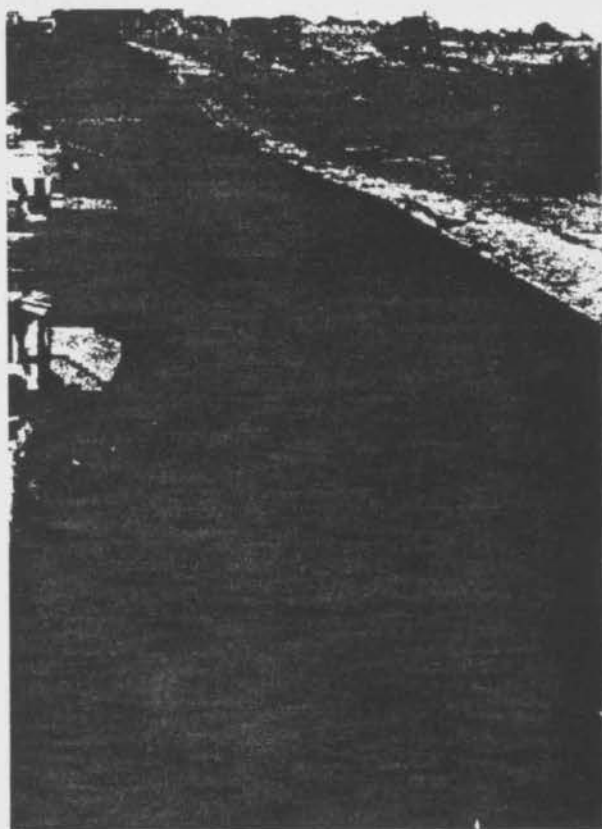
(σχ. 72) Το εξωτερικό πρόχωμα του τομέα της Γλώσσας της Αγγλίας με το αντίστοιχο τμήμα της τάφρου και του εσωτερικού περιβόλου

(σχ. 73) Οι ανατολικές barbacannes του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννου

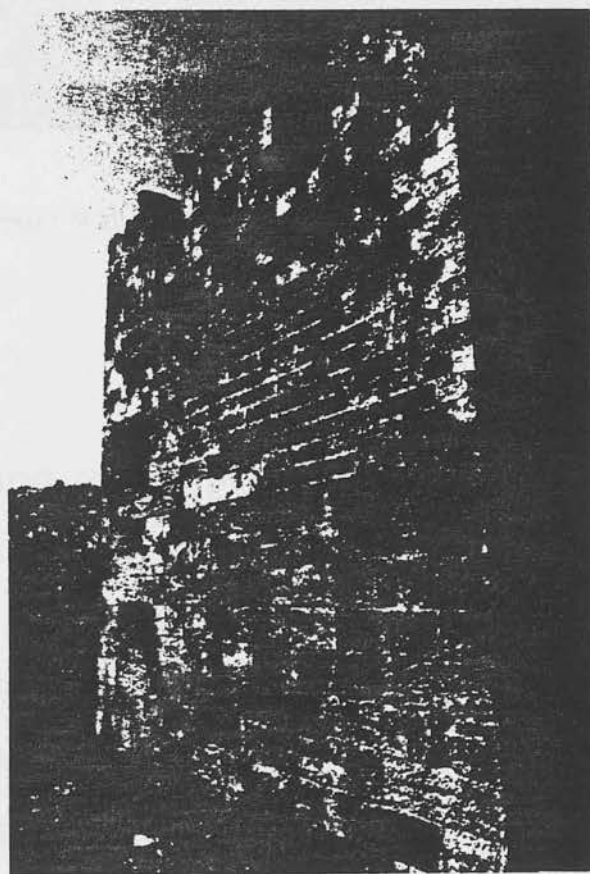
Αν λάβουμε υπόψη μας τις τεράστιες ποσότητες αναγκαίου υλικού, αλλά και τον επείγοντα χαρακτήρα εκτέλεσης των έργων, που είχε μεγαλύτερη σημασία από τη μακροβιότητα των κατασκευών, δικαιολογείται εύκολα η κακή γενικά ποιότητα των χρησιμοποιηθέντων λίθων που παρατηρείται.

Ο F. del' Carretto, αντίθετα, θεωρώντας λιγότερο άμεση την επικείμενη πολιορκία - παρόλο που στην πραγματικότητα πολύ λίγα χρόνια χώριζαν τη μαγιστρία του απ' αυτή - αλλά και έχοντας παραλάβει από τον προκάτοχο του μια κατά πολύ ενισχυμένη οχύρωση, που εξασφάλιζε ήδη την άμυνα, ανέλαβε βελτιωτικά κυρίως έργα των τειχών, που θα κατασκευάζονταν με λίθους πολύ καλής ποιότητας μεταφερμένους από λατομεία μακριά από την πόλη και ύστερα από επιμελημένη διαλογή. Τέτοια είναι η διεύρυνση των μεταπρομαχωνίων με τη δημιουργία εσωτερικής σκάρπας (σχ. 74), ο ομώνυμος κυκλικός προμαχώνας κτλ.

(σχ. 74) Η εσωτερική διεύρυνση του μεταπρομαχωνίου στον τομέα της Αγγλίας

Ιδιαίτερα έντονο παρουσιάζεται το φαινόμενο αυτό εξάλλου στις περιπτώσεις όπου αρχαίο υλικό, που έχει ενσωματωθεί σε δεύτερη χρήση, βρίσκεται σε πολύ καλύτερη κατάσταση από το κατά πολύ μεταγενέστερο του μεσαιωνικό (σχ. 75). Από τα παραπάνω λοιπόν εξηγείται η ανομοιομορφία εκδήλωσης του φαινομένου. Δεν θα εξετάσουμε εδώ τις ακριβείς φυσικές και χημικές διεργασίες που προκαλούν το φαινόμενο, επειδή αυτό αποτελεί αντικείμενο πολυετών ερευνών που διεξάγονται από το Κέντρο Λίθου και το Ε.Μ.Π. και αφορά άλλες ειδικότητες. Σημασία έχει για μας η εξέλιξη της διάβρωσης με τις αντίστοιχες επιπτώσεις της στη φθορά των τειχών της οχύρωσης.

(σχ. 75) Η ανατολική όψη του πύργου του Αγίου Ιωάννου

Κατά το πρώτο στάδιο του φαινομένου κονιορτοποιείται η εμφανής όψη των λίθων είτε ομοιόμορφα είτε παρουσιάζοντας

κυματισμούς με διαφορετικό βάθος διάβρωσης ακολουθώντας τις διαφορετικής σύστασης με μικρές στρώσεις του πετρώματος είτε με τη μορφή κυψέλωσης (σχ. 71-1) και (σχ. 76).

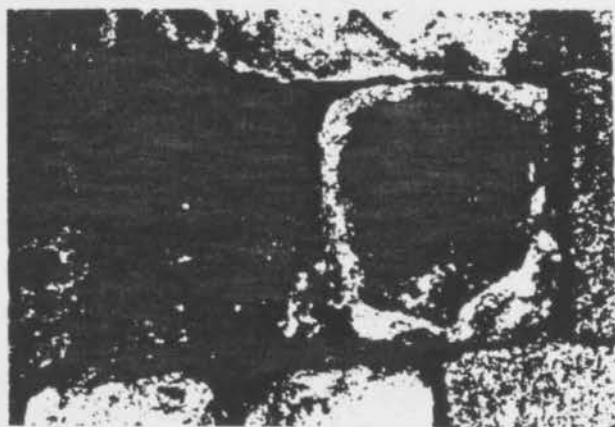
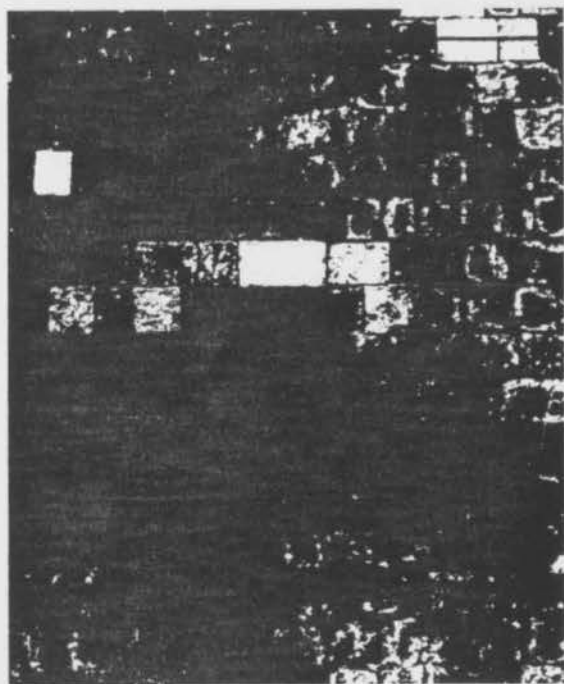

(σχ. 76) Φθορές λίθων παραπλεύρως του θυρώματος της εξωτερικής πύλης του Αγίου Ιωάννου

Η κατάσταση αυτή προσδίδει μια χαρακτηριστική όμορφη όψη στη λιθοδομή, η οποία διατηρεί το λαμπρό αρχικό της χρώμα, εξαιτίας της μη εναπόθεσης ρύπων (πατίνας) λόγω της συνεχούς διάβρωσης. Κατά το δεύτερο στάδιο της φθοράς, η συνεχιζόμενη διάβρωση προκαλεί τον κλονισμό και την πτώση ορισμένων λίθων, που με τη σειρά τους επιφέρουν ανάλογες φθορές στους αμέσως ανώτερους δόμους (σχ. 71-2). Κατά το τρίτο στάδιο, μεγάλο τμήμα της λίθινης επένδυσης αποσπάται, οπότε αρχίζει η διάβρωση και στη συνέχεια η τμηματική πτώση του πυρήνα της τοιχοποιίας (σχ. 71-3).

Ένας ιδιαίτερος τύπος διάβρωσης, που εντοπίζεται όμως μόνο στα παραθαλάσσια τείχη, κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθεί εδώ, διότι, αν και βρίσκεται έξω από το εξεταζόμενο στη μελέτη τμήμα, προκαλεί ίδια αποτελέσματα με αυτά της φθοράς του τύπου Β.

Σε μεγάλες περιοχές του θαλασσινού τείχους, οι λίθοι παρουσιάζουν, κατά κανόνα, εντονότατη φθορά στο κέντρο της εξωτερικής τους επιφανείας, ενώ το γειτονικό των αρμών περιφερειακό τμήμα παραμένει σχεδόν ανέπαφο (σχ. 77). Η δημιουργούμενη κατ' αυτό τον τρόπο κοιλότητα βαθμιαία εμβαθύνεται, ώστε τελικά ο λίθος να αποτελείται από ένα είδος κενού κελύφους. Επειδή οι ελαττωμένες αντοχές του κελύφους δεν μπορούν να αποκαταστήσουν αυτές του λίθου, αυτό θραύεται αφήνοντας στη θέση του αρχικού λίθου κενό (σχ. 78). Αυτό έχει επίπτωση και στους γειτονικούς λίθους, με αποτέλεσμα την κατάρρευση τους και τη δημιουργία ρηγμάτων σε μεγάλα τμήματα της λιθοδομής.

(σχ. 77 – 78) Ιδιόμορφη φθορά λίθων σε τμήμα του θαλασσινού τείχους

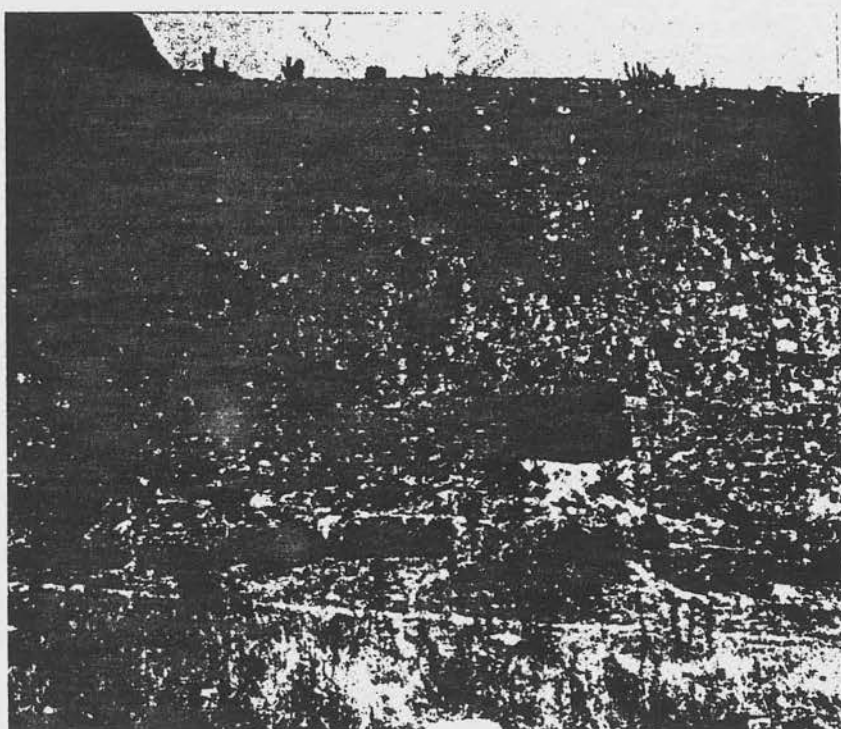
Το φαινόμενο είναι οποιοδήποτε σε συνάρτηση με την εναπόθεση μεγάλης ποσότητας αλάτων προερχόμενων από το θαλασσινό άνεμο. Πιθανό είναι επίσης να συντείνει και η ελαττωμένη υδατοπερατότητα που παρουσιάζουν οι αρμοί στις περιοχές αυτές, με αποτέλεσμα τη διοχέτευση του μεγαλύτερου μέρους της υγρασίας και εναπόθεσης των αλάτων στην κυρίως μάζα του λίθου.

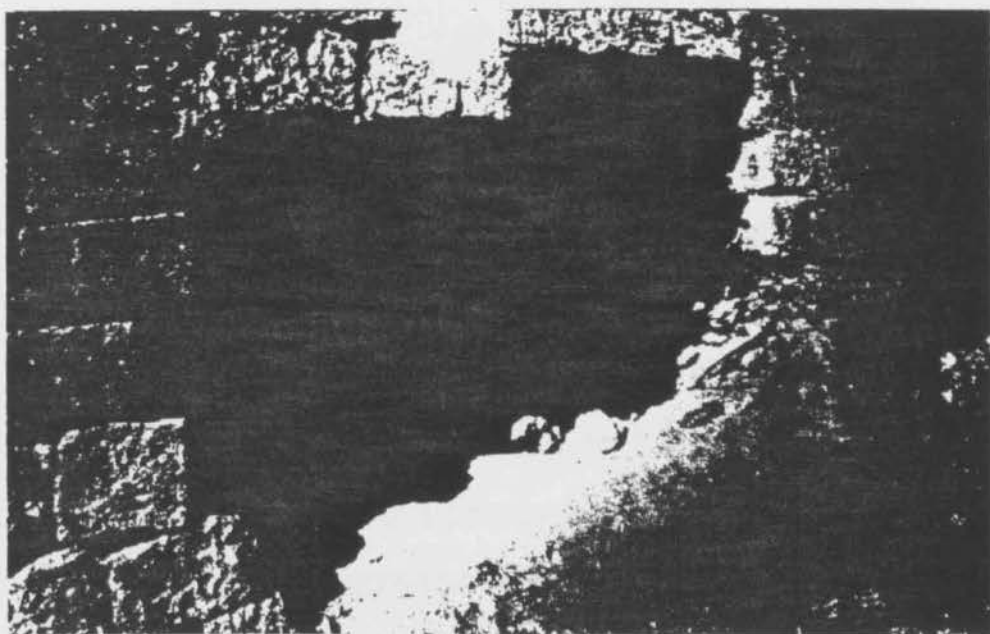
Φθορά τύπου Γ

Η φθορά αυτή εμφανίζεται ειδικά στους αναλημματικούς επικλινείς τοίχους της εξωτερικής πλευράς της τάφρου (contrascarpa). Τα έργα αυτά, που κατασκευάστηκαν κατά το πλείστον επί μαγιστρίας του P. d' Aubusson, δεν αντιμετωπίστηκαν με ιδιαίτερη φροντίδα κατά την κατασκευή τους, προφανώς διότι δεν αποτελούσαν μέρος της κυρίως οχύρωσης και δεν προορίζονταν να δέχονται τις εχθρικές βολές. Έτσι η θεμελίωση παρουσιάζεται αβαθής, με τρόπο ώστε σε πολλά σημεία να έχει αποκαλυφθεί ο βράχος έδρασης του τείχους. Επίσης δεν υπάρχει η ιδιαίτερη κατασκευή του πυρήνα της τοιχοποιίας, όπως σε άλλα τμήματα, που την εξασφαλίζει από τις επιβλαβείς πλάγιες ωθήσεις που ασκούνται από το φυσικό έδαφος. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ήδη ο A. Gabriel στην «Κατασκευή των τειχών» υπογραμμίζει το γεγονός έλλειψης αποκλίσεων των τοιχοποιιών από την κατακόρυφο και επισημαίνει την ανάγκη ανασκαφικών εργασιών δια των οποίων θα μπορούσε να διερευνηθεί ο ακριβής τρόπος κατασκευής των τειχών και των επιχώσεων και να εξηγηθεί η εξαιρετικά καλή κατάσταση

διατήρησής τους. (Πιθανή ύπαρξη εγκάρσιων τοίχων σύνδεσης των παρειών: Perroni κτλ.).

Σε ορισμένα ρήγματα που έγιναν σχετικά πρόσφατα στην τοιχοποιία, και ιδιαίτερα στην πίσω πλευρά του προχώματος του τομέα της Ισπανίας (σχ. 79), μπορέσαμε να παρατηρήσουμε ότι πίσω από τη λαξευτή λιθοδομή του τείχους υπάρχει στρώμα πάχους ενός περίπου μέτρου, που είναι κατασκευασμένο από αλληπάλληλες οριζόντιες και άνισες μεταξύ τους στρώσεις από αργούς λίθους ίσου περίπου μεγέθους ανά στρώση, τοποθετημένους παράλληλα μεταξύ τους και με κλίση προς τα αριστερά ή προς τα δεξιά (σχ. 80). Η φορά αυτή της κλίσης εναλλάσσεται από τη μία στρώση στην άλλη. Για την κατασκευή αυτή χρησιμοποιείται επιπλέον, ως συνδετικό υλικό, ισχυρή ασβεστοκονία έτσι ώστε να δημιουργείται ένας συμπαγής πυρήνας ο οποίος απαλλάσσει την κυρίως τοιχοποιία από τις πλάγιες ωθήσεις, παρουσιάζοντας συγχρόνως εξαιρετική αντοχή στις κρούσεις των βολών.

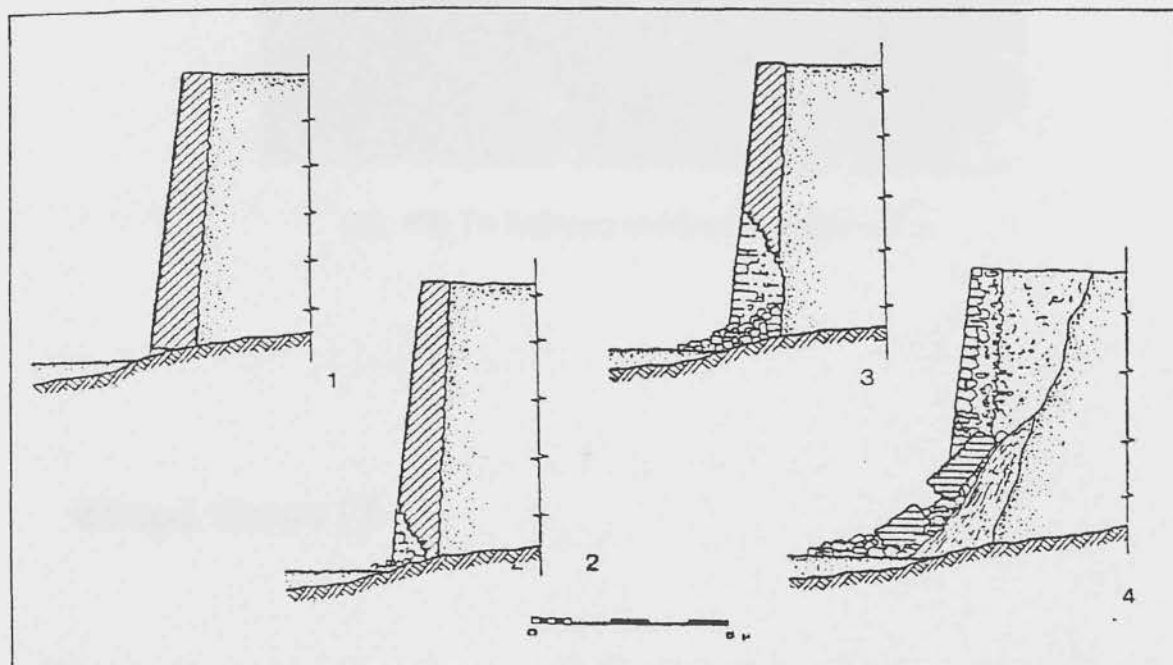
(σχ. 79 – 80) Ρήγμα στην εσωτερική πλευρά του προμαχώνα της θέσης της Ισπανίας, όπου φαίνεται η σύσταση και ο τρόπος κατασκευής του πυρήνα

Επειδή οι δύο αυτές «ατέλειες» των επικλινών τοιχοποιιών της *contrascarpa*, αφ' ενός δηλαδή η αβαθής θεμελίωση και αφ' ετέρου η έλλειψη διαμορφωμένου πυρήνα, αποτελούν δύο διαφορετικά μεταξύ τους αίτια, ασχέτως αν επιφέρουν το ίδιο αποτέλεσμα, θα χαρακτηρίσουμε ως φθορά Γα την πρώτη περίπτωση και ως φθορά Γβ τη δεύτερη.

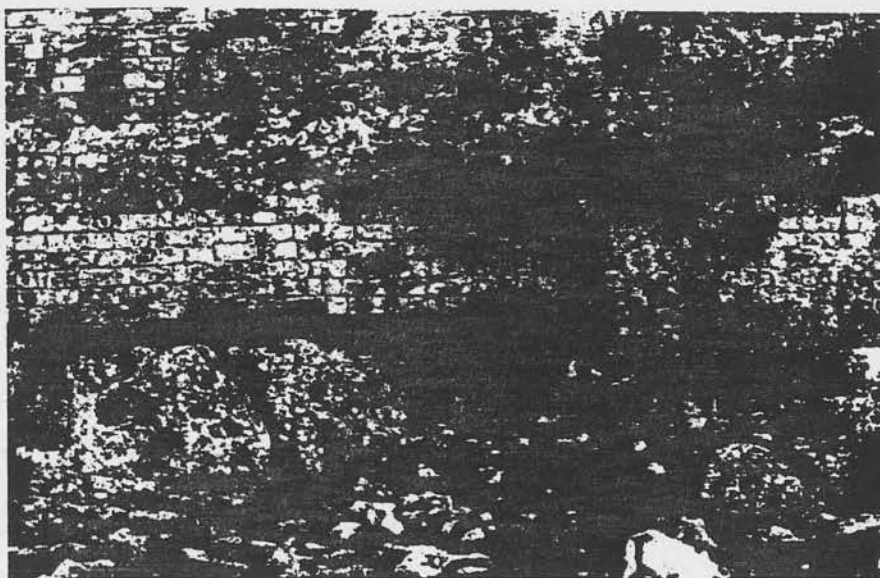
Φθορά τύπου Γα

Η απογύμνωση του πετρώματος έδρασης της τοιχοποιίας, λόγω κυρίως της βαθμιαίας ταπείνωσης της στάθμης της τάφρου, υλικά της οποίας παρασύρονται από τη ροή των όμβριων, επιφέρει τη διάβρωση της εξωτερικής κατ' αρχήν επιφάνειας του πετρώματος, εξαιτίας της επαφής του με τις συνεχώς μεταβαλλόμενες καιρικές συνθήκες (υγρομετρικές - θερμικές) (σχ. 81-1) και (σχ. 82,83). Κατά τη συνέχιση του φαινομένου, οι

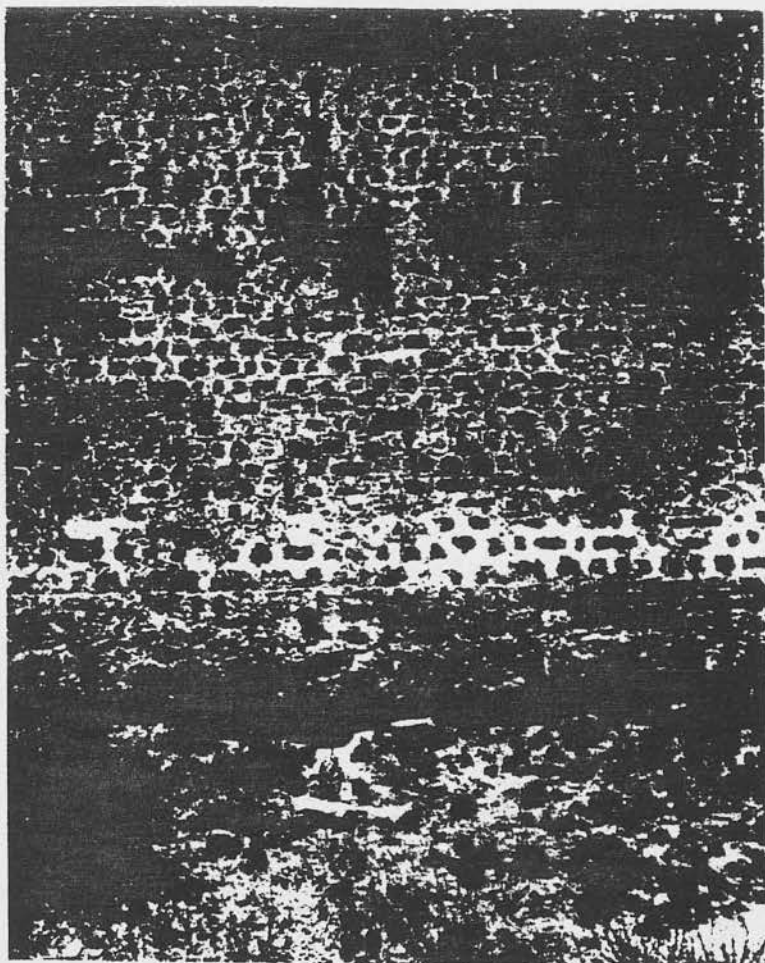
κατώτεροι δόμοι της λιθοδομής κλονίζονται, δημιουργώντας στη συνέχεια αυξανόμενο ρήγμα στη βάση του τείχους (σχ.81-2,3). Στην περίπτωση αυτή τα άνω χείλη του ρήγματος λειτουργούν ως τόξο, το οποίο όμως συνεχώς διευρύνεται. Κατά την επόμενη και τελική φάση της φθοράς, όταν πλέον το δημιουργούμενο τόξο δεν μπορεί να συγκρατήσει το υπεράνω του τμήμα της λιθοδομής, αυτό καταρρέει παρασύροντας και μεγάλο τμήμα του πρανούς, που τείνει στη συνέχεια να αποκτήσει τη φυσική κλίση του (σχ. 81-4).

(σχ. 81) Εξέλιξη της φθοράς τύπου Γα.

(σχ. 82) Το πρώτο στάδιο της φθοράς Γα

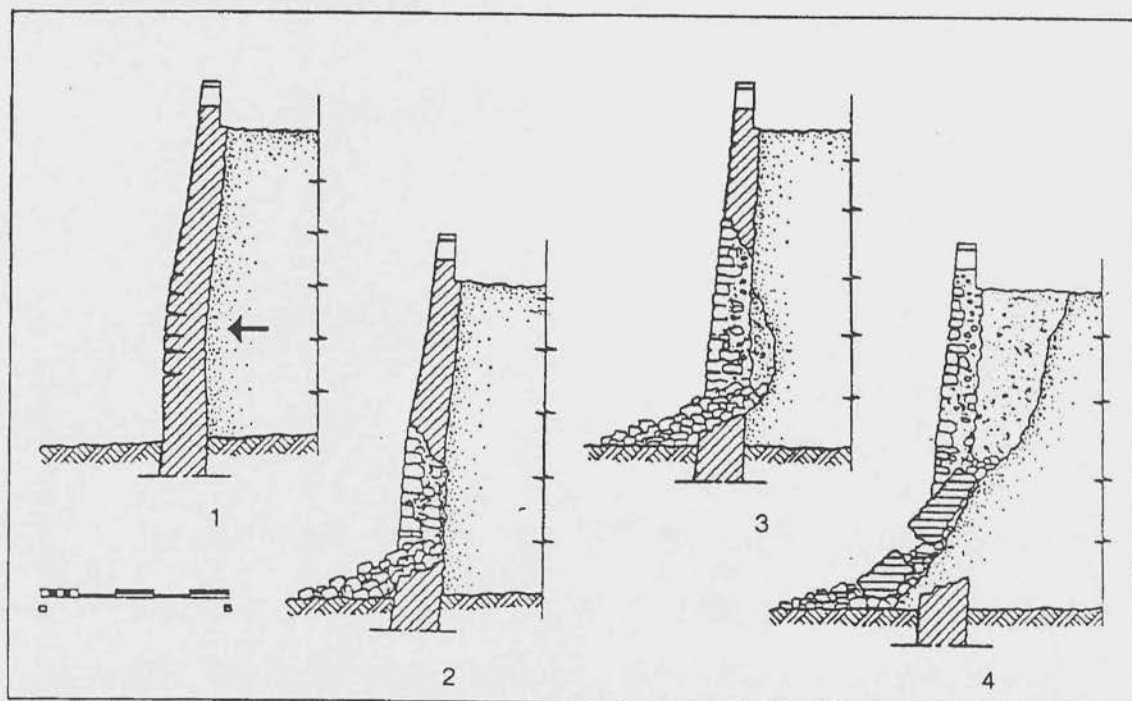

(σχ. 83) Το δεύτερο στάδιο της φθοράς Γα

Φθορά τύπου Γβ

Λόγω έλλειψης πυρήνα σ' αυτό το είδος των κατασκευών, όπως αναφέραμε, οι πλάγιες ωθήσεις που προκύπτουν από τα φορτία των επιχώσεων ενεργούν δυσμενώς και απευθείας στην από λαξευτούς λίθους εξωτερική επένδυση. Οι ωθήσεις αυτές μεγιστοποιούνται στη ζώνη που βρίσκεται στο $1/4$ ως $1/3$ του συνολικού ύψους του τείχους, όπου και παρουσιάζεται απόκλιση από το αρχικό κεκλιμένο επίπεδο της τοιχοποιίας, διόγκωση, καθώς και άνοιγμα των αρμών προς τα έξω (σχ. 84-1). Στη συνέχεια οι αναφερόμενοι δόμοι χάνουν την ισορροπία τους και καταρρέουν, αφήνοντας ακάλυπτο και εκτεθειμένο το στρώμα του

φυσικού εδάφους που αρχικά κάλυπταν και συγκρατούσαν (σχ. 84-2). Από το συνεχώς διευρυνόμενο αυτό ρήγμα διαρρέουν ποσότητες από το υλικό επιχωμάτωσης (σχ. 84-3), με αποτέλεσμα την κατολίσθηση και του ανώτερου τμήματος της τοιχοποιίας (σχ. 84-4).

(σχ. 84) Εξέλιξη της φθοράς τύπου Γβ

Τα δύο αυτά φαινόμενα των φθορών των τύπων Γα και Γβ μπορούν σε ορισμένες περιπτώσεις να δράσουν ταυτόχρονα, οπότε η εξέλιξη της φθοράς επιταχύνεται εφόσον εμφανίζεται εξασθένιση στη βάση της τοιχοποιίας, καθώς και στο $1/4$ ή στο $1/3$ του ύψους της.

Γενικά η ταξινόμηση αυτή των φθορών, μέσο της διάγνωσης των αιτιών που τις προκάλεσαν, βοήθησε στην ενιαία αντιμετώπιση φθορών που, αν και φαινομενικά παρουσιάζονται

διαφορετικές, ανήκουν στον ίδιο τύπο. Πεδίο εφαρμογής των λύσεων που αναζητήθηκαν για τον κάθε τύπο των αλλοιώσεων αυτών - δεν αποτελούν όμως αντικείμενο της παρούσης - αποτέλεσε ολόκληρη η υπό εξέτασιν από την προαναφερόμενη μελέτη περιοχή των τειχών.

ΤΟ ΔΩΜΙΚΟ ΥΑΚΟ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ

ΕΡΩΝΙΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

ΤΟ ΔΩΜΙΚΟ ΥΑΚΟ

Το δωμικό υακό της Ρόδου είναι κτισμένο από το γνήσιο υακό της μεσαιωνικής εποχής για κατεμάχαιμας κτισμένο από υακό της μεσαιωνικής εποχής και αποτελείται από υακό της μεσαιωνικής εποχής.

Το δωμικό υακό της Ρόδου είναι κτισμένο από το γνήσιο υακό της μεσαιωνικής εποχής για κατεμάχαιμας κτισμένο από υακό της μεσαιωνικής εποχής και αποτελείται από υακό της μεσαιωνικής εποχής.

Το δωμικό υακό της Ρόδου είναι κτισμένο από το γνήσιο υακό της μεσαιωνικής εποχής για κατεμάχαιμας κτισμένο από υακό της μεσαιωνικής εποχής και αποτελείται από υακό της μεσαιωνικής εποχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΤΟ ΔΟΜΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ

ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ¹

ΤΟ ΔΟΜΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου είναι κτισμένη από το χαρακτηριστικό τοπικό πωρόλιθο. Πρόκειται για καστανοκίτρινο ψαμμιτικό ασβεστόλιθο με μεγάλη ποικιλία ιδιοτήτων και χαρακτηριστικών.

Η ηλικία της πέτρας στα κτίσματα ποικίλλει, καθώς υπάρχουν ακόμα πέτρες που διατηρήθηκαν σ' όλες τις φάσεις των (διαδοχικών) ανοικοδομήσεων που έζησε η πόλη της Ρόδου από την αρχαία εποχή, όπως επίσης υπάρχει και το νέο υλικό που συμπλήρωσε τις εκάστοτε ανάγκες. Το γεγονός αυτό δυσχεραίνει σοβαρά την παρατήρηση σήμερα, τη σύγκριση και την εξαγωγή

1. "Ιστορία και προβλήματα συντήρησης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου", επιστημονική συνάντηση 27 – 29 Νοεμβρίου 1986, πρακτικά, Αθήνα 1992, σελ. 209 - 222

συμπερασμάτων, αφού ο βαθμός της φθοράς είναι εκτός των άλλων (τύπος πέτρας, θέση στην κατασκευή, μικροκλίμα) και συνάρτηση της ηλικίας της πέτρας.

Αναγνώριση της πέτρας

Πετρογραφική - Ορυκτολογική μελέτη

Για τη μελέτη της πέτρας χρησιμοποιήθηκαν δύο διαφορετικής γεωγραφικής προέλευσης δείγματα. Το ένα από την περιοχή Σφουγγάρια και το άλλο από την περιοχή Ψάρτος. Για κάθε δείγμα έγιναν οι εξής μελέτες:

- Μελέτη λεπτών τομών στο πετρογραφικό μικροσκόπιο.
- Μελέτη στιλπνών τομών στο ηλεκτρονικό μικροσκόπιο σε συνδυασμό με μικροανάλυση (Wavelength D.A. και Energy D.A.).
- Αναλύσεις με τη μέθοδο της ατομικής απορρόφησης.
- Αναλύσεις με τη μέθοδο της περίθλασης ακτινών Χ.

Από τη διαδικασία αυτή των παρατηρήσεων και αναλύσεων συνάγομε ότι πρόκειται για βιοκλαστικό ψαμμιτικό ασβεστόλιθο με ιστό grain stone. Αποτελείται κατά κύριο λόγο από αποστρογγυλεμένα οργανικά θραύσματα (απολιθώματα) και σε

μικρότερο ποσοστό από ημιαποστρογγυλευμένα ανόργανα θραύσματα (τεμάχη πετρωμάτων), τα οποία είναι ενωμένα με λίγο, ανθρακικής σύστασης, συγκολλητικό υλικό.

Τα οργανικά θραύσματα είναι κυρίως φύκη (Melobesiooidea), τρηματοφόρα (Elphidium Crispum), βελόνες από αχινούς. Τα ανόργανα θραύσματα είναι τεμάχια πετρωμάτων και μεμονωμένων ορυκτών. Παρατηρήθηκαν τεμάχια πυριτικών (ραδιολαρίτης, σελεξίτης), τεμάχια μαγματικών πετρωμάτων (σερπεντίνης, διαβάσης), τεμάχια προγενέστερων ανθρακικών πετρωμάτων, καθώς και θραύσματα ορυκτών όπως πυρόξενος, χαλαζίας.

Η συγκολλητική ύλη που ενώνει τα διάφορα αυτά θραύσματα είναι σχετικά λίγη, με αποτέλεσμα να υπάρχουν πόροι (κενά) μεταξύ των θραυσμάτων. Η σύσταση του συγκολλητικού υλικού είναι ασβεστιτική μικροσπαριτική. Ο ασβεστίτης αυτός καλύπτει τα διάφορα θραύσματα, άλλοτε σε μια στρώση κρυστάλλων (αφήνει κενό) και άλλοτε γεμίζει με μεγαλύτερους ακόμη κρυστάλλους όλο το διάκενο μεταξύ των θραυσμάτων.

Από ποιοτική - ημίποσοτική εξέταση σε W.D.A. και E.D.A, του συνδετικού υλικού προέκυψε ότι δεν υπάρχουν αργιλικά - αργιλοπυριτικά ορυκτά, παρά μόνο ασβεστίτης. Το δείγμα από την Ψάρτο παρουσιάζει ορισμένες διαφορές σε σύγκριση με το δείγμα:

- Έχει μικρότερη κοκκομετρία.
- Σχεδόν απουσιάζει το ανόργανο υλικό.
- Έχει μεγαλύτερο πορώδες, δηλαδή λιγότερο συγκολλητικό υλικό (περιορίζεται σε ένα στρώμα γύρω από τα θραύσματα).
- Τα θραύσματα των απολιθωμάτων είναι ημιαποστρωγγυλεμένα και παρουσιάζουν έναν ελαφρό προσανατολισμό. Ιδιαίτερα μεγάλη σημασία για την ερμηνεία των φαινομένων διάβρωσης του πωρόλιθου έχουν η ασβεστιτική σύσταση του συγκολλητικού υλικού και η ύπαρξη του πορώδους. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά επηρεάζουν, επίσης, τη μέθοδο και τα υλικά προστασίας.

Συμπεράσματα

Από τις τιμές των συντελεστών που μετρήθηκαν προκύπτει σαφώς ότι ο πωρόλιθος από την Ψάρτο αναμένεται να είναι πιο ευπαθής στα αίτια διάβρωσης, που σχετίζονται άμεσα με την απορρόφηση και την κυκλοφορία του νερού (διαλυτά άλατα, διάλυση του ασβεστιτικού συνδετικού υλικού κτλ.).

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΑΙΤΙΩΝ ΤΗΣ ΔΙΑΒΡΩΣΗΣ

Μακροσκοπικές παρατηρήσεις - Μορφές διάβρωσης

Η μορφή διάβρωσης που επικρατεί (χαρακτηριστική) εκδηλώνεται με ακανόνιστη απομάκρυνση υλικού και σχηματισμό βαθιών κοιλοτήτων και σπηλαιώσεων. Ονομάζεται κυψέλωση (διεθνώς alveolar disease, alveolation) και εμφανίζεται σε θέσεις όπου η ροή του αέρα είναι τυρβώδης (γωνίες, στενοί δρόμοι, προεξοχές).

Στις θέσεις όπου το μικροκλίμα είναι ομοιόμορφο (κυρίως ομαλή ροή του αέρα) και ευνοεί τους κύκλους ύγρανσης ξήρανσης εκδηλώνεται ο σχηματισμός κρούστας στην επιφάνεια της πέτρας με ταυτόχρονη χαλάρωση εσωτερικά.

Κοντά στη θάλασσα, όπου η συγκέντρωση των αλάτων είναι υψηλή, η φθορά της πέτρας είναι περισσότερο εντυπωσιακή.

Συχνά αντί του φαινομένου της κυψέλωσης εμφανίζεται μια ομοιόμορφη καταστροφή (διάλυση) της πέτρας με ομαλό, σχετικά, μέτωπο φθοράς. Εκδηλώνεται επίσης, αλλά σπανιότερα, και το φαινόμενο της απολέπισης.

Οι ανθρώπινες δραστηριότητες, τέλος, είναι αιτία φθοράς των κτιρίων, όταν μάλιστα δεν υπάρχουν ειδικές ρυθμίσεις ή περιορισμοί με στόχο την προστασία (τουριστικές δραστηριότητες, εμπορικές κ.ά.).

Μετρήσεις υγρασίας επί τόπου –Συμπεράσματα

Από ένα σύνολο επί τόπου μετρήσεων, που έγιναν με ειδικό όργανο, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

- Η υγρασία στους τοίχους δεν παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις από περιοχή σε περιοχή. Το γεγονός αυτό δηλώνει την παρουσία νερών στο έδαφος, που ευθύνονται για την υγρασία που παρατηρείται σε απομακρυσμένες από τη θάλασσα θέσεις. Κοντά στη θάλασσα, σημαντικό ποσοστό της υγρασίας στους τοίχους οφείλεται σε απευθείας μεταφορά σταγονιδίων από τον άνεμο.

- Η «μόνιμη» υγρασία είναι αισθητά υψηλότερη στα χαμηλά μέρη των τοίχων, όπου έχουμε τριχοειδή αναρρίχηση υπόγειων νερών.

- Κατά τη χειμερινή περίοδο η υγρασία των κτισμάτων επιβαρύνεται πολύ εξαιτίας των βροχοπτώσεων.

- Το άθλιο αποχετευτικό σύστημα συμβάλλει μέσω του εδάφους στη μόνιμη παρουσία της υγρασίας στα κτίρια της παλιάς πόλης.

Παρουσία διαλυτών αλάτων στην πέτρα -Συμπεράσματα

Η δειγματοληψία που έγινε είχε στόχο να εξυπηρετήσει τη μελέτη της κατανομής των διαλυτών αλάτων:

- Σε σχέση με την απόσταση από τη θάλασσα.
- Σε σχέση με το βάθος (μέσα στην πέτρα) από την εξωτερική επιφάνεια του τοίχου.
- Σε σχέση με την απόσταση από το έδαφος (ύψος).
- Σε σχέση με τον προσανατολισμό της επιφάνειας.

Από τα αποτελέσματα των αναλύσεων οδηγούμαστε στα εξής συμπεράσματα:

1. Παρατηρείται σοβαρή συγκέντρωση χλωριούχων (Cl) και θειικών (SO_4^{2-}) κυρίως αλάτων, ιδιαίτερα σε θέσεις κοντά στη θάλασσα ή και όπου έχουμε αναρρίχηση εδαφικών νερών.
2. Η συγκέντρωση των παραπάνω αλάτων μειώνεται αισθητά καθώς απομακρυνόμαστε από τη θάλασσα, ενώ την ίδια στιγμή αυξάνει η συγκέντρωση των ανθρακικών.
3. Η συγκέντρωση διαλυτών αλάτων στα χαμηλά σημεία των τοίχων είναι, κατά κανόνα, αυξημένη.
4. Τα διαλυτά άλατα εντοπίζονται κυρίως στην εξωτερική επιφάνεια της πέτρας, ενώ στο εσωτερικό η συγκέντρωση μειώνεται σημαντικά, ακόμα και στις θέσεις που η παρουσία τους είναι αισθητή.

5. Στο προϊόν της αποσάθρωσης και στο κονίαμα των αρμών βρέθηκαν εξαιρετικά υψηλές συγκεντρώσεις αλάτων.

Ως γενικό συμπέρασμα έχουμε το γεγονός ότι οι συγκεντρώσεις των αλάτων κυμαίνονται σε επίπεδα που δικαιολογούν το φαινόμενο της διάβρωσης με κρυστάλλωση αλάτων και ότι η θάλασσα και τα νερά του εδάφους είναι οι κύριες πηγές των διαλυτών αλάτων.

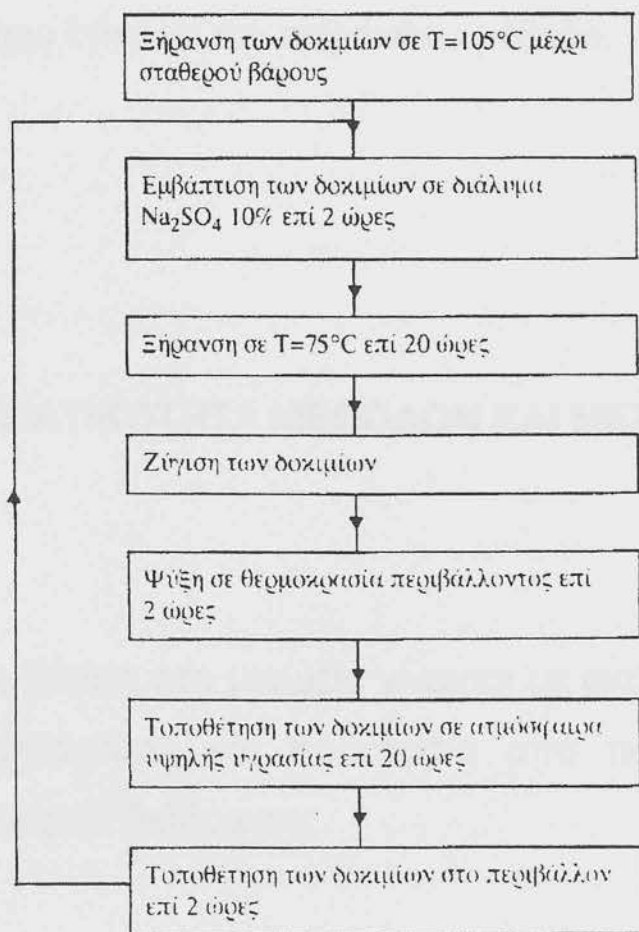
Δοκιμές επιταχυνόμενης γήρανσης στο εργαστήριο (προσομοιωμένες συνθήκες)

Μετά την πιστοποίηση της παρουσίας διαλυτών αλάτων στο περιβάλλον του μνημείου και την ύπαρξη των μικροκλιματικών εκείνων συνθηκών που ευνοούν την κρυστάλλωση και ενυδάτωση τους, μελετώνται τα αποτελέσματα της δράσης τους σε δοκιμές επιταχυνόμενης γήρανσης. Οι δοκιμές αυτές δεν είναι παρά προσπάθειες προσομοίωσης του φυσικού φαινομένου στο εργαστήριο.

Για το NaCl η διαδικασία της προσομοίωσης περιγράφεται στο Διάγραμμα 1 που παρατίθεται. Για το Na₂SO₄ η διαδικασία είναι πολυπλοκότερη καθώς εξετάζεται και η συμβολή της μετάπτωσης Na₂SO₄ σε δεκαϋδρίτη (Na₂SO₄· 10H₂O). Στο Διάγραμμα 2, που ακολουθεί, περιγράφεται η προσομοίωση.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΡΟΣΟΜΟΙΩΣΗΣ ΤΗΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΝΥΔΑΤΩΣΗΣ ΤΟΥ Na₂SO₄ ΣΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ

Μέθοδος προσομοίωσης

Τα συμπεράσματα συνοψίζονται στα εξής σημεία:

α) Η δράση του Na₂SO₄ είναι περισσότερο καταστροφική από του NaCl και για τα δύο είδη πωρόλιθου ιδιαίτερα γι' αυτόν από την Ψάρτο.

β) Η αντοχή του πωρόλιθου από τα Σφουγγάρια είναι πολύ

ικανοποιητική σε αντίθεση με αυτόν από την Ψάρτο. Η διαφορά είναι εντυπωσιακή στους κύκλους Na_2SO_4 .

γ) Είναι πιθανό ο κύκλος προσομοίωσης του NaCl να μην αποδίδει ικανοποιητικά το φαινόμενο, που συμβαίνει στην πραγματικότητα. Στην περίπτωση αυτή χρειάζεται τροποποίηση των χαρακτηριστικών του (π.χ. θερμοκρασία, χρόνος ξήρανσης, συγκέντρωση διαλύματος NaCl κτλ.).

Η προσομοίωση του φαινομένου της κρυστάλλωσης NaCl στο εργαστήριο έγινε με την παρακάτω μέθοδο.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΜΕΘΟΔΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

Οι επεμβάσεις στα μνημεία γίνονται με σκοπό την πρόληψη ή την αποκατάσταση και προστασία από τις συνέπειες των διαφόρων μορφών διάβρωσης.

Είναι φανερό ότι δεν υπάρχει ένα είδος επέμβασης για όλες τις περιπτώσεις, αλλά χρειάζεται εκτεταμένη και σε βάθος μελέτη του συγκεκριμένου εκάστοτε φαινομένου (αίτια, μηχανισμοί). Ακολουθεί η έρευνα για τις τεχνικές και τα υλικά που θα εφαρμοσθούν.

Συνήθως μια επιχείρηση συντήρησης ενός μνημείου περιλαμβάνει τις εξής φάσεις: διάγνωση, προστερέωση,

καθαρισμό, συμπλήρωση παλαιών ή και νέων κομματιών, επιφανειακή προστασία και, τέλος, συνεχή παρακολούθηση και έλεγχο για την αποτελεσματικότητα και γενικά την κατάσταση των έργων συντήρησης. Εάν έχουμε τοίχους με υγρασία, εξετάζεται και η εφαρμογή κάποιων μεθόδων ξήρανσης. Η κατεργασία της ίδιας της πέτρας αποβλέπει αφ' ενός στη στερέωση και συντήρηση του διαβρωμένου τμήματος και αφ' ετέρου στην προστασία του υγιούς, με την έννοια της επιβράδυνσης, ακόμα και αναστολής, της εξέλιξης του φαινομένου. Η μελέτη τέτοιων χειρισμών είναι αναγκαία, δεδομένου ότι αλλάζουν, σχεδόν αναπόφευκτα, τη δομή του αυθεντικού υλικού και δημιουργούν ετερογένεια στην υφή της φυσικής πέτρας. Το γεγονός αυτό γίνεται αφετηρία απρόβλεπτων και ανεπιθύμητων συνεπειών, με αποτελέσματα καμιά φορά διαμετρικά αντίθετα από το επιδιωκόμενο.

Το είδος της κατεργασίας (τεχνική, υλικά) που προκρίνεται για κάθε περίπτωση εξαρτάται:

- από τις φυσικό χημικές ιδιότητες του δομικού υλικού
- από την κατάσταση (βαθμό) φθοράς του και
- από τις απαιτήσεις του διαβρωτικού περιβάλλοντος.

Η αποτελεσματικότητα ορισμένων υλικών στον πωρόλιθο της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου

Ειδικότερα η συμπεριφορά ενός υλικού ή συνδυασμού υλικών, συνηθέστερα, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για τη συντήρηση του πωρόλιθου της Ρόδου, θα πρέπει να πληροί τις εξής προϋποθέσεις:

α) Ρύθμιση της διάχυσης του νερού και των υδρατμών στους τοίχους. Παρατήρηση ιδιαίτερα σημαντική αφού το νερό, εκτός από φορέας διαλυτών αλάτων, ευνοεί και την ανάπτυξη μικροοργανισμών.

β) Δημιουργία ενός προστατευτικού επιστρώματος απέναντι στους ατμοσφαιρικούς ρυπαντές, τη σκόνη και τους βιολογικούς παράγοντες.

γ) Φυσικό μηχανικές ιδιότητες κατά το δυνατόν συμβιβαστές με αυτές του πωρόλιθου.

δ) Να μην αλλοιώνει την αισθητική εμφάνιση της πέτρας.

ε) Να ικανοποιείται η αρχή της αναστρεψιμότητας, όπως προκύπτει από τις διατάξεις της Βενετίας: δυνατότητα επαναφοράς του μνημείου στην κατάσταση που βρισκόταν πριν από την επέμβαση (όσο αυτό είναι δυνατό). Μεγεθύνοντας την αρχική προϋπόθεση και σύμφωνα με το πρώτο μέρος της έρευνας γνωρίζουμε ότι το νερό:

α) Μεταφέρει άλατα στο δομικό υλικό και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την καταστροφή του με κρυστάλλωση και ενυδάτωση τους (μηχανική διάβρωση).

β) Διαλύει (ως ασθενές οξύ) το συνδετικό υλικό του πωρόλιθου και σχηματίζει μια σκληρή επιφανειακή κρούστα, όπου το μικροκλίμα ευνοεί μια τέτοια εξέλιξη και η παρουσία των

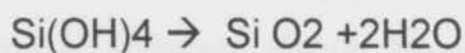
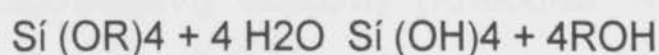
αλάτων είναι ασθενής (χημική διάβρωση).

γ) Ευνοεί την ανάπτυξη μικροοργανισμών (βιολογική διάβρωση).

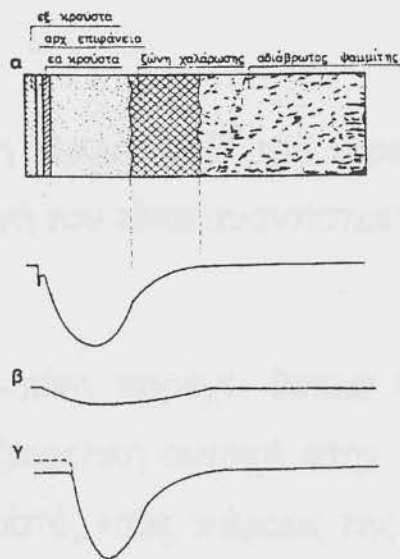
Επομένως, θα πρέπει να μειωθεί η απορρόφηση νερού και ο ρυθμός αυτής της απορρόφησης, καθώς επίσης και η διαπερατότητα του πωρόλιθου από το νερό (στην υγρή φάση), ενώ, συγχρόνως, η διαπερατότητα από τους υδρατμούς να παραμείνει αμετάβλητη, ούτως ώστε να μην αναπτυχθούν ηλεκτρωσμητικές πιέσεις στο εσωτερικό της πέτρας μετά την εφαρμογή. Ο περιορισμός της δράσης του νερού, προκειμένου για πωρόλιθο, συνδυάζεται, σχεδόν πάντα, με την ενίσχυση των μηχανικών ιδιοτήτων της πέτρας.

Η διπλή αυτή κατεργασία είναι αποτελεσματική μόνον εφόσον γίνει σε μεγάλο βάθος, τουλάχιστον ως το υγιές τμήμα της πέτρας. Ο τρόπος επέμβασης για την περίπτωση πέτρας που πάσχει από σχηματισμό κρούστας περιγράφεται στα διαγράμματα που ακολουθούν (σχ. 85).

Ως υλικά στερέωσης χρησιμοποιούνται ευρέως οι πυριτικοί εστέρες, οι οποίοι υδρολυόμενοι εναποθέτουν άμορφο **SiO₂**:

(σχ. 85) Προφίλ αντοχής ενός διαβρωμένου πωρολίθου

Γίνονται επίσης προσπάθειες στερέωσης με απόθεση ορυκτών φάσεων ίδιων ή παρόμοιων με αυτές του αυθεντικού υλικού. Για υδροφοβίωση χρησιμοποιούνται κυρίως σιλικονικές ρητίνες (μη διασπώμενες σιλικόνες) και μια νέα κατηγορία προϊόντων, οι υπερφθοριωμένοι πολυαιθέρες, με σχετικά καλά αποτελέσματα.

Τα αποτελέσματα για τέσσερα διαφορετικά μέσα που δοκιμάστηκαν στον πωρόλιθο της Ρόδου, σε κύκλους εμβάπτισης ξήρανσης, καθώς και σε θάλαμο εκνέφωσης διαλύματος 5% NaCl, 1% CH₃COOH (Ph 3,1-3,3), αναλυτικά είναι τα εξής:

- Η μη διασπώμενη σιλικόνη (Rhodorsil Resin 10336) παρέχει ικανοποιητική προστασία λόγω υδροφοβίας. Ο εμποτισμός έγινε σε όλη τη μάζα των δοκιμίων. Είναι αναντίστρεπτη.

- Η διασπώμενη σιλικόνη (Rhodorsil Resin 4518) δεν επιφέρει κανένα ευνοϊκό αποτέλεσμα. Η απόθεση και μόνον άμορφου SiO₂ στους πόρους χωρίς ταυτόχρονη υδροφοβία δε βελτιώνει τη συμπεριφορά του πωρόλιθου.

- Το διάλυμα υδροξειδίου του βαρίου (Lewin) έχει ευεργετικά αποτελέσματα, καθώς με την απόθεση BaCO₃ στους πόρους της

πέτρας εμποδίζεται η κυκλοφορία του νερού και ενισχύεται η αντοχή της. Η εφαρμογή του είναι αναντίστρεπτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Η εποξειδική ρητίνη παρέχει θετικά αποτελέσματα καθώς, κυρίως, προσδίδει εξαιρετική αντοχή στην πέτρα και συγχρόνως φράζει, ως ένα ποσοστό, τους πόρους της. Είναι αναντίστρεπτη. Σήμερα δοκιμάζεται συνδυασμός κάποιου στερεωτικού και υδρόφοβων, κυρίως μη διασπώμενων σιλικόνων και υπερφθοριοπολυαιθέρων.

Ο σκοπός της παρούσας έκδοσης είναι η ενημέρωση και ενημέρωση της αγοράς των προϊόντων για την αποκατάσταση της οξύτητας της διακοσμητικής πέτρας της Ρόδου στην θάλα των εργασιών της έκδοσης το οποίο κεντρικό μέρος τον κοινού για την...

Παραγωγή της επένδυσης πετρώματος

Πρόκειται για την επένδυση των πετρώματων μήκους περίπου 2,5 μέτρων τα οποία χρησιμοποιούνται χρωματιστή πέτρα και ανοξείδωτο χάλυβα. Η επένδυση της πέτρας με κατεργασμένο μέταλλο από την επένδυση γίνεται πριν εγκατασταθεί προς την θάλαση και γίνεται με τη βοήθεια του μείγματος της θύλας αυτής. Η επένδυση γίνεται με τη βοήθεια της ουσίας (βασικής)...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΜΕΛΕΤΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΑΚΡΟΥ ΠΡΟΧΩΜΑΤΟΣ ΑΓΓΛΙΑΣ¹

Τεχνική Έκθεση

Ο σκοπός της παρούσας έκθεσης είναι η περιγραφή και αιτιολόγηση της λύσης που προτείνεται για την αποκατάσταση της οχύρωσης της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου στην θέση του προχώματος της Αγγλίας το οποίο κατέρρευσε μερικώς τον Ιανουάριο του 1999.

Περιγραφή της υπάρχουσας κατάστασης

Πρόκειται για ένα τμήμα των οχυρώσεων μήκους περίπου 25 μέτρων το οποίο βρίσκεται στην εξωτερική τάφρο του ανατολικού άκρου του προχώματος της Αγγλίας και κατέρρευσε μερικώς μετά από σταδιακή αύξηση των εγκερσίων προς τον άξονα του τοίχου παραμορφώσεων. Το μέτωπο στη θέση αυτή έχει ύψος 7 μέτρα έως τη στάθμη της αρχικής έδρασης της οχυρωματικής κατασκευής (πολεμίστρας) η οποία αρχικά

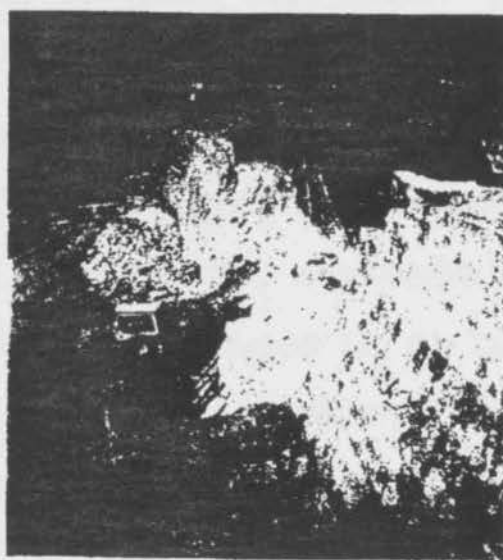
1. Κυριαζής Πιτιλάκης "Στερεωτικά προβλήματα και σωστικές επεμβάσεις στο προμαχώνα της Αγγλίας", εκδ. Αριστοτέλιο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη Ιούνιος 1999.

εκτεινόταν έως το ύψος των 11 περίπου μέτρων ενώ στα πρώτα 5-6 μέτρα αντιστοιχίζεται από τοίχο αντιστήριξης που κατασκευάστηκε μεταγενέστερα, πιθανότερα κατά την τουρκοκρατία. Η υπάρχουσα κατάσταση παρουσιάζεται στο σχήμα 1, ενώ η λύση που προτείνεται επιλέχθηκε ώστε να είναι συμβατή με τους αρχιτεκτονικούς περιορισμούς διατήρησης των στοιχείων ιστορικής εξέλιξης των οχυρωματικών κατασκευών του καταρρεύσαντος τμήματος σύμφωνα με τους οποίους απαιτείται:

(α) η διατήρηση των μεγάλων δόμων όπου είναι αυτό δυνατό

(β) η εξασφάλιση της διμερούς διάρθρωσης της τοιχοποιίας καθ' ύψος που διαχωρίζεται από τον παρεμβαλλόμενο ρηγματομένο ψαμμίτη και

(γ) η διατήρηση του υπολείμματος της τοιχοποιίας του αναλήματος (contrascarpa) που προϋπάρχει από τον 14^ο αιώνα στο πίσω μέρος της εξωτερικής οχύρωσης (με όψη προς την παλαιά εσωτερική τάφρο).

(Σχήμα 1) : Γενική αποψη καταρρεύσαντος τμήματος

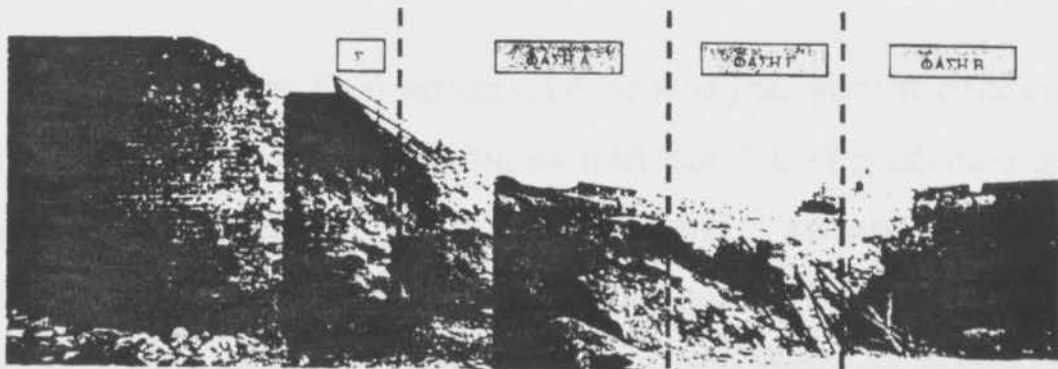
Επιπρόσθετα των ανωτέρω επιβάλλεται η χρήση υλικών κατασκευής συμβατών με τον ιστορικό χαρακτήρα και εξέλιξη της κατασκευής στη συγκεκριμένη θέση.

Προτεινόμενη λύση και τρόπος κατασκευής

Ως συνέπεια των ανωτέρω περιορισμών, και κυρίως προκειμένου να διατηρηθούν τα τμήματα εκείνα του τοίχου που έχουν παραμείνει στη θέση τους και αντιστηρίζονται προσωρινά, επιλέχθηκε η μερική ανακατασκευή του μετώπου της εξωτερικής τάφρου κατ' αρχήν μέχρι τη στάθμη των 7 μέτρων σε 3 διακριτές φάσεις που ενδεικτικά φαίνονται στο σχήμα 2.

Συγκεκριμένα, κατά την Φάση Α, η κατασκευή πραγματοποιείται χωρίς προβλήματα σύμφωνα με τα κατασκευαστικά σχέδια όπου παρουσιάζεται η προτεινόμενη λύση για την θεμελίωση, τον τοίχο και την επιχωμάτωση. Σε όλο το μήκος προβλέπονται αντηρίδες διαστάσεων 1.0 x1.0 μέτρα σε κάτοψη ανά αποστάσεις 2.0 μέτρων με στόχο τη συνεισφορά στην παραλαβή των ωθήσεων, την ενίσχυση της αντοχής του τοίχου με οικονομία υλικού πέτρας καθώς και τη μεταφορά των φορτίων του κατακερματισμένου ασβεστόλιθου (ογκόλιθοι) στη θεμελίωση. Επιπλέον, κατασκευάζονται γρήγορα ως μη εμφανής τοιχοποιία παράλληλα με την κατασκευή. Στη θέση Σ όπου η υπάρχουσα τοιχοποιία εφάπτεται της νέας, κρίνεται επιβεβλημένη η διαφοροποίηση μέσω κατάλληλου αρμού. Το κύριο μέρος του τοίχου (λιθοδομή) αποτελείται από καλής ποιότητας λαξευμένους

λίθους (πορώλιθος Κύπρου) με κονίαμα υψηλής αντοχής, συμβατό με τα υλικά της Μεσαιωνικής πόλης.

(Σχήμα 2): Διάκριση των φάσεων ανακατασκευής και αποκατάστασης

Οι παραδοχές που αφορούν τις μηχανικές ιδιότητες των χρησιμοποιούμενων υλικών συνοψίζονται σε πίνακα και τα χαρακτηριστικά του εδάφους έδρασης προέρχονται από γεωτρήσεις και εργαστηριακά δεδομένα που έχουν πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο της μελέτης των στερεωτικών προβλημάτων της οχύρωσης συνολικά. Ο έλεγχος επάρκειας της διατομής στους κρίσιμους αρμούς της πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τον Ευροκώδικα 6. Το υλικό πλήρωσης πίσω από τον τοίχο αντιστήριξης είναι καλής διαβάθμισης συμπυκνωμένη άμμος, ενώ οι απαιτούμενες συνθήκες στεγάνωσης εξασφαλίζονται με γεωϋφασμα που στερεώνεται στο έδαφος καθώς και οπές αποστράγγισης ανά 4 μέτρα². Οι απαιτούμενοι έλεγχοι ολίσθησης, ανατροπής σε στατική φόρτιση και σεισμό καθώς και οι αντίστοιχοι έλεγχοι φέρουσας ικανότητας και καθιζήσεων παρουσιάζονται στο τεύχος υπολογισμών. Τονίζεται ότι προκειμένου να αποφευχθεί η μεγάλη εκσκαφή προς το πίσω μέρος του τοίχου επιλέχθηκε η βάση του τοίχου να διαθέτει

κατάλληλο «τακούνι», ενώ οι σεισμικοί έλεγχοι είναι συμβατοί με την μελέτη σεισμικής επικινδυνότητας στην περιοχή, που έχει πραγματοποιηθεί από την ερευνητική ομάδα του Α.Π.Θ. σε προγενέστερο ερευνητικό πρόγραμμα.

Κατά τη Φάση Β, η κατασκευή του τοίχου γίνεται σταδιακά με τη διαδικασία των «ντουλαπιών» πλάτους 1.0 -1.5 μέτρων ανά 2 μέτρα, ακολουθώντας τις γενικές αρχές κατασκευής που περιγράφησαν παραπάνω και σύμφωνα με τα κατασκευαστικά σχέδια. Οι φάσεις Α και Β δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερη δυσχέρεια στην υλοποίηση, πραγματοποιούνται ταυτόχρονα και προσφέρουν την αναγκαία δομή για την προσωρινή υποστήλωση των επικρεμμάτων βραχωδών τεμαχίων του τμήματος Γ (σχήμα 3) , τα οποία διατηρούνται προς διασφάλιση της ιστορικής συνέχειας του έργου και σύμφωνα με τις αρχιτεκτονικές προδιαγραφές.

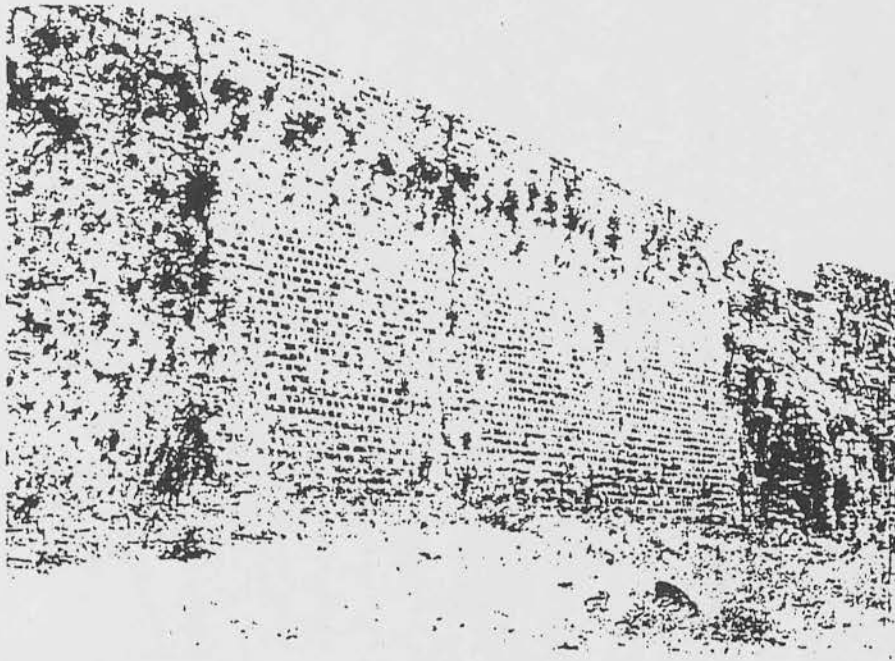
(Σχήμα 3): Λεπτομέρεια υπάρχουσας κατάστασης στα τμήματα Β, Γ

Κατά τη διάρκεια της παράλληλης κατασκευής των τμημάτων Α και Β παρέχεται ισχυρή αντιστήριξη παρόμοια με την

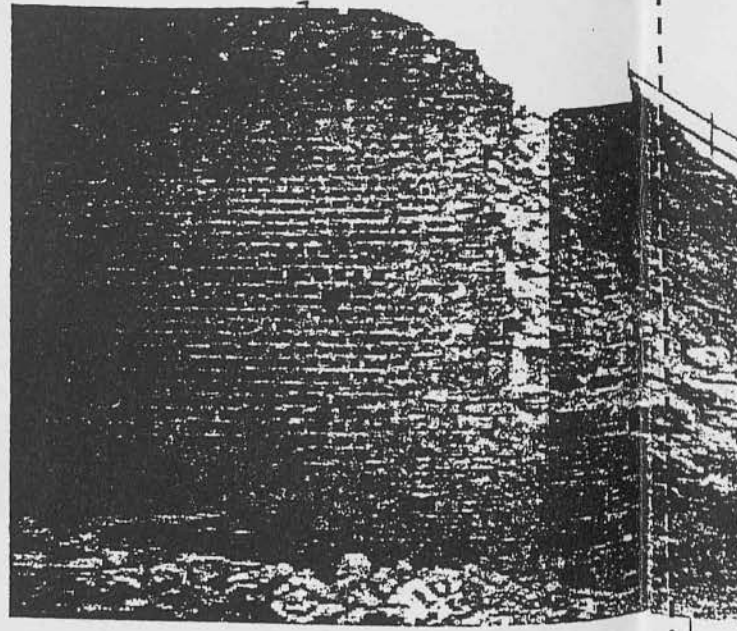
υπάρχουσα (σχήμα 3). Με την ολοκλήρωση των τμημάτων Α και Β έως το ύψος χωρίς τις πολεμίστρες (7μέτρα) τα φορτία μεταφέρονται στα περατωμένα τμήματα μέσω ισχυρής μεταλλικής δοκού η οποία λειτουργεί ως αμφιέριστη, στηριζόμενη επί ειδικών αναμονών στην εκατέρωθεν κατασκευασμένη τοιχοποιία. Αν και τα ακριβή γεωμετρικά όρια της κάθε φάσης καθορίζονται επιτόπου σε συνεργασία με την Υπηρεσία και τον κατασκευαστή, κρίνεται σκόπιμο να ελαχιστοποιηθεί το πλάτος της φάσης Γ.

Με την ολοκλήρωση και των τριών φάσεων έως τη στάθμη των πρώτων 7 μέτρων, προβλέπεται η ολοκλήρωση του τοίχου με την κατασκευή των πολεμίστρων μέχρι το αρχικό ύψος τους που σε αυτή τη θέση των οχυρώσεων κυμαίνεται από 11-12 μέτρα. Ειδική μέριμνα απαιτείται στη ζώνη μετάβασης από τον νέο τοίχο αντιστήριξης με το συνοδευόν επίχρισμα στους εναπομείναντες φυσικούς λίθους και στην ακόλουθη δόμηση των πολεμίστρων. Η απαιτούμενη τριβή στην κρίσιμη αυτή διεπιφάνεια εξασφαλίζεται με καλό καθαρισμό του αρμού συνέχειας στέψης τοίχου και πολεμιστών.

Αρχική κατάσταση

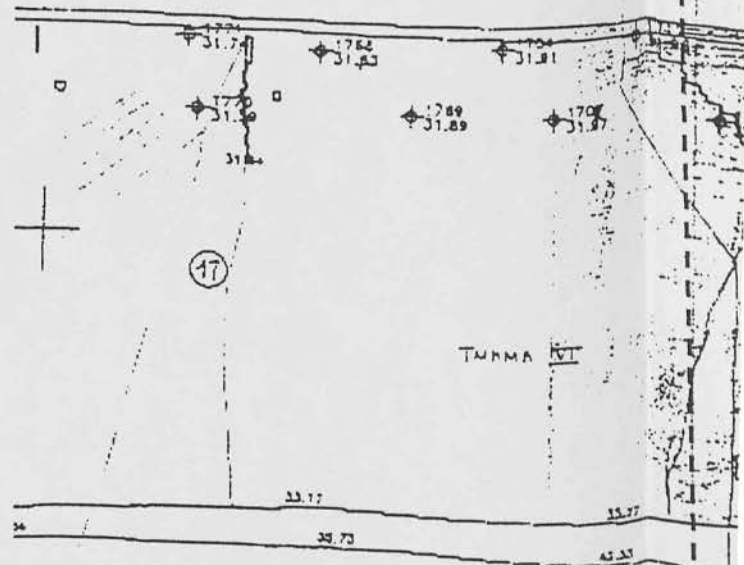

Η ύπαρξη αρμού μεταξύ της υφιστάμενης και της νέας τοιχοποιίας θεωρείται επιβεβλημένη.

Σκαρίφημα όψης καταρρεύσαντος τμήματος
(από φωτομετρική αποτύπωση οχυρώσεων)

ΚΛΙΜΑΚΑ: 1/200

Γενικές αρχές προτεινόμενης λύσης

Κατασκευή σε 3 φάσεις (μέχρι τη στάθμη των 7μ.). Προηγούνται οι Α και Β οι οποίες προσφέρουν την αναγκαία δομή για την προσωρινή υποστήλωση των επικρεμμένων βραχιδών τεμαχίων.

Με την ολοκλήρωση και των τριών φάσεων έως την ανωτέρω στάθμη, ολοκληρώνεται συνολικά η κατασκευή των πολεμιστρών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μεσαιωνικά μνημεία της Ρόδου

ΜΕΡΟΣ Ε΄

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Μεσαιωνικά μνημεία της Ρόδου¹.

Όπως στην αρχαιότητα, ή Ρόδος έχει, να επίδειξη σπουδαία μνημεία Τέχνης και στην μεσαιωνική εποχή, πού κινούν τον θαυμασμό των επισκεπτών. Η μεσαιωνική πόλη, πού σώζεται θαυμάσια ίσα με σήμερα, σχεδόν ανέπαφη, δίνει μια εικόνα εξαιρετη για τα μέρη μας, γιατί είναι αλήθεια ότι ελάχιστα τέτοια μνημειακά σύνολα της βυζαντινής ή φραγκικής εποχής έχουν μείνει, ενώ είναι πιο άφθονα στη Δ. Ευρώπη. Ή πόλη με τον περιορισμό μέσα στο βυζαντινό φρούριο, που χτίστηκε, όπως φαίνεται υστέρα από το σεισμό του 515 μ.Χ., βρισκόταν μέσα στο πράσινο, άμα σκεφθούμε, ότι γύρω από την ωραία μορφή του κάστρου, ακριβώς στη θέση του σημερινού άλσους πού το περιβάλλει, καθώς και στην κοιλάδα ΝΑ., όπου χτίστηκαν στον καιρό της Τουρκοκρατίας οι ελληνικές συνοικίες, ήταν επαύλεις, ωραίοι κήποι κατάφυτοι κι' εκκλησίες, πού έδιναν μια εξαιρετική ομορφιά σ' αυτή. Για την Τέχνη της βυζαντινής περιόδου, έως τώρα, γιατί οι σύγχρονοι χρονογράφοι τίποτε σχεδόν δεν μας λένε και οι νεώτεροι πολύ λίγο ή καθόλου δεν έχουν ασχοληθεί μ' αυτά. Τα βυζαντινά τείχη, πού έγιναν μάλλον στην εποχή του Αναστασίου Α' και επισκευάσθηκαν στα 1275 μ.Χ., δε σώζονται σχεδόν καθόλου, γιατί, ύστερα από τόσες καταστροφές που

έπαθαν στην εποχή της Ιπποτοκρατίας, ήταν ανάγκη να επισκευασθούν σχεδόν ολόκληρα, για να εκσυγχρονισθούν και να μπορέσουν ν' αντέξουν στις μεγάλες πολιορκίες, όπως είναι του 1480 και 1522. Γι' αυτό σώζονται σήμερα με τη μορφή της Ιπποτοκρατίας και μ' αυτά ασχολούνται όλοι οι σύγχρονοι και νεώτεροι συγγραφείς, που πέρασαν κι' εξακολουθούν να περνούν από τη Ρόδο.

Τα βυζαντινά κτήρια μέσα στην πόλη και γύρω από αυτή έχουν καταστραφεί όλως διόλου, όπως και τα αρχαία, για να χρησιμοποιηθούν τα υλικά τους στο χτίσιμο των νέων που πήραν τη θέση τους ή για την επισκευή των οχυρωματικών θέσεων σε ώρες κινδύνου. Όπως το φρούριο, έτσι και το εσωτερικό της πόλης σώζεται πια σαν σύνολο Ιπποτικό και μόνο οι βυζαντινές εκκλησίες σώθηκαν άφθονες μέσα στο σύνολο αυτό. Το ίδιο συμβαίνει και στο εσωτερικό του νησιού, όπου σώθηκαν αρκετά μνημεία, κυρίως εκκλησίες ερειπωμένες της Παλαιοχριστιανικής περιόδου ή και ακέραιες σε ρυθμό βυζαντινό, που επικρατεί σχεδόν ίσαμε το τέλος της Ιπποτοκρατίας.

1. Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, "Ιστορία της Ρόδου", εκδ. Δήμος Ρόδου - Σ. Γ. Τ. Δ., Β' Έκδοση Συμπληρωμένη, Αθήνα 1994, σελ. 365, 387 - 393

Άποψη Μεσαιωνικής πόλης από το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου
(λιθογραφία: A. Berg)

Ιπποτικά μνημεία Ρόδου

Τα ιπποτικά μνημεία είναι τα μόνα που διατηρούνται καλά, σχεδόν ανέπαφα, στη Ρόδο, ενώ τα αρχαία και τα βυζαντινά έπαθαν μεγάλη φθορά. Έχουν γραφτεί παρά πολλά, για τα μνημεία αυτά, κυρίως από ξένους, κι' έχουν μελετηθεί με προσοχή από την ιπποτική εποχή κι' αργότερα στην εποχή της Τουρκοκρατίας από Ιστορικούς και τεχνικούς. Αφιερώνουν γι' αυτά σελίδες ολόκληρες οι διάφοροι ειδικοί καθώς και οι περιηγητές που πέρασαν κι' εξακολουθούν να περνούν ίσαμε σήμερα από τη Ρόδο. Συστηματική εργασία για τα ιπποτικά μνημεία της Ρόδου με σχέδια έκανε ο A. Gabriel κι' αυτόν έχουν βάση οι μεταγενέστεροι μελετητές.

Μιλήσαμε για το βυζαντινό και Ιπποτικό κάστρο και τη διαίρεση της πόλης στο Κολλάκιο και τη Χώρα (bourg, borgo). Τα κτήρια μέσα στην πόλη του Κάστρου, έκτος από τις βυζαντινές εκκλησίες, είναι ιπποτικά, ρυθμού γοθτικού του ΙΔ' και ΙΕ' αιώνα, όπως είχε διαμορφωθεί στην Προβηγκία με την Παπική αυλή της Αβινιόν, στην Ισπανία και την Ιταλία. Ο ρυθμός αυτός στη Δύση παίρνει την υστερογοθική μορφή του στα χρόνια της Ιπποτοκρατίας, τη φλογωτή (flamboyant), στη Ρόδο όμως κρατεί μια συντηρητικότητα και αυστηρότητα, ανάλογα με το μοναστικό χαρακτήρα του Τάγματος. Τα κτήρια αποτελούν ένα όγκο επιβλητικό, γυμνό, όχι πολλά ανοίγματα, περιορισμένες πόρτες και παράθυρα, λίγη αρχιτεκτονική διακόσμηση.

Τα αστικά κτήρια

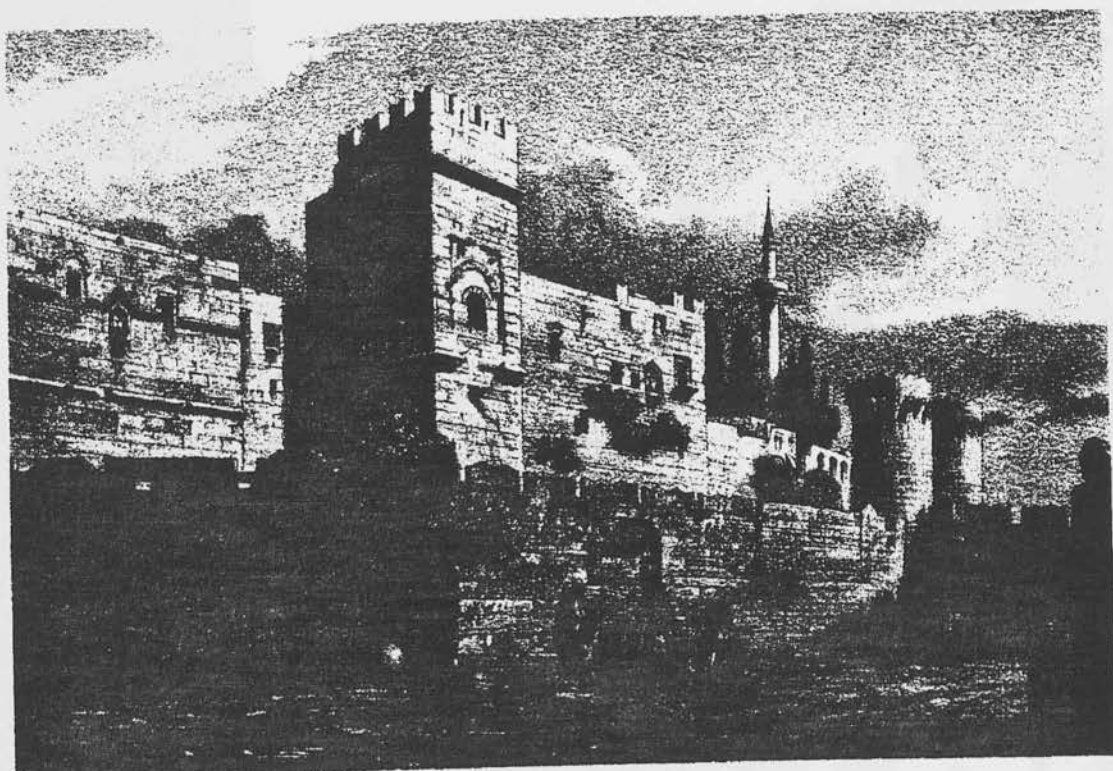
Αποτελούνται από ένα ισόγειο με μεγάλες αποθήκες (magasins), γύροι από μια αυλή εσωτερική, με μεγάλα τόξα στην πρόσοψη, όπου είναι η είσοδος. Οι κατοικίες είναι στα πάνω πατώματα, η μορφή είναι ωραία, ο ρυθμός διακοσμητικός. Στα 1500 παρουσιάζονται λίγα παραδείγματα Αναγέννησης, ένα αιώνα υστέρη από την Ιταλία. Έχουμε δυο περιόδους της αρχιτεκτονικής, α) από τα 1309-1480, οπότε είναι ντόπιοι οι τεχνίτες και διατηρούν στοιχεία βυζαντινά, β) υστέρη από την πολιορκία του 1480 και το σεισμό του 1481, ο d' Aubusson ξαναχτίζει πολλά με αρχιτέκτονες από τη Δύση ήταν και ο ίδιος μηχανικός και τότε αρχίζει ή β' περίοδος, στην οποία τα κτήρια έχουν μεγαλύτερη ενότητα, σύλληψη στην εκτέλεση και αισθητική επιτυχία

Καστέλλο ή Κολλάκιο (Collachium)

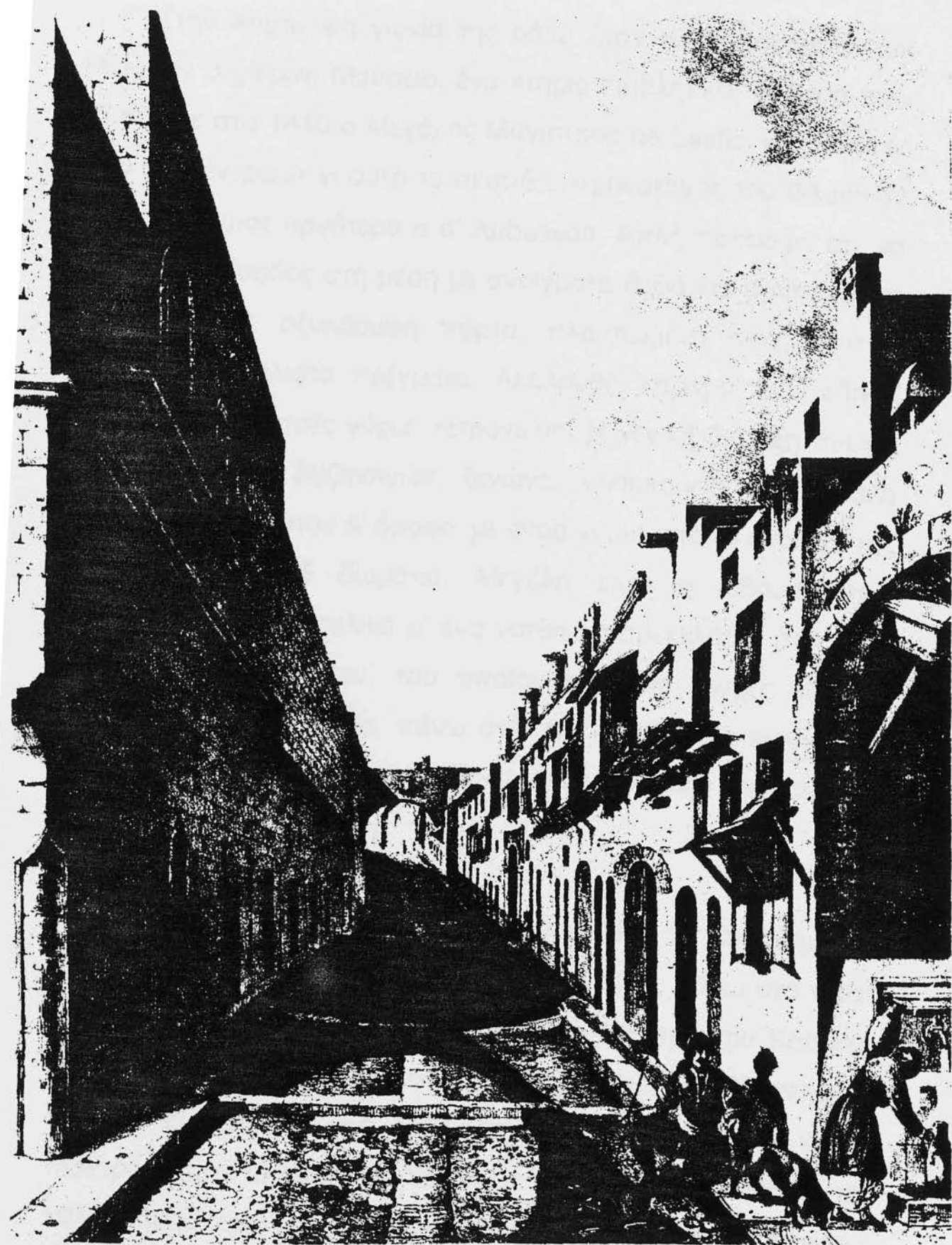
Είναι το ανάκτορο των μεγάλων μαγίστρων και η περιφέρεια που κλείνεται γύρω με ιδιαίτερο φρούριο και περιλαμβάνει την οδό των Ιπποτών και το χώρο γύρω από το Μουσείο. Το ανάκτορο είναι του ΙΔ' αιώνα, στο χώρο οπού ήταν το αρχαίο Ιερό του Ηλίου με το τέθριππο άγαλμα του Λύσιππου και εκεί, όπως πιστεύεται, ήταν στημένος και ο Κολοσσός. Δεν αποκλείεται να ήταν στο ίδιο μέρος και το μέγαρο των βυζαντινών διοικητών και το κράτησαν έπειτα οι Ιππότες κτίζοντας το νέο κτήριο, αυτό που στο σεισμό του 1856 έπαθε μεγάλη καταστροφή. Οι Τούρκοι το είχαν κάνει φυλακές και ο de Vecchi στα 1940 το αναστήλωσε, ή μάλλον έχτισε μεγαλύτερο στον ίδιο χώρο διατηρώντας την είσοδο και τα κύρια χαρακτηριστικά του παλαιού κτηρίου. ΝΔ. είναι ή πόρτα των κανονιών και από εκεί αρχίζει ο «περιπολικός δρόμος» στις επάλξεις του φρουρίου, κάτω είναι η Πύλη του Αγίου Αντωννίου, μια δεύτερη προχωρεί στην Πύλη d' Aubusson.

Μπροστά από την είσοδο του Καστέλλου ήταν ο ναός του Αγίου Ιωάννου, του **Πάτρωνα** του Τάγματος, έργο των αρχών του ΙΔ' αιώνα, τρίκλιτη γοθική εκκλησία με κολόνες και μέσα ήταν οι τάφοι των Μεγάλων Μαγίστρων. Με την άλωση έγινε τζαμί και στα 1800 έπεσε κεραυνός και το κτήριο ανατινάχτηκε, γιατί στα υπόγεια ήταν μπαρούτη, άγνωστο από πότε φυλαγμένη λένε ότι την είχε κρύψει ο d' Amaraί και δεν την φανέρωσε για να παραδοθεί η πόλη από έλλειψη πολεμοφοδίων. Στα ερείπια χτίστηκε το τουρκικό σχολειό «Σουλειϊ-μανιέ». Το σχέδιο του ναού

διασώθηκε και σύμφωνα μ' αυτό οι Ιταλοί έχτισαν τον ίδιο ναό μεγαλύτερο στο Μανträκι (Ευαγγελισμός). Από την πλατεία του Καστέλλου περνά η οδός των Ιπποτών που αρχίζει από το Μουσείο και είναι αρχαία οδός που προχωρούσε από το λιμάνι στην 11 άνω Ακρόπολη. Η οδός Ιπποτών είναι σαν ένα Μουσείο σχεδόν ανέπαφη, με τα επιβλητικά κτήρια από τα οποία διακρίνονται τα καταλύματα της Ισπανίας (1421/37), Προβηγκίας (1518), Γαλλίας ΙΕ' αιώνα αρχές ΙΣΤ', Ιταλίας (1519) κλπ.

Δυτική όψη του παλατιού του μεγάλου μαγίστρου (λιθογραφία: Ε. Flandin)

Η οδός των Ιπποτών (λιθογραφία: Rottiers)

Στην Ανατολική γωνία της οδού ήταν το Νοσοκομείο των Ιπποτών σημερινό Μουσείο, ένα κτήριο επιβλητικό, σοβαρό που το άρχισε στα 1440 ο Μεγάλος Μάγιστρος de Lastic, με χρήματα που συγκέντρωσε για αυτό το σκοπό ο προκάτοχος του Φλουβιάν και το τελείωσε αργότερα ο d' Aubusson. Απλή πρόσοψη σε μια πλατεία, η είσοδος στη μέση με ανοίγματα δεξιά και αριστερά για τις αποθήκες, οξυκόρυφη πόρτα, πλαισιωμένη από γλυπτές βέργες με σκαλιστά πλέγματα. Ακολουθεί καμάρα που οδηγεί στην αυλή, με στοές γύρω, τετράγωνη. Η γενική διάταξη θυμίζει ξενοδοχείο των βυζαντινών, ξενώνα, νοσοκομείο. Μια σκάλα αριστερά οδηγεί στον Α' όροφο, με στοά γύρω από το άνοιγμα της πύλης και πολλά δωμάτια. Μεγάλη είναι η αίθουσα των αρρώστων στα Ανατολικά μ' ένα γοτθικό παρεκκλήσιο στο μέσο του Ανατολικού τοίχου, του οποίου οι τρεις κόγχες εξέχουν επιβλητικά στην πλατεία, πάνω από την είσοδο της αυλής. Στα Νότια μια αίθουσα με εστία ίσως ήταν Τράπεζα (refectorium, τραπεζαρία προσωπικού).

Απέναντι από την πλατεία ανατολικά είναι το Κατάλυμα της Γλώσσας της Αγγλίας, αναστηλωμένο στα 1919, πάνω στο παλιό του 1483, στην Β. πλευρά της πλατείας η Παναγία του Κάστρου που φτάνει έως το τείχος, συνέχεια το Κατάλυμα της Ωβέρνης, ΙΕ' αιώνα, που τελείωσε στα 1507. Αριστερά προχωρώντας για το Μαντράκι από το Μουσείο, είναι μια πλατεία με συντριβάνι την κολυμβήθρα από το βαπτιστήριο της Άγιας Ειρήνης Αρνίθας, μπροστά σ' ένα αυστηρά κτήριο του ΙΔ' αιώνα, από τα παλαιότερα, χτισμένο από τον de Pins (1355-65), που θα ήταν παλαιότερο νοσοκομείο, όπως δείχνει η εσωτερική διάταξη του. Εδώ στεγάστηκε το Ιστορικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο με πλούσια

βιβλιοθήκη και εκεί σήμερα είναι και τα Γραφεία της Εφορείας Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου. Στην αυλή αριστερά βγαίνοντας από το κτήριο υπάρχουν πέτρινες σφαίρες που ήταν, συγκεντρωμένες για την πολιορκία του 1522, όμοιες με τις οποίες υπάρχουν σε πολλά μέρη του κάστρου, καθώς και άλλες από την αρχαιότητα. Οι Τούρκοι το είχαν οπλοστάσιο, ίσως και οι Ιππότες, γι' αυτό η πλατεία λεγόταν Piazza dell' armenia σημερινή Αργυροκάστρου.

Μνημεία της Χώρας.

Μπαίνοντας από την επιβλητική θαλασσινή Πύλη του μεγάλου λιμανιού, στη σημερινή Πλατεία Ιπποκράτους με το σιντριβάνι, συναντούμε αριστερά ένα επιβλητικό κτήριο, την Καστελλανία, μια αίθουσα και στοά, τη basilica mercatorum, όπου συγκεντρώνονταν οι έμποροι για τις υποθέσεις τους. Δεξιά είναι δωμάτια, όπου στεγάζονται σήμερα η Δημοσία Βιβλιοθήκη Ρόδου και το Ιστορικό Αρχείο Δωδεκάνησου. Μια σκάλα, από έξω, αίγαιοπελαγήτικο αρχιτεκτονικό στοιχείο, όπως του καταλύματος της Ωβέρνης, οδηγεί σε μια μεγάλη αίθουσα, με ωραίες διακοσμήσεις στην είσοδο της τaráτσας και τα παράθυρα του δρόμου, όπου έμενε ο βαίλος του Εμπορίου. Ήταν Εμποροδικείο με αγορανομικά γραφεία. Προχωρώντας Ανατολικά φτάνουμε στην Εβραϊκή συνοικία, στην πλατεία της οποίας είναι ένα ωραίο και επιβλητικό κτήριο, το Παλάτι του Ναυαρχείου, όμοιο με της Καστελλανίας, ισόγειο και 1^{ος} όροφος, τύπος αρχοντικού σπιτιού ΙΕ' αιώνα. Κάτω μια λατινική επιγραφή «pax huie domui», πάνω ελληνικές ΜΡ.ΘΥ. «η ειρήνη εν τω οίκω τούτω», δείχνουν ότι ήταν μέγαρο του Ορθόδοξου Μητροπολίτη. Γοτθική αρχιτεκτονική με

πνεύμα Αναγέννησης. Στα Ανατολικά είναι η μεγάλη καθολική Εκκλησία της Παναγίας της Χώρας (du bourg), που τη χώρισε ο δρόμος. Στη συνέχεια είναι το Νοσοκομείο της Αγίας Αικατερίνης, που το ίδρυσε ο Ιταλός Ιππότης Dom. d' Alemagna (1392), διορθώθηκε στα 1516 και προοριζόταν για Ιταλούς άρχοντες που περνούσαν από την Ρόδο. Ακολουθεί η πύλη της Αγίας Αικατερίνης προς το Τελωνείο, η Παναγία της Νίκης, με γοθικά ερείπια. Είχε κτισθεί μετά τη νίκη του 1480, όπως και ο Άγιος Παντελεήμονας στην ίδια αυλή. Δεξιά πηγαίνοντας για την Πύλη Κοσκινού είναι οι βυζαντινές εκκλησίες Ίλκ Μιχράμπ και Ντολαπλί.

Από την Πλατεία Ιπποκράτους δεξιά στα Δυτικά είναι ο δρόμος της παλαιάς αγοράς, που προχωρεί στην Πύλη d' Aubusson στα Δυτικά είναι η Πύλη του Αγίου Γεωργίου, ΝΔ. του Αγίου Αθανασίου και Νότια η Πύλη Κοσκινού. Ιπποτική τέχνη βρίσκουμε και στις προσθήκες που έγιναν στους ναούς, όπως είναι η Παναγία του Κάστρου, το Αβδούλ Τζελ Ίλμεστζ Ίδ της οδού Ιπποδάμου, το Ντολαπλί, το Αλεμνάκ, ανάμεσα στις Πύλες Αγίου Αθανασίου και Κοσκινού και το Χουρμαλί μεδρεσέ. Προσθήκες έχουν και οι εκκλησίες της Λίνδου, του Ασκληπειού, της Σαλάκου κ.ά. Η επίδραση της Ιπποτικής τέχνης θα φανεί στα μνημεία της Τουρκοκρατίας.

Τα βυζαντινά τείχη δε σώζονται σήμερα, γιατί τα επιδιόρθωναν οι Ιππότες και έβαζαν τους θυρεούς τους, ώστε παρουσιάζονται πια σαν Ιπποτικά. Κυρίως ύστερα από τις μεγάλες ζημιές του 1480 έπρεπε να εκσυγχρονισθούν, για να αντέχουν στις απαιτήσεις της πολεμικής τέχνης, που άλλαξε με την εφεύρεση των τηλεβόλων. Έως τα 1522 πήραν την τελειωτική

τους μορφή που συνδυάζει την καλλιτεχνική εκτίμηση και την πολεμική τέχνη. Κάθε λίγο υπάρχουν πύργοι, τετράγωνοι ή στρογγυλοί, όπως είχε και το αρχαίο φρούριο. Κάτω από τους πύργους είναι οι προμαχώνες (τάπιες), χαμηλοί με παχύτατο τοίχο, για να προστατεύουν τους πύργους με τα πυροβόλα που τοποθετούν εκεί και αποτελούν το αμυντικό πυροβολικό. Γύρω από το τείχος είναι η τάφρος, η οποία ήταν υψηλότερη από την επιφάνεια της θάλασσας, γι' αυτό δεν τη γέμιζαν με νερά. Στην κορυφή του Κάστρου είναι ο περιπολικός δρόμος, που κάνει τον κύκλο των τειχών, από έξω είναι το στηθαίο η θωράκειο, το παραπέτο, επάνω επάλξεις και ανοίγματα, οι πολεμίστρες. Ο τοίχος του κάστρου είναι κατακόρυφος ή πλαγιαστός.

Σε μερικά μέρη, όπως ήταν η θέση της Αγγλικής Γλώσσας, από την Πύλη του Αγίου Αθανασίου έως την Πύλη Κοσκινού, είχε δεύτερο τοίχο με περιπολικό δρόμο από πάνω, το προτείχισμα, έως τη δεύτερη τάφρο, με στηθαίο και μικρούς πύργους, χαμηλότερα από τον πρώτο. Ή τάφρος ήταν βράχος από κάτω, άλλου είχε μεγαλύτερο πλάτος κι' άλλου μικρότερο και ο έξω όχθος αποτελούσε ψηλό πλαγιαστό ανάλημμα, Ισχυρό, για να συγκρατεί τα χώματα. Το τείχος της στεριάς, αντάμωνε δεξιά και αριστερά το τείχος του λιμανιού, που ήταν οχυρωμένο από έξω με μόλους από ογκόλιθους, όπως είναι ο μώλος των μύλων (τελωνείο), του Naillac απέναντι και του Αγίου Νικόλαου (φάρος).

Πύλες, Πύργοι, θέσεις των Γλωσσών:

1) Πύλη d' Amboise, ΒΔ. στα Πλατανάκια με τρεις πόρτες, η μια μέσα από την άλλη. Από εκεί αρχίζει η θέση της Γερμανίας έως τον Πύργο και την κλειστή Πύλη του Αγίου Γεωργίου, έπειτα η θέση της Ωβέρνης, Δυτικά έως τον Πύργο της Ισπανίας, ακολουθεί η θέση της Ισπανίας Αραγωνίας, έως τον Πύργο της Παναγίας. 2) Πύλη του Αγίου Αθανασίου ΝΔ. από την οποία αρχίζει η θέση της Αγγλίας με 4 πύργους τετράγωνους στα Νότια. 3) Πύλη Κοσκινού ή του Αγίου Ιωάννη, με πύργο και προμαχώνα, θέση Προβηγκίας έως τον Πύργο της Ιταλίας με 3 πύργους, θέση Ιταλίας. 4) Πύλη των μύλων ή της Αγίας Αικατερίνης, θέση Κασταλίας. 5) Θαλασσινή Πύλη του μεγάλου λιμανιού, Πύργος του Naillac. 6) Πύλη του Αγίου Παύλου, θέση Γαλλίας, προέκταση στα Βόρεια με τον πύργο του Αγίου Νικολάου, Πύργος Αγίου Πέτρου, Πύργοι Καστέλλου και φθάνει έως την Πύλη d' Amboise. Ήταν λοιπόν 6 πύλες, έκτος από του Αγίου Γεωργίου, με 8 θέσεις των Γλωσσών.

Λιμάνια

Στον μεσαίωνα ήταν δυο 1) το μικρό, του Μαντρακιού, λιμάνι των γαλέρων, «μικρός λιμήν», 2) το μεγάλο, «μέγας λιμήν» των αρχαίων, ή Εμπορικό, το port du Commerce κουμέрки, όπως το έλεγε ο λαός.

Άποψη του λιμανιού από βόρεια (λιθογραφία: E. Flandin)

Το εμπορικό λιμάνι (λιθογραφία: E. Flandin)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
I. ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3

ΜΕΡΟΣ Α΄

II. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ.....	9
----------------------------	---

ΚΕΦ.Ι ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ.....	10
--	----

ΚΕΦ.ΙΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΙΠΠΟΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.....	16
---	----

ΚΕΦ.ΙΙΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ.....	24
---	----

ΚΕΦ.ΙV Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΡΟΔΟΣ.....	40
-------------------------------------	----

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΚΑΙ Η ΡΟΔΟΣ.....	47
--------------------------------	----

ΚΕΦ.Ι "ΑΡΧΑΙΟΙ" ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ.....	48
--	----

ΚΕΦ.ΙΙ ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ.....	51
-------------------------------------	----

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΦΡΟΥΡΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ.....	65
--	----

ΚΕΦ.Ι ΦΑΣΕΙΣ – ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ	66
---	----

ΚΕΦ.ΙΙ ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ.....	72
------------------------------	----

Οχυρώματα και θέσεις μάχης στα 1480.....	82
Οχυρώματα και θέσεις μάχης στα 1522.....	83
ΚΕΦ.ΙΙΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΟΧΥΡΩΣΗΣ	
ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ.....	86
Η πύλη του Αγ. Αντωνίου και η γύρω περιοχή.....	86
Πύλη Amboise.....	89
Προμαχώνας της Ωβέρνης.....	91
Από τον προμαχώνα της Ωβέρνης στο πύργο της Ισπανίας.....	98
Πύργος και προμαχώνας της Ισπανίας.....	99
Από το πύργο της Ισπανίας στον πύργο της Παναγίας.....	101
Πύργος της Παναγίας και προμαχώνας της Αγγλίας.....	101
Πύλη Αγ. Αθανασίου.....	103
Από τη πόλη του Αγ. Αθανασίου στη πύλη Κοσκινού.....	106
Πύλη Κοσκινού.....	107
Από τη πύλη του Κοσκινού στο πύργο της Ιταλίας.....	114

Πύργος και προμαχώνας της Ιταλίας.....	117
Από το πύργο της Ιταλίας στο μώλο των Μύλων.....	120
Μώλος των Μύλων.....	122
Πύργος των Μύλων.....	124
Από τον μώλο των Μύλων στη θαλασσινή πύλη.....	128
Πύλη της Αγ. Αικατερίνης.....	129
Προμαχώνας του λιμανιού.....	130
Θαλασσινή πύλη.....	131
Από τη θαλασσινή πύλη στο μώλο του Naillac.....	136
Η πύλη και ο πύργος του Αγ. Παύλου.....	143
Μώλος και πύργος του Naillac.....	147
Από τον πύργο του Αγ. Παύλου ως το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου.....	151
Πύργος του Αγ. Πέτρου.....	153
Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου.....	157
Τείχος μεταξύ του κάστρου και της πόλης....	158
Ο μώλος και ο πύργος του Αγ. Νικολάου.....	160

A. Ο μώλος.....	160
B. Ο πύργος του Αγ. Νικολάου.....	161
Η χρονολόγηση των κατασκευών.....	163
Ο πύργος του Zacosta.....	164
Η κατάσταση του πύργου στα 1522.....	172
ΓΛΩΣΣΑΡΙ.....	175
ΚΕΦ.ΙΙΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΟΧΥΡΩΣΕΩΝ.....	184
i) Μάστορες, Πρωτομάστορες και Μηχανικοί των Μεσαιωνικών Οχυρώσεων της Ρόδου...	184
ii) Τα υλικά δόμησης των μνημείων της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου.....	205
ΚΕΦ.ΙV ΕΞΕΛΙΞΗ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ.....	215
i) Η εξέλιξη του αμυντικού συστήματος.....	216
A. Τα τείχη.....	216
B. Προτειχίσματα και τάφροι.....	223
Γ. Αμυντικά στοιχεία των μεταπυργίων.....	225
Δ. Πύργοι.....	231
Ε. Προμαχώνες.....	237
ΣΤ. Πύλες.....	240
ii) Οι επιδράσεις.....	242
ΜΕΡΟΣ Δ΄	
ΜΕΛΕΤΕΣ – ΕΠΙΣΚΕΥΕΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ	259
ΚΕΦ.Ι ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΟΧΥΡΩΣΕΩΝ.....	260

ΚΕΦ.ΙΙ Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΤΑΦΡΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ.....	274
---	-----

ΚΕΦ.ΙΙΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΕΣ ΦΘΟΡΕΣ ΣΤΙΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΕΣ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ.....	285
--	-----

Φθορά τύπου Α.....	290
Φθορά τύπου Β.....	295
Φθορά τύπου Γ.....	303
Φθορά τύπου Γα.....	305
Φθορά τύπου Γβ.....	307

ΚΕΦ.ΙV ΤΟ ΔΟΜΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ	310
--	-----

Αναγνώριση της πέτρας.....	311
Συμπεράσματα.....	313
Διερεύνηση των αιτιών της διάβρωσης.....	314
Μετρήσεις υγρασίας επιτόπου – Συμπεράσματα.....	315
Παρουσία διαλυτών αλάτων στην πέτρα – Συμπεράσματα.....	316
Δοκιμές επιταχυνόμενης γήρανσης στο εργαστήριο.....	319
Αποτελεσματικότητα ορισμένων υλικών στον πωρόλιθο της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου.....	320

ΚΕΦ.V ΜΕΛΕΤΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΑΚΡΟΥ ΠΡΟΧΩΜΑΤΟΣ ΑΓΓΛΙΑΣ	325
--	-----

ΜΕΡΟΣ Ε΄

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ	331
------------------------------------	-----

ΚΕΦ.Ι ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ	332
---	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ιπποτικά μνημεία Ρόδου.....	334
Αστικά κτήρια	335
Καστέλλο ή Κολλάκιο.....	336
Μνημεία της χώρας.....	340
Πύλες, Πύργοι, Θέσεις των Γλωσσών.....	343
Λιμάνια.....	343

> Γεωργιάντης, Γεώργιος Αχ. Γεωγραφία της Ρόδου του 19ου αιώνα, Ρόδος 1994

> Διόνης Τυνέλης 1998, Βιβλίο Ροδιακών Μελετών

> Ιστορία και αρχαιολογία ανάπτυξης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, Αρχαιολογική Εύρεση 27 – 29 Νοεμβρίου 1994

> Καλαφάτης, Γεώργιος Α. Ρόδος, Ρόδος 1902

> Κούλας : Γιώργος Ε. Κούλας, Αρχαίον της Αρχαιολογικής Εταιρείας, τόμος κ', Αθήνα 1996

> Κούλας, Γιώργος Ε. Κούλας, Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και η αρχαιολογία, Πανεπιστήμιο Πατρών, Αθήνα 1998

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρχαιολογικό Ιστορικό Ίδρυμα Δωδισου, Η παλιά πόλη της Ρόδου, Μελέτες – Επεμβάσεις 1985 –1988
- Γεωργαλίδης: Σταύρος Αχ. Γεωργαλίδης, η Ρόδος του χτες, Ρόδος 1985
- Διεθνές Συνέδριο 1993, Εταιρεία Ροδιακών Μελετών
- Ιστορία και προβλήματα συντήρησης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, Επιστημονική σύνταξη (27 – 29 Νοεμβρίου 1996
- Kasseris: Nikos Kasseris, RODOS, Ρόδος 1992
- Κόλλιας : Ηλίας Ε. Κόλλιας, Δελτίον της Χριστιανικής αρχαιολογικής εταιρείας, Τόμος κ', Αθήνα 1999
- Κόλλιας : Ηλίας Ε. Κόλλιας, Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, Αθήνα 1994

- Κόλλιας : Ηλίας Ε. Κόλλιας, Τα υλικά δόμησης των μνημείων της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου και προβλήματα συμβατότητας κατά τη συντήρηση
- Κόλλιας : Ηλίας Ε. Κόλλιας, Μάστορες, Πρωτομάστορες και Μηχανικοί των μεσαιωνικών οχυρώσεων της Ρόδου
- Μανούσου: Κατερίνα Μανούσου – Ντέλλα, Προς ένα σχέδιο ολοκληρωμένης αποκατάστασης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου, 4^η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Δωδισου
- Παπαχριστοδούλου: Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, Ιστορία της Ρόδου, Β΄ έκδοση, Αθήνα 1994
- Πιτιλάκης: Κυριαζής Πιτιλάκης, Στερεωτικά προβλήματα και σωστικές επεμβάσεις στον προμαχώνα της Αγγλίας, (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 1999
- Σημειώσεις Στοιχείων Τοπογραφίας Αρχαιολογικών χώρων Δωδισου, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού,

Σημειώσεις παραδόσεων Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου,
1974

- Τ. Ε. Ε. Τμήμα Δωδίσου, παλιά πόλη της Ρόδου,
προτάσεις για το ρυθμιστικό, Ρόδος Δεκέμβριος 1981
- Gabriel: A. Gabriel, la cite de Rhodes, T1 – 2,
Paris 1921 - 1923
- Newton: Charles Thomas Newton, Travels and
Discoveries in the Levant 1865
- Rottiers: Colonel Bernard Rottiers, Description des
monumens de Rhodes, Bruxelles 1830
- Spiteri: Stephen C. Spiteri, Fortresses of the Cross,
Malta 1994

ΚΑΤΟΨΕΙΣ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ – ΣΚΙΤΣΑ ΟΨΕΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

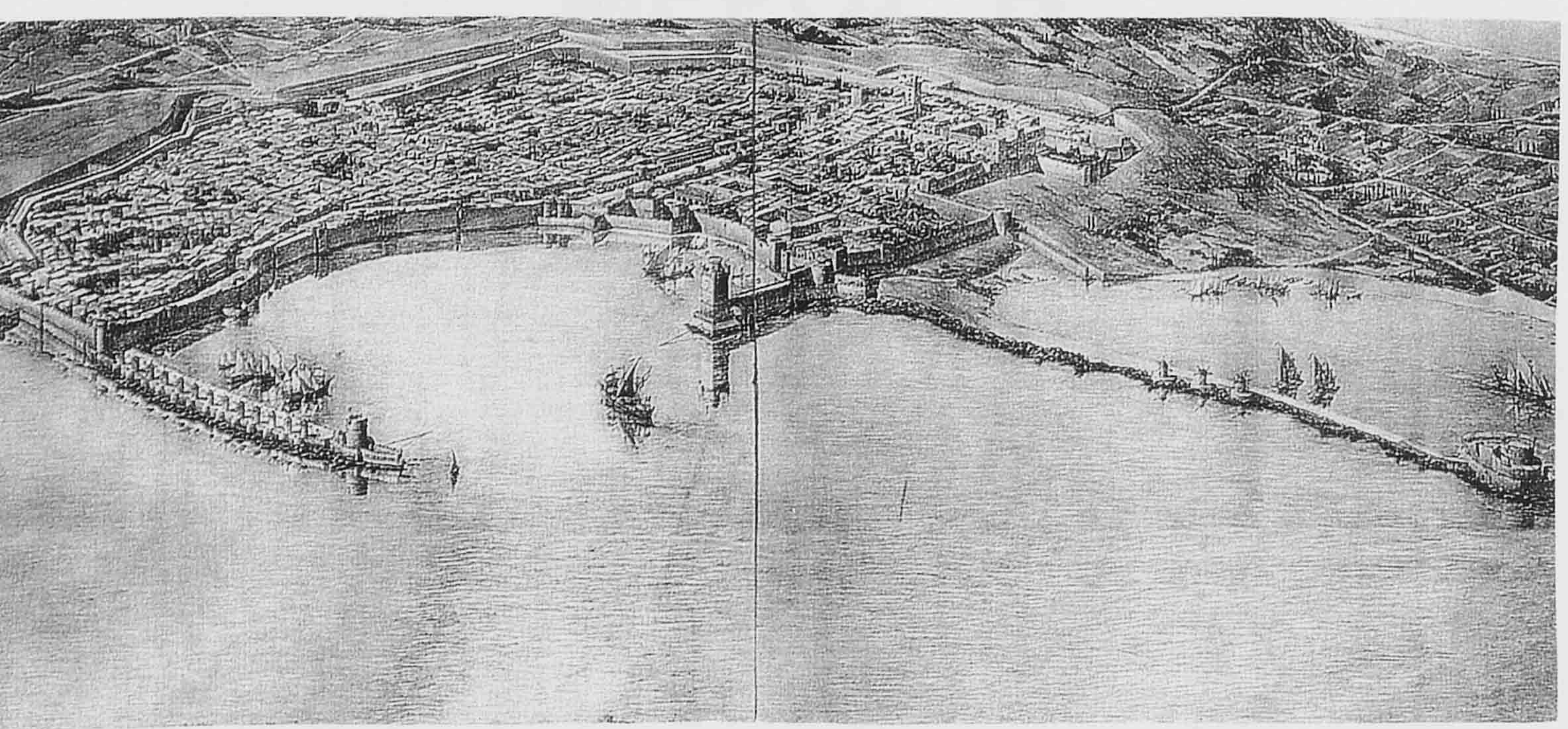
ΚΑΣΤΡΟΥ: 4^η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου

147
B' ηολ

Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ : " ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ "

Εισήγηση-Επίβλεψη:

Δρ. ΠΟΠΗ Π. ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΥ - ΒΑΡΕΛΙΔΟΥ

Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος Ε.Μ.Π.

Σύμβουλος:

Δρ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΒΑΡΕΛΙΔΗΣ

Αρχιτέκτων-Πολεοδόμος Ε.Μ.Π.

Σπουδαστές:

ΜΙΝΤΖΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

ΜΟΣΧΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ

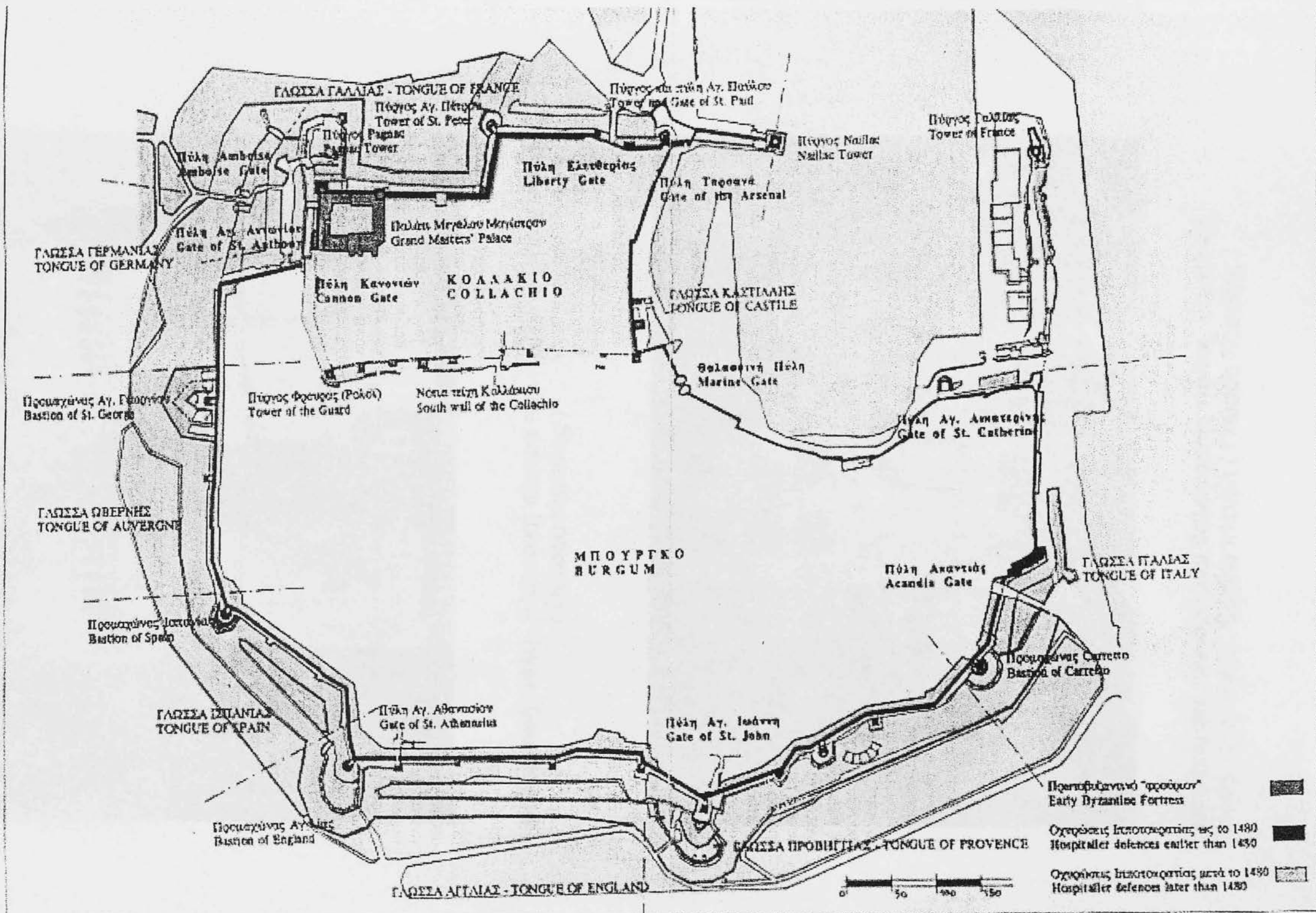
ΦΑΝΑΡΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ 2000

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΓΛΩΣΣΑ ΓΑΛΛΙΑΣ - TONGUE OF FRANCE

Πύργος Αγ. Πέτρου
Tower of St. Peter

Πύργος στη πύλη Αγ. Παύλου
Tower of the Gate of St. Paul

Πύργος Ναυλακίου
Tower of Naillac

Πύλη Αμφοίων
Embaise Gate

Πύργος Ριγιάς
Rigias Tower

Πύλη Ελευθερίας
Liberty Gate

Πύργος Ναυλακίου
Naillac Tower

ΓΛΩΣΣΑ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ
TONGUE OF GERMANY

Πύλη Αγ. Αντωνίου
Gate of St. Anthony

Παλάτι Μεγάλων Μερήτων
Grand Masters' Palace

Πύλη Τροχών
Gate of the Arsenal

Πύλη Κανονίων
Cannon Gate

ΚΟΛΛΑΚΙΟ
COLLACHIO

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΣΤΙΛΙΑΣ
TONGUE OF CASTILE

Προμαχώνις Αγ. Γεωργίου
Bastion of St. George

Πύργος Φρουράς (Ρολόι)
Tower of the Guard

Νότια τείχη Κολλάκιου
South wall of the Collachio

Θαλασσινή Πύλη
Marine Gate

Πύλη Αγ. Αικατερίνης
Gate of St. Catherine

ΓΛΩΣΣΑ ΟΒΕΡΝΗΣ
TONGUE OF ALVERGNE

ΜΠΟΥΡΓΚΟ
BURGUM

Πύλη Ακαντιάς
Acandia Gate

ΓΛΩΣΣΑ ΙΤΑΛΙΑΣ
TONGUE OF ITALY

Προμαχώνις Σπάρτης
Bastion of Spira

Προμαχώνις Καρτείου
Bastion of Carretto

ΓΛΩΣΣΑ ΙΣΠΑΝΙΑΣ
TONGUE OF SPAIN

Πύλη Αγ. Αθανασίου
Gate of St. Athanasius

Πύλη Αγ. Ιωάννη
Gate of St. John

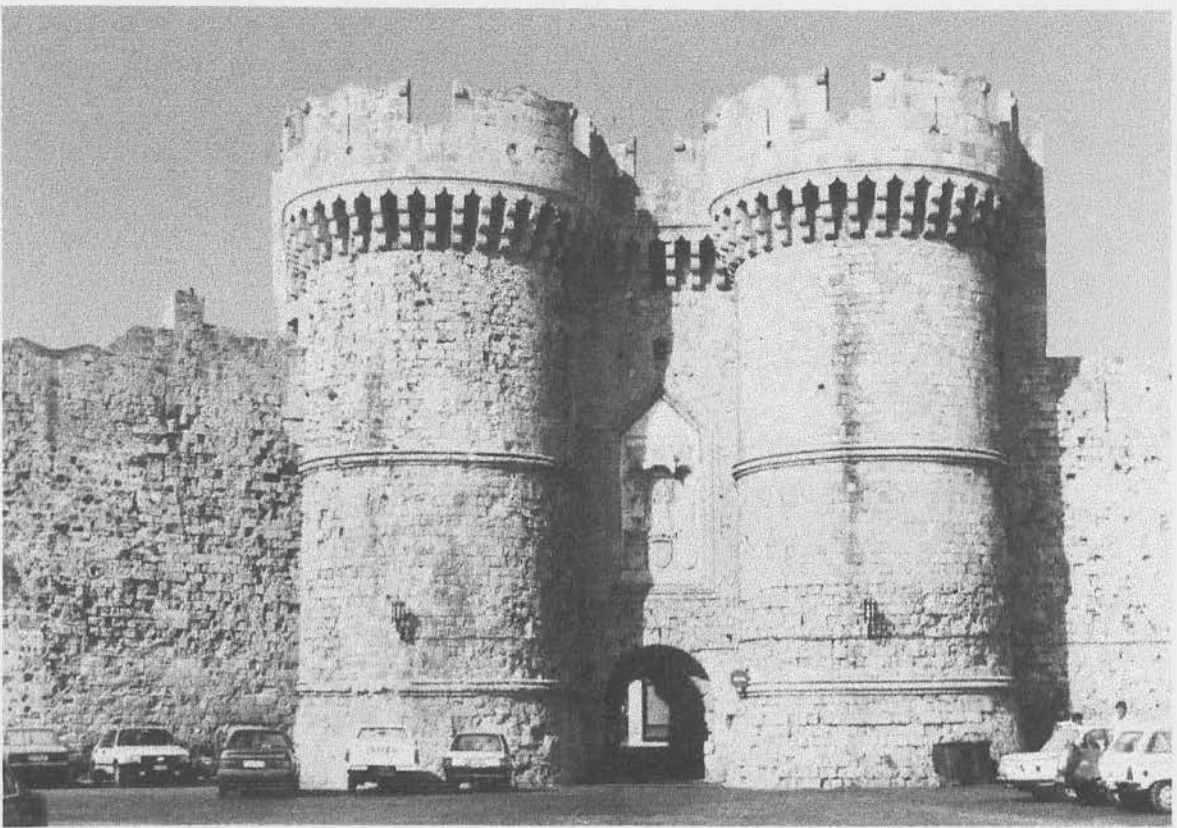
Προμαχώνις Αγγλίας
Bastion of England

ΓΛΩΣΣΑ ΠΡΟΒΗΝΣΙΑΣ - TONGUE OF PROVENCE

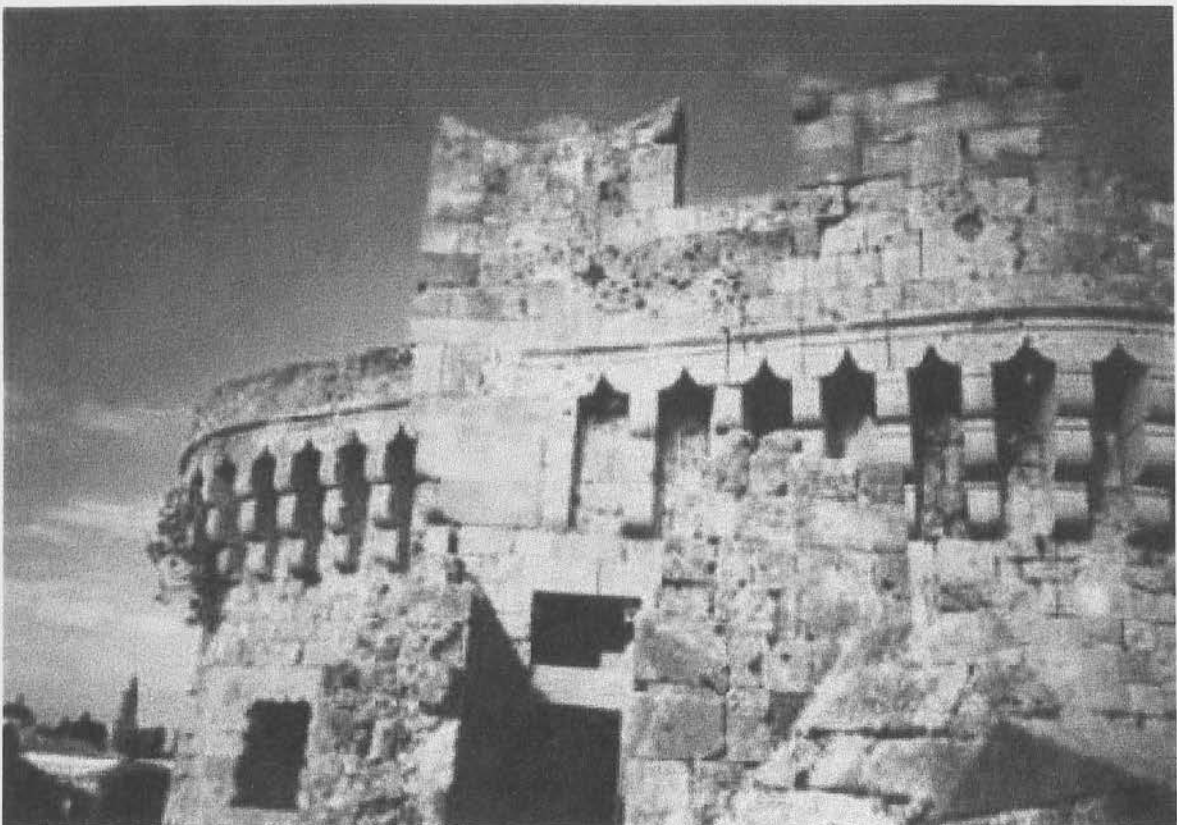
ΓΛΩΣΣΑ ΑΓΓΛΙΑΣ - TONGUE OF ENGLAND

- Πρωτοβυζαντινό "φρούριον"
Early Byzantine Fortress
- Οχυρώσεις Ιεροσολιτών ως το 1480
Hospitaller defences earlier than 1480
- Οχυρώσεις Ιεροσολιτών μετά το 1480
Hospitaller defences later than 1480

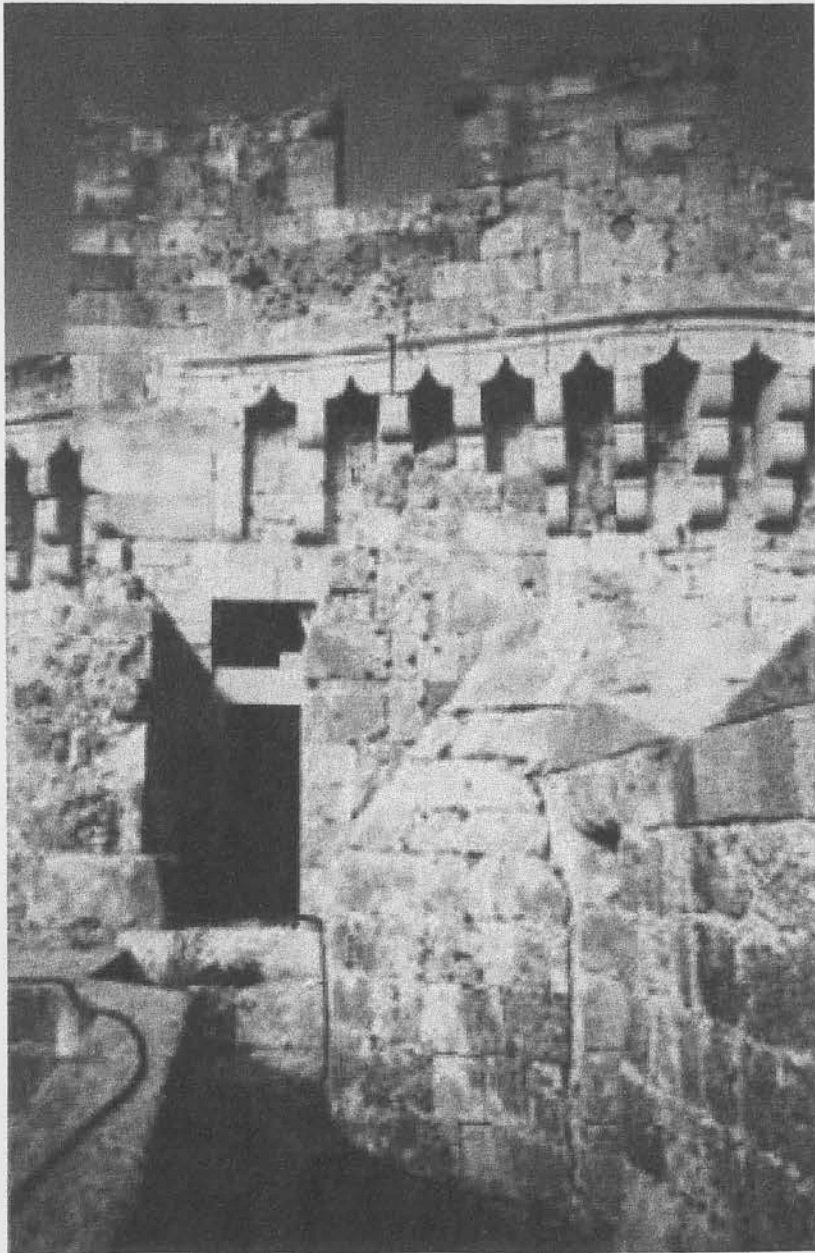

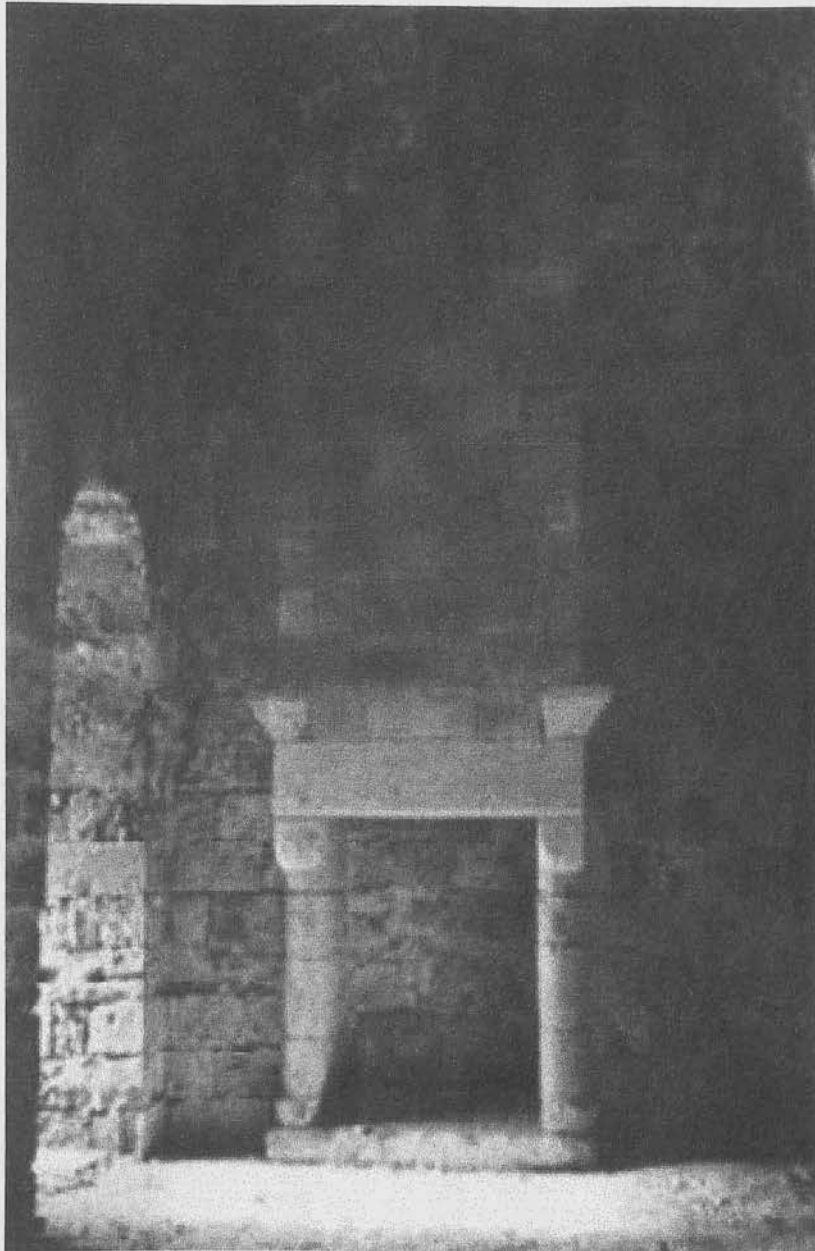
**Θαλασσινή πύλη, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Βόρεια πλευρά
(Γλώσσα Καστίλης)**

**Λεπτομέρεια περιδρόμου θαλασσινής πύλης, Εξωτερική
πλευρά των τειχών. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)**

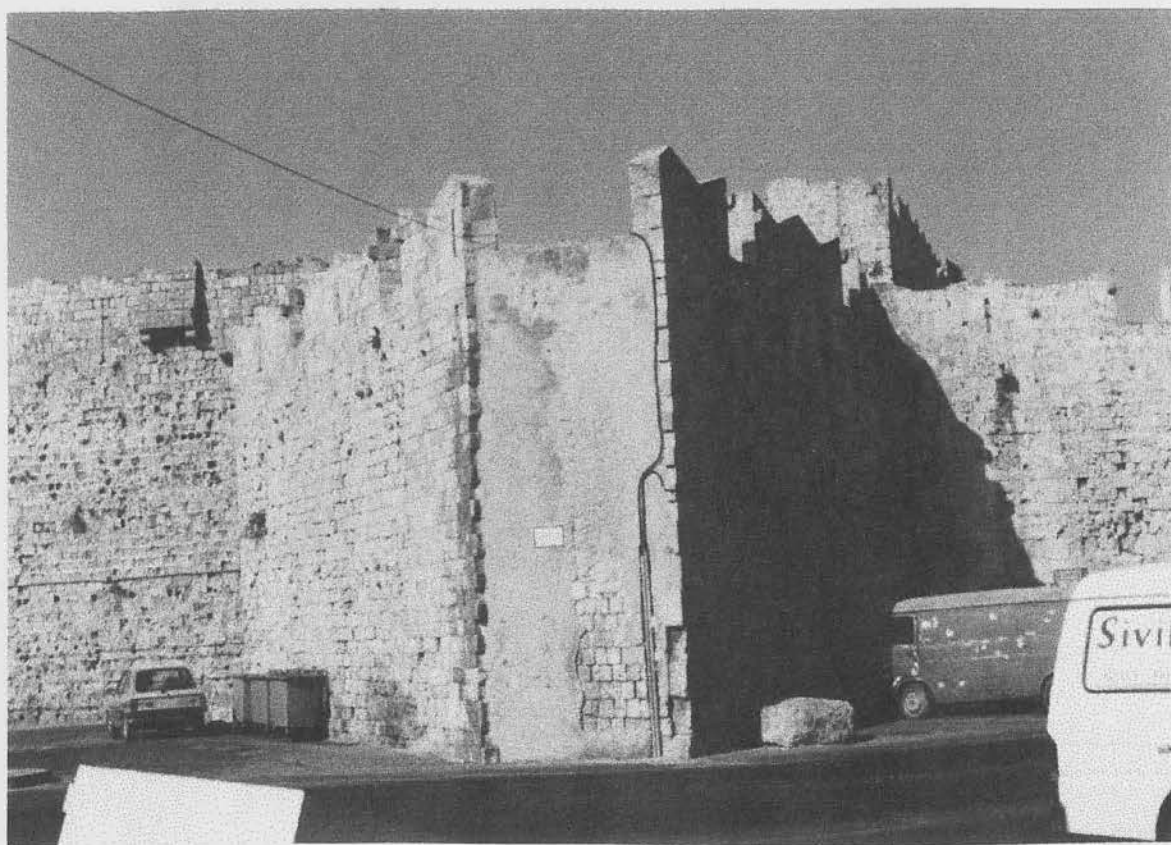
Λεπτομέρεια περιδρομού θαλασσινής πύλης, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

**Λεπτομέρεια στο τείχος της θαλασσινής πύλης. Εσωτερική πλευρά των τειχών. Βόρειο - Ανατολική πλευρά.
(Γλώσσα Καστίλης)**

**Περίδρομος θαλασσινής πύλης, Εσωτερική πλευρά των τειχών.
Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)**

**Γωνία τείχους κοντά στην θαλασσινή πύλη. Εξωτερική πλευρά
του τείχους. Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)**

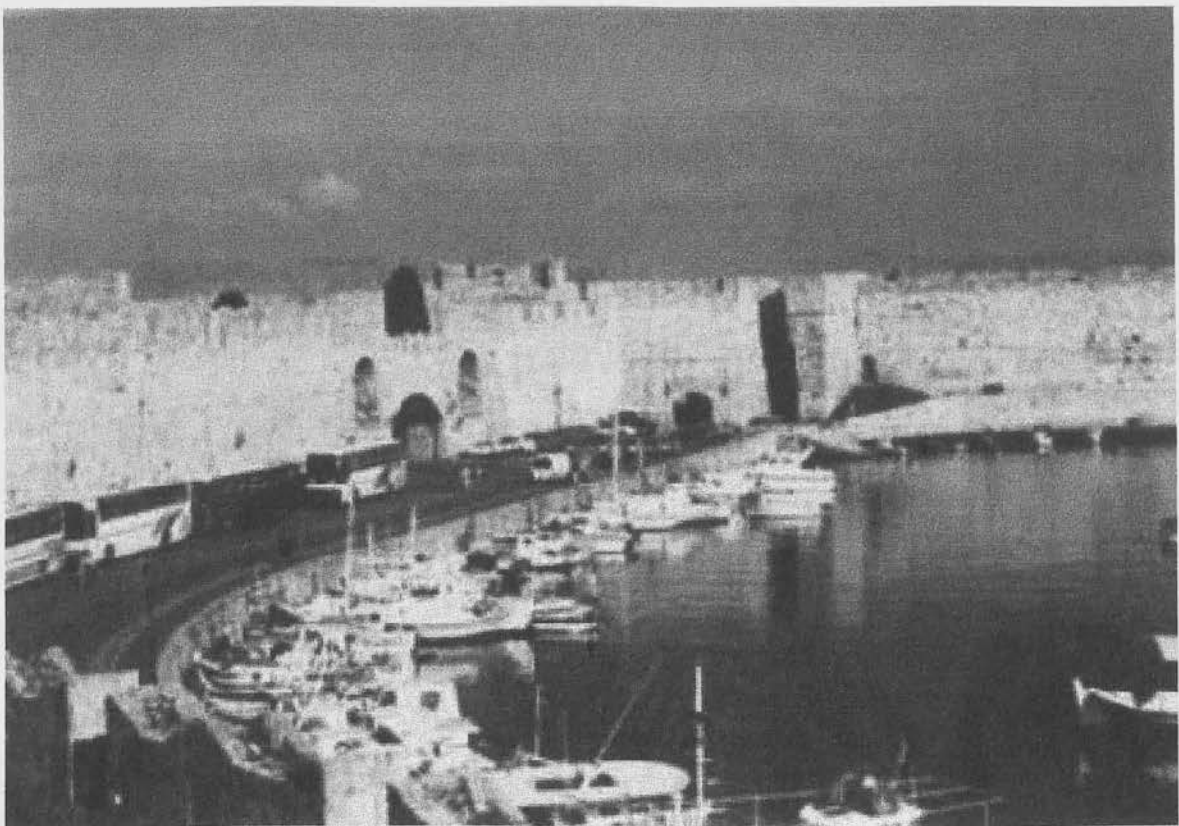

Θαλασσινή πύλη. Πάνω στον περίδρομο των τειχών. Βόρειο - Ανατολική πλευρά. (Γλώσσα Καστίλης)

Εξωτερική πλευρά των τειχών. Λιμάνι. Βόρειο - Ανατολική πλευρά

(Γλώσσα Καστίλης)

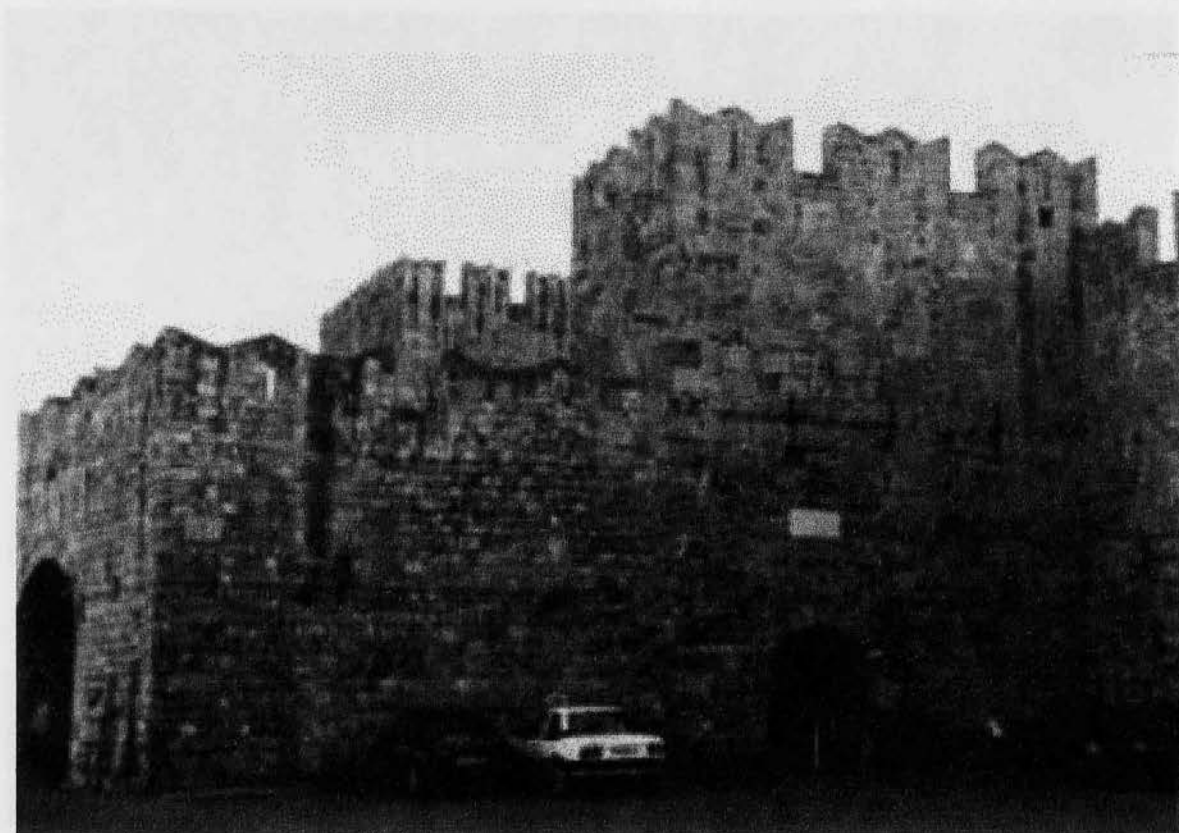
Εξωτερική πλευρά των τειχών. Λιμάνι. Βόρειο - Ανατολική πλευρά Βόρειο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

**Πύλη Αρνάλδου και Ταρσανά, Εξωτερική πλευρά των τειχών.
Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)**

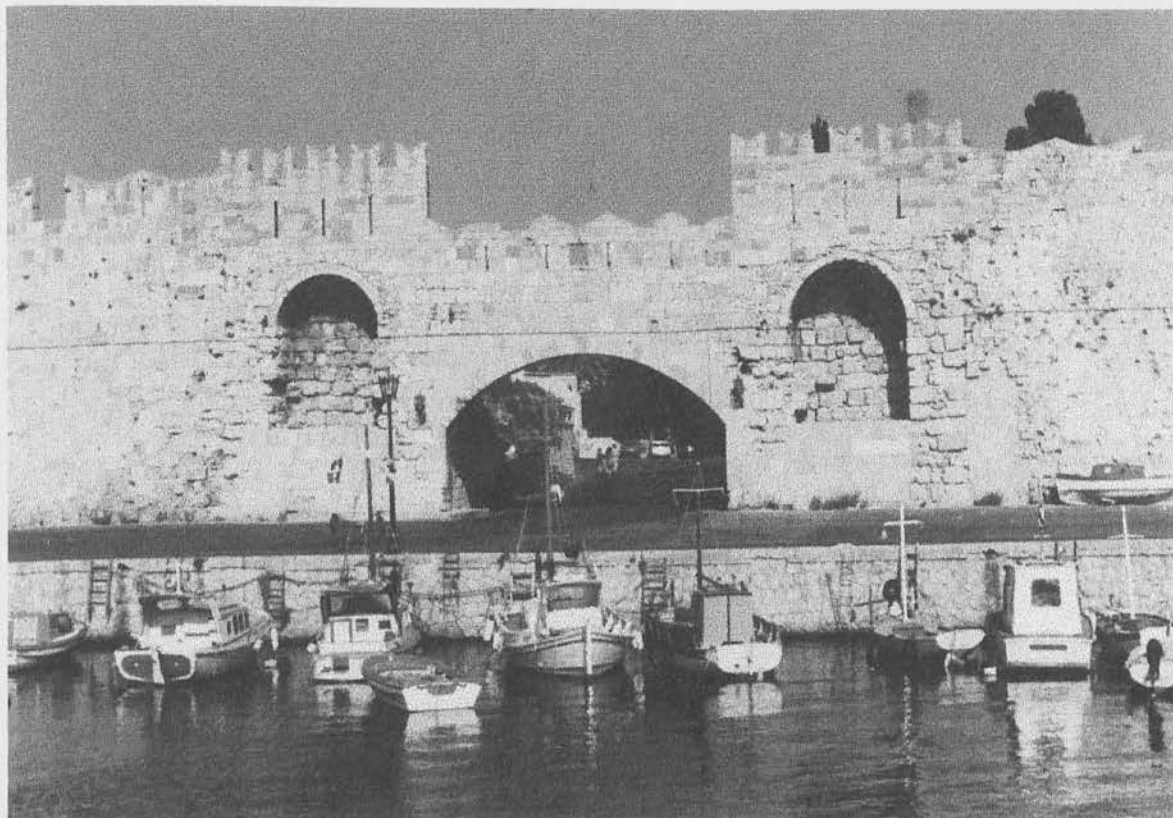
**Πύργος Ναγιάκ, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Ανατολική
πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)**

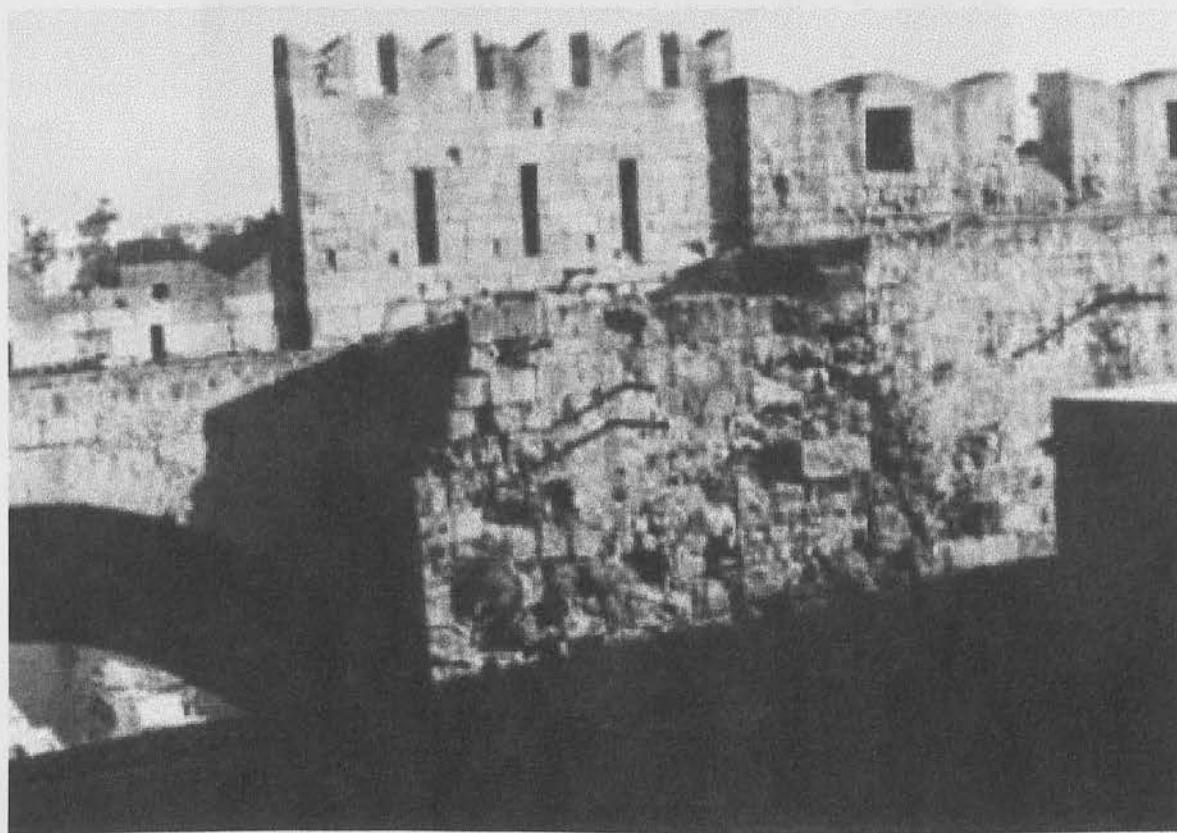
Πύλη Αρνάλδου, Εξωτερική πλευρά των τειχών Βόρειο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

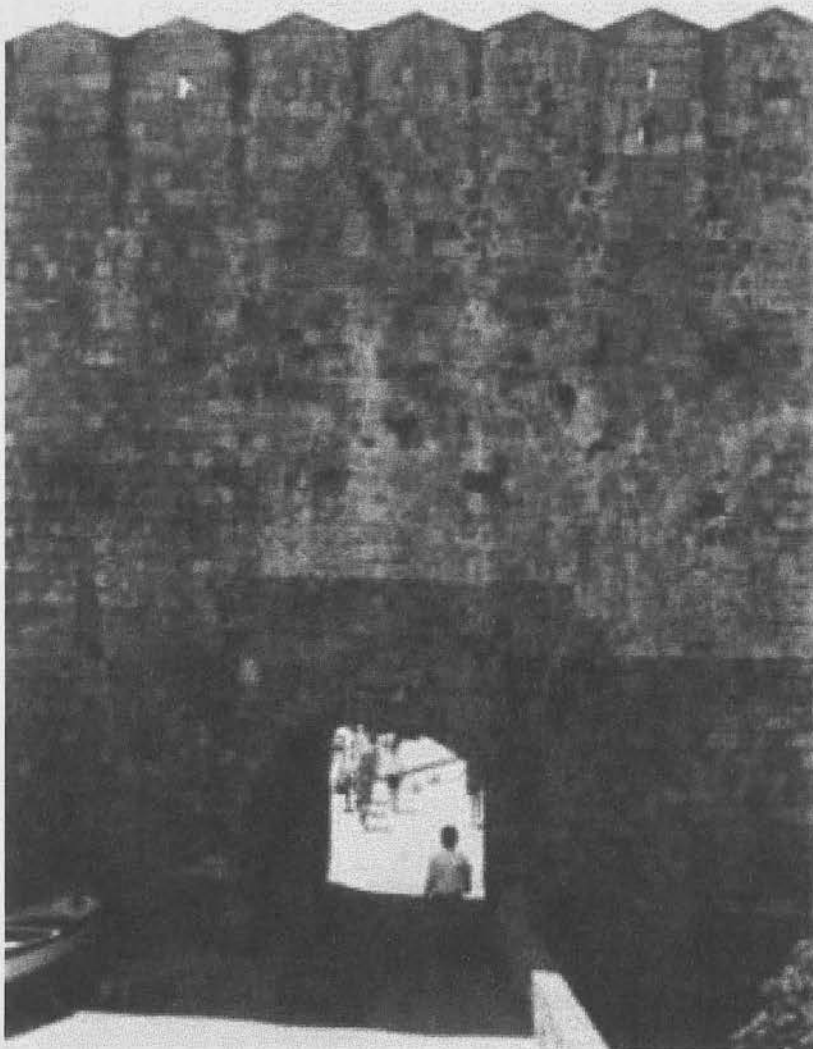
Παναγιά του κάστρου, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

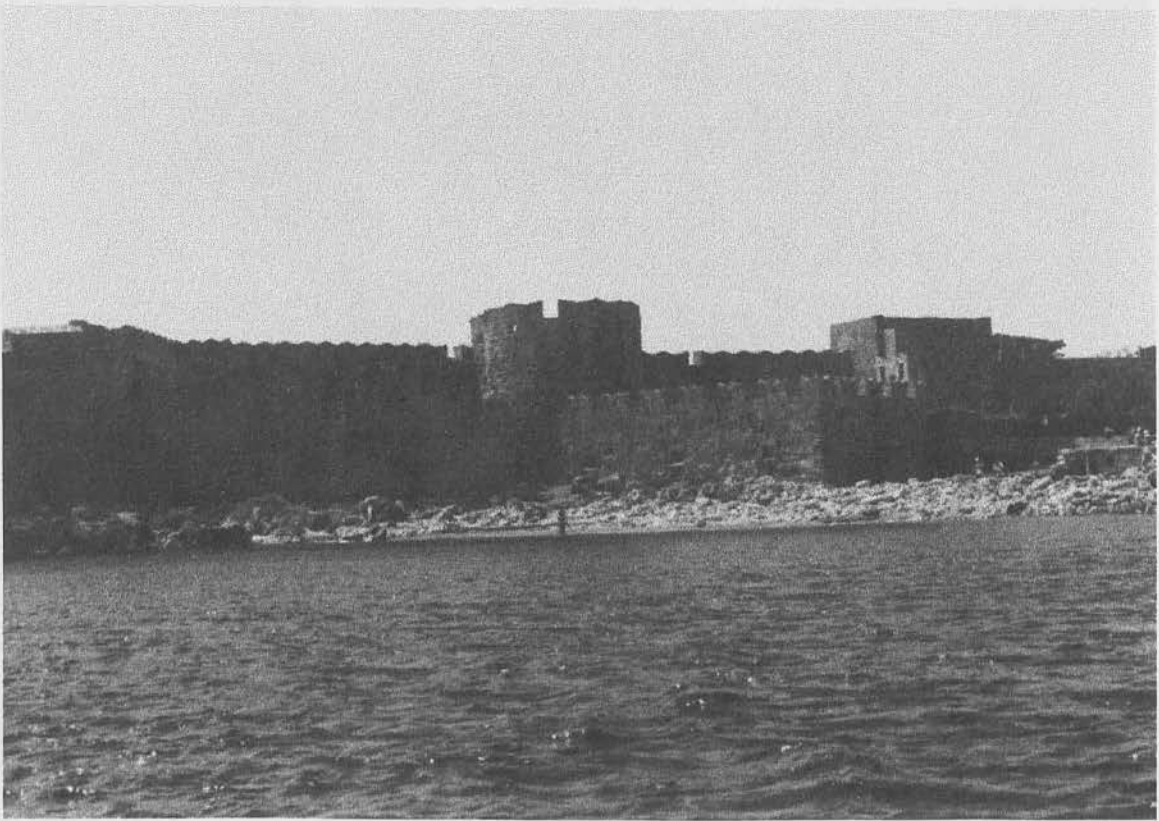
Πύλη Ταρσανά, Εξωτερική πλευρά των τειχών Βόρειο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Λεπτομέρεια στην πύλη του Ταρσανά, Εσωτερική πλευρά των τειχών Βόρειο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

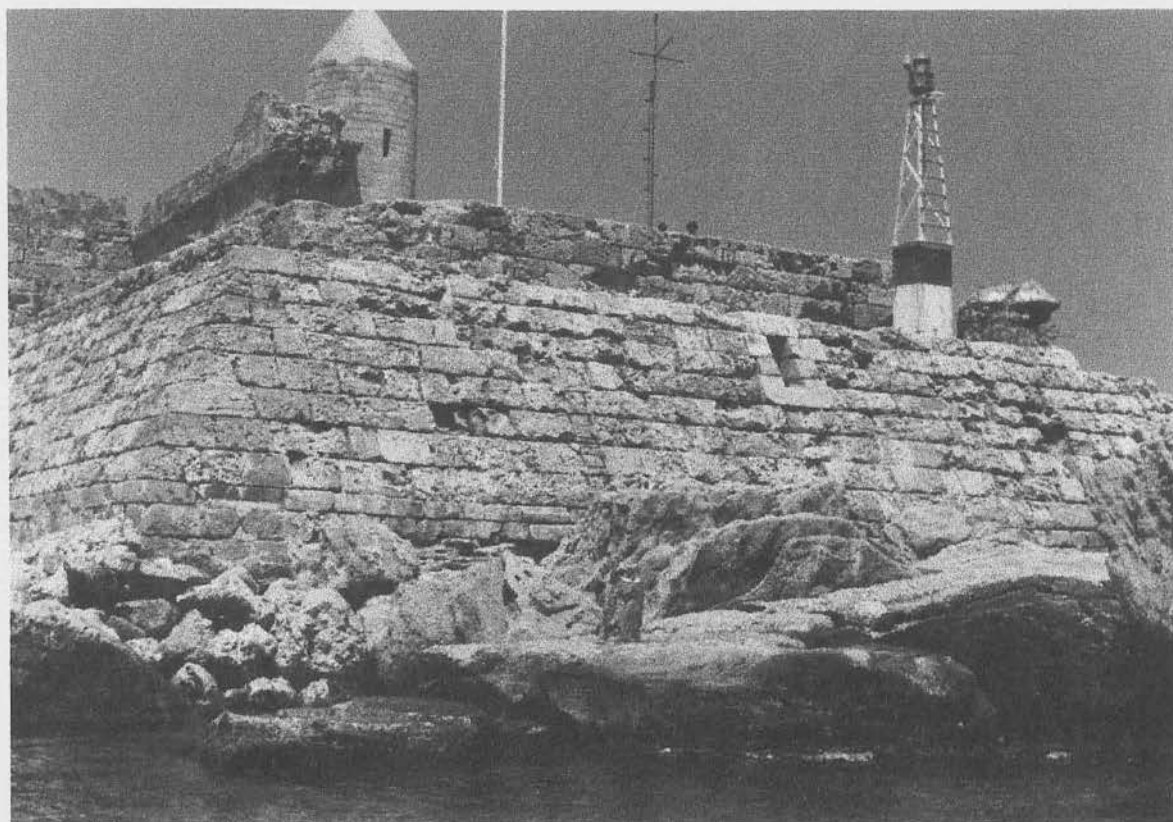
Πύλη του Αγίου Παύλου, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

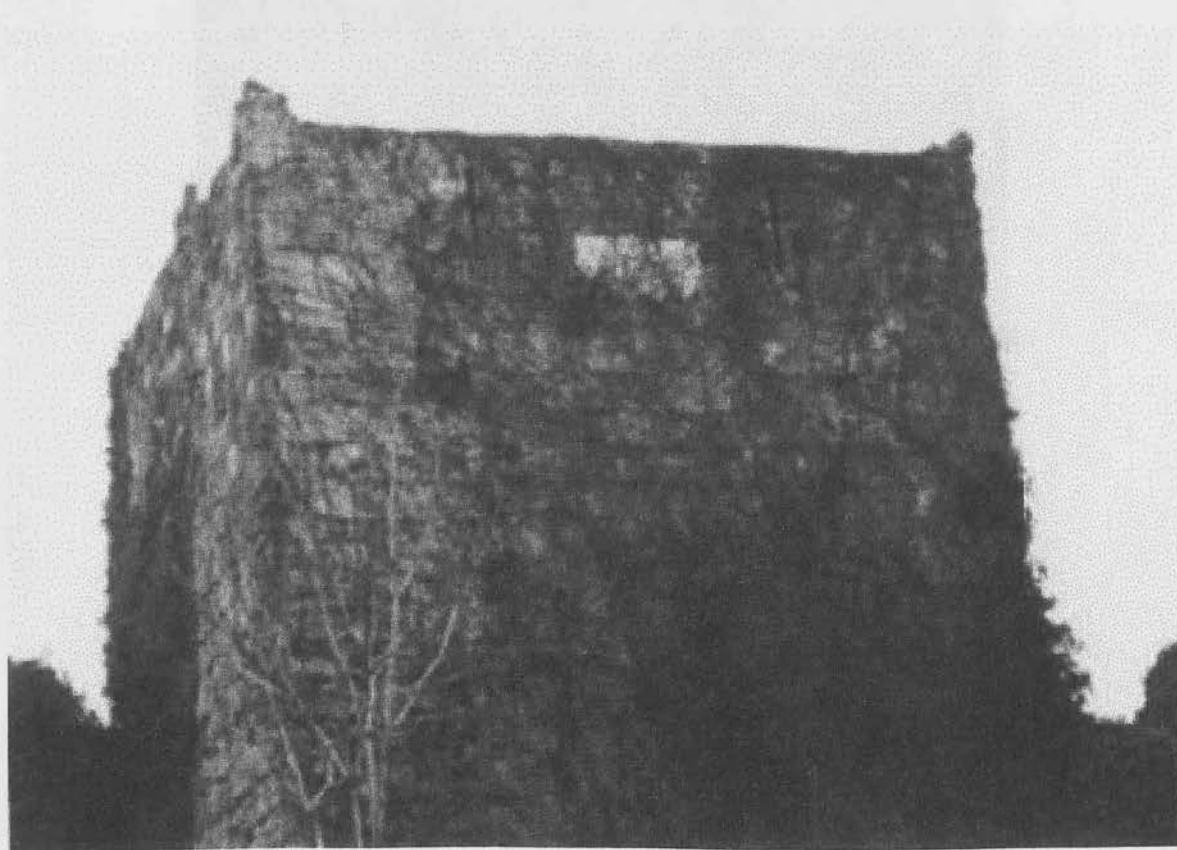
Πύργος Αγίου Παύλου, Εξωτερική πλευρά των τειχών Βόρειο πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Πύργος Ναγιάκ, Εξωτερική πλευρά των τειχών Βόρειο πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

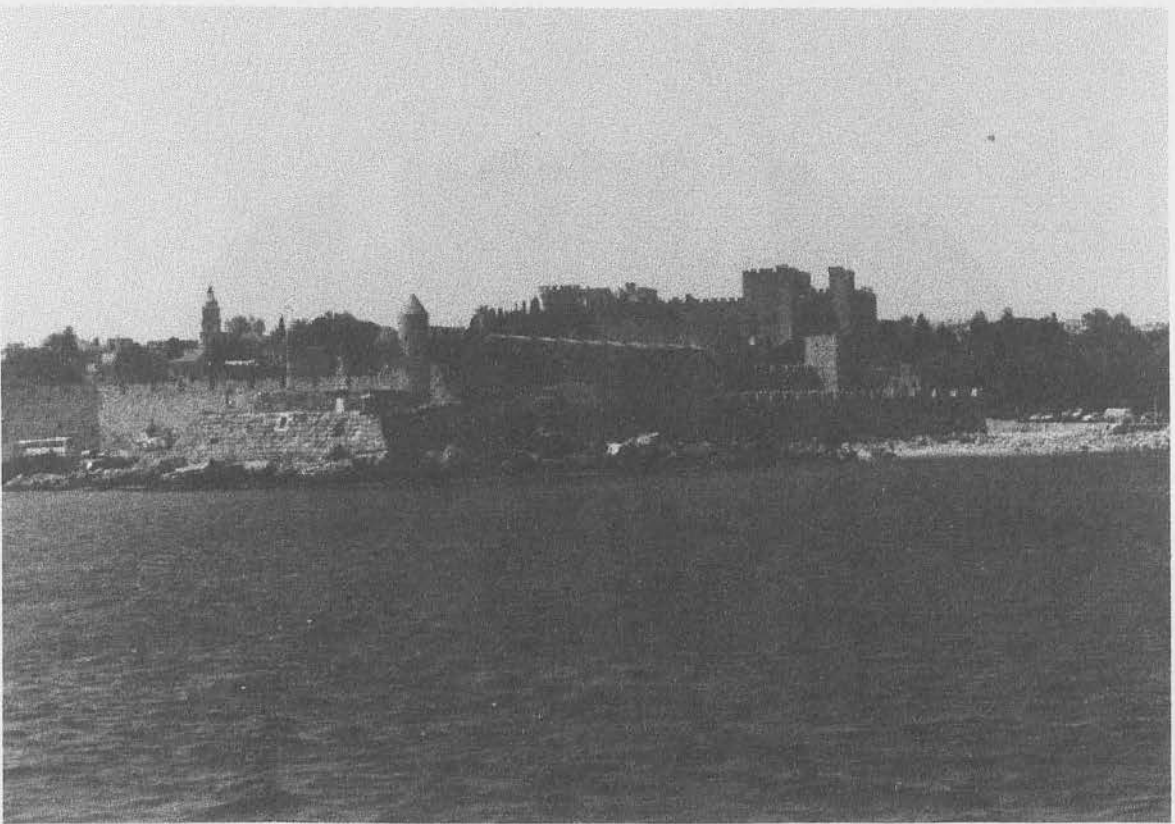
**Βάση του πύργου Ναγιάκ, Εξωτερική πλευρά των τειχών Βόρειο
- Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)**

**Πύργος Heredia στην πύλη Ελευθερίας, Εξωτερική πλευρά των
τειχών Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)**

Εσωτερικό τείχος πύλης Ελευθερίας, Εσωτερική πλευρά των τειχών Βόρειο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Πανοραμική όψη του πύργου Ναγιάκ, Εξωτερική πλευρά των τειχών όπου φαίνεται και το κάστρο των Ιπποτών Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Πύργος Αγίου Πέτρου, Εσωτερική πλευρά των τειχών Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Λεπτομέρεια πύργου Αγίου Πέτρου. Εξωτερική πλευρά των τειχών Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Προμαχώνας του Αποστόλου Πέτρου, Εσωτερική πλευρά των τειχών Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

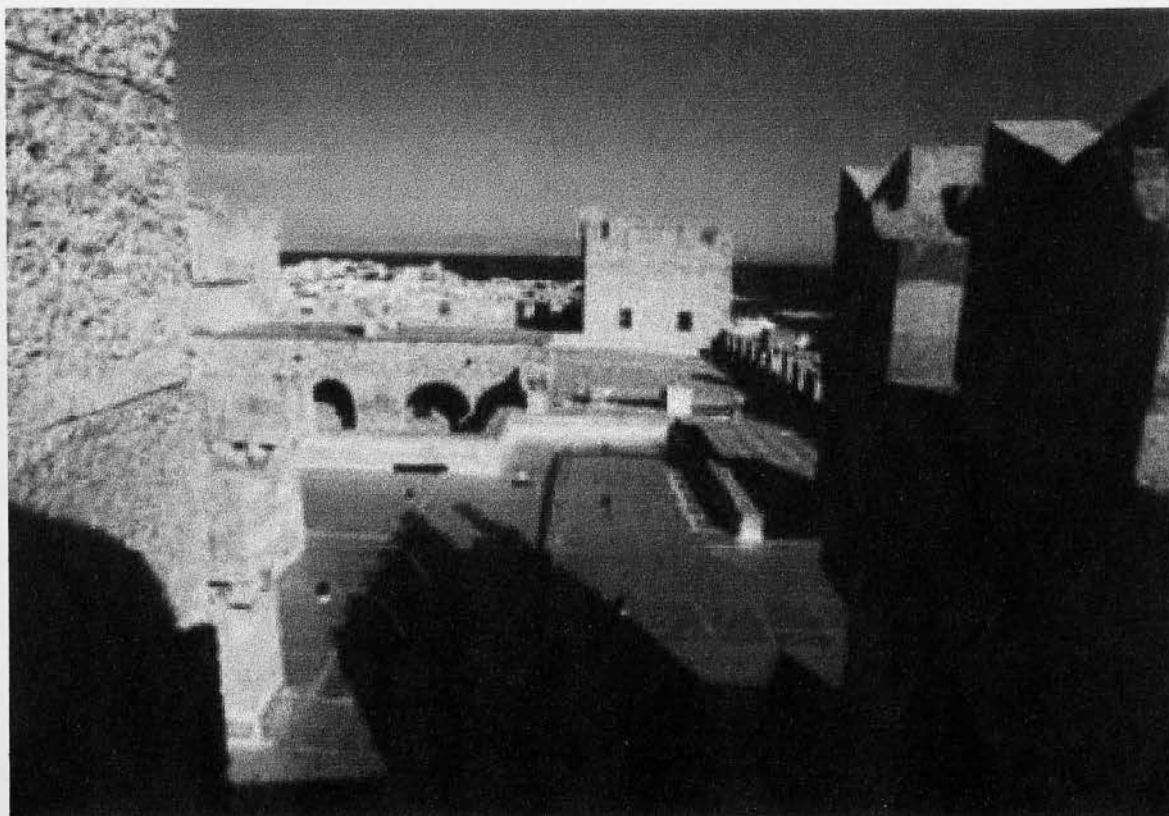
**Είσοδος τάφρου, Εξωτερική πλευρά των τειχών Βόρεια πλευρά
(Γλώσσα Γαλλίας)**

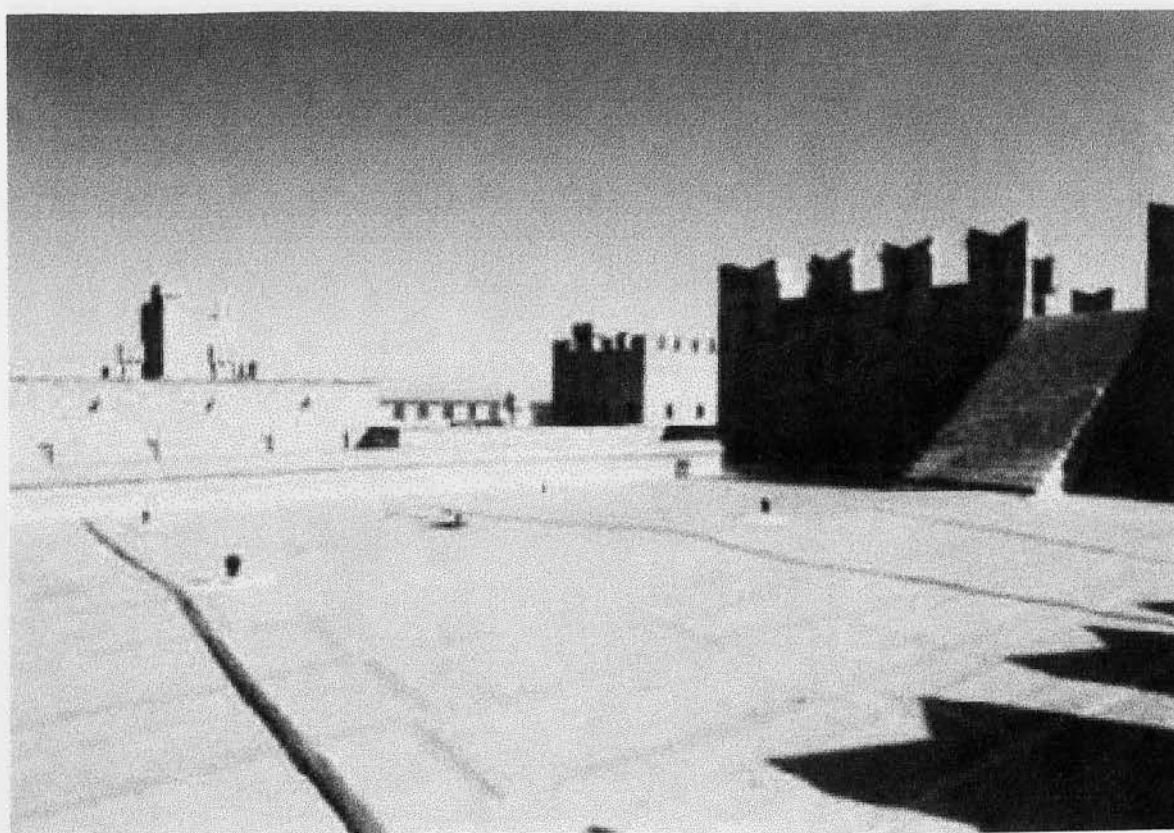
**Θέα απ' το Καστέλο προς τον πύργο του Αγίου Νικολάου
Εσωτερική πλευρά Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)**

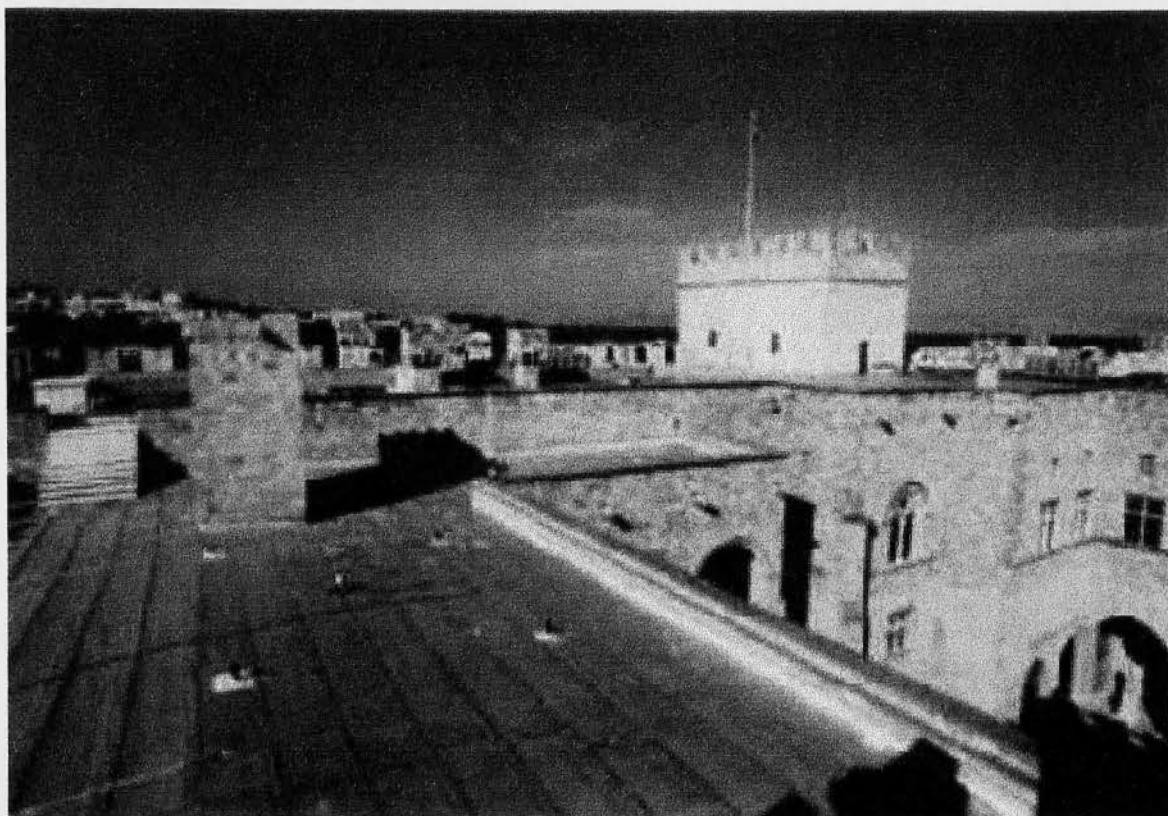
**Εσωτερικό του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου
Μαγίστρου), Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)**

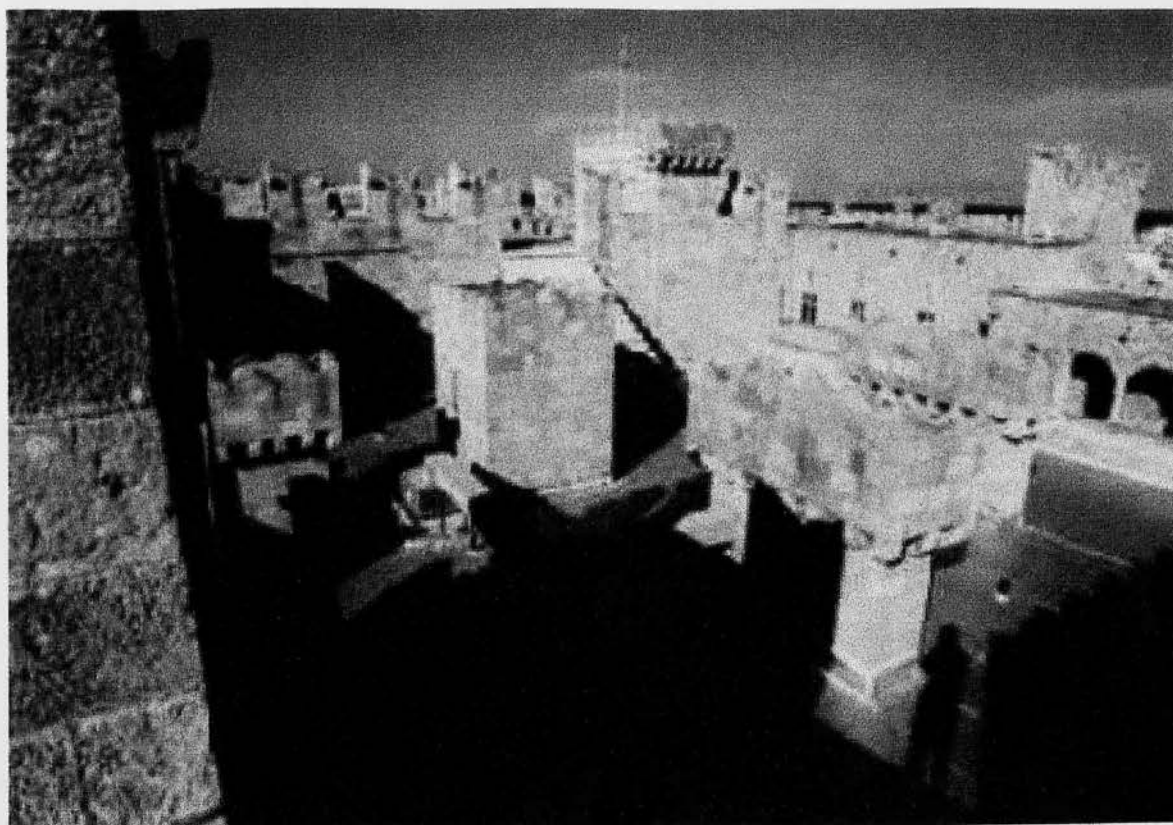
Δώμα του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου),
Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Δώμα του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου),
Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

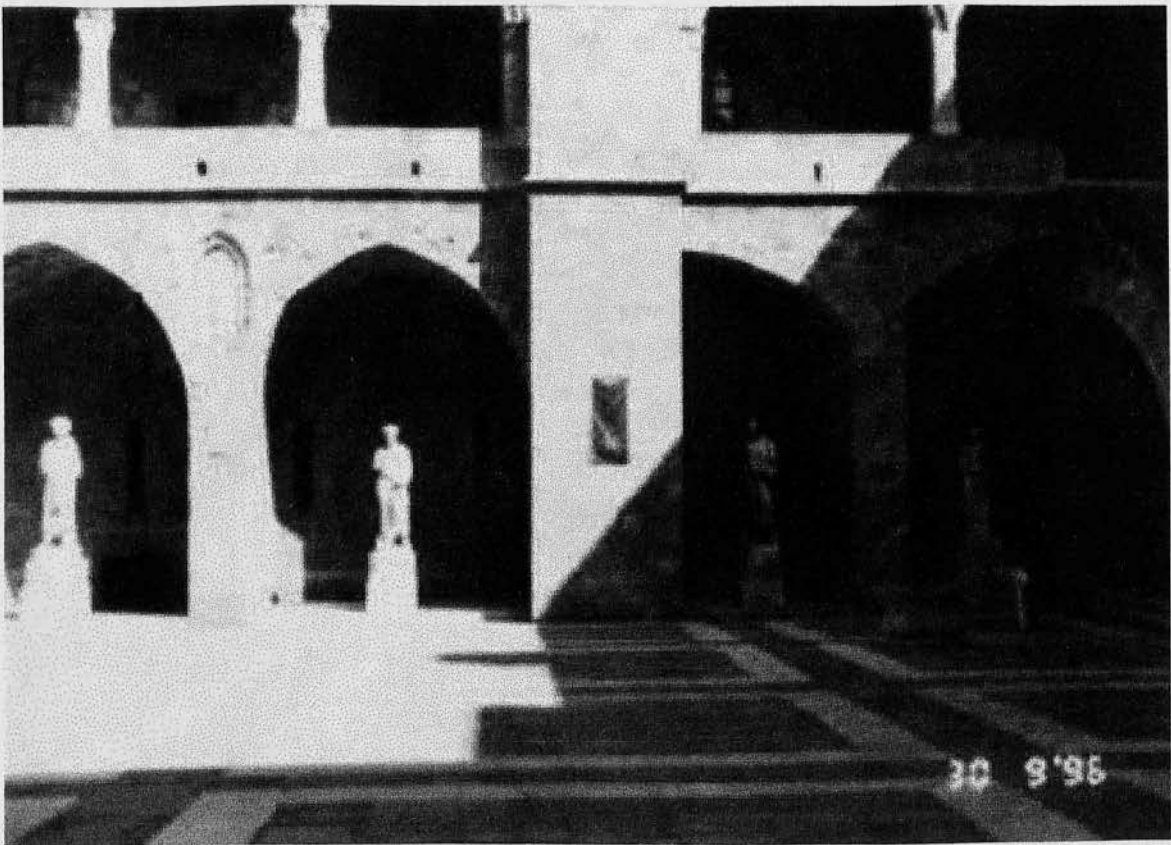
Δώμα του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου),
Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

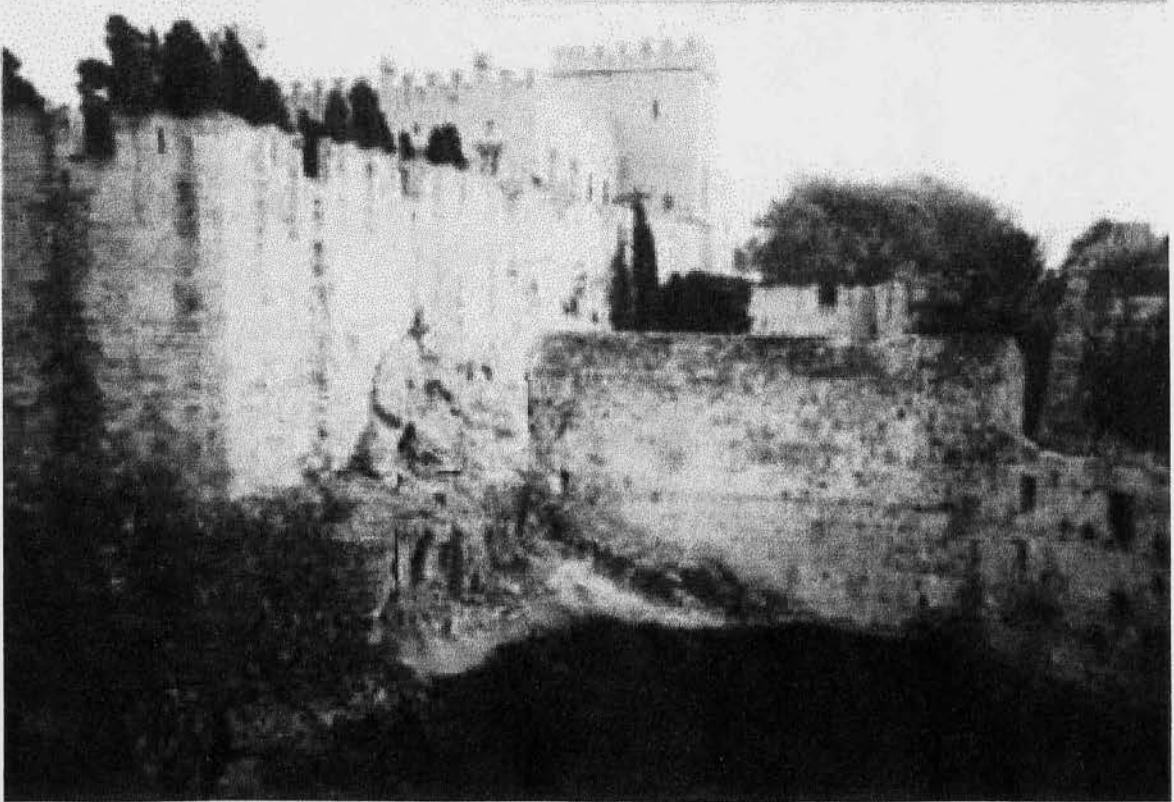
Δώμα του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου),
Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Δώμα του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου), Στο οποίο διακρίνεται το νέο λιμάνι. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Εσωτερική αυλή του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου), Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Εξωτερική όψη (σε διαγώνια θέση) του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου) και των τειχών. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

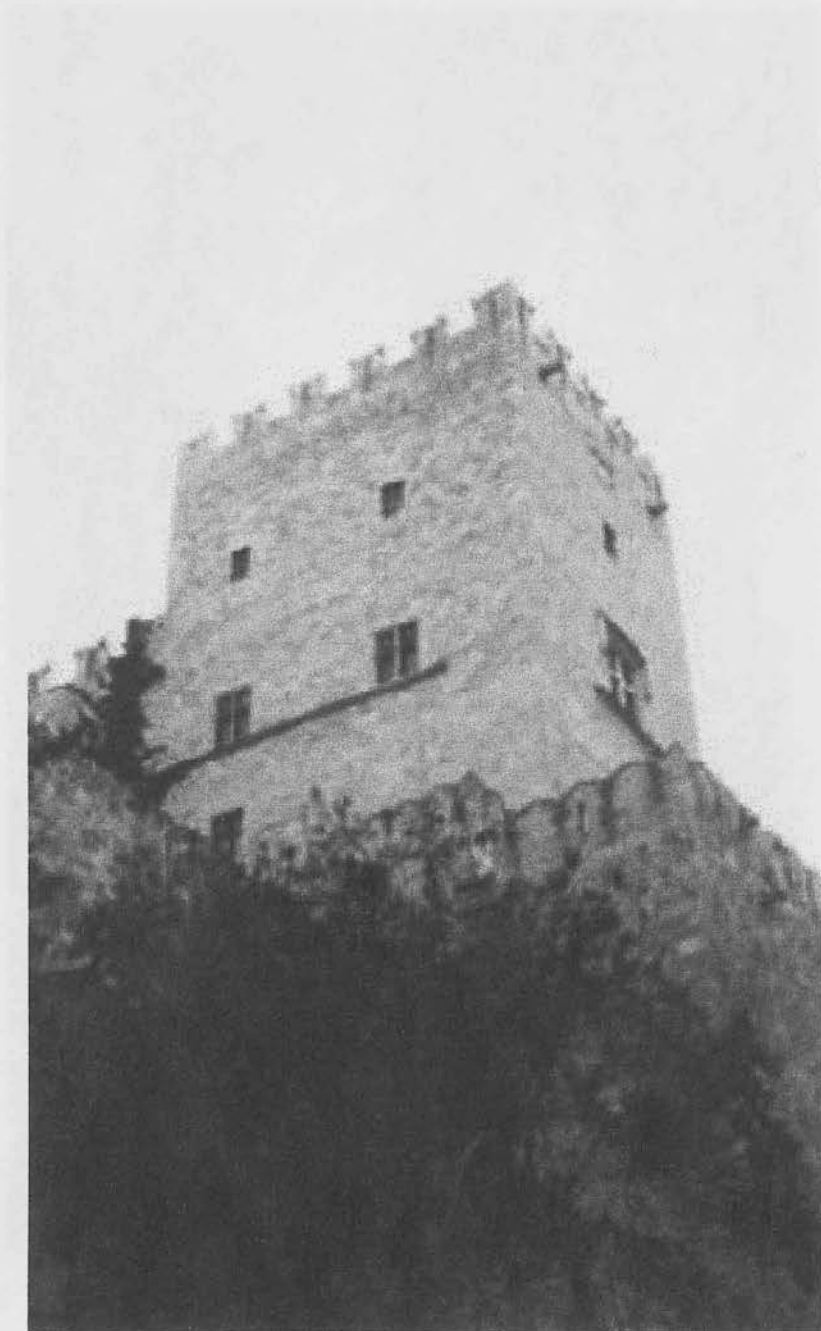
Όψη εξωτερικού τοίχου του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου), Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Όψη εξωτερικού τοίχου του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου), Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Γωνία του τείχους του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου), Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Πύργος στην γωνία του τείχους του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου), Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Πύργος Ragnac, Εξωτερική πλευρά των τειχών Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

**Λεπτομέρεια Πύργου Ragnac, Εξωτερική πλευρά των τειχών
Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)**

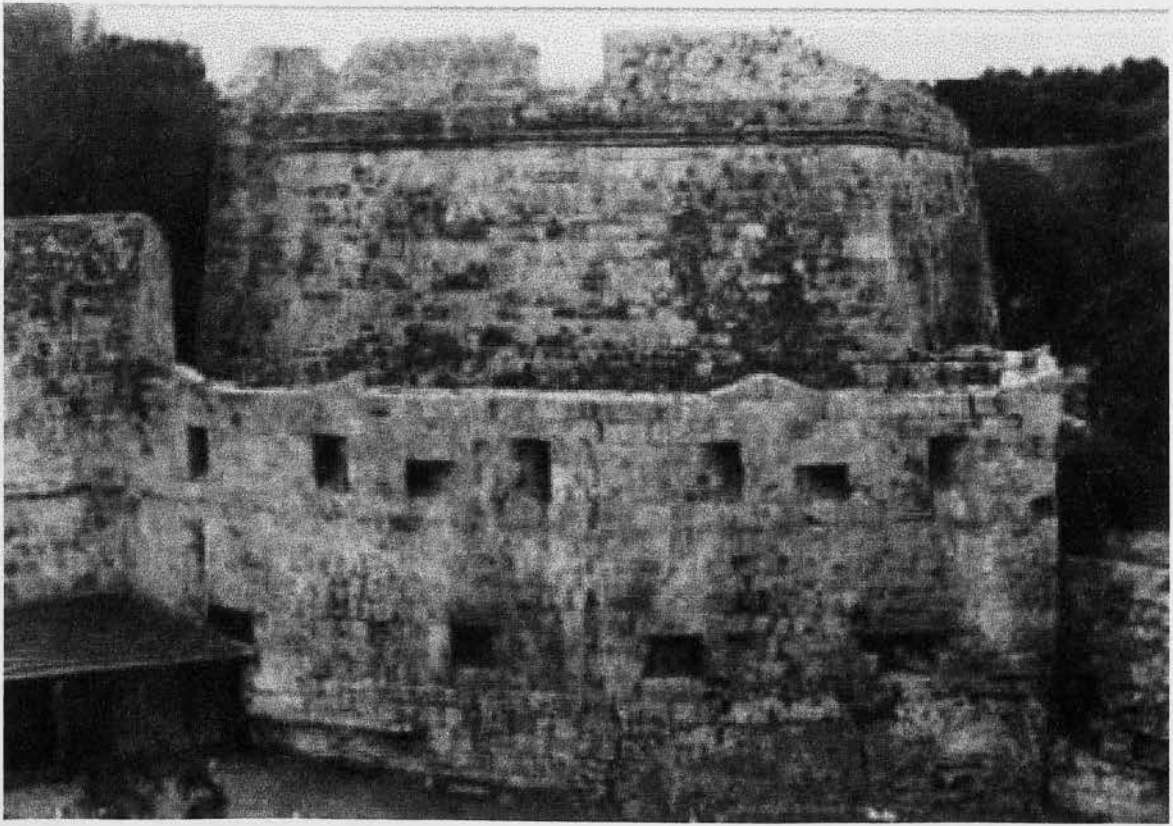
Προμαχώνας Αγίου Γεωργίου, Εσωτερική πλευρά πάνω στις επάλξεις του τείχους. Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

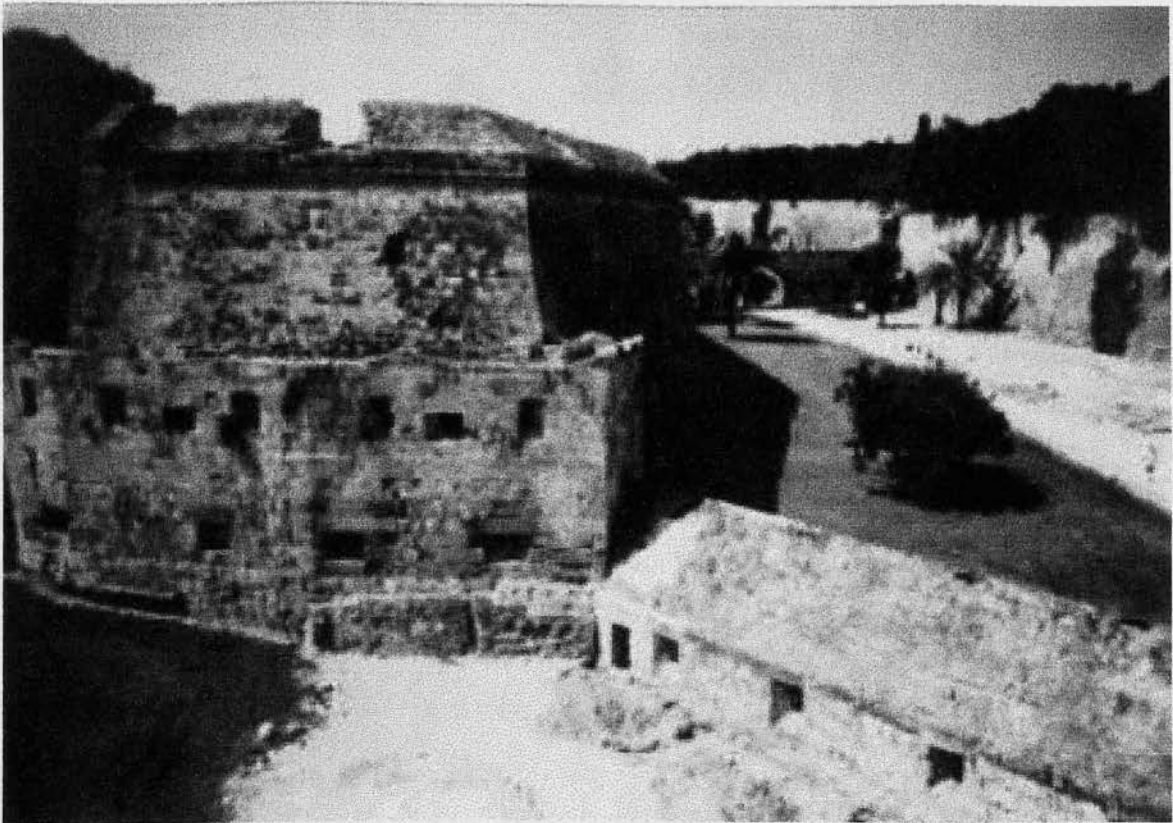
Προμαχώνας Αγίου Γεωργίου, Εσωτερική πλευρά λεπτομέρεια πάνω στις επάλξεις του τείχους. Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

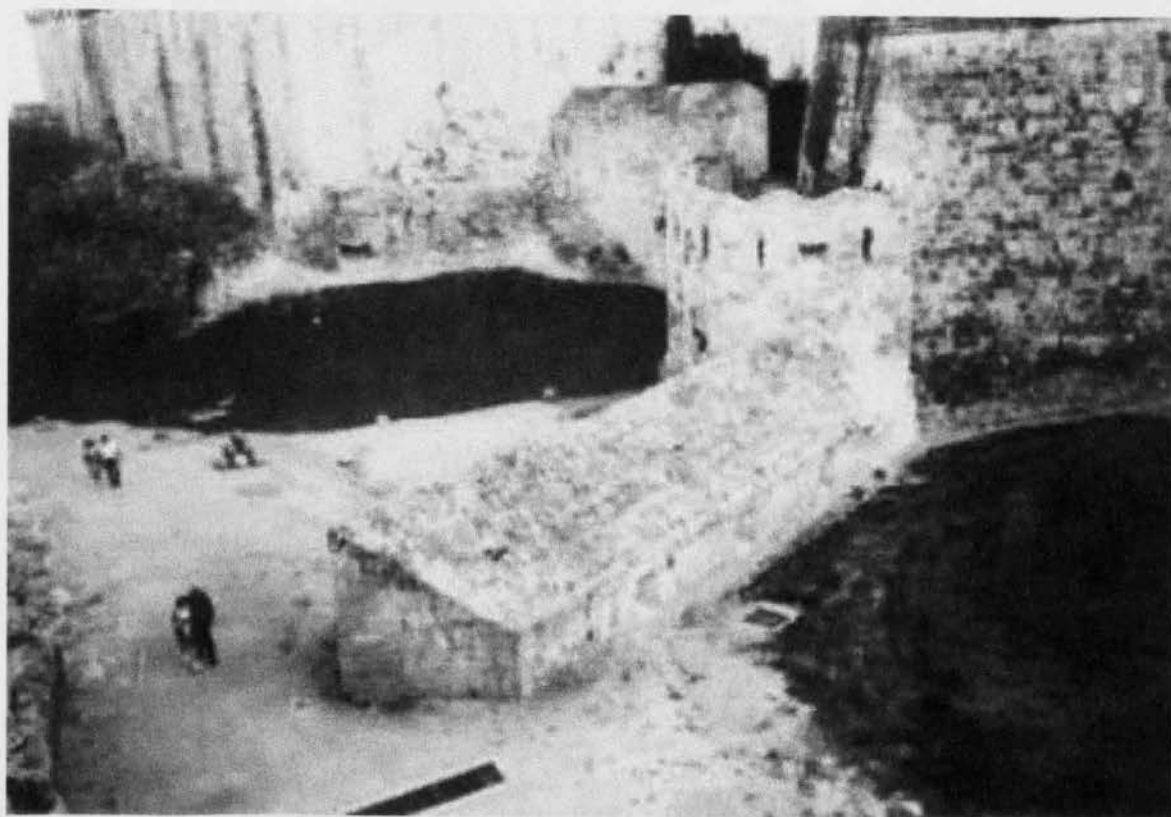
Προμαχώνας Αγίου Γεωργίου, Εσωτερική πύλη στις επάλξεις του τείχους. Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

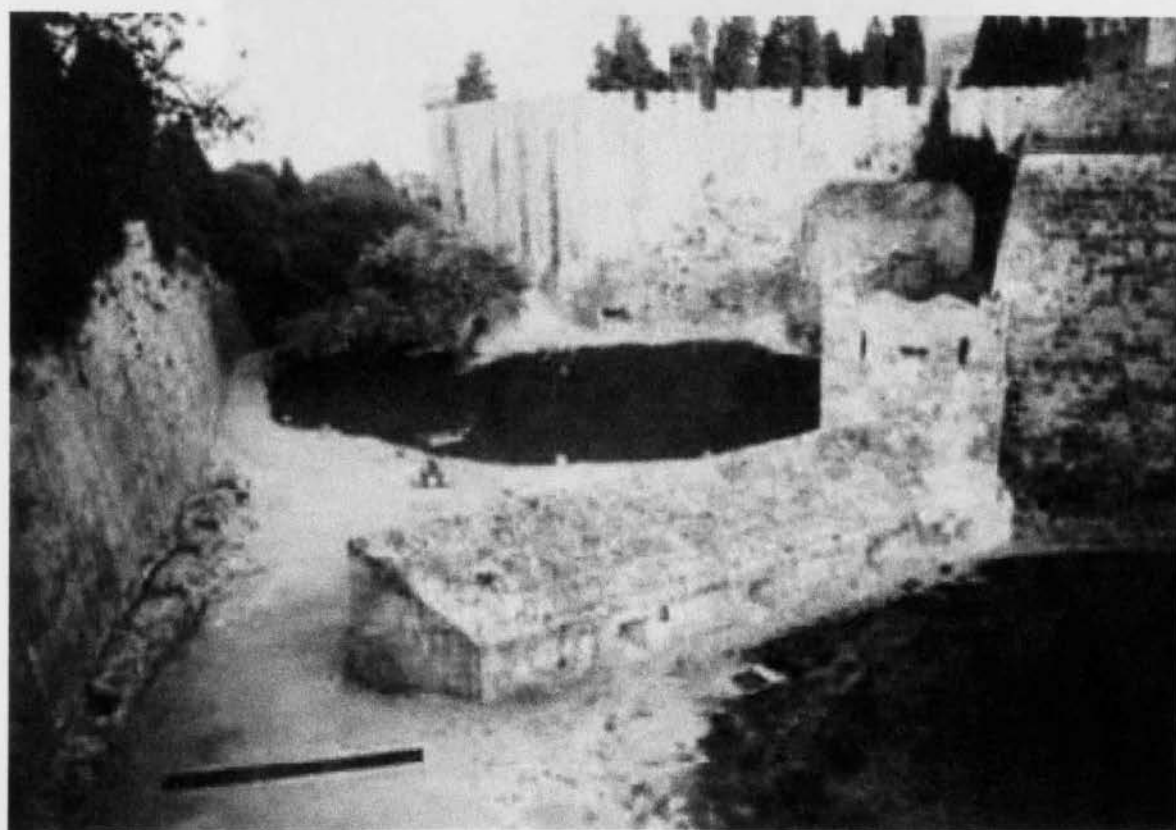
Εξωτερικό τείχος, Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Εξωτερικό τείχος και είσοδος Τάφρου, Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Είσοδος Τάφρου, Βόρειο - Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Γαλλίας)

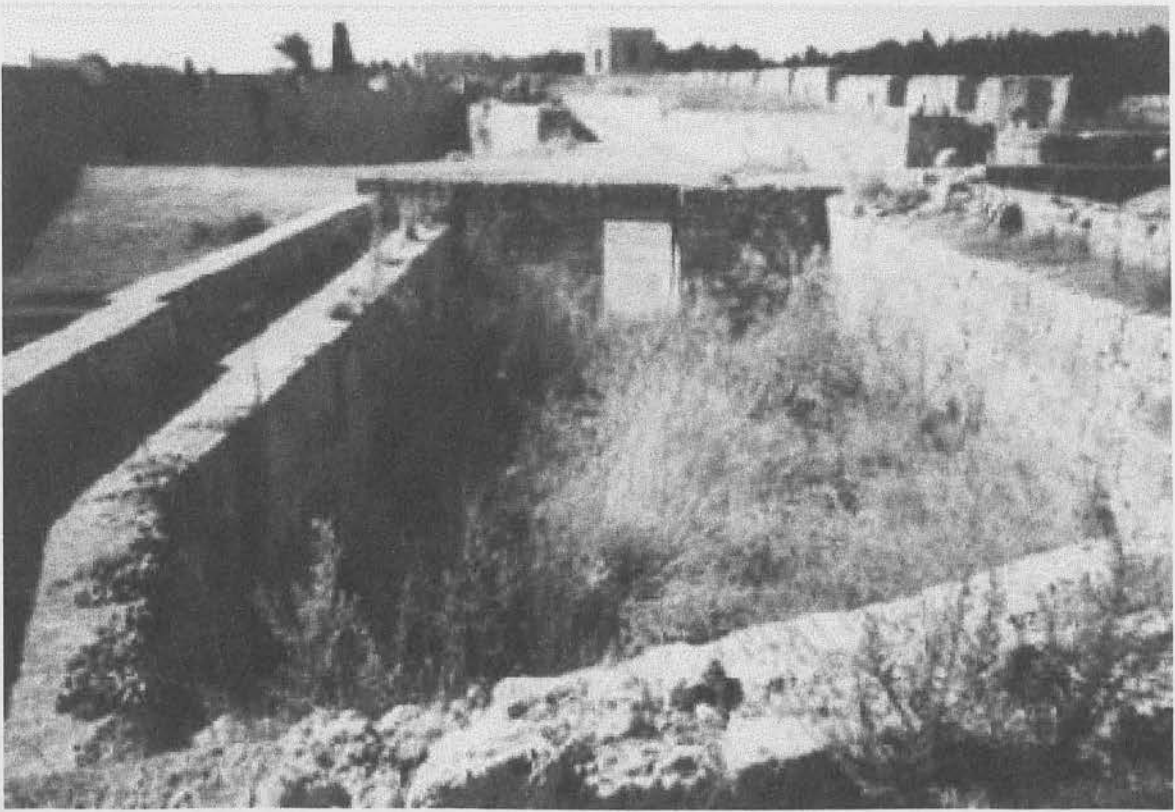
Εσωτερικό Τάφρου, εξωτερική πλευρά των τειχών του
εσωτερικού τμήματος και Contrascarga. Βόρειο - Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Γαλλίας)

Εξωτερικό τείχος, του εσωτερικού τμήματος των τειχών. Βόρειο -
Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Λεπτομέρεια εξωτερικού τείχους, του εσωτερικού τμήματος των τειχών. Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

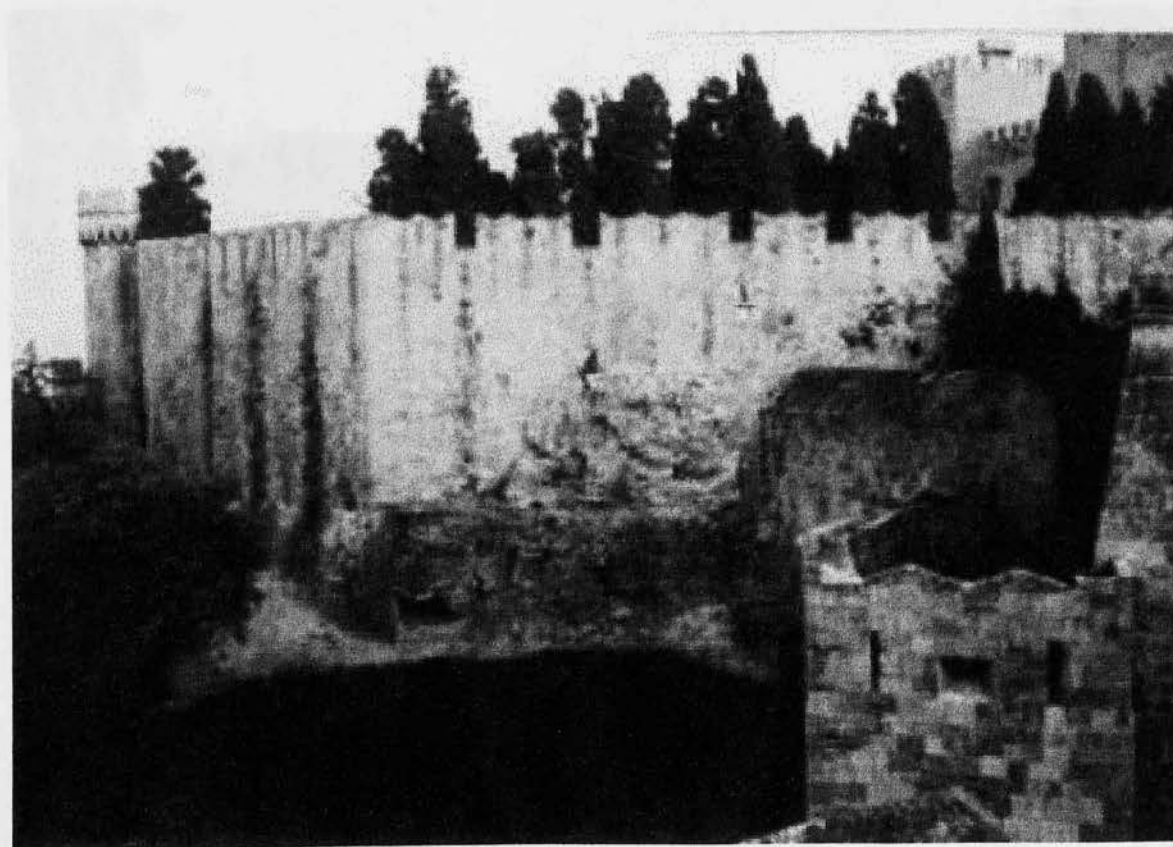
Οχύρωση πύλης D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου),
εσωτερικό πρόχωμα. Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γερμανίας)

Πύλη D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου), Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Γαλλίας - Γερμανίας)

Εξωτερική όψη του κάστρου των Ιπποτών (παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου) και των τειχών. Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας - Γερμανίας)

Εξωτερική όψη των τειχών του εσωτερικού τμήματος. Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας - Γερμανίας)

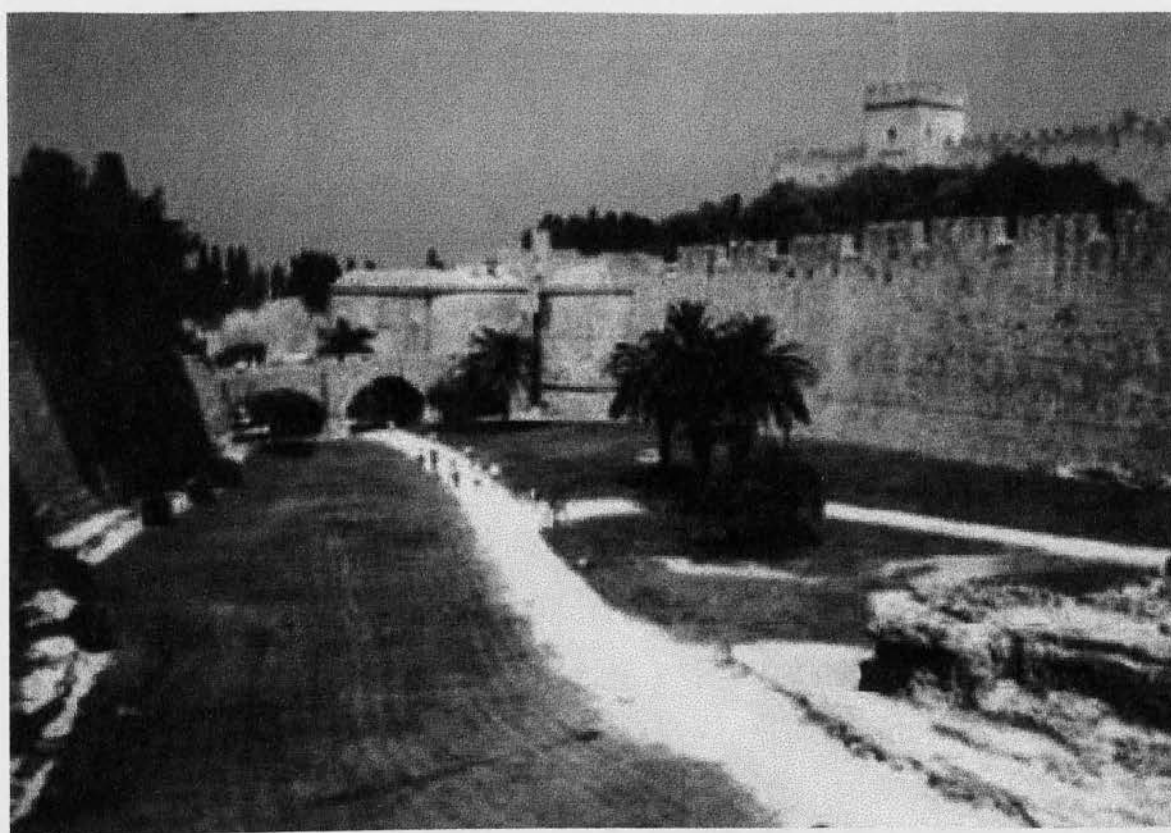
Πύλη D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου), εσωτερικό τάφρου
Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Πύλη D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου), εσωτερικό τάφρου
Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Πύλη D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου), εσωτερικό τάφρου
Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Πύλη D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου), εσωτερικό τάφρου
Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

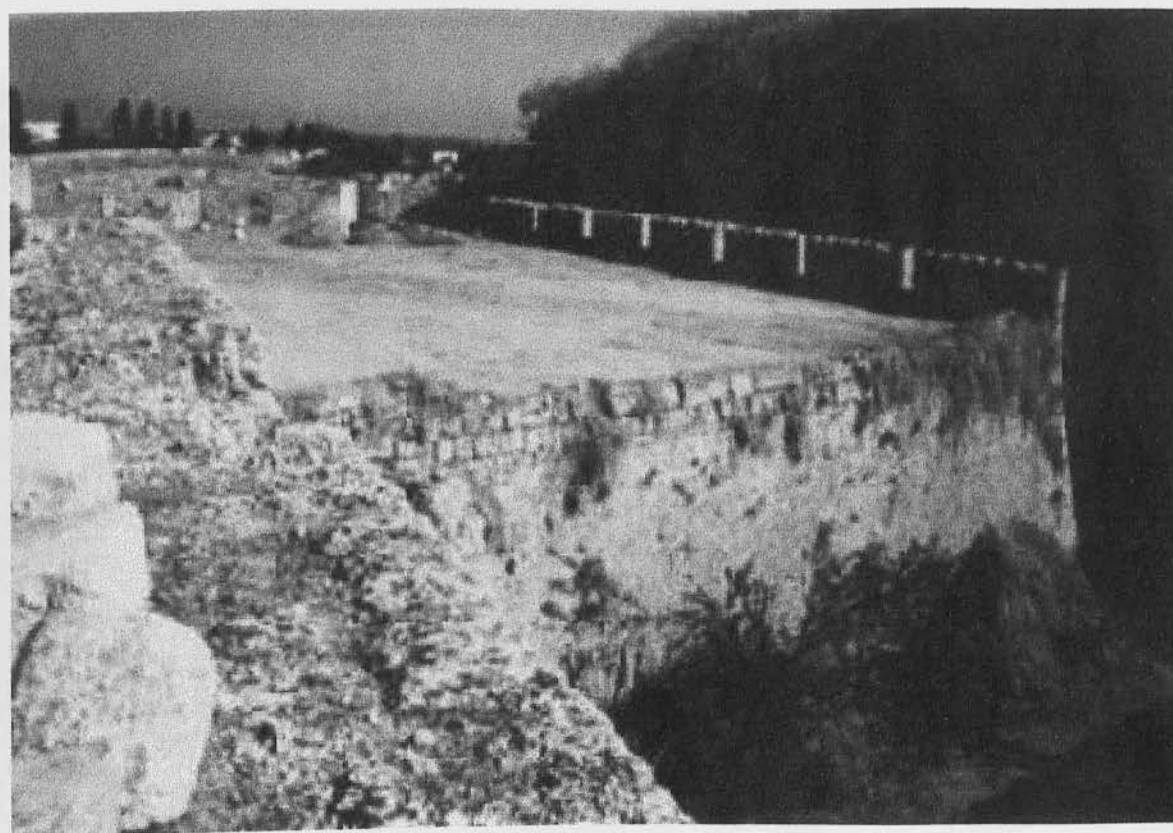
Πύλη D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου), εσωτερικό τάφρου
εξωτερική πλευρά των τειχών του εσωτερικού τμήματος και
Contrascarra. Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Πρόχωμα πύλης D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου),
εσωτερική πλευρά των τειχών του εσωτερικού τμήματος. Βόρειο -
Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

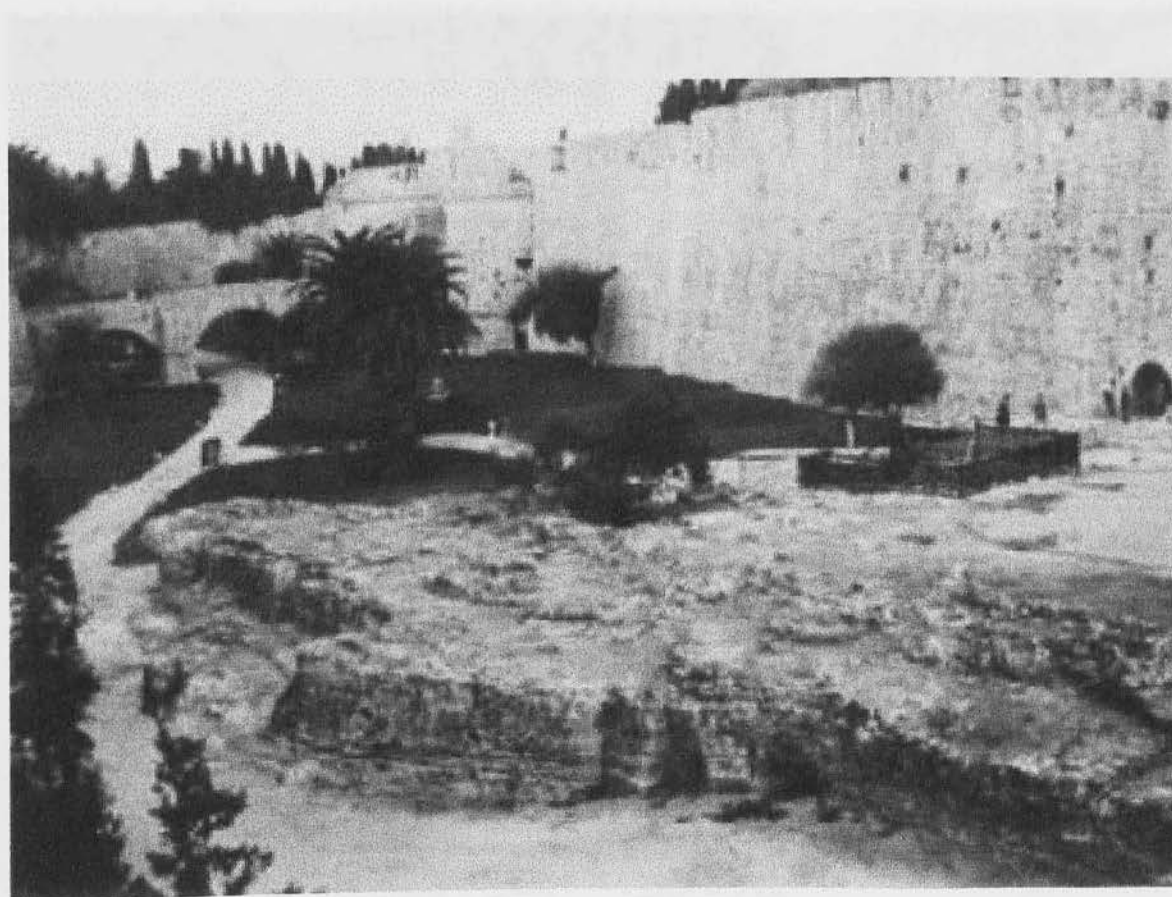
Πρόχωμα πύλης D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου),
εσωτερική πλευρά των τειχών του εσωτερικού τμήματος. Βόρειο -
Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

Πρόχωμα πύλης D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου),
εσωτερική πλευρά των τειχών του εσωτερικού τμήματος. Βόρειο -
Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γαλλίας)

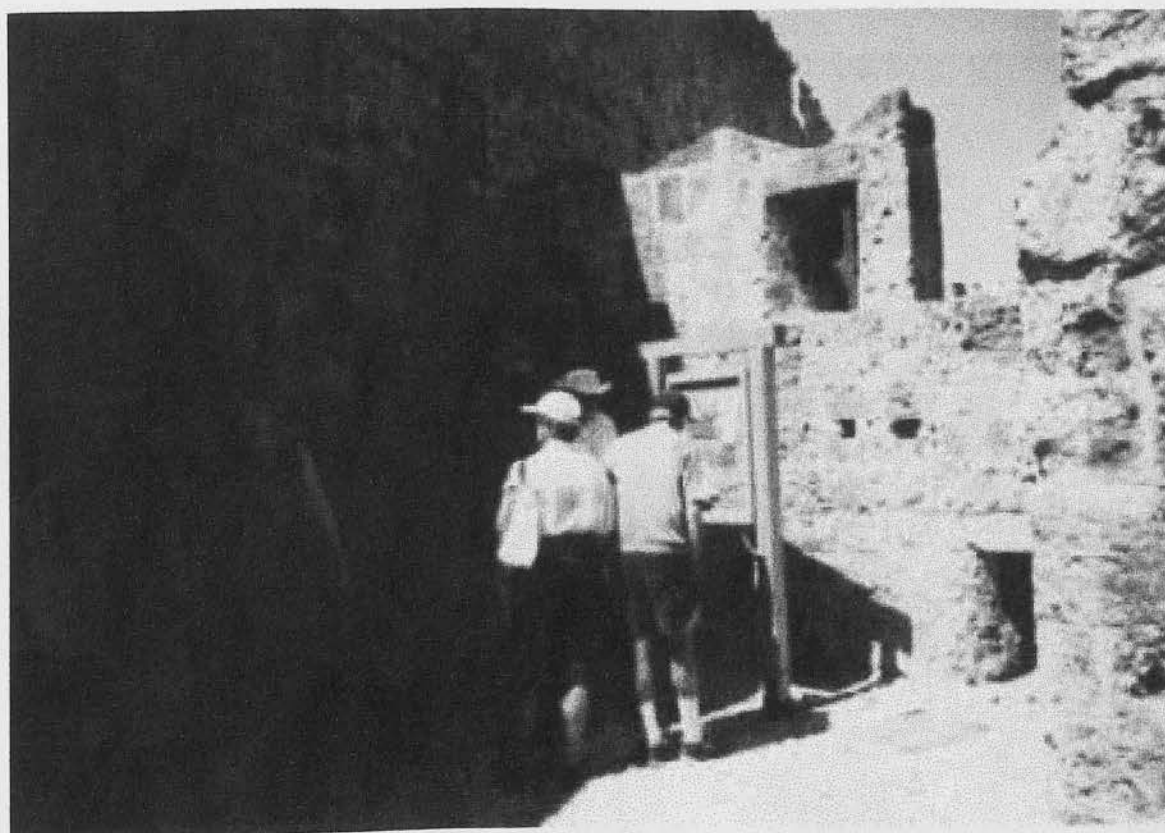
Εσωτερικό τάφρου από πύλη Αγίου Γεωργίου. Εξωτερική πλευρά των τειχών και Contrascarpa. Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γερμανίας)

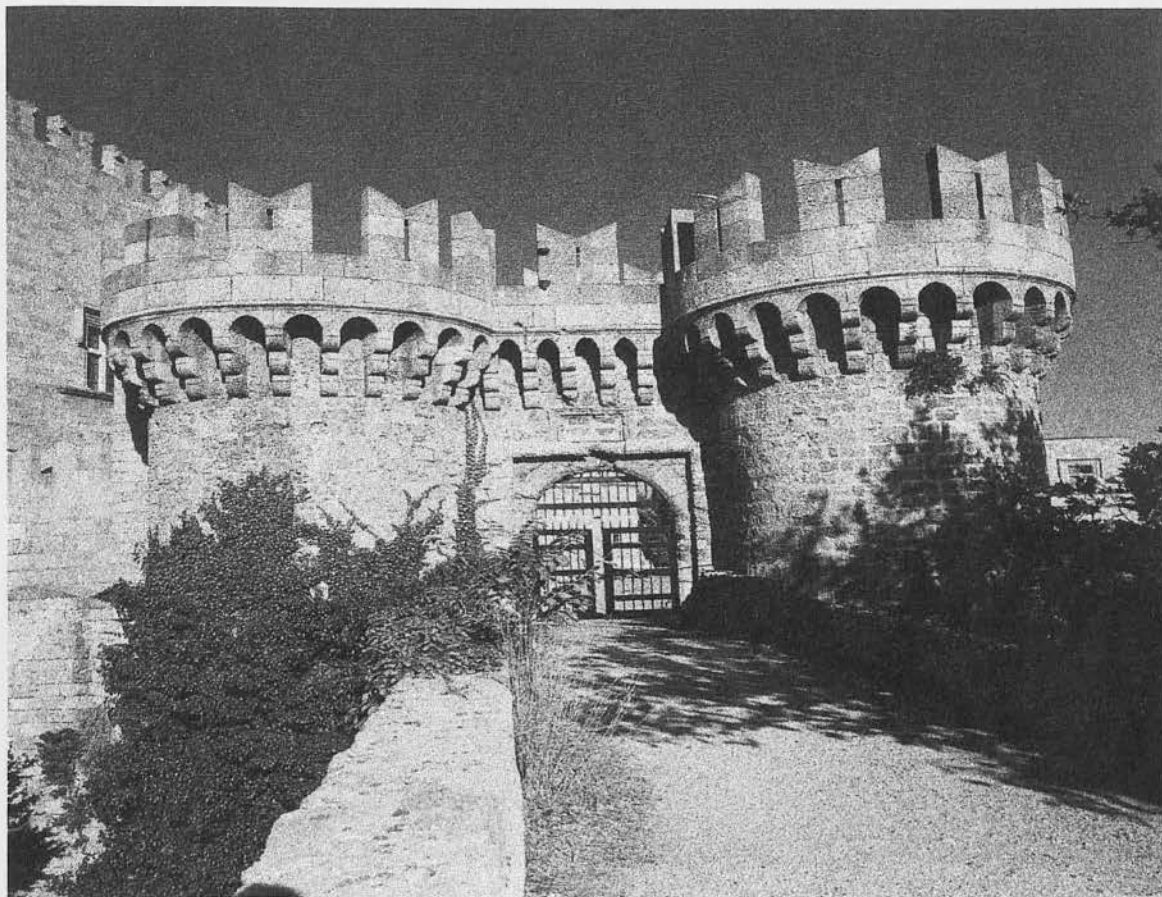
Εσωτερικό τάφρου από πύλη Αγίου Γεωργίου. Εξωτερική πλευρά των τειχών και Contrascarpa. Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γερμανίας)

Όψη οχυρώσεων στα ανατολικά της πύλης D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου), Βόρειο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γερμανίας)

Πύλη στον πύργο του Αγίου Αντωνίου. Βόρειο - Δυτική πλευρά.
(Γλώσσα Γερμανίας)

Πύλη Κόκκινης πόρτας, Βόρειο - Δυτική πλευρά.
(Γλώσσα Γερμανίας)

Πάνω στα τείχη, μεταξύ του προμαχώνα Αγίου Γεωργίου και της
πύλης D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου), Βόρειο - Δυτική
πλευρά. (Γλώσσα Γερμανίας - Ωβέρνης)

Ύψη τείχους, δυτικά της πύλης Αγίου Αντωνίου, Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Γερμανίας)

Ύψη τείχους, δυτικά της πύλης Αγίου Αντωνίου, Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Γερμανίας)

Όψη τείχους, δυτικά της πύλης Αγίου Αντωνίου, Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Γερμανίας)

Όψη τείχους, δυτικά της πύλης Αγίου Αντωνίου, Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Γερμανίας)

Όψη τείχους, δυτικά της πύλης Αγίου Αντωνίου, Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Γερμανίας)

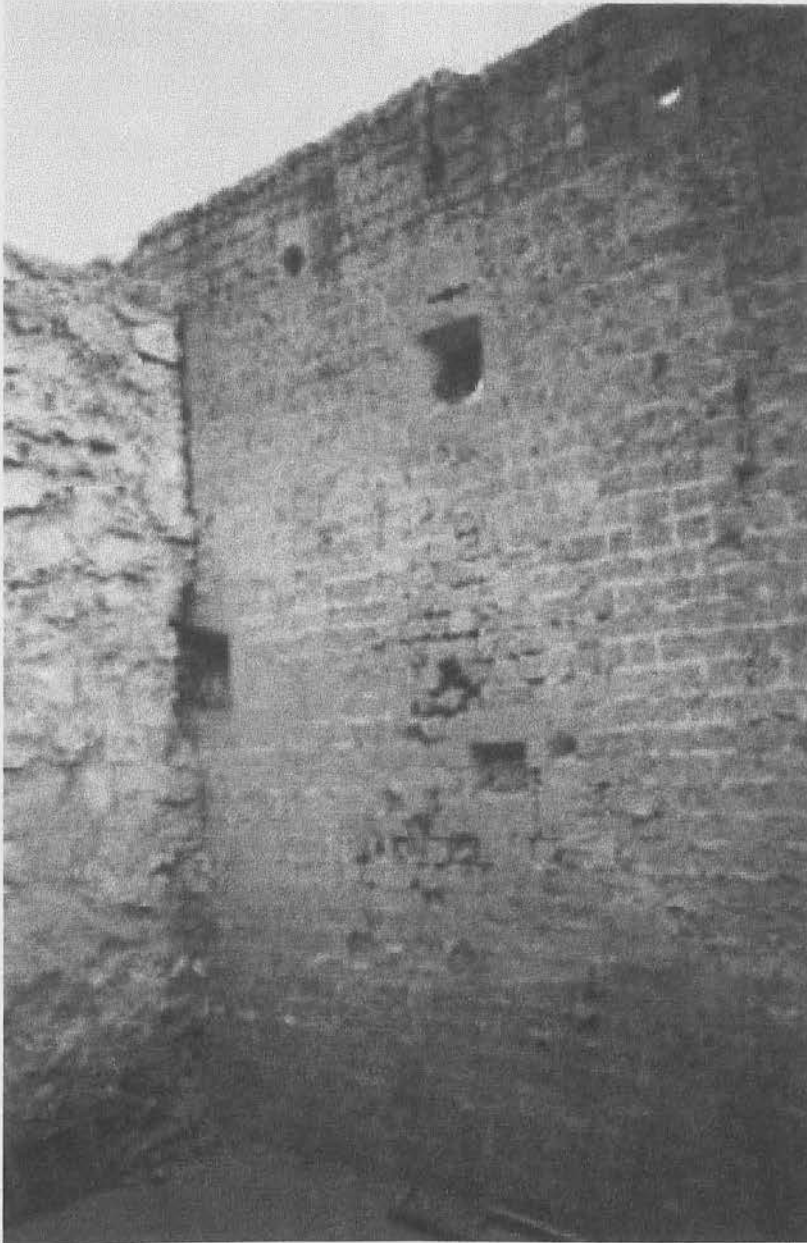
Όψη Contrascarpa και τάφος. Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Γερμανίας)

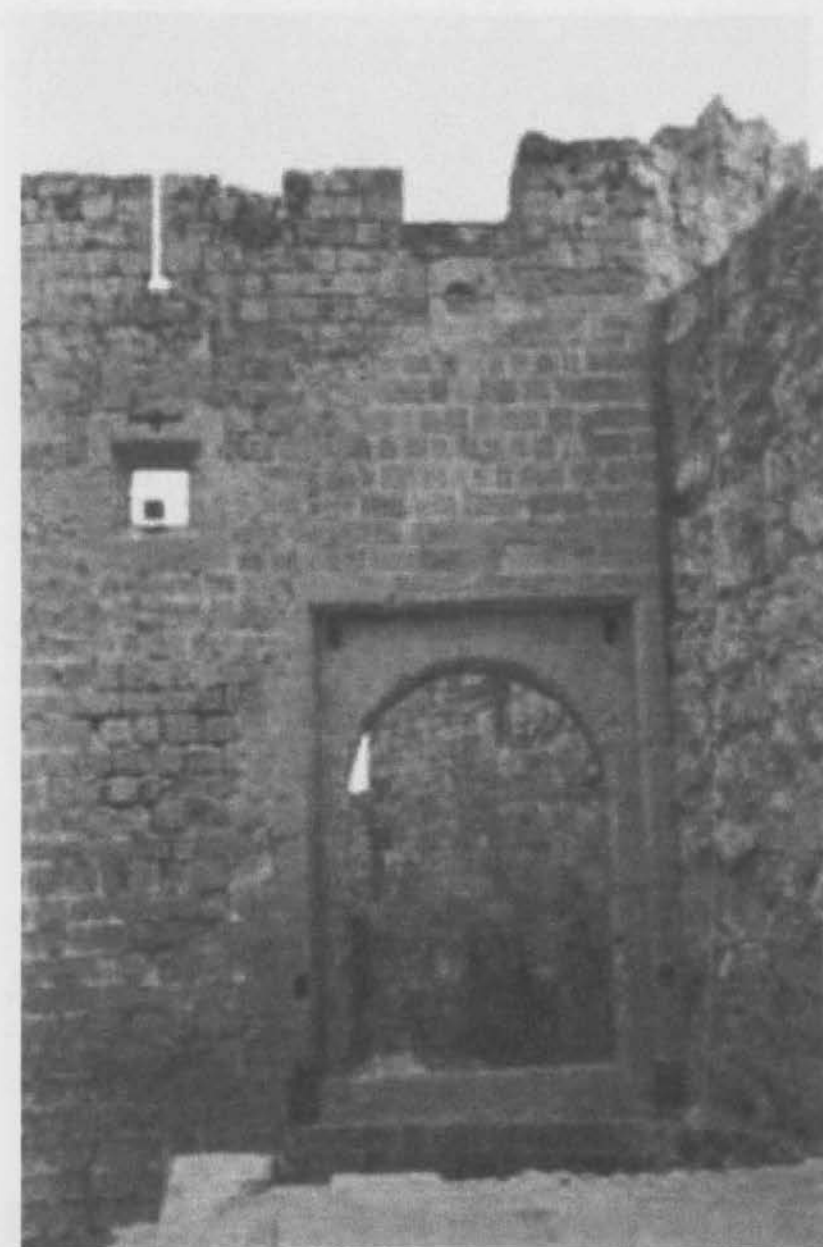
Από πύλη D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου), προς προμαχώνα Αγίου Γεωργίου, εσωτερικό τάφρου εξωτερική πλευρά των τειχών του εσωτερικού τμήματος και Contrascarpa. Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γερμανίας)

Από πύλη D' Amboise (πύλη πρωτομαστόρου), προς προμαχώνα Αγίου Γεωργίου, εσωτερικό τάφρου εξωτερική πλευρά των τειχών του εσωτερικού τμήματος και Contrascarpa. Δυτική πλευρά (Γλώσσα Γερμανίας)

Προμαχώνας Αγίου Γεωργίου, εσωτερικό των τειχών. Δυτική πλευρά (Γλώσσα Ωβέρνης)

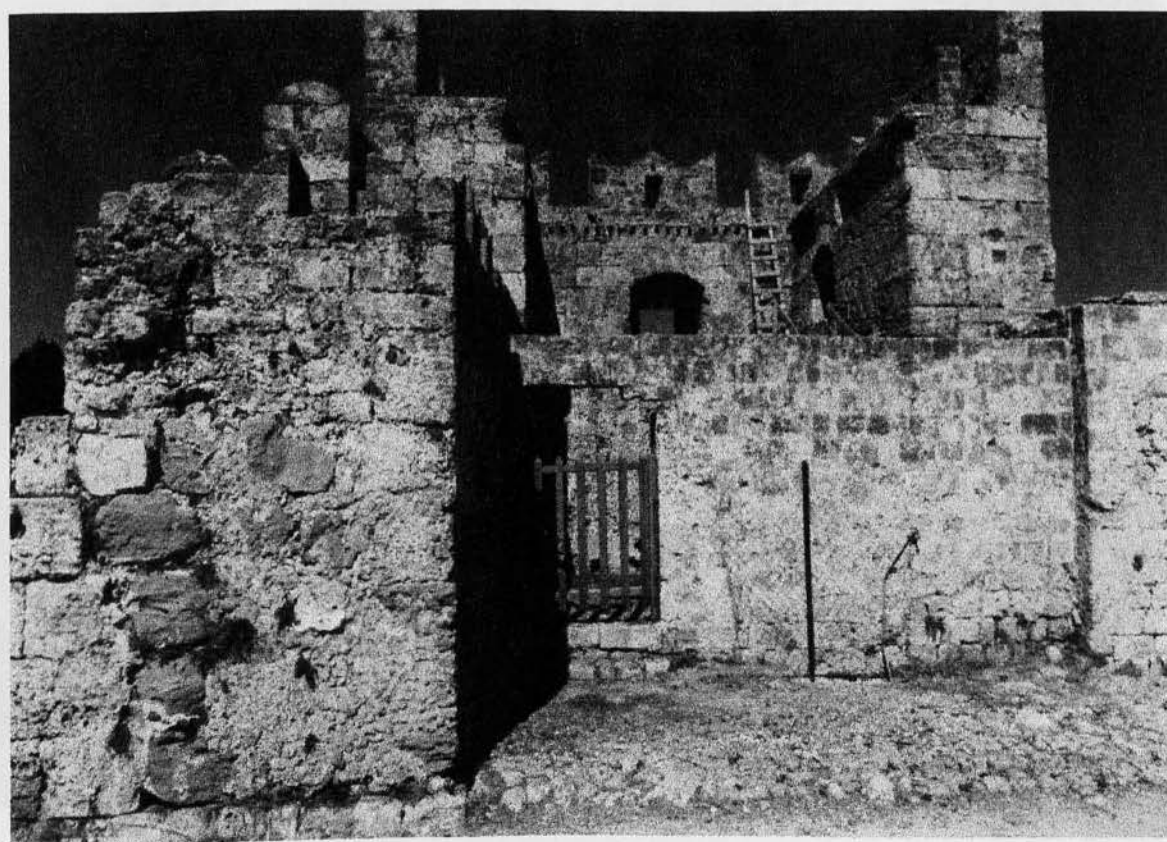
Πύλη στον προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου, εσωτερικό των τειχών. Δυτική πλευρά (Γλώσσα Ωβέρνης)

Λεπτομέρεια της πύλης στον προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου, εσωτερικό των τειχών. Δυτική πλευρά (Γλώσσα Ωβέρνης)

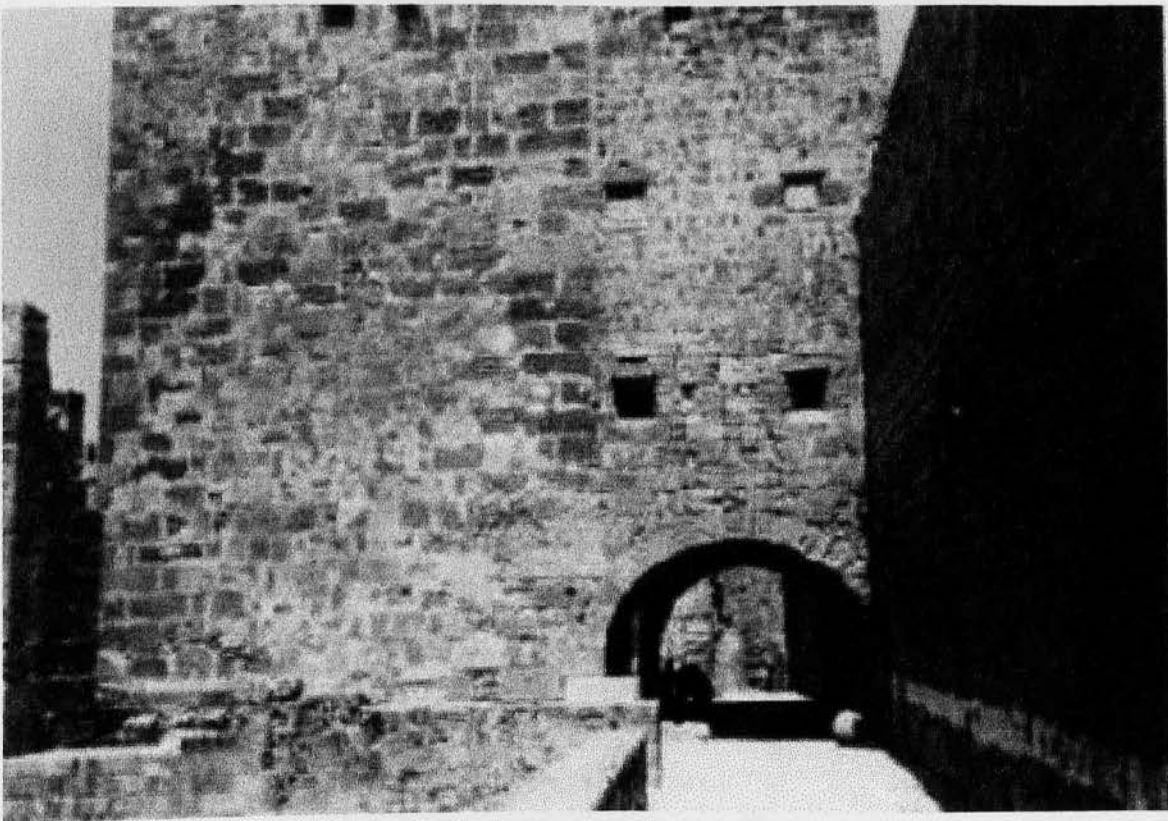
Πανοραμική όψη της πύλης στον προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου, εσωτερικό των τειχών. Δυτική πλευρά (Γλώσσα Ωβέρνης)

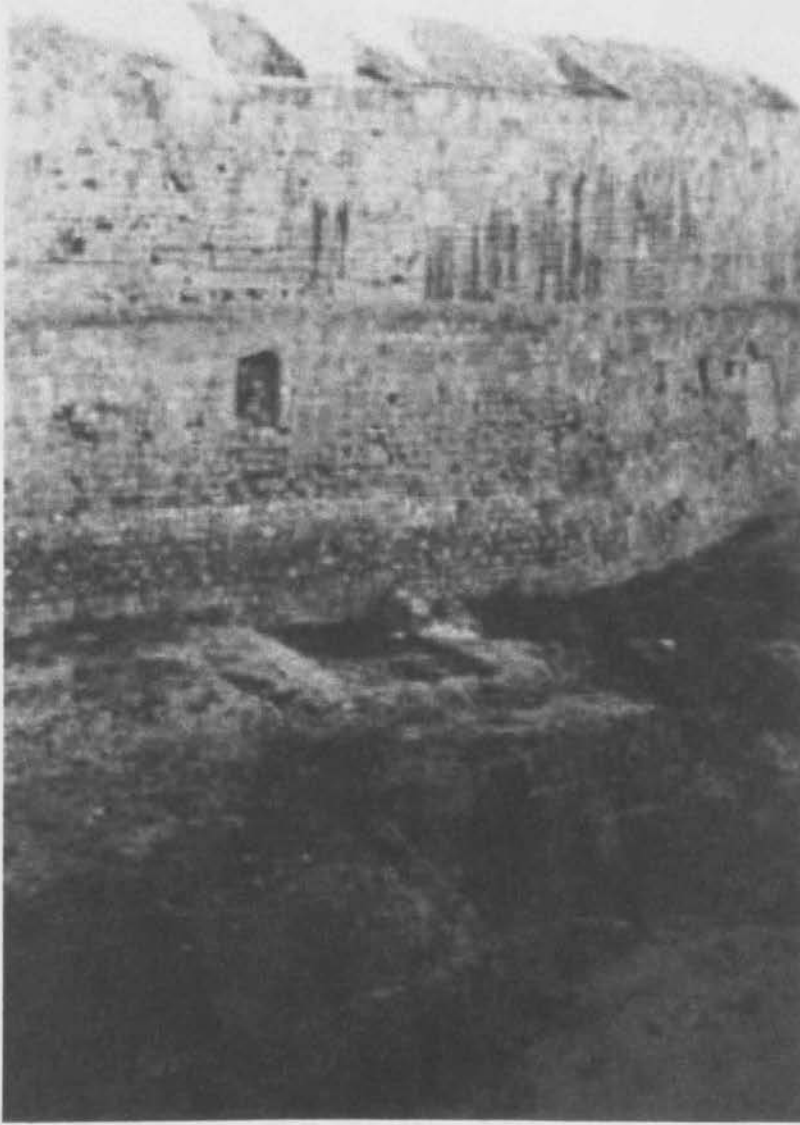
Προμαχώνας Αγίου Γεωργίου, εσωτερικό των τειχών . Δυτική πλευρά (Γλώσσα Ωβέρνης)

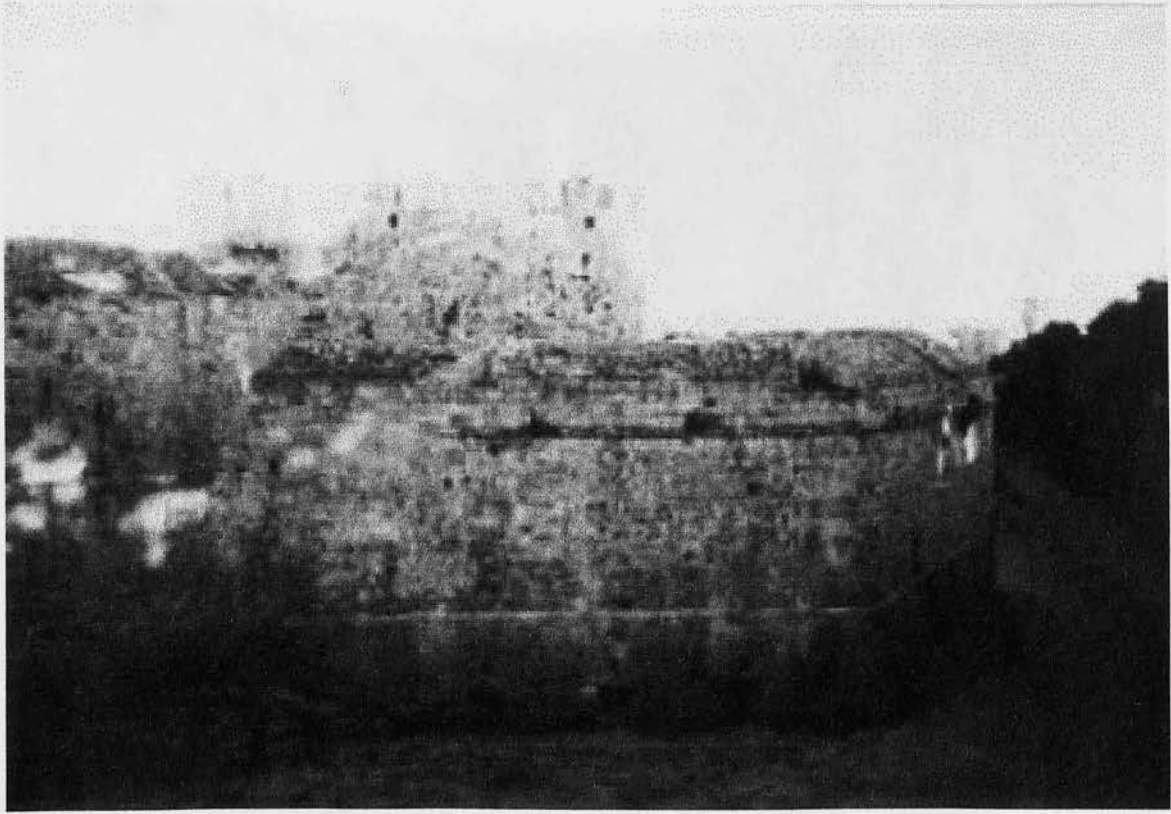
Λεπτομέρεια στον προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου, εσωτερικό των τειχών . Δυτική πλευρά (Γλώσσα Ωβέρνης)

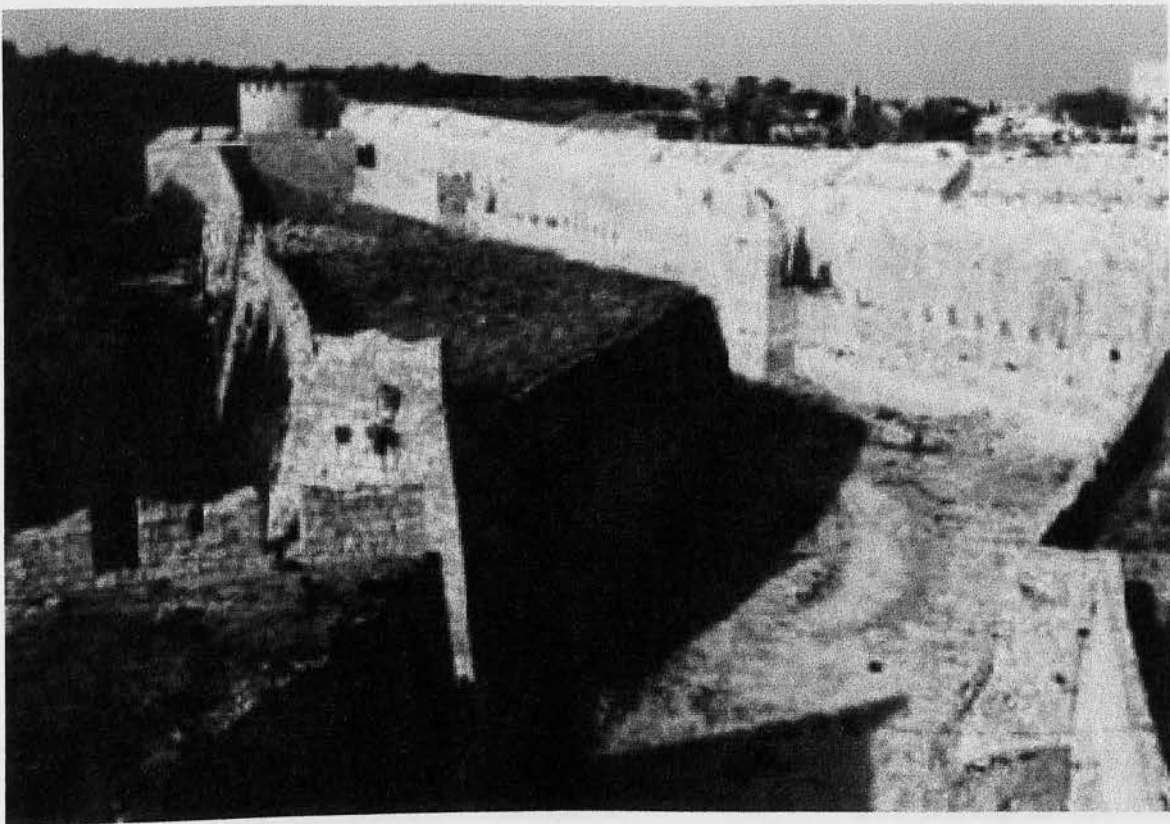
Εσωτερική πύλη στον προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου, εσωτερικό των τειχών . Δυτική πλευρά (Γλώσσα Ωβέρνης)

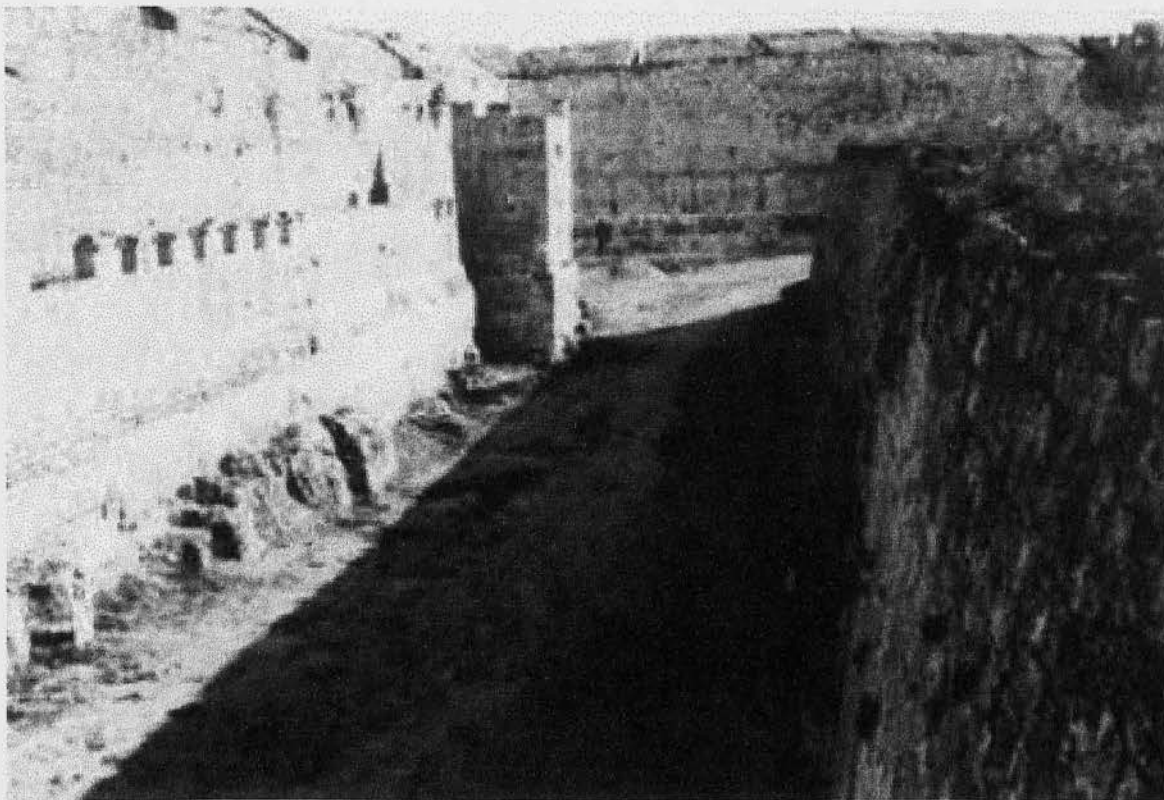
Γωνία εξωτερικού τείχους μεταξύ προμαχώνα Αγίου Γεωργίου και προμαχώνα Ισπανίας. Νότιο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Ωβέρνης)

Πύργος Ισπανίας, Νότιο - Δυτική πλευρά (Γλώσσα Ισπανίας)

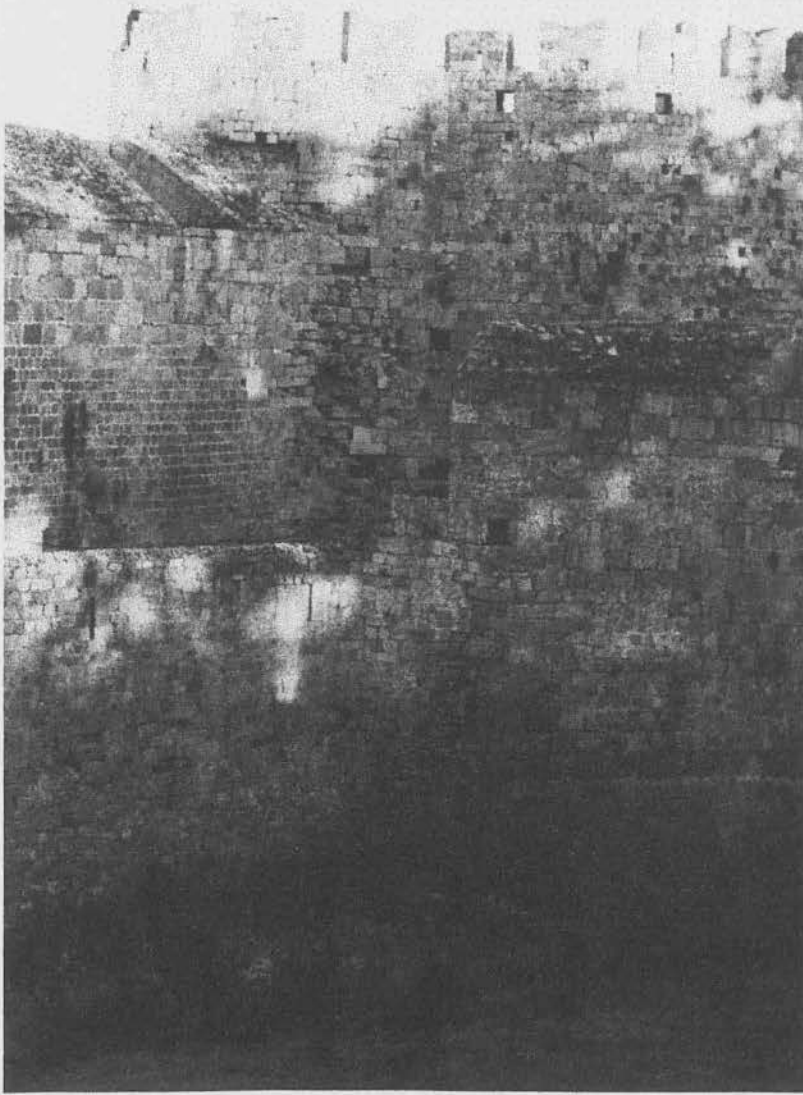
**Προμαχώνας Ισπανίας Νότιο - Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Ισπανίας)**

Τάφρος στον προμαχώνα της Ισπανίας Νότιο - Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Ισπανίας)

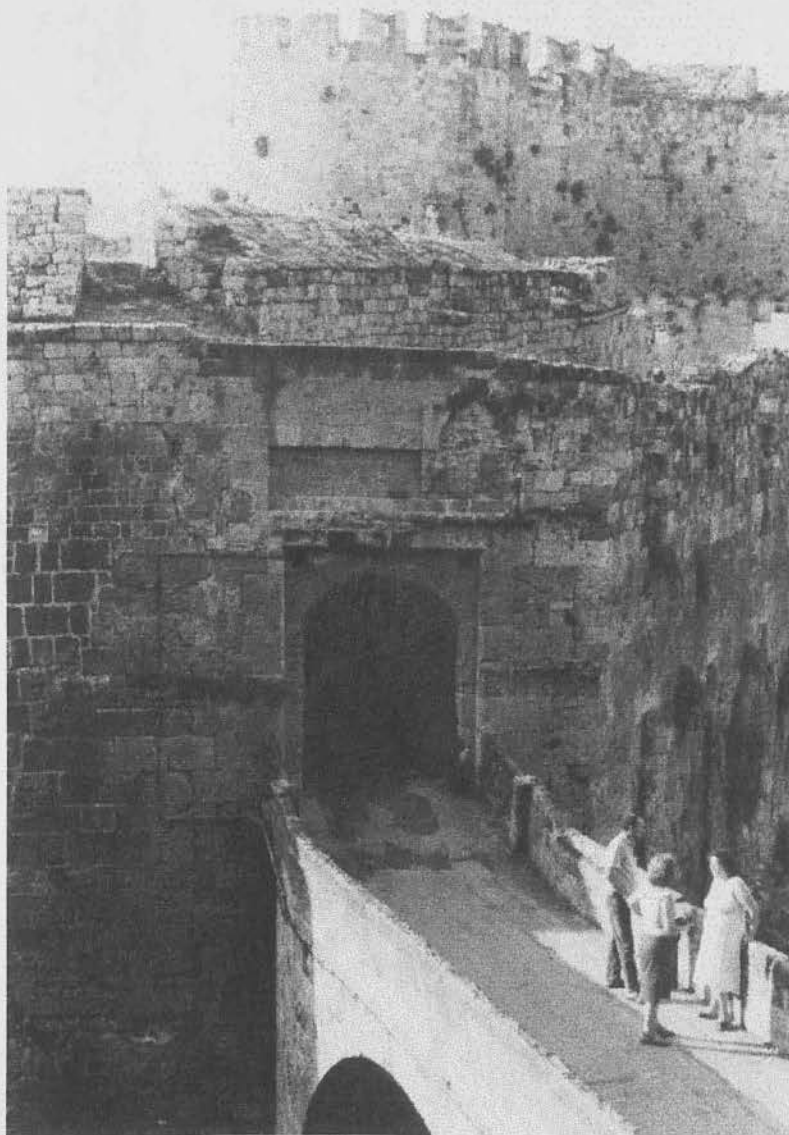
Προμαχώνας Αγγλίας, εσωτερικό τμήμα πάνω στο τείχος. Νότια
πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Προμαχώνας Αγγλίας, γωνία εξωτερικού τείχους στην εσωτερική πλευρά. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Πύργος Παναγίας, εσωτερικό τμήμα. Νότια πλευρά
(Γλώσσα Αγγλίας)

Πύλη Αγίου Αθανασίου, εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Εσωτερική είσοδος στην πύλη του Αγίου Αθανασίου, εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Τμήμα τειχών, στην πύλη του Αγίου Αθανασίου, εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

**Πύλη Αγίου Αθανασίου, Εσωτερική πλευρά των τειχών
(πολεμίστρες) Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)**

Πάνω στον περίδρομο των τειχών, κοντά στην πύλη του Αγίου Αθανασίου, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

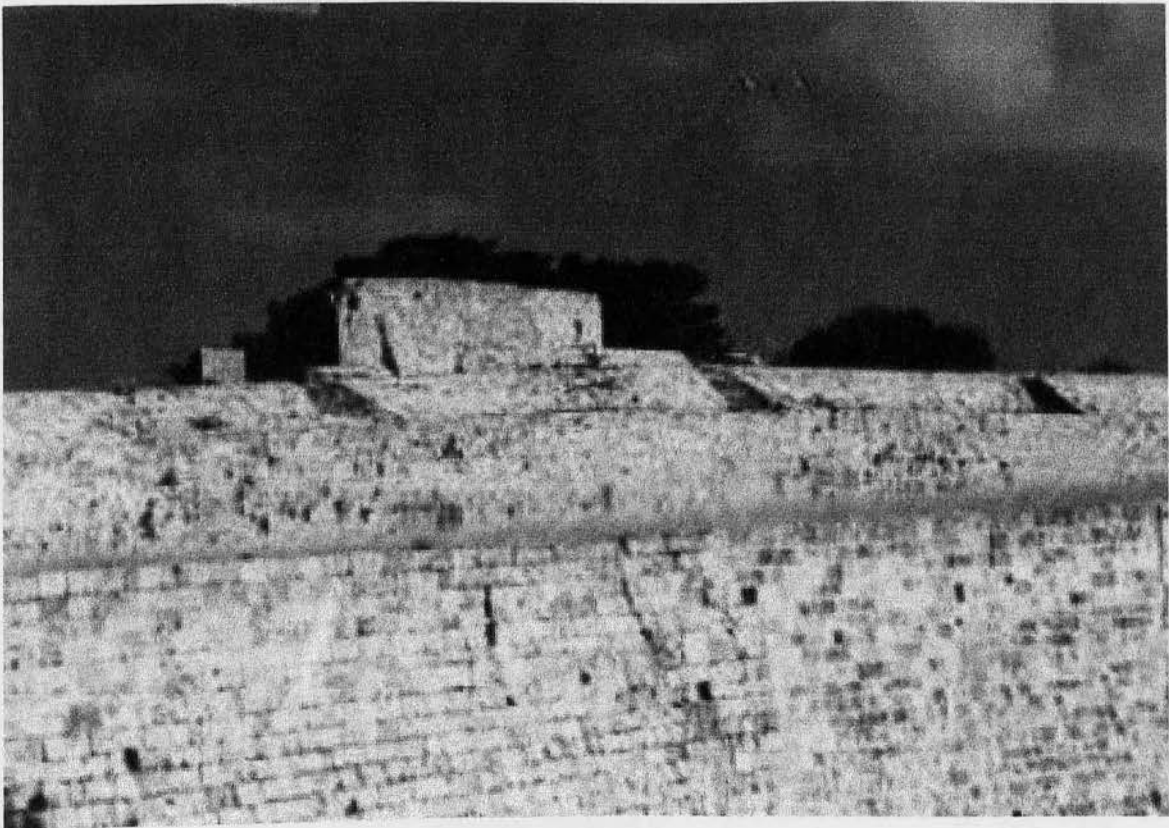
Πάνω στον περίδρομο των τειχών, κοντά στην πύλη του Αγίου Αθανασίου, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

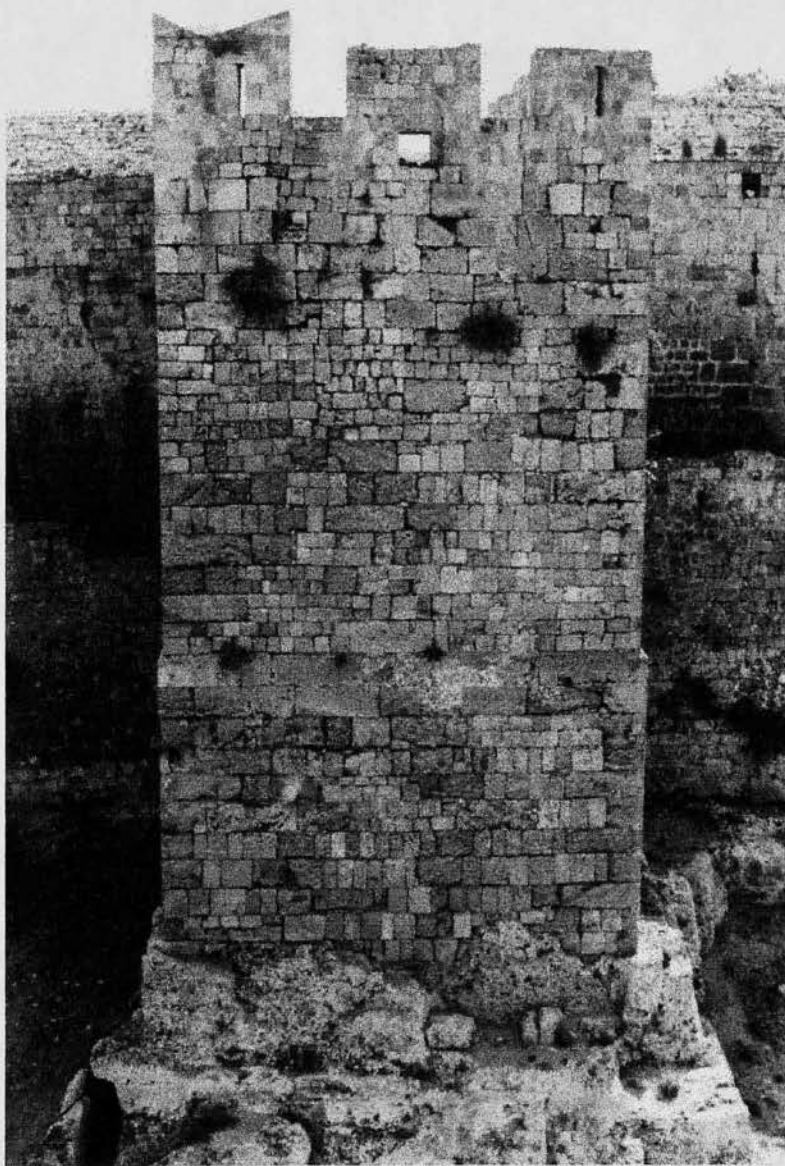
Πύργος Αγίου Αθανασίου, Εξωτερική πλευρά των τειχών στο εσωτερικό τμήμα. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

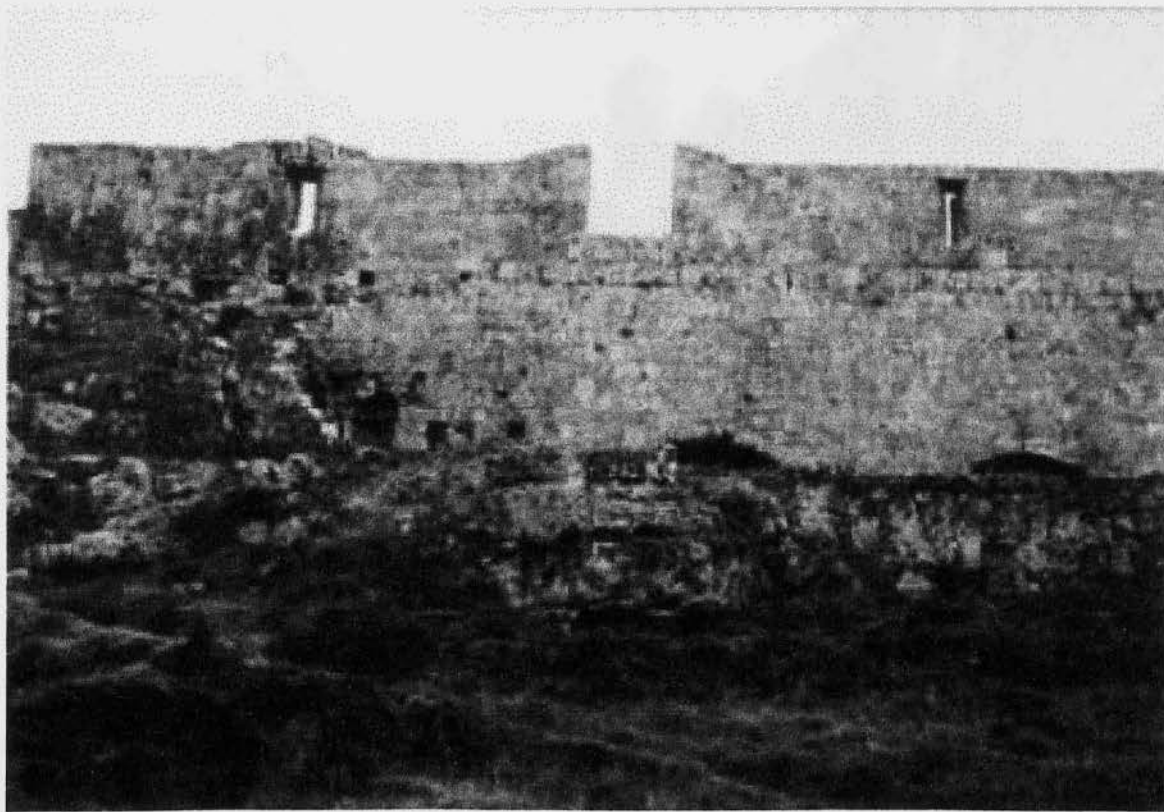
Συνέχεια στα τείχη, μετά τον πύργο του Αγίου Αθανασίου,
Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Συνέχεια στα τείχη, μετά τον πύργο του Αγίου Αθανασίου,
Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Μικρός πυργίσκος, μεταξύ του προμαχώνα Αγγλίας και πύλη του Αγίου Ιωάννη. Εξωτερική πλευρά των τειχών, Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Εσωτερικό τμήμα των τειχών, στο πρόχωμα της Αγγλίας
Εσωτερική πλευρά των τειχών Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Εσωτερικό τμήμα των τειχών, στο πρόχωμα της Αγγλίας
Εσωτερική πλευρά των τειχών Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

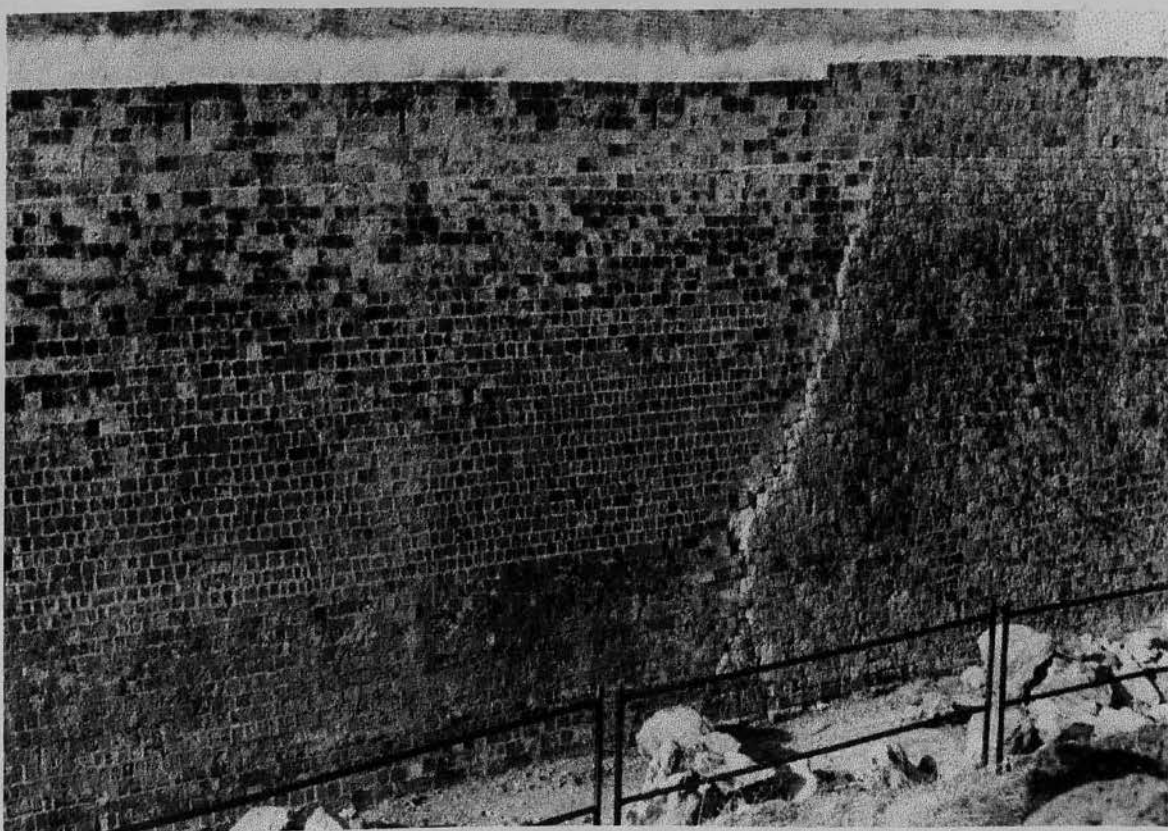
Contrascarpa παλαιάς Τάφρου, Εσωτερικό στο πρόχωμα της Αγγλίας. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

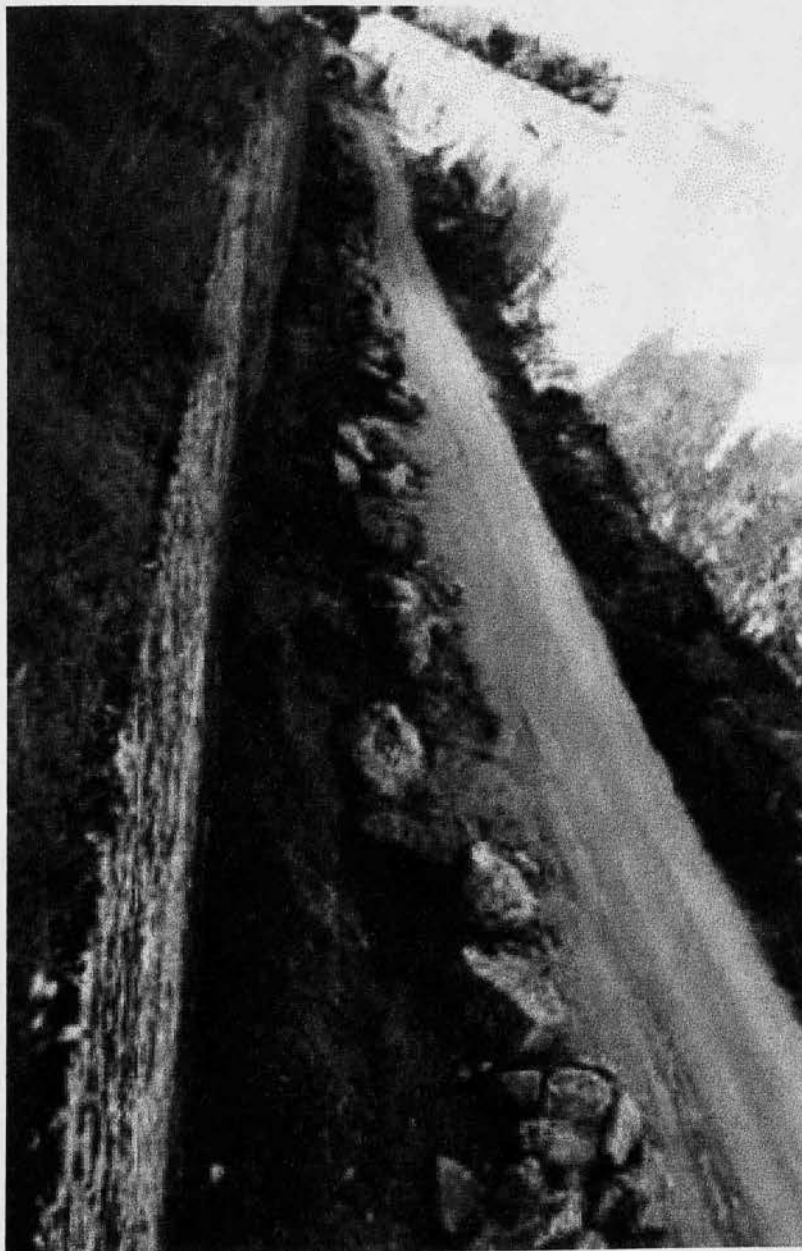
Τάφος από την πύλη του Αγίου Ιωάννη προς την πύλη Αγίου Αθανασίου, φαίνεται Contrascarpa και εξωτερικό των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Τάφος από την πύλη του Αγίου Ιωάννη προς την πύλη Αγίου Αθανασίου, φαίνεται Contrascarpa και εξωτερικό των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Εξωτερικό τμήμα των τειχών μεταξύ της πύλης του Αγίου Ιωάννη και της πύλης του Αγίου Αθανασίου, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

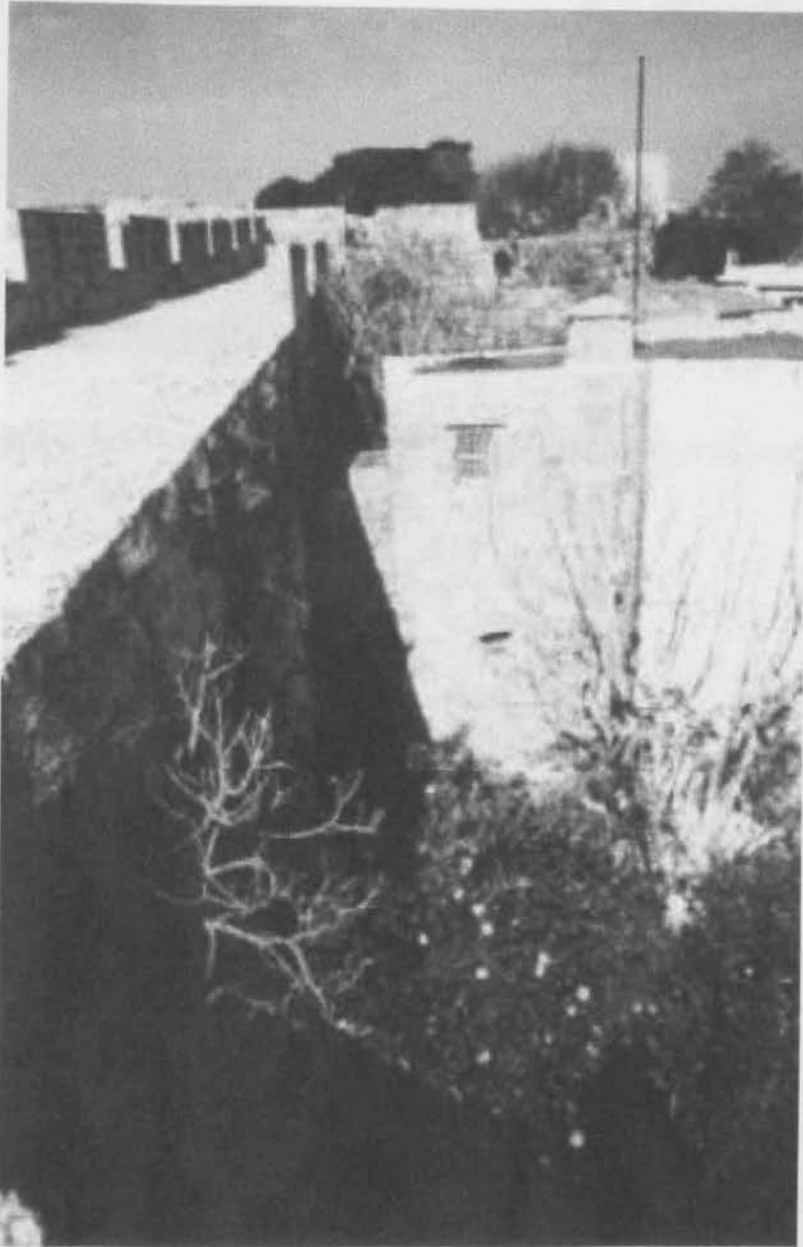
Τάφρος στην πύλη του Αγίου Αθανασίου, όπου φαίνεται η Contrascarpa και το εξωτερικό των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Τάφος στην πύλη του Αγίου Αθανασίου, όπου φαίνεται η Contrascarpa και το εξωτερικό των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Τάφος στην πύλη του Αγίου Αθανασίου, όπου φαίνεται η Contrascarpa και το εξωτερικό των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας)

Εσωτερικό των τειχών, περίδρομος μεταξύ του τομέα της πύλης του Αγίου Ιωάννη και της πύλης του Αγίου Αθανασίου, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Αγγλίας - Προβηγγίας)

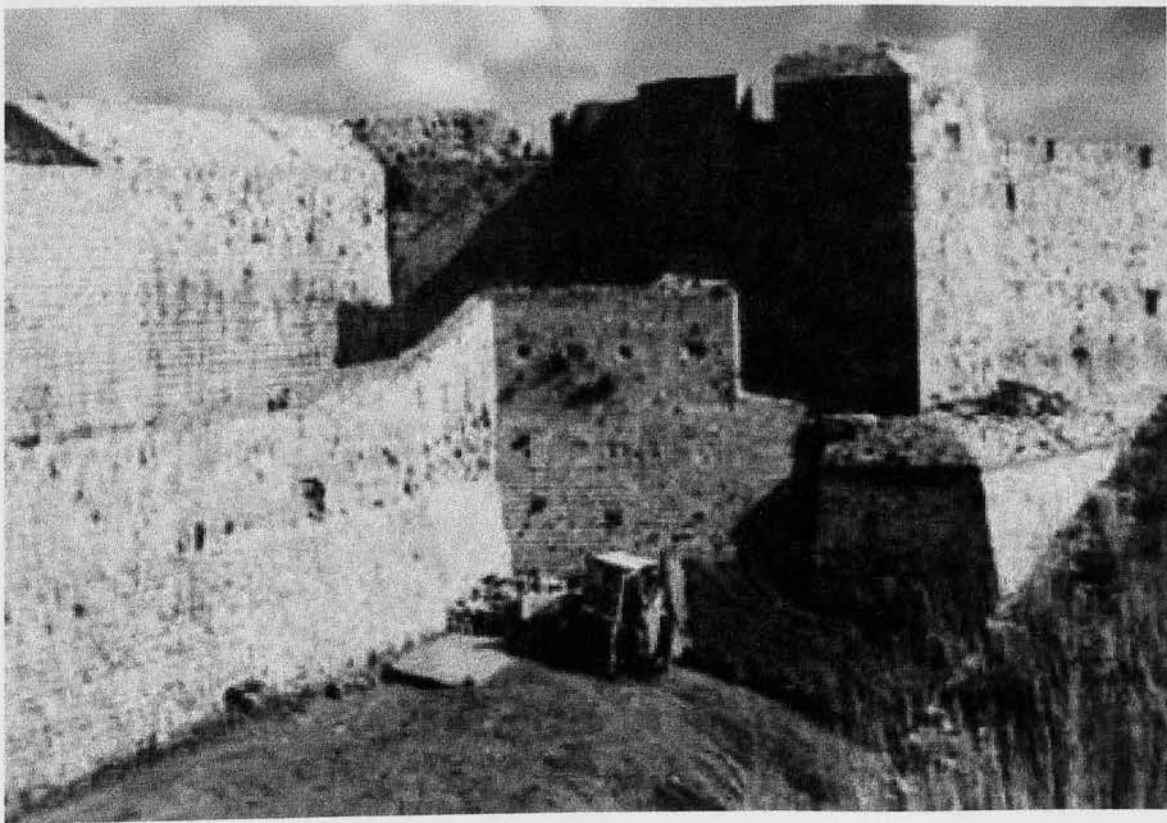
Πύργος Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των
τειχών στο εσωτερικό τμήμα. Νότια πλευρά
(Γλώσσα Προβηγγίας)

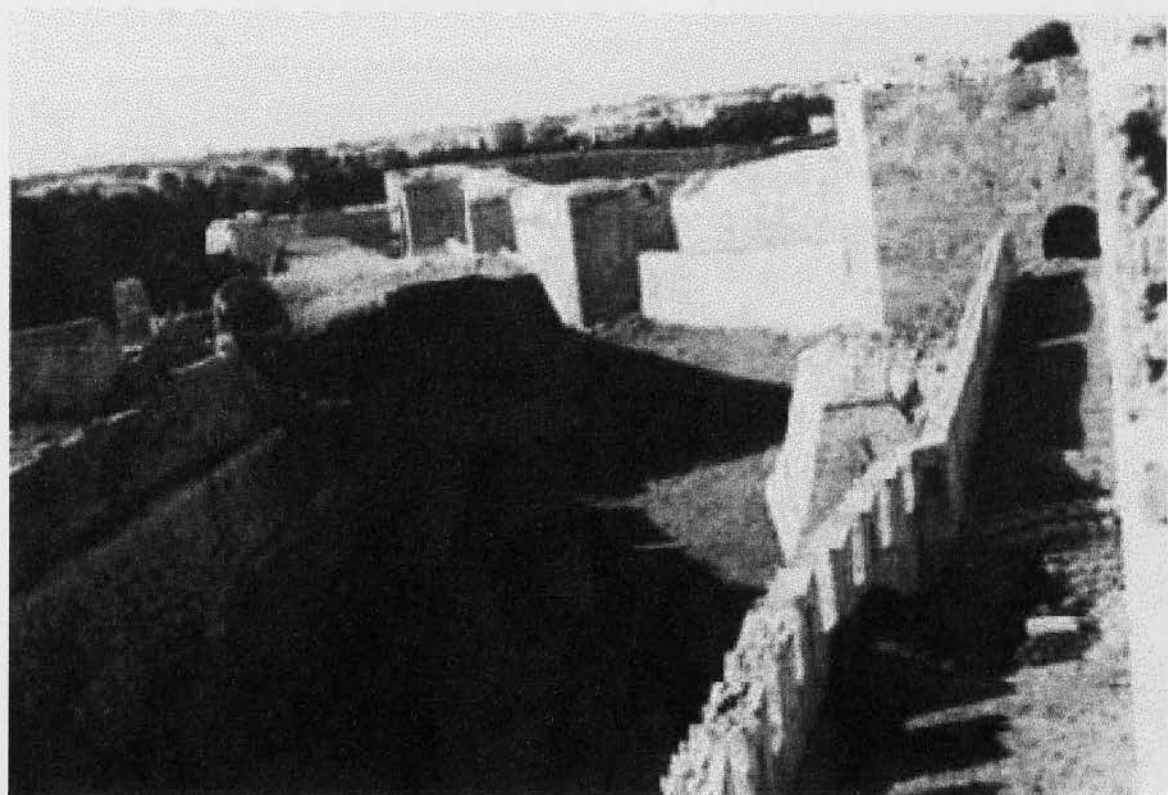
Πύργος Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των
τειχών στο εσωτερικό τμήμα. Νότια πλευρά
(Γλώσσα Προβηγγίας)

Εσωτερική όψη των τειχών κοντά στην πύλη του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού. Εξωτερικό τμήμα των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Όψη του πύργου του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

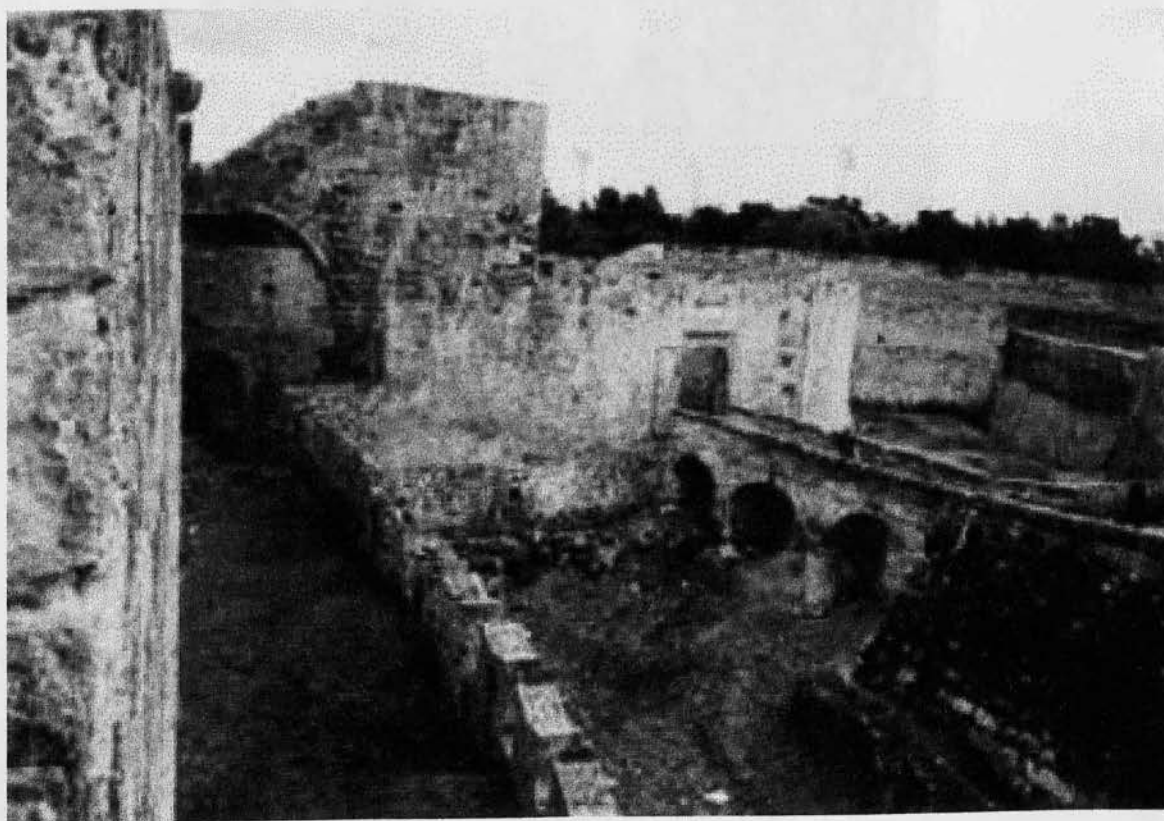
Τάφος και τμήμα των τειχών στην δυτική πλευρά από τον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγίας)

Τάφος και τμήμα των τειχών στην δυτική πλευρά από τον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγίας)

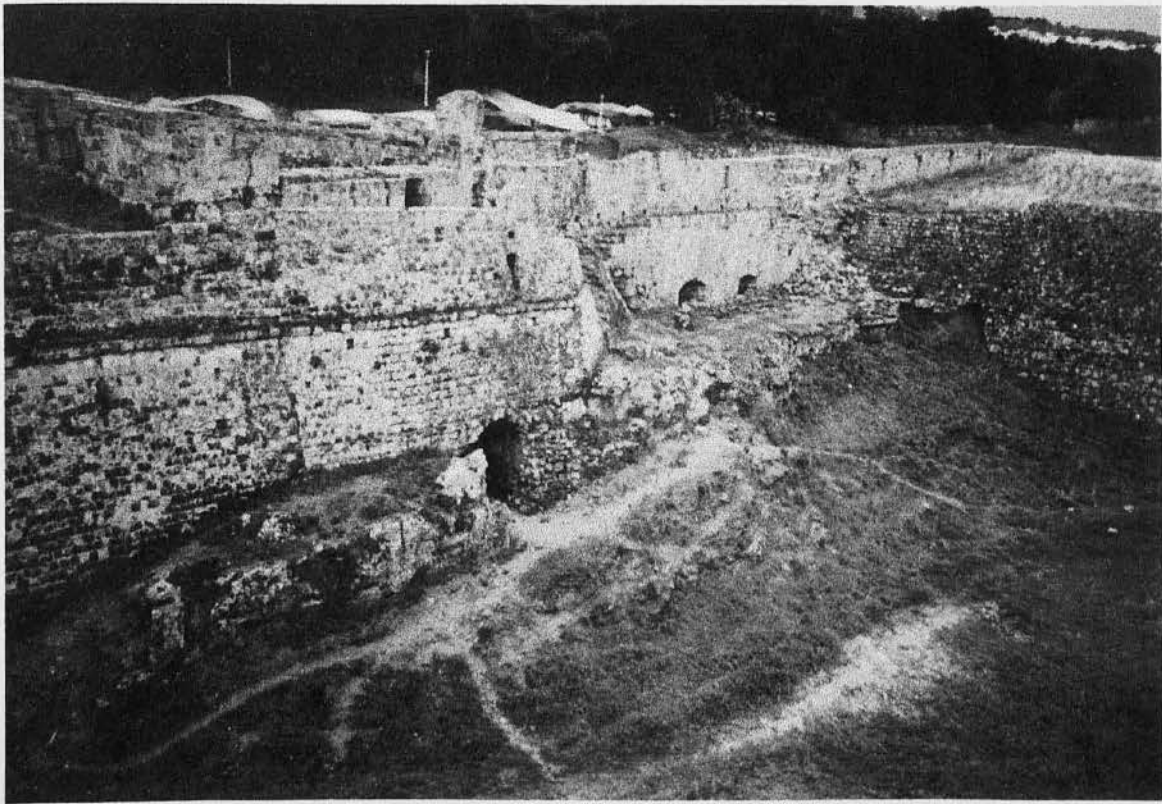
Εσωτερικό του πύργου του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού. Εσωτερικό τμήμα των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Μέρος της γέφυρας, στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού. Εσωτερικό τμήμα των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

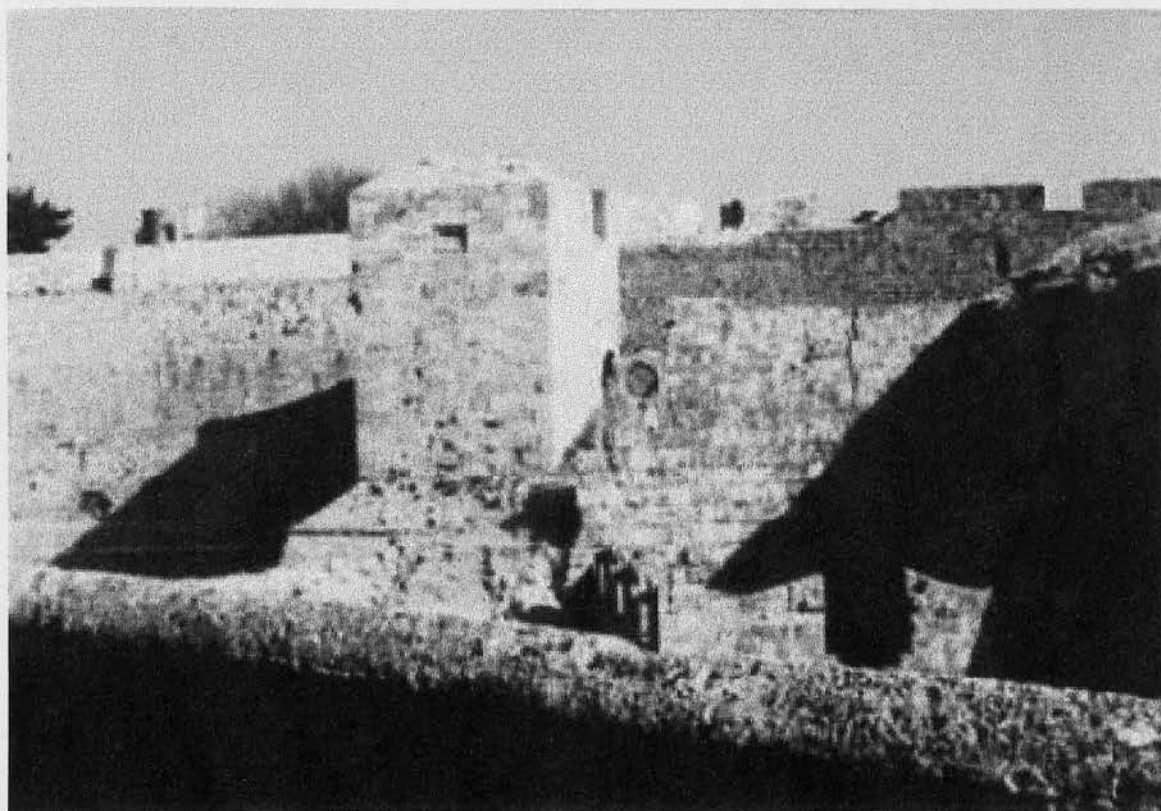
Μέρος της γέφυρας, και περίδρομος πάνω στα τείχη στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού. Εσωτερικό τμήμα των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

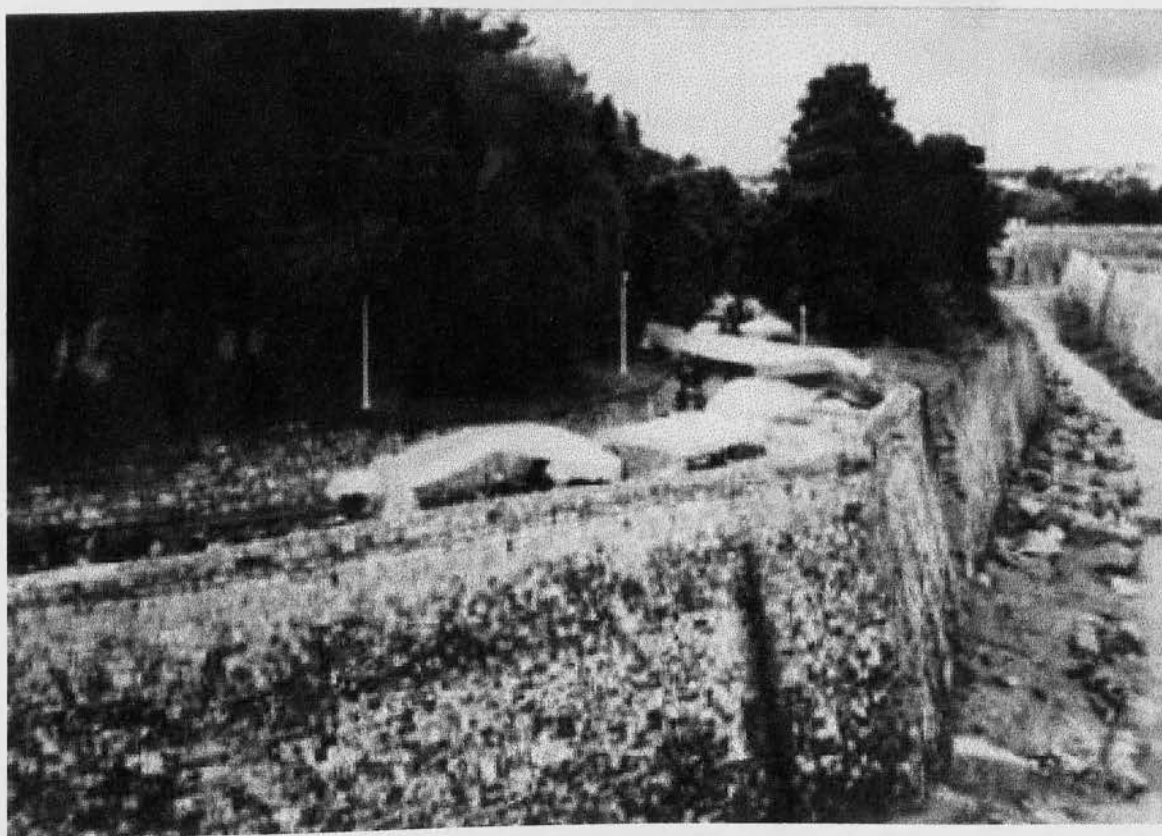
Εσωτερικό τμήμα στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, όπου βλέπουμε διάφορα κομμάτια του κάστρου. Εσωτερικό τμήμα των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

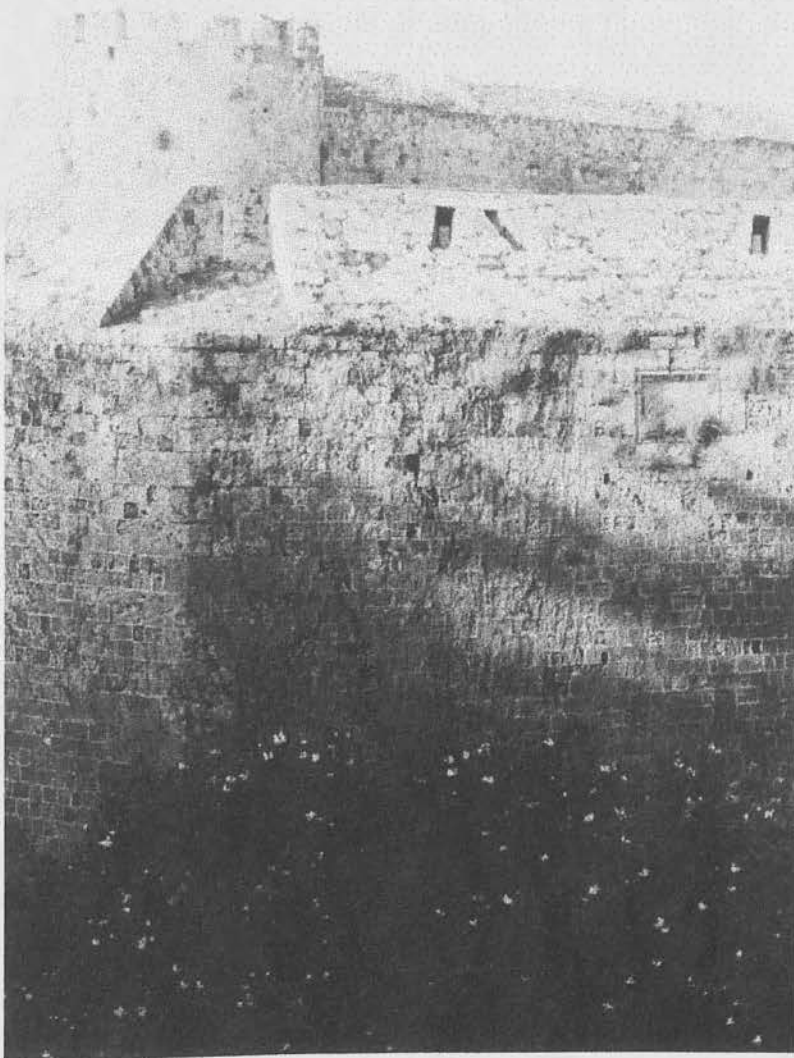
Εσωτερικό τάφρου στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, όπου φαίνεται η Contrascarra και το εξωτερικό των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

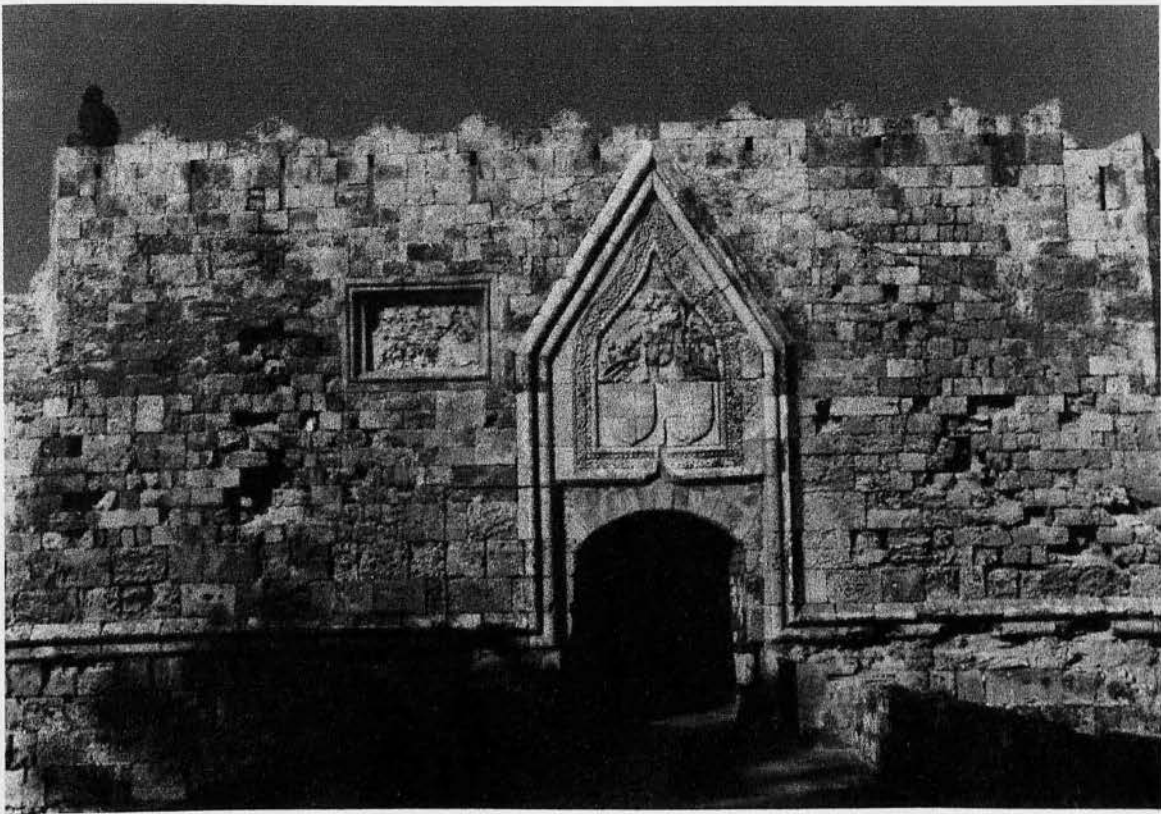
Όψη τείχους στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού,
Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά
(Γλώσσα Προβηγγίας)

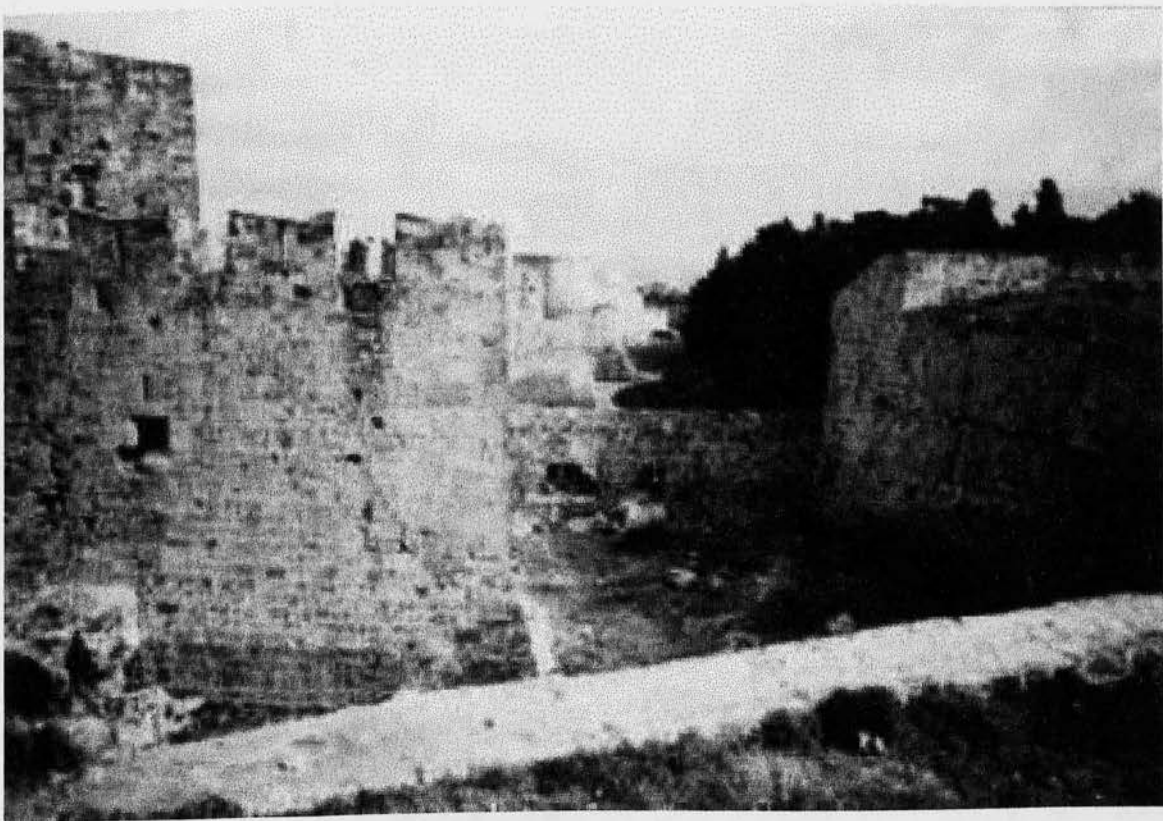
Contrascarpa. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Πύλη στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

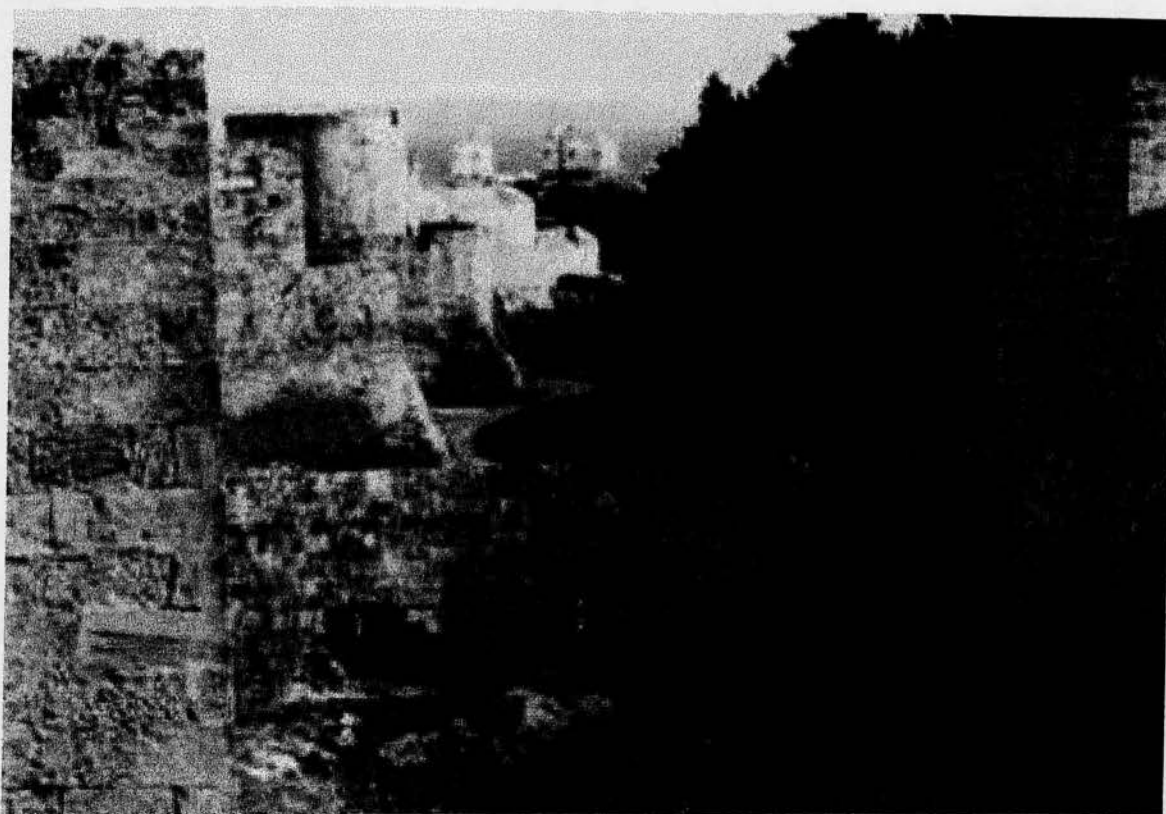
Είσοδος στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Από πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού προς προμαχώνα Carreto, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

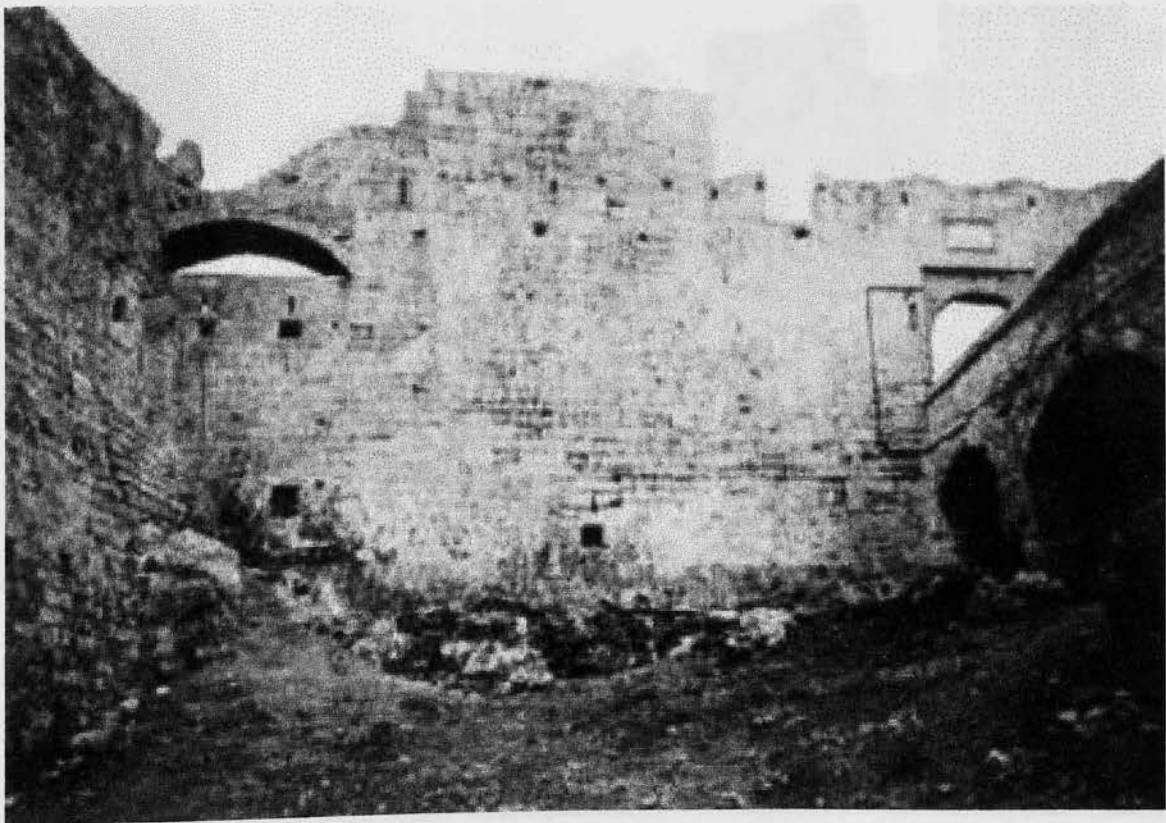
Από πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού προς προμαχώνα Carreto, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

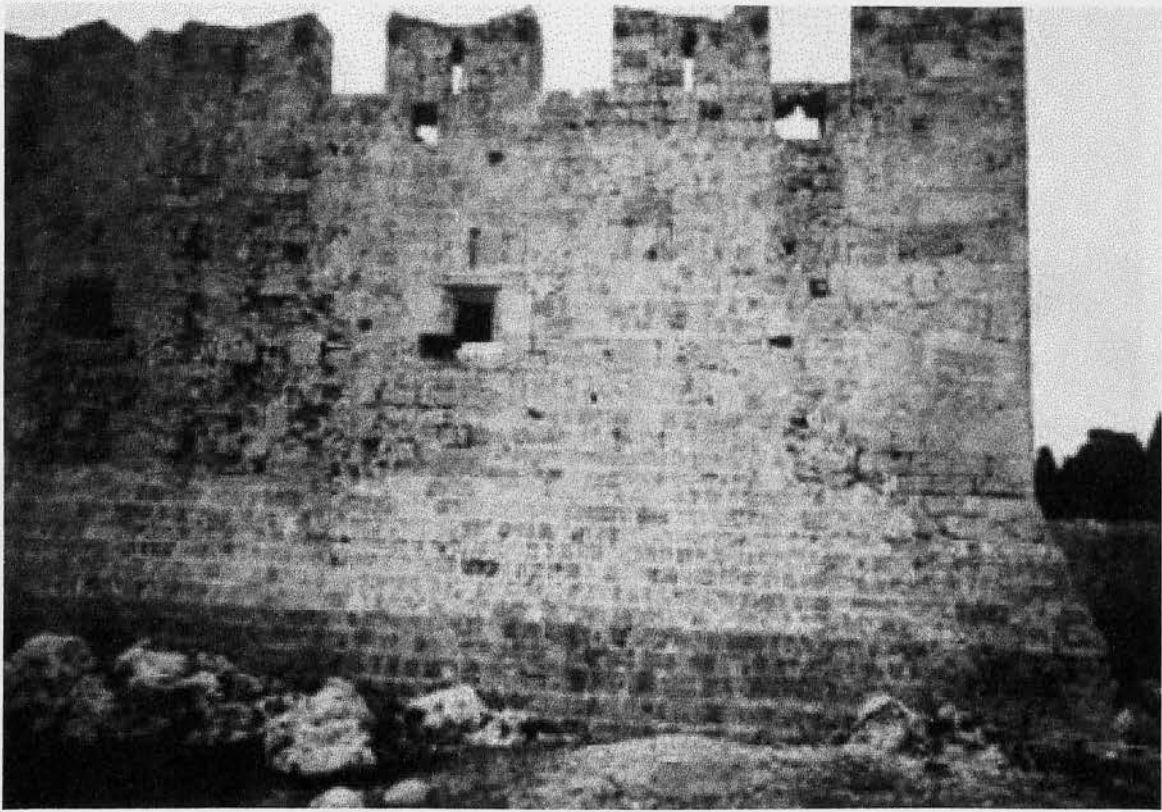
Από πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού προς προμαχώνα Carreto, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

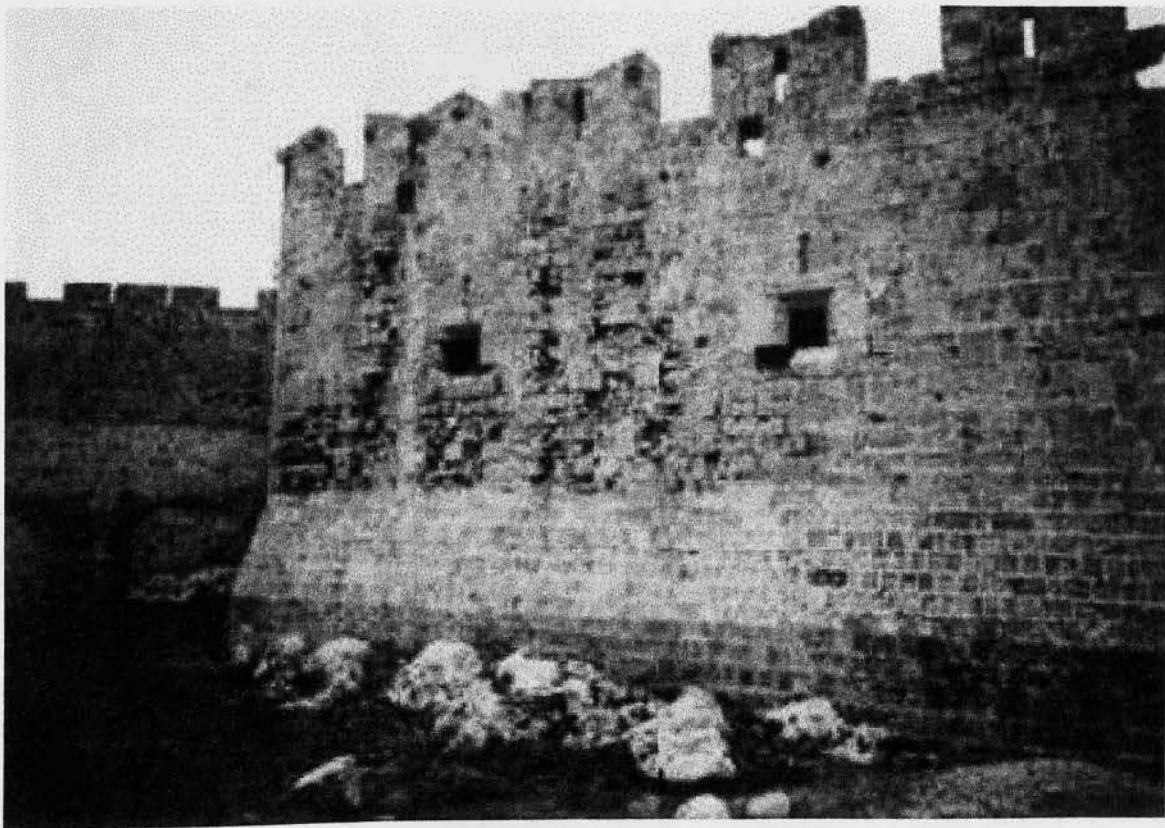
Πύλη στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Εσωτερικό τάφρου, στο οποίο φαίνεται ο πύργος του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, και ο προμαχώνας της Ιταλίας. Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Εσωτερική αποτύπωση των τειχών του πύργου του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Εσωτερική αποτύπωση των τειχών του πύργου του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Εσωτερική αποτύπωση των τειχών του πύργου του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

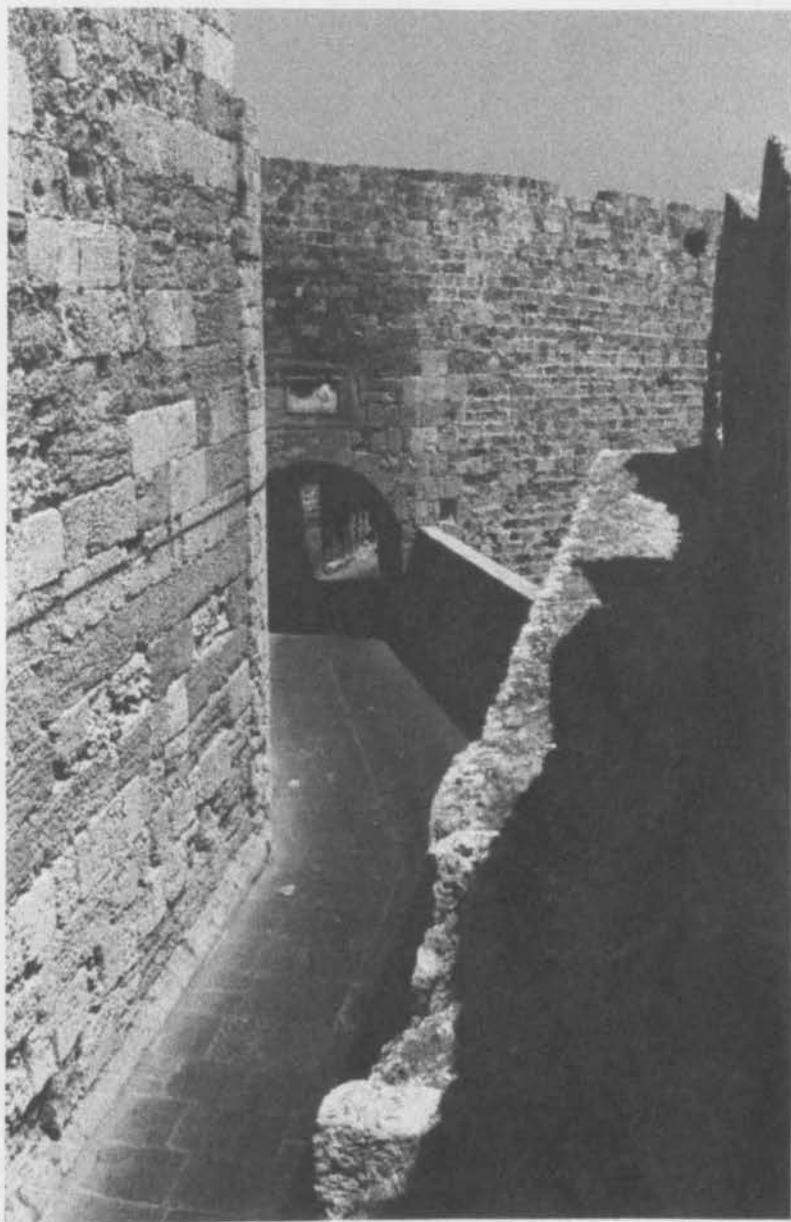
Εσωτερική αποτύπωση των τειχών του πύργου του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

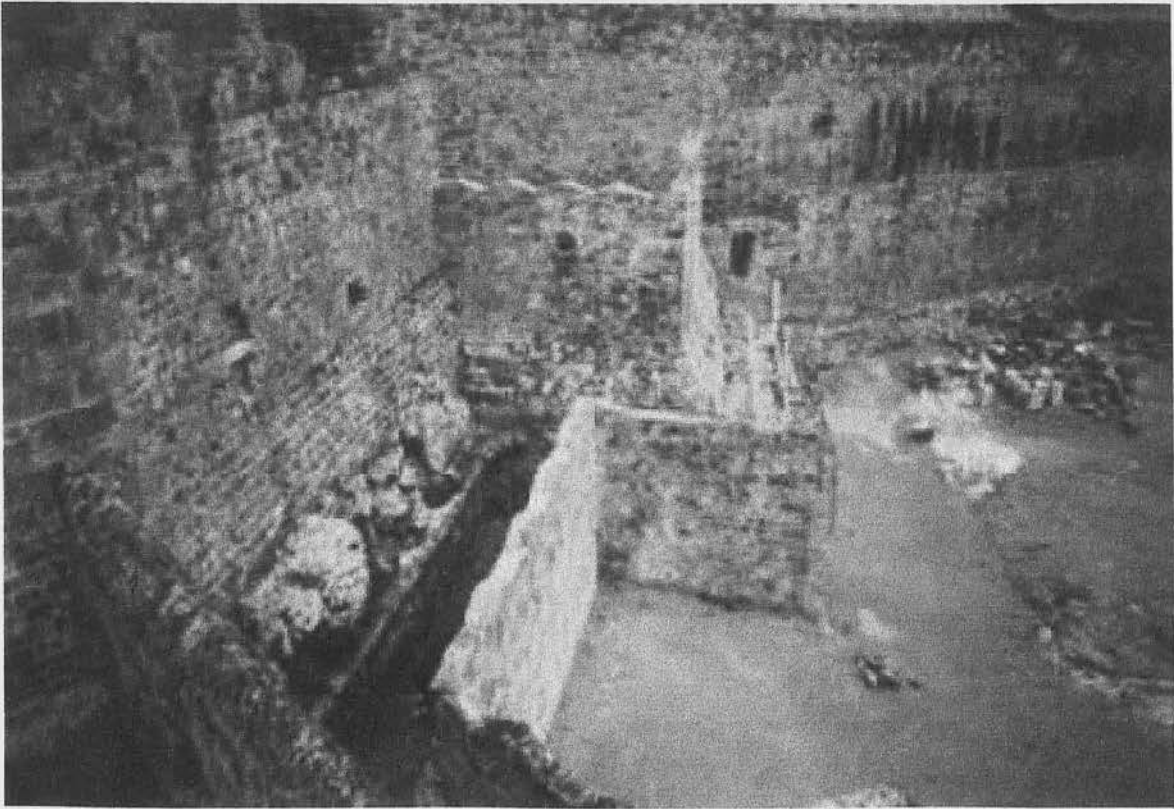
Πύλη στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

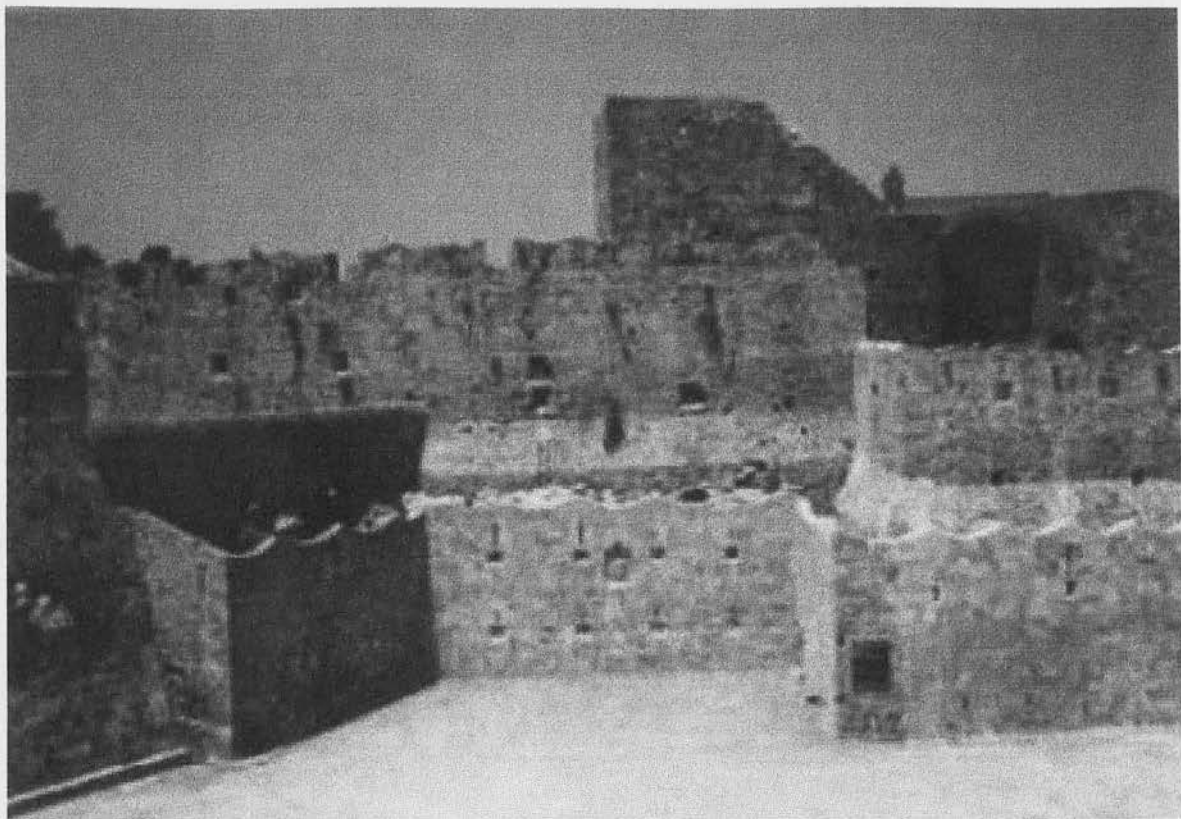
Λεπτομέρεια της πύλης στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

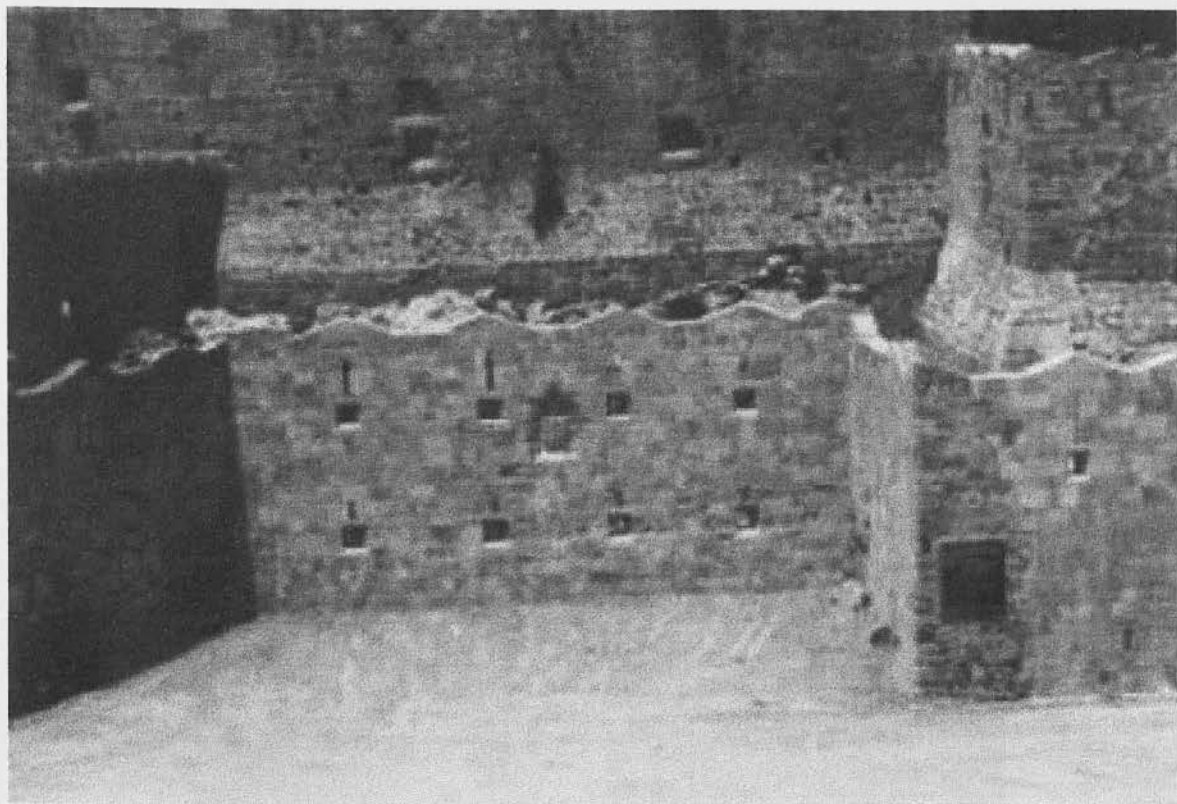
Πανοραμική άποψη της πύλης στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγίας)

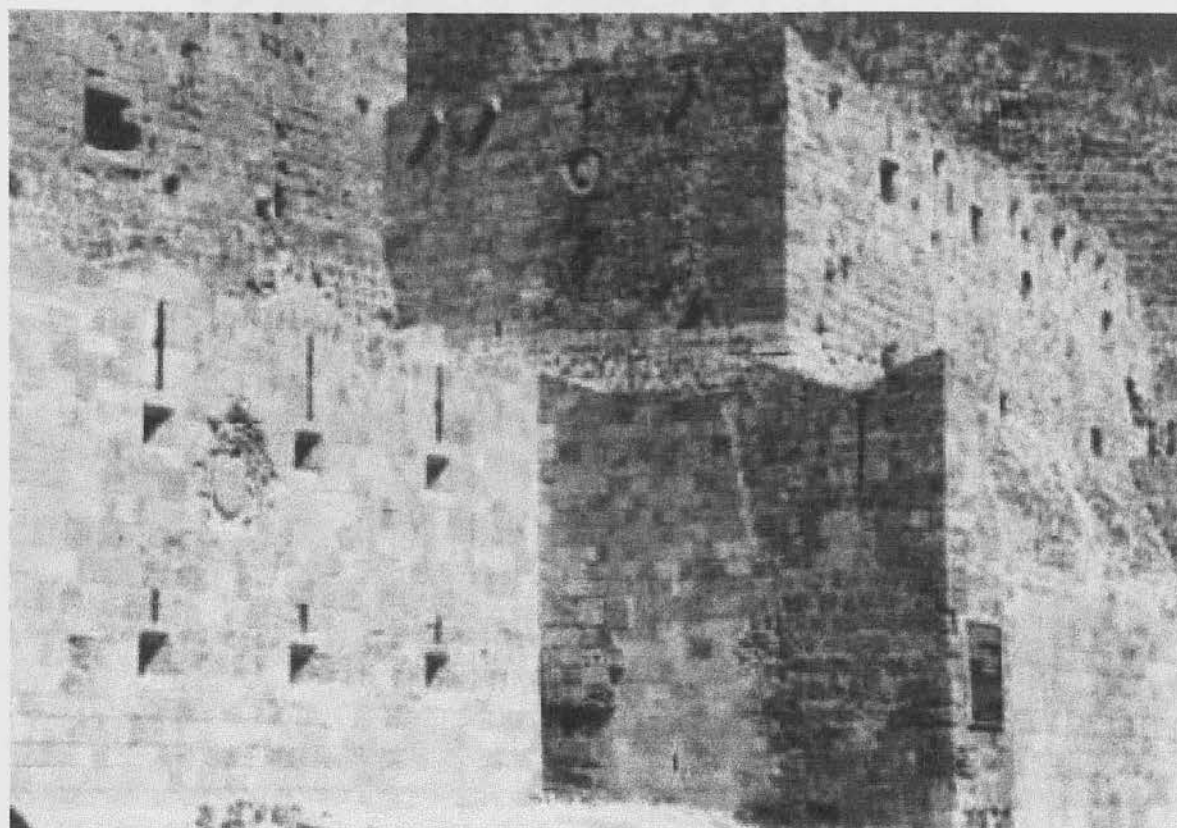
Προμαχώνας του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

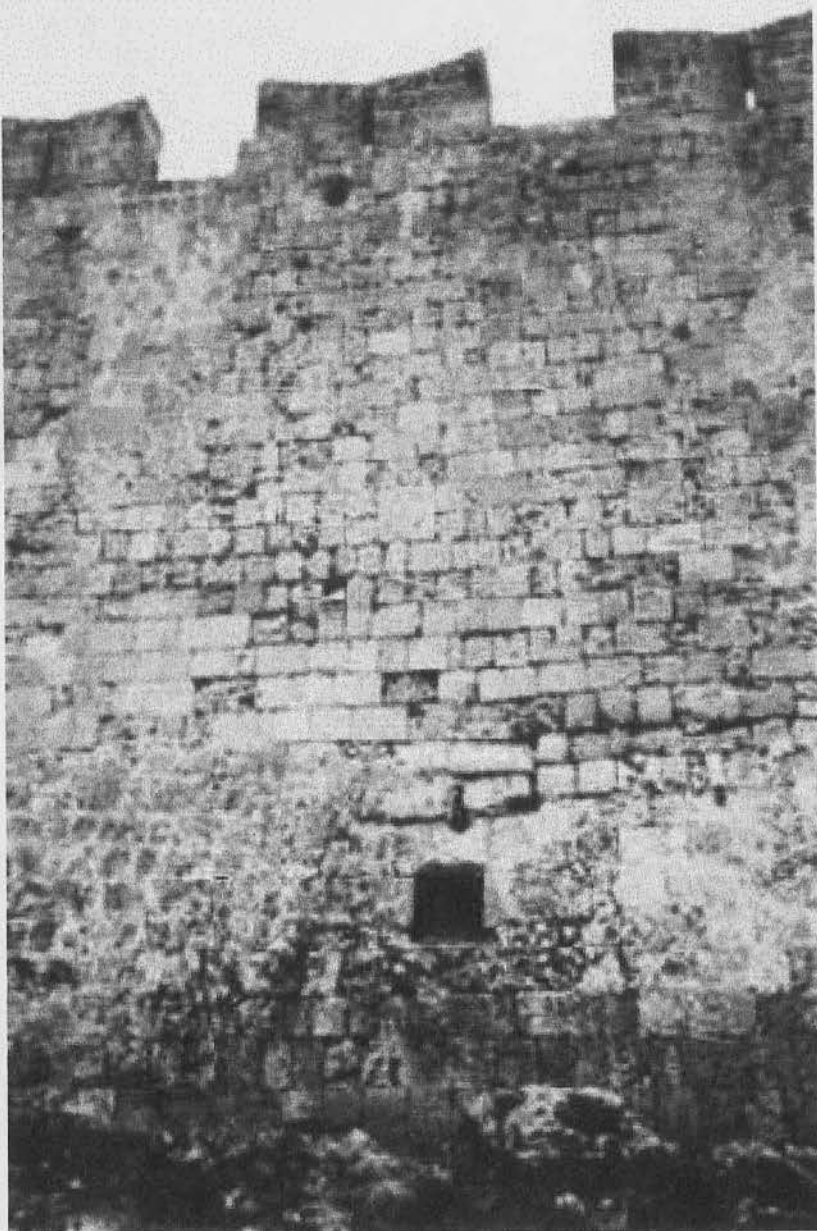
Όψη τείχους του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

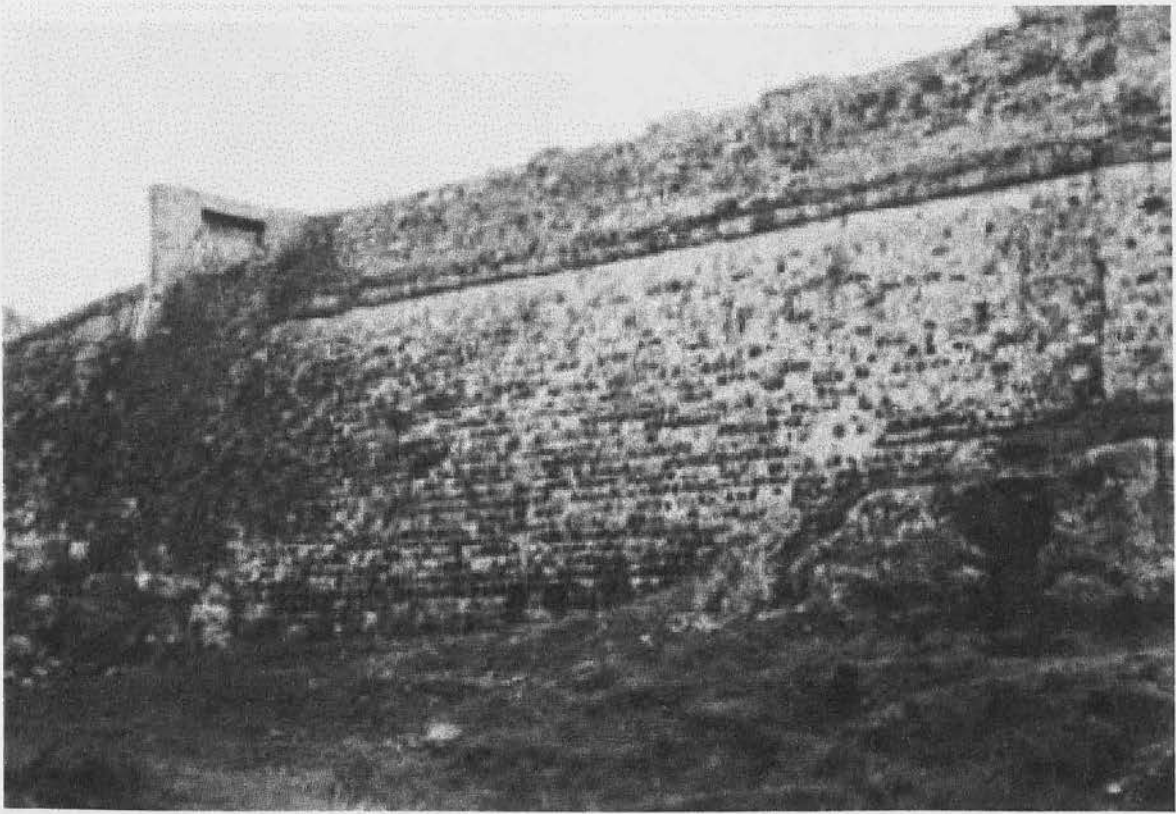
Κοντινή όψη τείχους του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Λεπτομέρεια όψης τείχους του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

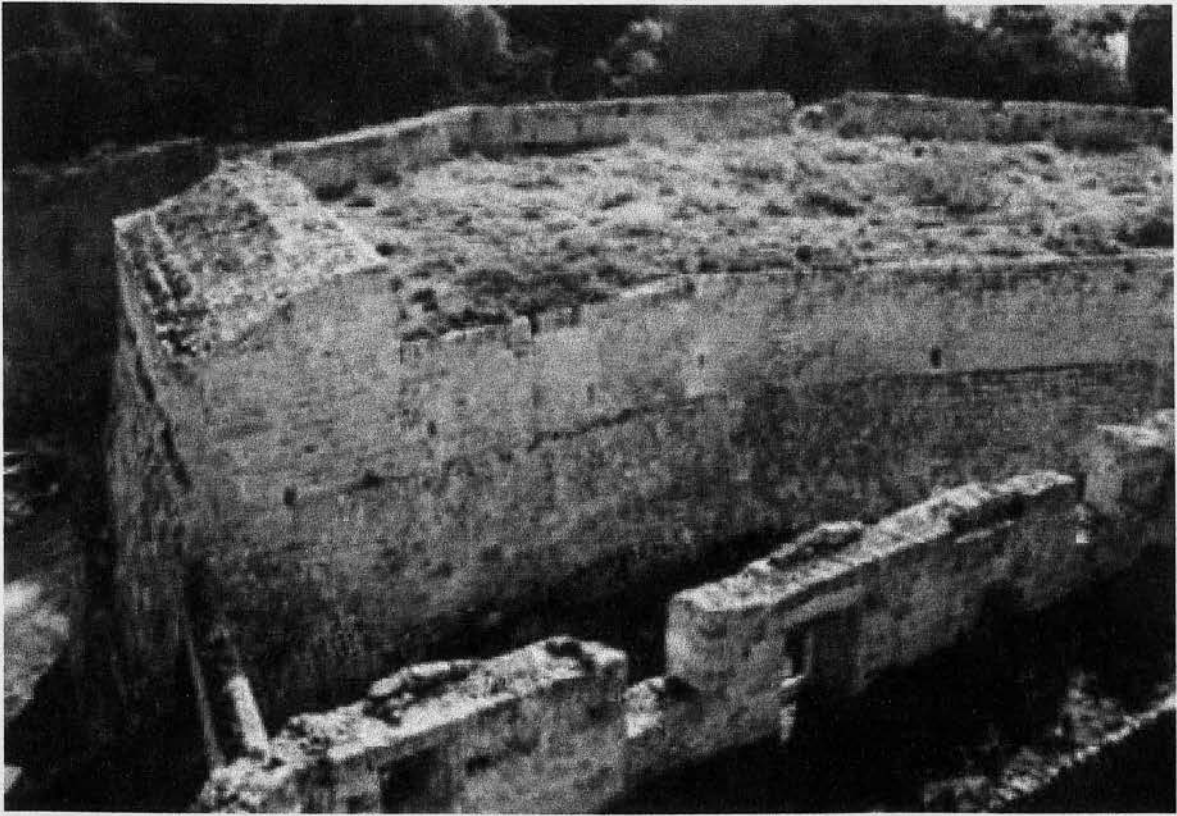
Όψη τείχους του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού,
Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά
(Γλώσσα Προβηγγίας)

Contrascarpa, παλαιάς τάφρου δυτικά του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

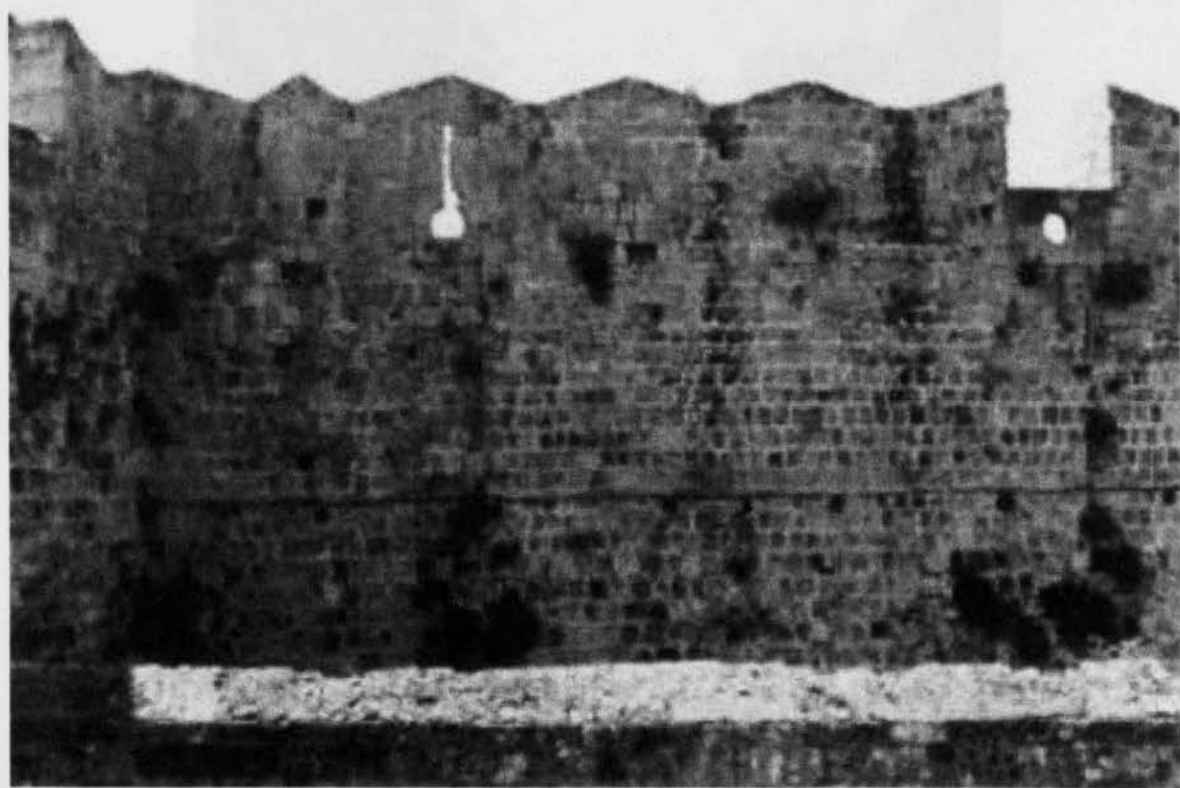
Εσωτερικό του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, λεπτομέρεια πάνω στον περίδρομο . Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Προμαχώνας του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

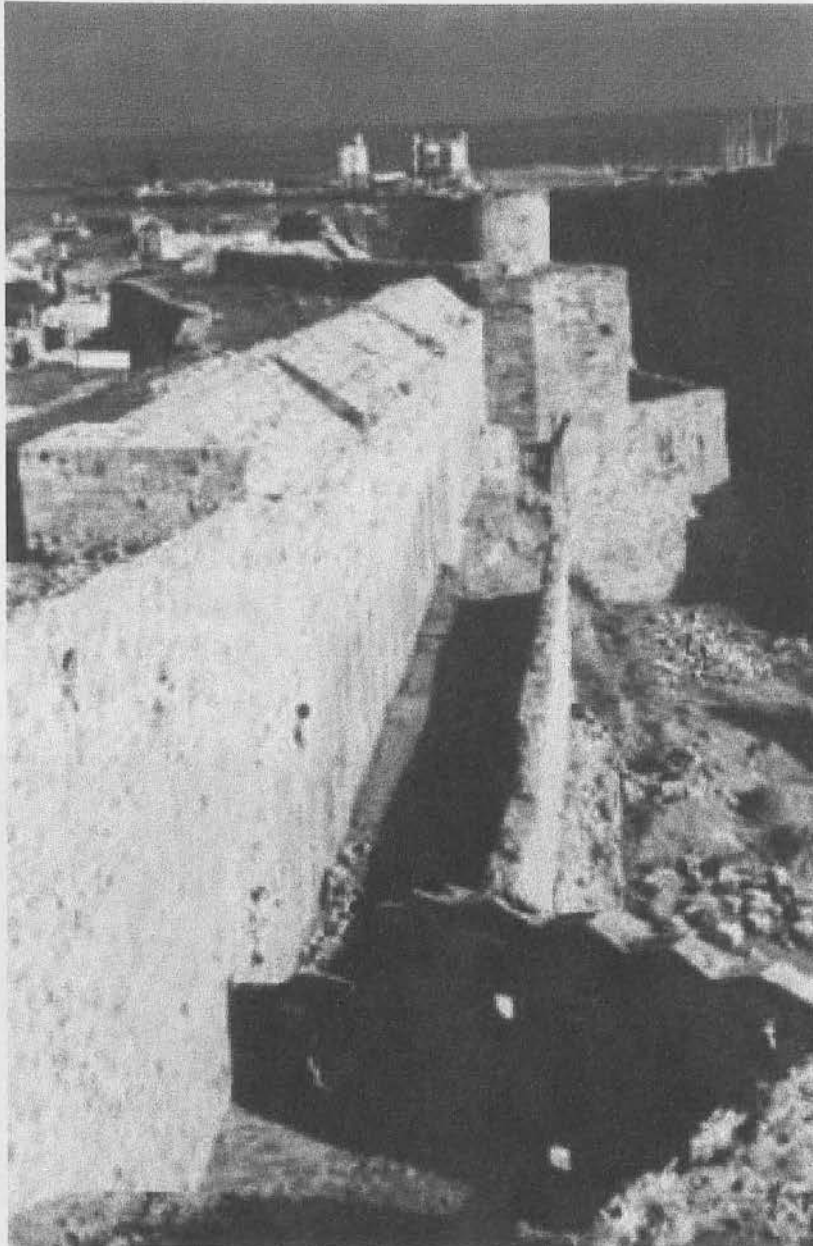
Λεπτομέρεια πάνω στο τείχος του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

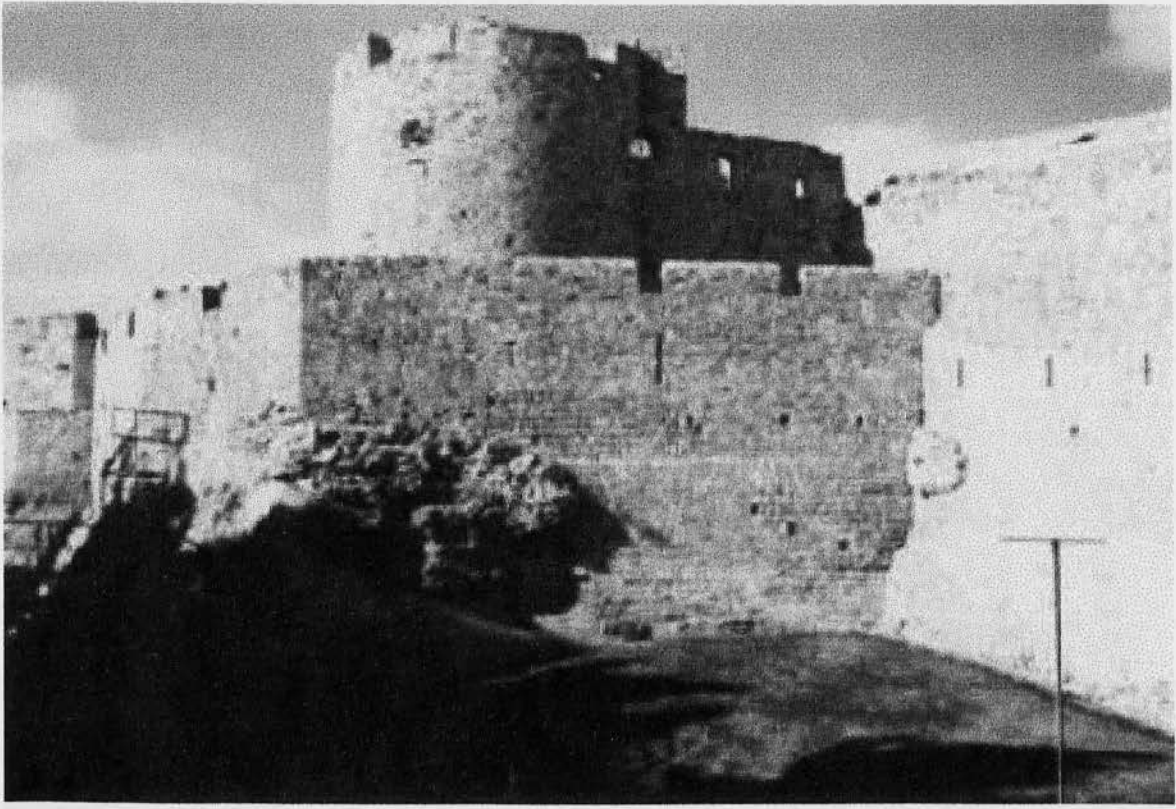
Εξωτερική όψη των τειχών στον Προμαχώνας του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότια πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

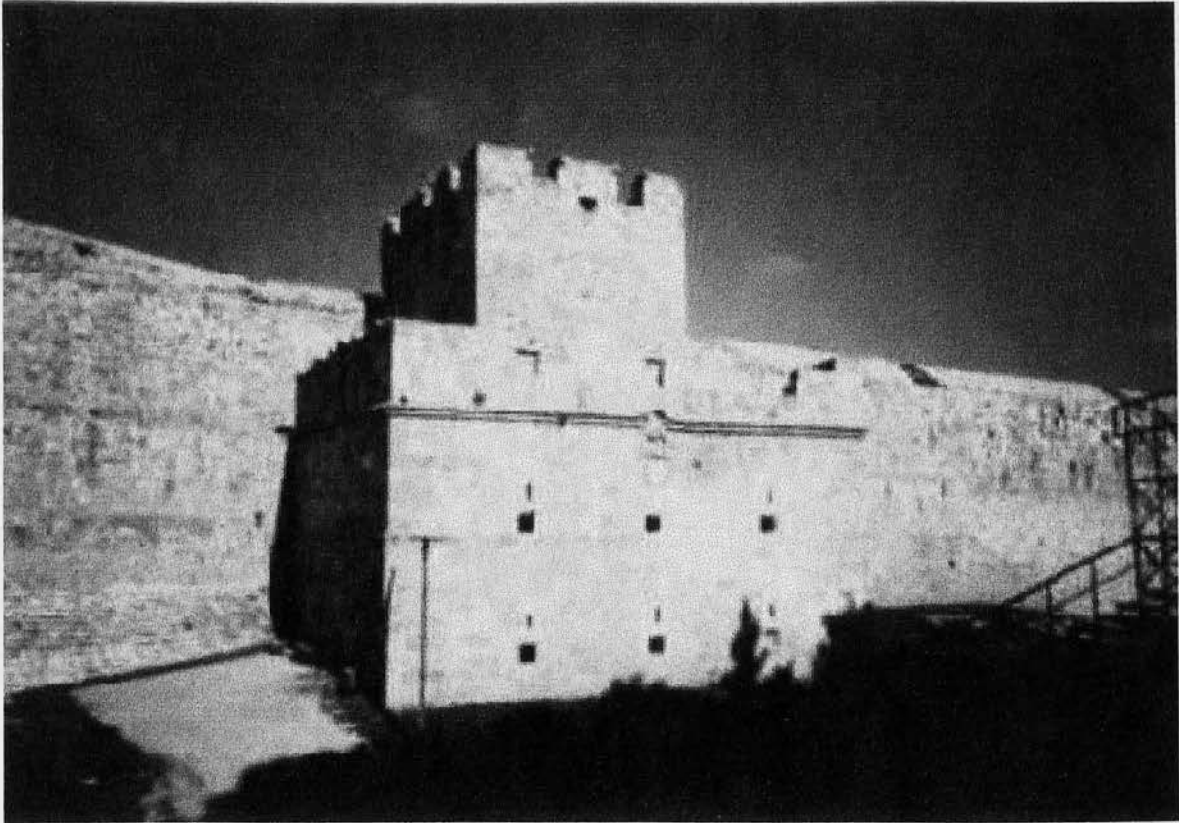
Εσωτερικό τάφρου, στον πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού. .
Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότιο - Ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Προβηγγίας)

**Από πύργο του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού, προς προμαχώνα
Γαλλίας. Φαίνεται τμήμα των τειχών και πυργίσκος. Εξωτερική
πλευρά των τειχών. Νότιο - Ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Προβηγγίας)**

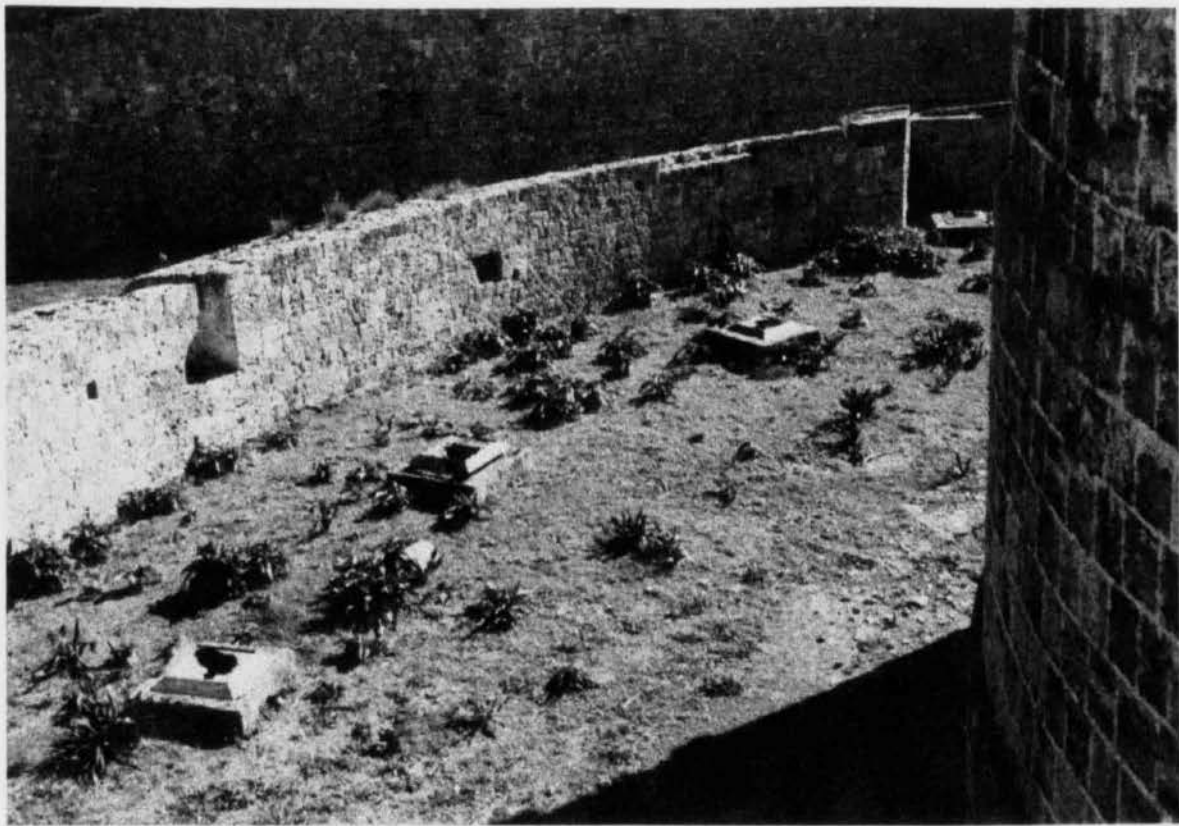
Πύργος, ανάμεσα στην πύλη του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού και πύργο Θεάτρου, Εξωτερική πλευρά των τειχών Νότιο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Πύργος Θεάτρου, ανάμεσα στην πύλη του Αγίου Ιωάννου - Κοσκινού και προμαχώνα Carreto, Εξωτερική πλευρά των τειχών Νότιο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Προβηγγίας)

Πύργος Carreto, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Νότιο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Ιταλίας)

Πύργος Carreto, Εσωτερική πλευρά των τειχών. Νότιο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Ιταλίας)

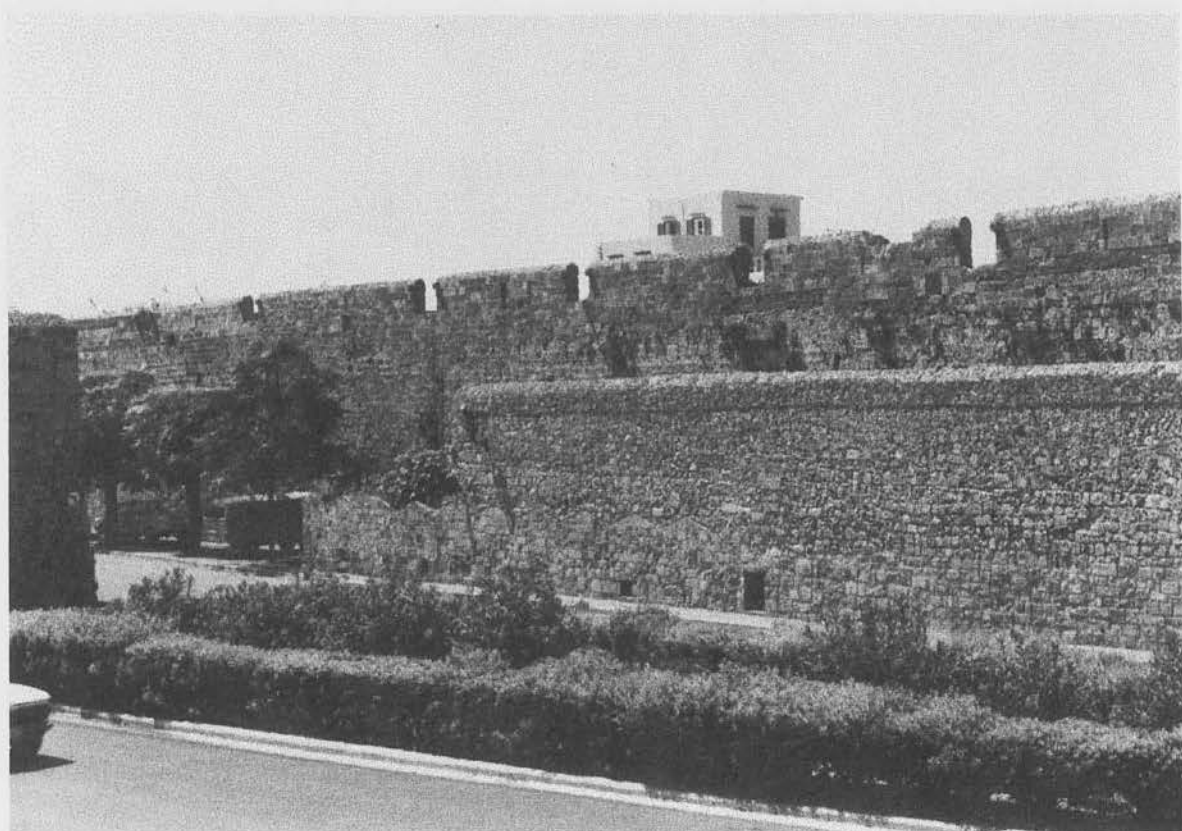
Προμαχώνας, όπου φαίνεται η τάφρος (δρόμος) και τα τείχη.
Εξωτερική πλευρά των τειχών Νότιο - Ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Ιταλίας)

Προμαχώνας, όπου φαίνεται η τάφρος (δρόμος) και τα τείχη.
Εξωτερική πλευρά των τειχών Νότιο - Ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Ιταλίας)

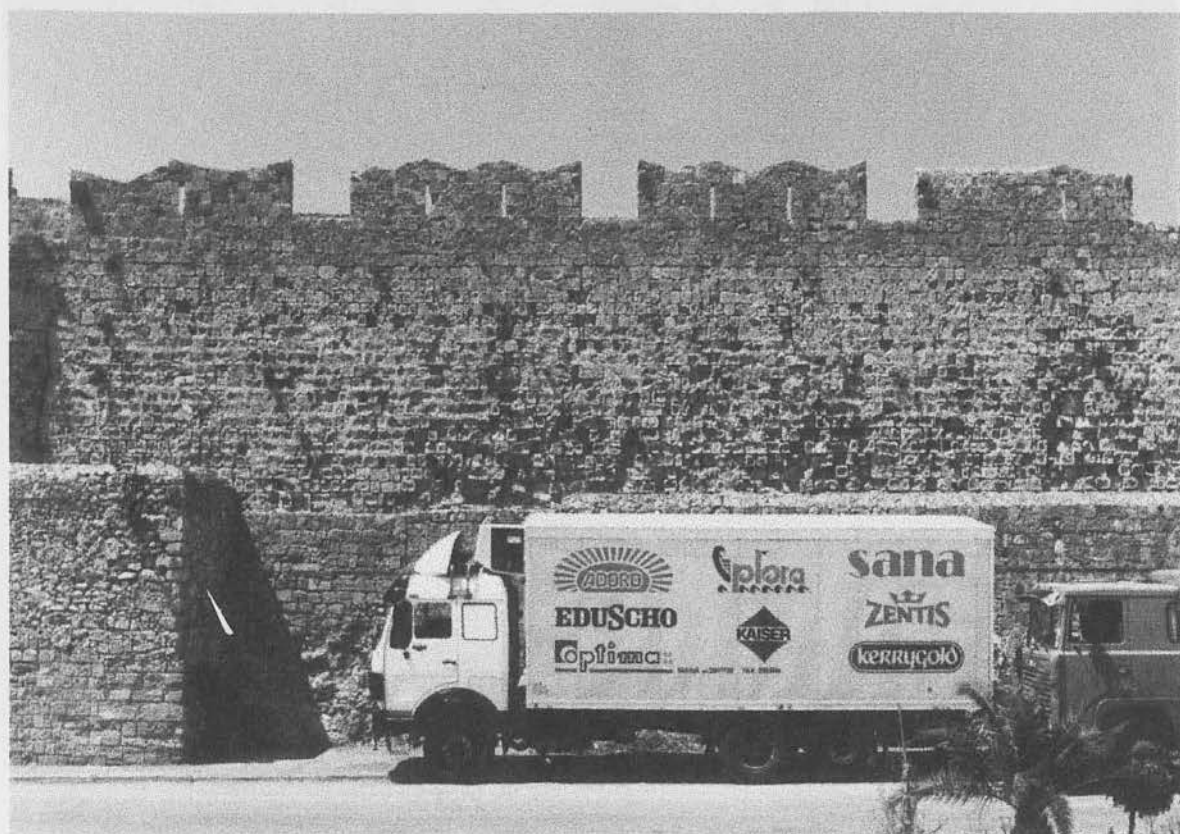
Όψη προμαχώνα. Εξωτερική πλευρά των τειχών Νότιο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Ιταλίας)

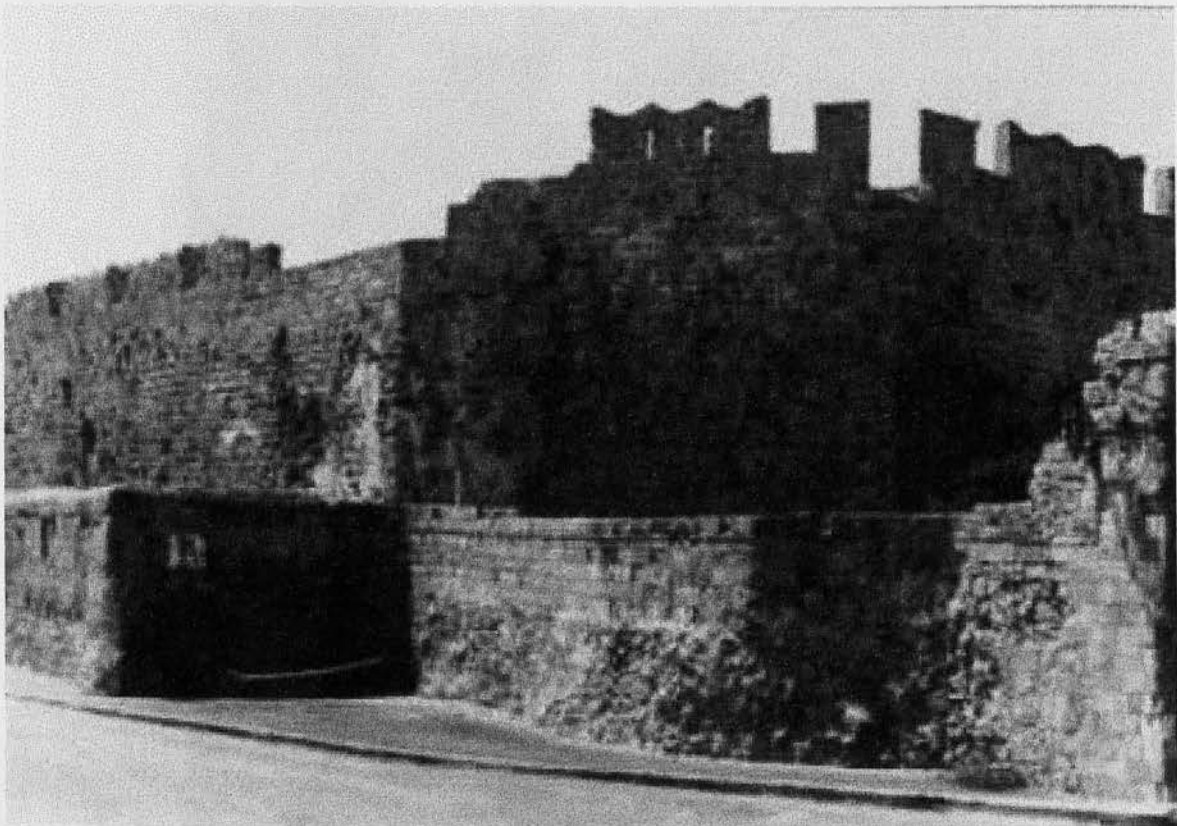
Αποτύπωση όψεως θαλασσινού τείχους, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Αποτύπωση όψεως θαλασσινού τείχους, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Αποτύπωση όψεως θαλασσινού τείχους, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Αποτύπωση όψεως θαλασσινού τείχους (γωνία), Εξωτερική πλευρά των τειχών. Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Πύλη Αγίας Αικατερίνης (πλαϊνή). Εξωτερική πλευρά των τειχών Βόρειο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

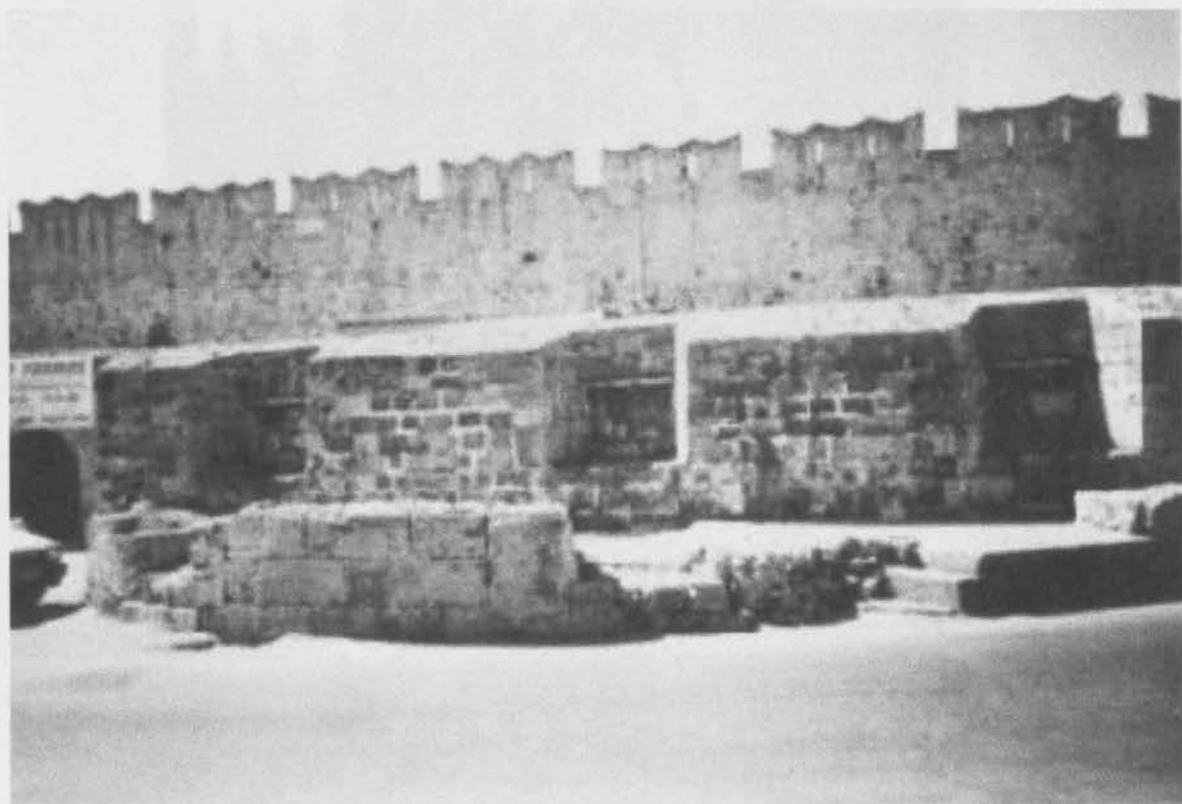
Αποτύπωση προσόψεως θαλασσινού τείχους, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Βόρειο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Αποτύπωση προσόψεως θαλασσινού τείχους, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Βόρειο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Αποτύπωση προσόψεως θαλασσινού τείχους, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Βόρειο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

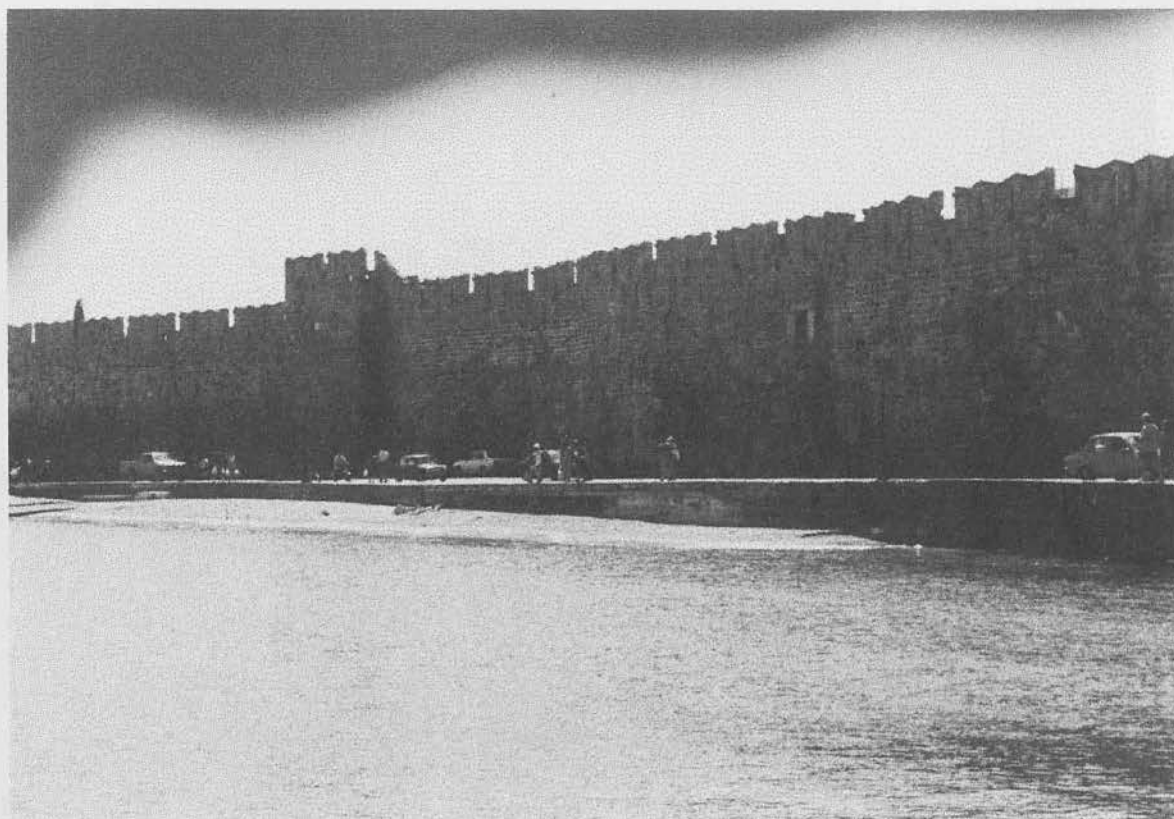
Αποτύπωση προσόψεως θαλασσινού τείχους, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Βόρειο - Ανατολική πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Πύλη Ταρσανά, στην πρόσοψη του θαλασσινού τείχους,
Εξωτερική πλευρά των τειχών. Βόρειο - Ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Καστίλης)

Αποτύπωση προσόψεως θαλασσινού τείχους, συνέχεια πύλης
Παναγιάς. Εξωτερική πλευρά των τειχών. Βόρεια πλευρά
(Γλώσσα Καστίλης)

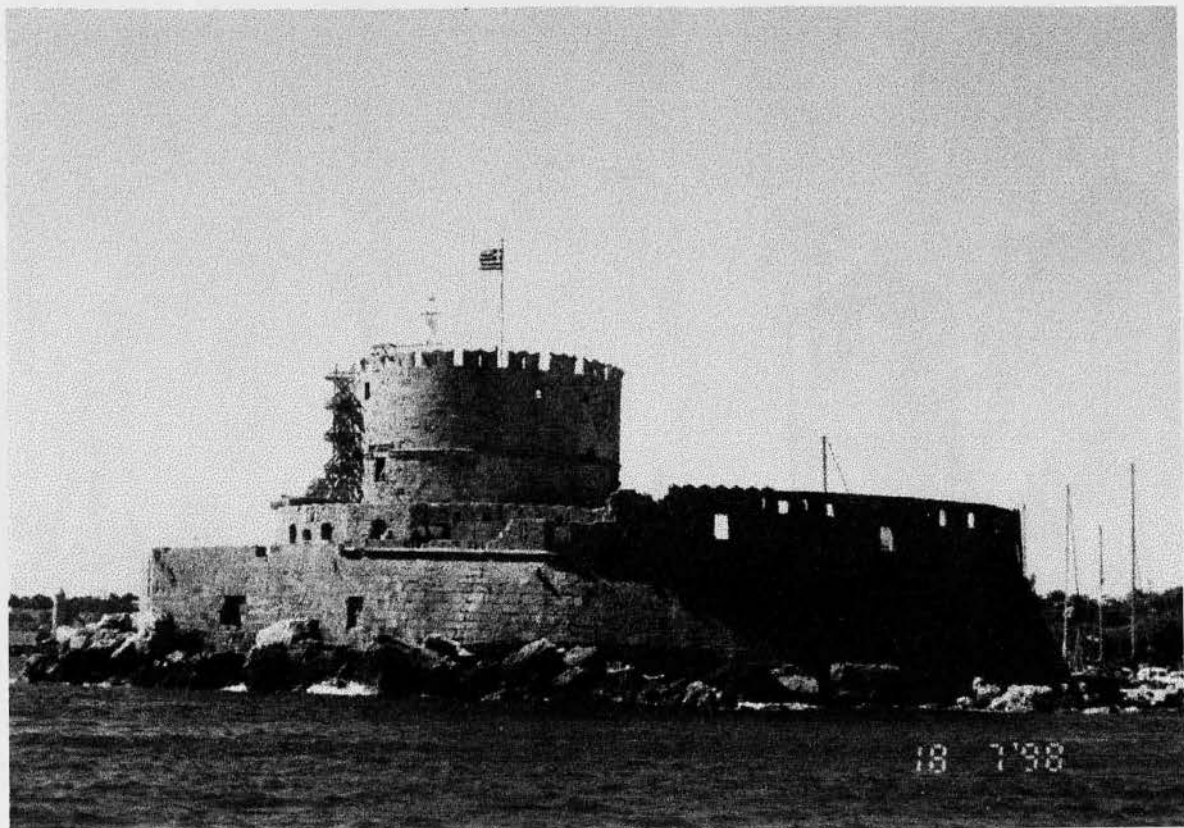
Αποτύπωση προσόψεως θαλασσινού τείχους, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

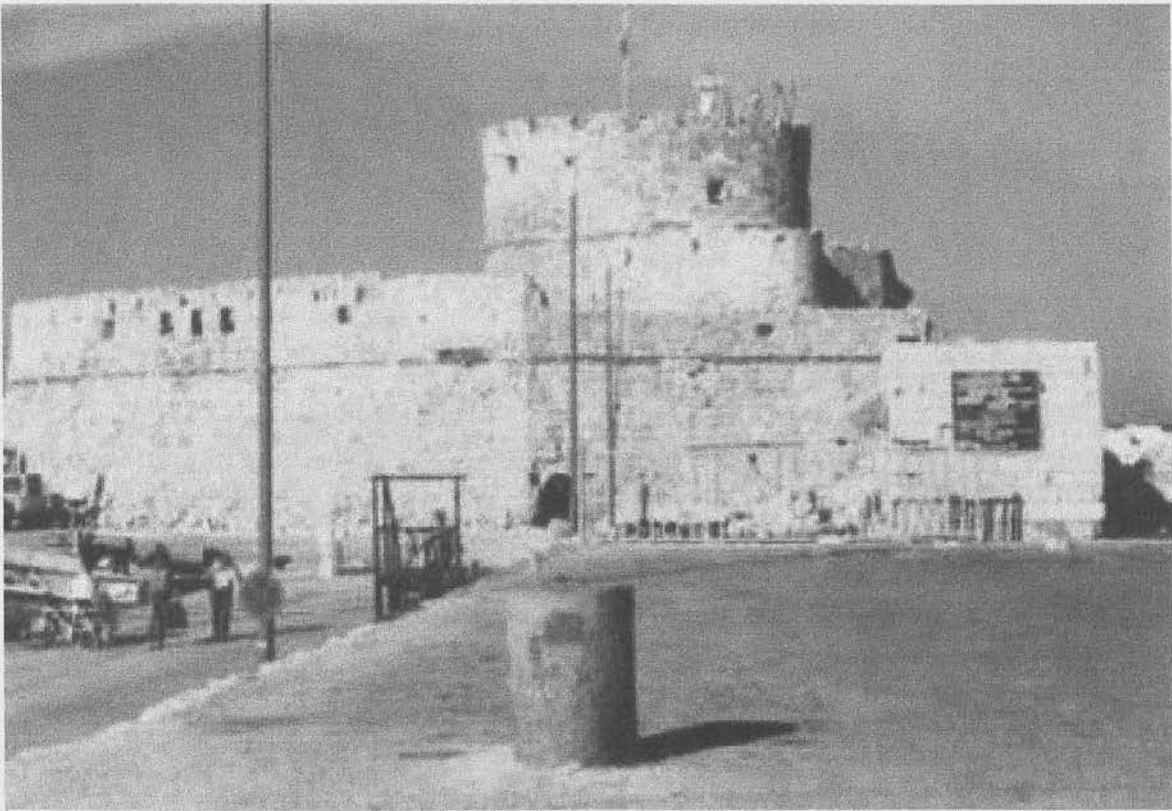
Αποτύπωση προσόψεως θαλασσινού τείχους, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Θέα από το πρόχωμα των τειχών στην πρόσοψη του θαλασσινού τείχους, Εξωτερική πλευρά των τειχών. Βόρεια πλευρά
(Γλώσσα Καστίλης)

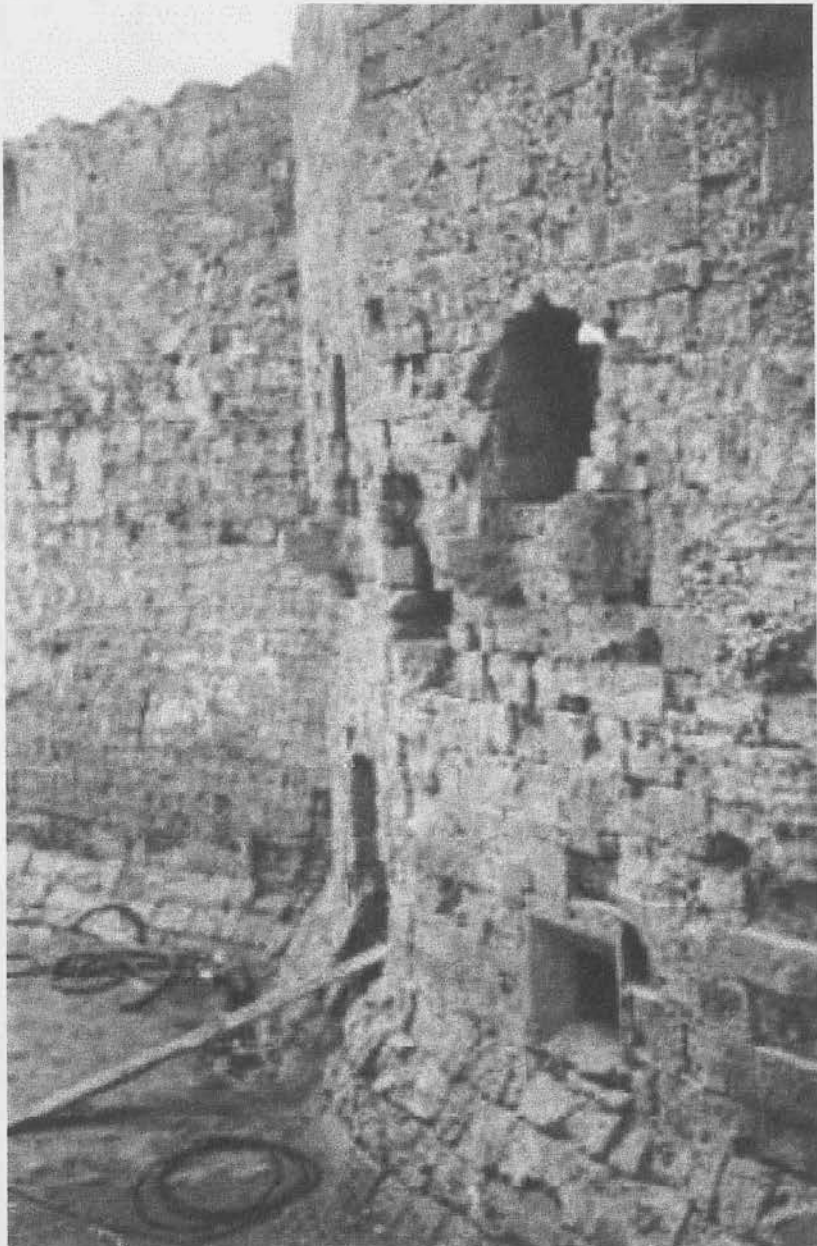
Όψη του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, στο λιμάνι (από την θάλασσα), Εξωτερική πλευρά Βόρεια πλευρά
(Γλώσσα Καστίλης)

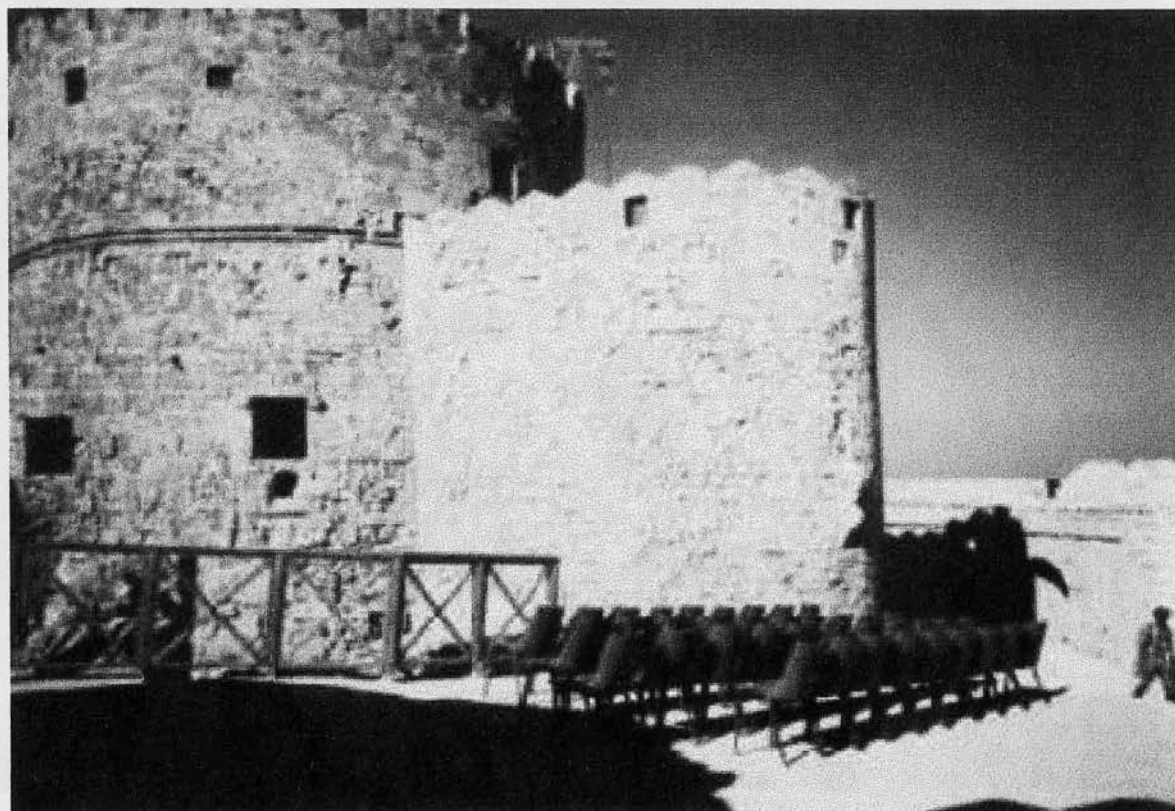
Όψη του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, στο λιμάνι (από την μεριά των μύλων), Εξωτερική πλευρά. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Μακρινή όψη του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, στο λιμάνι (από την μεριά των μύλων), Εξωτερική πλευρά. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Περιτείχισμα στο εσωτερικό του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, στο λιμάνι, Εσωτερική πλευρά του φρουρίου. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Πύργος στο εσωτερικό του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, στο λιμάνι, Εσωτερική πλευρά του φρουρίου. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Περιτείχισμα στο εξωτερικό του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, στο λιμάνι, Εσωτερική πλευρά του φρουρίου. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Λεπτομέρεια περιτειχίσματος στο εξωτερικό του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, στο λιμάνι, Εσωτερική πλευρά του φρουρίου. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Λεπτομέρεια στον πύργο του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, στο λιμάνι, Εξωτερική πλευρά του φρουρίου. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

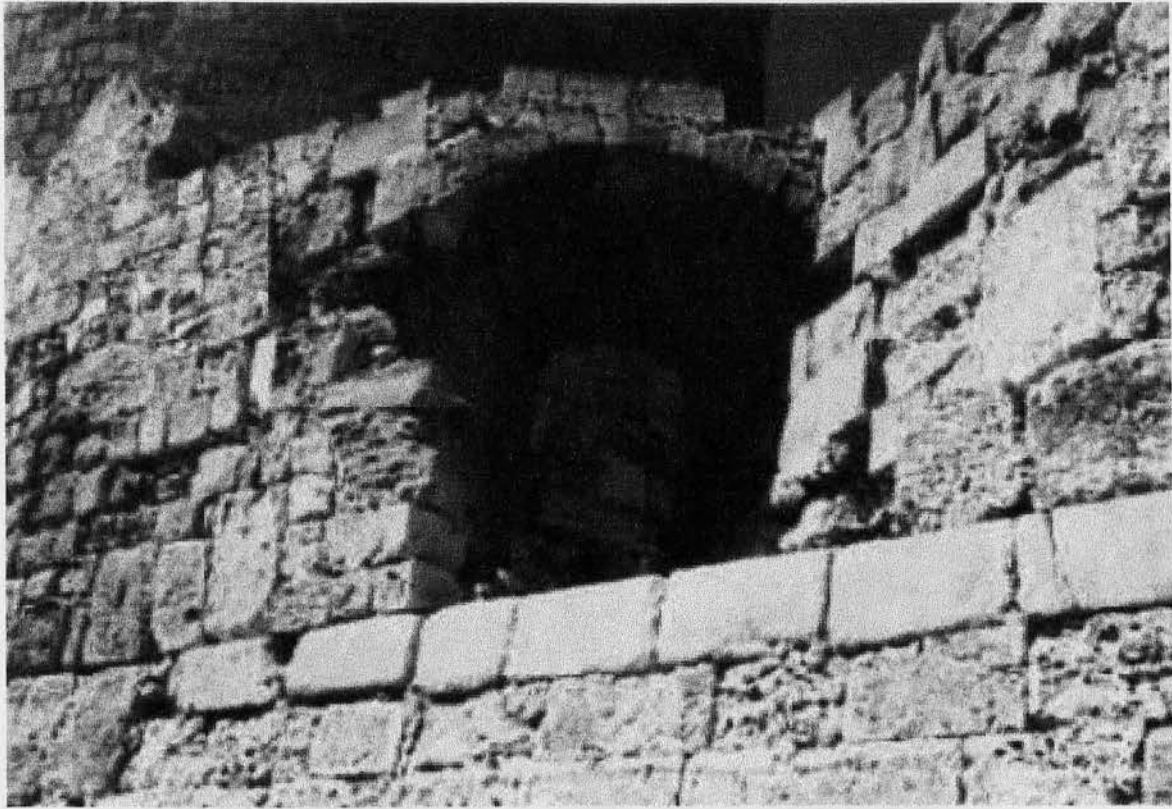
Μεσαιωνικός μόλος των Μύλων στο λιμάνι, εσωτερική πλευρά.
Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Όψη λεπτομέρειας μεσαιωνικού μόλου των Μύλων στο λιμάνι, εξωτερική πλευρά. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

Όψη λεπτομέρειας μεσαιωνικού μύλου των Μύλων στο λιμάνι, εσωτερική πλευρά. Βόρεια πλευρά (Γλώσσα Καστίλης)

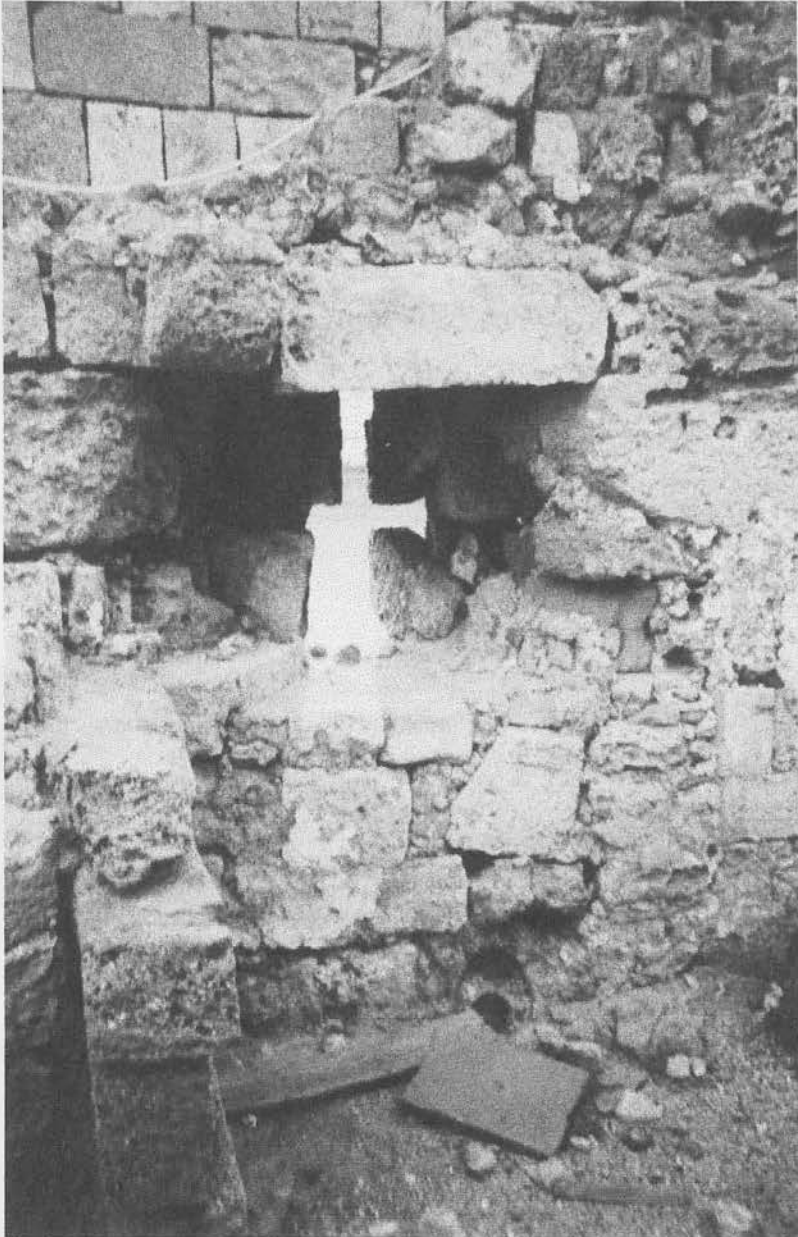
Μορφή πολέμιστρας πάνω στο τείχος, Εσωτερική πλευρά του τείχους.

Μορφή πολέμιστρας πάνω στο τείχος, Εσωτερική πλευρά του τείχους.

Μορφή πολέμιστρας πάνω στο τείχος, Εσωτερική πλευρά του τείχους.

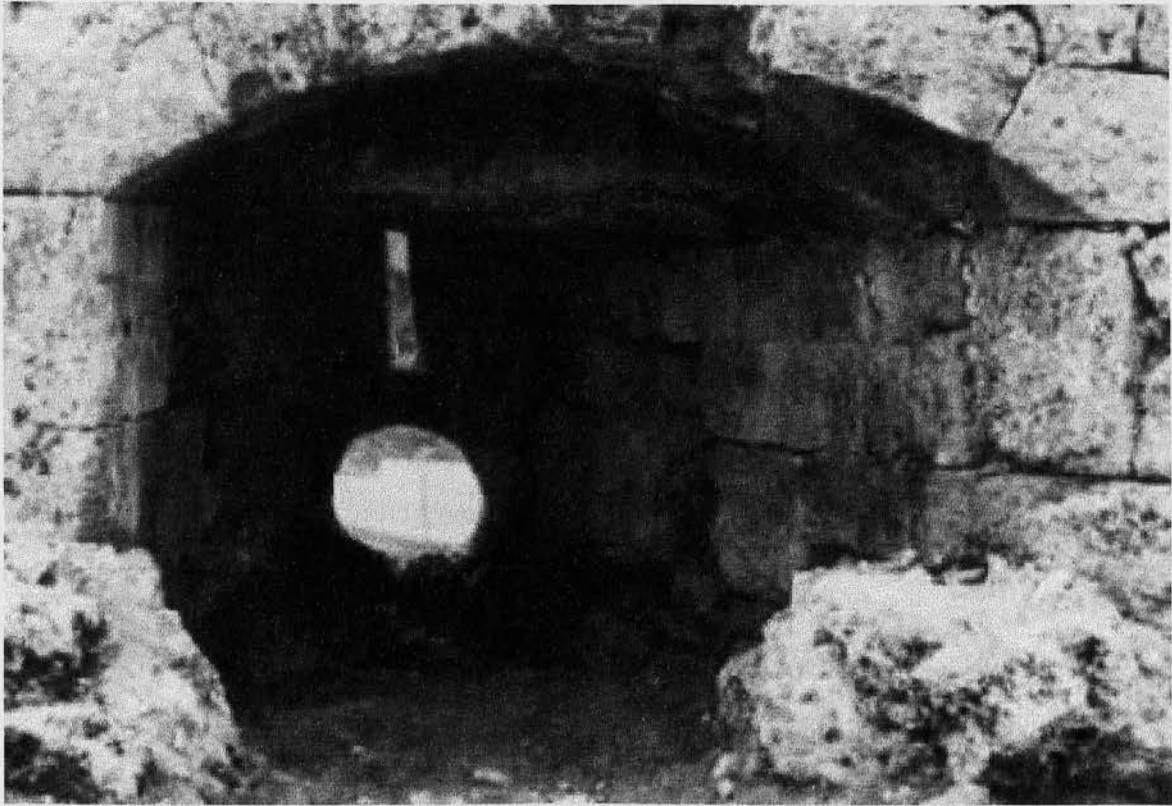
Μορφή πολεμίστρας πάνω στο τείχος, Εσωτερική πλευρά του τείχους.

Μορφή πολεμίστρας πάνω στο τείχος, Εσωτερική πλευρά του τείχους.

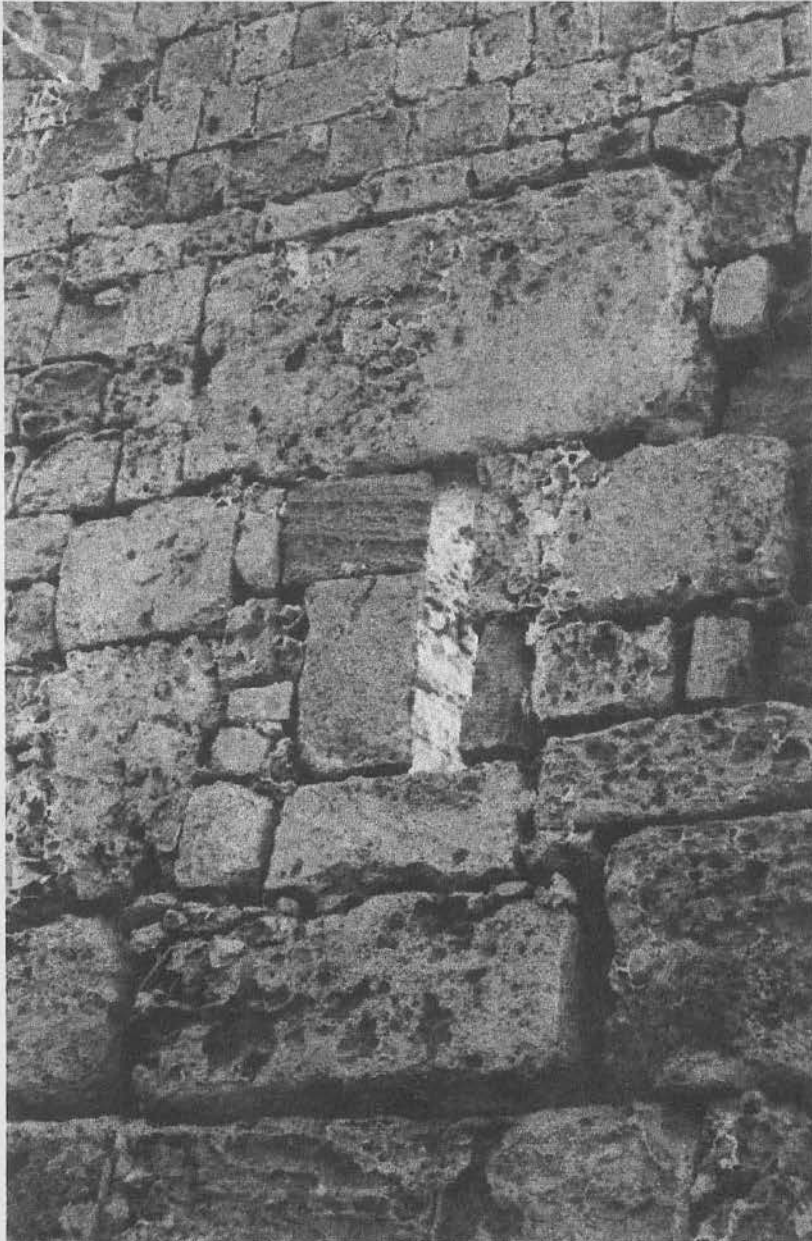
Μορφή πολεμίστρας πάνω στο τείχος, Εσωτερική πλευρά του τείχους.

Μορφή πολεμίστρας πάνω στο τείχος, Εσωτερική πλευρά του τείχους.

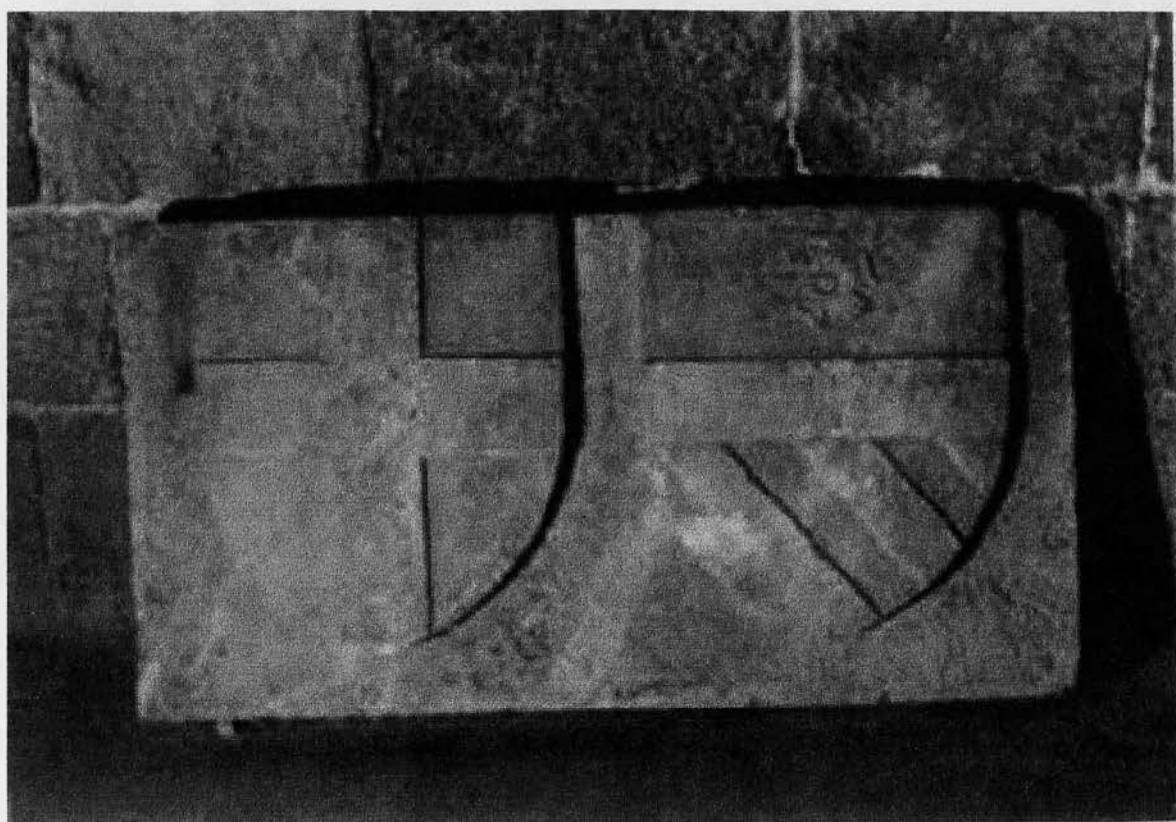
Μορφή πολεμίστρας πάνω στο τείχος, Εσωτερική πλευρά του τείχους.

Μορφή πολεμίστρας πάνω στο τείχος, Εξωτερική πλευρά του τείχους.

Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Giovanni - Battista Jegli Orsini**

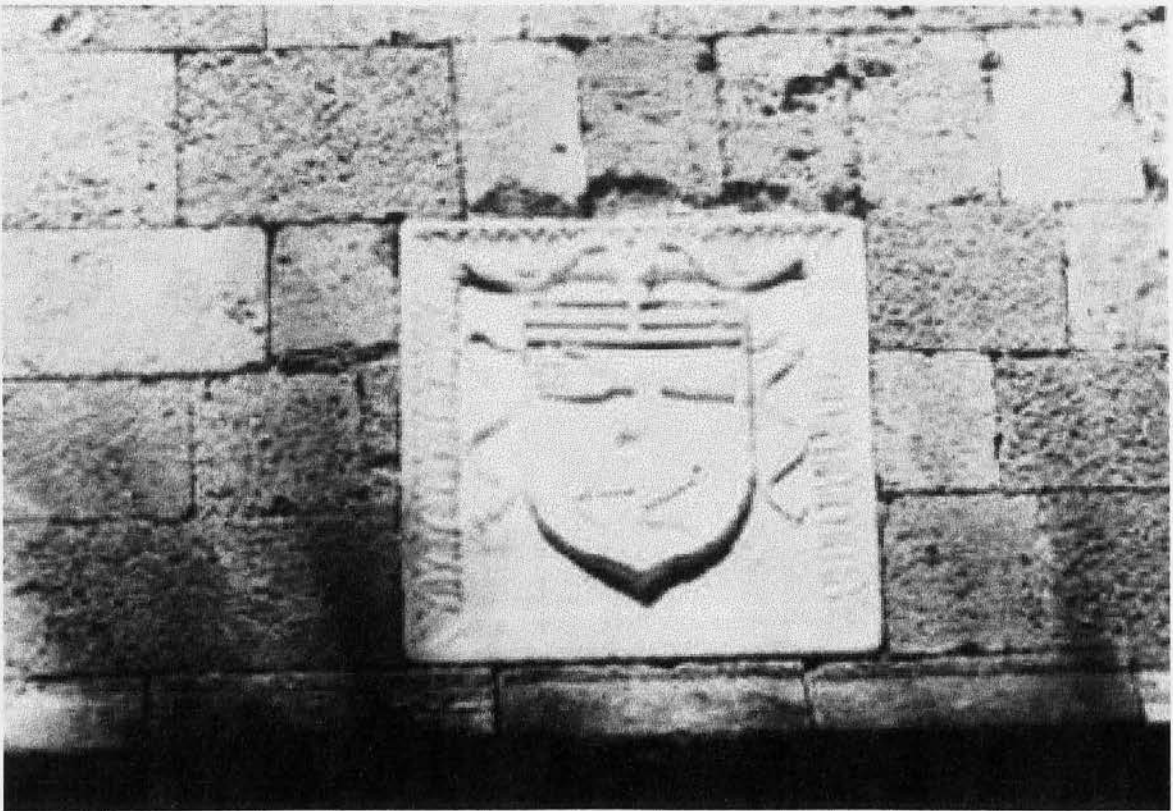
Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Giovanni - Battista Jegli Orsini**

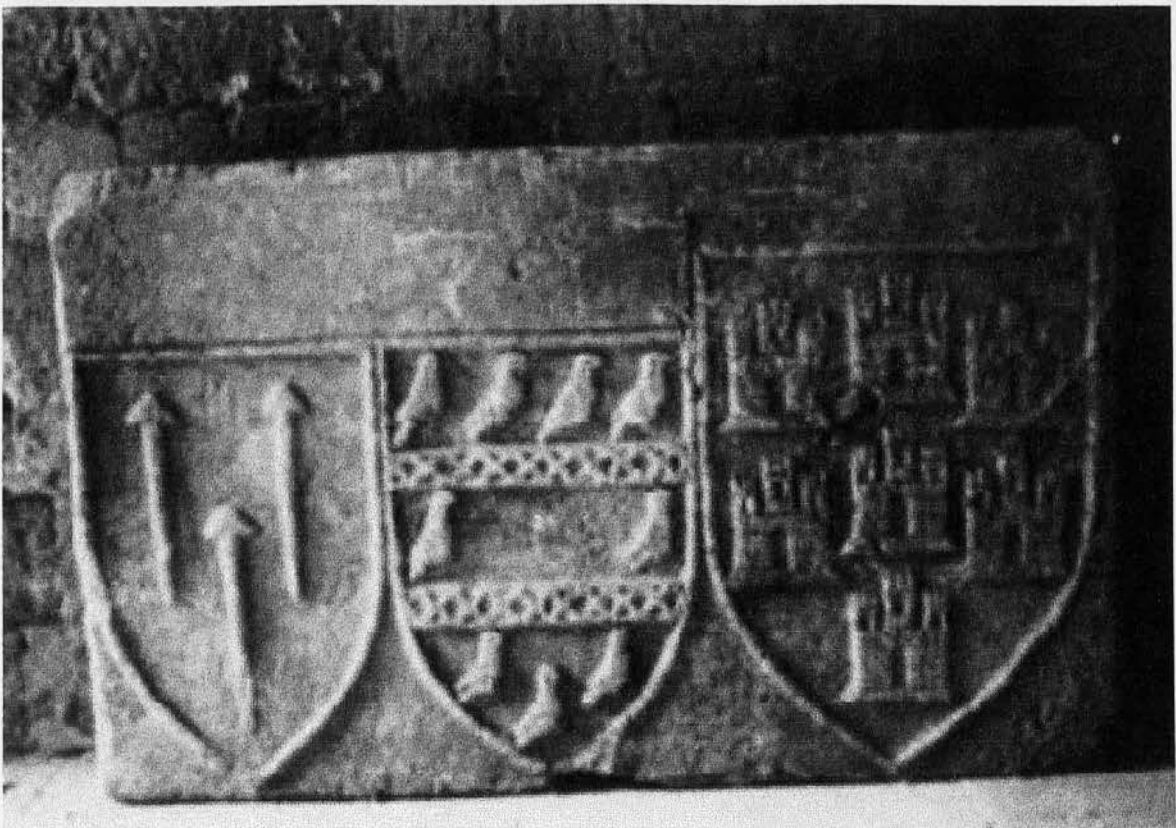
Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Helion De Villeneuve**

Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Emery D' Amboise**

Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Philippe Villiers De l' Isle Adam**

Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Juan Fernandes De Heredia**

Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Fabrizio Del Carretto**

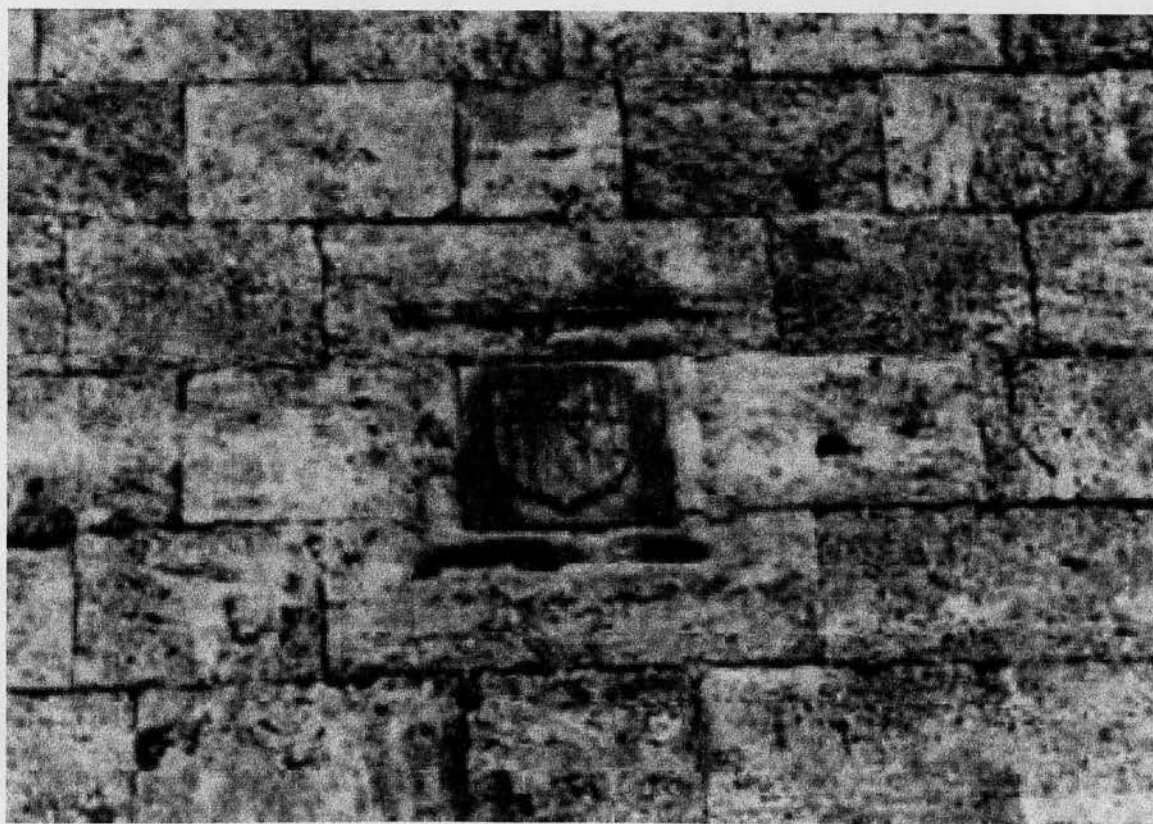
Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Fabrizio Del Carretto**

Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Pierre D' Anbusson**

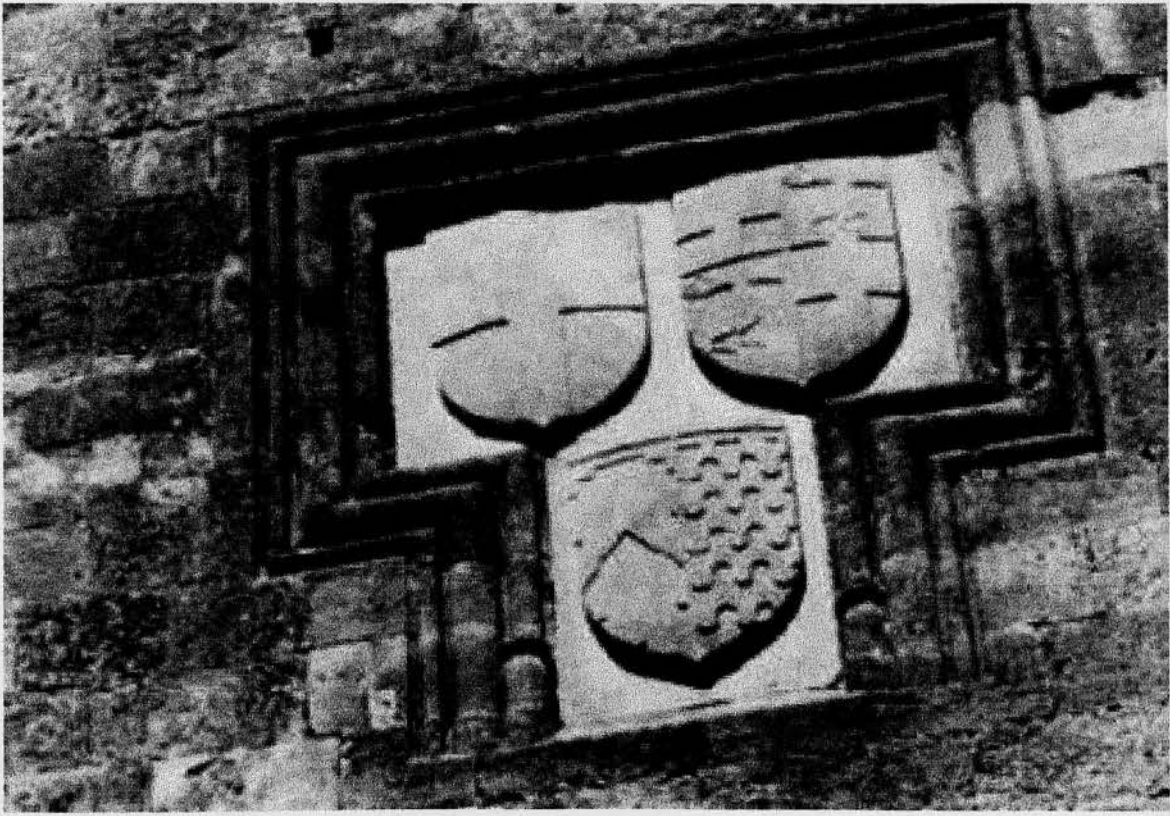
Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Pierre D' Anbusson**

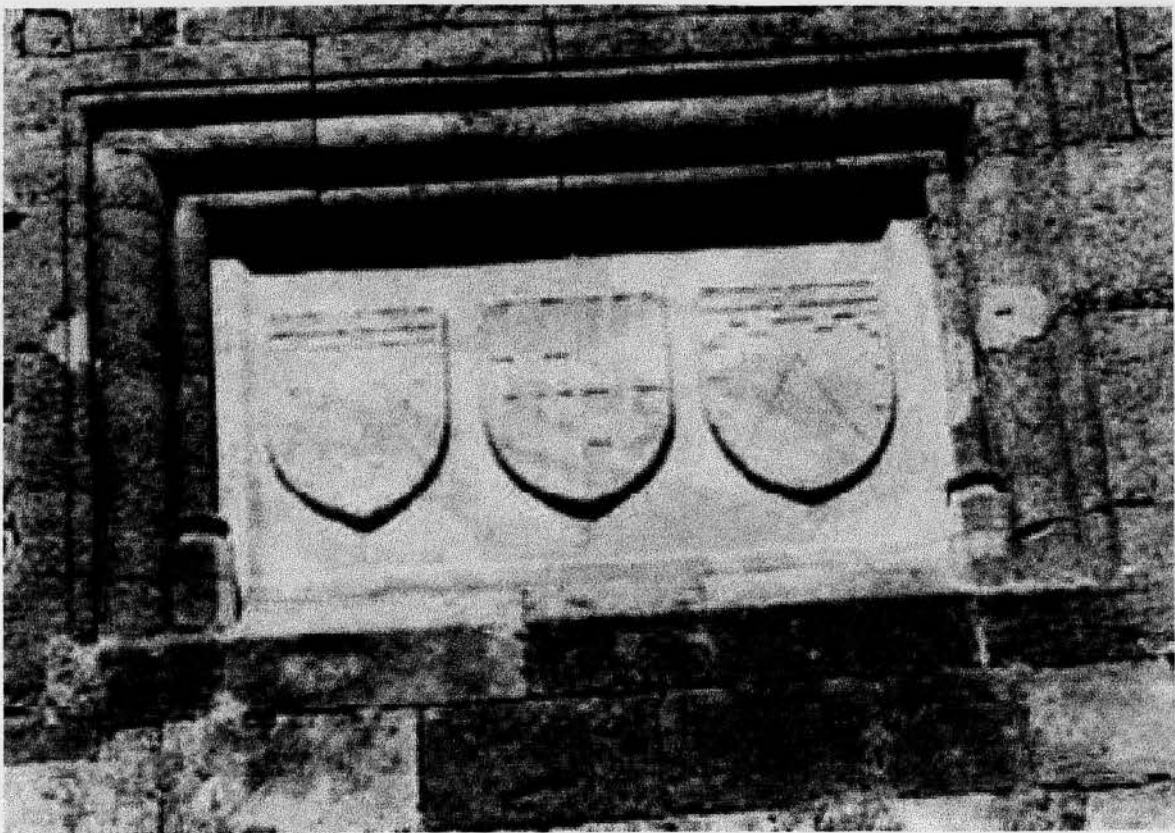
Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Philibert De Naillac**

Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Lodorico De Polsasco**

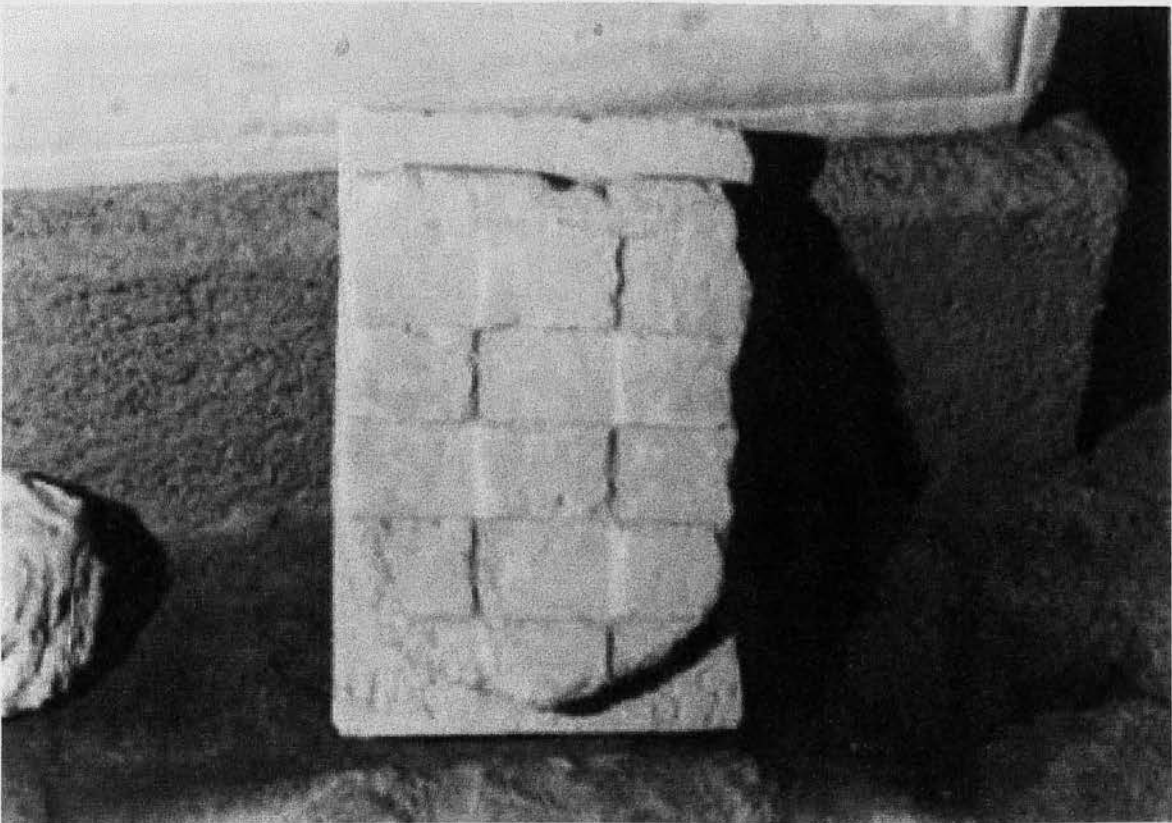
Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Rochechouart**

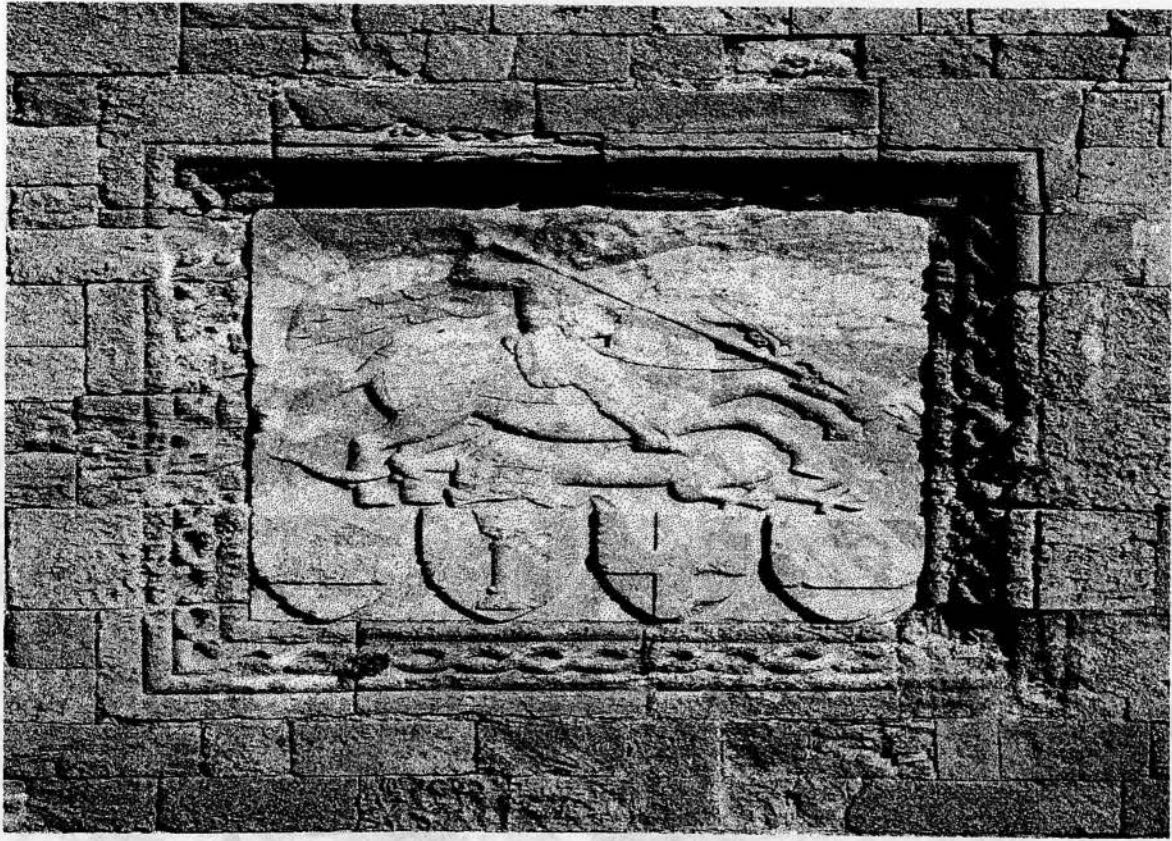
Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Rochechouart**

Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Dieudonne De Gozon**

Οικόσημο του Μεγάλου Μαγίστρου **Inigo D' Alfero**

**Ανάγλυφο του Αγίου Γεωργίου και οικόσημο του Μεγάλου
Μαγίστρου P. D' Aubusson**

**Άγιος Θεόδωρος (στρατιωτικός άγιος) και οικόσημο του Μεγάλου
Μαγίστρου Giovanni - Battista Jegli Orsini**

Πανοραμική άποψη της πόλης

Πανοραμική άποψη της πόλεως

Θαλασσινό τείχος - Πύργος ΝΑΙΛΛΑΣ, Βόρειο - ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Καβίλλης)

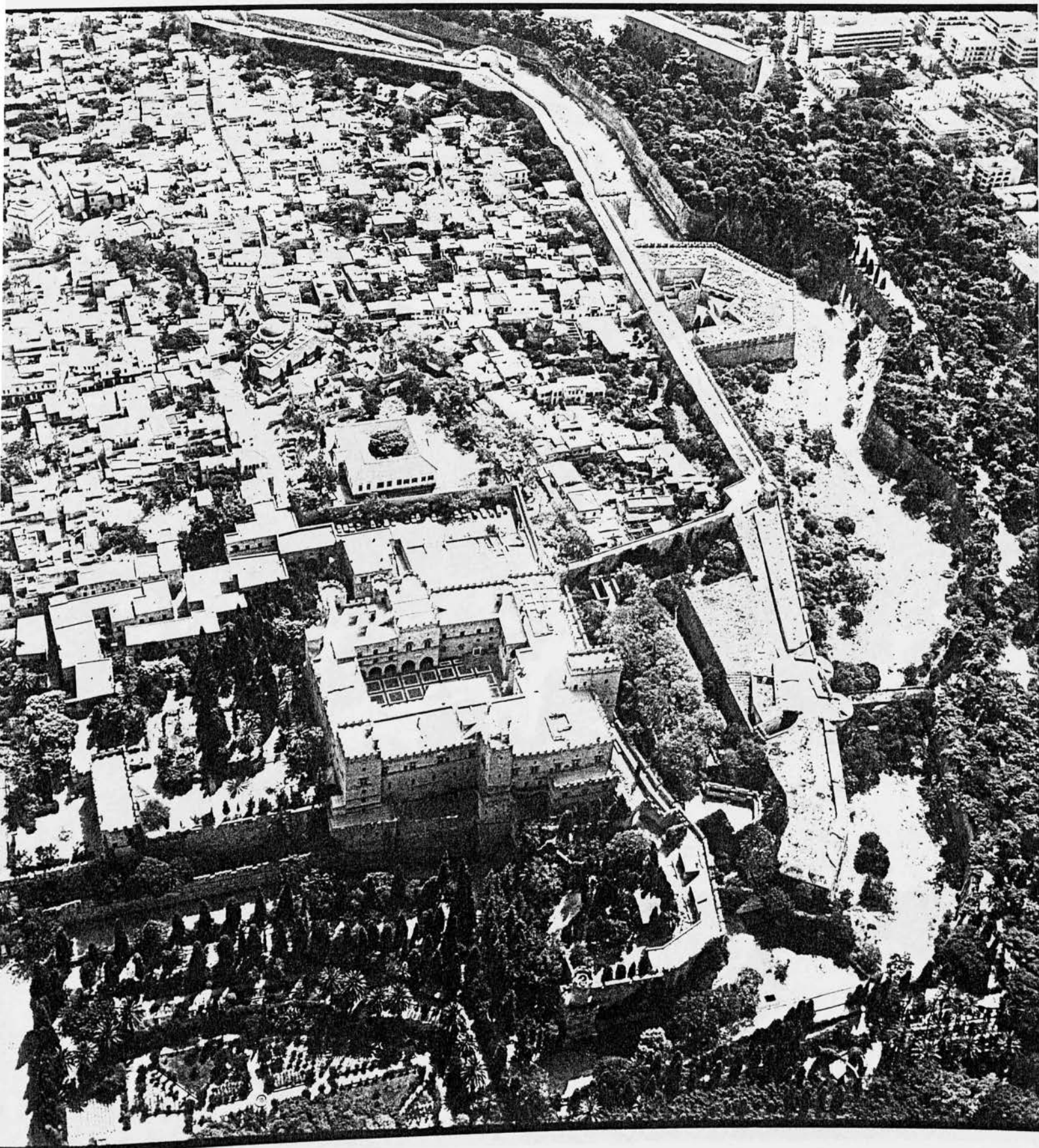

Θαλασσινό τείχος - Πύργος ΝΑΙΛΛΑΣ, Βόρειο - ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Καυτελλής)

Πύργος Αγ. Νικολάου, Βορνή πλευρά
(Γλώσσα Γαλλίας)

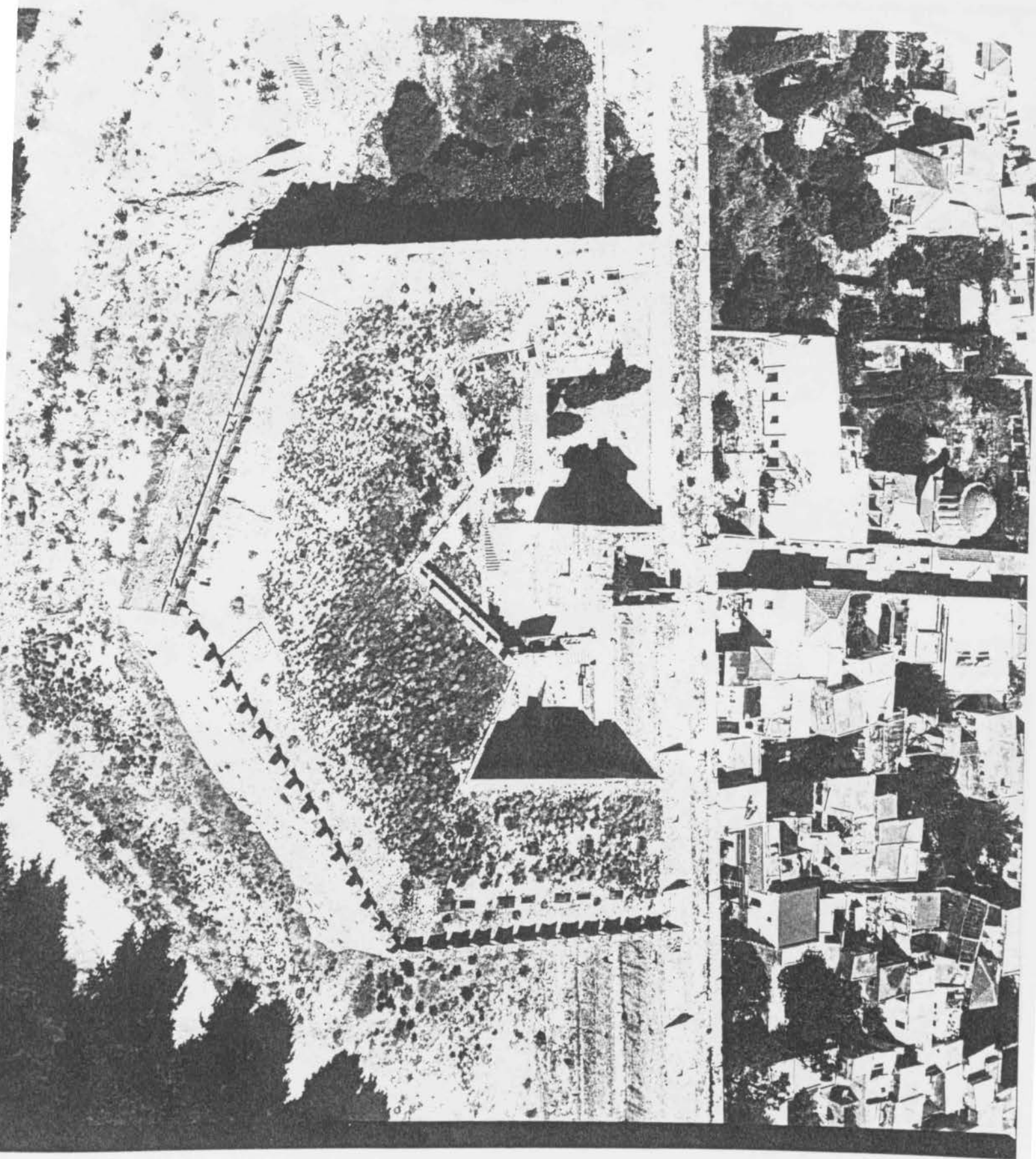
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

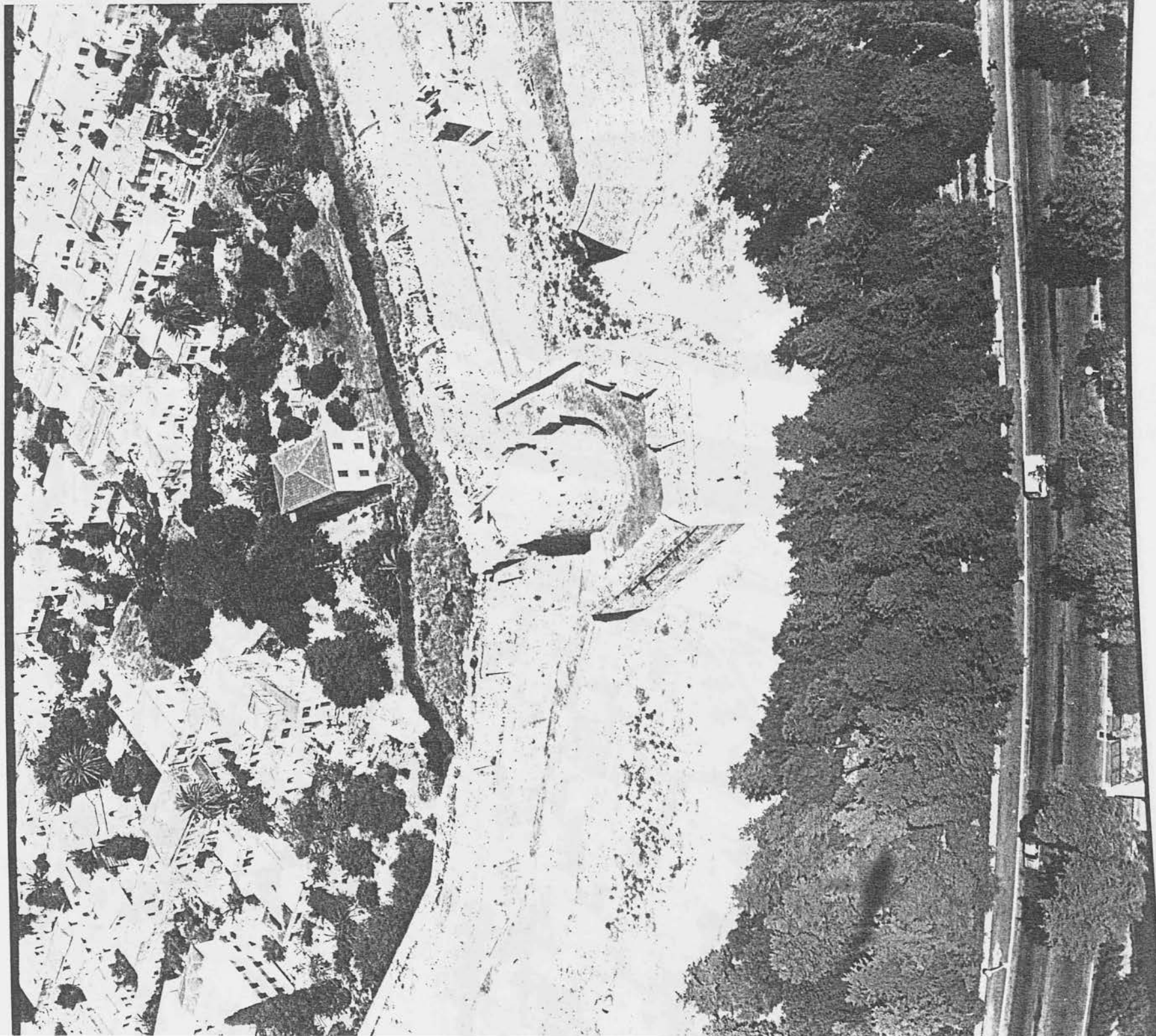
Παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου (Κατέαλλο), Βόρειο - Δυτική πλευρά
(Γαλλογα Γερμανίας - Γαλλίας)

Παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου (Καστέλλο)
(Γλώσσα Γαλλίας)

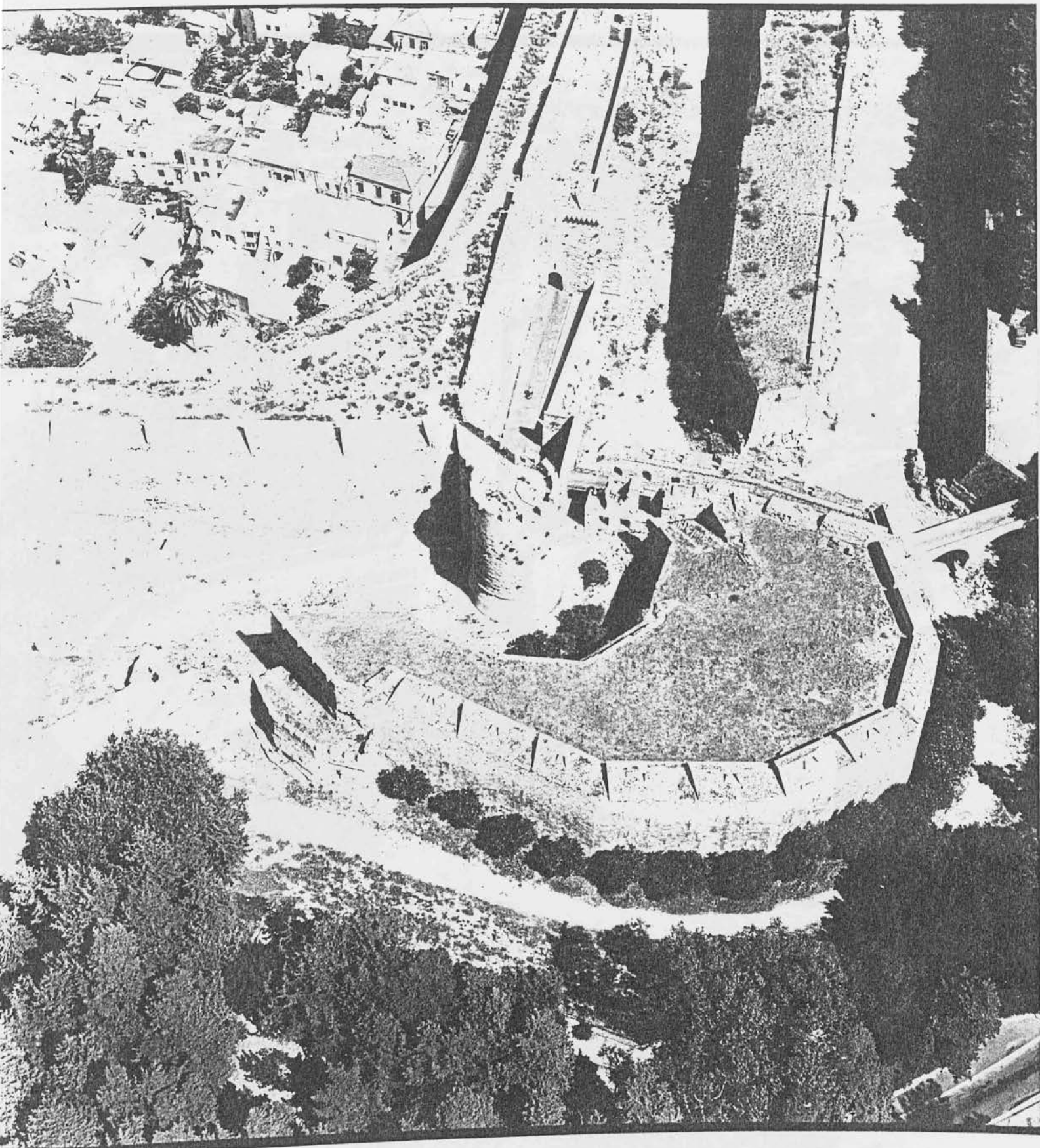
Προμαχώνας Αγ. Γεωργίου, Δυτική πλευρά
(Γλώσσα Ωβέρνης)

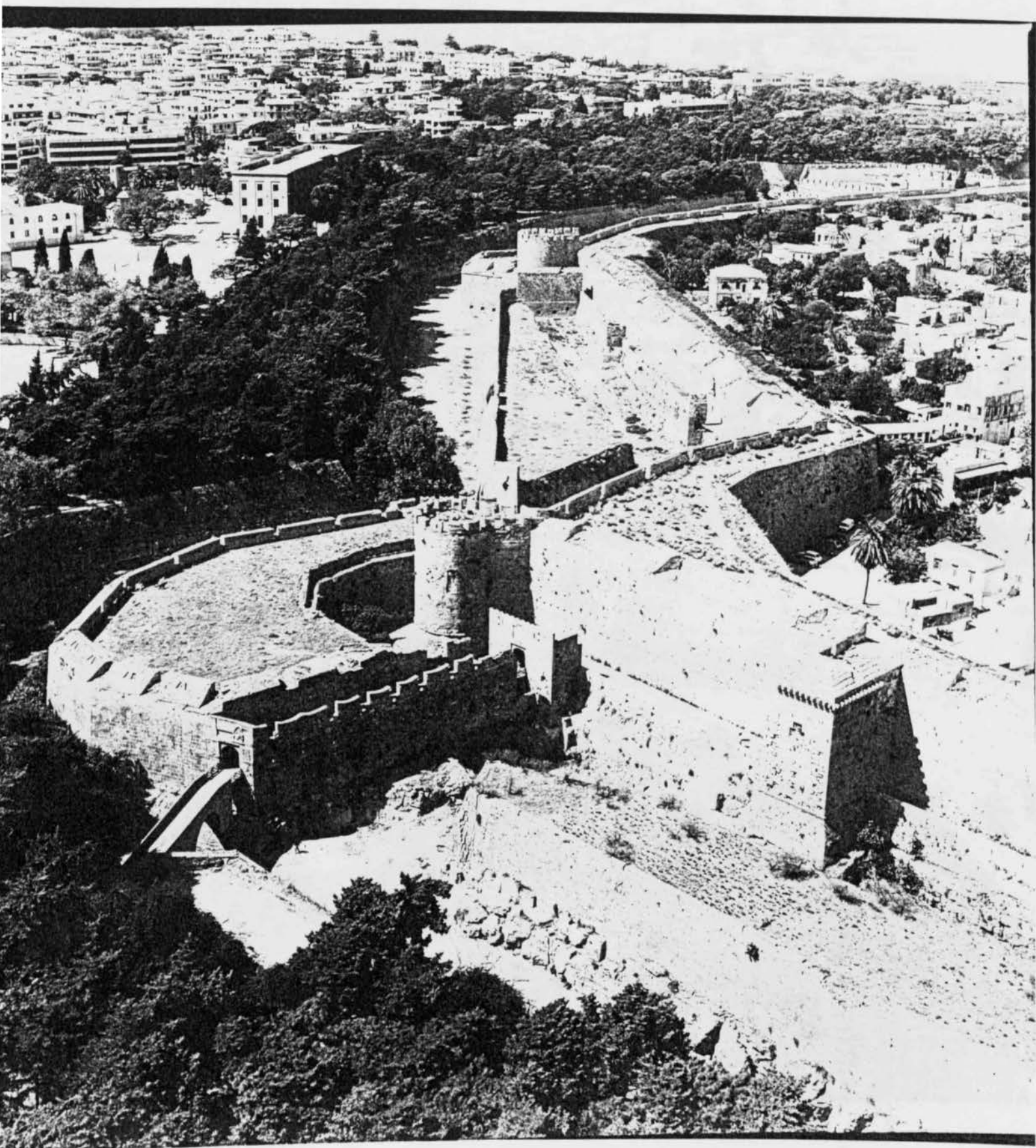
Πραμαχώνιας, Δυτική Γαλιχία
(Γαλιχία, Δυτική Γαλιχία)

Προκαχώνας Αγγλίας - Προβνηκίας, Νότιο-ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Αγγλίας)

Προμαχώνας Αγγαίας, Νότιο - Δυτική ηπειρά
(Γαβόβα Αγγαίας)

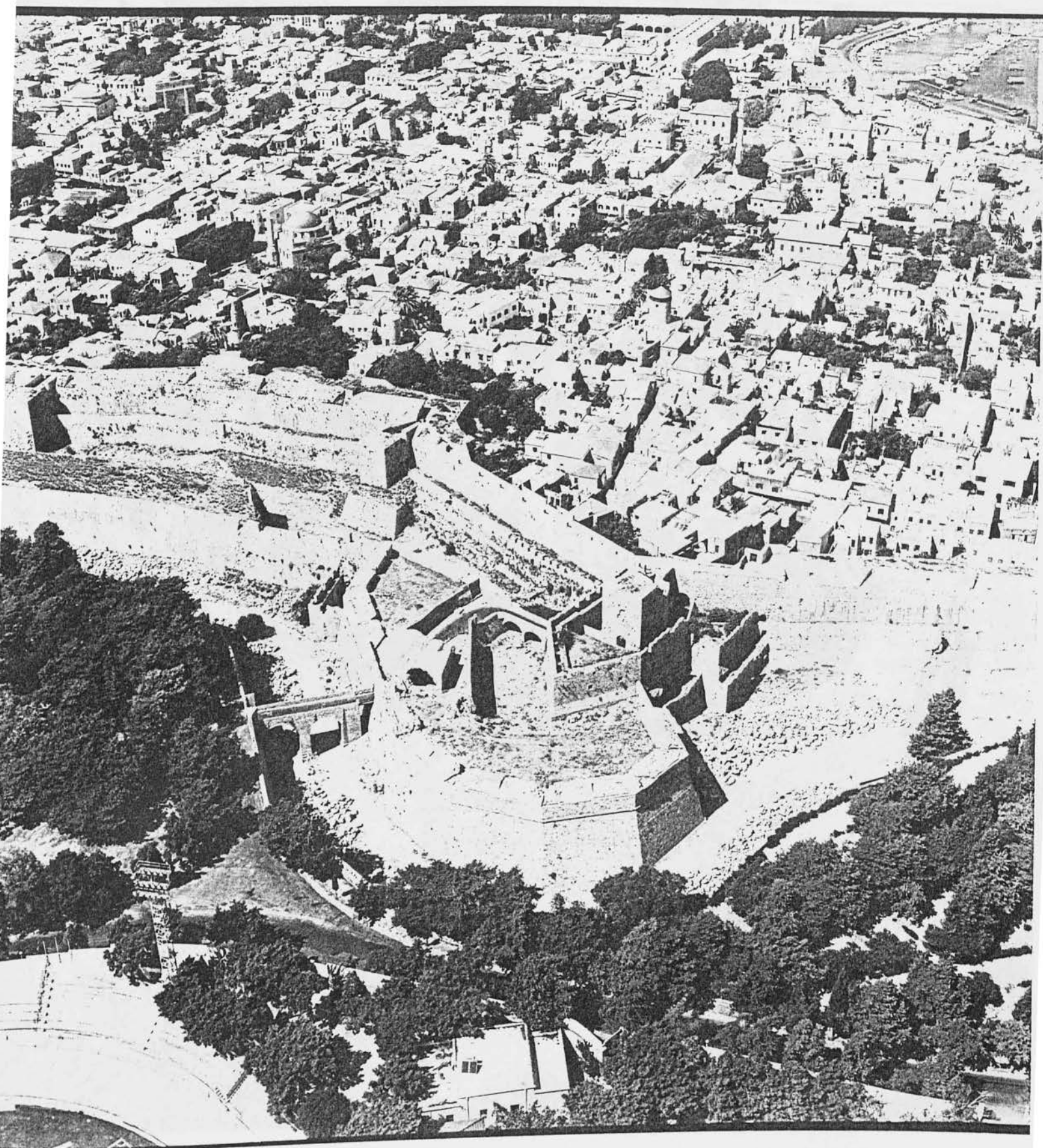
Προμαχώνας Αγίας, Νοτιοδυτική πλευρά
(Γλώσσα Αγίας)

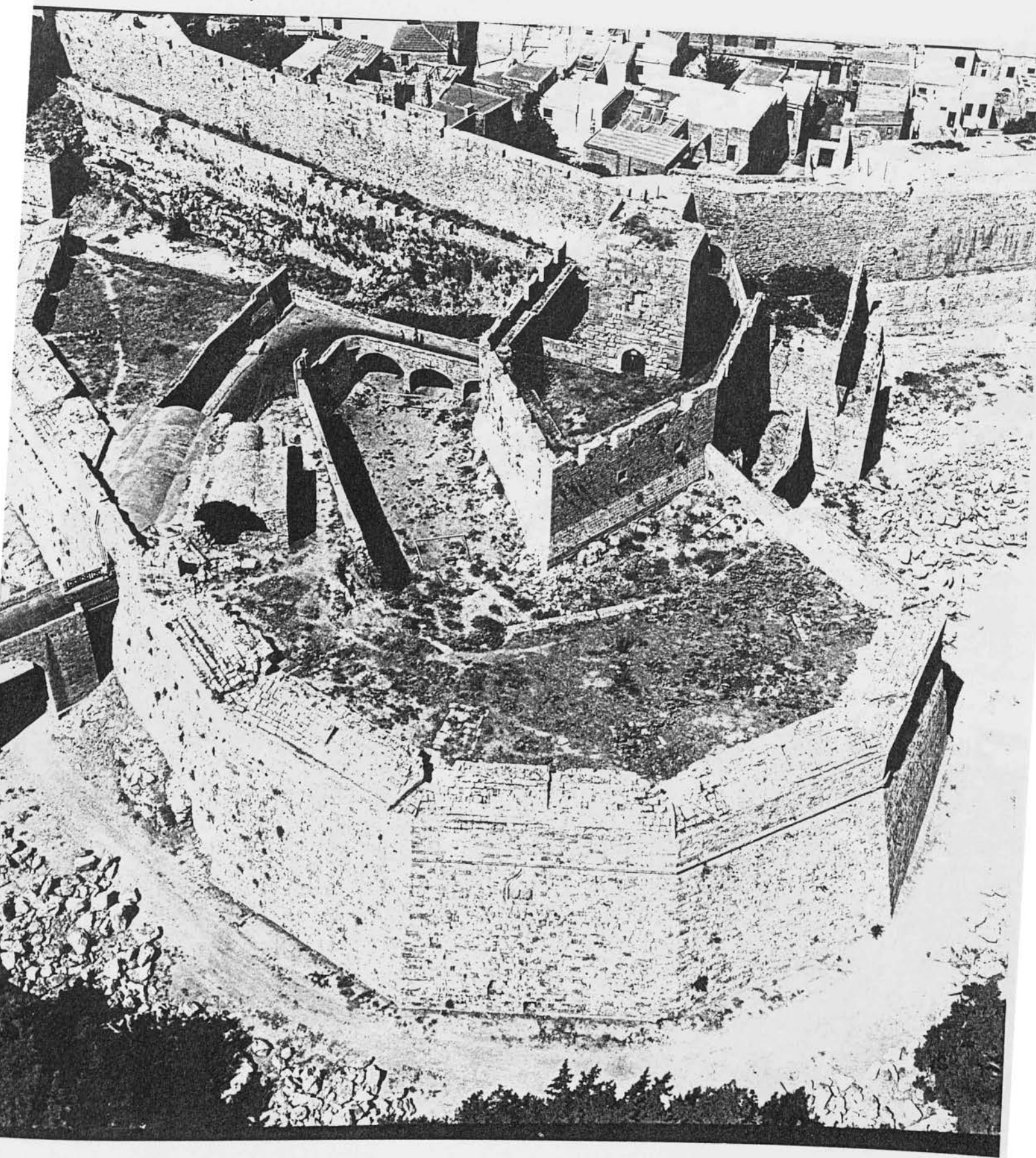
Μέρος τειχών μεταξύ πύλης Αγ. Ιωάννου - Αγ. Αθανασίου, νότια ηλιούρα
(Γαλάττα Αγγλίας)

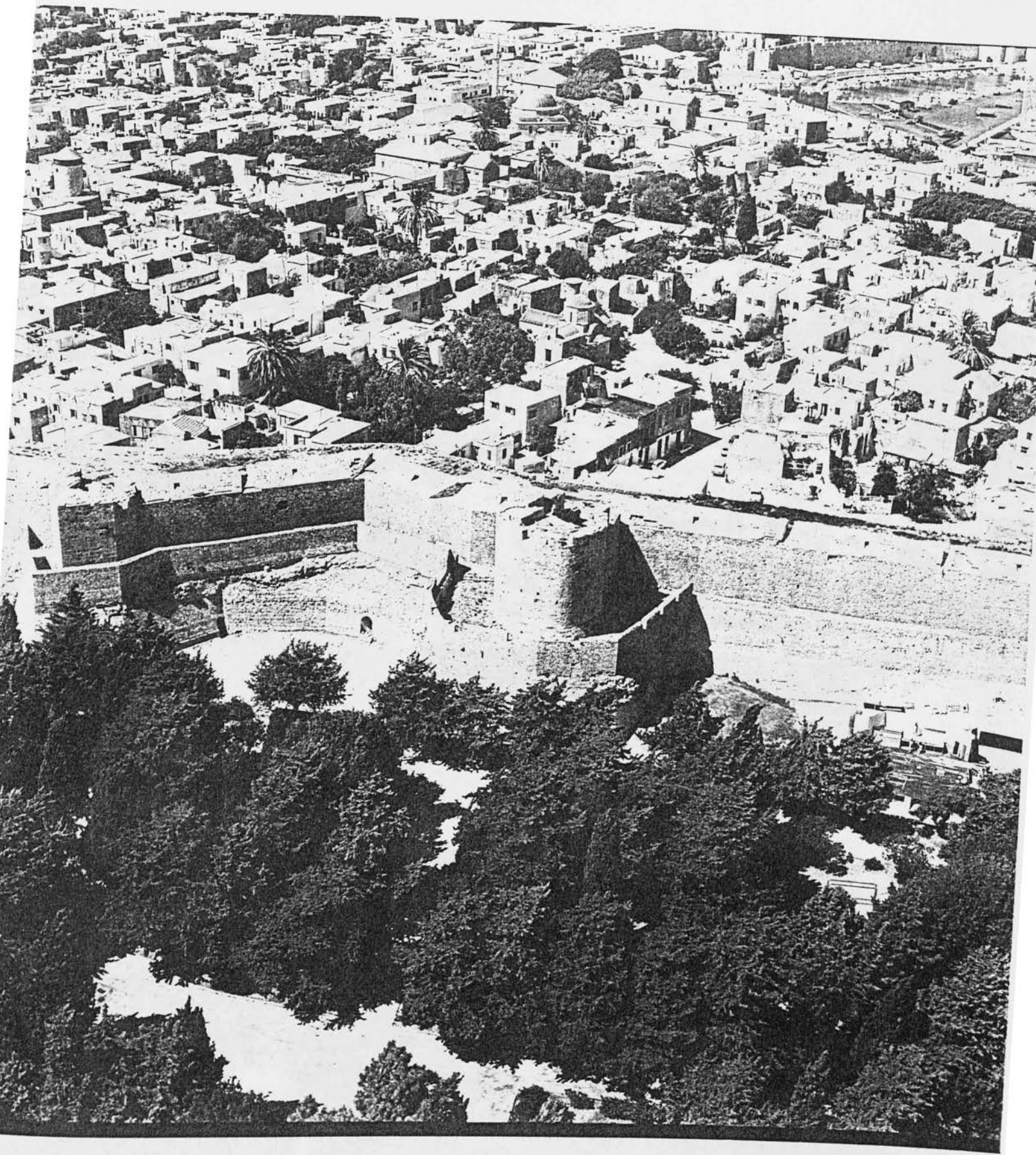
Πύλη Αγ. Ιωάννου, Νότια πλευρά
(Γλώσσα Προβηγκίας)

Ύλη Αγ. Ιωάννου / Λογείου (Λόκκη Πύργα), Νότια Γαλιάρια
(Γνώσσα Πελονηκίας).

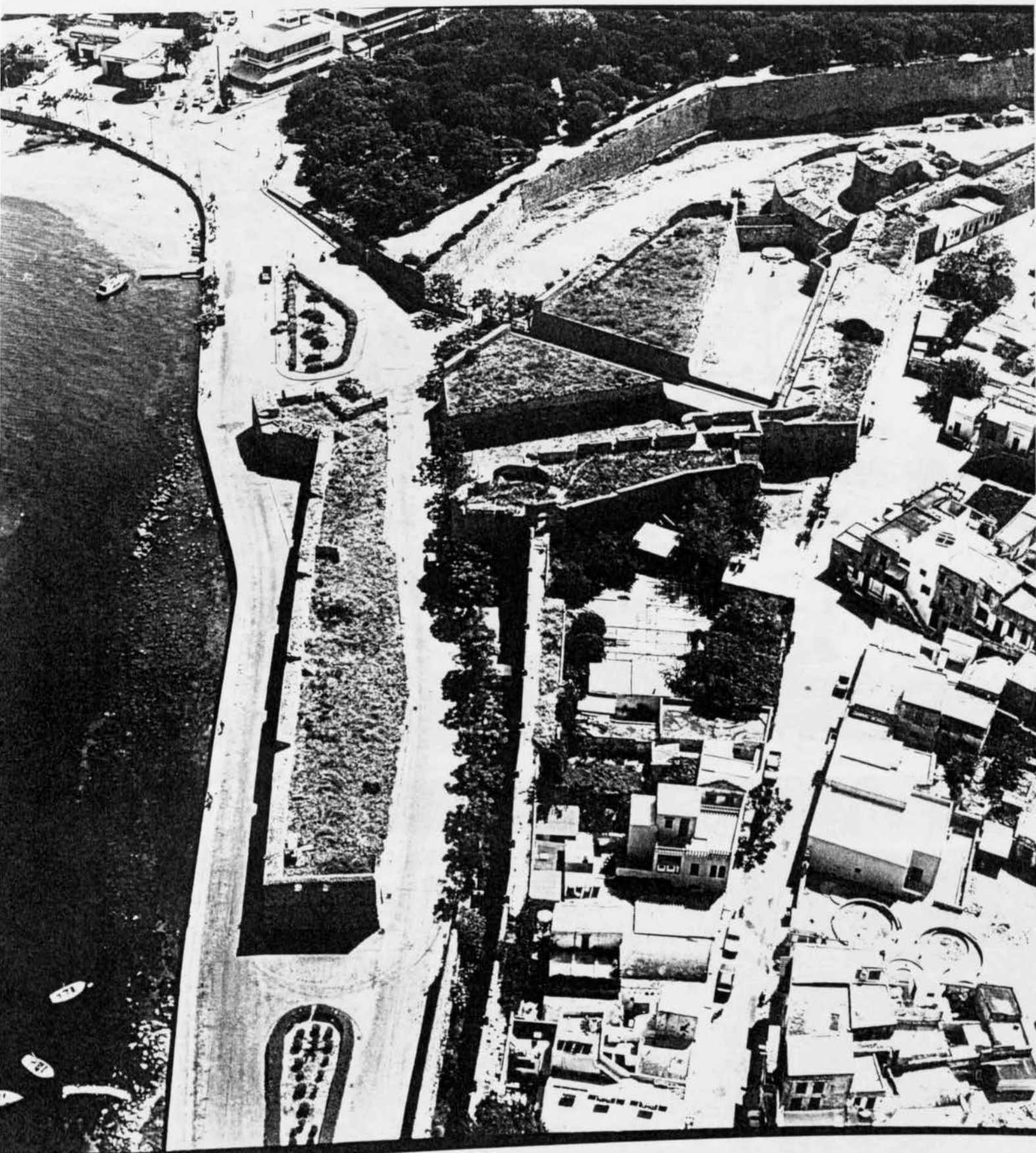
Πύργος-Πύλη Αγ. Ιωάννου, Νότια πλευρά
(Γλώσσα Προβηγκίας)

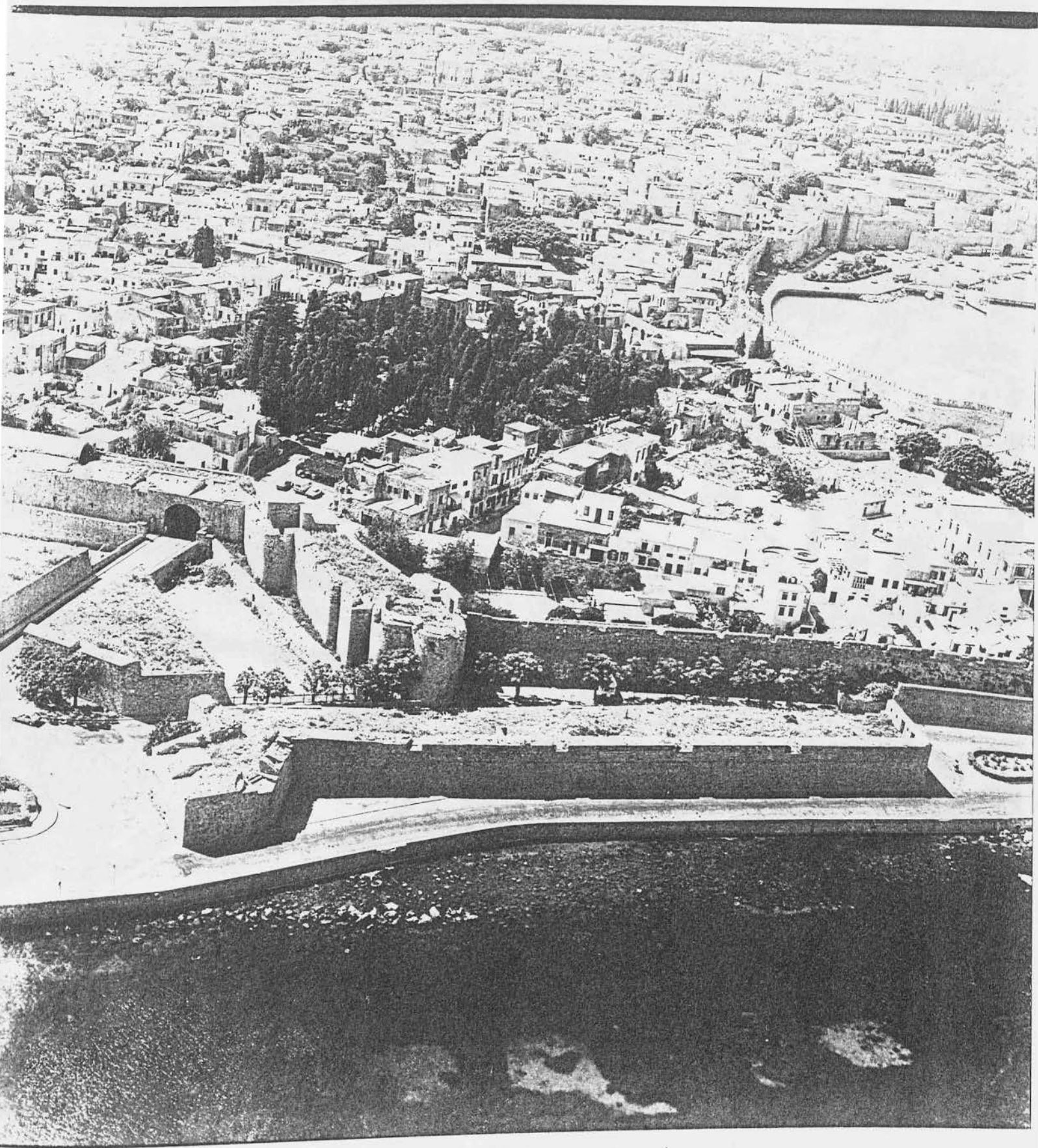
Πυργίσκοι μεταξύ Αγ. Ιωάννου - CARRETTO, Νότια πλευρά
(Γαλλικά Προβηγκίας)

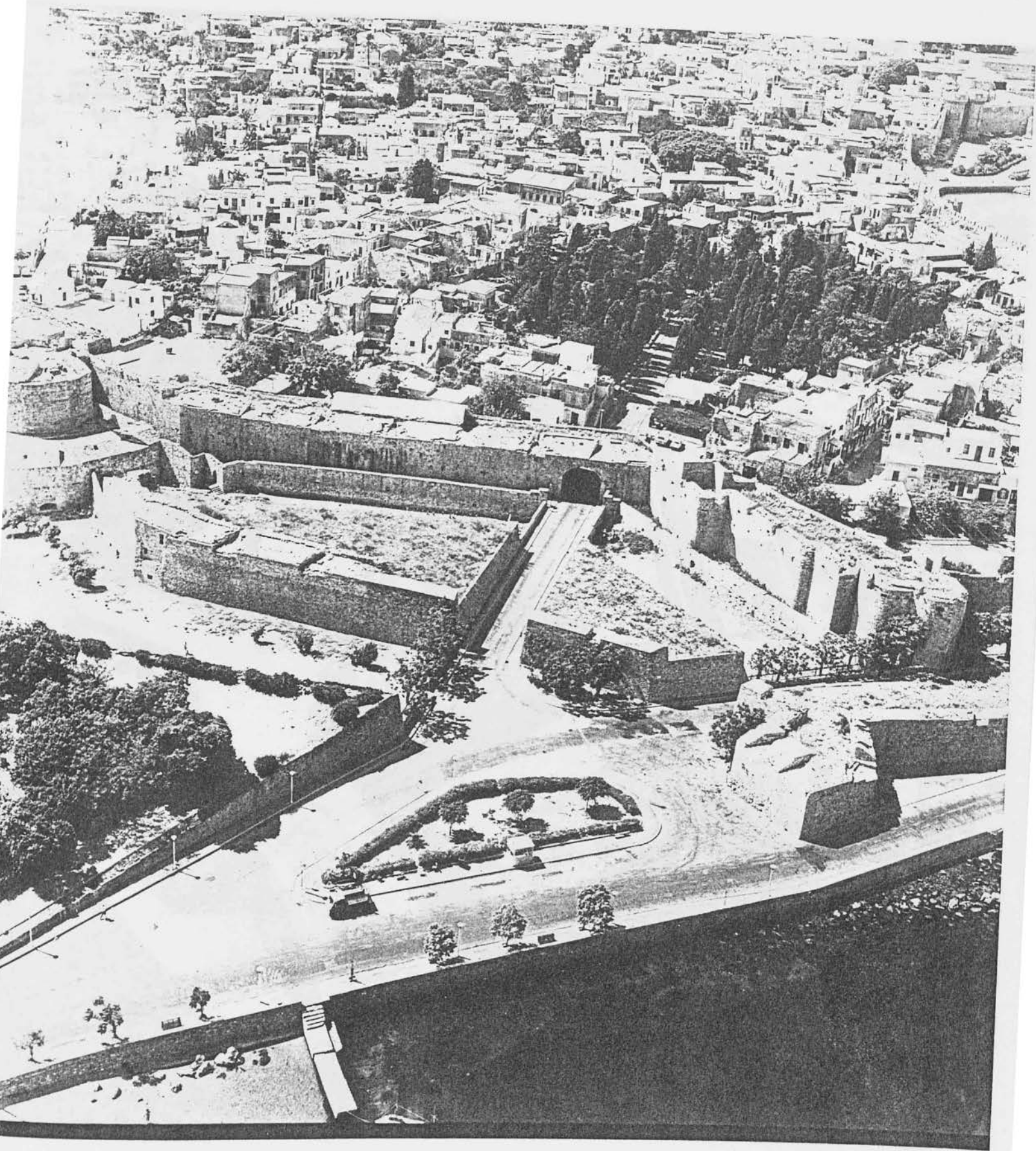
Προβαχίνας Ιταλίας (CARRETTO), Νότια ηλιερά
Μέρος τειχών μεταξύ Αγ. Ιωάννου - Προβαχίνας Ιταλίας, Νότια ηλιερά
(Γλώσσα Προβηγκίας - Ιταλίας)

Μέρος θαλασσινού τείχους, Ανατολική ηγευρά
(Γλώσσα Ιταλίας)

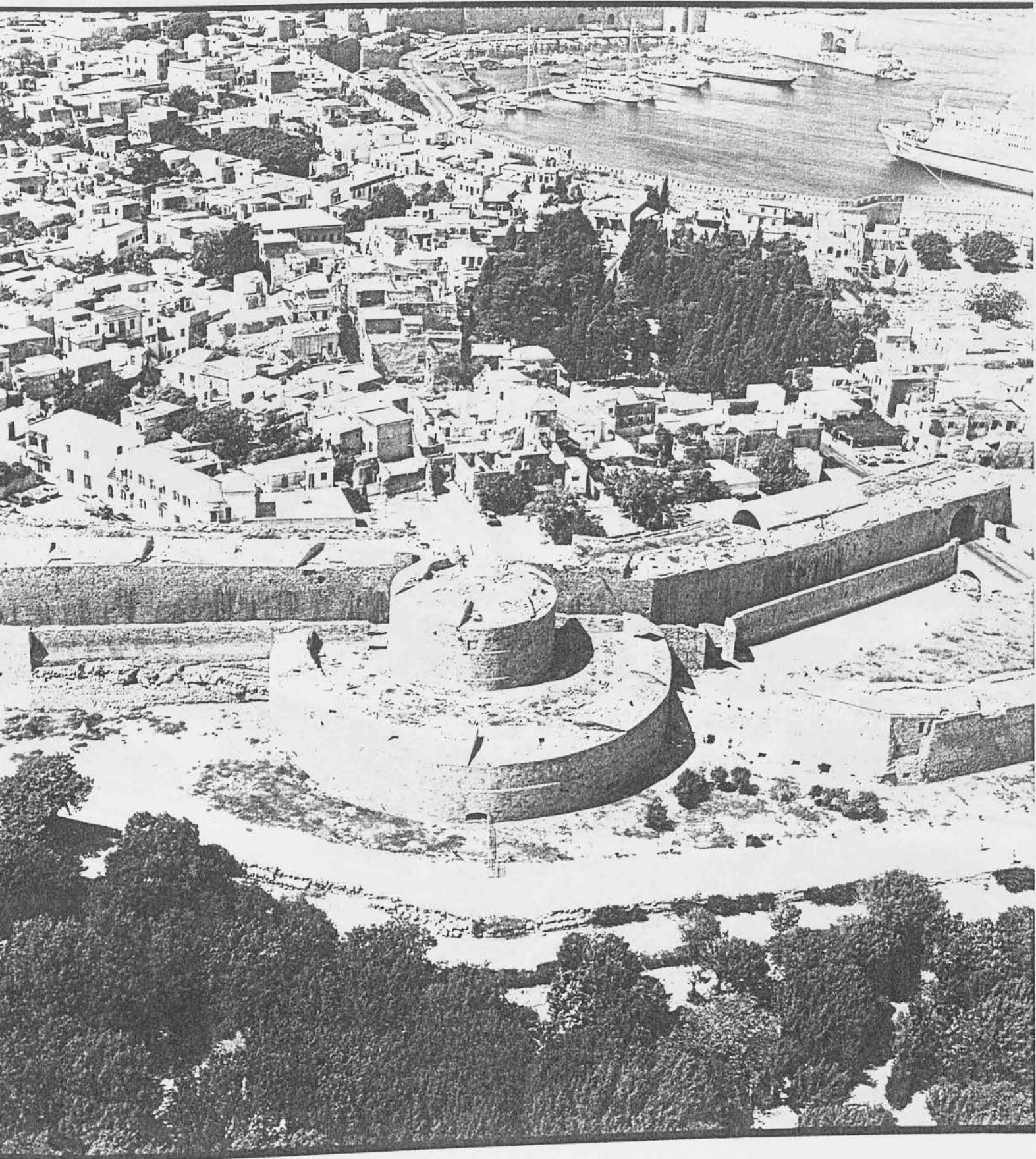
Τείχη - Πύλη Ακαντίας, Ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Ιταλίας).

Πύλη Ακρωτίας (Νεότερη), Ανατολική ηγευρά
(Γλώσσα Ιταλίας)

Μέρος θαλασσοειδούς τείχους, Ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Ιταλίας)

Προμαχώνας Ιταλίας (CARRETTO), Νότιο-ανατολική πλευρά
(Γλώσσα Ιταλίας)

Πύλη Αγ. Αικατερίνης - μέρος θαλασσωπού τείχους, βόρεια ηλιερά
(Γλώσσα Καυτίλλης)

ΠΗΓΕΣ

ΚΑΤΟΨΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΥ : 4^η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
Δωδεκανήσου

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ : 1. Διεύθυνση Προστασίας Μεσαιωνικής
Πόλεως Δωδεκανήσου

2. 4^η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
Δωδεκανήσου

ΑΕΡΟΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ : Διεύθυνση Προστασίας Μεσαιωνικής
Πόλεως Δωδεκανήσου